

МАРКО ПОПОВИЋ • ВЕСНА БИКИЋ

*Комплекс
средњовековне митрополије
у Београду*

• НАУЧНО-ИСТРАЖИВАЧКИ ПРОЈЕКАТ ЗА БЕОГРАДСКУ ТВРБАВУ •

АРХЕОЛОШКИ ИНСТИТУТ

Посебна издања 41

Marko Popović, Vesna Bikić

**THE COMPLEX OF THE
MEDIÉVAL MITROPOLITAN CHURCH
IN BELGRADE**

Excavation of the Lower Town of the Belgrade Fortress

ARCHAEOLOGICAL INSTITUTE, Monographs N° 41

Belgrade, 2004

Марко Појовић
Весна Бикић **Комплекс**
средњовековне митрополије
у Београду

ИСТРАЖИВАЊА У ДОЊЕМ ГРАДУ БЕОГРАДСКЕ ТВРЂАВЕ

Београд, 2004.

АРХЕОЛОШКИ ИНСТИТУТ, Посебна издања 41

Издавач • Published by
АРХЕОЛОШКИ ИНСТИТУТ
Београд, Кнез Михаилова 35

Уредник • Editor
МИЛОЈЕ ВАСИЋ

Рецензенти • Reviewed by
МИЛОЈЕ ВАСИЋ
БРАНИСЛАВ ТОДИЋ

Цртежи • Drawings
МИЛОВАН РИСТИЋ
НЕБОЈША СТЕПАНОВИЋ
АЦА БОРЂЕВИЋ

Планови • Plans
ГОРДАНА СИМИЋ
БИЉАНА МАРКОВИЋ
ДАНИЈЕЛА ТАСИЋ

Фотографије • Photographs
МАРКО ПОПОВИЋ
НЕБОЈША БОРИЋ

Лектор • Lector
ЈЕЛЕНА БЈЕЛАЈАЦ-ПАВЛОВИЋ

Преводилац • Translated by
ESTHER POLENEZER

Дизајн и техничко уређење • Graphic design by
ДАНИЈЕЛА ПАРАЦКИ

Штампа • Printed by
АЛТА НОВА, Београд

Тираж • Printed in
1000 примерака/copies

ISBN 86-80093-28-9

Књига је штампана уз финансијску помоћ Секретаријата за културу Скупштинине града Београда и Министарства за науку и заштитну животне средине Републике Србије (пројекат број 1455)

САДРЖАЈ

- 7 • УВОД
- 11 • ИСТОРИЈСКИ ИЗВОРИ О СРЕДЊОВЕКОВНИМ САКРАЛНИМ ЗДАЊИМА И УРБАНОЈ СТРУКТУРИ ДОЊЕГ ГРАДА
- 23 • АРХЕОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА У ПОДНОЖЈУ ДУНАВСKE ПАДИНЕ У ДОЊЕМ ГРАДУ
 - 23 • Стање локалитета пре започињања систематских ископавања
 - 24 • Припремни радови за приступ систематским археолошким истраживањима
 - 26 • Етапе систематских археолошких истраживања
 - 26 • Прелиминарна истраживања на Дунавској падини
 - 28 • Археолошка истраживања источног дела доњоградске заравни у подножју Дунавске падине
 - 31 • Ископавања насипа на источној половини Дунавске падине Доњег града
 - 33 • Археолошка истраживања у подножју Дунавске падине
- 39 • СТАЊЕ АРХЕОЛОШКИХ СЛОЈЕВА И КУЛТУРНА СТРАТИГРАФИЈА
- 45 • КОМПЛЕКС СРЕДЊОВЕКОВНЕ ЦРКВЕ УСПЕЊА БОГОРОДИЦЕ
 - 45 • Ширење приобалног подграђа (11–12. век)
 - 47 • Урбанизација утврђеног Доњег града – комплекс Митрополије
 - 51 • Грађевине VI и VII – Старији хоризонт
 - 56 • Палата – Млађи хоризонт
 - 85 • Покретни археолошки налази
 - 101 • Каталог налаза из средњовековних хоризоната
- 109 • ПОДНОЖЈЕ ДУНАВСKE ПАДИНЕ У ДОЊЕМ ГРАДУ ОД 1521. ДО 1717. ГОДИНЕ
 - 109 • Махала Цареве цамије
 - 109 • Грађевине I и II – Старији турски хоризонт 16. века, после 1521. г.
 - 118 • Грађевине IV и V – Млађи турски хоризонт 17. века, пре 1688. г.
 - 130 • Ратови и разарања, 1688–1717. г. – Грађевина III, куће 1–7 и земунце
 - 139 • Покретни археолошки налази
 - 177 • Каталог налаза из турских хоризоната (*Весна Бикић, Перица Шћехар*)
 - 203 • Каталог налаза из насипних слојева на Дунавској падини и у подножју (*Весна Бикић, Перица Шћехар*)
- 213 • ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА
- 229 • БИБЛИОГРАФИЈА
- 239 • THE COMPLEX OF THE MEDIEVAL METROPOLITAN CHURCH IN BELGRADE – Summary
 - 251 • List of Illustrations
- 255 • ПРИЛОГ 1. Налази новца у комплексу Митрополије, *Вујадин Иванишевић*
- 271 • ПРИЛОГ 2. О монограмима на турском тегу из Грађевине IV у комплексу Митрополије, *Мирјана Маринковић*
- 275 • ПРИЛОГ 3. Пројекат заштите и обнове митрополитског двора, *Гордана Симић*

Увод

ТРАГАЊА ЗА ИЗГУБЉЕНИМ ЛИКОМ средњовековног Београда већ веома дуго заокупљају пажњу истраживача. Заснован на значајном европском геостратешком положају, град је током протекла два миленијума често био поприште ратова и разарања. Судбина војног упоришта, која му је била намењена још у време оснивања, почетком другог века наше ере, пратила га је у готово свим потоњим столећима. Урбана насеобина развијала се у сенци моћних фортификација. Њен напредак најчешће је зависио од значаја војног упоришта на брегу изнад ушћа Саве у Дунав, а материјално благостање од броја ратника који су ту били стално стационирани.

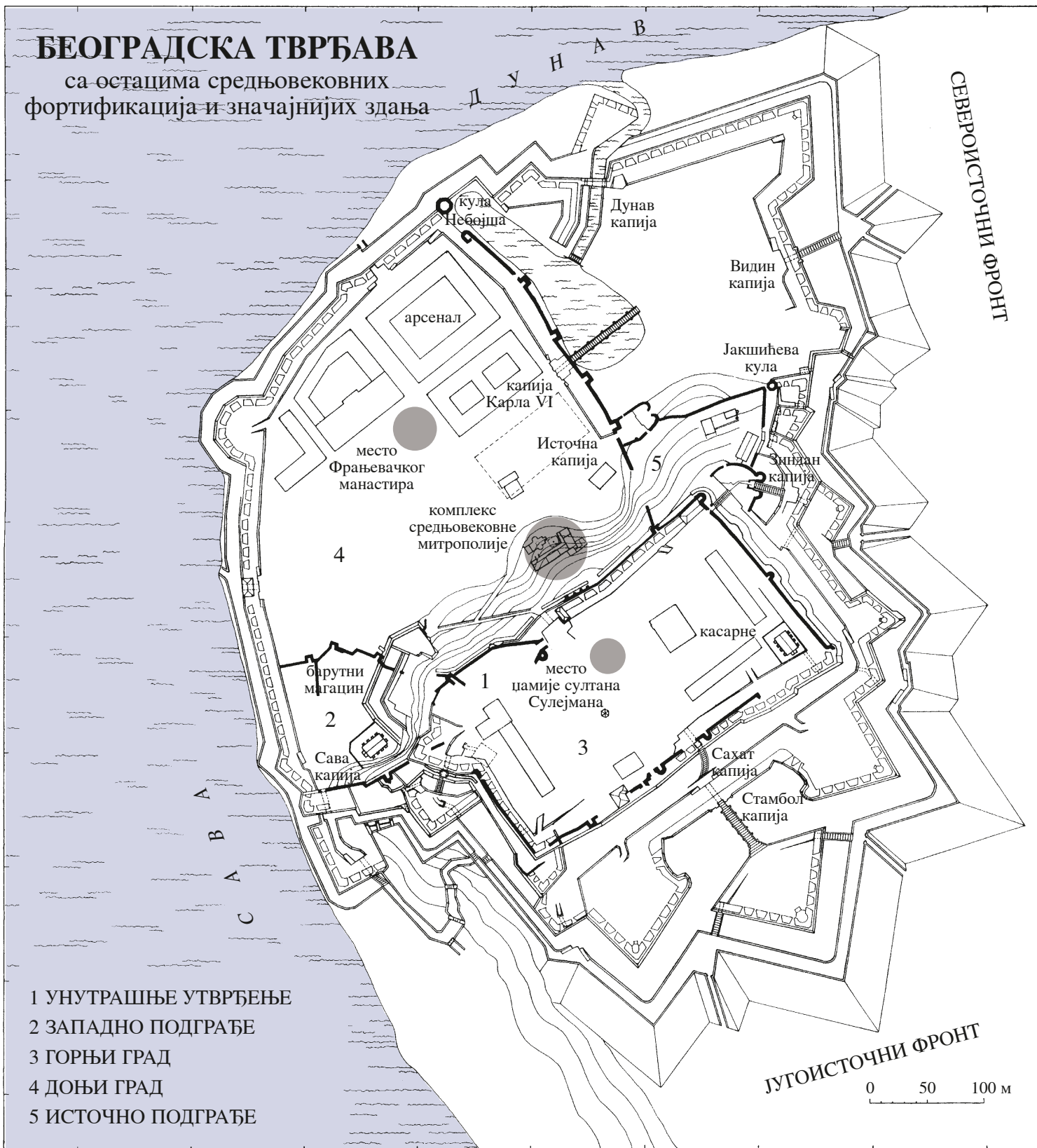
За разлику од градова заснованих на раскрсницама важних путева или у областима богатих рудишта, где су економске законитости усмеравале развојне токове, за давног претечу савременог Београда један од главних извора прихода почивао је на опслуживању војне посаде. Од њеног броја, улоге, као и тренутног значаја упоришта које је бранила, зависили су успони или опадања урбане насеобине на овом простору. Долазак легије *IV FLAVIA* у Сингидунум био је предуслов за настанак и даљи развој античког града, који раздобље просперитета доживљава током трећег и доброг дела четвртог века, управо у време када Царство преживљава тешке економске кризе. И настанак средњовековног града, током деветог века, био је, изгледа, у непосредној вези са успостављањем војног упоришта ране бугарске државе. Неколико векова касније, нови импулс развоју града уз ово, тада византијско гранично утврђење, даће присуство војске током ратова које су цареви Ромеја – Јован II и Манојло Комнин – водили са Угрима.

Свој највећи успон средњовековни град је доживео у једном, истина веома кратком раздобљу, када је добио знатно шири значај од положаја тврђаве на граници. У првим годинама 15. века Београд постаје главни град Србије, њено војно-политичко, привредно и културно средиште. Био је то преломни тренутак са далекосежним последицама за даљу судбину града. Од малог граничног утврђења Београд је за нешто више од две деценије прерастао у европски утврђени град, у пуном смислу те речи. При избору Београда за средиште српске државе одлучујућу улогу имао је управо његов важан геостратешки положај. Град је утврђиван и изграђиван да би постао главно упориште у борби са Турцима. Према замисли деспота Стефана одбрана и опстанак Србије требало је у многоме да зависе од јачине Београда. Изградњи градских утврђења била је посвећена велика пажња. Брањена површина града десетоструко је увећана. По први пут бедемима је био обухваћен и главни део градског насеља. Поред старијих обновљених – замка на брегу и Западног подграђа – саграђена су и нова утврђења Горњег и Доњег града. За урбани развој Београда то је било од посебног значаја, јер се тиме грађанима пружала већа безбедност, што је био један од предуслова привредног развоја. Градска утврђења и урбана структура, изграђена за време владавине српског деспота, представљали су језгро око кога се током каснијих епоха развијала београдска варош, постепено прерастајући у савремени град.

Током своје дуге историје Београд је више пута рушен и поново грађен. Била су то најчешће ратна разарања, али и сукоби цивилизација које су се међусобно пониставале. Турско освајање имало је за последицу рушење

БЕОГРАДСКА ТВРЂАВА

са остацима средњовековних
фортификација и значајнијих здања

- 1 УНУТРАШЊЕ УТВРЂЕЊЕ
- 2 ЗАПАДНО ПОДГРАЂЕ
- 3 ГОРЊИ ГРАД
- 4 ДОЊИ ГРАД
- 5 ИСТОЧНО ПОДГРАЂЕ

средњовековних урбаних структура и претварање града у оријентални шехер. У ратовима крајем 17. и током прве половине 18. века стари бедеми и куле замењени су новим фортификацијама. Некадашњи средњовековни брањени ареал урбаног језгра претворен је у бастиону артиљеријску тврђаву. Аустријски покушај трансформације Београда у утврђени европски барокни град 1717–1739. године, поништен је поновним турским освајањем. Током тих збивања не само што су ишчезле старије урбане структуре, већ је у доброј мери измењен и рељеф на простору где се некада налазио утврђени средњовековни град.

Истраживачи изгубљеног наслеђа налазе се, стога, пред веома сложеним проблемом да откривањем преосталих фрагмената покушају да уоче етапе урбаног развоја Београда и сагледају их кроз токове историјских збивања. Тај интердисциплинарни подухват обележен је читавим низом нових сазнања, као и спознајом о правцима даљих трагања. Сачувана историјска грађа, прикупљана током више деценија, највећим делом је обрађена.¹ Било је то полазиште за приступ систематским археолошким ископавањима Београдске тврђаве – некадашњег ареала утврђеног средњовековног града. Обимна истраживања вршена су у више праваца. Започета су трагањима за остацима Унутрашњег утврђења – некадашњег замка са двором деспота Стефана Лазаревића, а потом ископавањима најстаријих средњовековних слојева у Западном подграђу. Од посебног значаја била су вишегодишња истраживања преосталих делова средњовековних фортификација, сада углавном скривених у структурама познијих бастионих траса. Њиховим откривањем поуздано су дефинисани оквири средњовековних урбаних структура, као и система њихове одбране.² Након ове, могло би се рећи, прве етапе археолошких истраживања, која је углавном окончана средином седамдесетих година, интерес истраживача усмерен је ка Доњем граду. На том сада пустом простору, под травњацима и парковским стазама, налазио се некада средњовековни град са кућама, улицама и јавним здањима. Његова урбана структура, за разлику од фортификација које су га браниле, још увек нам је недовољно позната. Истраживања о којима ће овом приликом бити речи, имала су за циљ да допринесу разрешавању тог, за историју Београда, изузетно значајног питања.

Средњовековна насебина у приобаљу Саве, на простору који ће у 14. веку бити опасан бедемима Западног подграђа, заснована је у 9. или најкасније почетком 10. века и постепено се ширила ка истоку. Њени најстарији

трагови под Дунавском падином посведочени су налазима из 11. и 12. века. Све до изградње нових бедема у првим деценијама 15. века тај простор је постепено урбанизован као неутврђено подграђе.

Доњи град, као фортификацирани део средњовековног Београда, јасно је омеђан линијама одбране. Ка североистоку био је брањен новим бедемом који је преграђивао прилаз од горњоградског утврђења до обале, а према северозападу, такође новоизграђеним, приобалним бедемом. Са југоисточне стране доњоградско насеље допирало је до подножја Дунавске падине, а ка југу до бедема Западног подграђа. Најзначајнија, источна капија налазила се у оквиру Североисточног бедема и од ње је, некадашњим подножјем Дунавске падине, ишла главна комуникација ка југу и одговарајућој капији Подграђа. Једна капија водила је ка пристаништу уз Североисточни бедем, а две мање су постојале у зидном платну приобалног бедема.³

У том брањеном оквиру, током 15. века и касније све до турског освајања 1521. године, налазиле су се готово све најзначајније институције средњовековног града. Нажалост, фрагментарно сачувана изворна историјска грађа о томе даје веома оскудне податке, док се преостали трагови налазе засути слојевима познијих епоха. Са лица земље нестале су све цркве као и друга јавна здања средњовековног Београда. То је био и разлог за многе дилеме са којима су се сусретали истраживачи у покушају да разјасне чиниоце урбане структуре Доњег града и утврде локације ишчезлих храмова, посебно знамените саборне цркве Успења Богородице, при којој је столовао православно митрополит београдски.

Са циљем да се проучи део доњоградске урбане структуре, прецизно утврди локација и открију евентуални остаци ове средњовековне цркве, изведена су обимна археолошка истраживања, чије резултате овом приликом детаљно излажемо. У оквиру припрема за приступ ископавањима извршена је целовита анализа сачуване изворне грађе, као и радова ранијих истраживача који су били посвећени овом проблему.⁴ На основу добијених резултата одређене

1 Калић 1967, са наведеном изворном грађом и старијом литературом.

2 Поповић 1982, са наведеном изворном грађом и старијом литературом.

3 Поповић 1982, 81–83.

4 Поповић 1979, 497–512.

су површине за ископавања која су, са прекидима, трајала готово две деценије.

У покушају да што прегледније презентујемо открића до којих смо дошли, на почетку ћемо изложити исходе проучавања историјске грађе, уз образложење претпостављене локације цркве Успења Богородице. Након тога следи детаљно излагање резултата до којих се дошло током архе-

олошких ископавања. Налази су обрађени према стратиграфским хоризонтима, од најстаријих средњовековних слојева све до насипа из првих деценија 18. века. Посебна пажња биће посвећена остацима монументалног здања, вероватно митрополитског двора, из некадашњег комплекса цркве Успења Богородице, за коју је утврђено да је у целости уништена заједно са заравни на којој је стајала.

Историјски извори о средњовековним сакралним здањима и урбаној структури Доњеј града

БЕОГРАДСКА ЕПИСКОПИЈА са дугом традицијом још из доба антике, поново се помиње у историјским изворима 878. године. На њеном челу, у то време, налазио се *episcopus Belogradensis* Сергије,⁵ личност словенског порекла. Након успостављања византијске власти 1018. године, епископија у Београду потчињена је грчком охридском архиепископу.⁶ После слома власти Царства, крајем 12. века, и потискивања Бугара, почетком четврте деценије наредног столећа, ситуација се у Београдској епископији мења. Након коначног успостављања угарске превласти, ова епископија улази у састав католичке црквене организације. Већ 1232. године папа Гргур IX захтевао је да се београдски и браничевски епископ покоре римској цркви или ће, у противном, изгубити своје дијецезе.⁷ До промене црквених прилика у Београду дошло је након пет деценија, када је град предат у посед српском *ex*-краљу Стефану Драгутину.

За цело раздобље, дуго један миленијум, од христјанизације Сингидунума, односно оснивања епископије и њене обнове у 9. веку, па до првих деценија 14. века, у историјским изворима готово да и нема података о црквама у Београду. У разматрањима овог питања може се, стога, поћи само од општих поставки уз ослањање на сличне истражене примере у другим местима. Касноантичку цркву, највероватније базилику, као епископско седиште, треба тражити у оквиру урбане зоне или периферије римског Сингидунума. У времену рановизантијске обнове током 6. века такво здање могло се налазити у брањеном оквиру некадашњег каструма, где се повукло становништво цивилног насеља.⁸ Касније, након обнове средњовековног града, у раздобљима бугарске и потом византијске влада-

вине, може се претпоставити изградња нових цркава на местима ранијих светилишта. С обзиром на до сада утврђени ареал средњовековног Београда, који је обухватао просторе каснијег Горњег и Доњег града, као и део садашњег парка Калемегдан, добија се основни оквир где би се морала тражити бар једна црква из раздобља 9–12. века. Разложно је претпоставити да се уз ту цркву налазило и епископско седиште. Једини материјални траг до сада откривен у Београду представља део стубића олтарске преграде, који је оквирно датован у 11–12. век.⁹ Стубић је био украшен низом вертикално постављених медаљона и двочланим преплетом. Занимљив је, али без већег значаја за наша разматрања, изворни податак да су 1096. године грађани Београда, разјарени пљачком, у некој цркви (*in quoddam oratorium*) спалили групу крсташа која се ту склонила.¹⁰ Из описа догађаја могло би се закључити да се спаљена црква није налазила у самом насељу, већ негде у околини града.

После успостављања српске власти 1284. године, за време владе краља Драгутина, у Београду је столовао православни епископ. Потврда о томе, као и јачању српске цркве, налази се у једном писму које је папа Никола IV упутио легату Еугубину 1290. године.¹¹ Из овог документа

5 Fejer 1829, I, 202.

6 Снегаров 1995, 56.

7 Theiner 1859, 102–104.

8 Поповић 1982, 32–37.

9 Бајаловић 1977, 42.

10 Калић 1967, 61.

11 Theiner 1859, 366.

се сазнаје да је тада у Београду постојала епископска црква, чији је поглавар био »шизматик«. Ту је као посебно забрињавајућа истакнута његова делатност на изградњи нових храмова и довођењу православних свештеника. У нашим средњовековним изворима, међутим, нигде се поименично не помиње београдски епископ. Крајем 13. и током прве две деценије 14. века на подручју Посавља и Подунавља познате су две епархије. Њихови епископи, мачвански Јоан и браничевски Мојсије, уз остале прелате српске цркве, налазе се потписани на повељи манастиру Бањској.¹² Међу потписницима овог документа из 1316–17. године нема београдског епископа. Може се претпоставити да је он овде именован као мачвански, према главној области своје дијецезе.¹³

Непосредну потврду о постојању епископског седишта у Београду даје Данило II у житију краљице Јелене, где се у опису посете краљице Симониде Београду 1315. године, каже: »... *дође у славни град Београд на обали реке Дунава и Саве. И шу се у великој саборној цркви (митрополијској) поклонише чудотворној икони пресвете Богородице*«. ¹⁴ Овај драгоцен извор поуздано је сведочанство о саборној цркви, седишту београдске епархије, у којој се чувала чудотворна икона Богородице. Међутим, у изворној грађи нема наговештаја који би указали на време настанка овог храма. Податак да је у време поменутог догађаја то била митрополитска црква требало би примити са резервом, будући да такав ранг београдског црквеног седишта други извори не потврђују. По свему судећи у питању је допуна преписивача која одликава позније стање из прве половине 15. века. Помињући саборну цркву Данило II не даје ближе податке о њеном положају, нити коме је била посвећена. С обзиром на то да се у њој чувала највећа београдска светиња, икона Богородице, можемо са доста сигурности претпоставити да је та црква била посвећена неком од Богородичиних празника. За решење овог проблема, као и питања њеног положаја, драгоцене податке дају разматрања каснијих извора.

После поновног успостављања угарске власти, 1319. године, у Београду се, без сумње, обнавља организација римске цркве. Тај процес, вероватно, није текао лако, будући да је у претходном периоду католичка епископија осиромашила и изгубила своје поседе, а и број верника јој се сигурно знатно смањило. О судбини српске цркве у новонасталој ситуацији нема сачуваних сведочанстава. Може се претпоставити да је њена раније успостављена организација потиснута, али с обзиром на велики број

православних верника, неке цркве на ширем подручју града вероватно су сачуване. Нажалост, из тог раздобља, које траје све до почетка 15. века, нема никаквих података о београдским црквама. Током немирног 14. столећа Београд је више пута страдао у ратним сукобима, што је имало за последицу знатна разарања и расељавања становништва. На ово указују и исходи археолошких ископавања, где се јасно запажа да је слој из тог времена веома сиромашан налазима и тешко уочљив, што указује на депопулацију и слабу насељеност.

Ново значајно раздобље у свом дугом трајању, које започиње 1403. или 1404. године, Београд је дочекао у рушевинама. Као средиште српске државе, под влашћу деспота Стефана Лазаревића, град је у целини изменио свој лик.¹⁵ Не улазећи у целовиту анализу градитељске делатности деспота Стефана, указаћемо само на податке о изградњи сакралних здања.

У то време, значи у раздобљу између 1404. и 1427. године, Београд постаје седиште митрополита, егзарха свих српских земаља. Успостављање митрополије, утемељене на традицијама старе београдске епископије, без сумње, било је повод за обнову старих и изградњу нових цркава у граду. Драгоцене сведочанства о томе оставио је деспотов биограф, Константин Филозоф. Он у свом опису Београда каже: »*А црква велика је са истока града, где се силази слично као на кедарском поштоку, ка Гетсиманији. Она је, дакле, митрополија Успеније пречисте Владичице и имађаше около оштитежиће украшено разним расцињем, са многим бојастивом, селима и другим обитељима, а била је престо митрополија београдскога, егзарха свију српских земаља. Ова је црква била бојастива од других у дане овога благодативог. А (Стефан) начини и цркву од основа у Периволији трима великим светишћелима (тј. Трима Јерарсима) за сахрањивање архијереја те цркве. А сазиди и странопријемницу за болне и цркву у њој у име свештога чудотворца Николе, на најслађој води; и насади вршове од свакога изабраног плода; и приложи јој села и бојастиво многа; у њој болне и странце храњаше и олакшање њима даваше.*«¹⁶ Поред ових зна се за постојање још једне цркве, посвећене Св. Петки, која се први пут помиње 1417. године.¹⁷

У наведеном тексту Константин Филозоф први пут помиње цркву Успења Богородице, као катедрални храм митрополита београдског, указујући истовремено и на место где се она налазила. Ту се такође саопштава да је уз цркву постојало општежиће, односно да се црква налазила

у саставу истоименог манастира, што потврђују и каснији извори. Срећним стицајем околности, крајем 1967. године, у Доњем граду Београдске тврђаве, у непосредној близини амама из 19. века, пронађен је део надвратника ове цркве са делом ктиторског натписа деспота Стефана.¹⁸ Натпис је клесан у три реда, а очувана му је само једна трећина (сл. 59/а). Преостали део текста гласи:

Въ х(рист)а в(ог)а в(а)говерни деспотъ стеф[анъ ...]
в(е)лградске в(о)новихъ место с(ѣ) и призїдахъ п(ѣ)внице и ...
прѣдръжещ[оу...]

Не упуштајући се у детаљну анализу текста, задржаћемо се само на два основна податка која овај натпис даје. Најпре, може се закључити да српски деспот није изградио нову, већ је обновио старију затечену цркву. Истовремено се сазнаје да су том приликом приздане певнице а, по свему судећи, изведене и неке друге грађевинске интервенције које су могле бити поменуте у сада изгубљеном делу текста. Највероватнија је претпоставка да је била обновљена »велика саборна (митрополитска) црква«, коју помиње Данило II у време краља Драгутина. На овакво мишљење указивао би континуитет епископског, односно митрополитског седишта, као и појава чудотворне иконе Богородице. Наиме, из једног каснијег извора, писма београдског митрополита Теофана руском великом кнезу Василију 1509. године,¹⁹ сазнаје се да је у митрополитској цркви, поред других реликвија, чувана и чудотворна икона Богородице коју је према легенди радио Св. Лука. У истом писму налази се и потврда податка деспотовог биографа да се ова црква налазила у оквиру манастира Успења Богородице. Након обнове, у време српске власти, београдска митрополија била је обдарена великим имањима и приходима. У њеном поседу налазио се рудник Рудишта недалеко од Београда,²⁰ а уживала је и приходе од рудничке царине, који су према деспотовом налогу исплаћивани митрополиту београдском Исидору.²¹

Сложенији проблем представља одређивање места на коме се ова црква налазила. Константин Филозоф наводи да је црква **съ востока градоу**, што би, према нашем мишљењу, значило у источном делу града, и да се ка њој силазило слично као ка кедарском потоку у Јерусалиму. Посматрајући топографију средњовековног Београда овај податак се може тумачити двојачко. Прво, силаз према Доњем граду могао је бити онај што је водио од Источне капије Горњег града према подграђу на месту данашњег Дорћола, за које постоје поуздани докази да се образовало у време деспота Стефана.²² Друга могућност је да се

ради о силазу из Горњег у Доњи град, низ Дунавску падину. Прво решење, у покушају да одреди место ове цркве, заступао је Т. Ст. Виловски. Чини нам се да оно не би могло бити прихватљиво Тешко је претпоставити да би се у време када је већи део београдског урбаног језгра био обухваћен новоизграђеним фортификација, митрополитско седиште могло налазити у непосредној близини, а изван градских бедема. Знатно више елемената говори у прилог друге претпоставке, према којој би се црква Успења Богородице налазила у Доњем граду, непосредно испод дунавске падине. Ово мишљење аргументовано је заступао Б. Вујовић.²³ У новије време изнета је и једна сасвим неприхватљива претпоставка, заснована на погрешном тумачењу изворне историјске грађе, уз неуважавање исхода археолошких истраживања, према којој се ова знаменита црква са осталим манастирским здањима налазила у Источном подграђу садашње Београдске тврђаве.²⁴

За решење овога проблема посебно је значајан поменути налаз надвратника који је откривен у непосредној близини претпостављене локације у Доњем граду. То питање ћемо подробније размотрити у даљем излагању, после анализе и других извора који дају више елемената за закључивање у том смислу.

Поред обнове цркве Успења Богородице, у доба деспота Стефана у Београду су саграђене и нове цркве Три Јерарха, Св. Николе и Св. Петке. За ове цркве нема ближних података где су се налазиле. Црква Св. Петке била је, изгледа, лоцирана недалеко од утврђења (*prope Belgrade*),²⁵ ако се под појмом Београда сматра утврђени део града. Саграђена је, вероватно, у првој деценији 15. века, односно пре 1417. године, када се први пут помиње. У њој су, можда, првобитно чуване мошти св. Петке, пренете у Србију

12 Светостефанска хрисовуља 1890, 10.

13 Грујић 1939, 339.

14 Животи краљева 1866, 97; Животи краљева 1988, 105 (превод).

15 Поповић 1982, 65–102.

16 Живот Стефана Лазаревића 1875, 287; Житије деспота Стефана 1989, 102 (превод).

17 Динић 1958, 16.

18 Вујовић 1968, 175–189; Томовић 1974, 96.

19 Димитријевић 1903, 16–17.

20 Калић 1967, 307–308, нап. 208.

21 Стојановић 1929, 240, ст. 231.

22 Поповић 1978, 121–131.

23 Вујовић 1968, 185–187.

24 Јанковић 1996, 13–21.

25 Динић 1958, 16.

крајем 14. века, после турског освајања Трнова.²⁶ Цркве Три Јерарха и Св. Николе, по свему судећи, биле су подигнуте изван утврђеног ареала града. Једну од њих, свакако, треба тражити у предграђу на Дорћолу. За њу знамо да је порушена почетком друге половине 16. века, ради изградње безистана и каравансараја Мехмед паше Соколовића.²⁷

Паралелно са православном црквеном организацијом, у доба деспота Стефана, постоји и католичка епископија са својим црквама за које, током тога периода, немамо ближих података. Путник из Бургундије, Бертрандон де ла Брокијер помиње 1433. године једну католичку цркву у предграђу, на стреломет од утврђења.²⁸ По свему судећи, налазила се пред југоисточним бедемом Горњег града, у турско време позната као џамија на Ат пазару.²⁹ У Београду је у 15. веку постојао и фрањевачки самостан посвећен Богородици.³⁰ У једном дубровачком документу из 1442. године помиње се црква Св. Марије.³¹ Овај податак, по свему судећи, односи се на цркву фрањевачког самостана који се налазио у Доњем граду, о чему ће даље бити више речи. У време турске опсаде, 1456. године, у Београду је постојала и црква Св. Магдалене, удаљена једну миљу од утврђења.³² Није познато да ли је припадала католицима или православним житељима Београда.

Смрт деспота Стефана, у лето 1427. године, условила је поновну промену власти и предају града угарском краљу Жигмунду. Описујући тај, без сумње, тежак тренутак за српске грађане Београда Константин Филозоф поново помиње главну градску цркву Успења Богородице. Казивајући о чудима која су пратила овај догађај, он наводи: *»А догоди се и овај њризор у граду да су се из велике цркве у ваздух њодиле часне иконе, и њле као њо чину који ће биџи њриликом другоџ доласка: Царица, дакле, и Владичица и Јован Преџеца, са обе сџиране лика Сџасиџељева; и иконе дванесџи аџосџола, њо шесџи како џреба са обе сџиране, шџио смо мислили да је у славу и зашџиџиџу џрада. А оно беше у часу смрџи.«*³³ Иако фрагментаран, овај податак представља драгоцено сведочанство о изгледу олтарске преграде митрополитске цркве.

У раздобљу угарске власти, све до турског освајања града 1521. године, српска Београдска митрополија опстајала је али, несумњиво, у отежаним условима. Око 1447. године Кантакузина, кћи деспота Ђурђа и супруга грофа Урлиха II Цељског, даровала јој је богато украшену митру (*сџе митро сџтвори госпога Кантакџзина митрополи велградскои*).³⁴ Средином 15. века митрополија је изгубила свој стари посед рудника Рудишта, који је доносио зна-

тан приход. Наиме, из једног документа се сазнаје да су августа 1453. године београдски калуђери овај рудник, наводно добровољно, уступили Јанку Хуњадију у замену за неке друге поседе.³⁵ О стању српске цркве у Београду, почетком 16. века, сведочи раније поменуто писмо митрополита Теофана руском великом кнезу.³⁶ Ту се каже да је митрополитска црква, некада богата, сада јако осиромашила и да српски деспоти *латиньские вџри* више о њој не воде рачуна. Помињу се и светиње које су се тада налазиле у цркви – чудотворна икона Богородице, мошти царице Теофане и мошти Св. Петке. Може се закључити да су у то време мошти Св. Петке већ биле пренете у седиште митрополије, уколико су се уопште првобитно налазиле у раније поменутој цркви близу утврђења.

Преломни тренутак за даљу судбину Београда наступио је турским запоседањем града 29. августа 1521. године. Падом под османску власт ситуација у граду се битно мења. По наређењу султана српски грађани су пресељени у Цариград и насељени у његовој околини, као и на простору уз главни бедем који ће по њима добити назив Београдска махала. Са собом су понели и своје светиње – знамениту икону Богородице, као и реликвије Св. царице Теофане и Св. Петке.³⁷ У Цариграду су, у спомен на напуштену саборну цркву београдску, подigli нови храм и посветили, такође, Успењу Богородице. Ова цариградска црква, у измењеном облику, постоји и данас.³⁸

Одмах након турског запоседања града, према већ устаљеном обичају, главне градске цркве претворене су у џамије.³⁹ Из дневника, односно зборника, Феридун бега који је пратио цео турски поход на Београд, сазнаје се да је *»доња црква«* претворена у џамију и да је у њој султан Сулејман већ у петак, 30. августа, клањао џума намаз – уобичајену молитву петком.⁴⁰ Овај податак који је непосредно повезан са питањем даље судбине митрополитске цркве и, уопште, проблемом које су све цркве после освајања града претворене у џамије, до сада је у више наврата разматран. По том питању се мишљења истраживача разликују. Прву претпоставку изнео је И. Руварац, који сматра да је у џамију претворена главна градска црква у којој се са осталим реликвијама чувала чудотворна икона Богородице.⁴¹ Сличног мишљења био је Коста Протић,⁴² а потом и Љ. Накић.⁴³ Т. Ст. Виловски је сматрао да је то била највећа градска црква, катедрала, не опредељујући се директно за митрополитску цркву.⁴⁴ Р. Грујић није био мишљења да је митрополитска црква претворена у џамију, већ је сматрао, позивајући се на Герлахово казивање,

да је она порушена средином 16. века.⁴⁵ Исто гледиште заступао је и В. Петковић.⁴⁶ Г. Елезовић и Г. Шкриванић оставили су отворено питање о којој се цркви радило, православној или католичкој.⁴⁷ У раду поводом налаза ктиторског натписа деспота Стефана, Б. Вујовић је изнео мишљење да су Турци после 1521. године разрушили митрополитску цркву, и на њеном месту подигли Велику цамију.⁴⁸

Главну тешкоћу у разматрању овог сложеног проблема представља малобројност историјских извора, чије је тумачење могло да доведе до различитих закључака. Сада смо у нешто бољој ситуацији, јер су нам доступни и неки извори којима раније истраживачи нису располагали. Наше разматрање започињемо подацима са једног плана Београда из 1683/84, који је откривен и проучен тек у новије време.⁴⁹ На плану који је настао као резултат шпијунских осматрања неког од аустријских ухода, приказан је Београд са ближом околином и учртаним објектима. Картографски приказ, што је посебно значајно, прати исцрпна легенда на италијанском језику. Уз низ других драгоцених података на плану су приказане и три цамије за које је у легенди наглашено да су некада биле цркве. Две су приказане у Доњем граду, а трећа испред југоисточног бедема Горњег града, од раније позната као цамија на Ат пазару. У Доњем граду, што је за наша разматрања посебно значајно, под одредницом легенде *I*, означена је цамија за коју се каже да је некада била »црква Св. Стефана«,⁵⁰ а под одредницом *K* налази се цамија »некадашња црква коју је подигао и у којој је становао Иван Капистран«.⁵¹ Прва црква означена је непосредно испод дунавске падине, на претпостављеној локацији митрополије, а друга на средини платоа Доњег града, ближе приобалном бедему. Ова нова сазнања поуздано указују да су после турског освајања Београда у Доњем граду претворене у цамије две, а не само једна црква, како се до сада на основу расположивих података сматрало. Поставља се питање које су то цркве биле.

У легенди уз дрворез Волфганга Реша, са представом опсаде Београда 1521. године,⁵² наводи се да у Доњем граду: »има један самостан босоногих франџеваца, као и једна црква у којој рацки (српски) владица има своју резиденцију.«⁵³ Оба ова објекта, од којих је један приказан са куполом, а други са звоником, могу се идентификовати на поменутом дрворезу са изгледом града (сл. 1), где распоред приказаних цркава одговара положају на раније поменутом плану из 1683/4. године.

Црква са куполом налази се у подножју дунавске падине, на уздигнутом месту непосредно испод силазног пута из Горњег града, тако да доминира над простором Доњег града. Њен положај у потпуности одговара претпостављеној локацији храма Успења Богородице, што доста поуздано наводи на закључак да је на Решовом дрворезу приказана управо ова црква. То потврђује и податак из легенде, који говори о цркви у којој столује српски владица. Проблем који се ту поставља јесте податак из легенде раније поменутог плана, где се каже да је то некада била црква Св. Стефана. Ову цркву, међутим, други извори уопште не помињу. Чини нам се да је овде у питању забуна. Наиме, аутор плана је располагао подацима добијеним од хришћанских становника Београда, који су ову

26 Иванчевић 1970, 126; Поповић Д. 2003.

27 Matković 1893, 55; Поповић 1978, 125–128.

28 Brokijer 1950, 131.

29 Шкаламера, Поповић 1976, 44–46.

30 Шкаламера, Поповић 1976, 44–46.

31 Динић 1958, 54.

32 Калић 1967, 309, нап. 212.

33 Живот Стефана Лазаревића, 324; Житије деспота Стефана, 128 (превод).

34 Стојановић 1902, 288, ст. 91.

35 Калић 1967, 308, нап. 208

36 Димитријевић 1903, 16–17.

37 Руварац 1881, 1–5.

38 Дероко 1953, 217.

39 Андрејевић 1976, 99–117.

40 Елезовић, Шкриванић 1956, 66.

41 Руварац 1881, 1.

42 Протић 1889, 56.

43 Накић 1958, 188–190, са наведеном ранијом литературом.

44 Виловски 1911, 27.

45 Грујић 1939, 339.

46 Петковић, В. 1950, 20–21.

47 Елезовић, Шкриванић, 1956, 66.

48 Вујовић 1968, 187.

49 Шкаламера, Поповић 1976, 33–58.

50 Под одредницом легенде *I*. Цамија где је некада била црква Св. Стефана у којој се дан-данас још виде у сводовома олтари са упаљеним свећама (ст. 40–4).

51 Под одредницом легенде *K*. Једна друга цамија која је била изграђена и настањена од госп. Ивана Капистрана, још више чудотворна, у којој се налазе нека гвоздена врата која се недозвољавају отворати, а хотећи их помаћи, људи остају осакаћени (ст. 40–41).

52 О нирнбершком летку–дрворезу, који је резао *Wolfgang Resch*, детаљније: Бајаловић 1978, 118, сл. 8; Поповић 1982, 18–19.

53 Превод легенде са нирнбершког летка наведен према: Костић 1931.

Сл. 1. Београд 1521. године, дрворез В. Реша са детаљима: а) црква Усиња Богородице; б) Франјевачки самостан

цркву, вероватно, повезивали са именом деспота Стефана, њеног другог ктитора. Спознаја о великој улози овог владара у изградњи Београда и обнови митрополитске цркве, могла је остати сачувана у традицији и предању београдских хришћана.

Друга црква са звоником, која је приказана у средишњем делу источне половине доњоградског насеља, одговара положају Капистранове задужбине. Овај драгоцен податак омогућава закључак да је ова црква припадала фрањевачком самостану, како се то изричито и каже у легенди уз Решов дрворез, посебно ако се има у виду личност Ивана Капистрана, фрањевца и једног од организатора одбране Београда 1456. године. Ово сазнање подударно је са податком из дела Н. Иштванфија *Историја Угарске*, где се наводи да су Турци после запоседања Доњег града поставили топове на торањ фрањевачког самостана, ради рушења замка и горњоградских утврђења.⁵⁴ На скоро свим гравирама са изгледом Београда из 16–17. века као доминанта средишњег дела Доњег града уочава се фрањевачки звоник.⁵⁵ И поред чињенице да је изворна вредност ових гавира веома ограничена, остаје чињеница да је поменути торањ чинио део препознатљиве слике средњовековног Београда. О локацији фрањевачког самостана сведочи и један познији извор. Наиме, у рукописној хроници манастира Церника код Нове Градишке сачувана је и кратка историја фрањеваца у Београду.⁵⁶ Према тој хроници, пре турског освајања, у Београду је постојао фрањевачки самостан провинције Босне Сребрне. Био је подигнут близу тврђаве (*arx*) у дунавском подграђу (*suburbio*) које је било подводно (*seu Aquatica*). Након турског запоседања града самостан је порушен, а црква претворена у цамију. После аустријског освајања Београда, 1688. године, Фрањевци су желели да обнове свој стари самостан, али како је овај био смештен при Тврђави (*cum autem hoc penes arcem situm erat*) и сметао њеном утврђивању« они су, уместо њега, добили за самостан једну цамију у вароши.⁵⁷ Користећи овај податак, Љ. Накић⁵⁸ и касније Х. Шабановић⁵⁹ тражили су локацију фрањевачког самостана изван тврђаве на простору данашњег Дорћола. Међутим, ако се под појмом *arx* схвати тврђава у ужем смислу речи, односно Горњи град, а под појмом *suburbio* утврђено подграђе, што је Доњи град представљао у топографији средњовековног Београда, онда његова локација на том простору не би била спорна. Овде је посебно значајан податак да се самостан налазио на подводном земљишту, што би једино одговарало његовом положају у Доњем

граду. Са друге стране, податак да се самостан није могао обновити, будући да је сметао фортификацију Тврђаве, не мора значити да је на његовом месту била планирана изградња бедема, што би био случај да се налазио изван оквира утврђења. Остаје могућност да је сметао подизању других војних објеката – касарни, арсенала, складишта хране и сл. Програмом реконструкције Тврђаве, која је започета 1689. године, било је предвиђено исељавање цивилног насеља из оквира бедема, и претварање некадашњег ареала утврђеног средњовековног града у искључиво војни објекат. Стога је логично да се манастир на том простору више није могао обновити. Сви овде разматрани подаци наводе на закључак да би локацију некадашњег самостана провинције Босне Сребрне требало тражити у средишњем делу платоа Доњег града.

У наставку анализе ликовних извора треба се задржати на подацима са два турска цртежа. На познатом снимку Београда и околине са краја 15. века, у Доњем граду су приказана два објекта који, вероватно, представљају цркве.⁶⁰ С обзиром на своју шематичност, овај ликовни извор се не може користити за ближе лоцирање приказаних објеката, већ сведочи само о њиховом постојању. Мишљења смо да ови објекти, као и трећи сличан, приказан у простору Источног подграђа, не представљају реалан изглед ових цркви, већ се пре могу сматрати ознаком за храм. Тим пре што према свом архитектонском склопу више личе на цамије него на цркве. На другом турском цртежу, који илуструје освајање Београда 1521. године, сада у Националној библиотеци у Бечу,⁶¹ налазе се приказане две цркве: једна у Доњем граду, близу источне капије, на локацији митрополије, а друга слична у Горњем граду (сл. 2). И поред своје изражене шематичности план се одликује веома тачним приказом појединих делова утврђења, те као такав заслужује пуну пажњу. Овде је веома значајна појава цркве у Горњем граду, о којој нема података у ранијој изворној грађи, осим посредне вести да је пред убиство, које је припремано, гроф Урлих II Цељски заједно

54 Динић 1951, 112.

55 Медаковић 1950, табле III–XI.

56 Костић, М. 1926, 191–197.

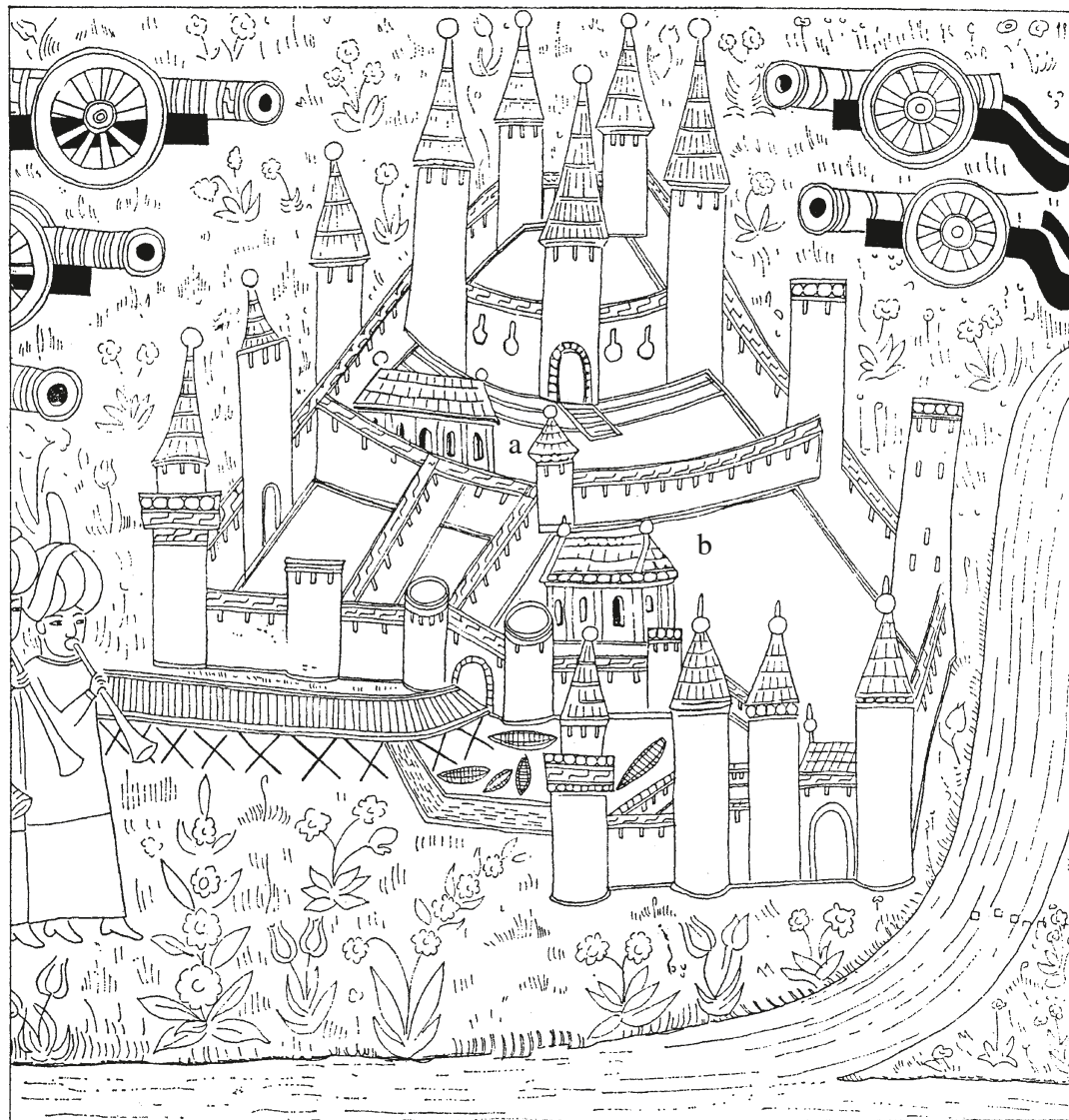
57 Костић, М. 1926, 194.

58 Накић 1958, 190.

59 Шабановић 1970, 13.

60 Елезовић, Шкриванић 1956, сл. 1.

61 Бајаловић 1978, 111, сл. 5.

Сл. 2. Београд 1521. године,
турска минијатура
са приказаним црквама:
а) »Горња црква«;
б) »Доња црква«

са угарским краљем присуствовао миси у цркви.⁶² Према опису догађаја овај храм се, највероватније, налазио у Горњем граду, недалеко од Замка. У односу на претпостављену горњоградску, црква у Доњем граду могла је, у поменутом дневнику Феридун-бега, бити означена као *Доња црква*.

За праћење даље судбине доњоградских цркви значајне податке пружају османски извори 16–17. века. Турски путописац Евлија Челеби, око 1660. године, помиње две цамије султана Сулејмана у Доњем граду.⁶³ Судаћи према имену које носе, односно имену султана освајача Београда, може се закључити да су основане у његово време. Следећи турску праксу у освојеним градовима, да обично

прве цамије претворене од хришћанских храмова носе име султана освајача, можемо закључити да се овај податак односи на некадашње доњоградске цркве. У једном турском документу из 1630. године⁶⁴ помињу се у Доњем граду исте ове цамије под називом *Царева цамија* и *Царева цамија на београдској скели*. Хаџи Калфа (прва половина 17. века) помиње у Доњем граду *Велику цамију* наводећи да је некада била црква. Он каже, ближе одређујући њен положај, да се налази близу ризнице. На раније поменутом плану из 1683/4. године, поред некадашње »цркве Св. Стефана«, односно бивше митрополије, налази се означена зграда ковнице која би могла бити истоветна са поменутом зградом ризнице. Око *Велике* или *Цареве* цамије,

судећи према подацима из турских пописа, у другој четвртини 16. века образована је истоимена махала,⁶⁵ у којој је 1560. године било уписано осам кућа.⁶⁶ Иначе, треба поменути да се у Доњем граду налазио и каравансарај султана Сулејмана – велико и солидно грађено здање покривено оловом.⁶⁷

Када се сведу напред изнети подаци, намеће се закључак да је одмах по освајању Београда претворена у џамију главна београдска црква, седиште српског митрополита. Као што је некада саборни храм Успења Богородице називан Великом црквом, тако ће се и исламска богомоља у коју је претворена, називати Великом џамијом или џамијом цара освајача града. Овде се под појмом »велика« пре подразумева њен значај, него сам физички волумен. Захваљујући чињеници да је претворена у џамију остала је, заједно са црквом бившег фрањевачког самостана, поштеђена рушења све до краја 17. и првих деценија 18. века, односно раздобља када Београд поново излази на позорницу ратова.

После аустријског заузимања града, у лето 1688. године, због великог стратешког значаја за ратовања која ће трајати током целог наредног столећа, започињу радови на темељној реконструкцији београдских фортификација, што ће у целости изменити некадашњи изглед средњовековног града. То је био повод за настанак читавог низа планова, како са приказом затечених утврђења, тако и пројеката за изградњу нових.⁶⁸ За наша разматрања од изузетног значаја су они настали пре 1717. године, а посебно из раздобља последње деценије 17. века. На неколико планова из ове групе сачувани су важни подаци о некадашњим доњоградским црквама, односно последњим траговима средњовековне урбане структуре.

На плановима који су настали после 1717. године нема приказа старих храмова, будући да су тада настављени обимни фортификациони радови, праћени рушењем остатака цивилног насеља и денivelацијама, односно изменама рељефа на простору Доњег града. Последњи податак који се, без сумње, односи на некадашњу цркву Успења Богородице забележен је у једном комисијском извештају са описом тока радова и стања утврђења, упућеном из Београда, априла месеца 1721. године, Дворском ратном савету у Беч. Ту се под одредницом 56 у Доњем граду помиње *...распукли турски барућни маџацин ниже старе разрушене цркве...*, а нешто даље под бр. 60 *...мноштво старих разрушених и изгорелих кућа.*⁶⁹ У питању су последице разарања до којих је дошло приликом велике

експлозије турског складишта барута 14. августа 1717. године. Порушени »распукли« маџацин који се овде помиње, без сумње је стари султан Сулејманов каравансарај који је, као највећа и најсолидније зидана грађевина у Доњем граду, током опсаде Турцима служио за складиште стрелова.⁷⁰

Ради тачног утврђивања локација на којима су се налазиле доњоградске цркве извршили смо детаљну анализу картографских извора са краја 17. века. На седам планова, које смо због документарне важности и елемената тачности изабрали за ово разматрање, налазе се приказане једна или обе некадашње доњоградске цркве. Један од ових планова даје само елементе за разматрање облика основе старе митрополитске цркве, али не и њене тачне просторне диспозиције (сл. 3/а).⁷¹ На плану М. Висконтија из 1691. године,⁷² на платоу Доњег града налази се приказан каравансарај, а у подножју падине једна грађевина правоугаоне основе са апсидом, која би одговарала бившој цркви Успења Богородице (сл. 3/б). На нешто познијем италијанском плану – аутографији, из 1695/96. године (сл. 3/с),⁷³ као и његовој штампаној репродукцији,⁷⁴ поред каравансараја приказане су две грађевине са апсидама означене знаком крста.⁷⁵ Већа од њих, као и на претходном, одговарала би положају старе митрополије, док друга, нешто мања и ближа средишњем делу Доњег града, би се могла идентификовати са бившом црквом фрањевачког самостана. Обе бивше цркве могу се препознати и

62 О овом догађају: Калић 1967, 175, нап. 393–396.

63 Evlija Čelebi 1957, 89.

64 Шабановић 1970, 18.

65 Шабановић 1970, 13.

66 Шабановић 1964, 437.

67 Đurić-Zamolo 1977, 88, са старијом литературом и изворима.

68 Поповић 1982, 15–17.

69 Ратни архив у Бечу, Alte Feldakten, MEM 22/ст. 35.

70 Поповић 1982, 154–155.

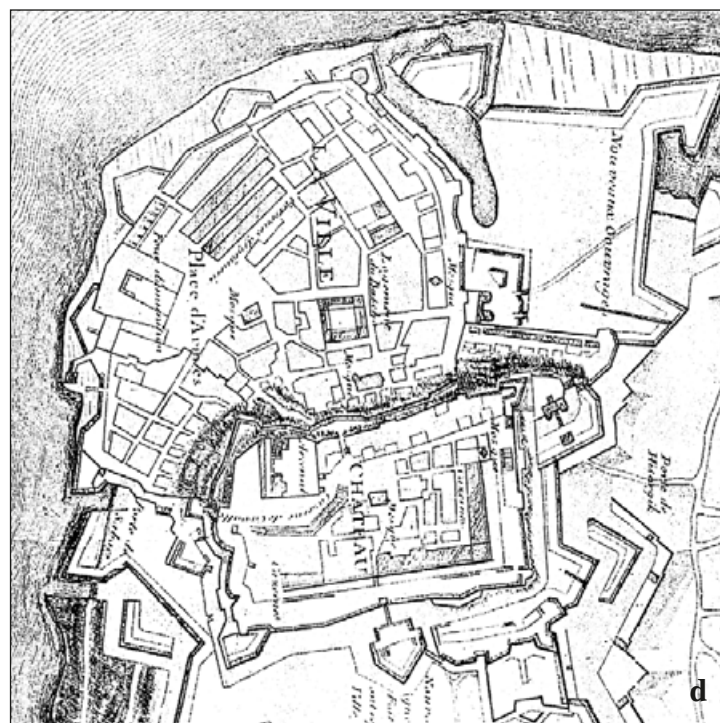
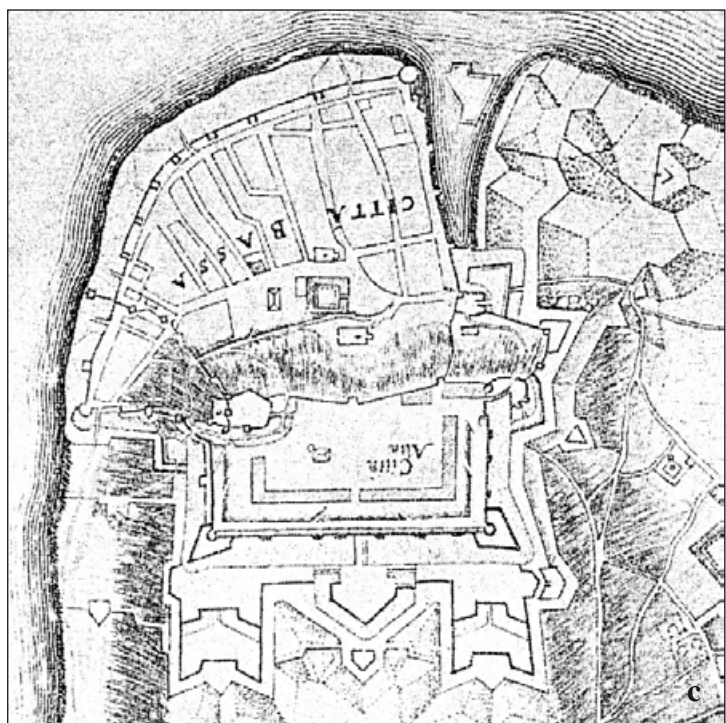
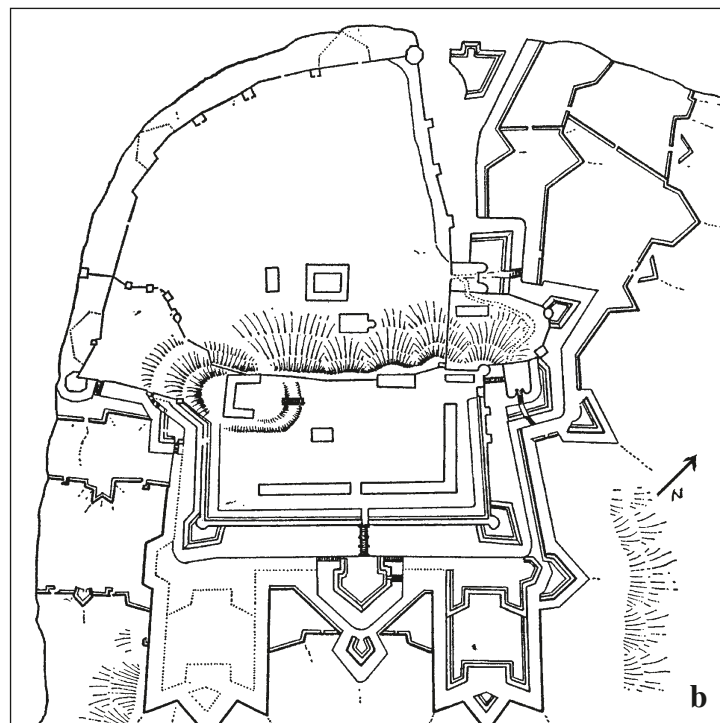
71 Венецијански план из Архива у Карлсруе, фотокопија у документацији Археолошког института.

72 Поповић 1982, 141, сл. 52.

73 Đurić-Zamolo 1977, сл. 79.

74 Музеј града Београда, инв. бр. П1–311.

75 Вујовић у наведеном раду (Вујовић 1968) закључује да је на овим плановима приказана Велика џамија са две цркве у непосредној околини, што нам се чини неприхватљивим. Грађевина идентификована као џамија заправо представља каравансарај, а два објекта означена као цркве су бивше цркве претворене у џамије, од којих се она већа, ближа дунавској падини, може препознати као Велика џамија.

Сл. 3. Најстарији планови Београда са приказом храмова у Доњем граду (I и II) и каравансараја сулџана Сулејмана (III):
 а) венецијански план из 1688. г.; б) план М. Висконџија из 1691. г.;
 с) италијански план из 1696. г.; д) Бајелов план, почетак 18. века

на једном плану из 1688. године, који се чува у архиву у Карлсруе.⁷⁶ Приказане су као објекти квадратне основе, без посебних ознака. На плану Ј. Б. Гумпа, такође из 1688. године, место бивше митрополитске цркве обележено је знаком џамије.⁷⁷ На крају треба поменути и план, штампан у Паризу код издавача Бајела, који није прецизно датован, али сигурно потиче из раздобља пре 1717. године.⁷⁸ Ту се налази занимљив приказ доњоградске урбане структуре са каравансарајем, изнад кога је, у самом подножју дунавске падине, учртана издужена основа цркве са апсидом и минаретом, обележена као џамија – *mosque* (сл. 3/d). Друга бивша црква није означена, односно посебно издвојена из оквира урбане структуре.

Детаљном и компаративном анализом поменутих планова извршен је покушај да се прецизније одреди положај обе бивше доњоградске цркве. Анализирани планови су транспоновани према дужинским односима фортификација Горњег града и С–И бедема Доњег града у размеру

1:1000. Са тако обрађених планова пренет је положај каравансараја и обе некадашње цркве на савремену геодетску подлогу исте размере. Детаљном анализом њихових деформација извршена је корекција локација посматраних објеката. Уочено је да се њихов положај углавном подудара на свим наведеним плановима по оси СЗ–ЈИ, док се у односу на осу СИ–ЈЗ појављује извесно одступање. Уочава се да је на већини ових планова подударан међусобни просторни однос Велике џамије – некадашње митрополије и каравансараја.

За наша разматрања у смислу одређивања некадашње локације ових здања, од посебног значаја су план М. Висконтија, затим оба талијанска, као и Бајелов план. На

⁷⁶ Поповић 1970, 7, сл. 2.

⁷⁷ Лазаревић 1966, 65–72.

⁷⁸ Đurić-Zamolo 1977, сл. 80; за датовање видети: Поповић 1982, 151.

сва четири поменута плана бивша црква Успења Богородице приказана је као једнобродна грађевина са полукружном апсидом на истоку, док је каравансарај увек квадратне основе са унутрашњим двориштем. Бивша црква фрањевачког самостана приказана је само на талијанским плановима и то као, такође, једнобродно здање, али нешто мање од претходног. Отворено је питање да ли су бивше цркве приказане са реалним облицима основа. Уочено је да су њихове димензије готово двоструко увећане у односу на мерне параметре Доњег града у целини. На раније поменутом венецијанском плану из Архива у Карлсруе, где је приказан само замак са спољним оквиром београдских фортификација, у простору који би могао одговарати Доњем граду, уочава се основа цркве са полукружним певничким апсидама. То је, по свему судећи, значајан изворни податак о некадашњем изгледу храма београдске митрополије.

Услед пропорцијских деформација приказаних структура, уочено је да планови Ј. Б. Гумпа и из Архива у Карлсруе, и поред велике документарне вредности, нису подесни за детаљније мерне анализе. На оба ова плана међусобни

однос приказаних објеката – каравансараја који се налази између две цамије – сличан је са оним на претходно поменутиим. На плану из Карлсруе то су схематске основе, док се на Гумповом плану истиче каравансарај у аксонометријском приказу.

Резултати ових разматрања показали су да би, у односу на нашу квадратну мрежу, локацију некадашње митрополитске цркве требало тражити, према подацима са Висконтијевог и оба талијанска плана у подножју дунавске падине, на ширем простору квадрата XXII–XXVII/2–6, док би према Бајеловом плану то били квадрати XXV–XXVIII/8–10. Остаци каравансараја, према истим плановима, могли би се очекивати на површини квадрата XVIII–XXXI/A–H. Бивша црква фрањевачког самостана могла би се лоцирати даље према средишту Доњег града, на ширем простору у правцу линија квадрата XXIII–XVIII (сл. 4).

Према резултатима анализа картографских извора, програмирана су истраживања ограничена на подножје дунавске падине са циљем да се открије и истражи некадашњи комплекс манастира Успења Богородице, односно средњовековног београдског саборног храма.

Археолошка истраживања у подножју Дунавске падине у Доњем граду

СТАЊЕ ЛОКАЛИТЕТА ПРЕ ЗАПОЧИЊАЊА СИСТЕМАТИКСИХ ИСКОПАВАЊА

Простор доњоградске заравни, са садашњом конфигурацијом терена, настао је током дуготрајног процеса праћеног замуљивањем, односно померањем речне обале, насипањима и денивалацијама. Првобитни рељеф са стеновитим брегом изнад ушћа Саве у Дунав, уобличен у доба повлачења Панонског мора,⁷⁹ није укључивао и зараван у приобаљу. Процес померања обале, започет пре више хиљада година, посведочен је најстаријим траговима праисторијског слоја у подножју брега. Судећи према археолошким налазима ова појава била је још израженија у раздобљима антике. На то су утицала два основна чиниоца – даља таложења речног муља и наслојавања која су била проузрокована човековим делатностима.⁸⁰

На измене рељефа у подножју брега превасходно је утицала хидролошка ситуација. Пред самим ушћем у Дунав, савске воде су на десној обали наилазиле на стеновити рт који је одбијао матицу ка средини реке. То је условило појаву мирних вода уз обалу, које су носиле и таложиле честице муља. Услед насељавања и интензивног коришћења простора под самим брегом, током античког и касноантичког раздобља, у приобаљу се образовао културни слој дебљине до 1,5 метра. Издизање терена овим наслојавањем смањило је могућност поплава, а поред природних чинилаца, сигурно је утицало на померање обале и ширење приобалног појаса.

У раном средњем веку, када је простор Београдске тврђаве био слабо насељен, а извесно време и ненасељен, на трансформације рељефа утицали су превасходно природ-

ни чиниоци. За нешто касније раздобље, судећи према положају и дубинама културног слоја 11–12. века, може се закључити да је дошло до знатног увећавања простора у приобаљу. Његова ширина од подножја падине до претпостављене обале износила је 100–150 м, а даље се, вероватно, пружао појас плитке воде, који је при нижим водоостајима био повремено сув.

Током великих фортификационих радова, почетком 15. века, простор у приобаљу, настао хиљадугодишњим таложењем речног муља и наслојавањем културних слојева, опасан је новим бедемима. То је представљало завршни чин образовања доњоградске заравни, будући да траса средњовековног приобалног бедема поуздано означава тадашњи положај обале. Растојање између подножја падине и реке, на правцу северосточног бедема, у то време износило је око 250 м. Иако опасан новим бедемима простор Доњег града, на делу ближе обали, остао је неподесан за насељавање пошто је, сигурно, често био плављен. О томе сведоче трагови слоја са тресетом који је откривен испод коте 71.50, као и ниво прага пристанишне капије на коти 70.50.⁸¹ Уочена ситуација указује на могућност да је овај простор, будући водоплаван, био насипан већ током 15. века.

До највећих измена рељефа на подручју Београдске тврђаве дошло је крајем 17. и у првој половини 18. века. Изградњу нових бастioniх артиљеријских фортификација пратили су обимни земљани радови. Затечени облици

79 Стевановић 1988, 75–90; Пантић 1988, 91–102.

80 Поповић 1982, 23–26.

81 Поповић 1982, 25, нап. 6.

релефа прилагођавани су новим потребама одбране. Површине у унутрашњости Горњег и Доњег града, у овом раздобљу, у целини су измениле свој некадашњи изглед. За изградњу нових војних објеката биле су потребне простране равне површине, обезбеђене од евентуалних поплава. Стога су, пре изградње нових грађевина, крајем друге и у току треће деценије 18. века, били предузети велики нивелациони радови у унутрашњости тврђаве.

На источној половини горњоградског утврђења затечени ниво терена спуштен је за преко 2 м,⁸² а сувишни део земље осут низ падину према Доњем граду.⁸³ Услед тога, под земљаним насипом је највећим делом ишчезла стеновита литица која је столећима представљала један од симбола положаја града. У том раздобљу је и зараван Доњег града добила свој коначни облик. Да би се затечени простор изравнао и проширио, а у исто време обезбедио од плављења, засечено је подножје Дунавске падине на простору ближе источној капији, и тим материјалом насут је део према приобалном беду.⁸⁴ Тада је обликован релативно раван простор за подизање нових објеката, који је био у благом паду са висинском разликом 3,5 до 5,5 м (од кота 79.50–77.50 до коте 74.00) по оси СЗ–ЈИ. Средњовековни ниво терена, близак ономе пре ових радова, био је у знатно већем нагибу и имао је по истој оси висинску разлику од око 12,5 м (од коте 83.00 до коте 70.50), не рачунајући омању зараван на падини, на коти око 90.00, која ће у даљем излагању бити предмет нашег посебног интересовања.

Током наредна два столећа, од средине 18. до седамдесетих година 20. века, услед наслојавања муља дошло је до знатног померања обале, изван простора опасаног бедемима. То је процес чија се поступност веома добро прати на сачуваној картографској грађи. Током овога раздобља, које је окончано изградњом обалоутврде средином осамдесетих година прошлог века, обала је поново знатно померена. Кула Небојша, некада на самој реци, сада је од обале удаљена читавих сто метара.

После денивелација, током треће и делом четврте деценије 18. века, на доњоградској заравни подигнути су велики војни објекти – арсенал, артиљеријска касарна, две зграде за смештај хране са пекарном и др. Изградња друге пешадијске касарне, ближе подножју Дунавске падине, била је започета, али не и окончана.⁸⁵ Након поновног запоседања Београда 1740. године, Турци су на том простору подигли Хасан-пашину џамију.⁸⁶ Сва ова здања порушена су приликом бомбардовања града 1915. године.

После 1867. године, када је турски гарнизон коначно напустио Тврђаву, на денивелсаном простору уз источну капију подигнут је амам који представља једно од ретких преосталих здања у Доњем граду. У раздобљу после Првог светског рата на доњоградској заравни подигнут је читав низ привремених војних објеката који су уклоњени 1942. године, када је цело ово бедемима опасно подручје парковски уређено.⁸⁷ У самом подножју падине преостале су биле само две зграде које је касније као магацине користила Дирекција за градско зеленило.

Пре отпочињања систематских археолошких истраживања у подножју Дунавске падине, располагало се и подацима прелиминарних сондирања вршених 1961, 1968. и 1970. године.⁸⁸ У питању су биле мање сонде код амама и поменутих магацина, где је констатовано да се испод рецентних слојева 18–20. века налази здравица. У међувремену, 1964. године, за потребе секције одржавања парка Калемегдан, у подножју падине укопан је пространи компост, на простору који приближно одговара нашим квадратима А–С/ХVIII–XXII. Приликом контроле ових земљаних радова констатовани су, до ископане дубине од око једног метра, углавном рецентни насипи који су делом лежали на античком слоју.⁸⁹

ПРИПРЕМНИ РАДОВИ ЗА ПРИСТУП СИСТЕМАТСКИМ АРХЕОЛОШКИМ ИСТРАЖИВАЊИМА

На основу раније изложених анализа изворне историјске грађе поуздано су утврђене приближне локације најзначајнијих здања урбане структуре Доњег града, како из средњег века, тако и ранотурског раздобља. Сматрамо неспорним закључак да се у подножју Дунавске падине, ближе источној капији, некада налазила црква Успења Богородице. За другу доњоградску цркву – католички храм Св. Марије, који је припадао фрањевачком самостану, претпостављена је шира локација на средишњем делу заравни. Највеће доњоградско здање, каравансарај султана Сулејмана, био је лоциран између ове две цркве, касније претворене у џамије. Полазећи од ових поуздано утемељених сазнања, затим података о познијим трансформацијама релефа, као и увида у стање на терену, планирана су систематска археолошка истраживања у подножју Дунавске падине. Основни циљ је био да се утврди тачна локација некадашњег манастира Успења Богородице, односно

Сл. 5. Дунавска падина у Доњем граду, а) и б) слојеви насипа на западном сектору у шоку радова

саборног храма где је столовао православни митрополит београдски, а затим и открију евентуални сачувани остаци, укључујући и фрагменте средњовековне урбане структуре на том простору. То је подразумевало да се археолошким путем прецизно локализују површине на којима је у целисти или делимично уништен културни слој у време великих аустријских нивелационих радова (1717–1736), и утврди стратиграфија преосталих старијих слојева. Током осмишљавања овог обимног истраживачког подухвата била је изражена и тежња да се у оквиру једне посебне етапе радова систематска археолошка ископавања прошире и на претпостављену локацију Фрањевачког самостана. Ова замисао, осим неких прелиминарних истраживања, остала је, нажалост, неостварена.

У оквиру припремних радова за археолошка истраживања Доњег града у целини, 1976. године, постављена је квадратна мрежа са основном осом између западног угла амама и бедема велике барутане. Линеје квадрата, димензија 5 x 5 м, постављене управно на падину, обележене су римским бројевима, а оне паралелно са падином великим латинским словима. Међутим, већ на самом почетку ископавања, 1977. године, уочени су трагови једног објекта на самој падини, што је утицало да се програм истраживања знатно прошири. Њима је требало да претходи скидање

претежног дела насипа са падине, што је условило модификацију квадратне мреже и њено проширивање на цео простор Дунавске падине. Постојеће управне линеје квадрата продужене су све до бедема Горњег града, а нове су, паралелне са правцем пружања падине, обележене бројевима од 1 до 15, почевши од поменутог угла амама, даље ка бедему Горњег града (сл. 8).

82 Ратни архив у Бечу, *Alte Feldakten*, MEM, 22/182, ст. 31/6.

83 Поповић 1982, 164.

84 Податак из легенде једне од копија Пројекта Н. Доксата де Мореза 1725. г. (*Бриџанска библиотека у Лондону*, sig. HJ. 35); репродуковано код: Поповић 1982, сл. 11.

85 Поповић 1982, 171.

86 Тричковић 1973, 54.

87 Парковско уређење доњоградске заравни извршено је по налогу немачке окупационе управе, са циљем да се тај простор претвори у меморијални парк принца Еугена од Савоје, освајача Београда 1717. године. Ова замисао је остварена, али су уређене површине тешко пострадале приликом англо-америчког бомбардовања 1944. године.

88 Резултати истраживања 1961. (Г. Марјановић) и 1968. (М. Поповић) нису објављени. За 1970. видети: Марјановић 1970, 160–161.

89 Контролу земљаних радова на ископу компоста вршила је археолошка екипа Музеја града Београда, под руководством М. Бајаловић Хаџи-Пешић.

Сл. 6. Дунавска падина у Доњем граду, источни сектор падине: а) пре и б) после уклањања насипа

Археолошка истраживања доњоградског платоа у подножју и на самој Дунавској падини, о којима ће овде бити речи, започета су 1977. године, а окончана уз повремене прекиде 1997. године. Изузетно сложени услови ископавања отежани скидањем слојева насипа високих и преко 20 м, као и нередовно, односно несигурно финансирање, битно су утицали на динамику радова, а повремено условљавали и њихов екстензиван ток. Тим условима морала се прилагођавати примењена методологија ископавања, што није остало без негативних последица. Стратиграфски хоризонти нису се могли проучавати континуирано, већ парцијално из више сегмената, што се посебно односи на откривене остатке грађевина. То је знатно отежавало процесе закључивања и благовременог сагледавања ситуација у целини, а могло је условити и неке пропусте или превиде. Такође, ни планирани обим истраживања није се могао остварити у целости. Ипак, захваљујући добро вођеној документацији, као и темељној обради покретних археолошких налаза верујемо да ове слабости, које су пратиле ток ископавања, нису битно утицале на доношење главних закључака.

ЕТАПЕ СИСТЕМАТСКИХ АРХЕОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА

Прелиминарна истраживања на Дунавској падини

Планирана систематска археолошка ископавања на доњоградској Дунавској падини и заравни у њеном подножју

изведена су у раздобљу од 1977. до 1997. године у оквиру редовне делатности Научно-истраживачког пројекта за Београдску тврђаву.⁹⁰ Започета су прелиминарним истраживањима на самој падини, где су пре радова уочени остаци два паралелна пресечена зида. Пошло се са циљем да се дефинише њихова функција, односно утврди да ли припадају систему средњовековних фортификација или чине део неког стамбеног објекта. Да би се овим зидовима пришло, засечен је део насипа на падини, што је омогућило да се само делимично открије структура којој су припадали. Константовано је да су у питању остаци једног већег стамбеног здања – *палате*, засутог огромним количинама земље и шута који је лежао преко некадашње конфигурације стеновитих литица падине. Услед тога могао је бити истражен само мањи део зидова, на основу којих је добијена парцијална слика овога здања. Тада је уочено да се ова грађевина – касније, у току целог процеса ископавања означавана као *палата* – налазила на платоу који је, вероватно, једним делом био усечен у падину. Њен северни део према Доњем граду, како се том приликом могло закључити, а што ће потврдити и каснија ископавања, у целини је уништен денivelацијама током треће деценије 18. века, када је засечена падина и ниво терена на томе простору спуштен за читавих 10 метара.

На рубу овог засека откривени су остаци подзида, чији је средишњи део ослоњен на падину, док су бочни управно постављени и са северне стране зарушени раније поменутом денivelацијом. Првобитна претпоставка била је да су у питању подзиди палате. Знатно касније, када је

овај простор у целости истражен, откривено је да остаци поменуте конструкције чине део велике цистерне са филтер-бунаром. Над овим »подзидом« са источне бочне стране откривени су остаци трема са аркадама чији, знатно лошије очувани, остаци постоје и над средишњим делом. Остаци зидова овог источног крака очувани су до почетка свода, а откривен је и један део накнадно зазидане аркаде трема. У оси овог дела трема откривен је у целости сачуван готички седласти портал који је представљао један од улаза у просторије палате (сл. 7). Праг портала на коти 90.27 одређен је за висинску реперну тачку у односу на коју су вршена мерења и током познијих етапа ископавања. Портал је био делимично зазидан у сухозиду који је подизивао слојеве насипа и шута са његове унутрашње стране. Над првобитним подом трема уочени су и познији трагови коришћења. Најмлађи, пре коначног засипања, одговарао би времену 1717–1736. године. Из тог раздобља потиче један фино обрађени комад венца барокне профилације, сличан венцима са капије цара Карла VI у Доњем граду. Био је исклесан, судећи према сачуваном делу натписа, од неког старијег јеврејског надгробног споменика.

Источно од бочног крака трема делимично су откривени остаци две просторије које, у односу на коту прага портала, одговарају нижој подрумској етажи. Једна од њих, која је целом дужином залазила у профил ископа (просторија 1),⁹¹ имала је видљив траг полуобличастиг свода, док је друга добрим делом уништена засеком падине (просторија 2). Судећи према очуваним траговима, имала је крстате сводове ослоњене на пиластре и централни стуб. Раван пода, прекривена слојем гари и шутом са урушеним сводовљем, откривена је на коти око 86.30.

Фрагментарно откривени остаци палате, на основу одлика архитектуре, посебно сачуваног седластог готичког портала, оквирно су датовани у прву половину 15. века. Намена овог здања тада није могла бити поузданије одређена, али имајући у виду непосредну близину претпостављеног положаја цркве Успења Богородице, изнета је радна хипотеза да се ова делимично откривена палата налазила у комплексу истоименог манастира, односно митрополитске резиденције. Такође је претпостављено да је порушена приликом турског освајања града, а да су њени остаци, уз мање преправке, коришћени све до првих деценија 18. века.⁹²

У току исте, 1977. године истраживана су још два локалитета на простору Дунавске падине. На траси степенишне комуникације, којом се из Горњег града силазило ка Великом барутном магацину, отворена је сонда 1/77 у

простору квадрата 8/XII. Остаци подзида, калдрисаног застора и степеника овог силаза потичу из првих деценија 18. века. У сонди, испод равни калдрме откривени су слојеви са материјалом друге половине 16. и 17. века. Они леже на стени која се у благом паду каскадно спушта, а дебљина им је око два метра.⁹³ Уочено је да су у питању познији насипи преко којих је трасирана поменута комуникација, док је средњовековни пут ка Доњем граду, вероватно, ишао неком другом трасом, спуштајући се преко каскада, тада још увек стеновите литице.

Прелиминарна истраживања ограниченог обима обављена су на врху падине у малој пећини разуђене основе (простор кв. 12/XXXVI–XXXIX) и у суседној поткапини. У пећини за коју се могло закључити да не представља природну творевину, већ да је исклесана у мекој стени – слабо везаном пешчару жуте боје, није било културног слоја. На сличан закључак наводе и налази из поткапине, где најстарији слој, датован у крај 17. и прве деценије 18. века, лежи под рецентним насипима.

Откриће остатака палате на падини утицало је на даљи ток археолошких истраживања и извесне модификације првобитног програма. Показало се да су у питању изузетно значајни и, по свему судећи, добро очувани остаци архитектуре које би у целости требало открити. Да би се то могло остварити било је неопходно претходно уклонити насуту материјал са падине, чија је висина износила преко 20 м. Будући да се радило о веома сложенем подухвату предходно је требало сачинити анализу геолошке подлоге и стања, односно структуре насипа на падини, како би се добили елементи за безбедан приступ ископавањима. Стручну експертизу о стању слојева насипа на падини са предлогом мера сачинио је проф. др М. Јањић.⁹⁴ Закључено је да уклањање слојева насипа треба започети са врха падине,

90 Научно-истраживачки пројект за Београдску тврђаву основан је у јесен 1975. године при Археолошком институту у Београду. Рад Пројекта и сва истраживања на просторима Београдске тврђаве финансира Скупштина града Београда.

91 У току ископавања 1977. године привремено означена као просторија 3.

92 Поповић 1977, 102–103.

93 Поповић 1977, 101–102.

94 »Стручни извештај о стању стабилности засека падине Београдске тврђаве, око локалитета бр. 3«, од 27. 1. 1978, аутор: др Милосав Јањић, дипл. инг. професор Рударско-геолошког факултета. Чува се у документационом центру Научно-истраживачког пројекта за Београдску тврђаву.

*Сл. 7. Палаћа, источно крило
са поршлом у току радова 1977. године*

односно простора испред Северозападног бедема Горњег града, и вршити до стеновите литице. За скидање слојева предложен је систем тераса, са остављањем каскада према западном делу падине који није тада био предвиђен за ископавања. Ископани материјал, како је експертизом препоручено, требало је депоновати у подножју падине, на простору где су се налазили магацини Дирекције за градског зеленило. То је образложено потребом да се статички обезбеде остаци палате на падини, реституише зараван на којој се она налазила, и обнови некадашња конфигурација терена у подножју падине. Да би се ово остварило било је потребно да се претходно истражи доњоградска зараван у подножју падине, како би се тачно ограничила зона на којој су ранијом денivelацијом (трећа деценија 18. века) уништени културни слојеви, до нивоа здравице или нешто даље до античког стамбеног хоризонта.

Археолошка истраживања источног дела доњоградске заравни у подножју Дунавске падине

Будући да је овај простор у току претходно извршених анализа историјске изворне историјске грађе дефинисан као шира могућа локација некадашњег манастира Успења Богородице, пре почетка скидања насипа са падине и откривања остатака палате, требало га је детаљно археолошки истражити. Било је замишљено да се претходно отво-

ре одређене линије квадрата (XX, XXII, XXV и XXVII), затим у зависности од добијених резултата оне прошире у знатно већу откопну површину. Ови радови су највећим делом обављени у раздобљу 1978–1981. године.

У току 1978. године истраживан је источни део овога простора у кв. В–G/XXV (30 x 3 м), АВ/XXVIII (10 x 3 м) и Е–Н/XXVIII (20 x 3 м). На истраженим површинама јасно је дефинисана стратиграфија културних хоризоната, првобитна конфигурација терена пре њиховог образовања, као и обим денivelација вршених током треће деценије 18. века.

У линији квадрата В–G/XXV, чији је положај управан на правац пружања падине, затечена површина терена била је у благом паду од коте 79.22 према коти 78.00. Испод овога нивоа, до кота 77.68 у В/XXV и око 76.70 у F/XXV, откривен је насипни слој, образован током 18. века, у који су укопни темељи објеката грађених у распону од краја 18. до почетка 20. века. Доњу границу овога слоја у DEF/XXV чини слој шута са више фрагментованих тесаника од меког пешчара и остацима веома компактног ружичастог малтера. У квадрату В/XXV насипни слој лежи непосредно над здравицом, а слична ситуација је, вероватно, била и у суседном квадрату С, где су, међутим, слојеви поремећени услед експлозије гранате или авионске бомбе. У квадратима DEF испод насипног слоја преостао је траг средњовековног стратума, као и цео антички хори-

зонт. У квадрату G/XXV услед појаве рецентних конструкција даља ископавања у дубину нису била могућа.

Посматран у целини најмлађи хоризонт 18–19. века, на простору ових квадрата, настао је прво насипањем, касније и наслојавањем изнад равни терена која је образована након засецања подножја падине. У нешто познијем раздобљу на истом простору вршена су поновна насипања која се манифестују слојевима са великим процентом глине, квалитета здравице. Изнад овога насипа у кв. В откривени су остаци зида грађеног од комада опека и камена са блатним везивом, као и једна позна јама из које потичу налази новца из 18. века и две стаклене боце.

Као што је напред истакнуто, приликом поменуте денivelације уништени су сви старији слојеви у квадрату В, осим две античке јаме у здравици, док је у суседном квадрату С преостао траг античког слоја над здравицом. За разлику од претходних, у квадратима DEF ситуација је нешто сложенија. Овде су старији слојеви затворени једним хоризонтом рушења из прелазног раздобља краја 17. и првих деценија 18. века. Резултати каснијих ископавања омогућили су да се овај слој и прецизније датује у 1717–1720. годину. Испод њега преостали су трагови средњовековног слоја, чија дебљина не прелази 20 цм. Према археолошким налазима, посебно примерцима новца, датован је у прву половину 11. века.⁹⁵

Овде је од посебног значаја откриће да поменути слој лежи непосредно над античким хоризонтом, чија је горња граница у кв. D око коте 76.60, а у кв. EF око 75.80. Ту су откривени остаци једног објекта који је, с обзиром на малу откопну површину, само делимично истражен. Уочени су остаци две просторије које су услед нагиба терена биле каскадно постављене. Над подовима од набијене земље откривени су трагови пожара у коме је објекат страдао. Слојеви античког хоризонта могу се сажети у два основна, хронолошки веома блиска стратума. Претежни део налаза, укључујући и преко 60 примерака новца, временски је опредељен у раздобље друге половине 3. века.⁹⁶

Исте, 1978. године истраживања су вршена и на простору линије квадрата XXVII, даље према истоку. Започета су у кв. А и В, где је затечена површина била око коте 79.20. Здравница је откривена на дубини од око 2 м. Истражени слој, у целости образован током 18–19. века, лежао је на равни здравице, над којом није било трагова старијих наслојавања. Јасно је уочено да се и овде понавља ситуација констатована у кв. ВС/XXV, где су сви старији културни слојеви уништени раније поменутом денivelацијом терена.

На простору квадрата Е–Н/ XXVIII ситуација је знатно сложенија услед појаве остатака зидова који представљају делове три различите грађевине. Приликом грађења ових објеката у великој мери поремећени су старији културни слојеви. Остатак најмлађег здања на овом простору представља део темеља јужног зида Хасан-пашине џамије из 1742. године,⁹⁷ откривен у квадрату F. Џамија је била подигнута на месту незавршене пешадијске касарне, чија је изградња била започета почетком четврте деценије 18. века.⁹⁸ У оквиру откопне површине, на поменутом простору, откривена су три паралелна зида која представљају остатке тог незавршеног здања, при чему се трасе зидова поклапају са линијама квадратне мреже. Паралелно су постављени у односу на положај суседне артиљеријске касарне, као и правац пружања подножја падине. Откривени темељни зидови веома су масивни, дебљине 1,20 до 1,80 м. Грађени су од опека, са конструктивним луковима и јако су дубоко утемељени, до коте 71.00, што указује да су фундирани на тлу за које се сматрало да није стабилно. У процесу њиховог грађења вршени су пространи укопи, широки 1,5 до 3 м, што је условило знатна уништавања старијих културних слојева.

Приликом грађења зидова касарне делимично су порушени делови једног објекта, чији су остаци означени као *Грађевина I*. У питању је зид који се пружа кроз кв. FG/XXVIII, а и у суседном квадрату Е скреће према западу и залази у простор који није истраживан. Грађен је од мањих квадера меког пешчара, односно такозваног ташмајданског камена, повезаних компактним ружичастим малтером. Услед тектонског поремећаја изазваног јаком експлозијом откривени остаци су делом накривљени, уз уочљиве широке пукотине. Претпостављени ниво пода налазио се, приближно, на коти 75.80. Основа Грађевине I, која се пружала даље према неистраженим линијама квадрата XXVI–XXVII, није се могла у целини сагледати. Према одликама градње могла би се датовати у 16. век. Пострадала је у некој великој експлозији, највероватније 1717. године. Значајно је напоменути да по структури градива, као и стратиграфским елементима, откривени

95 Поповић 1978, 115.

96 Римски материјал са простора подножја Дунавске падине биће обрађен и публикован заједно са осталим античким налазима из Доњег града, у оквиру посебне студије.

97 Поповић 1982, 184–185; џамија је порушена 1915. године.

98 Поповић 1982, 171.

остаци Грађевине I одговарају раније поменутом слоју шута у кв. DEF/XXV.

Откривени остаци зида Грађевине I лежали су на траговима претежно уништеног средњовековног слоја 11–12. века и античком хоризонту, који је као непоремећен констатован у квадрату E/XXVIII на коти 75.43, а нешто даље у кв. G на коти 74.91. У суседном квадрату H, где су млађи слојеви уништени приликом грађења темеља касарне, антички хоризонт се прати до коте 72.40. У тој равни уочен је слој сиве муљевите земље са траговима тресета, који је истражен све до коте 71.00, односно нивоа где се појављује здравица. Културни садржај овога слоја, дебљине преко једног метра, чинили су ретки уломци праисторијске-енеолитске керамике. Појава муља и тресета овде је посебно важна, као поуздано сведочанство о положају некадашњег водоплавног приобалног појаса, чије је постојање поменути налазима и оквирно временски опредељено.

Простор под Дунавском падином, даље према западу, предвиђен за системаска археолошка ископавања према овом програму, истраживан је 1979. и 1981. године. Ради лакшег рада подељен је у два сектора – северни на простору кв. D–G/XIX–XXII и јужни који је обухватао површину кв. A–C и 1–3/XVIII–XXI.

Истраживања 1979. године започета су кв. DEF/XX и DEF/XXII, а потом, у зависности од налаза, проширена су на кв. D/XIX, F/XIX и XXI, као и кв. G/XIX–XXII, чиме је обухваћена површина за ископавања од око 260 м².⁹⁹ Затечена површина терена била је релативно равна – између кота 77.50 и 78.50.

На истраженим површинама делимично су откривени остаци једног већег здања које је означено као *Грађевина II*. Откривена су четири масивна ступца грађена од квадрата меког пешчара, постављени у два реда на међусобним растојањима 4 и 6 м. Северно од стубаца, паралелно њиховом правцу пружања, на удаљењу од око 5 м, откривени су остаци једног зида који је овај простор затварао са те стране. Остаци сличног зида откривени су и према западу, али на удаљењу од око 6 м у односу на стубце. Од ова два зида, управно на њихов правац пружања, настављају се даље зидови који излазе изван истражених површина. Ови зидови припадају другим, мањим просторијама Грађевине II. Откривени остаци очувани су местимично и до једног метра висине, али су сви померени из свог првобитног положаја и веома деформисани услед дејстава веома јаке експлозије. Преостали зидови засути су вели-

ким количинама обрушеног градива који чини шут са доста малтера, блокова камена и обрушених делова сводних констракција грађених танким опекама. Структура овога шута иста је са раније поменути у линији кв. XXV, као и оним међу рушевинама Грађевине I. Такође, и ниво на којем се појављује, приближно је исти.

Раван пода Грађевине II, услед великог степена разарања, само местимично је могла бити констатована. У квадратима F/XX–XXI откривена је делимично очувана површина некадашњег пода, приближно на коти 75.00, који је био рађен од опека. Испод пода постојали су трагови поремећеног слоја са материјалом 15. века, а у непосредној близини и три јаме из истог раздобља. Нешто ниже уочен је релативно добро очуван антички хоризонт са остацима једног објекта, чији је под био на коти 74.07. У слој 15. века, а мањим делом и у слој античког хоризонта био је укопан темељ једног од стубаца. За разлику од ове ситуације, у кв. F/XXII непосредно испод равни пода, над античким хоризонтом, констатован је релативно танак слој са материјалом 11–12. века. Изнад равни пода Грађевине II откривени су насипи земље и шута којима је разрушено здање поравнато, као и познији слојеви са налазима 18. и 19. века.

Приликом свођења резултата истраживања 1979. године могло се закључити да откривени остаци чине део једног већег објекта, чији облик основе и димензије није било могуће поуздано одредити. И питање датовања, том приликом, остало је отворено. Касније, након обраде налаза, као и увида у целину ситуације добијени су елементи за датовање Грађевине II у другу четвртину 16. века, о чему ће касније бити више речи.

После једногодишњег прекида, истраживања су настављена на јужном делу овога простора. Ту је затечен компост Дирекције за Градско зеленило, укопан 1964. године до дубине од око једног метра. Услед специфичне затечене ситуације отворене се две подужне сонде, управне на падину, које се приближно поклапају са линијама квадрата, и то: сонда I (25 x 3 м) у кв. A–C и 1–2/XXI и сонда II (24 x 3 м) на простору кв. A–C и 1–3/XVIII–XIX. У обема сондама констатовани су насипни слојеви дебљине 1,5 до 2 м, са материјалом 18–20. века и бетонским темељима објекта грађених у раздобљу између два светска рата. Испод рецентног насипа у јужној половини сонде I, ближе падини, дошло се до равни здравице. Само у простору кв. BC/XXI откривени су трагови античког слоја. У кв. A/XXI, у здравици уочени су остаци бунара, пречника

1,10 м, озиданог ломљеним, мало притесаним каменом. Бунар је очишћен до дубине од два метра, али није било услова да се истражи до дна, што је онемогућило његово ближе датовање. После скидања рецентних слојева у сонди II, на простору кв. А–С/XVIII–XIX, дошло се до здравице, док је даље према падини откривен остатак једног делимично укопаног античког објекта.¹⁰⁰

На целој истраженој површини уочен је потпуни недостатак средњовековних слојева, као и оних млађих из 16–17. века, док су антички слојеви, као најстарији и најдубљи, остали местимично сачувани. То јасно указује на чињеницу да је овај простор био обухваћен радовима на денivelацији и засецању подножја падине у трећој деценији 18. века. Том приликом су уништени слојеви и трагови средњовековних здања, а од античких су преостали само делови укопани у здравицу.

У сонди I антички хоризонт је констатован у кв. В и С/XXI, где је у паду од коте 78.40 до 77.10. Од зиданих објеката откривен је један подзид утемељен у здравици, као и канал који није ближе датован. Значајан је налаз једног укопа са богатим археолошким садржајем и оставом од 177 примерака бронзаног новца, међу којима су најмлађи ковани 341/348. године.¹⁰¹

У јужном делу сонде II (кв. 2/XVIII) откривен је део једног солидно грађеног античког објекта са апсидом која је делом била укопана у падину. Већи део тог здања уништен је приликом аустријске денivelације терена. Преостао је део хипокауста, засут културним слојем датованим са више примерака новца из раздобља друге половине 3. века.¹⁰²

Исходи археолошких истраживања вршених у раздобљу 1977–1981. године, о којима је овде било речи, као и ранија сазнања, указали су на одређене закључке. Увидом у стратиграфију слојева јасно су уочене велике измене у конфигурацији терена до којих је дошло током радова на реконструкцији Београдске тврђаве у раздобљу аустријске окупације, 1717–1739. године. Том приликом, на великој површини од источне капије према Западном подграђу, засечено је подножје Дунавске падине да би се са једне стране проширио равни плато Доњег града, а са друге стране обезбедила земља за испуну бедема и насипање водоплавног приобаља. То је простор дужине од преко 150, а ширине од 30 м на западу, до преко 70 метара у зони уз Североисточни бедем Доњег града. Дуж његовог руба према доњоградском платоу од културних слојева преостао је само део античког хоризонта. И на истраженим

просторима који нису били захваћени поменутом денivelацијом, културни слојеви, са изузетком античког, добрим делом су уништени познијим градњама и дејством велике експлозије која се догодила у време опсаде града, 1717. године. Услед тога се морало одустати од првобитно замишљених обимнијих истраживања на просторима линија квадрата XVIII–XXVIII.

Остаци комплекса средњовековног манастира Успења Богородице на овом делу доњоградске заравни нису откривени. Према анализама, о којима је раније било речи, њих би требало тражити ближе подножју падине, и то јужније од наше линије квадрата А. Нажалост, то је управо простор где су извршене највеће денivelације. Упоредном анализом затечене стратиграфије слојева, положаја остатака палате на падини, као и података са изворне картографске грађе из раздобља 1683–1725. године, било је могуће делимично сагледати некадашњу конфигурацију терена на овом простору. Уочено је да се под стрмим средњим делом падине налазио уздигнути плато, неколико метара виши у односу на денivelисани терен који смо затекли. На овој заравни, прислоњена уз падину, налазила се грађевина – палата, чији су остаци констатовани 1977. године. На основу утемељене претпоставке да се ово здање налазило у оквиру комплекса Успенског манастира, даља археолошка истраживања су усмерена ка целовитом откривању његових остатака, као и простора под некадашњим литицама падине.

Ископавања насипа на источној половини Дунавске падине Доњег града

Уклањање огромних количина насипа, којима су биле засуте стеновите литице доњоградске Дунавске падине, вршено је на основу препорука из раније поменуте стручне експертизе проф. др М. Јањића. Откривање стеновитих литица дуж целе падине није било могуће како због обима оваквог захвата, тако и чињенице да се на њеном западном делу над овим насипом сада налази комуникација, изграђена током треће деценије 18. века, која спаја Горњи и Доњи град. Имајући ово у виду, било је планирано да се уклони насип са источног дела, и то првенствено над

99 Поповић 1980, 147.

100 Поповић, Ivanišević 1982, 132–134.

101 Иванишевић 1983, 77–95.

102 Поповић, Ivanišević 1982, 134.

остацима палате, како би се они могли у целости открити, а да се преостали делови касније обликују косим шкарпама. Будући да нам размере овога здања нису биле познате, простор за ископавања на падини подељен је на три сектора. Централни, са навећим наслагама насипа, за који смо претпоставили да покрива остатке целе палате, обухватао је простор квадрата 8–13/XXII–XXVIII, односно површину од око 900 м². Сектор према истоку, са знатно мање насипа, био је ограничен на просторе квадрата 9–13/XXIX–XXXVI, укупне површине нешто мање од 1000 м². Западни сектор, односно квадрати 7–12/ XXI–XXIII, површине 375 м², чинили су део који првобитно није био предвиђен за ископавања. Међутим, откриће да западно крило палате залази и у поменути простор условило је да се од насипа ослободи и овај сегмент падине.

Ископавања у централном сектору започета су 1980. године, испред спољног С–3 бедема Горњег града, са нивоа терена на коти 115.60. Скидање насипа вршено је засецањем тераса и скидањем слојева од по 1,5 м до вертикалних стена са јужне стране. Ископани материјал депонован је у подножју падине, засеченом приликом аустријске денивелације, са циљем да се стабилизује плато са остацима зидова и истовремено реституише некадашња зараван испред палате. Радови су настављени истим интензитетом и у раздобљу 1981–1983. године. Насип се састојао од земље са мало ситног камена, косих прослојака жуте земље квалитета здравице и крупнијег малтерног шута. Археолошке налазе углавном су чинили уломци керамике из разних епоха, од енеолита до турског раздобља, које је у том смислу и било најзаступљеније. Ваља напоменути да се поред налаза античког и ретких примерака средњовековног новца, као најзаступљенија врста појављују мангуре султана Сулејмана II (1687–1691). Најмлађи примерци припадају ковањима аустријских царева Леополда I (1657–1705) и Франца II (1703–1711), као и турског султана Ахмеда III (1703–1730).¹⁰³ Структура свих ових налаза јасно указује да је у питању материјал из уништених културних слојева са денивеланог централног дела Горњег града.

У току ископавања 1984. године завршено је уклањање насипних слојева са централног сектора на падини, будући да се дошло до нивоа најмлађег хоризонта из првих деценија 18. века, који је предходио образовању насипа. Горњи ниво му је у паду од литица падине ка северу, односно од коте 95.00 до коте 93.00. На овој равни ширина простора под слојем најмлађег хоризонта износила је око 25 м, мерено од откритених вертикалних литица до засека

падине. У односу на започету откопну површину по ширини је био смањен за целу линију квадрата XXIV. Наиме, ради сигурности западног профила, чија је висина износила око 21 м, било је остављено неколико каскада од по 0,50 до 0,70 м.

Након археолошких ископавања на овом простору, током 1985. и 1986. године, о којима ће даље бити речи, констатовано је да се остаци палате шире не само даље према истоку, већ и према западу, што је условило да се приступи скидању насипа на оба поменути сектора. Оваква ситуација је у великој мери отежала ископавања и онемогућила целовито сагледавање ситуација у односу на целине грађевинских остатака, као и стратиграфске хоризонте.

Радови на уклањању насипа са простора источног сектора започети су већ 1986. године, и то углавном на равном делу где су се уочавали правци пружања зидова палате, односно њених анекса. Систематски радови на овом простору обављени су наредне године. Уклањање насипа започето је са заравни испред мале пећине, истражене 1977. године, односно, испод литице стене над којом стоји спољни С–3 бедем Горњег града. На овом простору, будући да се стене спуштају каскадно или у нагибу, било је знатно мање насипа. Са друге стране између стена и засека падине, односно зидова објеката на њеном рубу растојање износи 10 до 15 м. На већем делу простора са кога је уклоњен насип, приликом ових радова, дошло се до хоризонта који стратиграфски и хронолошки одговара ономе на централном сектору падине. За разлику од ове ситуације, у оквиру крајњег источног дела исте откопне површине, открити су трагови две ранотурске куће које су биле подигнуте на мањим заравнима падине. Обе су највећим делом уништене раније поменути денивелационим радовима.

Посебан проблем у целокупном процесу истраживања на Дунавској падини представљала је потреба да се поново приступи скидању великих количина насипа са простора који смо означили као западни сектор. То је захтевало ангажовање знатних материјалних средстава до којих се, крајем осамдесетих година прошлог века, све теже долазило. Истраживања су започета 1987. године, као и раније, на простору испред горњоградских бедема, са равни терена око коте 115.00. Да би се добила што већа површина у подножју, западни профил је засецао равно без остављања каскада. Овакав метод ископавања био је омогућен чињеницом да је насупи материјал на падини веома хомоген, те да није било опасности од обрушавања. Радови су

пуним интензитетом настављени и 1988. године, али их није било могуће окончати. Стога су ова ископавања завршена тек 1989. године, што је омогућило да се започну систематска истраживања слојева између вертикалиних литица и зидова палате, а потом открије западни део овог знаменитог здања. Одлике насипа скиданог у последњим кампањама нису се разликоване од оних раније уочених.

Уклањањем насипа са источног дела падине омогућена су систематска археолошка ископавања остатака палате у целини, као и трагова млађих објеката на томе простору. Коначно обликовање терена на западном делу Дунавске падине, где насипи нису уклањани, преостало је да се обави након конзерваторских радова и коначног уређења овога простора. Материјал уклоњених насипа депонован је, као што је то било и предвиђено, у подножју падине на површини квадрата А–В и 1–7/XX–XXXIV. Овим насипањем приближно је реституисан некадашњи рељеф, односно плато испред палате, који је раније поментом аустријском денивелацијом био у целисти уништен. Његово коначно уређење предвиђено је пројектом рестаурације и презентације остатака палате.

Археолошка истраживања у подножју Дунавске падине

После уклањања насипа са централног сектора падине, у току 1984. године, започета су истраживања најмлађег хоризонта на овом простору. Том приликом у мекој стени подножја окомите литице (кв. 12/XXVIII), откривене су две укопане издужене просторије, чија висина не прелази један метар. Нешто даље, према рубу падине, у простору квадрата 8–10/XXV–XXVIII, откопани су остаци једног већег правоугаоног објекта – *Грађевине III*, димензија 16 x 9 м. Имала је зидове грађене од камена повезаног блатним везивом и под од набоја, откривен на коти 93.59. У слоју над подом поред уломака турске керамике карактеристичне за 17. век, откривени су и примерци новца из раздобља 1688–1709. године.

У равни пода *Грађевине III* уочени су трагови једног засутог зида, за који се могло претпоставити да одговара остацима палате. Да би се ова претпоставка проверила отворена је једна сонда у којој је потврђено постојање добро очуваног зида са правцем пружања дуж линије квадрата 9. Ово откриће усмерило је даљи ток ископавања на просторе линија кв. 8 и 9, где су се очекивали остаци зидова палате, док су истраживања даље ка литици падине остављена за једну познију етапу.

Године 1985. обављена су обимна археолошка истраживања на простору кв. 7–8/XXVI–XXX. Након уклањања северног зида *Грађевине III*, испод равни њеног пода и даље ка северу, откривени су остаци старијег турског објекта – *Грађевине IV* издужене правоугаоне основе, дужине 25, а ширине око 6,5 м. Имала је две веће просторије, као и мали анекс на западу уз који се налазио и улаз у један подземни ходник. Источни и јужни зид ове грађевине, како су показала каснија ископавања, били су утемељени на трасама одговарајућих, старијих порушених зидова палате. За разлику од ових, са северне стране *Грађевина IV* је у целисти користила преостали зид палате, укључујући и њен портал. Будући да се ниво пода овог турског објекта налазио готово два метра изнад коте старијег прага, са унутрашње стране портала било је изграђено степениште са бочним подзидима.

Под *Грађевине IV*, рађен од набијене земље, само је делимично био уочљив у западној просторији, док се у источној његова претпостављена раван није разликовала од структуре насипних слојева. Над подом, односно рушевинама грађевине у целини, постојао је један нивелациони слој са доста жуте земље квалитета здравице који, по свему судећи, потиче из времена подизања *Грађевине III*. У западној просторији добро су очувани остаци огњишта – камина уграђеног у јужни зид. Мали западни анекс, откривен само у темељу, конструктивно је био везан са зидовима *Грађевине IV*, али му је функција остала нејасна. Улаз у засведени ходник накнадно је истражен, када је констатовано да заправо представља доградњу старијег подземног ходника палате и комуникацију са подрумом испод њене просторије 1. Након истраживања остатака *Грађевине IV* у целини, уочено је да они углавном леже изнад рушевина палате, користећи њене поједине делове и да представљају неку, условно речено, својеврсну обноу старијег здања.

Уклањањем остатака *Грађевине IV* у току исте 1985. године, започето је откривање преосталих делова палате. Том приликом откривене су просторије 1 и 3, затим део просторије 4, као и подрум испод просторије 1 са приступним подземним ходником. Будући да ће ови налази у даљем излагању бити детаљно обрађени, овде ћемо изложити само основне податке о току ископавања.

103 Видети Прилог 1: Вујадин Иванишевић, *Налази новца у комплексу Митрополије*, стр. 225–270.

Прво је истраживана просторија 1 којој су јасно дефинисани обимни зидови, осим обрушеног северног угла. Уз њен јужни зид откривене су мање површине пода поплочаног опекама (кота 90.15), али је уочен и јак пад слојева шута на средишњем делу просторије. На том простору испод слојева шута откривени су урушени делови свода подрума са очуваним знатним површинама некадашњег пода просторије 1. У јужном зиду преостали су делови фонтане, чији су уломци нађени у шуту над подом, али и урушени у простор подрума. У источном углу над подом, у слоју јаког пожара, нађено је више уломака пећњака и примерак угарског новца краља Владислава II (1490–1516).

После детаљног документовања откривене ситуације демонтиране су подне опеке и уклоњене урушене конструкције полуобличастог свода. Испод овога шута дошло се до нивоа пода на коти 86.95, који су некада чиниле дрвене талпе на конструкцији од хоризонтално положених греда. Над овом равни откривен је слој са бројним археолошким налазима, међу којима је било и више примерака новца султана Сулејмана II (1687–1691).

Средишњу одају палате, неку врсту улазног хола, чинила је просторија 3, правоугаоне основе. У њу се улазило из засведеног трема кроз портал откривен приликом ископавања 1977. године. Са наспрамне стране, у јужном зиду налазио се други портал који је водио ка простору иза палате. Према истоку била је повезана са просторијом 1, а на западној страни са просторијом 4. Цела унутрашњост просторије била је засута знатним количинама шута изнад кога је лежао слој нивелационог насипа до равни пода млађе Грађевине IV, на коти 92.30. Над подом просторије 3, који је око коте 90.00, уочен је слој деструкције са траговима јаког пожара и археолошким налазима из 15. и првих деценија 16. века.

Даље према западу, само делимично, откривена је просторија 4 која једном својом половином залази у простор са кога нису уклоњени високи слојеви насипа. Овде је стратиграфска ситуација нешто сложенија. Над подом и слојем деструкције уочени су трагови познијег коришћења рушевине у ранотурском раздобљу, који се поред осталог манифестују и траговима изгорелог плетера. Иза дограђеног млађег дела ходника из целине Грађевине IV, откривен је првобитни засведени подземни пролаз који је повезивао подрум испод просторије 1 са просторијом 4. Истраживања слоја над његовим подом, будући да није био у целости засут земљом и шутом, остављена су за наредну годину.

Наставак систематских археолошких истраживања 1986. године био је усмерен на источни део комплекса са циљем да се открију остаци Палате на том простору. Претходно су, у границама могућности, уклоњени слојеви насипа, као и преостали зидови Грађевине IV. Након тога отворена је откопна површина у кв. 9–10/XXVIII–XXIX, јужно од портала просторије 3 и одговарајућег зида просторије 1. На том простору, уз западни руб овог портала, откривен је траг, односно негатив порушеног подзида који се ослањао на спољно лице јужног зида. Уочено је да даље скреће под правим углом према истоку, образујући неку врсту дворишта, ширине око 4 м. На свом средишњем делу траса овог подзида пресечена је позније укопаном правоугаоном јамом, са траговима дрвене оплате. Судаћи према бројним археолошким налазима, ова конструкција потиче из 17. века и била је, вероватно, у вези са Грађевином IV. Даље према истоку поменути подзид је био знатно боље очуван, до висине која је прелазила два метра.

Откривањем овог простора до некадашње равни тла, односно нивоа здравице, дошло се до анекса просторије 1, који је био конструктивно везан са њеним јужним зидом. У питању је мања просторија квадратне основе у којој се налазила зидана пећ и седишта уз зидове. Цела је била засута уломцима бројних керамичких пећњака, когадима блатног везива и шутом, преко кога је био утемељен познији зид Грађевине IV.

Будући да су између овог анекса и раније поменутог подзида уочени остаци пролаза, односно врата, истраживања су настављена даље према истоку у линијама квадрата XXX–XXXI, где је откривено друго двориште, правоугаоне основе и површине од око 55 м², касније дефинисано као атријум Палате. Са југа и даље према истоку, односно ка засеченом тлу падине, било је омеђано раније поменути подзидом, а ка западу зидовима просторије 1 и њеног анекса. Са северне стране, где је терен у знатном паду, ово двориште имало је посебан подзид, повезан са зидом палате.

У овом простору констатована су два основна стратиграфска хоризонта. Млађем, који је чинио део комплекса Грађевине IV, одговарао је калдрмисани простор са сливником и трасом сухозида са блатним везивом према југу, односно падини, и тада негираној, старијој конструкцији исте намене. Ниво старијег хоризонта представља, заправо, атријум палате. Ту су изнад равни првобитног тла откривени остаци два зидана ступца, који сведоче о постојању кровне конструкције над делом атријума. У оквиру север-

ног зида откривени су остаци врата. Паралелно са овим зидом, нешто ниже низ падину, откривени су остаци подзида управног на правац источног зида подрума испод просторије 1. Уз овај подзид истражен је улаз у подрум, од кога је преостао праг и део једног довратника.

Засецањем насипа падине даље према истоку откривени су у продужетку атријума трагови још два објекта – Грађевине V¹⁰⁴ и VI,¹⁰⁵ који се нису могли у целости истраживати пре уклањања насипа са виших делова падине.

У току ископавања 1986. године истраживан је и средишњи простор трема палате. Након уклањања насипа и шута у коме је било делова урушених сводова грађених опекама, дефинисан је првобитни ниво тла у трему, али без трагова подног застора. Откривен је и темељ стилобата који је некада носио ступце аркада. Испод некадашње равни пода откривено је шест јама, различитих величина и дубина, које су, судећи према археолошком материјалу, укопане убрзо након рушења Палате. Поред осталог у њима су нађени и делови урушених сводова, као и релативно скромни налази, углавном из 16. века.

У простору ходника откривеног предходне године, који је од просторије 4 водио ка подруму испод просторије 1, обављена су истраживања до равни пода. Претходно је порушен дограђени део који је функционално и хронолошки одговарао Грађевини IV. Нажалост, на том простору старији остаци били су уништени, те се није могло јасно уочити како је првобитно изгледао прилаз ка подземном ходнику. У самом ходнику, практично, није било културног слоја. Изнад равни пода, који је чинила заравњена здравица, уз ретке уломке керамике нађена су и два примерка новца – један аустријски цара Леополда I (1657–1705), а други дубровачки кован током 17. века.

Истраживања подрумског простора Палате настављена су и наредне, 1987. године. Уклоњени су остаци млађег пода који је био засут са неколико прослојака земље различитог квалитета, дебљине до 0,50 м. Испод овога културног слоја са налазима, који се датују у 17. а само мањим делом у 16. век, откривен је првобитни малтерни под, углавном добро очуван. Лежао је на здравици у равни, која је свега за 20–30 цм изнад дна темеља околних зидова. Из њиховог међусобног односа могло се јасно уочити да припадају истовременој градњи.

Започета ископавања настављена су и у простору атријумског дворишта Палате. Приликом чишћења равни са траговима малтерног пода, уз зид анекса просторије 1, а испред квадратног отвора за ложиште пећи, уочен је поз-

нији укоп. Истраживања су показала да потиче из ранијег турског раздобља. Ради испитивања стратиграфије слојева испод нивоа слоја деструкције Палате, у северозападном углу атријума отворена је сонда димензија 3,5 x 2 м. На том простору откривена су два нивоа подова, од којих млађи одговара времену грађења Палате, док је старији, нижи за око 10–15 цм, изгледа припадао старијој грађевини. У оквиру сонде, испод овог пода, истражени су слојеви до дубине од око 3 м. Уочена је појава стене која је засечена приликом утемељавања зидова Палате и њеног атријумског дворишта. У међупростору су откривени старији културни слојеви између прослојака жуте стерилне земље. Према откривеном материјалу могли би се издвојити трагови слоја 12. века, док је изнад равни здравице (кота 86.54) било налаза античке керамике, уз трагове једне пећи укопане у меку лесну стену. С обзиром на малу откопну површину, као и чињеницу да је највећи део старијих слојева на овом простору уништен приликом грађења Палате и ископавања подрума, нису се могли добити детаљнији подаци о овим слојевима који би, за наша истраживања, били од изузетног значаја. Античка пећ над здравицом, по свему судећи, служила је за печење креча.

Истовремено са овим радовима, у току 1987. године завршено је у источном сектору уклањање слојева насипа до стене од жутог, меког пешчара. На заравнима и у литицама било је трагова мањих укопаних објеката са прелаза из 17. у 18. век, односно раздобља које је претходило засипању. На рубу ове површине, према засеку позније денivelације, настављена су ископавања објеката ослоњених на источно крило палате. Ту су у целости откривени остаци Грађевине VI, квадратне основе са унутрашњим простором површине око 17 м². Ово здање, које лежи у просторима квадрата 8–9/XXXII–XXXIII, својом јужном страном делимично је укопано у падину и грађено је као самосталан објекат. Удаљено је свега око 2 м од источног подзида атријумског дворишта палате. Накнадном доградњом зидова тај међупростор је затворен, чиме је Грађевина VI укључена у комплекс Палате. У унутрашњости ове грађевине, над малтерним подом постављеним на здравицу (кота 89.30), уочени су остаци слоја са археолошким материјалом 15. века, али и траговима слојева који

104 Првобитно означена као просторија 6 Палате.

105 У тренутку откривања означена као »објекат 2«, а потом просторија 5.

указују на позније коришћење. Нажалост, ова занимљива стратиграфија слојева највећим делом уништена је једним млађим турским укопом, што је у време ископавања отежало њено поуздано датовање и утврђивање изворне намене. Такође, остала је нејасна и фунција дограђеног међупростора, где су уочене две грађевинске фазе, од којих је једна сигурно познија од времена рушења палате.

Даље према истоку откривени су веома урушени остаци још једног објекта, условно названог Грађевина V. Као и претходна, била је делом укопана у падину, где су преостали трагови источног и јужног зида, док је са западне стране била ослоњена, односно користила је одговарајући зид Грађевине VI. Цела северна страна уништена јој је денивелацијом Дунавске падине. Имала је под од опека, а према начину грађења била је веома слична турској Грађевини IV. На њено оквирно датовање у 17. век указивали су и малобројни археолошки налази изнад нивоа пода (кота 91.20), који је лежао преко слоја малтера на заравњеној здравици.

На западном сектору падине у току 1987, као и током наредне 1988. године, интензивно је рађено на скидању слојева насипа. У подножју откривене литице, у стени меког пешчара, откривено је више малих издубљених просторија које су, као што је већ раније закључено, настале на прелазу из 17. у 18. век. У једној од њих откривен је скупни налаз од десетак металних посуда, претежно здела и чаша, затим посуде од керамике и порцелана, као и делова кожних предмета и вунене тканине.

Уклањање једног мањег дела насипа окончано је у току 1989. године, што је омогућило да се прво истраже слојеви најмлађег хоризонта иза Палате, до откривених литица падине. На том простору откривени су остаци неколико кућа, као и хлебних пећи, од којих су неке биле укопане у стену, односно здравицу. Између раније откривене Грађевине I и стеновите литице уочена је основа некадашње брвнаре – куће 1, која је била делом укопана у стену. У квадратима 10–11/XXI–XXII откривени су трагови кућа 2 и 3, а нешто даље, куће 4. Минимални трагови преостали су од кућа 5 и 6 у кв. 9/XXII–XXIII. Уз остатке пећи откривено је и више јама, разних облика и дубина, укопаних у здравицу. Археолошки материјал који одговара овом слоју над здравицом највећим делом потиче из раздобља последње деценије 17. и прве деценије 18. века, што потврђују налази више примерака новца турских султана Сулејмана II (1687–1691) и Ахмеда III (1703–1730), као и аустријских царева Леополда I (1657–1705) и Франца II

(1703–1711). Уочено је, што је посебно занимљиво, да све откривене јаме укопане у здравицу, између Палате и литица падине, потичу из овога раздобља и да старијих трагова нема.

У оквиру Палате завршено је истраживање просторије 4. Претходно је уклоњена преостала конструкција Грађевине IV на улазном делу у подземни ходник, као и слој нивелације са њене западне стране. Испод овог хоризонта са материјалом 17. века откривени су угљенисани трагови плетера једног објекта пострадаога у пожару, који су констатовани и током радова 1985. године. На основу релативно скромних налаза, могло би се претпоставити да је у питању било неко мање станиште, формирано у рушевинама Палате током првих деценија након турског освајања града. Овај слој лежи непосредно над слојем пожара и деструкције Палате, те се на појединим површинама веома тешко може раздвојити. Над подом просторије 4 уочени су трагови читавог низа паралелних угљенисаних гредица које, можда, представљају остатак обрушене међуспратне конструкције. По средини просторије откривен је низ од две базе за дрвене диреке, а крај јужног зида преостали су урушени остаци једне зидане пећи, односно мноштво пећњака, једнаких по обиму, са траговима блатног везива.

Године 1990, услед недостатка средстава, ископавања остатака Палате била су привремено обустављена, али су настављена теренска истраживања у Доњем граду. У сарадњи са Одељењем за археологију универзитета у Љубљани, извршена су геофизичка мерења средишњег дела доњоградске заравни, са циљем да се лоцирају евентуални трагови старијих зиданих објеката. Путем геоелектричног картирања истражена је површина од 3.600 м², на простору кв. I–U/XIX–XXX. Према добијеним резултатима, на индикативној локацији, доста поуздано, могло се одредити место цркве некадашњег фрањевачког самостана. Обриси рушевина са агломерацијама грађевинског шута указивали су на једнобродну грађевину са правоугаоном апсидом, дужине око 20 м. Уз њен јужни зид наслућује се квадратно проширење које би могло потицати од остатака звоника. Ови трагови лоцирани су у квадратима R–T/XXI–XXV, на дубини од 3–3,5 м. На осталим истраживаним просторима слика је доста нечитка услед постојања подземних рецентних грађевинских остатака. Нешто јаснији податак уочен је у кв. L/XX–XXIII, где се назире траса једног зида који би могао представљати северни руб Грађевине II. Ови резултати, које тек треба проверити

ископавањима, могли би бити полазиште за програмирање наставка систематских археолошких истраживања Доњег града у будућности.

Даља истраживања остатака Палате настављена су 1991. године. Испод слојева насипа и шута коначно су откривени у целини остаци њеног западног крила, које је у највећој мери било порушено. На траси јужног зида у наставку просторије 4 откривен је негатив некадашње зидане конструкције, уочљив у виду вертикалног засека здравице. Под овим засеком откривена су последња два до три реда камења у темељу. Од западног зида преостало је само јасно уочљив негатив са малтерном кошуљицом, на самој здравици. Северни зид према трему, са остацима прага портала, на коти 90.28, нешто је боље сачуван. Трасе ових зидова обликују крајњу западну одају палате, која је након завршених ископавања означена као просторија 5. У току радова, због трагова једног попречног зида, за који се касније испоставило да припада старијој фази, овај простор је сагледаван као две просторије, радно означене бројевима 7 и 8.

Слично ситуацији у просторији 4, и овде је уочена једна млађа фаза коришћења која је уследила непосредно након радикалног рушења овога дела Палате, а манифестује се зонама малтерне поднице, само местимично сачуване над слојем пожара и деструкције. По свему судећи, представљала је последњи остатак неке куће-брвнаре, подигнуте над разореном просторијом 5 у првим деценијама након турског освајања града.

Овом млађом подницом затворен је слој са траговима пожара, односно ситуација над подом просторије 5. Раван овог првобитног пода (на коти 90.10–90.15), јасно се учавала са унутрашње стране некадашњег портала и даље према просторији 4, где су откривени остаци преградног зида само у нивоу темеља.

У западној половини просторије откривена је једна већа јама, по свему судећи трап, која се пружала од северног до јужног зида, под чији темељ је делом залазила. У целисти је била испуњена претежно малтерним шутом са нешто мало камена, слојевима жуте земље, као и културним слојем са релативно малобројним археолошким материјалом из последњег раздобља коришћења Палате. Стратиграфија слојева у јами показује да је систематски засипана. Из насипа којим је била испуњена потичу и два изузетно значајна налаза – део рељефно украшене агијазме, односно посуде за освећену воду, клесане од пешчара и мали комад разбијеног бронзаног звона са трагом хи-

рилског натписа. Ови налази, о којима ће даље бити више речи, сматрамо да потичу из давно ишчезле знамените цркве Успења Богородице.

Трап у просторији 5, током ископавања 1991. године, био је само делимично истражен. После вишегодишњег прекида археолошких ископавања, услед рата и последица које су га пратиле, тек 1996. године остварене су могућности да се овде окончају археолошка ископавања. Истражени су нижи слојеви насипа у трапу до коте 85.09, где се дошло до његовог дна. Посматран у целини, трап укупне дубине око 5 м имао је две етаже подељене међуспратном конструкцијом ослоњеном на три греде, од којих су остала лежишта усечена у здравицу.

Испред просторије 5 настављено је истраживање трагова трема. Откривени су последњу темељни остаци, односно траса негатива стилобата аркада некадашњег засведеног трема, који се пружао целом северном страном до западног руба палате. Преостали трагови зидова веома су слабо очувани услед засецања падине, те је, стога, тешко закључити како је изгледао улаз у трем који се налазио у осци портала просторије 5. Ту постоје трагови темеља два управна зида на правац пружања стилобата трема, али без међусобне конструктивне везе.

Приликом чишћења пода у просторији 5, у његовој равни уочени су остаци једног старијег зида. Био је то повод да се приступи истраживањима старијег нивоа испод подова у деловима просторијама 4 и 5, као и одговарајућем делу трема. Том приликом откривени су остаци једне старије зграде – Грађевине VII, која је порушена у време грађења палате, а потом засута земљом и шутом, односно изнивелисана слојем дебљине 60–90 цм. Откривене су јој две просторије и трагови треће, која се пружала даље према истоку испод просторије 3 – улазног хола Палате. Имала је под од малтера над којим су откривени знатни трагови горења, што би указивало да је пострадала у пожару. Слој којим је била засута, према археолошким налазима, могао би се датovati у другу четвртину 15. века, што посредно одређује и време настанка Палате.

Завршна истраживања 1991. године била су усмерена ка подзидима трема, откривеним још 1977. године. Том приликом дошло се до закључка да су у питању остаци једне веће цистерне у чијем средишту се налазио филтер-бунар грађен од опека. Цистерна је имала закошене зидове превучене слојем глине, горњег промера који је могао износити око 8 x 7 м. Била је дубока око 7,30 м, а на њеном дну био је слој песка. О значајним резултатима до којих

се дошло истраживањима унутар цистерне, биће више речи у даљем тексту.

Радовима 1991. године практично су била завршена систематска археолошка ископавања на простору испод Дунавске падине Доњег града. Окончана су 1996. и 1997, године, мањим радовима на простору иза палате, нивела-

цијама терена и затрпавањем јама. Овим је простор између откривених литица падине и Палате сведен на претпостављене нивелете, које су постојале у 15. веку. На простору испред Палате, депоновањем уклоњених насипа са падине обновљена је некадашња зараван, уништена приликом аустријске денивелације.

Стање археолошких слојева и културна историографија

БРЕГ ИЗНАД УШЋА САВЕ У ДУНАВ, на коме лежи садашња Београдска тврђава, био је насељен пре више миленијума. Ово веома повољно место, како за станиште, тако и за војно упориште, коришћено је у складу са потребама минулих епоха. На томе простору настајала су и нестајала насеља, а у појединим раздобљима, посебно током праисторије, брег на граници две европске регије остајао је столећима пуст. Од антике па до наших дана ту су се смењивале цивилизације, остављајући јаче или слабије изражене трагове свог присуства. Вековне градње и честа рушења била су праћена брисањем старијих трагова. Таква неумитна судбина старог војно-стратешког и урбаног средишта одразила се и на стање археолошког наслеђа. Хоризонти млађих епоха често су се укопавали у старије слојеве, а на овом специфичном локалитету пресудни су били и обимни фортификациони радови.

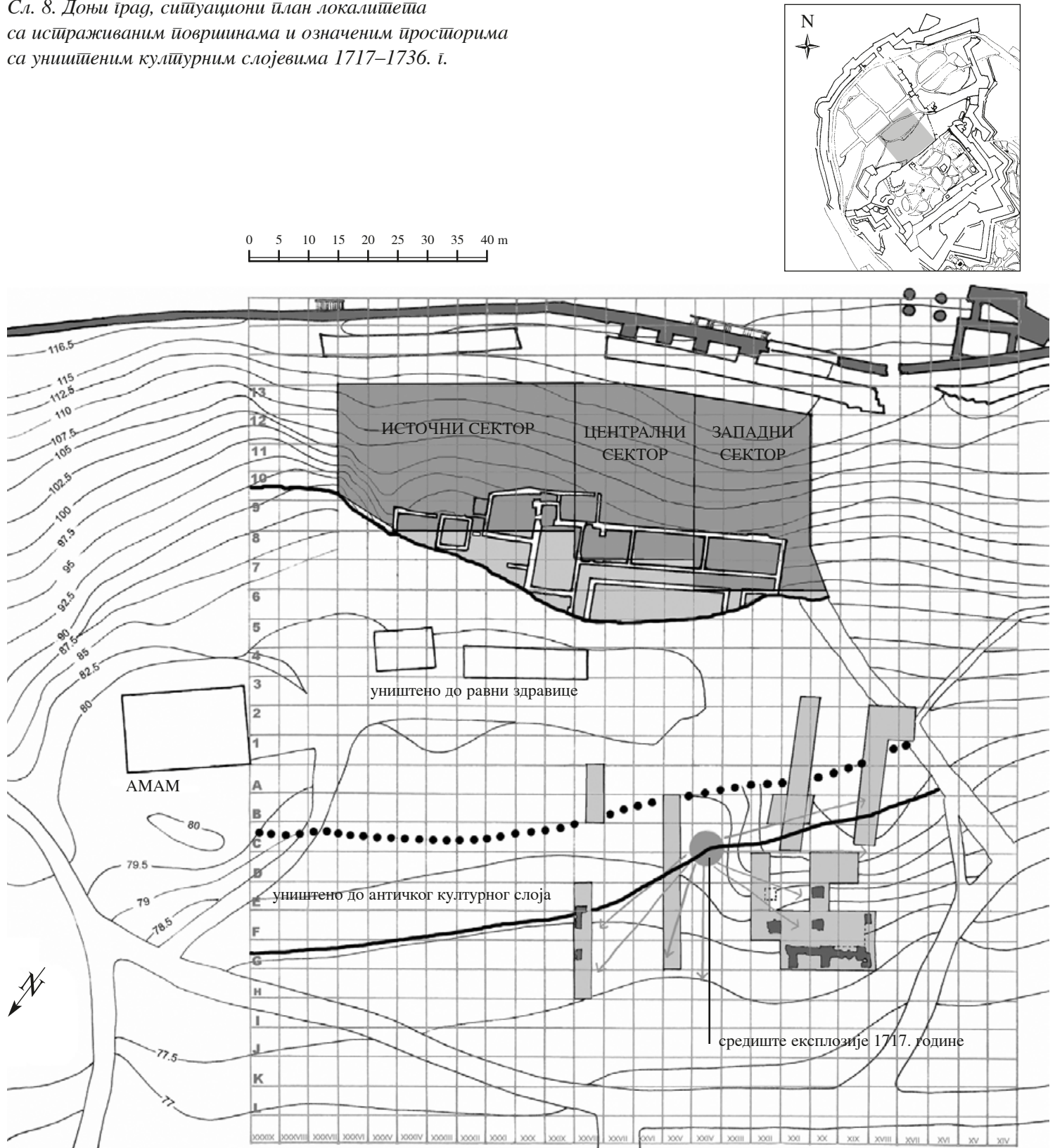
Речит пример у том смислу представља и стање културних слојева у подножју Дунавске падине Доњег града. На великим површинама старији слојеви у целости су уништени или само делимично очувани. Преостали су фрагменти из којих је веома сложено сагледати изгубљену целину, а неминовне грешке свести на најмању могућу меру. Наша разматрања у односу на анализу стања затечених археолошких слојева усмерићемо прво ка јасном дефинисању површина на којима су они у целости или већим делом, уништени.

Радикална измена рељефа, као што је већ раније у више наврата истакнуто, извршена је у првој етапи аустријских фортификационих радова, између 1718. и 1725. године. У току археолошких истраживања о којима је овде реч, веома прецизно је одређена површина обухваћена денивела-

цијом доњоградске заравни у подножју падине (сл. 8). Највећи обим засецања затеченог терена уочен је на делу падине уз Североисточни бедем, од Источне капије Доњег града ка горњоградској кули VIII. Ови радови били су превиђени пројектом пуковника Н. Доксата де Мореза, где је поменути положај означен као »каменолом«. ¹⁰⁶ Терен је денивелисан знатно испод коте дна темеља средњовековног бедема. Ближе капији, поткопано старо зидно платно, након тога, било је ојачано подзидом од опека, али се на простору даље уз падину, још у току ових радова, стари бедем урушио у дужини од око 45 метара. Касније је на том денивелисаном простору саграђен амам, који је преостео до наших дана. На простору предвиђеном за систематска истраживања, који је био обухваћен квадратном мрежом, руб падине са мањом заравни у подножју, такође је био радикално засечен на површини од готово 6000 m². Ка југу, односно самој падини, граница овог аустријског ископа пролази око 120 m кроз нашу линију квадрата 6 (XIX–XXX), а даље према истоку (кв. XXXI–XL) дијагонално пресеца линије квадрата 7–12, у дужини од 80 метара, пружајући се све до Североисточног бедема. Од тог новог окомитог руба падине, даље према северу, терен је био сасечен на коте 77.00–79.00, односно раван здравице, и то до правца који по дијагонали пресеца линије квадрата од А, на западу, до С на истоку. Делови античког слоја над здравицом преостали су после денивелације у зони ширине 10–15 метара приближно до линије која, такође,

106 План Британске библиотеке у Лондону, сиг. НЈ 35, видети: Поповић 1982, 170, сл. 11.

Сл. 8. Доњи град, ситуациони план локалитета са истраживаним површинама и означеним просторима са уништеним културним слојевима 1717–1736. г.

дијагонално пресеца квадратну мрежу од В/ХVI до G/XXXVIII. На преосталим истраживаним површинама, које нису биле обухваћене денivelацијама, нешто боље сачувани културни слојеви откривени су у квадратима D–G/XXV и F–H/XXVIII. На простору кв. D–G/XIX–XXII при подизању турске Грађевине II и њеним делимичним укопавањем, у знатној мери уништени су средњовековни слојеви, док је млађи стратум, образован током њеног трајања, ишчезао у разорној експлозији 14. августа 1717. године.¹⁰⁷ Рушевине овог здања остале су засуте шупом и земљом којом је цео простор убрзо потом изnivelелисан.

На преосталом делу под литицама падине, који није денivelелисан, археолошки остаци су очувани испод огромних слојева насипа. Уз руб засека, преостали су слојеви са траговима грађевина и других објеката (палата, грађевине III–VII, куће 1–5) из раздобља од раног 15. до друге деценије 18. века. Занимљиво је истаћи да је између остатака средњовековне палате, која је делом била усечена у затечену меку песковиту стену, и окомитих литица уочен само слој са траговима кућа најмлађег хоризонта из периода 1688–1717. године, односно времена које је претходило засипању падине.

Исходи археолошких ископавања, уз анализу изворне картографске грађе, омогућили су да се доста поуздано уоче и разграниче етапе трансформација рељефа на Дунавској падини и њеном подножју, током аустријских фортификационих радова. Убрзо након запоседања града започета је nivelација источног дела горњоградског платоа, ради подизања две велике касарне и зграде главне страже. Један од ових објеката, на новој нижој nivelети терена, већ је био подигнут до краја месеца маја 1721. године, док су друга два, тада још увек у току градње, завршена око 1723. године.¹⁰⁸ Овим радовима, са готово трећине површине Горњег града, уклоњени су старији културни слојеви до равни здравице, односно праисторијског или античког слоја. Ископана земља, највећим делом, осута је тада низ Дунавску падину. Засипање стеновитих литица према Доњем граду било је, изгледа, завршено у току наредне две године.

Nivelациони радови у Доњем граду, предвиђени Доксатовим пројектом започети су, по свему судећи, тек после његовог коначног усвајања, јуна месеца 1723. године,¹⁰⁹ односно после засипања литица под горњоградским северозападним бредом. Процес засецања подножја падине и насипања приобаља могао је трајати до краја треће деценије 18. века. У том раздобљу на насутом терену подигнута

су четири раније поменута велика војна објекта. Изградња петог великог здања – касарне ближе подножју падине, прекинута је у равни изнад темеља, док радови на пројектом предвиђеној »доњој жупној цркви«, у непосредној близини претпостављене локације средњовековног храма Успења Богородице, нису ни започети. Без сумње, ову етапу грађења прекинуло је избијање новог аустро-турског рата 1737. године, чији је исход био повратак Београда под османску власт.

У наредном раздобљу, које је обухватало другу половину 18, као и цео 19. век, у подножју Дунавске падине образовали су се нови археолошки слојеви дебљине између 1 до 2 метра. По својој структури у питању су добрим делом осипине и наплавине са падине, као и остаци бонд-ручних или блатом зиданих објеката, који овом приликом неће бити предмет наших посебних разматрања.

У току систематских истраживања подножја Дунавске падине и одговарајућег дела заравни у Доњем граду Београдске тврђаве, констатована је сложена археолошка ситуација са траговима културних слојева који су се образовали током више миленијума, од праисторије до савременог доба. И поред великих разарања археолошких стратума, могло се уочити да овај простор у приобаљу није континуирано и са истим интензитетом коришћен. У појединим епохама, посебно током праисторије, подножје брега изнад ушћа дуго је било ненасељено. Дисконтинуитет коришћења приобаља под падином такође је јасно уочљив и за ранија раздобља средњег века.

Према исходима археолошких ископавања, на површинама које смо истраживали у раздобљу од 1977. до 1997. године, било је могуће издвојити неколико стратиграфских хоризоната који су, у доброј мери, подударни са културним стратумима Београдске тврђаве у целини.

Као најстарији издвајају се налази праисторијске керамике које, будући откривене на веома малој истраженој површини, није било могуће јасно стратиграфски разграничити. Они су релативно малобројни и углавном потичу из слоја тресета у кв. H/XXVIII (између кота 72,10 и 71.20), а праисторијски слој, истина за значајним продорима античког материјала, откривен је и непосредно над здравицом у кв. C/XXV. Из суседног квадрата D потиче налаз само

107 Поповић 1982, 154–155.

108 Поповић 1982, 164, нап. 70–74.

109 Поповић 1982, 166, нап. 87.

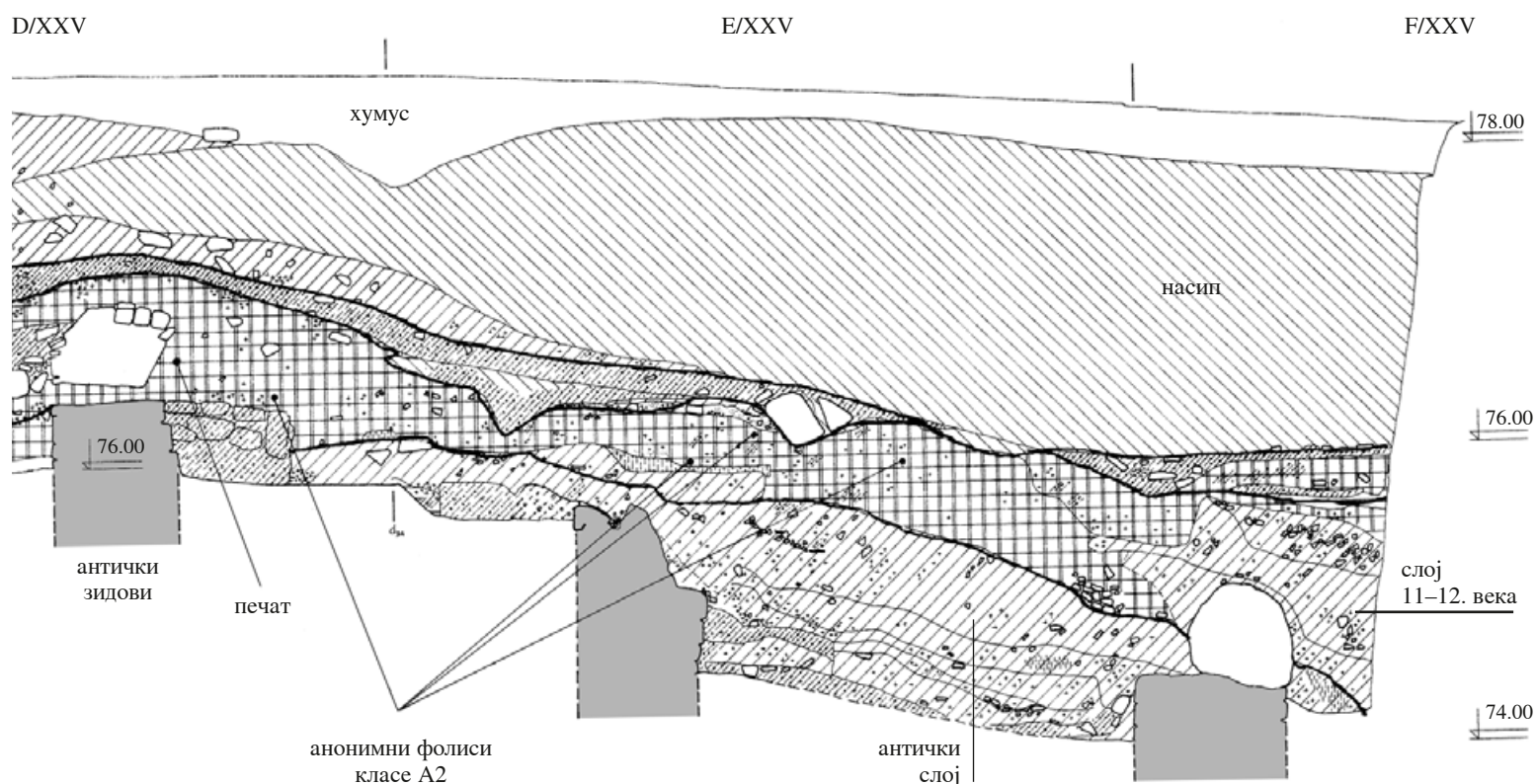
једне калупасте камене секире. Иначе, уломци праисторијске керамике, из поремећених слојева, констатовани су и у млађим хоризонтима. Мада заступљени у веома малом броју, културно и хронолошки су хетерогени. Преовлађују они из раздобља енеолита, али има и фрагмената са одликама старијег гвозденог доба. У том смислу ови налази су подударни са културном стратиграфијом остатака праисторијских насеобина, откривених на горњоградском платоу. Ту су издвојени енеолитски стратуми који одговарају млађој фази Винчанске културе, а потом и Костолачкој култури. Керамика најмлађег праисторијског слоја на Горњем граду носи одлике тзв. Босут-басараби стила, из времена око 8. века старе ере.¹¹⁰ Трагови млађих праисторијских култура гвозденог доба – раздобља Латена, на простору уз ушће Саве у Дунав, до сада нису откривени.

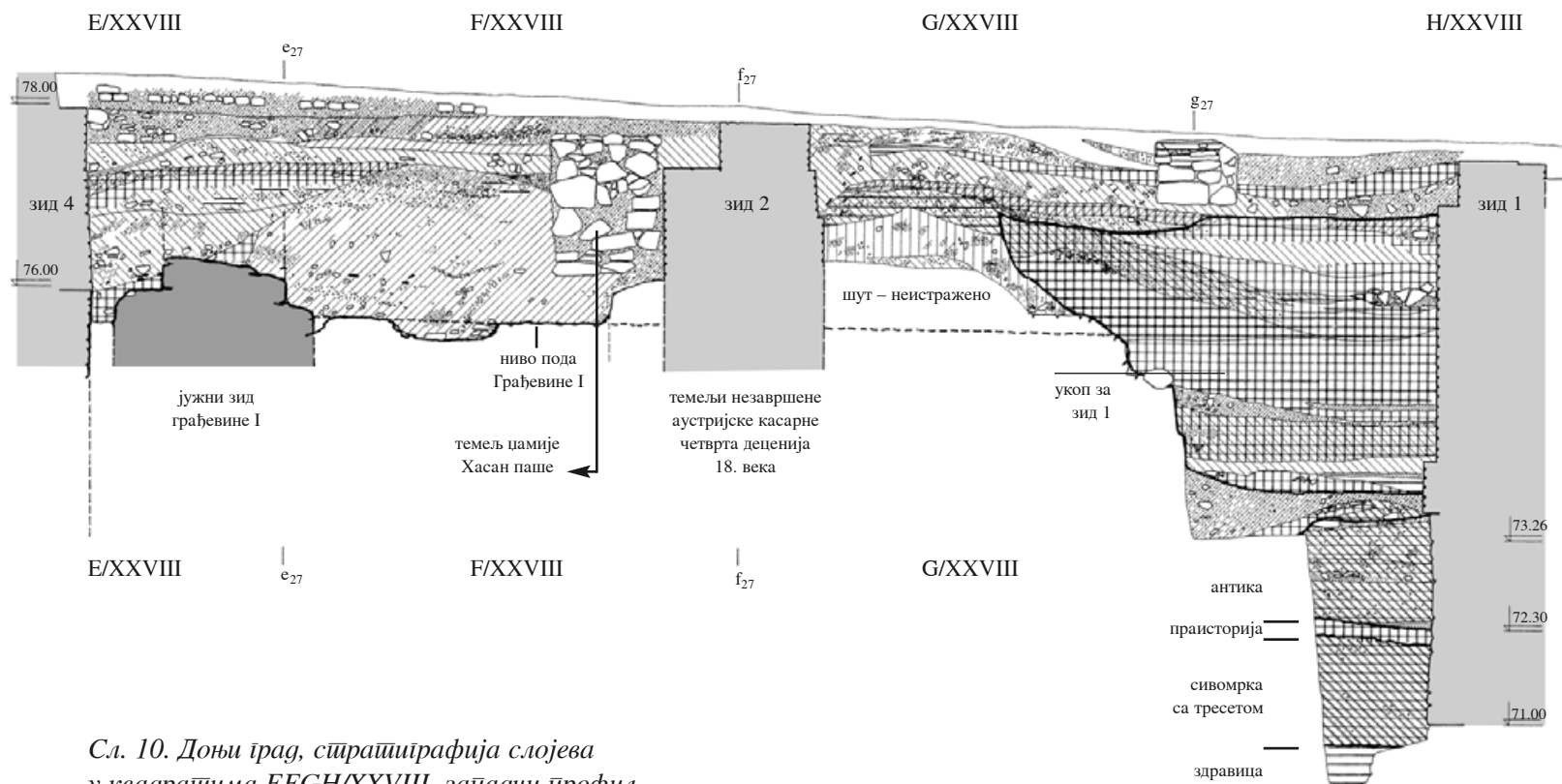
Изнад трагова праисторијског слоја, али често и непосредно изнад здравице, уочен је *антички хоризонт* 3–4. века – сегмент целине приобалног дела римског легијског логора. У великој мери је уништен познијим укопима и раније поменутом денивелацијом терена, тако да његови

слојеви, на површинама које смо истраживали, дају само фрагментарну слику епохе у којој су настали. Налази са ових простора морају се, стога, посматрати у оквиру античког доњоградског приобала у целини. То је разлог што их овом приликом нећемо посебно, а ни детаљно обрађивати, већ ћемо се позабавити само анализом њихове стратиграфске позиције.

Као што је већ истакнуто, на денивелисаним просторима уништени су сви старији трагови, па је тешко сагледати како је у доба антике изгледао насељени део ближе литицама падине. Последње трагове ових уништених слојева из раздобља антике представљају: дно једне, некада дубоко укопане јаме на простору иза садашњег амама¹¹¹ и део пећи, по свему судећи, за креч, са дна сонде у атријуму. На истраживаним просторима доњоградске заравни у подножју падине, антички слојеви, у већој или мањој мери сачувани, откривени су у квадратима G–H/XXVIII и C–F/XXV, док је у квадрату B/XXV преостала само јама укопана у здравицу. На простору испод Грађевине II трагови античког слоја констатовани су у кв. G/XIX–XXI.

Сл. 9. Доњи траг, стратиграфија слојева у квадратима DEF/XXV, западни профил

Сл. 10. Доњи град, стратиграфска слојева у квадратима EFGH/XXVIII, заједни профил

Остаци античких објеката, укопани у здравицу под самом падином, преостали су квадратима 1–2/XXVIII–XIX, као и A–C/XXI. Са тог простора потичу и два скупна налаза новца из прве половине 4. века.¹¹² Не залазећи у детаљнију анализу откривених трагова античке архитектуре, што ће бити предмет посебне обраде, можемо само констатовати да су то била здања са зидовима од камена и опека, каскадно грађена на терену који се спуштао ка уском водоплавном приобалном појасу.

Археолошки налази античког хоризонта, на површинама које смо истраживали, не прелазе хронолошку границу готског разарања Сингидунума, после победе над војском Царства 378. године. То је у нескладу са стратиграфском ситуацијом уоченом на истраженим деловима доњоградског платоа, нешто даље ка западу.¹¹³ Да ли је у том позном раздобљу антике источни део доњоградске заравни остао ненасељен или су добијени резултати последица великог обима разарања старијих културних слојева, за сада је тешко закључити. Знатно сложенији проблем у том смислу представљају трагови рановизантијске епохе. Ретки и у осталим истарживаним деловима Тврђаве, у под-

ножју Дунавске падине готово да нису ни уочени. Усамљен пример представља налаз фолиса Јустина II из 570/1. године,¹¹⁴ нажалост, откривен изван стратиграфски поузданог контекста. Сличан случај је и са ретким уломцима рановизантијске керамике из кв. F/XIX који, без сумње, потичу из слоја поремећеног при укопу темеља турске Грађевине II.

Поновно насељавање ареала некадашњег римског војног логора у раном средњем веку није оставило трагова на истраживаним просторима доњоградске заравни под падином. Очигледно, то је вековима остало ненасељено подручје. Прва наслојавања над античким хоризонтом

110 Тасић 1988, 105–109.

111 Дно јаме, укопано у здравицу на коти 80.10, откривено је приликом утемељивања бетонског подзида иза амама. Судећи према претпостављеној некадашњој нивелети терена, јама је могла бити дубока између 4 и 5 м.

112 Иванишевић 1983, 77–80.

113 Вјелажас, Ivanišević 1991, 123–139.

114 Иванишевић 1987, 91–93, кат бр. 21.

поузвано су потврђена тек слојевима датованим у 11–12. век. Открића до којих се дошло о овом и познијим раз-
добљима у даљем излагању биће детаљно обрађена, и то:

- Ширење приобалног подграђа – 11–12. век
- Урбанизација утврђеног Доњег града
- Грађевине VI и VII – старији хоризонт 15. века

- Палата – млађи хоризонт 15. века
- Махала Цареве џамије
- Грађевине I и II – старији хоризонт 16. века, после 1521.
- Грађевине IV и V – млађи хоризонт 17. века, пре 1688.
- Ратови и разарања – 1688–1717. године – Грађевина III, куће 1–6.

Комплекс средњовековне цркве Усијења Богородице

НАЈСТАРИЈИ СРЕДЊОВЕКОВНИ СЛОЈ на истраживаном источном делу доњоградске заравни остао је очуван на релативно малим површинама. Будући да лежи непосредно над античким хоризонтом, тешко га је било поуздано разграничити, пошто је на више места оштећен или већим делом уништен познијим укупима.

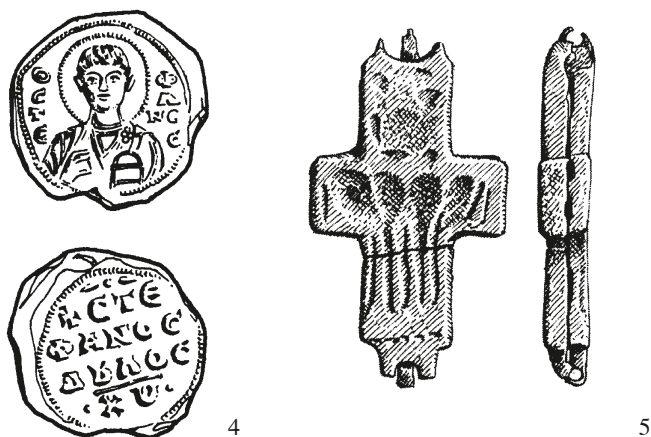
ШИРЕЊЕ ПРИОБАЛНОГ ПОДГРАЂА (11–12. век)

Најбоље очувана стратиграфска целина овога слоја констатована је у квадратима DEF/XXV. Ту је образован над рушевинама једне римске грађевине засуте шупом, чије су се одаје каскадно спуштале према некадашњој обали (сл. 9). У деловима квадрата D и E најнижи ниво средњовековног слоја лежи непосредно изнад коте 76.10, док се даље ка северу, у квадрату F, спушта до равни коте 75.00. Чини га углавном мрка масна земља са релативно мало шута, чија структура указује да потиче од рушења зидова античке грађевине. Наиме, има се утисак да су у време образовања првог средњовековног слоја на овом простору, делови античких зидова још увек били видљиви изнад равни тла. Дебљина овог слоја доста је неуједначена и креће се између 0,40 и 0,80 м. Слична стратиграфска ситуација, али на знатно мањој површини, откривена је и у квадрату G/XXVIII између кота 75.92 и 75.61, где се у слоју мрке земље јављају прослојци гари са ситним уломцима опека, као и млаћи укупи са материјалом 15. века. На простору позније, односно турске Грађевине II, у квадратима EF/XXII, преостао је над античким део средњовековног слоја мрке боје, у који су укупани темељи

овог пространог здања. Даље према падини, заједно са осталим слојевима, денivelацијом су уништени и остаци најстаријег средњовековног хоризонта. На том простору његов последњи траг откривен је у сонди, у атријуму позније Палате. Над остацима раније поменуте античке пећи за креч, у светломрској лесној земљи, нађен је мали бронзани позлаћени крст-реликвијар који би, уз ретке уломке керамике, одговарао овом културном стратуму.

Први средњовековни хоризонт, о коме је овде било речи, иако фрагментарно очуван, јасно је документован археолошким налазима. За хронолошко опредељивање ту су од посебног значаја налази византијских анонимних фолиса, од којих су три откривена у квадратима E/XXV, у слоју између кота 76.17 и 75.94, док је четврти нађен нешто јужније ка падини, у суседном квадрату D/XXV, на коти 76.66. Сви припадају групи A2, односно емисијама цара Василија II, Константина VIII и Романа III, са последњим раздобљем ковања између 1030. и 1035. године.¹¹⁵ Пети примерак византијског новца са овог простора откривен је у поремећеном слоју иза јужног зида Палате. У питању је скифат, односно билон аспрон трахеј, цара Јована II Комнина (1118–1143). Овом приликом ваља само поменути и налазе још три анонимна фолиса класе A2, који потичу из насипних слојева са Дунавске падине, будући да стратиграфски они не припадају доњоградском хоризонту о коме је реч, већ уништеним слојевима са Горњег града, те им је место открића секундарно (кат. бр. 504–511).

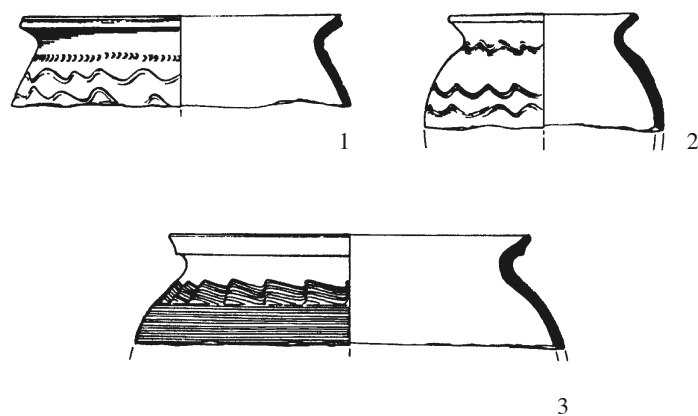
¹¹⁵ Иванишевић 1987, 101–102, кат. бр. 41, 46, 49 и 53.

Сл. 11. Подножје Дунавске падине, налази из слојева хоризоната 11–12. века: оловни печат и напирни крст реликвијар (P 1:1)

Најзначајнији налаз из слоја овога хоризонта, без сумње, представља један византијски оловни печат (кат. бр. 4, сл. 11). У питању је добро очуван примерак, правилно центриран. На аверсу је допојасна представа Св. Стефана са дарохранилницом у левој руци. Сигнатура са два вертикална низа слова, постављена бочно од светитељевог лика, гласи: 'Ο α(γίος) Στεφανος. На реверсу је натпис распоређен у четири хоризонтална реда: + Στεφανος δοῦλος Χ(ριστο)ῦ.¹¹⁶ Према типу он припада групи приватних печата које су користили византијски достојанственици, углавном за личну преписку, због чега је и било уобичајено да се на аверсу налази лик светитеља заштитника или Богородице. Међу светитељима чест је лик Св. Николе или светих ратника, док је појава Св. Стефана знатно ређа. Са нашег подручја ово је први налаз те врсте.¹¹⁷ Из текста на реверсу тешко је закључити о којој се личности ради, као и дужности на којој се налазила. Типолошки посматрано, овај печат би се оквирно могао датovati у 11. век.¹¹⁸

Занимљиво откриће, које одговара овом хоризонту, потиче из раније поменуте сонде у атријуму палате. У питању је бронзани реликвијар средње величине, код којег је усправни крак знатно шири од водоравног (кат. бр. 5, сл. 11), што није уобичајено. Међутим, оно што овај примерак у већој мери чини особеним је површина аверсне стране на којој су трагови представе удубљени, док је реверсна страна равна, без представе. По целокупном изгледу налаз

Сл. 12. Подножје Дунавске падине, налази из слојева хоризоната 11–12. века: шийови керамичких посуда (P 1:4)

припада једнородној групи серијски произвођених реликвијара, са рељефно изведеном сценом Распећа Христовог, на предњој страни, и представом Богородице, на задњој страни. Ово је један од неколицине основних иконографских предлогака који су у 6. веку настали у области источног Медитерана, пре свега у Палестини и Јерусалиму. Од тог времена столећима су рађени по истом стандарду, при чему се на ширем балканском подручју и у суседним регионима реликвијари поменутог стила у највећем броју јављају у раздобљу 11–12. века.¹¹⁹

Бројније налазе из најстаријих средњовековних слојева, на истраживаном простору доњоградске заравни у подножју падине, чине уломци керамичких посуда (сл. 12). Све имају уједначене технолошке карактеристике. Рађене су од глине помешане са ситнозрним песком, а ређе и ситним комадима кречњака, док им је боја печења углавном мрка, са нијансама од црвене до сиве. Посебну одлику ових посуда чини једноставан орнамент урезан чешљастом алатком, преко целе спољне површине, од обода до дна – таласасте линије на горњем делу рецепијента, а ближе дну дубље урезане водоравне, које су на појединим примерцима распоређене у зонама.

Детаљнија анализа облика посуда није могућа услед знатне уситњености откривених уломака. Међутим, на основу профилације фрагмената, јасно је да су у питању искључиво лонци, и то овалних рецепијената са сразмерно уским дном. Мање разлике уочавају се у врстама обода,

који су претежно једноставни, равне или заобљене ивице (II/28, II/30). Поред ових уочени су и лонци тракасто профилисаног обода и широког трбуха (III/34). Овакви типови посуда уобичајени су међу налазима из слојева 10–11. столећа, на шта указује анализа грнчарије са других истражених простора у комплексу Београдске тврђаве – Западног подграђа и укопа откривеног на простору Малог Калемегдана.¹²⁰ У целини посматрана, ова грнчарија припада једном културном и занатском кругу који се ближе одређује као балканско-подунавски.¹²¹ Према технолошким особинама, као и јасно типолошки одређених облика лонаца, ова грнчарија носи одлике млађе етапе ове културне групе која би се могла оквирно датовати у 10, односно, већим делом, у 11. век.

На истраженим површинама, о којима је било речи, услед фрагментарне очуваности слојева овога стратума, нису уочени трагови стамбених објеката. Међутим, структура археолошких налаза јасно указује да су у питању насеобински слојеви. У том смислу, њихов стратиграфски однос према ономе што је претходило, као и значајни налази новца, указују на неке закључке који за сада представљају само фрагмент веће целине, односно доњоградске заравни.

Развој средњовековног приобалног подграђа Београда, како су показала досадашња истраживања, започет је на простору који је каснијим развојем фортификација дефинисан као Западно подграђе. Судаћи према овде изложеним резултатима наших истраживања, процес ширења ове насеобине дуж подножја дунавске падине ка истоку, био је снажно подстакнут византијским освајањем 1018. године и укључивањем Београда у систем одбране Царства. Откривени слојеви најстаријег средњовековног хоризонта на овом истраживаном простору, као што је већ истакнуто, леже директно над античким, односно касноантичким стратумом. Судаћи према налазима анонимних фолиса, образовали су се у деценијама непосредно након византијског освајања града. На то указује и структура осталог археолошког материјала који би се могао датовати у 11. век, односно претежним делом у прву половину тога столећа. За сада, осим те чињенице, не располажемо подацима о структури ове приобалне насеобине, нити о њеном ареалу ширења. Поједини налази, попут оних са простора уз Североисточни бедем Доњег града¹²² или око Источне капије,¹²³ указују да је треба тражити и даље према истоку, на делу заравни пред бедемима познијег Источног подграђа.

За разлику од слоја 11. века, за који сматрамо да је на овим ограниченим истраженим површинама релативно добро документован, уочен је готово потпуни изостанак археолошког материјала наредног столећа. Малобројни уломци керамике, који би се могли датовати у ово раздобље, уз скифат цара Јована II Комнина, недовољни су за било какво закључивање. На осталим просторима Београдске тврђаве, из слојева 12. века потичу бројни археолошки налази који указују да је византијски кастел на брегу био окружен релативно добро насељеним подграђима.¹²⁴ Имајући све ово у виду, намеће нам се да уочену веома слабу заступљеност слојева са материјалом 12. века објаснимо великим обимом уништавања културне стратиграфије на овом простору, током изградње познијих објеката и, коначно, приликом аустријских радова на денивелацији.

УРБАНИЗАЦИЈА УТВРЂЕНОГ ДОЊЕГ ГРАДА – КОМПЛЕКС МИТРОПОЛИЈЕ

Током ранијих археолошких истраживања уочено је да на просторима Београдске тврђаве готово да и нема поуздано утврђених слојева из 13. и 14. века. Релативно ретки налази керамике овога раздобља, откривени током археолошких истраживања на просторима Замка (Унутрашњег утврђења),¹²⁵ Западног подграђа, као и Доњег града углавном потичу из целина са малобројним археолошким налазима, које се нису могле стратиграфски поуздано одредити.

116 Калић 1982, 33–36.

117 Maksimović, Popović 1990, 213–234; Maksimović, Popović 1993, 113–142, са наведеном литературом.

118 Maksimović, Popović 1990, 219.

119 Walters Art Gallery 1947, 71–72, Pl. XLVI/299, 302; Byzantium 1994, Cat. Nos. 141, 143, 165; Davidson 1952, Pl. 110/2059, 2060, 2066, 2067; Byzance 1992, Cat. No. 225; Чангова 1992, Обр. 129/4; Овчаров, Хаджиева 1992, Обр. 77; Varnea 1967, Figs. 192/8, 11, 193/1–3, 5–10; Марјановић 1977, кат. бр. 8–10, 12–19, 22, 26; Lovag 1999, Kat. Nr. 2–12.

120 Јанковић 1983, сл. 5/1; Бикић 1994, 33 и сл. 2/1, 8, 10, 17; 4/12 и 12/1–3, 9.

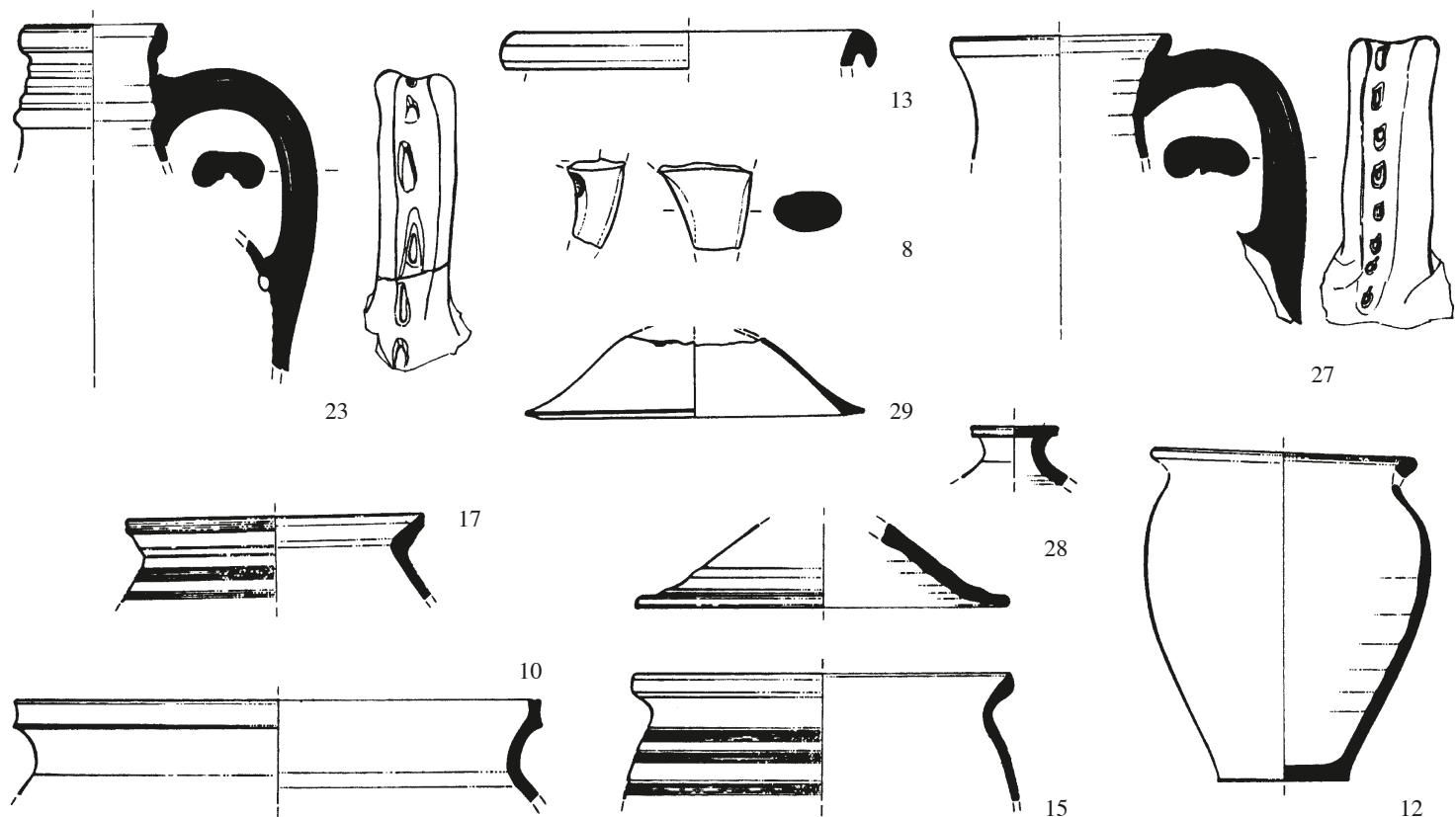
121 Бикић 1994, 31–33 и 43–44, са наведеном литературом.

122 Анонимни фолис класе А2 из сонде 11/69, видети: Иванишевић 1987, 101–102.

123 Прелиминарна сондажна истраживања М. Поповића, резултати нису објављени.

124 Поповић 1982, 42–56; Бикић 1994, 17–20.

125 Бајаловић 1996, 46–53.

Сл. 13. Подножје Дунавске падине, налази из слојева старијег хоризонта 15. века: типови керамичких посуда (P 1:4)

Слична ситуација констатована је и на истраженим површинама доњоградске заравни у подножју падине. Ни у једном од квадрата, где су вршена археолошка ископавања, нису констатовани очувани слојеви из 13–14. столећа. Међу уломцима керамике из поремећених слојева има и оних за које би се могло претпоставити да потичу из овога раздобља, али без изразитих типолошких одлика које би омогућиле поузданије закључивање. Очигледно да оваква ситуација, уочена и на другим просторима Тврђаве, указује на опадање београдског насеља после раздобља просперитета, које је окончано сломом византијске власти на Дунаву, крајем 12. века. У наредна два столећа, током којих се Београд налазио под угарском, а повремено и српском влашћу, уочљиво је опадање подграђа. Густина насељености сигурно је била смањена, а неки простори су могли привремено и остати ненасељени. Међутим, екстензивно просторно ширење, изгледа, није било заустављено. На то би указивали поуздано откривени слојеви друге половине 13. и 14. века, на подручју данашњег Дорћола.¹²⁶ По све-

му судећи, овај део насеља развијао се дуж саобраћајнице, што је од истока водила ка капији Западног подграђа које се управо у овоме раздобљу утврђује.¹²⁷

Наредно раздобље, које је предодредило даљу судбину града, започиње у првим годинама 15. века, када Београд постаје средиште Србије, а наставља се, потом, и у току наредних стотину година под угарском влашћу, све до турског освајања 1521. године. У археолошком смислу оно је веома јасно документовано на свим просторима Тврђаве, где је културна стратиграфија у целости или бар делимично остала очувана. Једна од таквих површина је и истраживани простор у подножју Дунавске падине. Денивелационим радовима у првим деценијама 18. века, средишњи и најзначајнији део овога простора је уништен, а фрагменти некадашње целине очувани су на доњоградској заравни и у непосредном подножју падине, под стеновитим литицама.

На делу доњоградске заравни, у простору линија квадрата Е, F, G, преостали су веома оштећени трагови хоризонта са материјалом из 15. и првих деценија 16. века, од-

носно из предтурског раздобља. У квадратима GH/XXVIII слојеви овог хоризонта констатовани су између кота 76.60 и 76.20. У квадрату G слој се продужава у дубину у виду ширег укопа, а потом јаме, чије је дно на коти 74.67. Основну одлику поменутих слојева чини светломрка земља са ситним каменом, уломцима опека, траговима малтерног шута, као и прослојцима гарежи. Од налаза регистровани су уломци керамике, животињске кости и неколико гвоздених клинова. У јами, при самом дну, уз доста гари било је фрагмената стакла, а уочене су и љуске од јаја. По свему судећи, поменути укоп са јамом представљао је отпадни простор.

У суседним квадратима EF/XXV остаци хоризонта 15. века прате се између кота 76.90 и 76.10. Мада фрагментарно очувани, уочено је да су у паду према северу, што одговара некадашњој конфигурацији терена. И овде је у питању слој светломрке земље са доста камена и уломака опека, као и малтерног шута. У квадрату E уочена је већа површина нагореле земље са гари и ситним комадима опека, око коте 76,50, што би могло представљати траг поднице неког мањег објекта грађеног од дрвета. Археолошке налазе, као и у суседном квадрату чине готово искључиво уломци керамике, затим стакла, као и животињске кости. У једном укопу старијег слоја који се, нажалост, није могао јасно издвојити, на коти 74,69, откривен је сребрни денар угарског краља Владислава I (1440–1444) (кат. бр. 513).

На простору квадрата EFG/XIX–XXII млађи средњовековни хоризонт углавном је уништен нивелацијом терена за изградњу ранотурске Грађевине II, као и укопавањем њених темеља. Испод малтерног пода овог некада пространог здања, у кв. F/XX–XXI, откривен је остатак моћног културног слоја са материјалом 15. века. На релативно малој преосталој површини од око 15 м², између кота 75.00 и 74.60, откривено је преко 500 уломака керамике који су, што је посебно значајно, оквирно датовани налазом новца у пету деценију 15. века. У питању је, као и у претходном случају, сребрни денар угарског краља Владислава I (кат. бр. 512). Стратиграфску целину са овим хоризонтом чине и две јаме (бр. 2 и 4) укопане у антички слој. Поред уобичајеног отпадног садржаја, на дну једне од њих (кота 74.35), испод слоја гари откривен је фрагментовани лонац (кат. бр. 12) са накнадно пробушеним рупицама на врату, кроз које је провлачена врпца за качење над огњиштем.

Посматрано у целини, међу археолошким налазима из позносредњовековних слојева са истражених површина о

којима је било речи, преовлађују уломци керамичких посуда (сл. 13). Мада релативно малобројни, у односу на величину простора и дебљину културног слоја, они пружају довољно елемената за сврставање у већ уочене токове керамичке продукције 15. века, како у Београду тако и на ширим подручјима са којима је овај средњовековни град имао развијене трговачке везе. Керамичке налазе из поменутих целина чине уломци лонаца (кат. бр. 10, 12, 13, 15, 17) и поклопаца, вероватно, типа IV/1 и IV/2 (кат. бр. 28, 29), као и мали део једне окержато глеђосане зделе који одговара типу са три ваљкасте ножице и ручком (кат. бр. 8), иначе ретком на нашем подручју. Такође, нађени су и делови два крчага који према карактеристикама – прстенастом ободу, ребрасто профилисаним грлу и улозима дуж дршке – одговарају основним облицима крчага из средњоевропског занатског круга (кат. бр. 23, 27).¹²⁸ Поред овог, у већој мери стандардног репертоара, значајан налаз представља један уломак посуде, украшен у техници сграфита (кат. бр. 41).

Позносредњовековни слојеви 15. и првих деценија 16. века, о којима је било речи, иако само делимично очувани, и то на веома ограниченој површини, јасно указују на насеобинско наслојавање. У оквиру површина у подножју Падине, које су овом приликом истраживане, није било могуће уочити остатке ни једног посебног грађевинског објекта, што онемогућава озбиљнија разматрања о урбанизацији тог простора. Међутим, структура слојева са траговима грађевинског шута указује на постојање зиданих здања, уз куће од дрвета и бондрука. То је за сада скромно сведочанство о процесу урбанизације Доњег града, који тек треба проучавати. У том смислу изузетно значајне резултате дала су истраживања преосталог дела мање заравни под литицама Дунавске падине, који није био обухваћен аустријском денивелацијом.¹²⁹

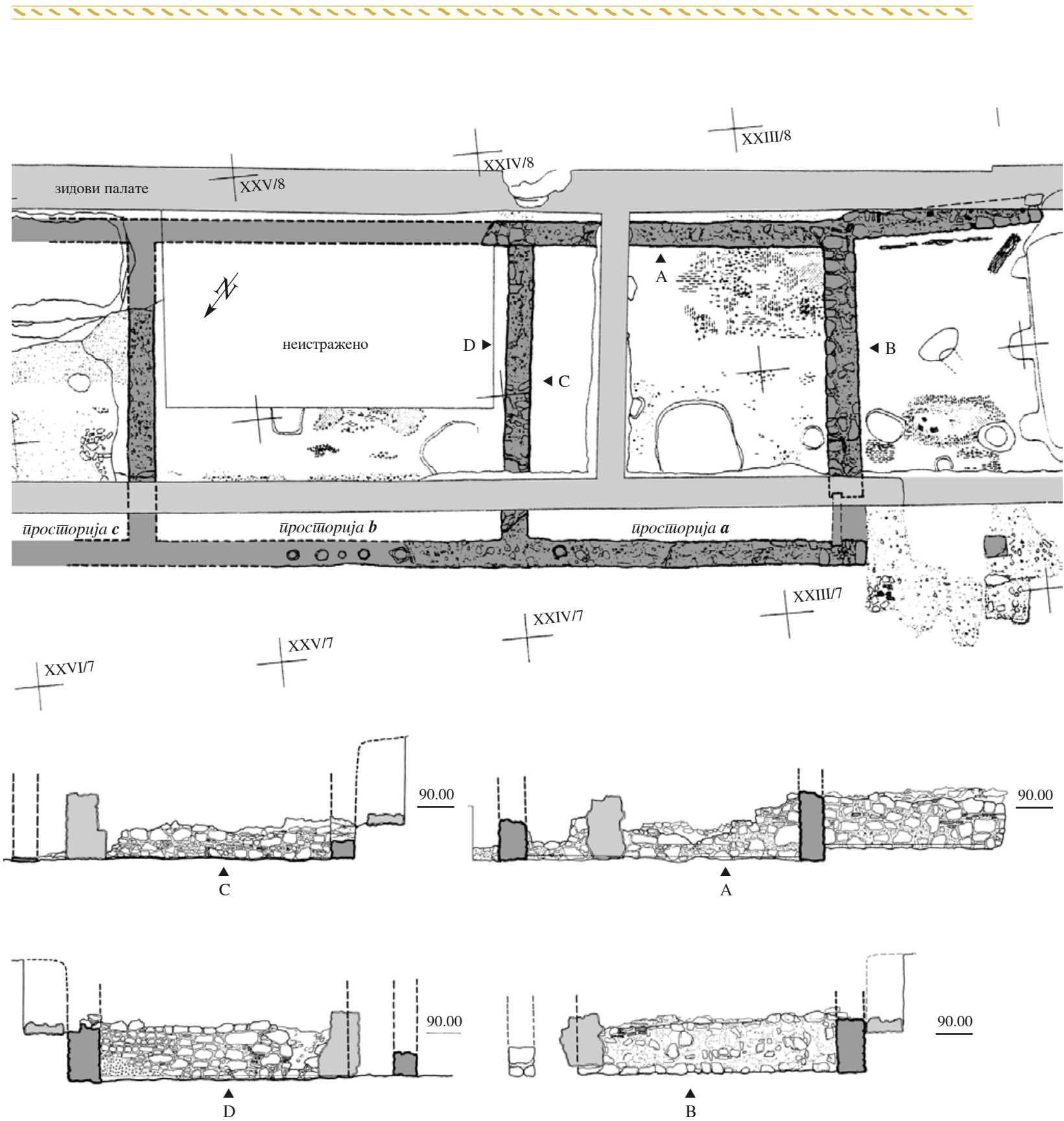
На овом релативно уском, а дугачком простору који обухвата површину квадрата 6–9/XXI–XXXIII, непосредно под окомитим стеновитим литицама Падине, откривени су остаци објекта из две основне грађевинске фазе. Обе, без сумње, претходе турском освајању града 1521. године, а не могу се датовати пре првих година 15. века. Будући да њихови остаци, по свему судећи, припадају јединственом

126 Поповић 1978, 121–131.

127 Поповић 1982, 56–64

128 Бикић 1994, 83, 85, сл. 32/1.

129 Поповић 1982, 56–64.

Сл. 14. Грађевина VII – основа, изгледи и пресеци (P 1:100)

комплексу, али се делом међусобно негирају, издвојили смо их у два стратиграфски посебна хоризонта – старији са остацима Грађевина VI–VII и млађи коме би припадале рушевине пространог здања, означеног у току археолошких ископавања као Палата.

Грађевине VI и VII – Старији хоризонт

Под зидовима млађе Палате откривени су фрагментарно очувани остаци старије Грађевине VII, чија се основа, а посебно величина, није могла у целости сагледати. Било је то здање, како изгледа, издужене основе, са низом правоугаоних просторија, делом усечено у терен непосредно под падином. Својим положајем било је прилагођено затеченом терену, са подужном осом приближне оријентације запад–исток.

Од некадашњег здања – Грађевине VII, преостао је западни део са остацима три просторије (сл. 14). Својом подужном страном била је укопана у падину, тако да јој је јужни зид делом служио као подзид. Висинска разлика између пода у просторијама и некадашњег терена са спољне јужне стране, кретала се око 3 м. Са западне, бочне стране терен испред грађевине био је заравњен, а делом и подзидан продужетком јужног зида, у дужини од око 3,60 м. На том предпростору, по свему судећи, налазио се трем.

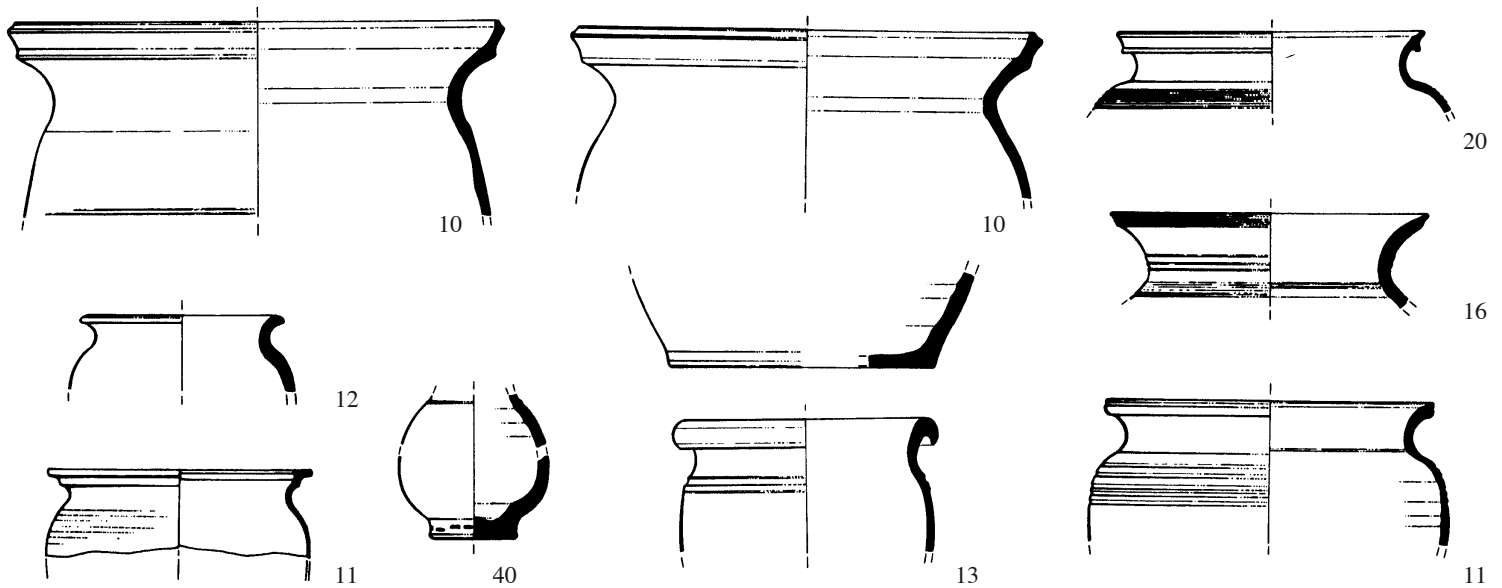
Прва у низу, просторија **а**, на простору квадрата 7–8/XXIII–XXIV, била је правоугаоне основе, унутрашњих димензија 6 x 5,60 м, односно површине око 34 м². Имала је улаз у западном углу, коме се прилазило са простора некадашњег трема. Од просторије **б** откривени су остаци западног и дела јужног зида, док су остали уочени у негативу или траговима темеља. Била је нешто већа од суседне, димензија 7,10 x 6 м, са површином од око 43 м². Од треће, просторије **с**, дефинисан је само крајњи западни део траговима темеља одговарајућег зида и очуваним површинама пода. Даље према истоку остаци Грађевине VII уништени су приликом подизања млађе Палате.

Зидови Грађевине VII, ширине између 0,50 и 0,60 м, грађени су од ломњеног, мало притесаног камена, у неправилном слогу, уз местимичну употребу танких опека. Везиво у њиховој структури је компактан бели кречни малтер са песком крупније гранулације. Површине зидова биле су дерсоване, без трагова малтерисања. Цела грађевина заснована је на здравици – пешчарској стени и набијеном лесу, без трагова старијих слојева. Темељи су јој били плитко укопани, у равни само једног реда камена. У

дну темељног рова северног зида просторије **б**, уочен је низ кружних јама од дрвених облица, пречника 15–20 цм. Неке од њих праћене су у дубину до 70 цм, али им дно није откривено. Ови налази указују на начин како је изведено утемељивање Грађевине VII. У плитко укопани темељни ров, пре почетка грађења, био је побијен низ шипова са циљем стабилизације тла. Преко њих је изливен слој малтера у који је положен први темељни ред камена. Захваљујући овом слоју чврстог малтера, неке од траса у целости повађених зидова остале су јасно уочљиве.

Услед слабе очуваности зидова преостали су остаци само једних врата, и то оних раније поменитих у западном углу просторије **а**. Имала су дрвени праг, чији је траг остао видљив у равни пода, на коти 89,16. Довратници, такође од дрвета, били су делом уграђени у зидну масу. Отисак једног од њих, димензија 15 x 10 цм, видљив је у лицу северног зида, док се траг другог може наслутити под темељом млађег зида Палате. На основу ових остатака могло би се закључити да су врата на улазу у просторију **а** имала ширину од око 0,80 цм. Наспрам ових, у преградном зиду према просторији **б** постојала су, изгледа, слична врата. На том делу нема сачуваних трагова, будући да је зид оштећен познијом градњом, али преостао је остатак темеља, који би могао поткрепити ову претпоставку. Да ли је, међутим, постојала слична веза између суседних просторија **б** и **с**, нема сачуваних података. Такође, остаје непознато да ли су ове просторије имале директне улазе у оквиру североног зида.

Подови у просторијама били су од малтера. У питању је релативно танак слој, положен непосредно на здравици, који је у свим просторијама готово на истој равни – између 89.04 и 89.16. Местимично, где трагови овог пода нису очувани, уочавају се површине набијене мрке земље. Трагова малтерног пода има и изван Грађевине VII, испред њеног западног зида. Над подом на свим истраженим површинама откривен је слој гари и пепела, а местимично и интензивног горења, што сведочи о пожару у коме је, по свему судећи, страдало ово здање. Трагови ватре запажају се и на преосталим деловима зидова. Концентрација гари и пепела посебно је интензивна у јужном углу просторије **а**, где дебљина овог слоја износи око 30 цм. Овде је у питању, највероватније, траг старијег огњишта које је на том месту постојало и пре пожара. Зона интензивно изгореле земље са пепелом откривена је на здравици и недалеко од западног зида грађевине. Могло би се претпоставити да представља остатак једног спољног ватришта,

Сл. 15. Грађевина VII, налази из слоја старијеј хоризонтиа 15. века, шийови керамичких посуда (P 1:4)

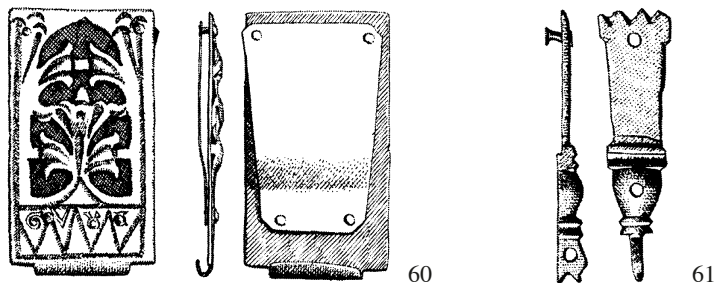
мада није искључено да је и она настала као последица пожара.

Трагови горења и комади угљенисаних греда испред западног зида Грађевине VII и поменутог јужног подзида указују на могућност да се ту налазио дрвени трем ширине око 2,5 метра. У прилог таквој претпоставци говоре остаци малтерне поднице испред улаза у просторију **а**, као и трагови који указују на места дрвених стубова. У питању је један правилно отесан камени блок на правцу северног зида, који је могао служити као база за дирек, и јама откривена око два метра јужније од ове базе, са трагом укопа дрвеног стуба правоугаоног пресека.

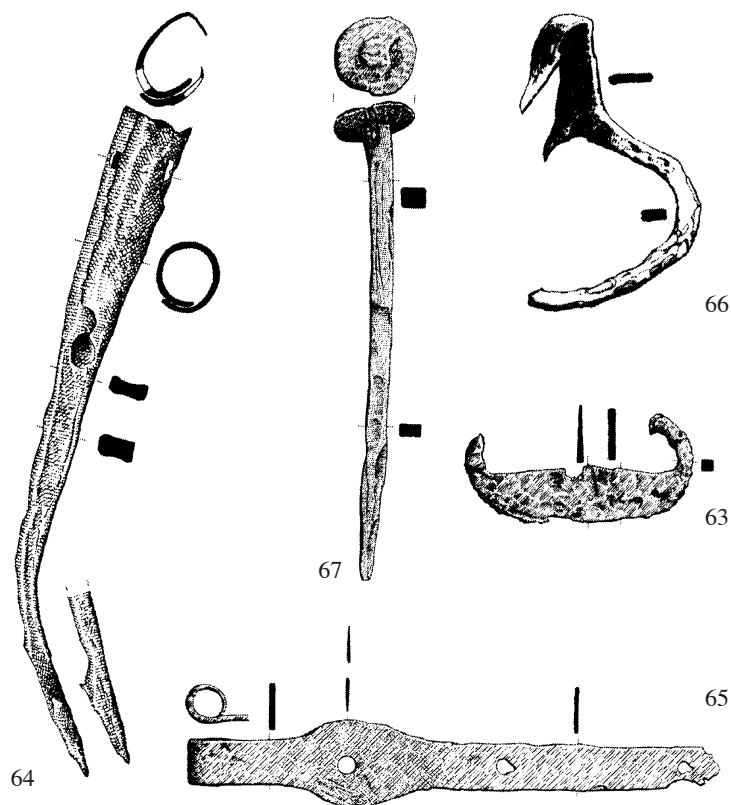
Након пожара, за који претпостављамо да је уништио Грађевину VII, њени зидови су готово у целости порушени, и местимично повађени до дна темеља. Преостали су само неки надземни делови и то искључиво у оквиру просторије **а**, где им је очувана висина 60–80 цм. До висине од једног метра делимично је очуван само западни зид. Пре изградње новог објекта – Палате, коју смо определили у млађи хоризонт, цео простор порушене Грађевине VII, изнивелисан је насипом просечне дебљине 60–80 цм. У том насипу, углавном над слојем пожара, има грађевинског шута, местимично и до 40 цм изнад равни пода. У његовој структури јавља се искључиво ситан камен, неупотребљив за градњу, велике количине малтера и фрагменти

танких опека, којих има и у очуваним деловима зидова. Поред ових откривене су и две целе опеке, неуобичајених димензија 22 x 22 x 8 цм, за које се није могло утврдити где су могле бити уграђене. Изнад шута су насипи, који се састоје од релативно танких слојева жутог леса, мрке земље и прослојака малтера. Овај нивелациони слој затворен је подовима просторија **4** и **5**, као и делом трема млађе Палате.

Археолошки налази из слоја над подом, као и они из насипа, релативно су малобројни. Иако стратиграфски јасно издвојени, према својим основним одликама они чине јединствену целину, те су стога тако и обрађивани (сл. 15–17). Најбројнији су, као што је и уобичајено, уломци керамичких посуда, и то готово искључиво лонаца који имају карактеристике веома сличне примерцима из напред описаних из слојева 15. века у подножју Падине (кат. бр. 10–13, 16, 20, 40). Скроман репертоар посуда допуњује и део једног стакленог пехара, највероватније од типа 1, са већим спљоштеним капима (кат. бр. 47). Међу металним налазима значајем се издвајају чашица свећњака (кат. бр. 58) и три апликације: две бронзане које су украшавале кожни ремен (кат. бр. 60, 61) и оловна у виду дугмета (кат. бр. 62), вероватно са одеће. Из слојева који осликавају време живота, а потом разарања Грађевине VII, потичу један конусни тулац (кат. бр. 64) и кресиво

Сл. 16. Грађевина VII, налази из слоја старијег хоризонта 15. века, металне апликације (P 2:3)

Сл. 17. Грађевина VII, налази из слоја старијег хоризонта 15. века, гвоздени предмети (P 1:3)

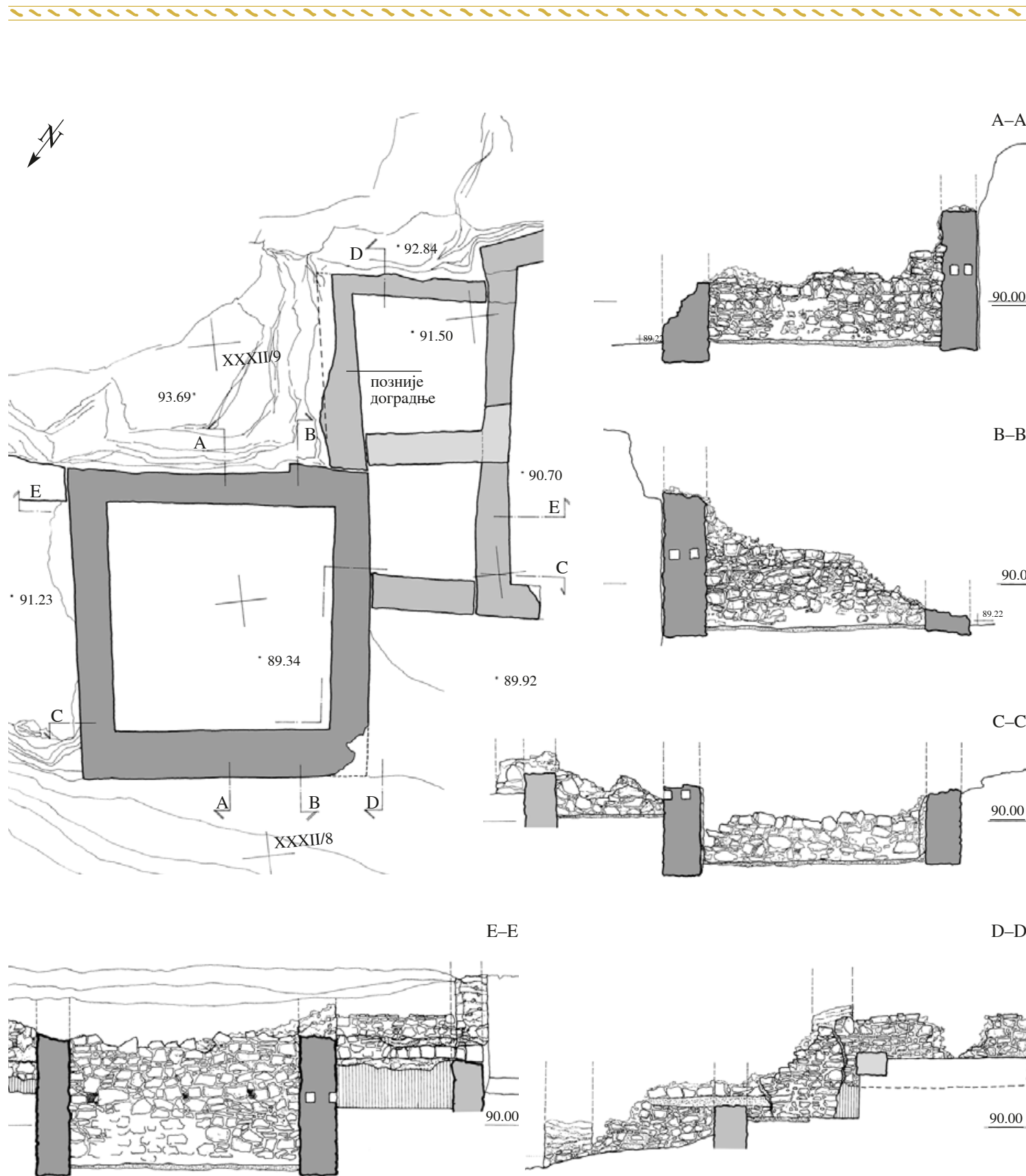
(кат. бр. 63), као и елементи грађевинске опреме – шарка врата (кат. бр. 65) и један ковани гвоздени клин, откривен у прагу врата између просторија 1 и 2 (кат. бр. 67).

За датовање фрагментарно очуваних остатака Грађевине VII основне елементе пружају археолошки налази,

према којима би се истражени објекат оквирно могао временски одредити у 15. век. Ближе хронолошке одређенице могуће су на основу анализе стратиграфских елемената, на првом месту одређивања времена грађења млађе Палате. Ово, могло би се рећи монументално здање, подигнуто је најкасније средином 15. века, као што ће се то из даљег излагања видети. Значи, *terminus ante quem* за рушење Грађевине VII могла би да буде пета деценија тог века, што се, углавном, подудара са датовањем археолошког материјала из слоја деструкције. Међутим, време њеног настанка према откривеним налазима тешко је ближе одредити. На основу увида у целокупну стратиграфску ситуацију и токове историјских збивања, на шта ћемо се вратити у закључним разматрањима, мишљења смо да се настанак Грађевине VII не би могао датovati пре прве деценије 15. века.

У старији позносредњовековни хоризонт одређени су и остаци Грађевине VI која се налазила 15–20 метара источније од претходне, у простору квадрата 8–9/XXXII–XXXIII. У питању је било мање здање делом укопано у падину (сл. 18, 19). У свом приземном делу састојало се од само једне просторије, квадратне основе, приближних димензија унутрашњег простора 4,20 x 4,20 м, односно површине од преко 16 м². У свом очуваном приземном делу имала је зидове грађене од ломњеног, притесаног камена, повезаног компактним белим кречним малтером. За разлику од Грађевине VII, овде као градиво нису уочени уломци опека. На унутрашњим површинама сачували су се трагови дерсовања. Темелји зидова били су релативно плитко укопани у односу на ниво унутрашњег простора. У структури зидне масе, чија се ширина креће око 85–90 цм, налазила се хоризонтална дрвена арматура коју су чиниле по две паралелно постављене греде–сантрачи, кружног пресека, пречника око 15 цм. Трагови прве, односно најниже, која се налазила на око 1,30 м изнад нивоа пода, уочени су у јужном зиду. За разлику од овог, са спољне стране западног зида, у равни лица, откривен је на истој коти отисак тесане греде–сантрача, квадратног пресека, док се друга, паралелна, чији се облик није могао јасно дефинисати, налазила у унутрашњости зида.

Под у просторији чинио је слој компактног сивог малтера, на коти 89.30. Дељина му је местимично износила и до 10 цм, лежао је непосредно над заравњеном здравицом. У односу на околни терен, унутрашњост Грађевине VI била је делом укопана, посебно својом јужном страном. Ту је висинска разлика између пода и спољног терена ка падини

Сл. 18. Грађевина VI – основа, пресеци и изледи (P 1:100)

(кота 93.50) износила преко четири метра, те је стога јужни зид у целости грађен као подзид. Са супротне, северне стране та разлика није била већа од 20–30 цм. Зидови грађевине сачувани су до различитих висина, углавном између 0,80 и 2,20 м. На њима нема трагова врата, те се може закључити да је откривени део Грађевине VI заправо само приземна просторија, над којом се налазила још једна етажа, са које се силазило неким унутрашњим дрвеним степеништем до нижег нивоа. Трагови евентуалних прозора који су се могли налазити у оквиру северног зида, нису откривени услед слабе очуваности овог дела грађевине.

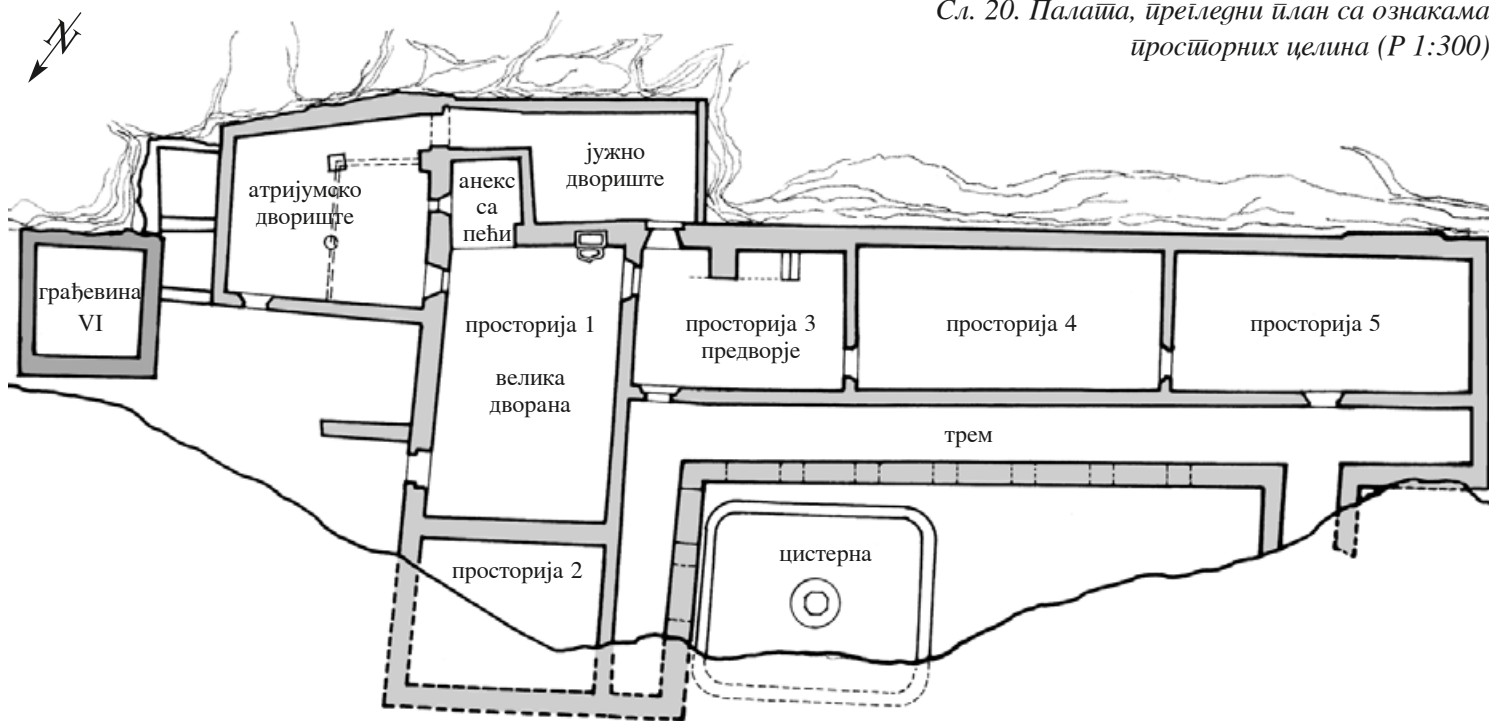
У унутрашњости овог здања стратиграфија слојева била је у знатној мери поремећена познијим турским укупима. Над подом је преостао део слоја са налазима уломака керамике 15. века, који се по својим одликама не разликују од

раније описаног материјала из одговарајућег хоризонта у подножју падине, као и из суседне Грађевине VII. Међутим, овде није било могуће јасно уочити евентуалне раније слојеве деструкције. Први, који се манифестује слојем гари и шута, могао би се датовати у старије турско раздобље, али млађи слојеви над њим указују на познију обнову.

Сложена, али и недовољно јасна стратиграфска ситуација наводи на извесне закључке, али је сама по себи недовољна, те се проблем, како хронологије тако и функције Грађевине VI, мора посматрати у ширем контексту комплекса, посебно у односу на суседне објекте, односно њихове грађевинске фазе. Први елементи којима располажемо указују на чињеницу да је ово здање већ постојало у време подизања Палате, те да је у фази самог грађења или непосредно након тога, једним везним анексом припојено

Сл. 19. Грађевина VI, оштри изглед после ископавања

Сл. 20. Палата, прегледни план са ознакама просторних целина (Р 1:300)

њеном комплексу, о чему ће бити речи у даљем излагању. Уколико се ово прихвати, за шта има довољно аргумената, нећемо погрешити ако претпоставимо да су Грађевине VI и VII временски биле блиске, а можда и део једног јединственог комплекса. Грађене су слично, мада не и исто, али су им налази из најстаријег слоја аналогни. Међутим, даља судбина им је била различита. Грађевина VI дуго је опстајала. Вероватно је пострадала када и Палата, али је након тога, могло би се рећи, била обновљена. Над њеном приземном етажом, чији су преостали зидови откривени приликом археолошких истраживања, подигнута је познија конструкција која је била у функцији и током 17. века.

О евентуалном коришћењу простора између Грађевина VI и VII и литица падине, у раздобљима пре турског освајања града, археолошка ископавања нису дала никакве резултате. Остало је нејасно и како је изгледао првобитни рељеф на том простору пре позно-турског насловавања крајем 17. века. Изостанак било каквих трагова ранијих епоха на овом простору, широком између 10 и 15 метара, тешко је објаснити уколико не претпоставимо да су ту вршена обимна укопавања и пре 1688. године, односно оних радова документованих током археолошких ископавања или забележених у сачуваној историјској грађи. Стога, у домену претпоставки остаје отворена могућност

да се и на тој површини налазио још неки, сада у целости ишчезли средњовековни објекат и евентуално комуникација – стаза ка Горњем граду.

Палата – Млађи хоризонт

После пожара у коме је страдала Грађевина VI, на њеном месту подигнут је нов, знатно пространији објекат који смо означили радним називом *Палата*. За разлику од старије грађевине, посматрано у целини, њени остаци су знатно боље очувани, али делом су и уништени раније помињаном познијом денивелацијом, што у извесној мери отежава сагледавање њеног некадашњег изворног облика.

Ово монументално здање крај литица Дунавске падине, било је подигнуто на јужном рубу сада ишчезле мање заравни, издигнуто у односу на доњоградски плато за око 10 метара. Затечени рељеф и диспозиција простора у оквиру комплекса коме је припадала, битно су утицали на облик њене основе, а и волумен у целини. Основни корпус Палате сачињавало је веће, централно крило, делом усечено у падину, и бочно истурено ка северу. Даље ка истоку ареал Палате обухватао је једно затворено двориште, по типу слично атријуму, а овом комплексу била је придодата и старија Грађевина VI. У целини посматрано,

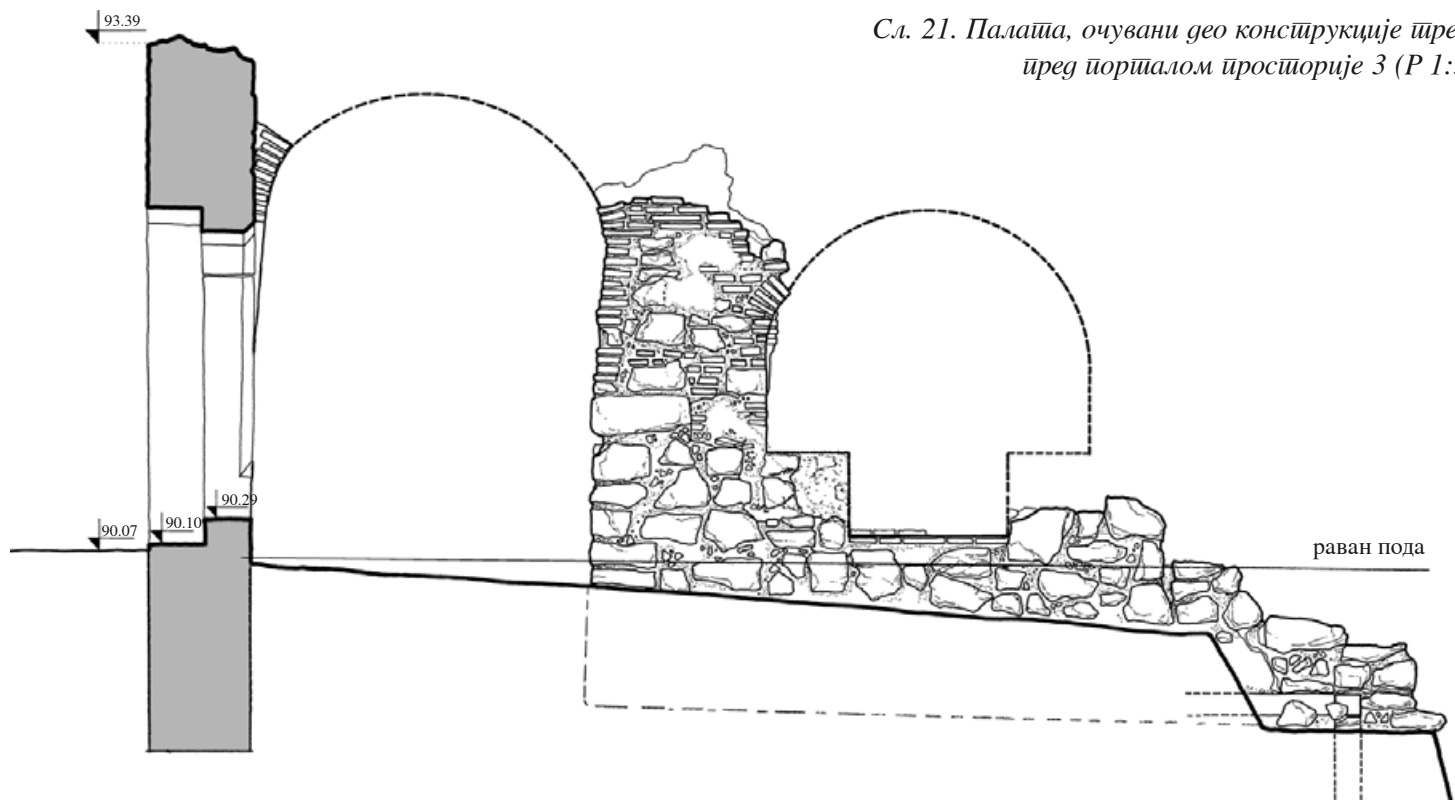
Палата је представљала спратно здање са посебно укопанним подрумом и просторијом у нижој равни тла, испод приземних одаја источног крила. Главна фасада окренута ка северу, а делом и западу, била је рашчлањена аркадама трема, кроз који се улазило у одаје приземља (сл. 20 и план I у прилогу).

Будући да су у питању остаци изузетно значајног и по много чему јединственог здања, задржаћемо се прво на детаљној анализи археолошке фактографије, уз разматрање архитектонских и стратиграфских елемената битних за датоване. Наше закључке о првобитном изгледу, општим одликама архитектуре и некадашњој функцији ове Палате, посебно ћемо изложити у оквиру закључних разматрања.

Главни прилаз Палати налазио се на западном крају централног крила. Био је назначен посебно грађеним улазним делом у простор трема. Нажалост, од ове конструкције очувани су само фрагменти зидова који не омогућавају сагледавање њеног некадашњег изгледа. Могла је то бити нека врста портика са два управно постављена зида на правац пружања аркадног трема. Откривен је део темеља источног зида ове конструкције, у дужини од око 1,20 м, који се ослања на темељ спољног зида трема, али

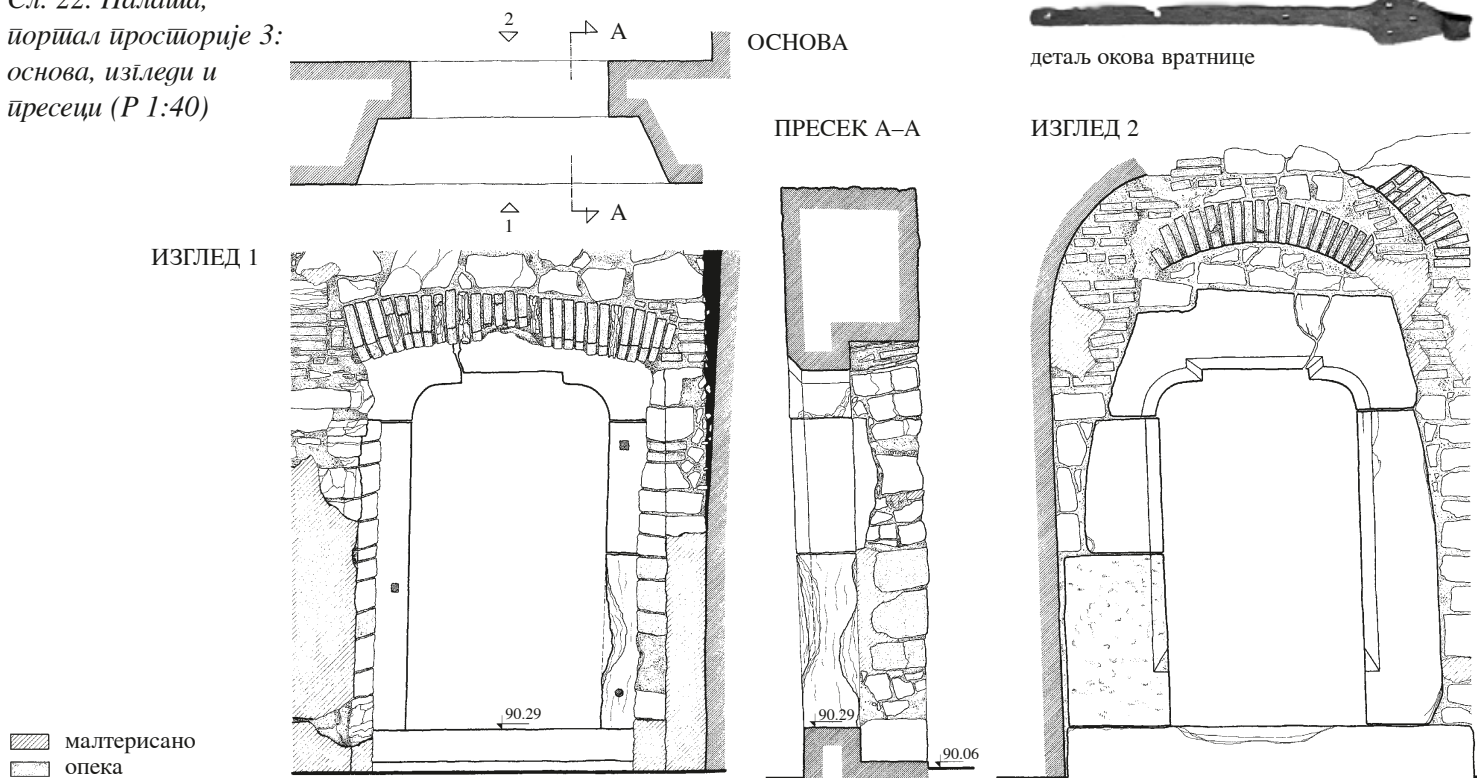
без међусобне конструктивне везе. Од супротног западног паралелног зида преостао је само траг на растојању од два метра, што поуздано указује на ширину пролаза. На том простору, услед слабе очуваности, нису откривени никакви трагови подног застора.

Као што је већ речено, испред одаја у приземљу Палате, у оквиру оба крила, налазио се зидани трем. Пред централним крилом био је дугачак око 33,80 м, док су испред источног откривени остаци трема у дужини од око 9 м. Иако је његов завршни сегмент уништен денивелацијом, као уосталом и цео тај део Палате, првобитна дужина од око 12 метара може се доста поуздано претпоставити. Имао је констатнтну ширину од 2,20 м. Спољни зид трема, дебљине 0,85 до 1 м, неједнако је сачуван. Највећим делом преостао је у темељу или укопу темељног рова, али има и делова у знатно бољем стању који омогућавају да се сагледа његов некадашњи изглед. Био је засведен полуобличастим сводом грађеним од опека. Почетак овог свода очуван је на делу унутрашњег, јужног зида трема. Знатни делови овога свода, уз мноштво уломака опека, налажени су и у шуту, на местима урушавања током разарања Палате. Над квадратним простором, где се сустичу централни

Сл. 21. Палата, очувани део конструкције трема
прег пошлом просторије 3 (Р 1:50)

Сл. 22. Палаћа,
портал просторије 3:
основа, изгледи и
пресеци (Р 1:40)

Сл. 23. Палаћа, портал просторије 3
после откривања у целини 1985. г.

и источни крак трема, постојао је крстати свод, такође изведен од опека. Остатак ове конструкције остао је сачуван у мери која омогућава целовиту реконструкцију његовог некадашњег изгледа (сл. 21).

Фасадни зид трема састојао се од низа лучно пресведених arkada. Захваљујући остацима једне, делимично очуване, њихов изглед, начин грађења и димензије могу се у целости сагледати. Распон отвора arkada од 2,20 м, одговарао је ширини трема. Свод је био грађен од опека, а теме му је у односу на под у засведеном аркадном простору било, такође, на висини од 2,20 м. Овај под био је поплочан танким опекама и издигнут за један степеник у односу на раван поднице трема. Са бочних страна налазила су се зидана седишта, ширине по 0,50 м, док је предња, у равни спољног лица, била затворена парапетним зидом висине 0,80–0,90 м, а дебљине која није прелазила 0,40 м. Размаци између arkada, односно ступци који су носили лукове, били су готово квадратног пресека, широки око један метар.

Раван пода у трему поуздано је одређена и кретала се између кота 90.00 и 90.10. Подни застор, по свему судећи, био је од малтера. Његови трагови уочени су само мести-

мично, будући да су у средишњем делу трема уништени укопом познијих јама. Међутим, овај слој малтера, који најчешће лежи преко равни набијене земље, тешко се одваја од најнижег слоја шута, што отежава поузданије закључивање. Иначе, у источном крилу трема, које је и у познијим епохама коришћено, раван првобитног пода била је јасно дефинисана танким слојем набијене мрке земље, непосредно над здравицом, али без трагова малтера. Уколико прихватимо разложну претпоставку да се поменути слој образовао каогазиште током коришћења трема, следио би закључак да у источном крилу трема није било малтерне поднице.

Са трема у просторије приземља водила су троја врата. Једна од њих налазила су се у оси претпостављеног портика, односно на правцу улаза у трем и водила су у просторију 5. На супротном, источном крају средишњег дела трема, налазио се улаз у просторију 3. И у источном крилу морала су се налазити још једна врата на улазу у просторију 2, у делу Палате који је уништен раније помињаном денivelацијом терена.

Од некадашњих улаза са трема, чини нам се да је главни био онај, у целости сачуван, на његовом источном крају. Водио је у просторију 3 која се, по свему судећи, некада налазила у функцији предворја Палате. Спољни оквир ових врата чинио је готички седласти портал, ширине 1 м, а висине 1,90 м, клесан од локалног камена пешчара неједнаке структуре, што је утицало на степен очуваности његових појединих делова (сл. 22, 23). Над прагом, оштећеним од дуге употребе, са десне стране налазио се доворотник клесан од једног каменог блока, а са супротне састављен од два комада. Профилисани надворотник, сада распукао, обрађен је из једног комада. Са унутрашње стране левог доворотника сачувана су места за две шарке некадашњих дрвених једнокрилних врата, а на средини висине десног, место за резу. Изнад портала је растеретни лук од опека, а са унутрашње стране сегментни свод.

Из просторије 3, односно предворја правоугаоне основе, димензија 8 x 5,4 м и површине од око 43 м², једна врата су водила у просторију 1, а друга у просторију 4. И једна и друга су ка предворју имала камене клесане портале (сл. 24/а). Према очуваним остацима били су исте ширине, а изгледа и једнако моделовани, као и онај према трему. Од портала ка просторији 1 очуван је нижи део доворотника, док је од оног са супротне стране, на улазу у просторију 4, преостао само праг са отисцима ишчезлих доворотника. И у оквиру јужног зида, на супротној страни од главног

портала, налазила су се још једна врата која су водила ка затвореном дворишту на прилазу атријуму. Имала су, такође, камени портал од кога су остали сачувани само отисци у зидној маси (сл. 24/б).

Уз јужни зид постојало је зидано степениште које је водило ка одајама на спрату. Од овог детаља унутрашње архитектуре преостала су два прва, добро обрађена камена степеника са фрагментом лука, као и доњи део ступца конструктивно везаног за јужни зид. Откривени остаци јасно указују да је у питању било степениште које се састојало од два сегментна лука ослоњена на стубац, над којима су били степеници и приступни подест у равни пода спрата (сл. 24/с).

У склопу истог јужног зида, изнад дела где се прилазило степеништу, постојао је, изгледа, једини прозор у овој просторији. Као посредно сведочанство о његовом некадашњем положају сведочи налаз мноштва уломака стаклених окулуса из слоја деструкције крај остатака првих степеника (кат. бр. 55).

На супротном, северном зиду, откривена је плитка, готово квадратна ниша, пресведена сегментним луком, у висини једног реда опека. Ширина јој је 1 м, а дубина око 35 цм, што значи да је захватала око половине дебљине зида (сл. 24/д). Унутрашње површине биле су јој малтерисане и кречене, као и код осталих зидова, о чему ће бити посебно речи. У дну нише на средини ширине налази се кружни канал, пречника око 12 цм, а дужине око 30 цм, моделован од две полукружне кровне опеке – ћерамиде. Отвор му се налазио у лицу зида трема, а судећи према нагибу служио је за одливање воде. Нажалост, услед познијих укопа у простору трема није откривен евентуални наставак овог цевовода, нити траг да се уливао у цистерну. Отворено је питање чему је првобитно била намењена ова ниша са изливним каналом. Очигледно, ту је постојало неко прислоњено постројење, највероватније од дрвета, чији се изглед не може ни наслутити.

Ниво пода у предворју, на коти 90.06–90.11, поуздано одређује слој набијене мрке земље и леса. Под њим је насип жуте земље са местимичним прослојцима малтерног шута који, по свему судећи, представља нивелацију на простору порушене старије Грађевине VII.

Из предворја (просторија 3) улазило се у просторију 1, без сумње, главну одају Палате. Налазила се у њеном источном крилу и била је неправилне правоугаоне основе, димензија 10,80 x 6,80 м, а површине од око 74 м². Испод ње налазио се подрум, са сводом, који је својим претежним

делом затечен урушен, тако да је ситуација у равни некадашњег пода откривена дислоцирана, али стратиграфски највећим делом непоремећена (сл. 25 и 38).

За разлику од осталих одаја Палате, просторија 1 имала је под поплочан у комбинацији декоративног слога опека и дрвета који је, и поред урушавања свода, остао већим делом очуван. Средишњи део просторије имао је правоугаоно поље са дијагонално сложеним опекама, димензија 30 x 20 x 6 цм, уоквирено са једним, а према северном зиду и два низа опека истог облика. Биле су ређане

преко малтерне подлоге, дебљине до 5 цм, постављене непосредно над сводом, односно одговарајућим насипним слојем. Овај насип којим је изнивелисана површина над сводном конструкцијом сачињавала је, углавном, жута растресита земља квалитета здравице, местимично са мањим зонама шута (сл. 25). Дуж северног, као и већег дела западног и источног зида, у ширини од 1,30 м, постоје трагови дрвене подне конструкције. У питању су остаци угљенисаних греда које су полагање у насип над сводом, управно на зидове. Биле су углавном отесане, четвртастог

Сл. 24. Палата, просторија 3: а) портал према просторији 1; б) портал у јужном зиду; в) остатак сивеништа уз јужни зид; д) главни портал, унутрашња страна са суседном нишом

Сл. 25. Палата, просторија 1: а) остаци пода над урушеним сводом; б) остаци урушене свода над подрумом

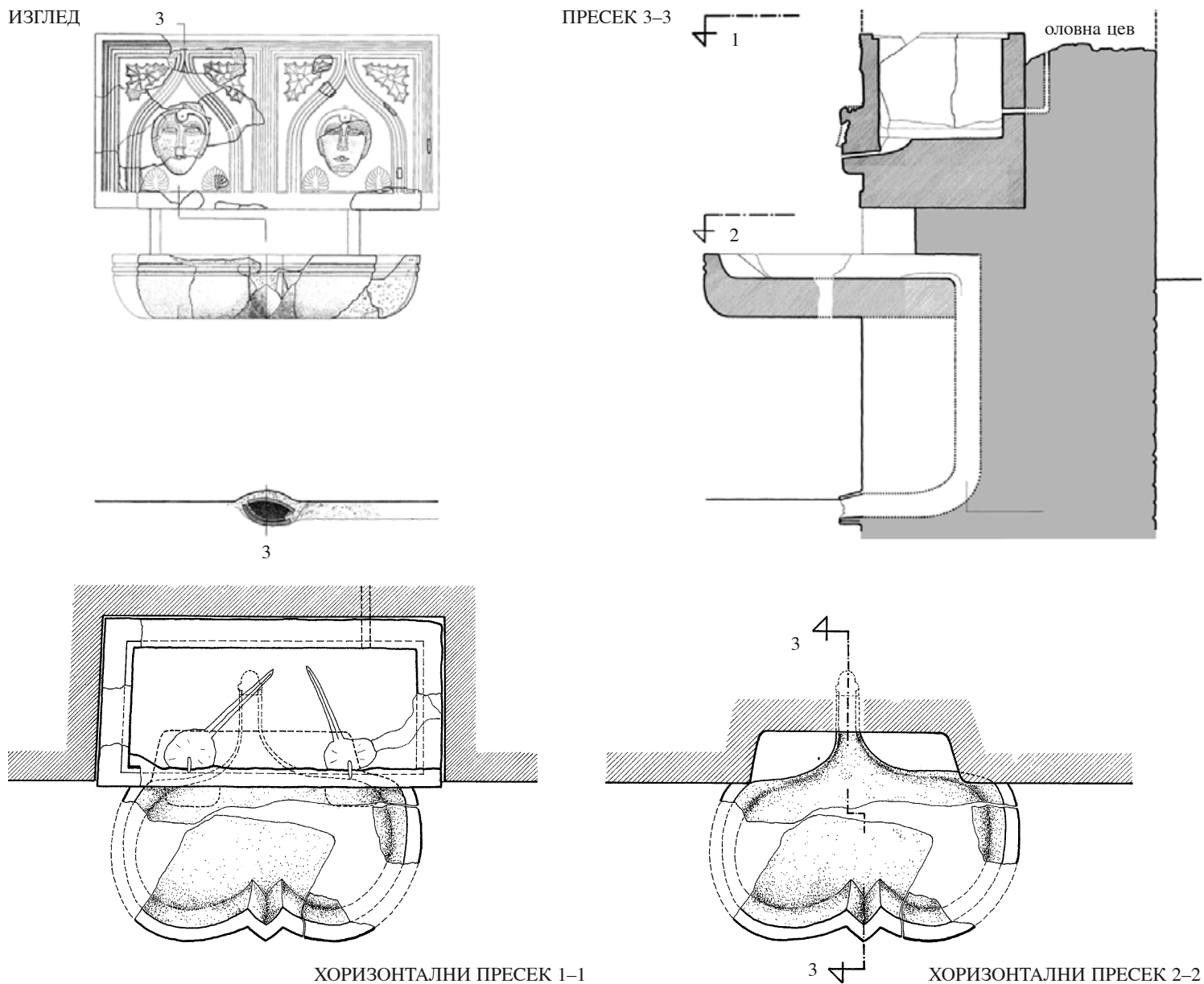
пресека, са равним странама, димензија између 10 и 15 цм. Над овим гредама уочени су остаци дрвеног пода, односно угљенисаних широких талпи, дебљине 3–4 цм, које су пратиле правце пружања зидова. Код улаза у ову репрезентативну просторију, као и са супротне стране у њеном источном углу, уместо наставка поменуте траке дрвеног пода очуване су опекама поплочане површине. Преостали непоремећени делови пода уз јужни зид одређују његову некадашњу нивелету између кота 90.04 и 90.15.

У оквиру источног зида просторије 1 постојала су, по свему судећи, два прозора од којих су откривени остаци само једног, посебно занимљиве конструкције. У равни са унутрашњим лицем налазио се камени оквир, од кога се отвор ширио према спољној страни. У конструкцији подпрозорника остао је сачуван жљеб који се даље наставља кроз озидани прорез, моделован у структури језгра зида. Очигледно, у питању је лежиште дрвеног клизног крила прозора које је, вероватно, било застакљено окулусима. Иначе, са унутрашње стране овај прозор био је посебно декоративно обрађен. Уоквиравала га је трака ширине 12 цм, рађена у малтеру, која је на угловима имала пластично моделоване кринове. Био је то орнаментални детаљ ентеријера, који је чинио јединствену целину са фино омалтерисаним површинама зидова (сл. 42).

Посебно значајан, и на нашем подручју јединствен детаљ уређења ентеријера, представљала је фонтана уграђена у јужни зид. На основу сачуваних делова, како оних

in situ, тако и бројних фрагмената откривених у шуту, било је могуће у целости реконструисати њен некадашњи конструктивни склоп и изглед. Имала је правоугаони камени реципијент, спољних димензија 1,10 x 0,55 x 0,53 м, са посебно клесаним поклопцем који је био уграђен у зидну масу, на висини од око један метар изнад пода (сл. 26, 27). Била му је видљива само предња страна украшена готичком рељефном декорацијом са два маскарона, кроз чија уста је истицала вода. Са задње стране откривен је отвор са остатком оловне цеви, којом је довођена вода. Ова цев пролазила је кроз језгро јужног зида, али нема трагова који би указивали којим путем је вода са неког извора на падини или даље дотицала до фонтане. Може се само претпоставити, будући да су ти делови давно порушени, да је водоводна линија прелазила изнад некадашњег портала између затвореног јужног дворишта и атрујума, а затим кроз зидове анекса и део јужног зида стизала до фонтане. Најближа аналогија за овакву водоводну инсталацију уочена је приликом истраживања западног конака у манастиру Сопоћани.¹³⁰ Испод реципијента са рељефним украсом налазио се, конзолно постављен, мањи камени плитки базен у који је истицала вода. Био је рађен од монолитног блока камена fine профилације у виду бочних полукругова спојених једним кљунастим испадом у оси

¹³⁰ Поповић, С. 1994, 373.

Сл. 26. Палаша, просторија 1, фоншана у јужном зиду – изглед и пресеци (P 1:20)

симетрале. Из овог плитког базена вода се сливала у посебан канал који је ишао кроз зид, а затим испод подова просторија 1 и 3, до спољне цистерне. Био је рађен од две спојене полукружно профилисане кровне опеке, на исти начин као и онај у ниши просторије 3.

У свом југоисточном делу просторија 1 била је спојена са посебним мањим анексом, квадратне основе (дим. 2,60 x 2,60 м), у чијем средишту се налазила велика зида-

на пећ. Зидови анекса посебно су грађени и знатно плиће утемељени у односу на јужни зид, док му је раван пода за око 1,10 м била изнад нивоа подних опека у овој одаји. У лицу јужног зида, ниже пода анекса, налазила се ниша, ширине 1,40 а дубине око 0,25 м, у целости обложена дрветом од кога су преостали угљенисани трагови. Судећи према обрушеним остацима, била је засведена плитким сегментним луком грађеним од опека. Налазила се у рав-

ни пода просторије 1, а висина јој, највероватније, није прелазила 0,80 цм.

Уз источни зид анекса била је прислоњена зидана пећ од које је *in situ* остала само база, односно најнижи део димензија 1,80 x 1,50 м, са танким зидовима од опека, који су очувани са унутрашње стране у висини око 0,45 м. Дно пећи, односно простор ложишта, поплочан опекама, био је нешто нижи од пода у анексу. У источном зиду остао је сачуван отвор за ложење пећи са каменим правоугаоним оквиром у равни спољног лица, који је био димензија 0,40 x 0,60 м. За један од бочних сегмената оквира употребљен је као сполија део профилисаног готичког сводног ребра. Сполија исте профилације уграђена је и у оближњи пиластар артијума, уз источни угао анекса (сл. 44/8).

Цео простор у анексу био је засут рушевинама ове велике пећи (сл. 28). Уз велике количине изгореле блатне земље–лепа и гари нађено је мноштво уломака керамичких пећњака (сл. 51). Уочено је пет основних различитих типова који су својим обликом били намењени конструкцији одређеног дела пећи. Будући да су откривени урушени и у фрагментарном стању, само се може претпоставити са кога дела пећи потичу. Најређи су плитки пећњаци

правоугаоног отвора (кат. бр. 33 – 2 ком.), а затим, такође плитки, али конични са кружним отвором (кат. бр. 31 – 18 ком.). Према количини нађених примерака најбројнији су дубоки конични пећњаци, и то већи (кат. бр. 32 – 50 ком) и мањи, сличног облика (кат. бр. 36 – 7 ком.). За њима следе звонолики са шиљатим завршетком (кат. бр. 35 – 21 ком.). Обликом и величином посебно се издваја профилисани калотасти примерак (кат. бр. 34). Чини нам се да су прва два плића типа била уграђена у доњи правоугаони део, над опекама зиданом основом. Изнад се, као што је то и уобичајено, налазио цилиндрични сегмент који су у нижем делу, по свему судећи, чинили дубоки конични пећњаци, а у вишем звонолики. Као круна целе конструкције стајао је на врху велики калотасти пећњак са профилисаним шиљатим завршетком.

Анекс о коме је било речи, иако грађен посебно и без конструктивне везе са основним корпусом Палате, део је јединствене целине, како функционално тако и хронолошки. Био је интегрални део просторије 1, а прилазило му се преко неке мање дрвене конструкције, од које нису очувани јасно уочљиви трагови. Простор око пећи служио је за седење, о чему сведочи добро очувани банак, ширине

Сл. 27. Палата, просторија 1, остаци фонтане у јужном зиду (изнад зид шурске Грађевине IV)

Сл. 28. Палата, просторија 1, анекс са остацима зидане пећи

Сл. 29. Палата, просторија 4: а) ниша у северном зиду; б) детаљ стоје за дрвени дирек

око 0,35 м, откривен уз западни и јужни зид анекса. Грађен је од камена, а делом и од опека, истовремено са одговарајућим зидовима. Вертикалне стране су му биле малтерисане, а на горњој површини имао је дебелу храстову талпу, од које су преостали угљенисани остаци и отисци на малтерној површини.

Под, између пећи и зиданих седишта био је од опека, истих димензија и облика са онима у просторији 1. Цео простор у анексу изнад првог нивоа деструкције над подом – слоја гари, угљенисаног дрвета и рушевина пећи, био је засут малтерним шупом, као и мноштвом уломака или целих опека. Положај дислоцираних опека не пружа поуздан податак о конструкцији којој су првобитно припадале. Међутим, није искључена могућност да су у питању трагови урушене конструкције крстатог свода. Квадратна основа малих димензија говорила би у прилог оваквој претпоставци. У том смислу могао је бити готово исти са сличним конструкцијама чији су трагови поуздано уочени у трему и доњој просторији 2.

На крају источног крила Палате налазила се суседна просторија 2, од које у равни приземља има веома мало очуваних трагова. О њеном некадашњем положају и димензијама може се судити према очуваним остацима зидова преосталих у нижој етажи, која се налазила у равни са подрумом испод просторије 1. Била је, као и суседна, широка 6,80 м, а дугачка око 6 метара. Са просторијом 1, изгледа,

није била међусобно повезана. По свему судећи, прилазило јој се непосредно са простора источног крила трема.

Из предворја Палате, даље ка западу, кроз портал од кога је сачуван праг са отисцима довратника, улазило се у суседну просторију 4. Била је то пространа одаја издужене правоугаоне основе, димензија 12 x 5,40 м, односно површине од око 65 м². Зидови су јој релативно слабо очувани. У нешто бољем стању је само јужни зид, чији остаци на једном мањем делу досежу и до два метра висине. Ту је откривена мала ниша грађена уломцима опека која је, без сумње, служила за постављање светиљке (сл. 29/а). Недалеко од ње, ближе порталу, једно релативно правилно оштећење у лицу зида наводи на помисао о постојању једне пространије нише, али без очуваних трагова који би поузданије указали на њен евентуални облик и димензије.

У јужном углу просторије 4 налазио се, укопан у песковиту стену, улаз у подземни ходник који је испод просторије 3 водио ка подрумској одаји. Услед каснијих укопавања нема поузданих трагова како је првобитно изгледао прилаз ходнику. По свему судећи, ту је постојала нека дрвена конструкција са степеништем, будући да зиданих трагова нема. У односу на раван пода у просторији, на којој између 89.90 и 90.00, улаз у подземни ходник (кота 87.91) био је за око 2 метра нижи (сл. 30).

О положају прозора у овој просторији нема очуваних сведочанстава. Јасно је да их није било према засведеном

трему, те остаје једина могућност да су постојали у оквиру јужног зида. Имајући у виду денivelацију терена, где је спољна кота тла била за најмање 1,50 м изнад равни пода, могли су то најпре бити мањи високо постављени прозорски отвори.

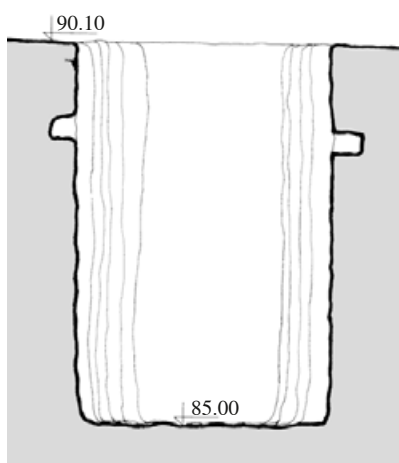
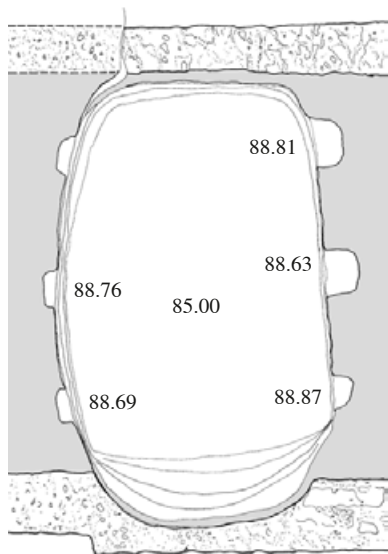
Слично као у предворју Палате, ниво пода у просторији 4 уочавао се у виду површине набијене земље над слојевима нивелације, изнад старијег порушеног здања. У овом насипу, недалеко од портала, откривене су две велике камене топовске кугле, пречника око 0,64 м, које су својом горњом површином биле у равни пода. По подужној средишњој оси просторије уочене су две камене базе за дрвене диреке, са округлим уклесаним лежиштима. Релативно малог промера, ова лежишта служила су само за »чеп«, односно учвршћивање средишње осе дирека, како би се избегло евентуално смицање. Обе су у секундар-

ној употреби, при чему је једна првобитно служила као сегмент неког лука (сл. 29/б). Судаћи према распореду ове две, вероватно је постојала и трећа, ближе источном зиду. Без сумње, у питању су базе за диреке на које је била ослоњена греда–подвлака, као ојачање међуспратне конструкције. Отворено је питање да ли су се оне ту налазиле и првобитно, или су на раван пода постављене током неке позније обнове. Ова друга могућност изгледа нам, ипак, прихватљивија.

На поду просторије, уз јужни зид, откривени су остаци једне мање зидане пећи рађене од керамичких пећњака са блатним везивом. Услед слабе очуваности, односно познијих укопа, сама основа пећи није се могла јасно уочити, али јој положај поуздано одређује скупни налаз мањих, али дубоких, коничних пећњака сасвим једноставне профилације (кат. бр. 36).

Сл. 30. Палаћа, просторија 4, улаз у подземни ходник ка подруму

Сл. 31. Палата, просторија 5, јама-шрај испод равни пода – основа и пресек (P 1:50)

Последња у низу одаја средишњег крила палате је просторија 5. Била је готово иста као и суседна, димензија 12,50 x 5,40 м, и површине 67,5 м². Њени зидови најслабије су очувани. Откривени су, углавном, само делови темеља, а местимично и њихови негативи, где је преостао само најнижи слој малтера. Изнад равни пода очуван је мањи део преградног зида према просторији 4 и половина зида са северне стране. Улаз у просторију, као што је већ речено, налазио се приближно у оси претпостављеног портика трема. Имао је камени портал, по свему судећи, исти као и онај на улазу у предворје Палате. Откривен је камени монолитни праг са малтерним траговима лежишта

Сл. 32. Палата, подрум испод просторије 1 у равни млађеи пода, полег ка југу

довратника. Испред прага, у трему, налазио се један секундарно постављен камени блок у функцији степеника. Постоје индиције да су се у преградном зиду налазила једна врата према просторији 4. Могла су се налазити у истој оси као и врата између просторија 3 и 4. Наиме, у преградном зиду који је уз спој са северним очуван само у темељу, постоји отисак једног већег каменог блока, по свему судећи, ишчезлог прага. За разлику од реалне претпоставке о постојању овог портала, о положајима прозора нема никаквих података. И овде су, вероватно, постојали у оквиру јужног зида, слично претпоставци коју смо изнели када је било речи о просторији 4.

Слично претходним просторијама 3–4, и овде је ниво пода одређен слојем набијене мрке лесне земље, на коти око 90.11. У источном делу ове одаје он лежи над нивелационим насипом којим су засути остаци трема и западни зид старије Грађевине VII. Круна овог зида, по свему судећи, била је видљива у равни пода просторије 5.¹³¹ На делу уз трагове западног зида остаци пода лежали су непосредно над здравицом, на коти око 90.00.

У западном делу просторије 5 целом њеном ширином уочен је простран правоугаони укоп, засут материјалом и насипом након рушења Палате. У равни пода био је димензија око 5 x 3,10–3,40 м, а својом ужом страном залазио је и под темељ јужног зида. На том месту, тачно у ширини укопа, темељна маса овог зида била је проширена за

Сл. 33. Палата, подрум испод просторије 1 у равни млађеи пода, поглед ка западу

око 0,20 м. Укоп је усечен у меку песковиту стену, а дно му је откривено на коти 85.09, што значи да је био дубок око 5 м. Имао је вертикално засечене зидове у којима се виде отисци правоугаоних отвора за постављање три паралелне попречне дрвене греде, које су носиле неку врсту међуспратне конструкције у укопу. Горња површина ове конструкције могла је бити између кота 88.70 и 88.90, што значи за око 1,20 м нижа у односу на ниво пода просторије. Доња етажа укопа у коју се, без сумње, силазило са ове платформе, имала је висину преко 3,5 м (сл. 31).

Питање функције овог укопа није сасвим јасно. Може се само претпоставити да је у питању нека врста трапа за похрањивање залиха намирница. Конструкција јужног зида наводи на помисао да укоп није познија творевина, већ да је, највероватније, настао истовремено са грађењем Палате. Без обзира на евентуалне дилеме око времена настанка, сасвим је сигурно да је овај укоп-трап функционално повезан са Палатом и да је постојао у време њеног уништења. Укоп је засут насипом у којем је нађен керамички материјал у великој мери подударан оном из времена живота Палате (кат. бр. 6, 10, 13, 18, 22, 27, 37). Поред уобичајених посуда свакодневне намене, из ове целине потиче и неколико луксузних производа као што су три бокала од мајолике (кат. бр. 42, 43, 46) и делови две стаклене, тзв. двоконусне боце (кат. бр. 52). Налазима од изузетног значаја сматрају се мали део звона са натписом (кат. бр. 57)

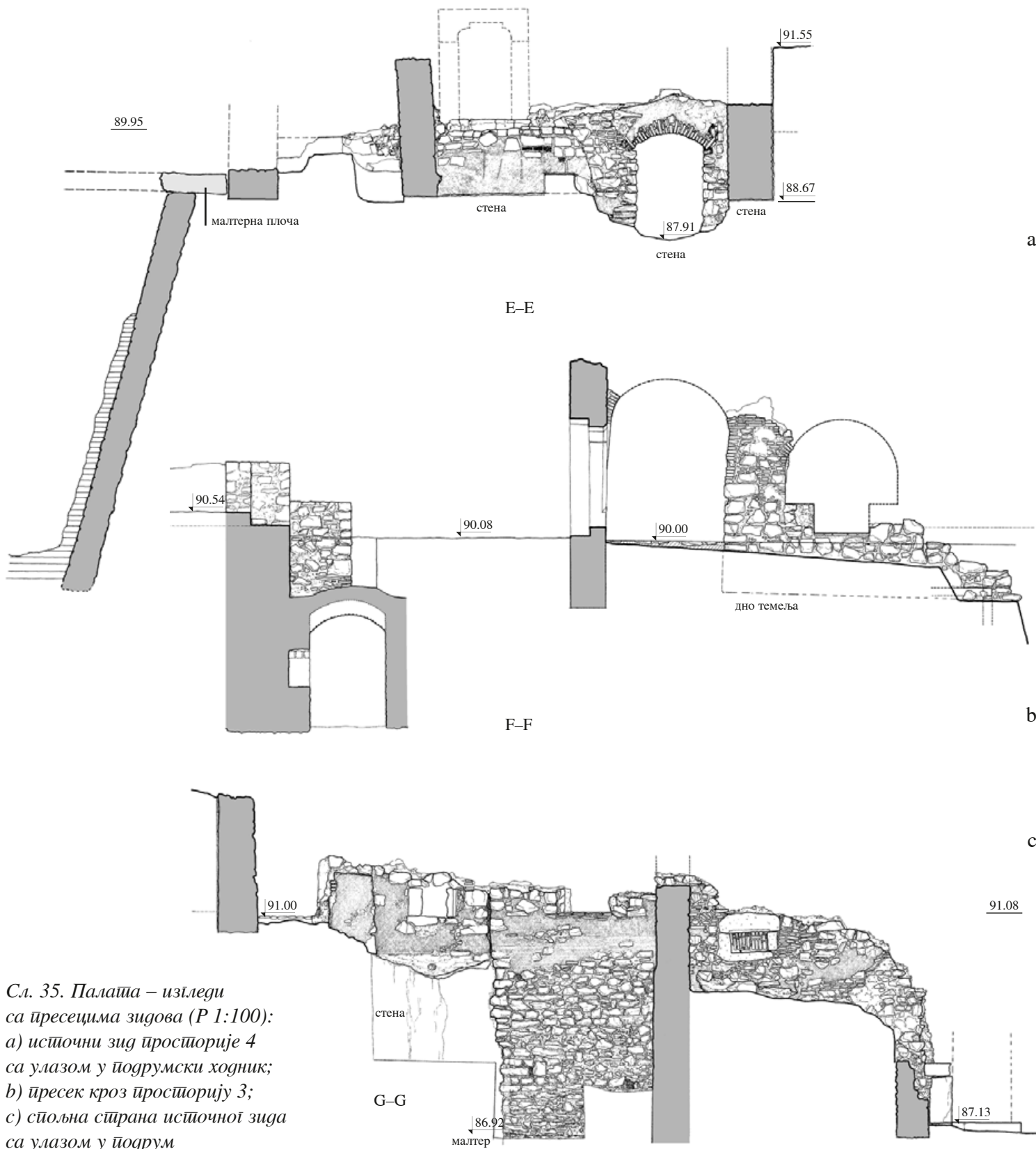

Сл. 34. Палата, подрум испод просторије 1, остаци поршала у источном зиду

и фрагмент каменог реципијента – агијазме са рељефном декорацијом (кат. бр. 70).

Испод равни приземља у источном крилу Палате постојала је још једна нижа етажа, која је, у зависности од некадашње конфигурације терена, била у целости или делимично укопана. У истуреном северном крају овог крила који је већим делом уништен познијом аустријском денивелацијом, откривени су остаци одаје која се налазила испод просторије 2, и коју смо означили као доњу просторију 2. Према очуваним деловима зидова могуће је сагледати њене некадашње мере и разјаснити конструктивни склоп. Била је истих димензија као и горња просторија 2 (6,80 x 6,00 м). У средишту се налазио зидани стубац, а у угловима и на средини зидова прислоњени пиластри. Лукови између ових ослонаца образовали су четири квадратна поља, засведена крстатим сводовима од опека. Остаци ових конструкција откривени су урушени изнад слоја гари над траговима првобитног малтерног пода. Својим западним, а по свему судећи, и делом сада ишчезлог северног зида просторија је била укопана у околни терен. Јужни зид је одвајао од суседног подрума, док је само испред

131 Појава овог зида изазивала је забуну током ископавања, до коначног дефинисања, због чега је у теренској документацији просторија 5 била означавана као две одаје – просторије 7 и 8.

a

b

c

Сл. 35. Палаиша – изгледи са пресецима зигова (P 1:100):
a) источни зид просторије 4 са улазом у подрумски ходник;
b) пресек кроз просторију 3;
c) спољна страна источног зида са улазом у подрум

њеног источног зида постојао заравњен плато у нивоу са малтерним подом ове просторије, на коти око 87.00. Са те стране се налазио улаз у просторију и, вероватно, један прозор. Према суседној просторији у подруму није постојала комуникација, будући да на преградном зиду нису уочени трагови врата.

Суседна, готово у целости укопана просторија представља заправо подрум испод главне одаје палате. Основа му је према облику иста, а димензијама слична са горњом просторијом. Имао је, због нешто дебљих зидова, мању површину од око 71 м². Подрум је био пресведен, релативно плитким сегментним сводом, чија је конструкција имала дебљину од око 30 цм, што се подударало са дужином коришћене опеке. Над горњом површином свода налазио се слој малтера дебљине 5 цм. Целокупна ова конструкција, као што је већ раније истакнуто, откривена је урушена изнад равни млађег пода. Са јужне стране у оквиру подрумског простора постојао је и посебан мањи анекс, димензија 5,00 x 2,50 м, површине 12,5 м². Засведен је, још увек у целости сачуваним, полуобличастим сводом од опека. У јужном зиду, недалеко од овог анекса налази се издужена ниша, дубока око пола метра и засведена сегментним луком од опека (сл. 32–34 и 38).

Првобитни под у подруму лежао је на заравњеној здравици. Рађен је од малтера са фино заглачаном површином, који је био постављен на субструкцију од ситног камена и уломака опека. У питању је слој дебљине око 10 цм, са горњом котом површине између 87.30 и 87.40. У јужном анексу подрума није било малтерног пода, а некадашњи ниво дефинише доста неравна песковита стена.

У источном зиду подрума остао је у целости сачуван прозор занимљиве конструкције са пробојем кроз свод. У спољном лицу, изнад некадашње равни тла, имао је једноставно профилисан камени оквир отвора ширине 0,70, а висине 0,40 м (сл. 43/а). Код северног угла налазила су се врата којима се прилазило са заравни испред источног зида Палате, слично поменутом улазу у суседну просторију. Ова зараван била је према југу, односно падини, подзидана зидом који је остао очуван у висини испод два метра. Спољни оквир улаза у подрум чинио је камени портал једноставне профилације, са косо засеченим ивицама, од кога је преостао праг и један довратник знатно оштећен дејством ватре. Према очуваном отиску на прагу, могла му се наслутити некадашња ширина од око 0,90 м.

Подрум је подземним ходником био повезан и са просторијом 4. На улазу у подрум, окренут ка ходнику, налазио

се у целости очуван камени оквир портала са косо засеченим ивицама и праг у виду већег каменог блока. Очувани су трагови шарки једнокрилних врата која су затварала улаз у подрум (сл. 43/б). У бочним зидовима недалеко од портала налазе се две нише, архитравно завршене дрвеним талпама, од којих су остали сачувани отисци, а и поједини комади. Подземни ходник, ширине 1,40 м, као што је већ речено, укопан је испод просторије 3. Био је пресведен сегментним сводом грађеним од опека. У равни са лицем зида у просторији 4, где се налазила прилазна конструкција, на ходнику нису постојала врата. Првобитни под, који је у паду од коте 87.91 ка прагу подрума на коти 86.40 дефинише ниво грубо моделоване песковите стене без трагова малтерног застора.

Осим најниже, већим делом укопане етаже, као и приземља, Палата је имала и одаје на спрату од којих нема очуваних трагова. Међутим, ниво те горње етаже може се посредно утврдити мерним анализама добро очуваних детаља архитектуре у приземљу. Теме свода ходника трема налазило се на око 3,50 м изнад равни пода, док дебљина његове конструкције није прелазила 0,30 м. Графичком реконструкцијом остатака степеништа добија се и слична висина таванице у предворју. Имајући то у виду, као и међуспратну конструкцију, могло би се закључити да је ниво пода горње етаже био за око 4 м изнад равни приземља.

Уз свој основни корпус Палата је делом са јужне и углавном источне стране имала затворена дворишта, а била је повезана и са старијом Грађевином VI. Из предворја кроз јужни портал излазило се у затворено двориште иза просторије 1, површине око 28 м². Оно је било усечено у падину и подзидано са јужне и западне стране. Остаци ових подзида, пресечени једном великом познијом турском јамом, а делом и повађени, углавном су сачувани у негативу. Судаћи према мањем, очуваном делу првобитна висина оног са јужне стране износила је између 2,00 и 2,50 м. У време грађења Палате, укључујући и анекс просторије 1, ниво тла на овом простору био је изнивелисан до коте око 91.00, што је знатно изнад равни пода у предворју. Накнадно, али по свему судаћи убрзо по окончаном грађењу, простор је поново денивелисан за око пола метра, тако да је огољена темељна зона на делу анекса и јужног зида. На овом нивоу, који је иначе оштећен укопавањем познијих јама, уочени су јасни остаци слоја образованог у време рушења Палате.

На источном крају поменутог, затвореног јужног дворишта, откривени су трагови врата која су водила ка

атријумском дворишту Палате. На подзиду и плитком пилластру уз угао анекса уочени су трагови доворотника од камена. Откривен је такође и темељ прага, укопан у стену, на коти 90.89.

Источно атријумско двориште, веће од јужног, имало је неправилну трапезасту основу, површине око 55 м². Будући да је, као и претходно, делом усечено у падину према југу и истоку имало је подзиде изнад 2–2,50 м, односно висине до које су сачувани. Са северне стране било је затворено солидно грађеним и добро утемељеним зидом. У очуваној зидној маси уочен је траг врата ширине 1,10 м, која су водила низ падину ка Доњем граду, али и истоку, односно стази која је постојала испред старије Грађевине VI. Западни руб дворишта омеђавала је фасада Палате. Ка том простору био је постављен прозор просторије 1, а нешто даље и ложиште пећи (сл. 36).

Приближно дуж средишње осе дворишта налазила су се два зидана ступца. Јужни је квадратне основе (0,80 x 0,80 м) и према западу је био у оси са већим пилластром уз угао анекса просторије. Ка северу, у његовом правцу налазио се, на квадратном темељу истих димензија, округли стубац, пречника око 0,70 м. Ова два ступца, са поменутим пилластром, образују прав угао као носач кровне конструкције, која је својим другим крајем била ослоњена на одговарајуће подзиде са јужне и источне стране. У том покривеном простору постојале су и неке дрвене конструкције које су страдале у пожару. На малтерисаној површини јужног подзида уочавају се трагови три, некада прислоњене, вертикалне греде на међусобним растојањима од по 1,20 м. Нажалост, у равни тла нису откривени одговарајући остаци који би омогућили сагледавање некадашњег изгледа овог прислоњеног постројења, будући да је ту био касније трасиран познији турски подзид.

Првобитни под у атријуму био је рађен од сивог малтера дебљине до 10 цм. Површина му није била равна тако да је у западном углу био најнижи (кота 90.10), док му је ниво дуж јужног подзида био између кота 90.90 и 90.78. Праг северних врата лежао је на коти 90.56. У равни нешто вишој од првобитног пода, у северном зиду, откривен је канал за одвод воде, промера 0,30 x 0,30 м.

Овим атријумским двориштем завршавао се првобитни комплекс новосаграђене Палате. У једном познијем раздобљу, можда непосредно по окончаном грађењу, једним мањим анексом, ширине око 2 м, корпусу Палате припојена је и старија Грађевина VI. Неправилну правоугаону основу овог анекса делом образују међусобно паралелни

Сл. 36. Палата, источно атријумско двориште

зидови – источни подзид атријума и западни зид грађевине. На ова два ослања се, без конструктивне везе, новосаграђени зид који је овај простор затварао према северу. Са супротне, јужне стране засечени терен био је подграђен уским каменим зидом, чија дебљина није прелазила 0,30 м. Сличан је подигнут и са јужне стране, где је спојен са углом Грађевине VI. Овде је уочен покушај да се ове две зидне масе што боље грађевински повежу, уграђивањем завршног дела подзида у постојећи угао (сл. 37).

Простор у анексу на споју са Грађевином VI није био раван, већ му је северна страна била знатно нижа од јужне, за готово 1,20 м. Ту, у односу на под атријума и праг северних врата, разлика није била већа од 0,25 м. Лоша очуваност подзида према овом делу анекса дозвољава претпоставку да су овде накнадно пробијена врата и тако преко анекса остварена веза између Палате и Грађевине VI. Простор анекса могао је служити за постављање дрвеног степеништа којим се излазило на горњу етажу грађевине. У прилог оваквој претпоставци говоре и уочени различити нивои терена. У једној познијој етапи анекс је преграђен подзидом, на северни нижи и јужни виши део. Том приликом порушен је готово до равни тла део зида

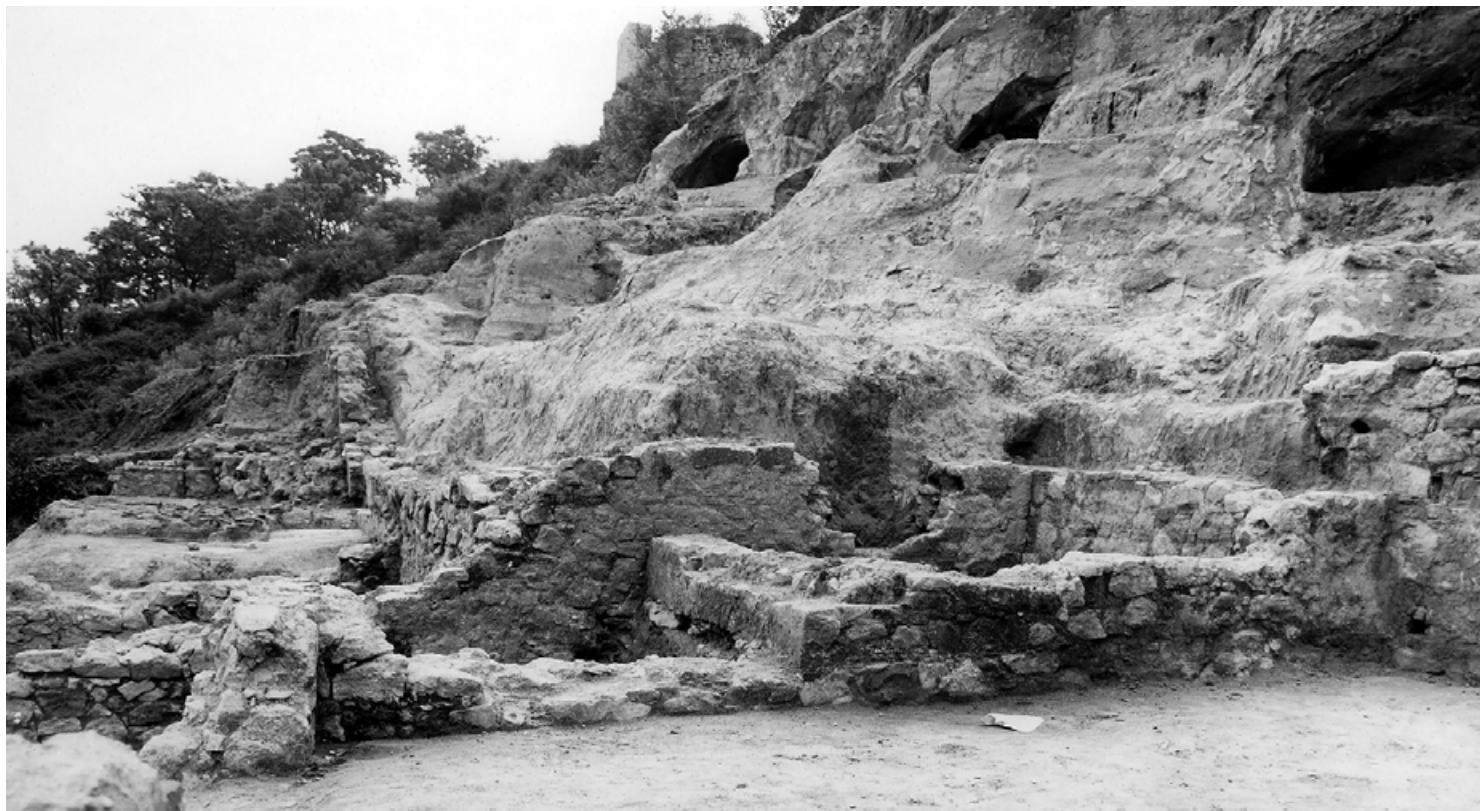
атријума, а спој са новим подзидом решен је фино обрађеним углом. Овом преградњом, која није ближе временски одређена, боље је регулисана денivelација терена, али претпостављена дрвена степенишна конструкција, изгледа, није мењана.

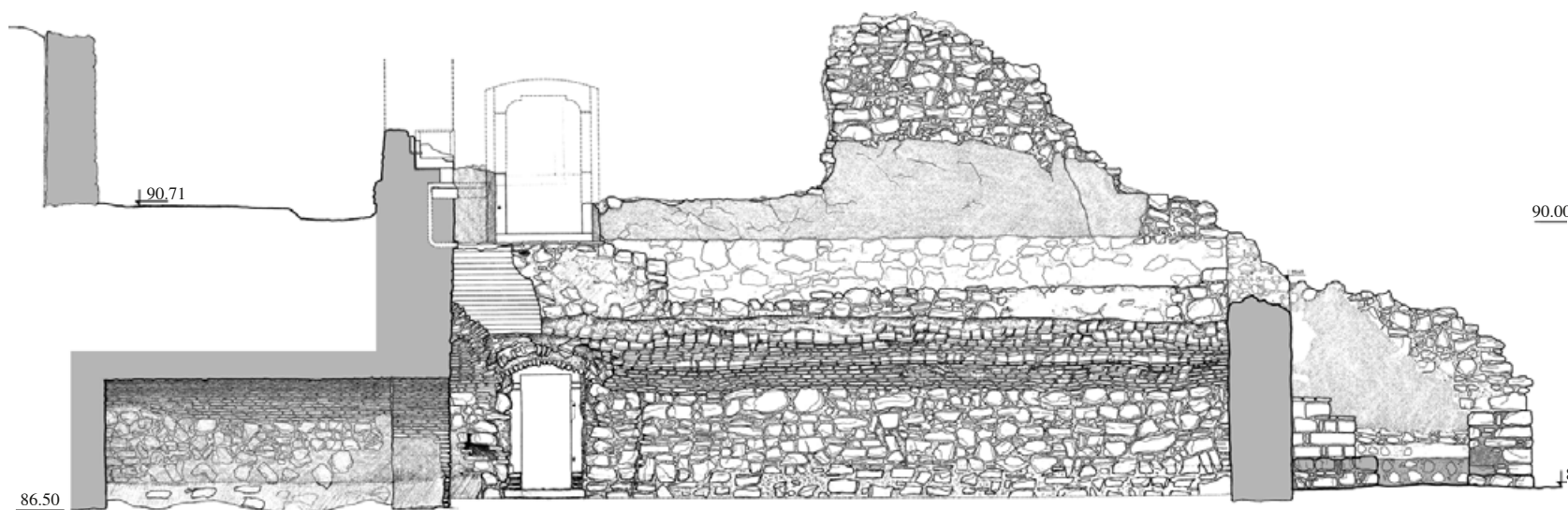
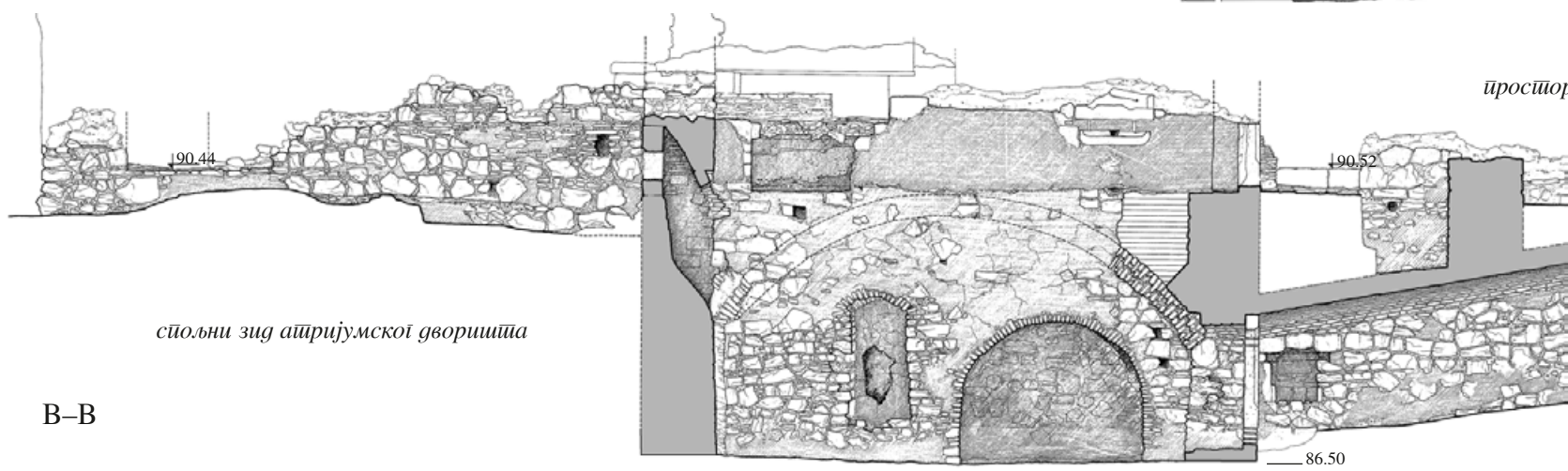
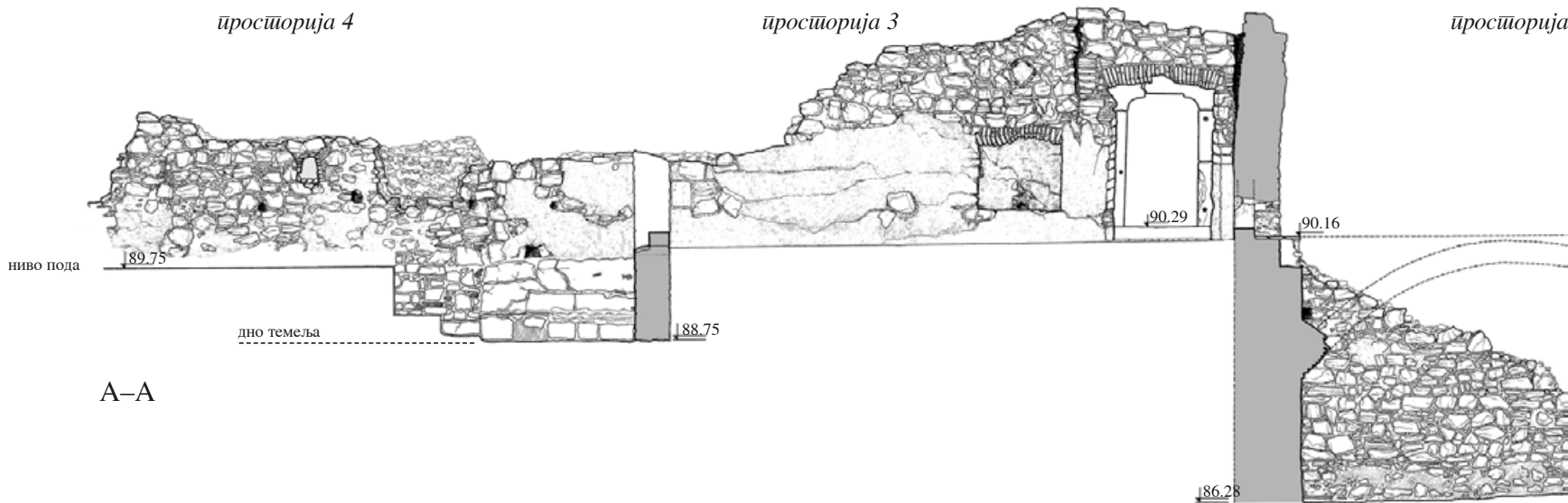
На простору испред централног и источног крила Палате, у самом углу, налазила се пространа цистерна са филтер бунаром, укопана у песковиту стену. Остао је очуван већи јужни део цистерне, док јој је северна страна уништена током аустријске денivelације. Према откривеним остацима сасвим поуздано може се сагледати њена некадашња конструкција. Била је правоугаоне основе са заобљеним угловима и косо грађеним зидовима, дебљине око 0,50 м, који су јој сужавали простор ка дну. Димензије унутрашњег простора у горњем делу биле су 8,50 x 7,00 м, а на дну 4,70 x 3,70 м. У односу на раван тла дно цистерне се налазило на дубини од око 7,50 м. Зидови, грађени од релативно ситног камена са широко дерсованим, заравњеним спојницама, били су обложени слојем глине, дебљи-

не око 0,20 м. Нешто дебљи слој глине лежао је на дну цистерне, над компактном малтерном подницом. У средишту се налазио филтер-бунар, цилиндрично грађен, унутрашњег пречника 0,95 м. Био је заснован на великој каменој плочи у слоју глине на дну цистерне, на коти 81.68. Зид бунара, дебљине 0,50 м, са унутрашње стране био је грађен редовима опека, дебљине око 6 цм, које су биле дерсоване, готово малтерисане. На дну, у равни камене плоче налазила су се три мала отвора у висини једног реда опека, у виду канала за дотицање воде, а у цилиндричном зиду постојале су равномерно распоређена удубљења која су могла служити за силажење до дна бунара (сл. 39, 40).

Доњи део конструкције филтер-бунара, у висини од око 3 м, откривен је добро очуван и непоремећен. Био је заштитом уз доста уломака позне керамике, са краја 17. века и првих деценија 18. века, што указује да је цистерна дуго била у употреби. Горњи део компактно грађене цилиндричне конструкције бунара откривен је у непосредној близини, дислоциран, али у доброј мери сачуван.

Сл. 37. Палаћа, анекс на споју са Грађевином VI

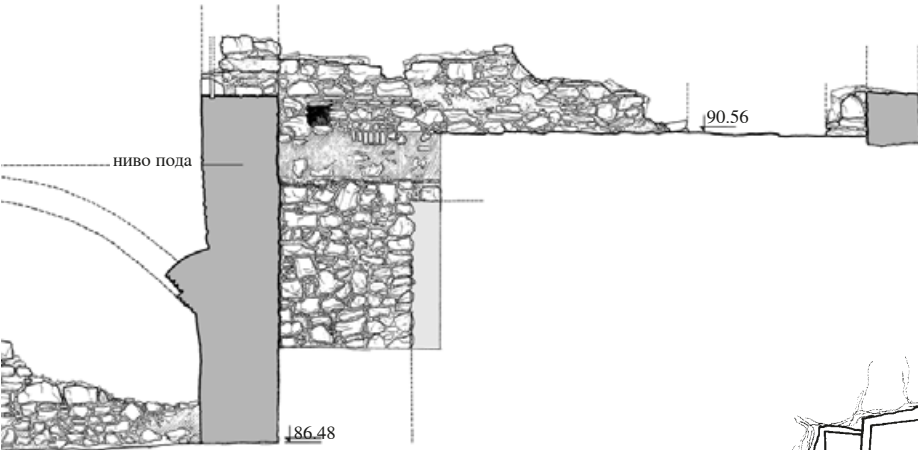

Комплекс
средњовековне митрополије
у Београду

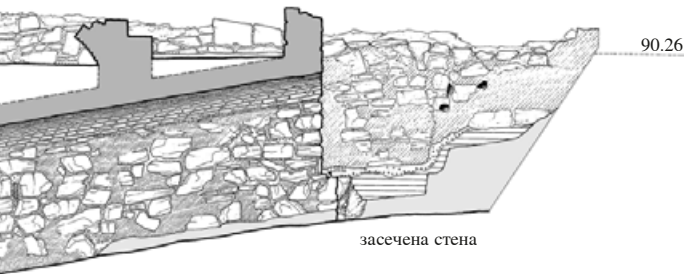
1

аџријумско двориште

порија 3

порија 4

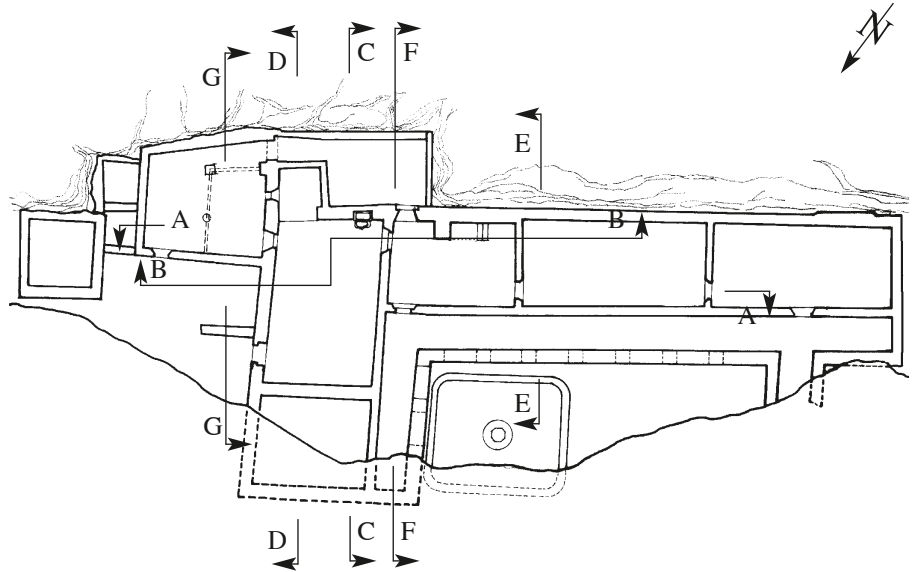

86.40

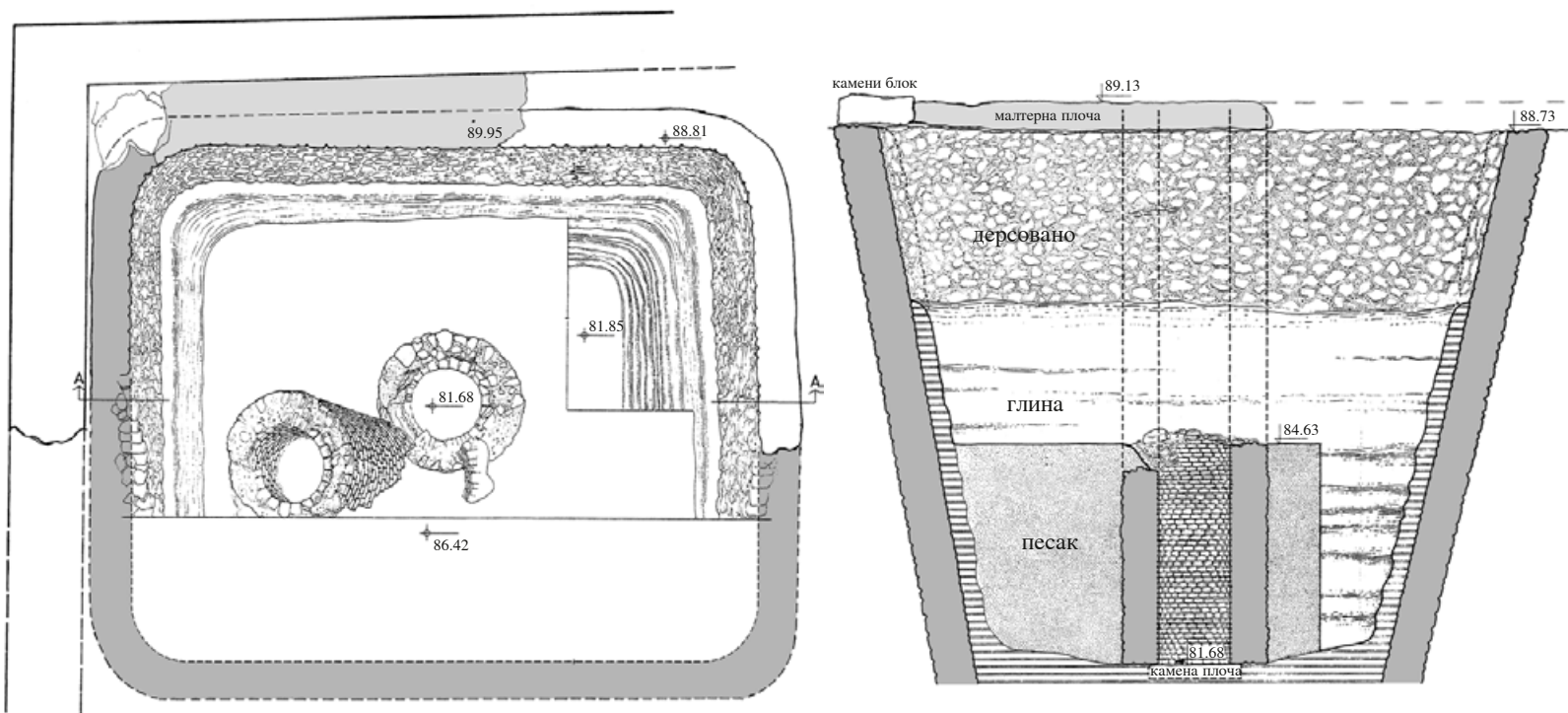
C-C

Сл. 38. Палата – изледи зидова са пресецима (P 1:100):

- a) северни зид;
- b) јужни зид;
- c) западни зид порије 1 са подрумом;
- d) источни зид порије 1 са подрумом.

D-D

Сл. 39. Палата, цистерна – основа и пресек (P 1:100)

Простор цистерне, до горњег руба зидова, био је некада засут чистим речним песком. Ова испуна преостала је само у неоштећеном нижем делу цистерне. Усамљен археолошки налаз из дела пешчаног насипа, који је истраживан у јужном углу, представља једна античка коштана игла (кат. бр. 69).

У равни тла пред Палатом цистерна је у целисти била прекривена компактном малтерном плочом, дебљине преко 30 цм, која је досезала до зидова трема. Њена горња површина налазила се на коти 89.15. Над овом плочом, по свему судећи, постојао се само камени сантрач бунара. Занимљив налаз, чија функција није јасна, представља један камени блок који је стајао у самом углу где се сучељавају фасаде средишњег и источног крила трема. У питању је плочасто заравњен комад неправилног кружног облика, дебљине око 0,20 м, са грубо ломњеним ивицама. У структури то је компактан пешчар, црне боје, јединствен међу врстама камена заступљеним на простору данашње Београдске тврђаве.

Сви зидови основног корпуса Палате грађени су једновремено, без трагова познијих грађевинских фаза. Изузетак представља једино дограђени део на споју са старијом

Грађевином VI. Готово сви зидови су у међусобној конструктивној вези, осим анекса просторије 1, који је из искључиво техничких разлога грађен посебно и знатно плиће утемељен. Издвојен је спојницом која је уочљива на источном зиду, док је на споју са јужним зидом јасно видљива само у темелном делу. Грађевинска веза није откривена ни на споју спољног зида трема са западним зидним платном палате. Услед слабе очуваности, тешко је закључити да ли је на том споју постојао обрађен угао или се западни зид продужавао даље ка северу.

Зидови Палате грађени су ломњеним, притесаним каменом у неправилном слогу, уз местимичну употребу уломака опека. Као везиво коришћен је бели, местимично сиви кречни малтер, доста компактне структуре, у којој се уочавају и зрна песка крупније гранулације. Дебљина зидова није уједначена. Креће се, углавном између 0,65 и 0,90 цм, док код јужног досеже и до једног метра. Преградни зидови између одаја централног крила, као и они у анексу просторије 1, не прелазе дебљину од 0,60 м.

Утемељивање је било прилагођено положају и конструктивној функцији појединих зидова. Услед релативно чврстог тла темељи углавном нису дубоко укопавани, а

где је то рељеф захтевао и каскадно су грађени. Најплиће је био укопан јужни зид просторија 4 и 5, свега око 0,20–0,40 цм, у односу на раван пода, будући да су пред њим били остаци одговарајућег зида порушене Грађевине VII. Остали зидови просторија централног крила имали су нешто дубљи темељ, укопан до једног метра. Код јужног и преградних зидова ових просторија уочена је и проширена стопа на делу где је у ископани темељни ров уливена зидна маса. Ту су откривени и отисци дасака које су образовале оплату. Горњи део темеља над овом укопаном зоном грађен је са равним лицем, а потом засут до нивоа пода. Са равним лицем у целости грађени су теме-

љи у делу просторије 4, као и у предворју палате. Слично је био зидан и укопани темељ трема. Зидови темеља у подруму и подземном ходнику не прелазе висину једног до два реда камена, а иста појава уочена је и код подзида оба дворишта. Боље утемељен, због положаја на падини, био је само северни зид артијумског дворишта, где постоји и једна дубље укопана каскада. Овакав начин грађења био је примењиван на местима где је првобитни терен био у паду. Темељна каскада уочена је под зидом трема источног крила, као и под западним зидним платном Палате.

У очуваним надземним деловима зидова Палате нема трагова дрвених роштиља. Усамљен пример представља

Сл. 40. Палата, цистерна, детаљ горњег дела конструкције са остацима малтерне плоче

отисак унутрашње греде са попречним гредицама, промера 8 x 8 цм, у деловима подзида атријумског дворишта са јужне и источне стране. Дрвеном арматуром, судећи према очуваном отиску, била је, изгледа, ојачана и темељна каскада под спољним зидом трема у источном крилу Палате.

Све одаје у приземљу и на спрату Палате имале су дрвене међуспратне и плафонске конструкције. Засведен је био само трем и просторије најниже етаже. Као што је већ речено, трем је имао полуобличасте сводове и крстати на месту њиховог споја. Сличан полуобличасти свод имао је и анекс подрума, док се над главном подрумском просторијом налазио сегментни свод, а исти тип засвођавања био је изведен и у подземном ходнику. Најсложенију конструкцију стропа имала је доња просторија 2, засведена крстатим сводовима ослоњеним на централни стубац, пи-

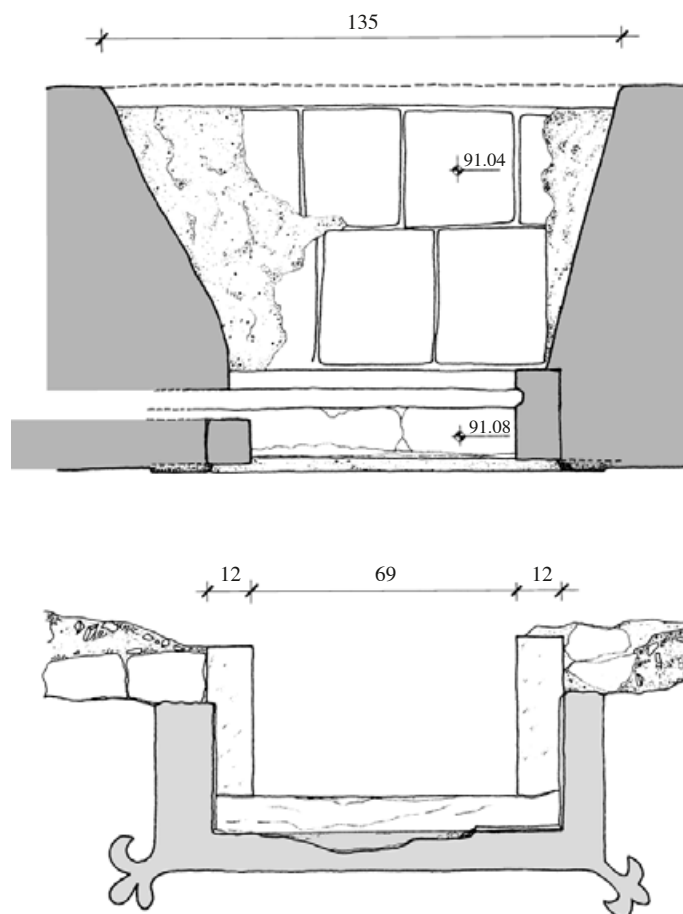
Сл. 41. Палата, детаљ портика просторије 3 са шрамом сводне конструкције трема

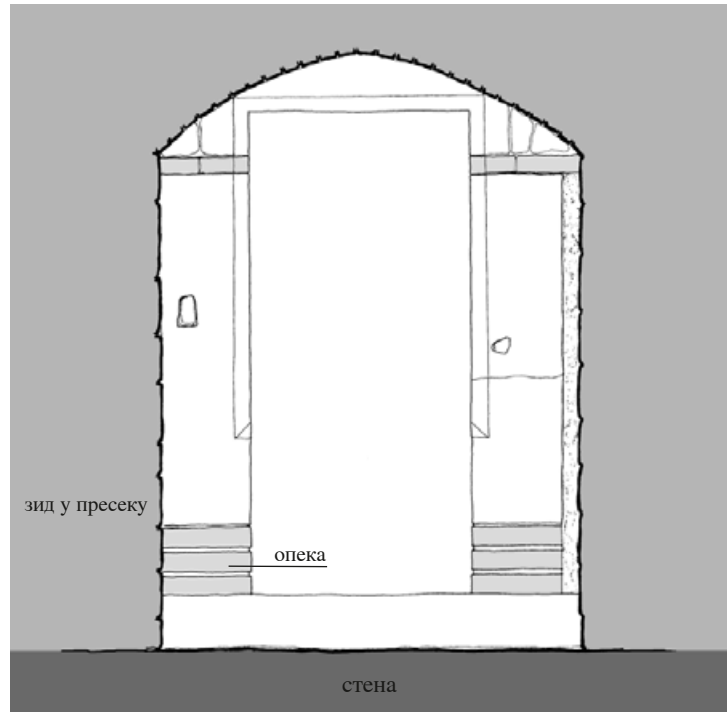

ластре и прислоњене лукове. Све ове сводне конструкције, затим сегментни лукови над порталима, прозорима и нишама, као и аркаде трема биле су грађене од опека у духу средњоевропских градитељских традиција. У том смислу треба поменути и стубац кружног пресека грађен од опека, из источног атријумског дворишта. Као конструктивни елемент, истина, превасходно сакралних здања, ова врста ступца, јавља се на подручјима северно од Београда још од доба романике,¹³² док у градитељском наслеђу српских земаља није уобичајен.

Током археолошких ископавања у очуваним остацима зидова, као и слојевима деструкције, откривено је неколико сличних типова опека. Као најчешћи јавља се опека формата 32 x 16 x 6 цм, са мањим варијацијама у дужини (29–32 цм), ширини (15–17 цм, код свода подземног ход-

Сл. 42. Палата, прозор у просторији 1, основа и пресек (P 1:20)

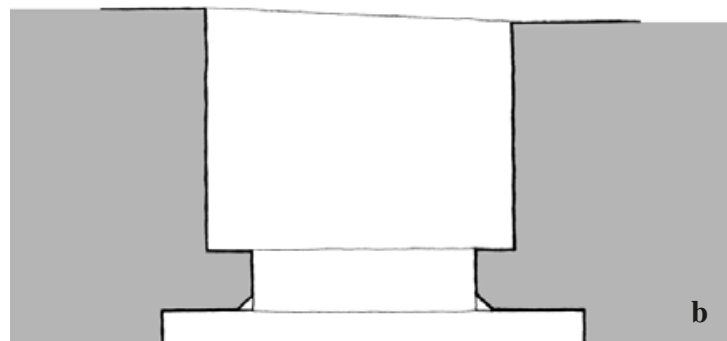

Сл. 43. Палата: а) прозор подрума у источном зиду;
б) портал подрума на улазу из подземног ходника,
основа и пресек (Р 1:25)

ника и 18 цм) и дебљини, која је у ређим случајевима око 5 цм. Особеним форматом 30 x 20 x 4–5 цм издвајају се опеке из свода анекса подрума, а потом оне из конструкције над порталом предворја и суседне нише, које су димензија 22 x 28 x 5 цм. Подне опеке из просторије 1, посебне намене, биле су брижљивије рађене. Према димензијама, 30 x 20 x 6 цм, биле су скоро исте са онима из свода анекса подрума. Наведени облици и величине опека, које су биле уграђене превасходно у сводне конструкције Палате, одговарају средњоевропском типу широко заступљеном у средњовековном градитељству, како Угарске тако и других суседних подручја северно од Београда.¹³³

Отвори прозора и врата Палате у приземљу и нижој, већим делом укопаног етажи, а вероватно и на спрату, имали су камене оквире. Сви код којих се могу препознати елементи стила били су рађени у духу готике. Најбоље очуван је раније описани седласти портал на улазу у предворје Палате. Над каменим надвратником имао је олакшавајући лук од опека, а са унутрашње стране плитак сегментни свод. На исти начин био је обрађен и камени

оквир улаза у просторију 1, од кога је преостао доњи део, а судећи према очуваним отисцима, слични су били и портали просторија 4 и 5. Скромније обрађена врата имала је подрумска просторија. У целости очувани портал на улазу у подземни ходник био је крајње функционалан, са архитравном гредом и довратницима који су имали само косо засечен руб. Други, делимично очувани портал на источном зиду ове просторије био је, вероватно, слично обрађен са архитравним надвратником.

132 Pavai 2000, 219–232, сл. 7–8.

133 Jeremić 1997, 16–17, са наведеним примерима и литературом.

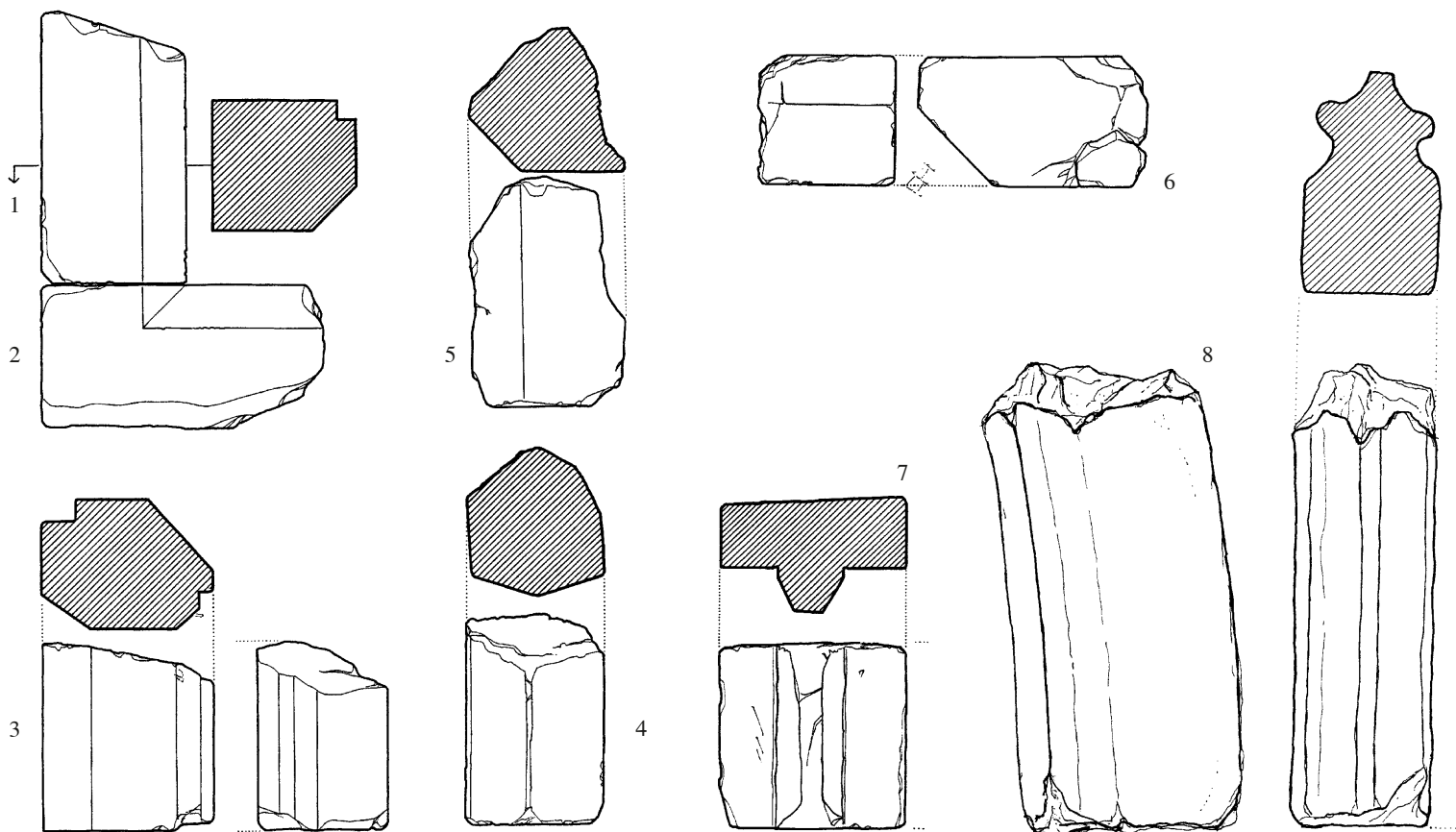
Од некадашњих прозора преостали су остаци само два, као и неки фрагменти који су откривени у шуту. Прозор просторије 1 имао је камени оквир у равни унутрашњег лица са жљебовима за клизеће застакљено окно. Отвор му се ширио према спољној страни и, по свему судећи, био је засведен сегментним луком. Комплетно сачуван мали подрумски прозор на источној фасади Палате имао је камени оквир са косо засеченим рубовима, а изнад надпрозорника откривени су остаци растеретног лука од опека. Међу фрагментима из шута уочени су делови једног већег прозора карактеристичног за готичко градитељство,¹³⁴ који се могао налазити на северном фасадном зиду у просторији 2 или у некој од одаја на спрату. Код разматрања камене пластике треба поменути и две занимљиве сполије уз анекса просторије 1. Једна је била уграђена у источни пиластар, а друга је служила као бочна страна отвора ложишта пећи. Обе су готичке профилације и клесане су у виду профилисаних сегмената ребра крстатог свода. У

време зидања Палате донете су као грађа од каквог разрушеног здања или, што нам изгледа вероватније, као одбачени оштећени комади са градилишта неке цркве, можда доњоградског фрањевачког самостана.

Откривени обрађени камен са простора Палате већином је слабог квалитета, а потиче из каменолома у околини Београда. Крупнозрне је, а често и грудвасте структуре која се под дејством атмосфералија брзо распада. То је сигурно један од разлога релативне малобројности налаза обрађеног камена. Овај феномен уочен је и на другим локалитетима Београдске тврђаве, посебно у античким хоризонтима, где су извесни профилисани архитектонски детаљи, само неколико година после ископавања, изгубили своје некадашње форме.

Камена пластика Палате у подножју Дунавске падине нема ближих аналогија у српским областима јужно од Београда. Са стилским одликама позне готике она се везује за средњоевропске регије, на првом месту подручје

Сл. 44. Палата, фрагменти камене пластике (Р 1:10)

Сл. 45. Палата, рељефни
укарас лица фонтане из
просторије 1, реконструкција

Угарске. Међу очуваним, али и истраженим споменичким наслеђем, блиске аналогије постоје са неким детаљима из палата у Будиму и Вишеграду, као и главне куле у Бачу. У том смислу веома су значајне паралеле које се уочавају између портала предворја Палате и сличних камених оквира из комплекса будимског краљевског двора. Портали сачуваних подрумских просторија у југозападном крилу двора, као и унутрашњем дворишту са те стране, не само што имају слично обрађен камени оквир, такозване седласте форме, већ им је једнак и конструктивни склоп – растеретни лук од опека над надвратником и сегментни свод.¹³⁵ Овај део дворског комплекса дограђен је у време краља Сигисмунда (1387–1437). Детаљи камених оквира једноставне профилације са прозора београдске Палате блиске паралеле имају не само у Будиму, већ и на ширим подручјима, како Угарске, тако и Чешке,¹³⁶ Аустрије и Немачке.¹³⁷ Међутим, без нама познатих ближих паралела, за сада остаје специфична конструкција прозора просторије 1, са клизним застакљеним окном и унутрашњом штуко декорацијом.

Знатно сложенији проблем, који захтева посебно разматрање, представљају поменути остаци фонтане у главној одаји Палате. Према основној замисли свога конструктивног склопа она је блиска знатно луксузнијем постројењу исте намене, откривеном међу остацима краљевског двора у Вишеграду. У питању је слично решена фонтана са два рељефна маскарона у зиду из којих је истицала вода у камени профилисани базен, надвишен прислоњеним, богато украшеним балдахином од црвеног мермера. Моделова-

на је у духу позне готике са раноренесансним елементима, а на основу хералдичких детаља закључено је да потиче из доба владавине краља Матије Корвина (1458–1490).¹³⁸ Блиску паралелу нашем примерку представља камени ре-ципијент неке разрушене узидане фонтане, откривен у комплексу будимског двора.¹³⁹ На предњој рељефно обрађеној страни у оквиру раноренесансне профилације налазе се два изливника за воду – маскарона у виду лављих глава. Овај налаз сматра се делом медитеранских клесара, који су осамдесетих година 15. века, по налогу краља Матије, радили у будимском двору.¹⁴⁰ Оба наведена примера, блиска према функционалном и конструктивном решењу, стилски су битно различита од фонтане у просторији 1. Рељефни украс београдског примерка моделован је у духу касне готике и, према нашим сазнањима, нема ближих аналогија. У хронолошком смислу, у односу на наведене паралеле, чини нам се, представљао би ранију појаву.

Зидови у одајама Палате, укључујући и аркадни трем, малтерисани су слојем квалитетне жбуке. У питању је слој малтера, дебљине око 1 цм, рађен са ситнозрним песком.

134 Gerevich 1958, 241–282.

135 Gerevich 1966, 163–170, Figs. 233, 244.

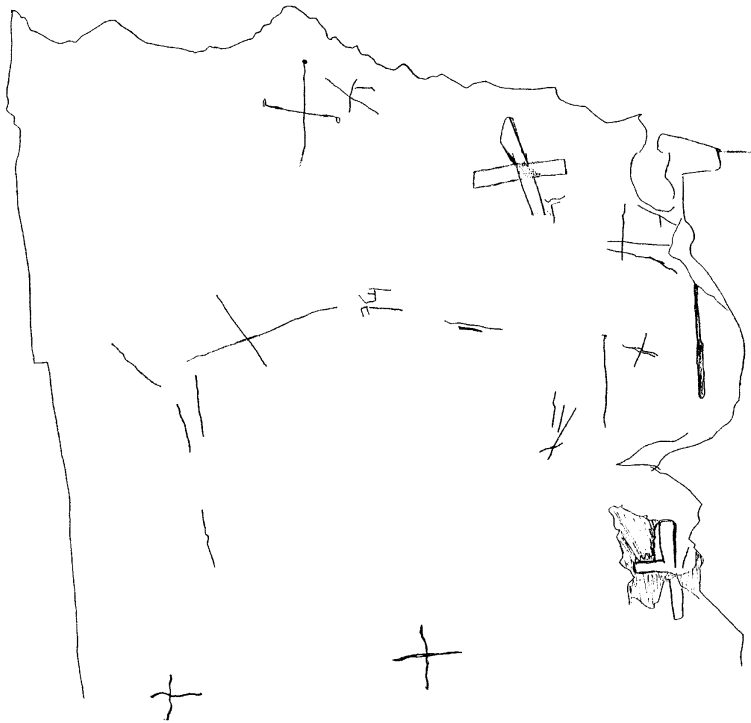
136 Menclová 1972, 259–348.

137 Piper 1967, 541–467.

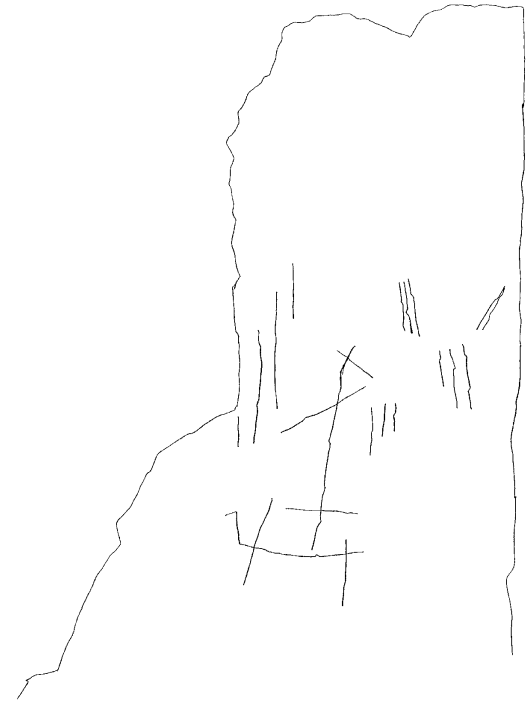
138 Buzás 1995, 10–28, Figs. 333–336.

139 Gerevich 1971, 111–114, T. CVII/284.

140 Gerevich 1967, 123–132.

Сл. 46. Палата, просторија 3,
сграфити на малтеру нише (P 1:4)

Сл. 47. Палата, просторија 3, ниво пода

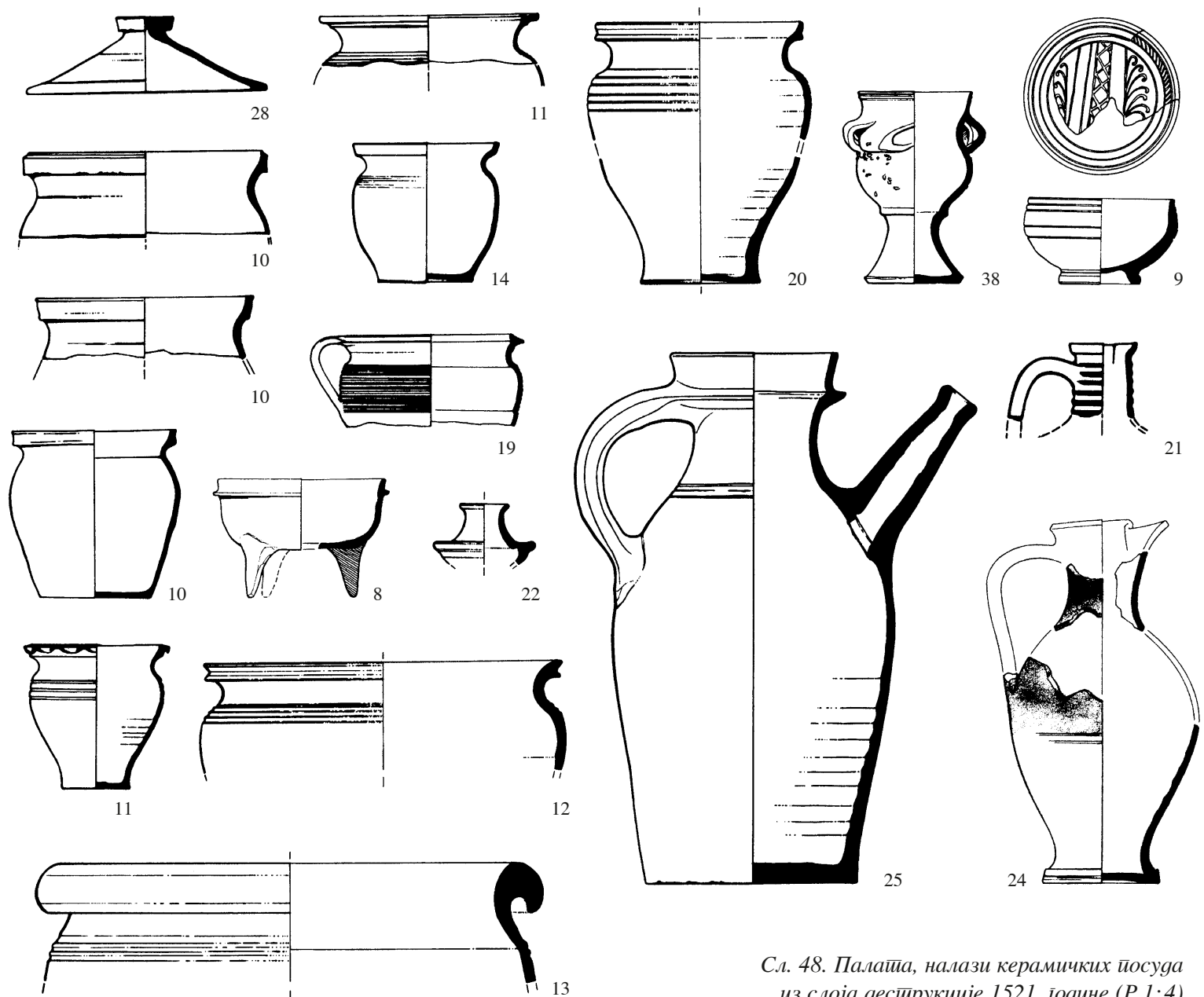
На откривеним површинама зидова приземља, као и у доњој просторији 2, откривене су знатне површине под оригиналним малтером на коме се запажа више веома танких слојева кречења. И цео анекс просторије 1 био је омалтерисан, укључујући и бочне стране зиданих седишта. Само су подрум и подземни ходник имали дерсоване зидове. У ниши предворја, о којој је већ било речи, уочени су на малтерној површини трагови сграфита (сл. 46). Међу разним урезима препознају се два крста, али нема трагова евентуалних записа. У слоју деструкције, који потиче од рушења зидова спрата, откривено је у предворју Палате, као и у просторији 5, више десетина фрагмената малтера са траговима бојеног слоја. У питању је обичан, а не фреско-малтер који је, изгледа, украшавао одаје на спрату. Најчешћи су комади са остацима сивоплаве боје, а потом они са светломрким тракама на белој позадини. Има и фрагмената са траговима линеарног орнамента, сликаног црвеним пигментом, такође на белој подлози. На два угаона комада преостала је угаситоцрвена бордура. Има примерака где је на првобитној сивоплавој позадини постојао мркоцрвени орнамент. На неким, истина малобројнијим комадима, уочавају се два бојена слоја.

Преко првобитног сивоплавог јавља се млађи слој беле боје са трагом мрког, односно мркоцрвеног орнамента. Остатака фигуралних представа, међутим, нема. Значајно је истаћи да се на свим откривеним фрагментима преко овог првобитног бојеног слоја, уочавају два до три накондна кречења. Последњи слој делује најгрубље. Рађен је недовољно размућеним кречом, зрнасте структуре, који је наносен у дебљем слоју.

Фасаде Палате, колико се може судити према очуваним деловима зидова, биле су такође у целости или највећим делом прекривене слојем малтера. Површине фасадног малтера сачуване су на спољним зидовима анекса, као и на источној фасади, а има их и на подзидима атријумског дворишта.

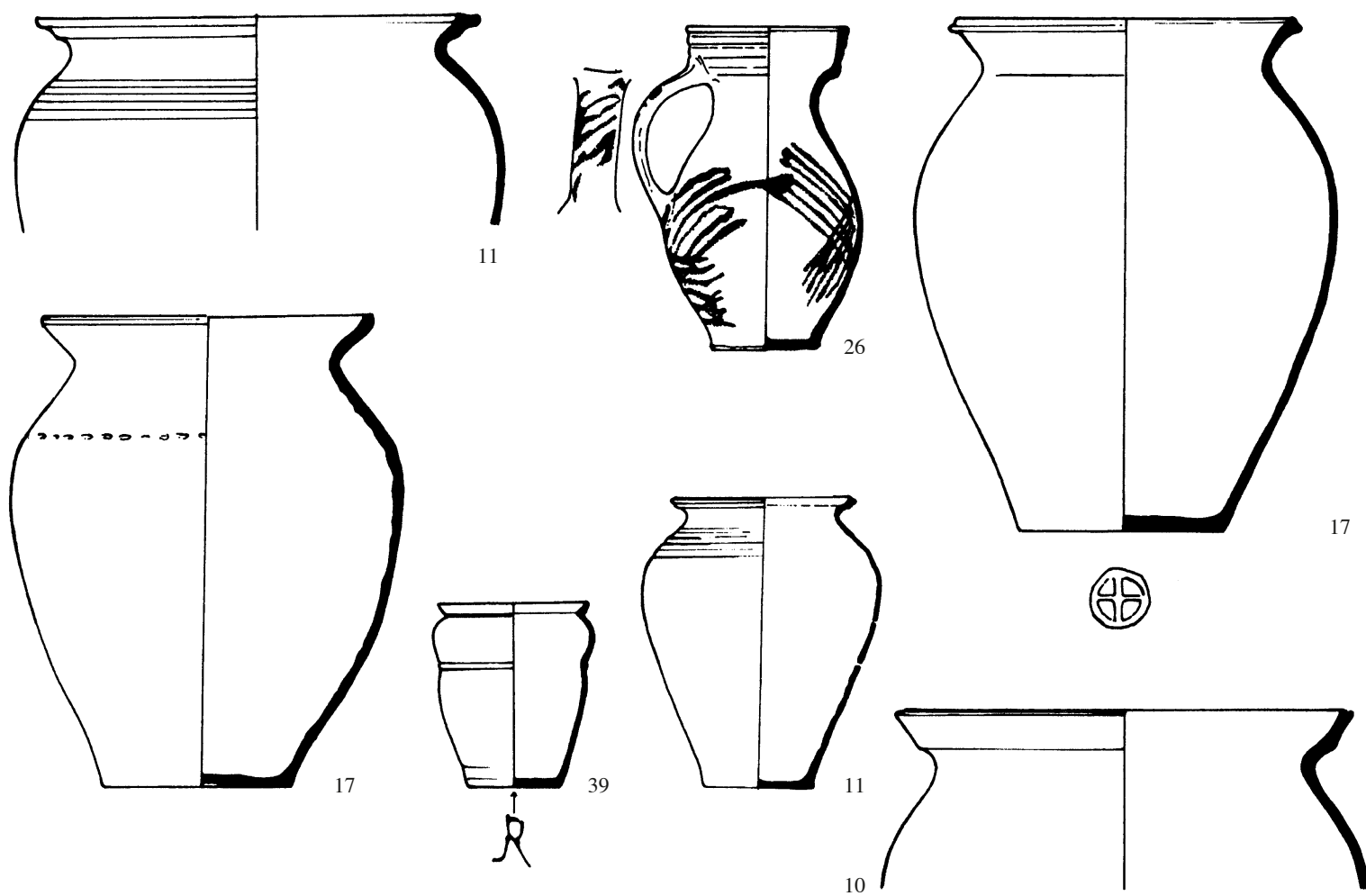
Археолошки културни слој из времена коришћења Палате сачуван је на веома малим површинама, и то претежно

Сл. 48. Палата, налази керамичких посуда из слоја деструкције 1521. године (Р 1:4)

изван овог монументалног здања (сл. 48–50). У питању је простор атријумског дворишта и једна јама укопана уз западну фасаду Палате. У атријуму највеће наслојавање уочено је уз северни зид, где се образовао културни слој дебљине 20–40 цм, са веома мало археолошких налаза које је тешко издвојити од оних из слоја деструкције. Слична ситуација је и над подом у подруму. Овде је било готово немогуће одвојити средњовековно наслојавање, са малобројним уломцима керамике и неколико клинова, од млађих турских слојева. Значајнијих налаза није било ни у слоју од 10–20 цм релативно чисте жуте земље, образованим пре рушења над остацима малтерне плоче која је затварала цистерну. Најзначајнију целину, која илуструје време коришћења Палате, представљају, без сумње, нала-

зи из отпадне јаме укопане уз спољно лице њеног западног зида. Велики број уломака посуда, претежно оних у којима је припремана и кувана храна, као и трагови који указују на структуру исхране, драгоцене су сведочанство о житељима овог знаменитог здања. Међу фрагментованим керамичким посудама било је могуће издвојити неке од типова здела (кат. бр. 7), лонаца (кат. бр. 10–13, 17), затим крчага (кат. бр. 26) као и пехара (кат. бр. 39). У испуни ове јаме нађени су и делови стаклених боца (кат. бр. 52, 53). Археолошки трагови из времена коришћења Палате откривени су местимично и у просторији 1, где су у нивоу пода нађени делови неколико керамичких посуда – здела (кат. бр. 6, 9), лонаца (кат. бр. 12–14) и једног крчага (кат. бр. 21).

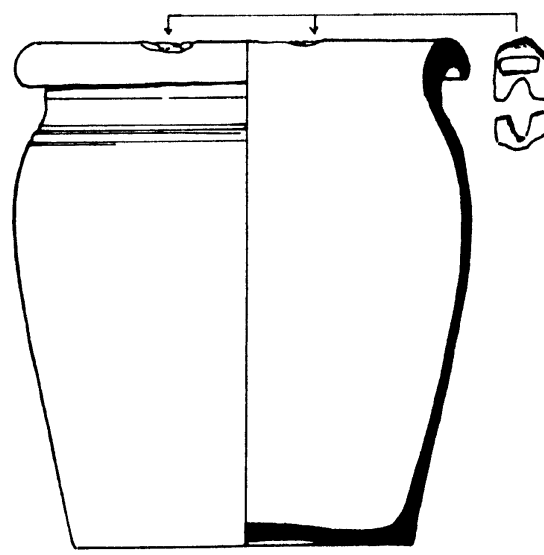
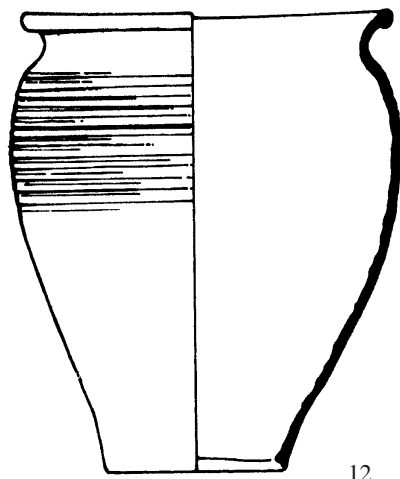
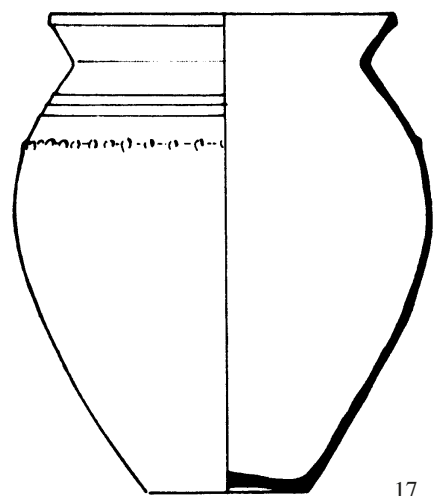
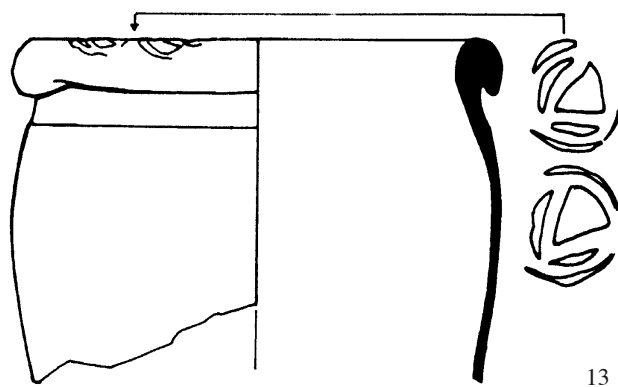
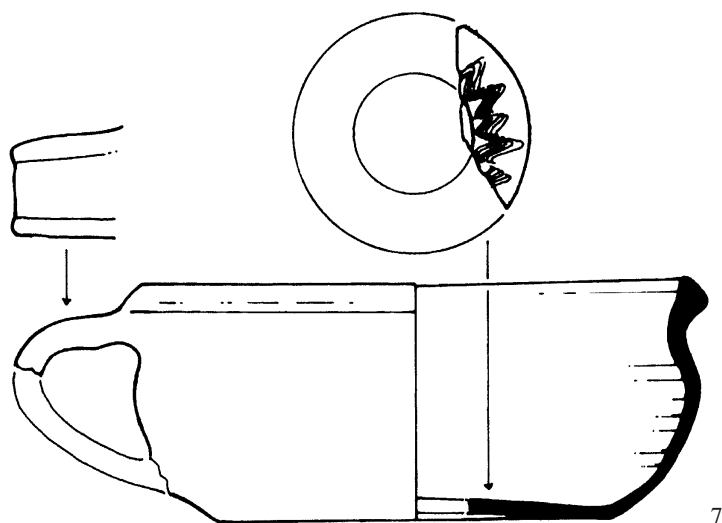

Сл. 49. Палата, налази керамичких посуда из јаме уз спољно лице западног зида просторије 5 (Р 1:4)

У подруму Палате, над остацима малтерног пода откривен је танак, готово стерилан, ниво жуте лесне земље, квалитета здравице, а над њим слој затворен прослојком шута који би одговарао времену пре рушења Палате. Међу малобројним налазима, углавном фрагмената атипичне керамике, откривен је и један сребрни денар краља Матије Корвина (1458–1490) (кат. бр. 514).

За наша разматрања од посебног је значаја слој деструкције са сведочанствима о последњем раздобљу живота Палате – времену и начину њеног страдања. Монументално доњоградско здање у подножју Дунавске падине уништио је велики пожар, у коме су изгореле све дрвене конструкције, а знатно оштећене и зидне површине. Услед дејства високе температуре страдала је конструкција фонтане од

које су преостали уломци распаднутог камена, а у сличном стању били су и урушени делови доворотника портала просторије 1. И уломци каменних степеника из шута у предворју, страдали су у јакој ватри. Пећ у анексу уништили су делови зидова који су се на тај простор обрушили у току пожара. Трагови спаљивања откривени су над подовима свих просторија у приземљу, затим у доњој просторији 2, као и атријумском дворишту. У затвореном јужном дворишту, површине изгореле стене у равни некадашњег тла сведоче, такође, о великом пожару. Слој пепела и горења откривен је и испред Палате над укопаном цистерном, али не и изнад остатака некадашњег пода у засведеном трему. Трагови овог пожара нису уочени ни у подруму испод просторије 1, нити у подземном ходнику.

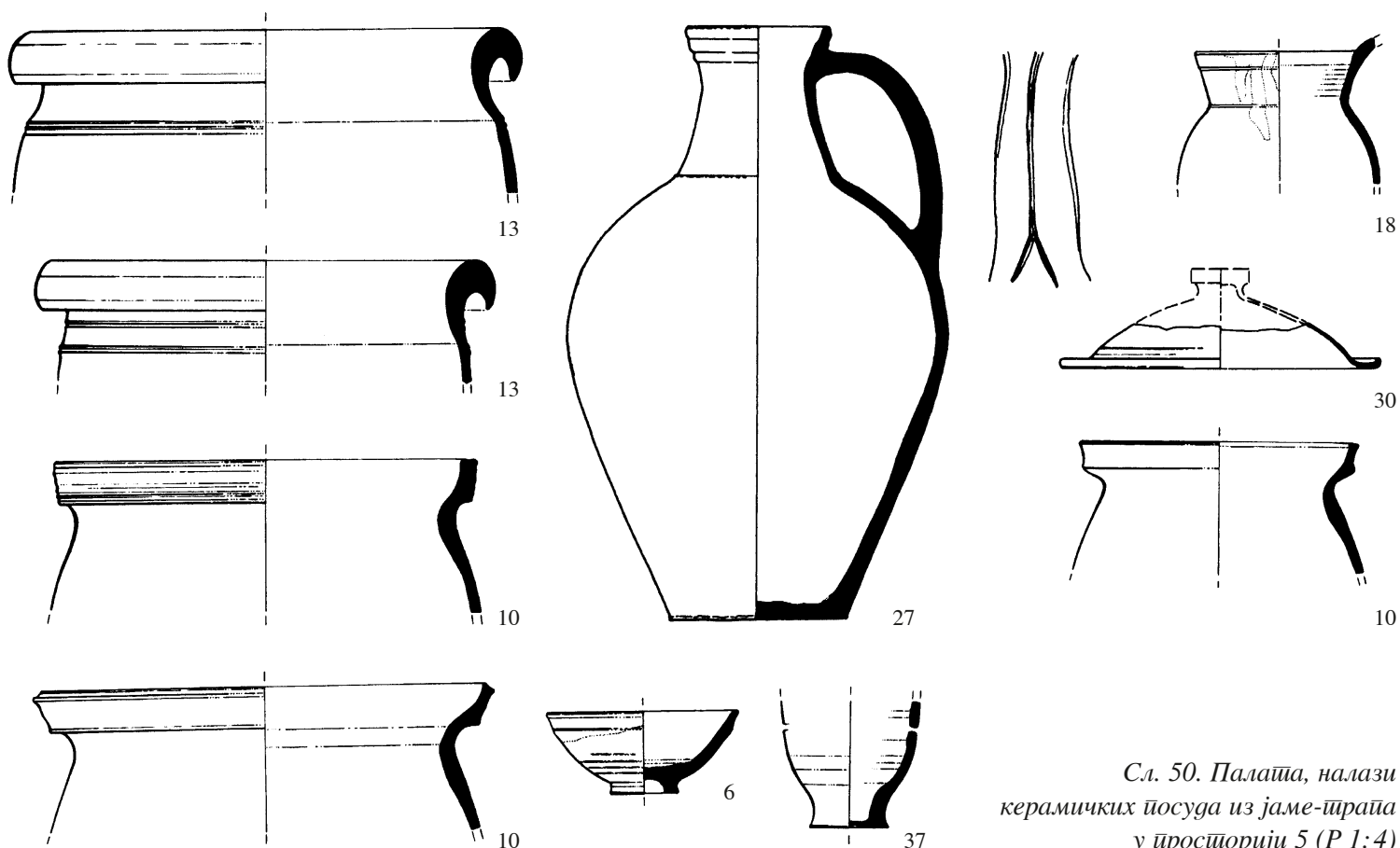

Најстарији слој деструкције који се састоји од гари, комада угљенисаног дрвета и пепела, уз налазе гвоздених клинова, образован у време пожара, откривен је непосредно изнад подова просторија. Дебљина му је између 0,20 и 0,40 м. У просторији 1 у пожару је страдао дрвени део пода од кога су остали раније поменути угљенисани остаци, док су на подним опекама јасно уочљиви трагови горења и слој са доста угљенисаног дрвета од обрुшене међуспратне конструкције.

И у предворју палате, над подом уочени су трагови интензивног горења и запечене земље. Крај портала откривен је део гвозденог окова изгорелих вратница, дужине око 0,60 м, са кружним делом шарке. Пред степеништем нађено је мноштво фрммената окулуса са неког сагорелог прозора. Уз комаде угљенисаног дрвета од обрुшене међуспратне конструкције, на површинама уз северни зид нађени су и делови угљенисаних дасака у правилном положају, који наводе на помисао да потичу, можда, од дрвеног пода предворја. У прилог оваквој могућности говори

откриће једне камене топовске кугле, пречника око 40 цм, и стратиграфски контекст овога налаза. Наиме, кугла је лежала над поменутиим угљенисаним даскама. Била је засута слојем гари са траговима угљенисаног дрвета, а по њеној површини уочени су јасни трагови горења. Очигледно, у тренутку пожара кугла се налазила на месту где је и откривена, што указује да су и даске под њом изгореле у свом првобитном положају.

Такође значајан стратиграфски налаз, важан за даљу расправу о датовању настанка и познијег спаљивања Палате, представљају и две раније поменуте велике камене топовске кугле (пречник 64 цм), које су својим горњим делом биле видљиве у равни пода просторије 4. Обе су се ту налазиле у време пожара и прекривене су слојем гари и угљенисаног дрвета. Иначе, у средишњем делу ове просторије откривена је површина са низом паралелних угљенисаних гредица које, по свему судећи, потичу од обрुшене стропне конструкције. И на очуваним деловима пода суседне просторије 5 уочљив је слој горења са расутиим ко-

Сл. 50. Палаџа, налази керамичких посуда из јаме-шрајна у просторији 5 (Р 1:4)

мадима угљенисаних греда, којима је тешко утврдити некадашњу функцију. Од изгореле кровне грађе, као и претпостављених других дрвених конструкција, и у атријуму се образовао слој пожара, који затвара културни стратум образован над малтерним подом.

Другу етапу деструкције, која је наступила након пожара, обележило је делимично рушење преосталих зидова и нивелација простора, посебно у западном делу некадашњег централног крила Палате. Ова се манифестује високим слојевима малтерног шута и ситног камена, што указује да су рушевине палате убрзо после спаљивања служиле као извориште грађевинског материјала. Дебљине слојева шута изнад нивоа пожара су веома различите, од 0,30–0,40 м, па све до 1 метра у просторијама 1 и 3. У западном делу просторије 5 у шуту је уочена већа концентрација уломака опека, која сведочи о некој урушеној конструкцији са спрата, чији се облик и функција не дају ни наслутити.

Оба, временски готово истовремена, слоја деструкције документована су и археолошким налазима из неколико затворених стратиграфских целина, и то налазима из слоја пожара у атријумском дворишту, источном анексу ка Грађевини VI, предворју, као и просторијама 1, 3 и 4. Посебна, веома значајна скупина потиче из слојева засипања дубоког укопа – трапа у просторији 5 (сл. 50).

У слоју пожара и деструкције откривен је само један примерак новца – сребрни денар краља Владислава II (1490–1516) из 1508. године (кат. бр. 516), као и мноштво уломака керамичких посуда које су по профилицији и технолошким карактеристикама уобичајене за слојеве 15. и почетка 16. века. У питању су превасходно лонци (кат. бр. 10–14, 19, 20, 28), потом зделе (кат. бр. 6, 8, 9) и посуде за воду и вино (кат. бр. 21, 22, 24, 25, 38). Као специфичан налаз луксузнијих трпезних посуда заступљени су уломци два бокала од мајолике (кат. бр. 44, 45) који су иначе ретки или их уопште нема у истовременим слојевима са других локалитета данашње Београдске тврђаве. Уз керамичке, у слоју деструкције откривени су и фрагменти стакленог посуђа. Посебно бројни уочени су над подом просторије 1, где су издвојени делови преко 20 посуда – пехара, чаша и боца (кат. бр. 47–52, 54). Металних и коштаних налаза је релативно мало. Међу њима се издвајају мало бронзано звоно (кат. бр. 56), затим фрагментовани позноготички свећњак (кат. бр. 59), коштани прстен за одапињање стрела (кат. бр. 68), као и једна алка (кат. бр. 66, сл. 55–57).

ПОКРЕТНИ АРХЕОЛОШКИ НАЛАЗИ

У насеобинским слојевима који су истражени на доњоградској заравни и у оквиру позносредњовековних грађевина (средњовековни хоризонти 2 и 3) откривено је релативно мало археолошких налаза. Међу откривеним предметима највише је керамичких посуда које су обрађене и груписане у виду типологије облика, док су уломци које није било могуће на овај начин одредити у каталогу обрађени појединачно. Овај принцип није примењен једино за мајолику која је дата у виду засебног каталога, где свака група уломака истих особина или свака посуда има засебну одредницу, што је више у складу са особинама те керамичке врсте. На сличан начин керамици изложено је и стакло – посуде су типолошки разноврстане, фрагменти појединачно, а делови прозорског стакла–окулуса су у виду збирних налаза дати на зачељу, под једном одредницом. Налази од метала, кости и камена су у оквиру ових категорија појединачно каталошки обрађени, а будући да их је мало, нису издвојени према функцији.

Керамичке посуде

У целинама позносредњовековних хоризоната откривена је знатна количина керамичких посуда које су у већини случајева имале довољно сачуваних елемената за типолошко одређење (сл. 13, 15, 48–50). Неке од њих откривене су целе или у деловима који су омогућавали потпуну реконструкцију, по чему се издвајају налази из јама, као и поједине посуде са ретких места која нису била изложена обимним рушењима или накнадним грађевинским подухватима. Ипак, већину налаза чине уломци који су приликом рашчишћавања рушевина развучени дуж овог знаменитог здања или су као неупотребљиви одбачени и закопани на простору Палате. Када се керамички материјал сагледа у целини, очигледно је да по броју посуда преовлађују оне које су свакодневно коришћене за кување, грејање, повремено и послуживање хране или као реципијенти за воду и друге течности. Ова скупина, која се често означава термином кухињска керамика, доста је уједначена у технолошком погледу, мада профилиција посуда и поједини елементи украса указују на разноврсно керамичко наслеђе, о чему ће у даљем тексту бити више речи. Релативно мало је примерака високог занатског квалитета, као и оних чији необичан облик или декорација указују на израду у специјализованим радионицама. Такве посуде су претежно уникати или се јављају у малом броју примерака, а

значајном количином налаза истиче се једино специфична врста огњишних лонаца која у структури глине има графитни прах и лискун.

Керамика за свакодневну употребу

Керамика која илуструје раздобље 15. и прве две деценије 16. века представља део стандардне продукције кухињских посуда, засноване на карактеристичним рецептурама за припрему глине и напредној технологији обликовања и печења посуда. Најпре, керамика тог раздобља прављена је од глине која у саставу има знатну количину ситнозрног песка, што текстури посуда даје уједначену хрпаву површину. Поред песка, смесама глине додавани су и ситни комади кречњака, мада веома ретко. Продукција је заснована на употреби неколико различитих смеса црвене глине, које након печења добијају нијансе од светлоцрвене до наранџасте, као и од окер до сиве.¹⁴¹ Посуде су обликоване на ножном витлу са умешношћу која је очигледна, пре свега, на лонцима танких зидова. Наведене технолошке особине, уз типологију облика посуда, указују на серијски карактер производње керамике, односно, израду по јасно одређеним стандардима. Међутим, и поред високог занатског квалитета, који није споран, доста посуда је несиметрично, пре свега у зони трбуха, док неправилности код обликовања обода такође постоје, али у мањој мери, и испољавају се у виду неједнаке дебљине ивице. Оваква врста немара чешћа је код лонаца, док су реципијенти крчага и бокала рађени са већом пажњом. Налази целих посуда на простору Палате тако откривају и важну одлику производног процеса – масовну и брзу израду која за последицу има посуде постојаног квалитета, али повремено неправилног изгледа.

Технолошки уједначена производња обухвата мноштво сродних облика лонаца и поклопаца, као и крчага веће запремине који се готово у потпуности уклапају у од раније познат репертоар керамике касног средњовековног раздобља са простора Београдске тврђаве. Њено порекло је у средњоевропском занатском кругу, а по карактеристикама припада производном стилу који је у раздобљу 15. века уобличен на подручју Угарске.¹⁴² Керамичко наслеђе тог региона на најбољи начин илуструју три скупине посуда међу којима постоје веће разлике у начину израде и профилицији. Прву скупину чине реципијенти врећастиг облика који су претежно масивни, дебелих зидова и у нијансама окер и светлосиве боје, сасвим ретко и бледоцрвене. Све релевантне одлике најбоље се уочавају на

лонцима, и то типовима II/1 и II/6 (кат. бр. 10, 14). Значајне за целовито сагледавање одлика ове скупине су и зделе различитих димензија, предвиђене такође за кување или грејање јела. Оне представљају релативно ретке налазе, односно, знатно их је мање од лонаца, а на простору Палате јављају се примерци основног типа (кат. бр. 8). У стратиграфским целинама у Подножју падине и посебно на простору Палате, врећасти лонци велике запремине (кат. бр. 10) представљају врсту која је најчешће коришћена за кување јела на огњишту, о чему сведочи и количина од око 25 откривених посуда. Лонци овог типа рађени су у неколико приближних величина, при чему су сви примерци веома слични међусобно.¹⁴³ Претходно анализираним по свим одликама је сродан још један лонац који је, при томе, неуобичајено малих димензија у односу на друге познате налазе (кат. бр. 14).¹⁴⁴ Карактеристике исте ове скупине посуда имају и два лонца јајоликог облика (кат. бр. 15), мада је њихов целовит изглед доста специфичан у односу на остале. У ствари, ови налази чине део једне мале серије посуда истоветног изгледа (укупно их је четири), чија је појава до сада забележена једино у Београду, и то у слојевима датованим у прве деценије 15. века.¹⁴⁵

Како је раније напоменуто, зделе чине важан део продукције кухињских посуда средњоевропског занатског круга. Њен карактеристичан представник су оне код којих је реципијент постављен на три ваљкасте ножице. Ова врста несумњиво је превасходно служила за кување-грејање јела на жару огњишта, будући да је облик у потпуности прилагођен тој намени – ножице представљају стабилан ослонац, а дршка која је у виду дуге водоравне ручке омогућава лако и безбедно прихватање и преношење загрејане посуде. Иако је изнесено мишљење опште прихваћено, одсуство трагова нагоревања на ножицама и реципијенту код појединих налаза то доводи у сумњу и оставља могућност да је у оваквим зделама јело могло бити и изношено на трпезу, као у једној врсти чиније. Зделе на ножицама рађене су у неколико величина, мада претежно имају запремину приближну лонцима средње величине. Међу керамичким материјалом из комплекса Палате откривени су уломци од две овакве зделе – једна је мала у односу на уобичајене (кат. бр. 8),¹⁴⁶ док је други налаз у ствари само део ножице на основу којег се може претпоставити да је реципијент био средње величине. За разлику од других посуда из ове скупине, обе зделе су глеђосане изнутра, једна жутоокер а друга зелено, што је било уобичајено у процесу израде почев од средине 15. века.

Другу скупину чине лонци и крчази танких зидова који су особени по црвенонаранцастој или окерцрвеној боји (кат. бр. 11, 12, 16, 20, 21, 23, 27, 37). Лонци имају разуђену профилацију и разликују се у већој мери у облику обода, при чему их специфична боја и структура чине препознатљивим међу кухињским посудама.¹⁴⁷ Широко тело које се сужава ка високом, узаном дну веома добро је прилагођено огњишту, тако да је рецепијент са садржајем био једном трећином изложен високим температурама. Уз очигледан квалитет и облик је свакако утицао да се ови лонци често користе, јер су све наведене карактеристике омогућавале бржу припрему јела. Међу 18 примерака из назначених целина које су предмет нашег интересовања, већа је количина посуда стандардне средње величине за кување, што није случај на другим просторима Београдске тврђаве, где су у приближном броју налажене ове и посуде малих димензија. Такође, од свих досадашњих налаза само један лончић има на врату два мала кружна отвора за провлачење врпце који су направљени у процесу израде, тако да је овај примерак унапред био предвиђен за качење над огњиштем или ватриштем (кат. бр. 12, сл. 13). Када се анализира појава појединачних типова у овој технолошкој скупини, очигледно је да највише има лонаца II/2 и III/3, што потврђује њихову од раније констатовану високу процентуалну заступљеност на читавом подручју београдског града. Међутим, и друга два типа лонца (кат. бр. 16, 20), међусобно слична због истакнутог, релативно дугог врата, заступљена су са чак четири примерка, што није уобичајено, јер их генерално нема много ни у матичном региону израде.¹⁴⁸ Технолошке особине друге скупине имају и поклопци који су, судећи по пречницима, највише одговарали управо лонцима чија је бројност највећа (кат. бр. 28–30). Слично лонцима и крчази имају веома широк трбух и релативно узано дно, док је у погледу профилације обода и грла сваки од типова јасно одређен.¹⁴⁹ Чини се да је међу њима највише било крчага III/2 и III/18, мада је прецизан број посуда тешко утврдити, пре свега због сличног облика рецепијената код свих типова, не само крчага, него и лонаца. Независно од профилације, на свим овим крчазима дршке су знатно теже од рецепијената и на њима су дубоко урезани украси линеарног стила.¹⁵⁰

Трећу скупину представља свега један лонац који се стандардно израђује од белокрем глине (кат. бр. 19). Наш налаз је веома занимљив, пре свега због покушаја да се примени методу које су основа код израде црвених по-

суда опонаша стандардна технологија, тако што је преко спољне површине нанет слој густог крем премаза. Тако направљен лонац у потпуности има изглед производа који му је послужио за узор, осим што, за разлику од њега, има знатно већу специфичну тежину.

Мада кухињске посуде остављају утисак хомогене целине, она то није у потпуности. У материјалу се уочавају неке специфичности које су изван технолошког поступка и тиме откривају комплексност продукције керамике на овом подручју у раздобљу 15. века. Све особености илуструје једна група лонаца који имају благу, мање разуђену профилацију, због чега делују стабилније, иако је код појединих примерака дно знатно уже од отвора. Уз то, посуде се издвајају по мркој нијанси црвене боје и тамносивом прелому по средини, што указује на другачији поступак печења и поред песковите структуре глине која је веома слична првим двома анализираним скупинама. Сви овакви лонци, а укупно их је пет откривено у целинама у Подножју падине и на простору Палате, одређени су у јединствен тип II/16 (кат. бр. 17), мада се међу примерцима уочавају извесне мање разлике у врстама обода, као и у ширини дна. Особине сличне лонцима има и један пехар који око дна има низ убода (кат. бр. 40). Скупини се прикључује и велика здела идентичних карактеристика (кат. бр. 7), изузетна у материјалу не само са нашег подручја, него и средњоевропског занатског круга у целини. Линија њеног профила и посебно обода сличнија је лонцима него зделама, и то управо лонцима II/16, док величина знатно превазилази запремину тава и ђувеча, којима је сродна по облику. Она је, вероватно, употребљавана за кување неких јела чија је припрема захтевала дужу термичку обраду са већим испаравањем воде. Оно што у

141 Namer 1975, 247.

142 Бикић 1994, 73–87.

143 Бикић 1994, сл. 10/4, 28/1–4, стр. 75, 77, са наведеном литературом.

144 Бикић 1994, сл. 10/4, 28/2–4, стр. 75, 77; Hoššo 1983, Obr. 4/1, 6/2, 3.

145 Бикић 1994, сл. 28/11.

146 Бикић 1994, сл. 31/5, стр. 83, са наведеном литературом; Kozák 1986, Abb. 11.

147 Бикић 1994, сл. 10/2, 11/1, 27/1–3, 8–12, 19, 20, стр. 75, са наведеном литературом; Siklósi 1993, Abb. 6.

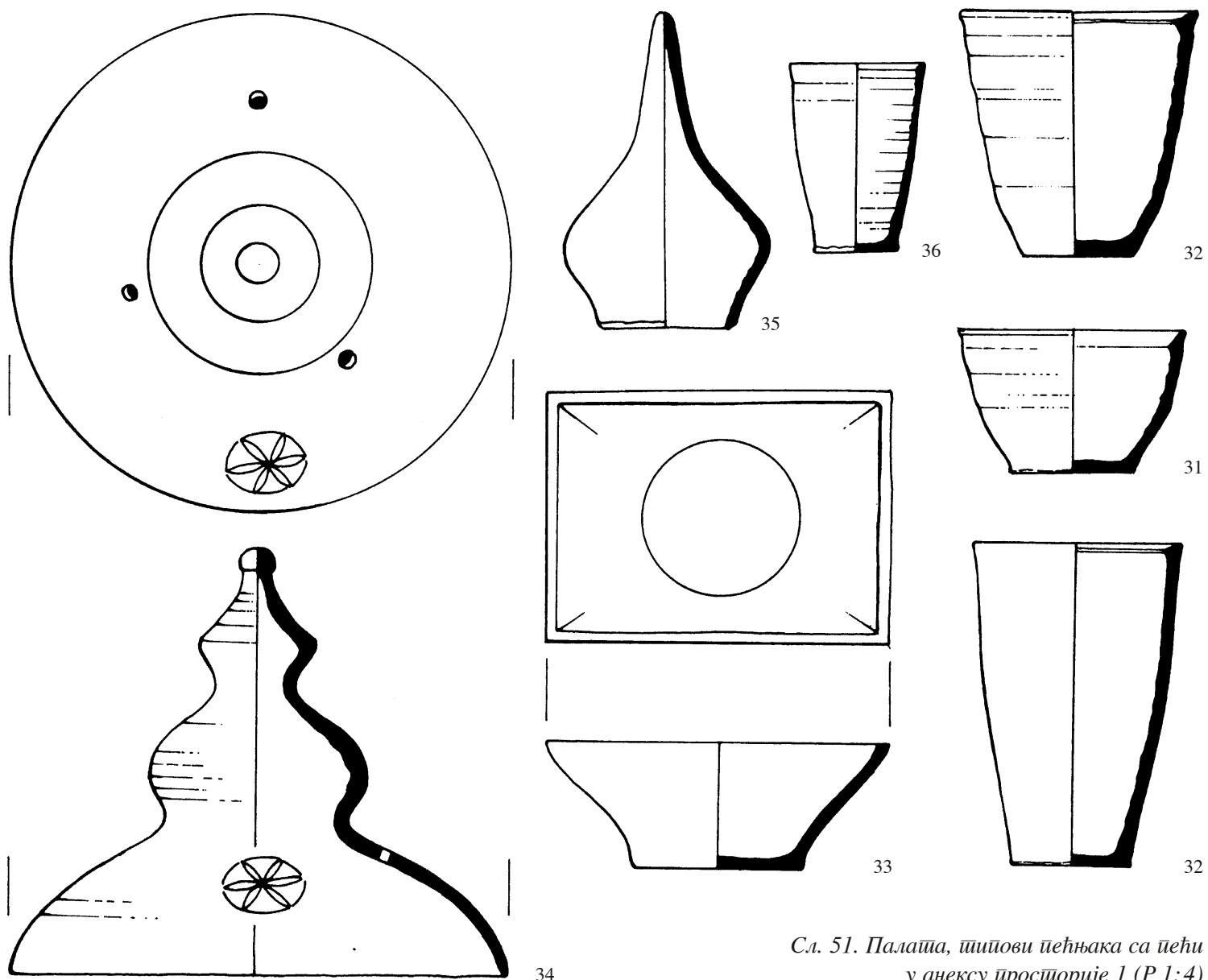
148 Miklós 1986, Abb. 8/6, 7.

149 Бикић 1994, сл. 32/6, 8, 34/7, 8, 10, стр. 83, 85, 90–91.

150 Kozák 1986, Taf. 1, Abb. 25–33.

већој мери све ове посуде одређује као јединствену групу су урезани и утиснути мотиви на реципијентима – таласасте линије, зарези и кружићи, као и рељефне ознаке на спољној страни дна. Сви ови мотиви и начин њиховог извођења, уз специфичну технологију израде и профилацију посуда, представљају препознатљив део наслеђа керамике српских земаља.¹⁵¹ У истом занатском кругу уобличен је и лонац са дршком, осликан белом бојом (кат. бр. 18).¹⁵² Међутим, технолошки поступак израде ове посуде, различит од других из ове групе, указује

на нешто другачији вид преузимања из традиције. Наиме, он је рађен у складу са новијим стандардима у погледу припреме глине и начина печења керамике који ће се ustalити у производњи пред крај 15. и у првим деценијама 16. века, када је израда ових лонаца достиже највећи обим.¹⁵³ Назначене посуде скупом својих особина тако откривају значајан податак да је домаће занатско наслеђе не само имало утицаја, него је било и непосредно уграђено у производни стил керамике из раздобља 15. века. Међутим, и поред изнесених података који јасно указују

Сл. 51. Палаћа, шийови пећњака са пећи у анексу просторије 1 (Р 1:4)

на јединствено радионичко порекло и регионални карактер продукције свих врста посуда за свакодневну употребу, налази посуда са урезаним украсом регистровани су, до сада, једино у Београду и Смедереву, док се на другим налазиштима, пре свега на подручју Угарске, оне јављају сасвим спорадично. Ова чињеница, уз релативно скромну количину налаза, упућује на мишљење о роби рађеној у малим серијама и по укусу српског становништва у већим средиштима. Такође, не би требало у потпуности одбацити ни могућност израде по поруцбини, каква је могла бити скупина посуда откривена на простору Палате.

Осим посуђа, од керамике су рађени и конструктивни делови зиданих пећи – пећњаци. Судећи по остацима, на простору Палате констатовано је постојање две пећи: велика, централна пећ у анексу уз просторију 1 и мала, четвороугаона пећ у просторији 4, које се разликују по изгледу, а донекле и по врстама узиданих пећњака. У пећ из анекса узидано је шест мање или више различитих облика пећњака, што је у складу са њеном захтевном конструкцијом, тј. неуобичајеном великом висином (сл. 51). Основу са ложиштем и њен средишњи, цилиндрични део чинили су наизменично постављени једноставни пећњаци коничног облика, различите ширине и висине, док се једино на угловима базе јављају они четвороугаоног отвора. За разлику од поменутог, сасвим једноставног склопа, горњи део решен је у виду калоте у коју су узидани пећњаци са издуженим, зашиљеним завршецима. Овако направљен, завршни део пећи подсећао је на тело јежа, са једним великим, профилисаним пећњаком у средишту који је чинио круну читаве конструкције. Када је реч о облицима и технолошким особинама конструктивних елемената пећи у анексу Палате, они су у потпуности у оквирима стандарда керамике из раздобља 15. века, како по облицима тако и технолошким особинама, под којима се подразумева израда од глине песковите структуре, као и светлоцрвена боја и мала специфична тежина након печења.¹⁵⁴ У том смислу, једино се велики профилисани пећњак из круне (кат. бр. 34) сматра изузетним међу примерцима из позно-средњовековног раздобља. Иако је, слично већини других завршних пећњака, направљен да би се изражајним обликом истакла монументалност не само пећи, него и ентеријера у целини,¹⁵⁵ овај примерак је посебно значајан због шестаром урезане розете у кругу, што је био један од најчешће извођених мотива на сграфито керамици рађеној у радионицама на подручју Државе српских деспота.¹⁵⁶ Постојање овог декоративног детаља, стога, сматрамо додат-

ном потврдом раније изнесене претпоставке о специјалној поруцбини појединих керамичких израђевина за опремање Палате.

За разлику од претходно описане, пећ из просторије 4 је, судећи по откривеним остацима, била релативно мала, четвороугаона и сасвим једноставног изгледа. Њену конструкцију чинили су мали конични пећњаци, веома сличне профилације онима који су узидани у велику пећ (кат. бр. 36), с том разликом што су рађени од пречишћене глине која након печења има загасито црвену (црвеномрку) боју и већу специфичну тежину. У еволуцији облика ове врсте керамичких производа, откривени примерци представљају позну појаву која се не би могла датовати пре краја 15. или првих деценија 16. века. На основу ових запажања могло би се закључити да је поменута пећ накондано постављена у просторији 4, у деценијама које су претходиле разарању палате.

Керамика из специјализованих радионица

Поред грнчарије која је за опрему домаћинства набављана из стандардне понуде, на простору Палате откривено је и неколико специфичних посуда. Поједини примерци припадају јасно одређеним декоративним скупинама и потичу из радионица које су потврђене материјалним остацима грнчарске делатности или подацима из писаних докумената. За већину других региони израде су претпостављени, јер представљају уникате за које нисмо нашли аналогије у расположивој литератури. Керамику из специјализованих радионица представљају четири скупине налаза које порекло имају у четири региона, мање или више удаљена од Београда. Први о којем ће бити речи је подручје Угарске у чијем је саставу Београд био у раздобљу 1427–1521. године. Та околност је условила редовне испоруке керамичке робе, вероватно из неких околних радионица које су снабдевале насеобине на југу државе. Производња је била великог обима и превасходно усмерена на функционалне врсте, али је уз стандардни репертоар посуда за свакодневну употребу обухватала и понуду квалитетнијих и

151 Бикић 1994, сл. 10/6, 7, 11/4, 29/1–5, стр. 77, 79, са наведеном литературом.

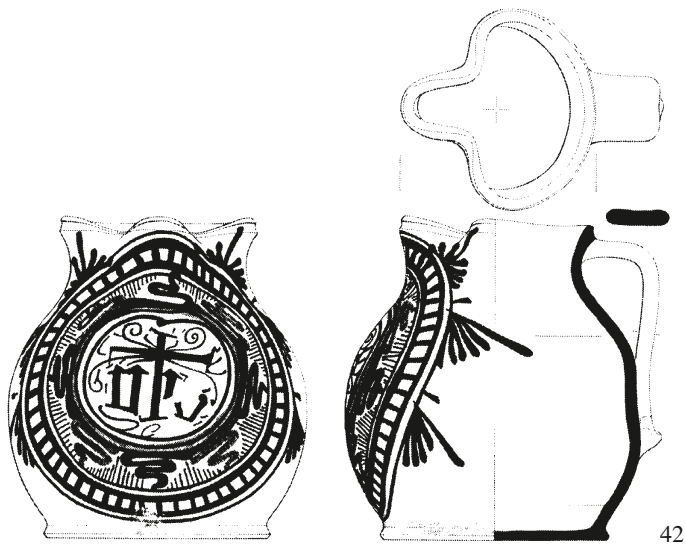
152 Бикић 1994, сл. 24/1, 9, стр. 68, са наведеном литературом.

153 Bikić 2003, 97–98, 102–104.

154 Бикић 1994, 103–104, са наведеном литературом.

155 Бикић 1994, 103, са наведеном литературом.

156 Бикић 1994, сл. 41/1, стр. 103.

Сл. 52. Палаша, бокал од мајолике из јаме-шраја у просјорији 5 (Р 1:4)

скупљих израђевина. Избор таквих, луксузних посуда домаће израде био је доста скроман и без изразитих иновација. И поред тога у угарским грнчарским радионицама, пре свега атељеима у околини Будима, уобличена је и технолошки усавршена једна врста керамике која у основи припада наслеђу средњоевропског занатског круга. Реч је о белим (белокрем) посудама са црвено или мрко сликаним крупним мотивима линеарног стила. Наш примерак крчага (кат. бр. 26, сл. 49), уз од раније познате крчаге и пехаре истих особина, на најбољи начин показује висок занатски и уметнички домет будимских грнчара.¹⁵⁷ Усавршавање технологије израде и повећање обима производње у другој половини 15. века требало је да ову врсту керамике учине конкурентном италијанској мајолици којој је приближна по одлично припремљеној и печеној белокрем глини. Чињеница да она представља производ домаћих атељеа утицала је и на цену која је морала бити нижа од увозне италијанске робе, а околност да су радионице снабдевале, пре свих других, краљевску палату, учинила је сликане посуде веома траженим. Будимским грнчарима, као изванредним занатлијама, приписују се и два пехара. Јаркоцрвени пехар глатке површине наизглед је веома једноставан, али његов квалитет и одмерене пропорције дело су врхунског мајстора (кат. бр. 39, сл. 49).¹⁵⁸ За разлику од претходног, други пехар открива досетљивост у креирању новог облика, спаја-

Сл. 53. Палаша, бокал од мајолике из јаме-шраја у просјорији 5

њем и модификовањем постојећих елемената. Реч је о посуди чији је реципијент направљен по узору на северноморавске, тзв. лоштицке пехаре – облик дршки–ушица у низу и огрубљивање површине каменчићима које подражава и технологију израде те скупине – док је дно у виду стопе сличног облика као на стандардним пехарима средњоевропског занатског круга из раздобља 14–15. века (кат. бр. 38, сл. 48).¹⁵⁹ Када је о пехарима реч, занимљиво је да се овај и претходно обрађени примерак могу довести у везу на основу једног ситног детаља, малог ребра које је аплицирано на трбуху, односно, на прелазу из тела у стопу.

Друга скупина керамике порекло има у региону јужно од Београда и у непосредној је вези са грнчарским наслеђем радионица које су деловале у Држави српских деспота. Препознатљиви производи тог занатског круга украшени су техником колоритног сграфита, са вегетабилним мотивима и бојама особених нијанси. У комплексу Палате откривена су два налаза са карактеристикама овог радионичког стила. Један од њих је уломак крчага или бокала са мотивом гранчице (кат. бр. 41), а исти детаљ, комбинован са траком испуњеном укрштеним линијама, јавља се и

Сл. 54. Палаша, уломци посуда од мајолике из слоја деградације у просторији 1

на једној фрагментованој зделици (кат. бр. 9, сл. 48). Оба поменута мотива представљају неку врсту препознатљивог знака на посудама не само Државе српских деспота, него и ширег балканског простора, односно, свих оних радионица чији је декоративни стил био инспирисан производима византијског културног круга.¹⁶⁰ Поред сграфито посуда, истом производном кругу припада и један крчаг веома складних пропорција (кат. бр. 24, сл. 48). Овај примерак у типолошком погледу припада серији крчага јединственог облика за коју се претпоставља да је настала у радионици у близини Смедерева.¹⁶¹ Крчази откривени у Малом граду смедеревске тврђаве претежно су богато украшени урезивањем у сграфито техници и вишебојним сликањем, тако да наша једнобојно глеђосана посуда оставља утисак префињене једноставности, у односу на раскошну декоративност читаве скупине.

Поред богате понуде квалитетних керамичких посуда из регионалних радионица у непосредном суседству, поједине специфичне врсте набављане су из удаљених подручја. То су, пре свега, бокали рађени у техници мајолике ко-

ји се квалитетом и декоративношћу издвајају међу релативно скромним и малобројним луксузним керамичким посудама. На простору Палате откривено је пет бокала, један готово у целости, док је од осталих нађено више или мање делова (кат. бр. 42–46, сл. 52–54). Сви они су истог облика, а такође имају и мноштво заједничких особина које су последица јединственог технолошког поступка израде и начина украшавања.¹⁶²

157 Бикић 1994, сл. 34/9, стр. 88–89, са наведеном литературом.

158 Бикић 1994, сл. 34/4, стр. 90.

159 Бикић 1994, сл. 34/2, стр. 90, сл. 37/1, 2, стр. 95–96, сл. 33/1–4, стр. 86–87, са наведеном литературом.

160 Byzantine Glazed Ceramics 1999: Cat. Nos. 222, 264; Георгиева 1974: Figs. 54/2, 59/1, 78/1; Георгиева 1985: Figs. 35, 39, 52, 56; Busuioc, Valceanu 1976: Fig. 10/5, 6; Diaconu, Baraschi 1977: Figs. 51/15, 62/1, 65/14, 67/4; Bikić (2000): кат. бр. 967, 973, 974, 980, 982.

161 Бикић 1994, сл. 38/3–4, стр. 96–97, са наведеном литературом.

162 Технологија израде посуда од мајолике детаљно је објашњена у: Hamer 1975, 190–193, са пратећим одредницама.

Препознатљиву особину мајолике, свакако, представља декорација, при чему су за бокале посебно карактеристична два узорка. Неизоставан је медаљон у виду точка са радијално постављеним границама, што потврђују и сви наши налази, док се једноставан линеарни украс на бочним странама јавља повремено (кат. бр. 43). Централни украс налази се у медаљону и он у највећој мери доприноси утиску да је целокупна продукција мајолике практично серија униката. Међутим, од свих познатих представа које се јављају на посудама од мајолике за једну се може рећи да је подлежала одређеним стандардима и да је рађена у готово свим већим радионицама. У питању је крст са крупним словима **Н I S** која представљају почетна слова формуле *Hominem Iesus Salvator* (кат. бр. 42, сл. 52). То је, иначе, познати предложак код којег су детаљи на крсту сликани на неколико сличних начина, а слова исписивана са већом или мањом јасноћом. Иако припада релативно бројној и добро познатој скупу производа на матичном подручју северне Италије, у другим регионима се овакве посуде ретко налазе. С обзиром на то да су посуде са хришћанском симболиком детаљно објављене у скорије време,¹⁶³ овом приликом поновићемо само она основна запажања која су релевантна за целовиту слику о мајолици откривеној на простору Палате.

Иако је у претходном тексту истакнуто да је продукција мајолике заснована на јединственом технолошком процесу и уједначеном колориту, та околност није унапред подразумевала и шаблонско осликавање посуда. Има се утисак да је пре у питању усмереност на неколико основних тема и декоративних предложака који су реализовани са великом уметничком слободом и због тога представљају својеврсне уникате. Овакав, може се рећи, индивидуални печат имају и наши налази, иако генерално припадају установљеним декоративним скупинама. Најпознатију међу њима, свакако, одређује већ поменути представа крста са скраћеницом **Н I S**. Оба основна елемента ове теме, односно, стил исцртавања крста и тип слова, припадају готичком стилу, тзв. *floreale gotica*, док су остали некарактеристични детаљи укомпоновани у целину која је ближа поимању ликовности у раној ренесанси.¹⁶⁴ Бокали назначене врсте чинили су стандардни део северноиталијанске продукције мајолике у раздобљу 15–16. века, при чему је највећи број налаза из друге половине 15. века. Другу, такође бројну и разноврсну скупину чине теме из природе – пејзажи као самосталне слике предела или често са птицама у првом плану.¹⁶⁵ Ова тема извесно се јавља на два

бокала из Палате од којих су, нажалост, откривени само делови, недовољни за целовито тумачење (кат. бр. 44, 46, сл. 54). Ипак, неке значајне податке откривају и расположиви уломци, утолико што њихове техничке особине, пре свега стил сликања и нијансе боја, одају рад различитих мајстора који се могу довести у везу са радионицама у Фаенци (*Faenza*), Ромањи (*Romagna*) или Фиренци (*Firenza*).¹⁶⁶ Чини се да је идеја за приказе пејзажа на керамици инспирисана сликарством ране ренесансе,¹⁶⁷ али се у време највећег обима продукције мајолике одвијала и нека врста повратног утицаја. Речит пример за то налазимо, пре свега, на осликаним зидовима у италијанским племићким палатама, као и на платнима фламанских сликара, где се управо овај тип бокала често јавља као детаљ.¹⁶⁸ Поред поменутих, разноврсну декоративну скупину чине и мотиви геометријског стила (кат. бр. 43, 45, сл. 54). Они су у значајној мери присутни у току читавог раздобља производње мајолике, при чему се у врстама и распореду предложака уочавају извесне доследности. Један од карактеристичних образаца чини површина подељена на четвороугаона поља која су испуњена различитим детаљима: квадратићима, шематизованим розетама, кружићима или укрштеним линијама. Ова декоративна схема, која је установљена у раној етапи производње тзв. архаичне мајолике у 14. веку,¹⁶⁹ верно је пресликавана и касније, при чему је у већој мери задржана и рустичност сликарске технике.¹⁷⁰ Међутим, узорак састављен од укрштених линија повезаних танким нитима (кат. бр. 43, сл. 54) налазимо и међу тзв. *милешким ћосугама* које су рађене у Изнику (Анадолија) у другој половини 14. и на почетку 15. века.¹⁷¹ Не улазећи овом приликом у истраживање региона порекла узорка у изворном виду, напомињемо да се појава декорације сличног стила не сматра неуобичајеном, поготово када је реч о комбинацији једноставних линеарних и геометријских детаља, као што је ова, која је могла настати независно у оба назначена региона. Такође, активан трговински промет роба између италијанских градова и Османлијског царства омогућио је и једноставну замену декоративних предложака и стилова, при чему се продор страних елемената у већој мери уочава на италијанској продукцији керамике у раздобљу 15–16. века.¹⁷²

Међу увозним керамичким посудама посебно је била цењена једна врста лонаца, специфична по томе што у структури глине има графитни прах (кат. бр. 13).¹⁷³ Обликом и величином, предвиђени за кување већих количина јела, ови лонци су и технолошким особинама били прила-

гођени дужем излагању високим температурама. Због ових особина, за исту намену радо су коришћени и на простору Палате, о чему сведочи количина од девет-десет посуда. Врећаст облик реципијента са тешким, извијеним ободом, до тада непознат у регионалној продукцији керамике, по реклом је из подунавског подручја у Аустрији. Производња се одвијала у низу радионица смештених у околини Беча (*Wien*), Тулна (*Tuln*), Пасауа (*Passau*) и Рида (*Ried*), и трајала је готово пуних четресто година – од почетка 13. до краја 16. века. Израда графитних лонаца била је строго контролисана и сваки суд је морао имати гаранцију квалитета коју је произвођач истицао утискивањем по два печата на масивном ободу. Сам облик печата гарантовао је производ одређене радионице, тако да су они истовремено били и идентификациона ознака. Захваљујући томе, у могућности смо да утврдимо да је наша скупина графитних лонаца била направљена у једној од бечких радионица. Са подручјем Аустрије може се довести у везу и крчаг са изливником у виду писка (кат. бр. 25). Наиме, профилација обода и реципијента, као и облик дршке блиске паралеле имају са крчазима и бокалима овог региона, којима су слични и по структури глине и боји глеђи.¹⁷⁴

Стакло

У комплексу Палате откривена је знатна количина стакла, како уломака посуда тако и делова равног, прозорског стакла (сл. 55). Налази су били груписани на свега неколико места, при чему је највише посуда (26–28) откривено у слоју пожара и деструкције у просторији 1, а делова равног стакла било је у просторијама 3 и 1. Иако се појављују у неколико затворених стратиграфских целина, од насипа у Грађевини VII до слоја деструкције Палате, односно хронолошком распону од готово једног века, стаклене посуде се у виду уобичајене опреме домаћинства везују за хоризонт становања из друге половине 15. века. У том контексту, количина од око 30 посуда није мала и представља до сада највећу познату скупину налаза на нашем подручју.

И поред чињенице да је стакло претежно откривено у знатно уситњеном стању, на основу карактеристика уломака било је могуће утврдити врсту посуда и поуздано издвојити седам основних типова, док је за неколико било могуће једино претпоставити и приближно одредити облик. У зависности од типа производи су рађени различитим техникама, слободним дувањем или моделовањем у калупу, при чему је велика већина од безбојног стакла, уз

спорадичну појаву стакла плавозелене и мрке боје. За украшавање је коришћено свега неколико техника. Спуштањем течног стакла низ цевчицу и увијањем нити направљене су капљице, чија је површина благо рељефна и са петљицама (кат. бр. 47), док су украси у виду елипси и саћа рађени техником брушења (кат. бр. 49). Коришћено је и аплицирање, и то најчешће две врсте: као танка нит од кобалтплавог стакла (кат. бр. 48, 50) и у виду траке која је извијана посебном врстом клешта да би се добио чипкасти украс око ивице дна (кат. бр. 47, 48).

Међу стакленим посудама највише је различитих облика реципијената за испијање течности – пет, а поред њих јављају се још и три облика боца (сл. 55). Најбројнији међу њима чине стандардни део понуде стакла производних центара у Западној и Средњој Европи.¹⁷⁵ Карактеристичне представнике тог занатског круга чине пехари са капима (кат. бр. 47), који се превасходно доводе у везу са немачким стакларским центрима у долини Рајне, мада има индиција да се производња истих оваквих пехара одвијала и у појединим радионицама у околини Венеције, у Мурану.¹⁷⁶ И остали типови пехара и чаша рађени су у оба региона, при чему подаци пре упућују на Венецију–Мурано као центар са највећим обимом производње у 15. веку, из

163 Bikić 2002, 35–46, са наведеном литературом; Liverani 1958, Tav. 9/b; von Beckerath 1991, Taf. F/37, G/134.

164 Bikić 2002, 39–40 и нап. 12; Blake, Hughes 2003, Fig. 1.

165 Voit 1956, Fig. 28; Станчева 1962, Обр. 1–2; Bojani, Ravanelli Guidotti, Fanfani 1985, Cat. No. 170–174, 239.

166 Rackam 1940, Pl. 183/Nos. 1223, 1224; Bojani, Ravanelli Guidotti, Fanfani 1985, Cat. No. 174; von Beckerath 1913, Taf. 24/82, 83.

Теме које се јављају на овој скупини посуда нису искључиво везане за производе од мајолике, већ се јављају и на сграфито керамици, видети: Mazzucato 1998, Fig. 11–13.

167 Mazzucato 1998, 144–160.

168 Liverani 1960, Tav. XI; Moore Valeri 1989, 161–167, Tav. XXXII–XXXIV; Blake, Hughes 2003, Fig. 2.

169 Liverani 1960, Tav. XIV/b, c, f.

170 Rackam 1940, Pl. 24/142b; Bojani, Ravanelli Guidotti, Fanfani 1985, Cat. No. 172; Fiocco, Gherardi 1989, Cat. Nos. 392, 394.

171 Aslanapa 1965, 29–32, Abb. 45–47.

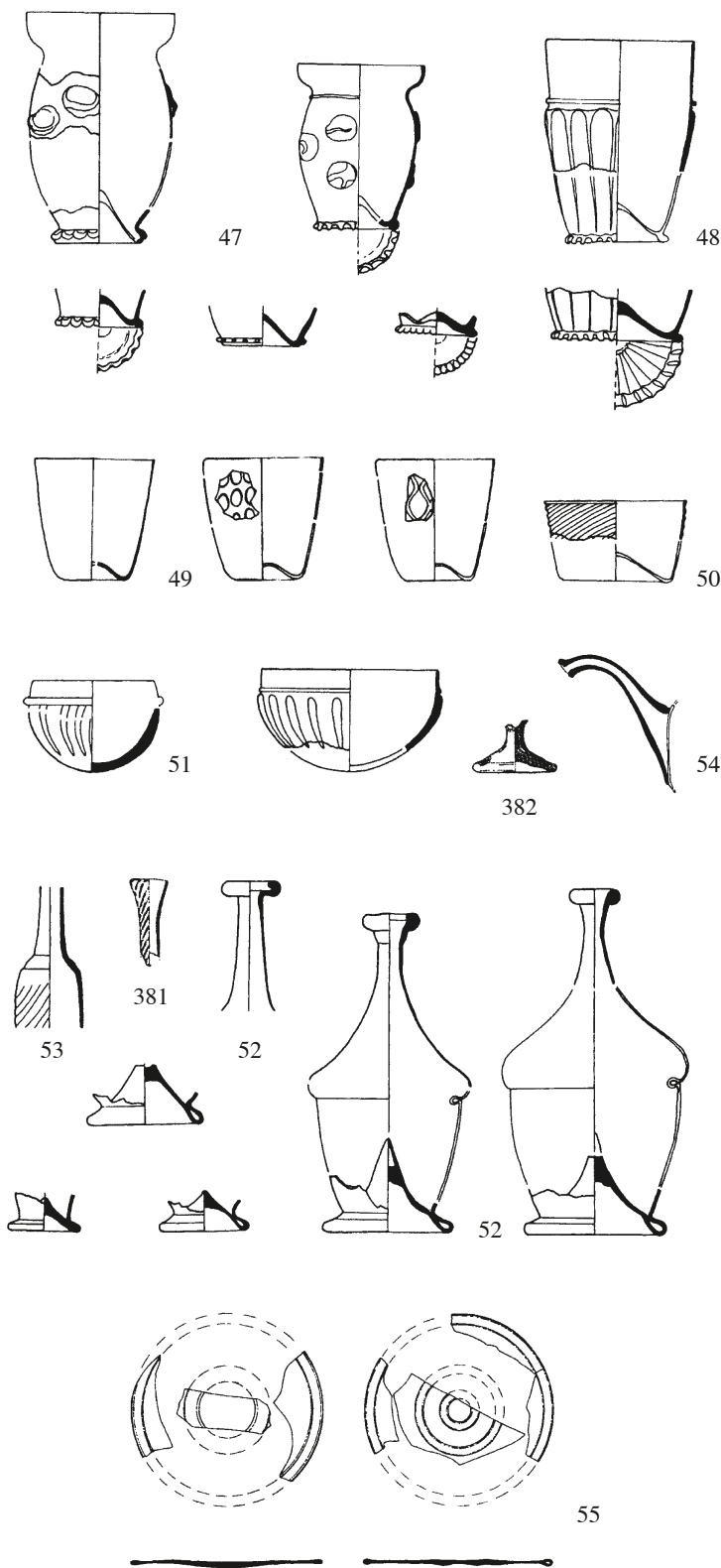
172 Bojani, Ravanelli Guidotti, Fanfani 1985, Cat. Nos. 82–84, 88–94, 96–101.

173 Бикић 1994, сл. 9/11, 12, 10/5, 11/5, 35/1–6, стр. 91–93, са наведеном литературом.

174 Cech 1987, Taf. 55/C 2, 57/C 17; Miklós 1986, Abb. 9/6.

175 Бикић 1994–1995, 91–93, са наведеном литературом.

176 Baumgartner, Krueger 1988, Kat. Nr. 340, 412; Бикић 1994–1995, 93, нап. 54.

Сл. 55. Палатина, стаклене посуде и окулуси (Р 1:4)

којег је вршена дистрибуција широм Европе, такође и Немачке.¹⁷⁷ Сви ови облици, као и технике украшавања чине део античког стакларског наслеђа, пре свега источног Медитерана – александријских и сиријских радионица, са којим се Европа упознала у току крсташких ратова.¹⁷⁸ Оживљавање традиције стакларства у 11–12. веку у радионицама у Коринту и, посебно, јужној Италији – Апулији и Сицилији исказано је и кроз производе који су веома слични античким. Тек је са даљим померањем стакларске производње на север дошло до извесних промена у стилу, али је технологија остала иста. Овај стабилан стандард најбоље се уочава управо на чашама са брушеним украсима (кат. бр. 49), делимично и на онима са косим ребрима (кат. бр. 50), које и у раздобљу позног средњег века остају најближе узорима.¹⁷⁹ За разлику од чаша, типови пехара су донекле модификовани. Тако је пехар са усправним ребрима употпуњен препознатљивим детаљем у виду чипке, док је други тип, осим другачијег стила капљица, доживео и значајнији формални преображај. Новину у типолошком погледу представљају чаше на стопи (кат. бр. 51),¹⁸⁰ које по решењу реципијента веома подсећају на пехаре нашег типа 2, с тим што су рађене од дебљег стакла.¹⁸¹

Најзанимљивију појаву у стакленом материјалу чине двоконусне боце које се на простору Палате јављају са највећим бројем примерака – 14 (кат. бр. 52). Поред двоконусних откривена је и једна бочица узаног цилиндричног тела, са косим ребрима (кат. бр. 53). Све оне се јасно издвајају од осталих посуда другачијим квалитетом који се манифестује тек приликом секундарног горења (нпр. у пожару, као што је овде случај), тако што на површини местимично избијају мрке мрље и стакло се претвара у белу кредасту структуру. У формалном погледу, двоконусна боца сматра се типичном за готичко стакларство Немачке.¹⁸² Међутим, производња ове врсте постојала је и у другим областима, пре свих у великом центру у околини Венеције, а потом и на подручју Угарске, где су стакларске радионице основали управо мурански мајстори, подстакнути неповољним економским мерама владе.¹⁸³ Наши налази боца имају технолошке и формалне одлике које их доводе у везу са стаклом рађеним у Угарској, одакле је, највероватније, и доспевало у виду редовне испоруке, слично другим врстама робе.

Међу бројним уломцима стакла у просторији 1 пажњу привлаче још два извијена цеста изливника какви се јављају на бокалима и крчазима (кат. бр. 54),¹⁸⁴ док је у

насипном слоју откривен и мали уломак боце са издуженим, спирално канелованим вратом (кат. бр. 381).¹⁸⁵

Као што је у уводу овог одељка поменуто, међу уломцима стакла било је прозорских окана у виду диска – окулуса (кат. бр. 55, сл. 55). Ово стакло је бледожуте боје, а плочице су неједнаке дебљине, веће на средини него на ободу који је заврнут у виду поруба. У средишњем делу уочавају се трагови у виду спирале, што је карактеристично за окулусе рађене техником дувања са ротирањем балона на шипки, да би се добила равна плоча.¹⁸⁶ Окулуси откривени на простору Палате по свим особинама, као и по димензијама које су у оквирима стандарда за средњовековне дискове малог формата, потичу из венецијанских или дубровачких радионица.¹⁸⁷ Будући да су производи из ова два стакларска средишта једнаког квалитета, у недостатку спектрографских и хемијских анализа тешко је прецизно утврдити у којем од њих су настали. Међутим, резултати досадашњих истраживања несумњиво одређују Дубровник као главног снабдевача Београда прозорским стаклом у 15. веку.¹⁸⁸ Одатле су, сматрамо, испоручени и окулуси за прозоре Палате.

Метални налази

За разлику од релативно бројног керамичког и стакленог материјала, металних предмета је у комплексу Палате откривено мало. Ову скупину чине ретки делови мобилијара, затим грађевинске опреме, алата и прибора, као и личне опреме.

Како је у ранијем тексту у више наврата напомињано, мобилијар Палате веома је тешко реконструисати на основу сачуваних остатака, као и ретких археолошких налаза (сл. 56). Због тога, пажњу привлачи мало звоно изливено од бронзе, откривено у просторији 1 (кат. бр. 56). По облику оно се готово не разликује од великих, црквених звона каква су карактеристична за раздобље 14–15. века. Због чињенице да је откривено у слоју деструкције – у главној одаји Палате, за сада је једино извесно да је мало звоно у том простору чинило део ентеријера, док његова конкретна намена остаје недокучива.

Међу металним налазима посебно место, свакако, имају бронзани свећњаци. Реч је о свега два налаза који наговештавају луксузну опрему ентеријера овог комплекса (кат. бр. 58, 59). Међутим, као једини те врсте они нису довољни да би се утврдило на који начин је било решено осветљавање простора, утолико пре што није било налаза ни уљаних светилки, нити керамичких постоља за вошта-

не свеће. Оба наша примерка свећњака припадају готичком уметничко-занатском кругу и потичу из радионица које су деловале на подручју Немачке.¹⁸⁹ Највећи обим производња је имала у раздобљу 15. века, када је највише бронзаних свећњака и дистрибуирано широм Европе. Сви примерци имају слична стилска обележја, а препознају се и по јединственом поступку израде. Он је заснован на серијској производњи појединачно ливених елемената који чине делове стојећих свећњака, зидних светилки и лустера–полијелеја.¹⁹⁰ Међу елементима константу чини чаша за свећу, док су други делови рађени такође типски, у складу са врстом светлећег тела. Ова чињеница је од значаја за утврђивање, пре свега, појединачно нађених делова, као што је то случај са налазима из Намасије,¹⁹¹ и нашим из насипа у Грађевини VII (кат. бр. 58). Према врсти носача на који је ушрафљена, чаша цилиндричног облика са чипкастим рубом тањирића највероватније је чинила део лустера какви су познати из манастира Дечани и Сопоћани, као и из цркава и грађанских кућа у Немачкој и Холандији.¹⁹² Други, сачуван у великој мери (кат.

177 Бикић 1994–1995, 93, нап. 49–52.

178 Хан 1972а, 198, нап. 17–20.

179 Glas 1973, Kat. Nr. 207/212; Baumgartner, Krueger 1988, 28–56, Kat. Nr. 218, 219, 325, 351–352, 354, 358–361.

180 Baumgartner, Krueger 1988, Kat. Nr. 522.

181 Ове чаше су првобитно биле одређене као зделице, јер су на такво тумачење указивали аналогни налази сличних димензија из Мађарске. Видети: Бикић 1994–1995, 91, сл. 3/8; Gyürky 1981, 94, T. XLIV/1–3.

182 Baumgartner, Krueger 1988, Kat. Nr. 302; Бикић 1994–1995, 88, нап. 32.

183 Бикић 1994–1995, 88–89 и напомена 30.

184 Gyürky 1981, T. IV/1; Baumgartner, Krueger 1988, Kat. Nr. 395; Цуњак 1998, T. XXXV/1.

185 Bikić (2000), 246–247, са наведеном литературом.

186 Нан 1971–1972, 151–152; Хан 1972а, 194–196.

187 Хан 1972а, 195.

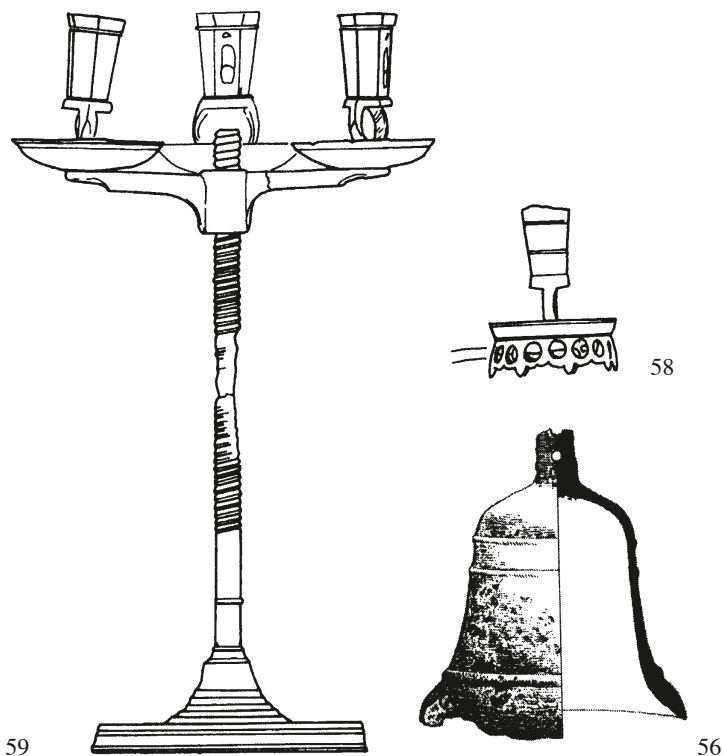
188 Хан 1972а, 201–206.

189 Ови налази детаљно су објављени у: Бикић 1992, 223–228, са наведеном литературом.

190 Међу налазима највише је чаша за свећу које су цилиндричног или шестоугаоног облика. Видети: Бикић 1992, 224, нап. 16–20; Брмболић 1985, сл. 9; Цуњак 1997, T. I/1, сл. 1; Lovag 1999, Kat. Nr. 167–175, 177–179; Народни музеј у Београду, Збирка средњовековне српске и византијске уметности, инв. бр. 2263 (околина Пећи).

191 Брмболић 1985, сл. 9–10.

192 Бикић 1992, 225–226, нап. 28–29; Lovag 1999, Kat. Nr. 177–179; *Classici dell'Arte* 17, Tav. XXXVI, XLI.

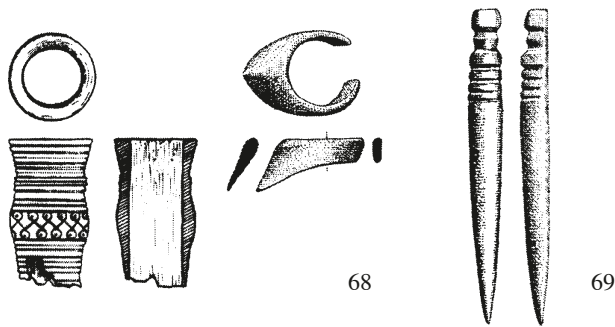
Сл. 56. Палаша, бронзани свећњаци и звоно (Р 1:3)

бр. 59), припада врсти стојећих свећњака који су рађени у неколико видова, различитих по броју чашица за свеће, као и по висини и облику тела.¹⁹³ Према поменутиим критеријумима, наш примерак припада типу једноставног трокраког свећњака са телом у виду шипке, за који најближе аналогије налазимо на подручју Угарске.¹⁹⁴

Из насипа у Грађевини VII потиче и неколико предмета који су чинили делове личног украса (сл. 16). У питању су апликације, две појасне од бронзе (кат. бр. 60, 61) и једна са одеће у виду већег дугмета, направљеног од олова (кат. бр. 62). Појасне апликације, свакако, захтевају посебну пажњу и детаљну анализу, јер су то налази обично познати са ликовних извора,¹⁹⁵ који се веома ретко откривају у археолошком контексту. Стога, сваки нови археолошки налаз значајан је за употпуњавање сазнања, пре свега, о начинима израде појасева, занатским решењима и варијантама украса. У том смислу, налази из насипа над подом у Грађевини VII имају изузетан значај, јер контекст у којем су откривени омогућава да се уочене занатске и стилске особине сагледају у доста уском временском оквиру.

На основу изгледа и примењених решења у начину израде могу се, доста поуздано, утврдити места на којима су апликације биле прикачене на основу појаса – траку, прављену од тканина различитог квалитета или коже. У нашем случају унутар правоугаоне плочице, око једне од нитни, уочени су трагови распаднуте коже, док је за апликацију трапезастог облика претпостављена иста подлога посредно, на основу дужине нитне која је приближна код оба налаза. Место на којем су стајале може се утврдити са доста сигурности на основу целокупног изгледа украса. Трапезаста апликација била је двема нитнама прикачена на предњем делу појаса. На то место упућује мала алка на завршетку, о коју су могли бити качени привесци симболичког или функционалног значаја (ножићи, крст, бројанице, кључеви) или кеса за новац.¹⁹⁶ За други украс место може бити само претпостављено, и то на основу решења задњег дела предмета и места на којем су биле нитне. Комад лима је на полеђини савијен тако што је доњи део приљубљен уз плочицу и спојен двема нитнама, док су у горњем делу ова два елемента размакнута. Ово би значило да је апликација стајала вертикално, на завршетку појаса, на оном делу који се спуштао низ бедро. Додатну потврду овако претпостављеном месту чини комплетан украс на апликацији, а пре свега симболи (слова или бројеви) који би једино у том положају били јасно видљиви и читљиви. Апликација у доњем делу има наставак, савијен на унутрашњу страну – највероватније остатак шарнира, преко кога је био повезан са завршетком у виду украсног језичка.

Анализа декоративног садржаја апликација представља специфичан проблем, јер у до сада објављеној и нама приступачној литератури нисмо пронашли примерке са којима бисмо их могли упоредити у оној мери која је неопходна за њихово продубљење тумачење. Ипак, изглед појединих детаља открива могуће порекло стила, најпре за апликацију трапезастог облика са алкицом. Иако би се она, у основи, могла довести у везу са врстом металних украса приказаним на живопису,¹⁹⁷ облик предмета у целини сличнији је коштаном апликацијама какве су рађене на подручју Угарске у 14–15. веку.¹⁹⁸ Њима је, такође, блиска по пропорционалном односу сегмената, као и њиховим решењима – назубљеној горњој ивици плочице, профилисаном средишњем делу и украсном завршетку, при чему је ова бронзана једноставнија и без декорације на површини. За изглед другог украса паралеле постоје на истом подручју и то на неколико сродних скупина налаза.

Сл. 57. Палаша, кошћани налази (Р 1:2)

Угарске појасне апликације истог су облика и приближних димензија, имају украс у виду развијених флоралних узорака, при чему међу њима има рађених техником пробијања и оних које су ливене у једностраним калупима.¹⁹⁹ Уз то, апликације истог облика са шарниром на једном крају постоје и у виду декоративног ојачања копче, док се флорални мотиви истог стила као на плочицама јављају и на оковима књига.²⁰⁰ Сви назначени аналогни налази су из раздобља друге половине 14. и прве половине 15. века, што је у великој мери подударно датовању апликације из насипа у Грађевини VII.

Флоралну декорацију појасне апликације чине цветови и пупољци љиљана на извијеним гранама, изванредно урађени техником проламања. За готичку уметност тог времена ово је уобичајен мотив који се изводи у различитим материјалима и техникама. Међутим, крајње необично решење представља издвојено правоугаоно поље са ознакама урезаним у троугаоне сегменте. То је несумњиво особеност која је чини налазом изузетног значаја, не само у оквиру врсте, него и међу предметима примењене уметности уопште. Од четири постојеће ознаке, у три се могу препознати слова G, V (U) и I. Она су по типу готичка, стилизована у маниру који се на писаним документима и каменим споменицима јавља у раздобљу од 13. до 15. века.²⁰¹ На исти начин исписана јављају се и у виду сигли на новцу угарских владара, од Жигмунда (1387–1437) до Матије Корвина (1458–1490).²⁰² Међу њима, претпоследња у низу веома је необична и најпре асоцира на градитељску ознаку каква је урезивана на каменим квадерима.²⁰³ Слично исписана, мада у обрнутој позицији, јавља се и на платнима холандских сликара као ознака за број четири.²⁰⁴ Сви наведени подаци у вези појаве ознака на новцу, у градитељству и на уметничким делима, нису до-

вољни за утврђивање значења слова–симбола на нашој апликацији. Ипак, скрећемо пажњу на непрецизно центрирање плочице са задње стране, односно благо померање места за нитне да би се избегла већа оштећења слова–симбола, што наводи на помисао да урезивање ознака није представљало уобичајену појаву на оваквој врсти апликација.

Остали налази

Међу осталим налазима пажњу привлачи прстен направљен од кости (кат. бр. 68, сл. 57). Специфичан облик главе са троугаоним испустом, као и широка алка, прилагођени су превасходној намени овог типа прстена, да заштити прст (или прсте) десне руке од тетиве приликом одапињања стрела или да послужи као помоћно средство за натезање тетиве на самострелу.²⁰⁵ Прстен је имао функцију заштите прста једино када је глава била окренута на унутрашњу

193 Lovag 1999, Kat. Nr. 150, 161–164.

194 Бикић 1992, 224–225, нап. 21–23; Lovag 1999, Kat. Nr. 165–166.

195 Радојковић 1969, 45–48, 149–154, 222–229, сл. 7–9, 30–33.

196 Радојковић 1969, 48.

197 Радојковић 1969, сл. 30–33.

198 Kralovánszky 1955, Fig. 7/5–9, 11.

199 Gádor 1973, кер. 3–8.

200 Lovag 1999, Kat. Nr. 224, 225, 240–244.

201 Kolba 1962, 123, Abb. 51/1.

202 Pohl 1974, Tab. 5/C1–3 (R 112–1), D1–1 (R 118–1), 7/D1–10 (R 118–2), D1–11 (R 118–5); Pohl 1982, Tab. 21/79–3, 32/114–19, 37/117–39, 43/119–17, 77/145–23, 82/150–1, 85/159–1, 93/182–1, 98/190–2, 99/192–2, 100/197–2, 106/207–6, 127/253–4.

203 Van de Winckel 1970, 184/187, 196, 224, 227, 233/235, 245, 248.

204 Исто исписана ознака за број четири налази се на чувеном платну фламанског сликара Јана Ван Ајка Вереници Арнолфини, где је испод потписа уметника година настанка портрета – 1434. Видети: *Classici dell'Arte* 17, Tav. XXXVI, XLI.

205 У вези са начином ношења и конкретном наменом овог типа прстена у досадашњој литератури постоје извесни, мада нејасни подаци, а о начину на који је употребљаван нема ни тачног, нити прецизног објашњења. Видети: Хан 1977, 184; Иванић 1998, 16. Детаљнија објашњења са примерима прстења налазе се на web-страницама:

– <http://viahistoria.com/SilverHorde/ThumbRing.html> (преузето 15. 10. 2003.);

– <http://atam.org/FAQ/thumbing.html> (преузето 15. 10. 2003.);

– <http://coas.missouri.edu/anthromuseum/online> (преузето 17. 10. 2003.);

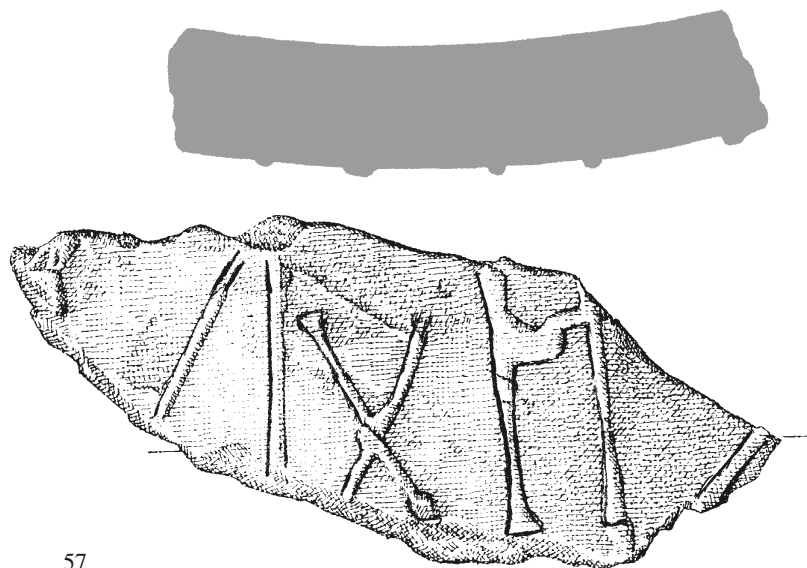
– <http://members.aol.com/tradbowmd/archtaxo.html> (преузето 20. 10. 2003.).

За помоћ у трагању за подацима захваљујемо се господину Златку Крижанцу.

страну, док је у другим ситуацијама ношен исто као сви други. Најчешће је стављан само један, и то на палац, мада су ношена и по три, у зависности на то којом техником је затезана тетива и отпуштана стрела.²⁰⁶ Појава заштитног прстења у Европи представља наслеђе коњаничких племена са Истока, пре свих монголске Златне хорде. Њихова употреба је била веома раширена у раздобљу 14–15. века, када је рађено претежно од сребра и бронзе и украшено симболичним мотивима у виду очију или неким другим за које се сматрало да ће утицати на већу прецизност у лову или на турниру.²⁰⁷ Исто прстење било је познато и у средњовековној Србији, о чему сведочи релативно велика количина налаза, као и ликовна грађа. Прстење које носе млади ктитори и племићи насликано је у положају обрнутом у односу на начин ношења, тј. са главом окренутом на спољашњу страну.²⁰⁸ Овакав начин приказивања открива податак да је прстењем значајно истицана и сама вештина руковања луком и стрелом, док је скупocenост израде појединих комада извесно представљала и обележје имућности, слично другим типовима тог времена. За разлику од тих скупocenих, једноставно рађени примерци, какав је и овај од кости, не би требало сматрати накитом (украшом), већ употребним предметом – неком врстом прибора.

Када је реч о предметима израђеним од кости, сматрамо потребним да скренемо пажњу на један комад обрађен

Сл. 58. Део звона са цркве Успeња Бoгoрoдице (P 1:1)

57

на стругу који је нађен у насипним слојевима на Дунавској падини (кат. бр. 503, сл. 57). Његова профилација највише подсећа на неку врсту дршке, јер претпостављамо да је део који недостаје симетричан постојећем. Ипак, његов целовити изглед није могуће поуздано утврдити, тиме и намену. Блиске аналогије у погледу профилације и стила украса ова дршка има са скупином налаза из комплекса будимске палате, са простора на којем је претпостављена столарска радионица.²⁰⁹ У предметима са којима се наш у потпуности паралелише препознате су дршке алатки за обраду кости и дрвета, пре свих типови сврдла, при чему је њихова изразита декоративност образложена чињеницом да су алатке користили врхунски мајстори тог времена, ангажовани на изради намештаја за краљевску палату краља Сигисмунда.²¹⁰ У недостатку других аналогија, као и због чињенице да се део дршке не може прецизно временски одредити по месту налаза, понуђено објашњење у вези са наменом морамо начелно прихватити, као и оквирно датовање у раздобље 15. века.

На крају, нашу пажњу усмерићемо на два сасвим особена налаза из слојева деструкције, којима је био засут трап у просторији 5 Палате. У питању су сасвим мали фрагмент бронзаног црквеног звона (кат. бр. 57) и уломак каменог рецепијента са рељефним украсом (кат. бр.70). Откривени су измешани са шутом и нивелационим прослојцима земље којима је био засут овај дубоки укоп у здравицу, након турског освајања града и систематског рушења западног дела претходно спаљене Палате.

Међу више комада ситног, јако кородираног аморфног бронзаног лива откривен је и један који се издвајао својом тежином, што је указивало на могућност да је метално језгро остало сачувано. Након уклањања корозије констатовано је да се ради о фрагменту звона, чија је дебљина износила нешто мање од два центиметра (сл. 58). На његовој спољној површини остала су сачувана три рељефно ливена ћирилска слова у низу, међу којима се као посебно карактеристично издваја слово *Н* (и) са степенастом хоризонталном хастом, високо 3,5 цм. По свему судећи, као што је то и уобичајено, она су чинила део хоризонталног натписа који је текао у круг при доњем рубу звона. Преостала слова недовољна су за разматрања о садржају натписа, али представљају драгоценост сведочанство о карактеру налаза, а посредно указују и на могуће датовање. Слични натписи на сачуваним звонима обично садрже молитвени запис, посвету ктитора, а често и име звоноливца. Наш фрагмент, мада веома мали, без сумње припада

Сл. 59. Црква Усијења Богородице:
а) део надвратника са китијорским напписом;
б) део агијазме

типу звона каква су израђивана током 14. и прве половине 15. века. Ближе аналогије можда би могли представљати српски примерци са цркве Богородице Градачке у Чачку, затим звона из Дечана, или она која је богати ктитор Родоп поконио црквама у Хвосну и Бањи.²¹¹ Фрагмент о коме је реч, без сумње, представља последњи траг једног од звона са цркве Успења Богородице. Не знамо ко су били приложници који су их даривали овом храму, по свему судећи током прве половине 15. века, али о њиховој коначној судбини овај налаз представља речито сведочанство. Након турског освајања града, августа 1521. године, затечена звона су разбијена и на лицу места претопљена. Случајним стицајем околности преостао је само овај фрагмент који је уз аморфне комаде бронзаног лива доспео у јаму засипану шутом.

У истој јами откривен је део каменог сферног реципијента са делом обода који је профилисан у виду лежишта за постављење одговарајућег поклопца (сл. 59). Са спољне стране очуван је рељефни украс који, уз преосталу форму, јасно указује да је овај фрагмент некада чинио део агијазме – камене посуде у којој се на Богојављење вршило водоосвећење. Бројни сачувани примери указују да су се агијазме по правилу налазиле увек у припратама цркви.²¹² Сматрамо да нећемо погрешити ако закључимо да је поменути фрагмент некада чинио део агијазме београдског Успенског храма. Преостали рељефни украс носи јасне одлике уметничког стваралаштва из последњег раздобља српског средњовековног градитељства. Фриз малих arkada са наизменичним завршцима у виду тролита стилски је

близак пластици Љубостиње,²¹³ а завршна трака са малим, плитко клесаним ромбовима готово је једнака са сличним мотивом на неким капителима из Манасије.²¹⁴ Београдска агијазма, према овим својим одликама, могла би се датовати у прве деценије 15. века. Уколико је овај наш закључак тачан, откривени фрагмент представљао би једини сачувани пример те врсте са рељефним украсом моравског стилског израза.

Напред изложена анализа, несумњиво, опредељује археолошку грађу из обе грађевинске фазе комплекса у раздобље 15. и првих деценија 16. века. Евентуалне разлике међу налазима из тих етапа тешко је поуздано утврдити, јер из дела старије грађевине (Грађевина VII) која је негирана

206 Претпоставка је да су у средњовековној Европи могле бити употребљаване, пре свих, две технике: монголска, код које је отпуштање вршено из зглоба палца, и медитеранска, која подразумева употребу кажипрста, средњег прста и домалог прста.

207 Waissenberger, Dürig 1983, Kat. Nr. 16/103; Милошевић 1990, кат. бр. 181–187; Иванић 1998, 16, сл. 24–25.

208 Радојковић 1969, 207–208, сл. 12.

209 Sándor 1963, 122, кер. 7–9.

210 Sándor 1963, 123–124.

211 Радојковић 1993, 115–123.

212 Kandić 1998–1999, 61–65.

213 Ђурић 1985, сл. 52.

214 Катанић 1988, 217.

изградњом пространог здања – Палате, потиче веома мало налаза. Такође, сви откривени предмети представљају у потпуности уобличене производе средњоевропског занатског круга за које су стандарди одређени још у претходном столећу, а у назначеном раздобљу се израђују у великим серијама. Они су у обе хронолошке етапе једнаког квалитета и производног стила, при чему се међу кухињском керамиком уочава и појава истих типова посуда. Предмете затечене у Палати, у тренутку њене деструкције, у већој мери различитим чини присуство луксузних израђевина од керамике и стакла. Међутим, то није чињеница која нужно повлачи закључак о специјалним поруцбинама ради целовитог опремања овог новог, луксузног здања, јер се не могу пренебрегнути једнако скупочени предмети из старије грађевине, као што су део бронзаног свећњака–лустера, потом део стакленог пехара са капима, или изванредно рађене апликације са љиљанима. Због тога смо склонили мишљењу да је за време пожара и каснијег уклањања рушевина и изградње нове грађевине добар део посуђа био склоњен на неко сигурно место да би поново био коришћен у новом амбијенту Палате. Поједине посуде су сасвим сигурно поручене накнадно, на пример мали сликани крчаг и специфични керамички пехари из будимских радионица, можда и још неке које имају одлике продукције позног 15. века.

Сводећи сазнања до којих се дошло у току археолошких истраживања остатака Палате у подножју Дунавске падине, која су напред детаљно изложена, преостаје да се суочимо са поузданијим одређивањем доба настанка, као и времена када је разорена. У овом разматрању поћићемо од онога што нам се чини да је неспорно. Налази из слоја пожара недвојбено указују да је ово монументано здање пострадало у време турске опсаде и запоседања града у ле-

то 1521. године. Поред археолошких, на то указују и други аргументи о којима ће и у даљем излагању бити речи. Нешто сложенији проблем представља прецизније временско одређивање раздобља у коме је настала. Према стилским одликама очуваних делова камене пластике, као и неким карактеристичним конструктивним решењима, њено грађење би се оквирно могло одредити у период позне готике, односно у 15. век. На могућност сужавања тога ширег датовања наводе неки конкретни археолошки налази. Већ је указано на постојање старије Грађевине VII, чије рушење, временски блиско средини 15. века, представља *terminus post quem* за почетак грађења Палате. Један други археолошки налаз, чини нам се да би могао доста сигурно да одреди *terminus ante quem*. У питању су две велике камене топовске кугле затечене испод пода просторије 4. Обе потичу из времена опсаде 1456. године и поуздано су сведочанство о турском бомбардовању града.²¹⁵ Више оваквих пројектила откривено је на разним локалитетима Београдске тврђаве.²¹⁶ Познато је да су током овог бомбардовања пострадале неке грађевине, посебно у Доњем граду. Остало је забележено да је у време службе божије у фрањевачном доњоградском самостану једна кугла погодила кров и пала у цркву пуну народа.²¹⁷ Имајући у виду ове чињенице, нећемо погрешити ако претпоставимо да је том приликом погођена и Палата у подножју Дунавске падине. Две кугле, међу највећим тога времена, у току наведеног бомбардовања, вероватно су пробиле кров као и међуспратну конструкцију, и остале укопане у насипу под подом просторије 4. Уколико прихватимо ову аргументацију може се закључити да је Палата већ постојала 1456. године. То значи да би се време њеног грађења могло ограничити на пету или прве године шесте деценије 15. века.

КАТАЛОГ НАЛАЗА ИЗ СРЕДЊОВЕКОВНИХ ХОРИЗОНАТА

Средњовековни хоризонт 1

Керамичке посуде

1. Тип П/28 сл. 12
Лонац косо разгрнутог обода, овалног трбуха. Рађен је од глине помешане са ситнозрним песком, мрке боје печења. На трбуху се уочава део урезаног украса – вишеструке таласасте линије. Подножје дунавске падине, квадрати DEF/XXV.
Датовање: 11. век.

2. Тип П/30 сл. 12
Лонац кратког, косо разгрнутог обода, овалног трбуха. Рађен је од глине помешане са ситнозрним песком, мркосиве боје печења. Украс чини споп урезаних водоравних линија. Подножје дунавске падине, квадрати DEF/XXV.
Датовање: 11. век.

3. Тип П/34 сл. 12
Лонац косо разгрнутог, тракастог обода, овалног трбуха. На трбуху се уочава део урезаног украса – вишеструке таласасте линије. Подножје дунавске падине, квадрати DEF/XXV.
Датовање: 11. век.

Метални налази

4. Добро очуван, оловни печат, правилно центриран са јасно уочљивим каналом за провлачење врпце. AV: Свети Стефан у попрсју у одежди ђакона и легенда: Ὁ ἀγιος Στεφανος. RV: Στεφανος δοῦλος Χ(ριστοῦ).
Подножје дунавске падине, квадрат D/XXV, IV слој, ката 76.87; С-1.
Олово; пречник 2,7 цм, тежина 13,4 гр.
Датовање: 11. век.
Литература: Поповић 1978а, 115; Калић 1982, 33–37; Maksimović, Поповић 1990, 218–219. сл. 11

5. Крст–реликвијар облика латинског крста, са равно сеченим крајевима кракова. На аверсу је удубљена представа, вероватно Распећа Христовог, док је друга страна равна и без представе. Дунавска падина, сонда у атријуму Палате, слој XXII.
Бронза; висина 4,7 цм, ширина 2,6 цм.
Датовање: 11–12. век. сл. 11

Средњовековни хоризонти 2–3

Археолошки налази из целина и слојева који одговарају завршном раздобљу средњег века, како на делу доњоград-

ске заравни, тако и на простору комплекса Палате, обрађени су у оквиру јединственог каталога, будући да припадају једној историјској и културној епохи – раздобљу интензивне урбанизације Доњег града (1404–1521). Налази су груписани по врстама материјала, а у оквиру сваке од групе предмети су излагани према функцији и типолошким одликама.

Каталошки преглед је за керамичке и стаклене налазе модификован, утолико што је редни број у исто време и ознака у постојећим типологијама, у којима су систематизовани сви облици посуда и предмета откривени на подручју средњовековног Београда.

Керамичке посуде и предмети

6. Тип I/2 сл. 50
Здела коничног облика, на ниској коничној стопи. Рађена је од глине помешане са ситнозрним песком, црвеномрке боје печења. Преко унутрашње и већег дела спољне површине нанаесен је бели премаз и преко њега бледозелена глеђ. Просторија 1, ниво пода; јама у просторији 5 – *средњовековни хоризонт 3*.
Датовање: крај 15 – прве деценије 16. века.

7. Тип I/3²¹⁸ сл. 49
Дубока здела великих димензија, троугласто профилисаног обода, кратког врата, овалног трбуха, широког, благо конвексног дна, са широком тракастом дршком. Рађена је од глине помешане са крупнозрним песком, светлоцрвене боје печења. У средишту дна је двоструки медаљон и у његовом оквиру валовница урезана чешљем.
Јама уз спољно лице западног зида Палате – *средњовековни хоризонт 3*.
Датовање: крај 15 – прве деценије 16. века.

8. Тип I/9²¹⁹ сл. 13, 48
Калотаста здела малих димензија, са пластичним ребром испод обода, уздигнута на три ваљкасте ножице. Могла је имати шупљу хоризонталну ручку. Рађена је од глине помешане са ситнозрним песком и комадићима кречњака, црвене боје печења. Унутрашњост, као и део спољне површине око обода су зелено глеђосани.

215 О калибрима најстаријих турских опсадних топова видети: Deroko 1963, 169–178.

216 Поповић 1982, 113–114.

217 Калић 1967, 146, са наведеним изворним подацима.

218 Пре ревизије Типологије средњовековне керамике, која је извршена 1998. године, тип је имао ознаку I/24.

219 Пре ревизије Типологије средњовековне керамике, која је извршена 1998. године, тип је имао ознаку I/23.

Квадрати F/XX–XXI; атријумско двориште, слој пожара – *средњовековни хоризонти* 2–3.

Датовање: 15 – прве деценије 16. века.

9. Тип I/20²²⁰

сл. 48

Калогаста здела малих димензија, обода благо повијеног према унутрашњости реципијента, заобљеног дна, на ниској стопи. Рађена је од глине помешане са ситнозрним песком, црвене боје печења. Унутрашњост је украшена у стилу колоритног сграфита – бордура са косим линијама у низу, а у средишту урезане гранчице и трака испуњена укрштеним линијама, при чему су детаљи осликани мрком и зеленом бојом на жуто глеђосаној позадини.

Просторија 1, слој пожара изнад пода – *средњовековни хоризонти* 3.

Датовање: крај 15 – прве деценије 16. века.

10. Тип II/1

сл. 13, 15, 48–50

Лонац великих димензија, тракастог обода, овалног трбуха, широког равног дна. Рађен је од глине помешане са крупнозрним песком, светлосиве или окер боје печења.

Квадрати EF/XXV; EFG/XIX–XXII, слој испод малтерне подлоге; квадрати GF/XXVIII; Грађевина VII, ниво пода и насип над подом (2 посуде); јама уз спољно лице западног зида Палате (8 посуде); просторија 5, ниво деструкције Палате; јама у просторији 5 (9–10 посуде) – *средњовековни хоризонти* 2–3.

Датовање: 1404–1521.

11. Тип II/2

сл. 15, 48, 49

Лонац профилисаног обода (тзв. архитектонске форме), ширег лоптастог трбуха, уског равног дна. Рађен је од глине помешане са ситнозрним песком, црвене боје печења. На горњем делу реципијента је низ плитких ребара.

Јама уз спољно лице западног зида Палате (3 посуде); просторија 1, ниво деструкције Палате – *средњовековни хоризонти* 3.

Датовање: средина 15. века – 1521.

12. Тип II/3

сл. 13, 15, 48, 49

Лонац косо разгрнутог обода, прстенасте ивице или са жљебом по средини, широког лоптастог трбуха, уског равног дна. Рађен је од глине помешане са ситнозрним песком, црвене боје печења, у нијансама од наранџасте до мрке. На горњем делу реципијента је низ плитких ребара.

Квадрат F/XXI, јама 2; квадрати EFG/XIX–XXII, слој испод малтерне подлоге; Грађевина VII, ниво пода и насип над подом; просторија 3, ниво пода (2 посуде); јама уз спољно лице западног зида Палате (4 посуде); просторије 1, 3, 4, ниво деструкције Палате (2 посуде) – *средњовековни хоризонти* 2–3.

Датовање: 1404–1521.

13. Тип II/5

сл. 13, 15, 48–50

Лонац широког отвора, на спољну страну извијеног обода, врећастог трбуха, широког равног дна. Рађен је од глине помешане са ситнозрним песком и графитним прахом, сиве боје печења. Обод је често веома масиван у односу на зид и дно посуде који су танких зидова. На заобљеном делу обода често се налазе печатне ознаке радионица, у виду крста у овалном оквиру.

Квадрати EF/XXV; Грађевина VII, ниво пода и насип над подом (2 посуде); просторија 3, простор испод степеништа, слој изнад пода; јама уз спољно лице западног зида Палате; јама у просторији 5 (2 посуде); просторије 1, 3, 4, ниво деструкције Палате; атријумско двориште, ниво деструкције (делови 2 посуде) – *средњовековни хоризонти* 2–3.

Датовање: 1404–1521.

14. Тип II/6

сл. 48

Мали лонац тракастог обода, узаног кратког врата, лоптастог трбуха, широког благо конвексног дна. Рађен је од глине помешане са ситнозрним песком, црвене боје печења.

Просторија 1, слој изнад пода – *средњовековни хоризонти* 3.

Датовање: друга половина 15. века.

15. Тип II/10

сл. 13

Лонац великих димензија, прстенастог обода, широког овалног трбуха, равног дна. Рађен је од глине помешане са крупнозрним песком, црвеномрке боје печења на површини и светлосиве у унутрашњој структури. Реципијент је читавом дужином украшен нивовима плитких уреза.

Квадрати EFG/XIX–XXII, слој испод малтерне подлоге; квадрати EF/XXV – *средњовековни хоризонти* 2.

Датовање: прве деценије 15. века.

16. Тип II/13

сл. 15

Лонац косо разгрнутог обода, дужег левкастог врата, широког трбуха. Рађен је од глине помешане са ситнозрним песком, црвеномрке боје печења.

Грађевина VII, ниво пода и насип над подом – *средњовековни хоризонти* 2.

Датовање: прве деценије 15. века.

17. Тип II/16

сл. 13, 49

Лонац разгрнутог, равног или косо засеченог обода са плитким жљебом са унутрашње стране, овалног трбуха, ужег равног дна. Рађен је од глине помешане са ситнозрним песком, црвеномрке боје печења. На појединим посудама на рамену јавља се украс у виду убода, као и рељефна ознака на дну.

Квадрати EFG/XIX–XXII; јама уз спољно лице западног зида Палате (4 посуде) – *средњовековни хоризонти* 2–3.

Датовање: 1404–1521.

18. Тип II/21²²¹ *с.л. 50*
Лонац са дршком, косо разгрнутог обода, дужег левкастог врата, узаног лоптастог трбуха. Рађен је од пречишћене глине, црвене боје печења и има украс сликан белом бојом.
Јама у просторији 5 – *средњовековни хоризонти* 3.
Датовање: друга половина 15. века.

19. Тип II/67²²² *с.л. 48*
Лонац малих димензија, троугласто профилисаног обода, издуженог овалног трбуха, на чијем су горњем делу густо распоређена плитка ребра, са тракастом дршком која полази од отвора и завршава се на горњем делу трбуха. Рађен је од глине помешане са ситнозрним песком, црвене боје печења. Унутрашњост лонца је зелено глеђосана, а преко спољне површине је слој густог белог премаза.
Просторија 5, ниво деградације Палате – *средњовековни хоризонти* 3.
Датовање: око 1521.

20. Тип II/68 *с.л. 15, 48*
Лонац тракастог обода, кратког конкавног врата, крушколиког трбуха, узаног равног дна у виду стопе. Рађен је од глине помешане са ситнозрним песком, црвене боје печења. Горњи део трбуха је ребрасто профилисан.
Грађевина VII, ниво пода и насип над подом; просторија 3, простор испред степеништа, ниво деградације Палате (2 посуде) – *средњовековни хоризонти* 2–3.
Датовање: 1404–1521. године.

21. Тип III/2 *с.л. 48*
Крчаг таласасто обликованог отвора са изливником у виду кљуна, кратког широког врата, лоптастог трбуха, ширег равног дна. Рађен је од глине са ситнозрним песком, црвене боје печења.
Просторија 1, ниво пода – *средњовековни хоризонти* 3.
Датовање: крај 15 – прве деценије 16. века.

22. Тип III/3 *с.л. 48*
Крчаг уског, округлог отвора, прстенастог обода, узаног грла са ребром на средини. Рађен је од пречишћене глине, црвене или мркосиве боје печења и има пригачану површину или премаз црвеномрке боје.
Атријумско двориште, ниво деградације Палате; јама у просторији 5 – *средњовековни хоризонти* 3.
Датовање: око 1521.

23. Тип III/6 *с.л. 13*
Крчаг округлог отвора, прстенастог обода са жљебом са унутрашње стране, ширег ребрасто профилисаног врата, овалног трбуха, са дршком која полази испод обода и завршава се изнад средине трбуха. Рађен је од глине помешане са ситнозрним песком,

светлоцрвене или црвеномрке боје печења. Дуж дршке, по средини, налазе се дубоки убоди.
Квадрати FG/XXVIII – *средњовековни хоризонти* 2.
Датовање: прве деценије 15. века.

24. Тип III/11 *с.л. 48*
Крчаг са изливником у виду кљуна, кратког, широког врата, јајоликог трбуха, узаног дна, проширене ивице у виду стопе. Рађен је од глине помешане са ситнозрним песком, мрке боје печења.
Преко две горње трећине суда нанесена је зелена глазура.
Средишњи део трема, ниво деградације Палате – *средњовековни хоризонти* 3.
Датовање: око 1521.

25. Тип III/12 *с.л. 48*
Крчаг великих димензија, широког округлог отвора, искошеног обода са оштро извученим ребром, средње дугог широког врата, овалног трбуха, широког равног дна, са дугачким писком постављеним на рамену посуде и масивном тунеластом дршком која полази испод отвора и завршава се на рамену суда. Рађен је од глине помешане са ситнозрним песком, црвеномрке боје печења.
Преко целе спољне површине је зелена глазура.
Просторија 1, ниво деградације Палате – *средњовековни хоризонти* 3.
Датовање: око 1521.

26. Тип III/14 *с.л. 49*
Крчаг малих димензија, широког округлог отвора, тракастог обода, ребрасто профилисаног са спољне стране, кратког врата, јајоликог трбуха, ужег равног дна. Рађен је од пречишћене, крем (каолинске) глине. Има украс сликан мрким пигментом који чине крупна поља укрштених линија.
Јама уз спољно лице западног зида Палате – *средњовековни хоризонти* 3.
Датовање: друга половина 15. века.

27. Тип III/18 *с.л. 13, 50*
Крчаг косо разгрнутог обода, ширег ребрасто профилисаног врата, овалног трбуха, са дршком која полази испод обода и завршава се изнад средине трбуха. Рађен је од глине помешане са ситнозрним песком, светлоцрвене боје печења. Дуж дршке, по средини, налазе се дубоки убоди.

220 С обзиром на стратиграфски контекст налаза, иста здела евидентирана је и у типологији градске керамике 16–18. века, под ознаком I/12.

221 Лонци истог облика постоје и у типологији градске керамике 16–18. века, под ознаком II/2.

222 Лонац истог облика постоји и у типологији градске керамике 16–18. века, под ознаком II/8.

Квадрати FG/XXVIII; јама у просторији 5 – *средњовековни хоризонти* 2–3.

Датовање: 1404–1521.

28. Тип IV/1 сл. 13, 48

Поклопац разгрнутог обода са жљобом са унутрашње стране, коничног тела, дугметасте дршке. Рађен је од глине помешане са ситнозрним песком, црвене или црвеномрке боје печења.

Квадрати EFG/XIX–XXII, слој испод малтерне подлоге; квадрати EF/XXV; просторије 4–5, ниво деструкције Палате – *средњовековни хоризонти* 2–3.

Датовање: 1404–1521.

29. Тип IV/2 сл. 13

Поклопац разгрнутог, косог обода, коничног облика са заобљеним телом, дугметасте дршке. Рађен је од глине помешане са ситнозрним песком и ситним комадима кречњака, црвеномрке боје печења.

Квадрати GF/XXVIII – *средњовековни хоризонти* 2.

Датовање: прве деценије 15. века.

30. Тип IV/3 сл. 50

Поклопац разгрнутог, извијеног обода, коничног или благо заобљеног тела, дугметасте дршке. Рађен је од глине помешане са ситнозрним песком, црвене боје печења.

Јама у просторији 5 – *средњовековни хоризонти* 3.

Датовање: око 1521.

31. Тип VI/1 сл. 51

Плитак пећњак широког округлог отвора, благо ужљебљеног обода, коничног облика, ширег равног дна. Рађен је од глине помешане са ситнозрним песком, светлоцрвене боје печења.

Анекс уз просторију 1, ниво деструкције (18 комада) – *средњовековни хоризонти* 3.

Датовање: средина 15. века.

32. Тип VI/1a сл. 51

Дубоки пећњак ширег округлог отвора, благо ужљебљеног обода, коничног облика, ширег равног дна.

Анекс уз просторију 1, ниво деструкције (50 комада) – *средњовековни хоризонти* 3.

Датовање: средина 15. века.

33. Тип VI/2 сл. 51

Плитак пећњак правоугаоног отвора, косих зидова, округлог дна. Рађен је од глине помешане са ситнозрним песком, светломрке боје печења.

Анекс уз просторију 1, ниво деструкције (2 комада) – *средњовековни хоризонти* 3.

Датовање: средина 15. века.

34. Тип VI/4 сл. 51

Завршни део пећи – пећњак широког округлог отвора, полукружног облика на којем се налазе два мања наспрамно постављена кружна отвора и врхом профилисаним у виду шиљка. Рађен је од глине помешане са ситнозрним песком, светлоцрвене боје печења. На телу пећњака шестаром је урезана шестолатична розета у кругу.

Анекс уз просторију 1, ниво деструкције – *средњовековни хоризонти* 3.

Датовање: средина 15. века.

35. Тип VI/7 сл. 51

Пећњак звонастог облика са шиљатим завршетком. Рађен од глине помешане са ситнозрним песком, светлоцрвене боје печења. Анекс уз просторију 1, ниво деструкције (21 комад) – *средњовековни хоризонти* 3.

Датовање: средина 15. века.

36. Тип VI/16 сл. 51

Мали пећњак округлог отвора, плитко ужљебљеног обода, коничног облика, широког равног дна. Рађен је од глине помешане са ситнозрним песком, светлоцрвене боје печења или од пречишћене глине црвеномрке боје печења.

Анекс уз просторију 1, ниво деструкције (7 комада); просторија 4, ниво деструкције – *средњовековни хоризонти* 3.

Датовање: средина 15 – прве деценије 16. века.

37. Тип XII/4 (?) сл. 50

Део пехара издуженог, овалног трбуха, узаног дна у виду стопе. Рађен је од глине помешане са ситнозрним песком, црвене боје печења.

Јама у просторији 5 – *средњовековни хоризонти* 3.

Датовање: друга половина 15. века.

38. Тип XII/12 сл. 48

Пехар благо искошеног обода, кратког врата, лоптастог трбуха, на ниској коничној стопи. Испод обода налази се седам малих декоративних трака аплицираних у виду ушица. Рађен је од глине песковите фактуре, светлоцрвене боје, са површином која је огрубљена каменчићима и зелено или маслинасто глеђосана.

Атријумско двориште, ниво деструкције Палате, слој пожара – *средњовековни хоризонти* 3.

Датовање: крај 15 – прве деценије 16. века.

39. Тип XII/13 сл. 49

Пехар искошеног, кратког обода, у основи коничног облика, са трбухом који је у горњем делу *сћеиуи* малим пластичним ребром. Рађен је од одлично пречишћене глине, јарко црвене боје, са равномерно глчаном површином. На спољној страни дна накнадно је урезана ознака, вероватно власника пехара.

Јама уз спољно лице западног зида Палате – *средњовековни хоризонт* 3.

Датовање: друга половина 15. века.

40. Део пехара лоптастог трбуха, уског дна у виду стопе. Рађен је од глине помешане са ситнозрним песком, светлоцрвене боје печења. Око стопе је низ убода.

Грађевина VII, ниво пода и насип над подом – *средњовековни хоризонт* 2.

Датовање: прве деценије 15. века. *сл. 15*

41. Мали део посуде рађене од глине помешане са ситнозрним песком, црвене боје печења. На унутрашњој површини је украс рађен у сграфито техници, од којег је видљив део мотива границице. Украс је сликан у мркој, жутој и зеленој боји.

Квадрат F/XXI, јама 2 – *средњовековни хоризонт* 2.

Датовање: прве деценије 15. века.

Мајолика

42. Тип А. Бокал таласасто обликованог отвора са малим изливником у виду кљуна, широког лоптастог трбуха, ширег равног дна наглашене ивице, са извијеном коленастом дршком која полази испод отвора и завршава се на средини трбуха. Рађен је од пречишћене глине, жутобеле боје печења. Преко спољне површине је бели премаз и безбојна глазура на којој је сликано интензивним бојама, кобалтплавом, окер, зеленом и црвеном у неколико нијанси.

Украс је на предњој страни посуде у медаљону са радијално распоређеним границицама, који је сликан кобалтплавом бојом. У другом фризу су наизменично сликани змијолики мотиви (црвеном) и танке кобалтплаве линије. Унутрашња линија овог фриза наглашена је зеленожутим бојом. У средишту медаљона је крст латинског типа са вегетабилним украсима између кракова и латинска слова *H I S*, која представљају скраћеницу *H(ominem) I(esus) S(alvator)*.

Јама у просторији 5 – *средњовековни хоризонт* 3.

Датовање: крај 15 – прве деценије 16. века.

Литература: Бикић 2002, 35–46. *сл. 52, 53*

43. Фрагменти бокала истог облика као претходни (тип А). Украс је на предњој страни посуде, у медаљону са радијално распоређеним границицама, који је сликан кобалтплавим пигментом и бочно од њега, где су истом бојом сликане укрштене и усправне линије. У медаљону су окером насликани квадратни оквири са жутим тачкама на спојевима. Унутар поља укрштене линије, изведене кобалтплавом бојом, међусобно су повезане танким плавим нитима.

Јама у просторији 5 – *средњовековни хоризонт* 3.

Датовање: крај 15 – прве деценије 16. века. *сл. 54*

44. Фрагменти бокала истог облика као претходни (тип А). На предњој страни посуде у медаљону са радијално распоређеним границицама је представа пејсажа (?), сликана зеленом, црвеном и окер бојом, са шематизованим детаљима у плавој боји.

Просторија 1, ниво деструкције изнад пода (2 посуде) – *средњовековни хоризонт* 3.

Датовање: крај 15 – прве деценије 16. века. *сл. 54*

45. Фрагменти бокала истог облика као претходни (тип А). На предњој страни посуде у медаљону су наизменично постављена правоугаона и квадратна поља, сликана кобалтплавом, црвеном и зеленом бојом.

Просторија 1, ниво деструкције изнад пода – *средњовековни хоризонт* 3.

Датовање: крај 15 – прве деценије 16. века. *сл. 54*

46. Мали део кобалтплагог оквира медаљона и украса сликаног у мркој, окер и зеленој боји.

Јама у просторији 5 – *средњовековни хоризонт* 3.

Датовање: крај 15 – прве деценије 16. века. *сл. 54*

Стакло

47. Тип 1

Пехар са већим спљоштеним капима, разгранатог обода, јајоликог трбуха, конвексног дна са таласасто моделованом ивицом. Рађена је слободним дувањем, од безбојног или плавозеленог стакла, са накнадним аплицирањем капи и нити.

Грађевина VII, насип над подом, С–589; просторија 3, слој над подом; просторија 1, ниво деструкције Палате, слој пожара над подом (5–6 посуда) – *средњовековни хоризонт* 2–3.

Датовање: 15 – прве деценије 16. века. *сл. 55*

48. Тип 2

Пехар са вертикалним ребрима, коничног облика, конвексног дна са таласасто моделованом ивицом. Рађен је техником дувања у калуп, од безбојног стакла, са накнадним аплицирањем плаве нити испод обода и украсне ивице дна.

Просторија 1, ниво деструкције Палате, слој пожара над подом (3–4 посуде) – *средњовековни хоризонт* 3.

Датовање: прве деценије 16. века. *сл. 55*

49. Тип 3

Чаша коничног облика, конкавног дна. Овај тип чаше рађен је техником дувања у калуп, од безбојног стакла, без украса и са брушеним украсом у виду ромбоида (саћа) или ситних елипса (тзв. оптички украс).

Просторија 1, ниво деструкције Палате, слој пожара над подом (3–4 посуде) – *средњовековни хоризонт* 3.

Датовање: прве деценије 16. века. *сл. 55*

50. Тип 4

Плитка чаша коничног облика, конкавног дна, са косим плитким ребрима. Рађена је техником дувања у калуп, од безбојног стакла, са накнадним аплицирањем плаве нити око отвора.

Просторија 1, ниво деструкције Палате, слој пожара над подом (1 посуда) – *средњовековни хоризонт 3*.

Датовање: прве деценије 16. века. *сл. 55*

51. Тип 5

Чаша на стопи, калотастог облика са вертикалним ребрима, заобљеног дна. Рађена је техником дувања у калуп, од безбојног стакла.

Просторија 1, ниво деструкције Палате, слој пожара над подом (2 посуде) – *средњовековни хоризонт 3*.

Датовање: прве деценије 16. века. *сл. 55*

52. Тип 6

Двоконусна боца, задебљаног обода, кратког узаног врата, коничног горњег и овалног доњег дела трбуха, конвексног дна. Рађена је слободним дувањем, од провидног, безбојног стакла. Јама уз спољно лице западног зида Палате (2 посуде); просторија 1, ниво деструкције Палате, слој пожара над подом (око 10 посуда); јама у просторији 5 (2 посуде) – *средњовековни хоризонт 3*.

Датовање: друга половина 15 – прве деценије 16. века. *сл. 55*

53. Тип 7

Боца дужег врата, узаног цилиндричног трбуха. Рађена је техником дувања у калуп, од безбојног стакла.

Јама уз спољно лице западног зида Палате (1 посуда) – *средњовековни хоризонт 3*.

Датовање: друга половина 15. века. *сл. 55*

54. Цевасти изливници, рађени од провидног стакла, безбојног или мрке боје.

Просторија 1, слој деструкције изнад пода од опека – *средњовековни хоризонт 3*.

Датовање: друга половина 15 – прве деценије 16. века. *сл. 55*

55. Делови окулуса, јако извијених обода који образују цевасте оквире елипсастиг пресека, рађени од безбојног, у дубљим слојевима бледојутог стакла.

Пречник: 10 цм.

Просторија 1, слој деструкције изнад пода од опека; просторија 3, ниво деструкције – *средњовековни хоризонт 3*.

Датовање: друга половина 15 – прве деценије 16. века. *сл. 55*

Метални налази

56. Звоно малих димензија проширеног и заобљеног отвора, са правоугаоним трном за причвршћивање млатца који је на сре-

дини кружно перфориран. На доњем делу налази се једно, а на горњем делу тела два ребра.

Бронза; висина 12,3 цм, пречник 10,6 цм.

Просторија 1, слој пожара изнад пода – *средњовековни хоризонт 3*, С–296.

Датовање: 15 – прве деценије 16. века. *сл. 56*

57. Веће звоно од којег је преостао мали фрагмент доњег дела ближег рубу, са остатком фриза–траке са натписом, где се препознају три слова: део слова *М x Н* (и) са степенастом средњом хастом. Фрагмент је био изложен дејству високе температуре, пошто се на површини уочавају зоне калаја који избија из бронзане легуре.

Бронза; димензије фрагмента 10,4 x 4 цм, дебљина 1,7 цм.

Јама у просторији 5 – *средњовековни хоризонт 3*.

Датовање: прва половина 15 века. *сл. 58*

58. Чашица свећњака коју чине два засебно рађена и помоћу нитне спојена елемента: држач свеће, цилиндричног облика са алком на дну и кружно постоље–тањирић кружног облика са траком у виду чипке. Рађена је од бронзе, црвене боје, техником ливења у калупу, са накнадним проламањем и резањем траке.

Бронза; висина 6,6 цм, пречник тањирића 5,2 цм.

Грађевина VII, ниво пода и насип над подом – *средњовековни хоризонт 2*, С–588.

Датовање: прва половина 15. века.

Литература: Бикић 1992, 224–227, сл. 2. *сл. 56*

59. Трокраки стојећи свећњак, чије делове чине: округла стопа–постоље, тело у виду шипке са навојима, трокраки носач округлих постоља–тањирића и држачи свећа, шестоугаоног облика са алком на дну. Захваљујући постојању вертикалне шипке са навојима горњи део, по потреби, могао је да се подиже или спушта. Рађен је од бронзе, црвене боје ливења, техником ливења у калупима.

Бронза; висина 29,2 цм, пречник тањирића 6 цм.

Просторија 4, ниво деструкције – *средњовековни хоризонт 3*, С–558.

Датовање: прве деценије 16. века.

Литература: Бикић 1992, 224–227, сл. 3. *сл. 56*

60. Појасна апликација, сачињена из два дела. Предња страна је направљена од дебље плоче, правоугаоног облика, са ужим, кратким наставком који је савијен ка унутрашњости, а задња је направљена од танког лима, трапезастог облика и прикачена за предњу са четири мале нитне. Предња страна има у оквиру флорални мотив (расцветали љиљан?), изведен техником проламања, и при дну траку са преломљеном линијом и са четири слова–симбола.

Бронза; дужина 5,3 цм, ширина 2,8 цм.

Грађевина VII, ниво пода и насип над подом – *средњовековни хоризонт* 2, С–580.

Датовање: прве деценије 15. века. *сл. 16*

61. Појасна апликација трапезастог облика. Тело чини плочица, на врху назубљена, која у наставку има правоугаоно проширење са малим ребром по средини и овални испупчени део. Завршетак чини мала алка, ливена изједна, у виду стилизоване птичје главе. Апликација на крајевима има мале перфорације за нитне, од којих је једна остала на месту.

Бронза; дужина 5,3 цм.

Грађевина VII, ниво пода и насип над подом – *средњовековни хоризонт* 2, С–578.

Датовање: прве деценије 15. века. *сл. 16*

62. Апликација у виду дугмета назубљене ивице, са две рупице у средини.

Олово; димензије 4,6 x 4,2 цм.

Грађевина VII, насип над подом – *средњовековни хоризонт* 2, С–579.

Датовање: прве деценије 15. века. *сл. 17*

63. Гвоздено кресиво, веома кородирано.

Гвожђе; дужина 9 цм.

Грађевина VII, ниво пода и насип над подом – *средњовековни хоризонт* 2, С–586.

Датовање: прве деценије 15. века. *сл. 17*

64. Тулац конусног облика.

Гвожђе; дужина 13 цм.

Грађевина VII, насип над подом 2, С–583.

Датовање: прве деценије 15. века. *сл. 17*

65. Шарка врата тракастог облика чији је средишњи део овално проширен, а горњи петљасто изведен. Шарка је перфорирана по вертикалној оси, при чему се једна перфорација налази у средишњем делу проширења, а преостале две у доњем делу шарке.

Гвожђе; димензије: дужина 21 цм, пречник проширења 4 цм.

Грађевина VII, насип над подом – *средњовековни хоризонт* 2, С–593.

Датовање: прве деценије 15. века. *сл. 17*

66. Кородирана и оштећена алка неправилног, кружног облика са савијеним трном на једном крају.

Гвожђе; дужина 11,5 цм.

Палата, просторија 1, слој изнад пода – *средњовековни хоризонт* 3, С–227.

Датовање: око 1521. *сл. 17*

67. Клин са округлом главом.

Гвожђе; дужина 18,5 цм.

Грађевина VII, у прагу између просторија 1 и 2 – *средњовековни хоризонт* 2, С–592.

Датовање: прве деценије 15. века. *сл. 17*

Кошћани налази

68. Прстен за одапињање стреле, уздигнуте троугаоне главе.

Кост; пречник 2,2 цм, очувана висина 3 цм.

Трем, слој шута – *средњовековни хоризонт* 3, С–570.

Датовање: 1456–1521. *сл. 57*

69. Игла са лоптастом главом, заобљене предње и равне задње стране. На горњем делу тела су урези.

Кост; дужина 8,2 цм.

Насип песка у цистерни – *средњовековни хоризонт* 3, С–587.

Датовање: римски период – 3–4. век. *сл. 57*

Камени налази

70. Агијазма – фрагмент већег полулоптастог каменог реципијента са делом профилисаног обода, прилагођеног за постављање поклопца. На површини фрагмента очувани су остаци пластичне декорације коју чине два поља. На горњем пољу су три појаса мотива: испод обода је низ ситних ромбоида, у средини су мале аркаде са наизменичним завршенима у виду шпицева и трелиста, а у трећем појасу је развијена грана винове лозе. Доње поље, врло мало очувано, има дуге украсе у виду латица или аркаде.

Камен–пешчар; дужина 60 цм, ширина 30 цм, дебљина 6 цм.

Јама у просторији 5 – *средњовековни хоризонт* 3.

Датовање: прве деценије 15. века.

Литература: Kandić 1998–1999, 73–76. *сл. 59/b*

Подножје Дунавске падине у Доњем граду од 1521. до 1717. године

ПОСЛЕ ТУРСКОГ ОСВАЈАЊА БЕОГРАДА, крајем августа месеца 1521. године, затечена урбана структура Доњег града, тешко пострадала и делом спаљена у борбама током опсаде, мења свој некадашњи изглед и становништво. Остаци зграда које су пострадале током опсаде руше се, а само у ређим случајевима обнављају. На њиховом месту граде се нова здања у складу са потребама освајача и тековинама оријенталне цивилизације. Црква Успења Богородице, главно хришћанско светилиште запоседнутог града, претворена је у џамију султана Сулејмана – Цареву џамију. И црква фрањевачког самостана постаје исламска богомоља – Друга џамија султана Сулејмана. У подножју Дунавске падине, око некадашње цркве, образује се *махала Цареве џамије*.

МАХАЛА ЦАРЕВЕ ЏАМИЈЕ

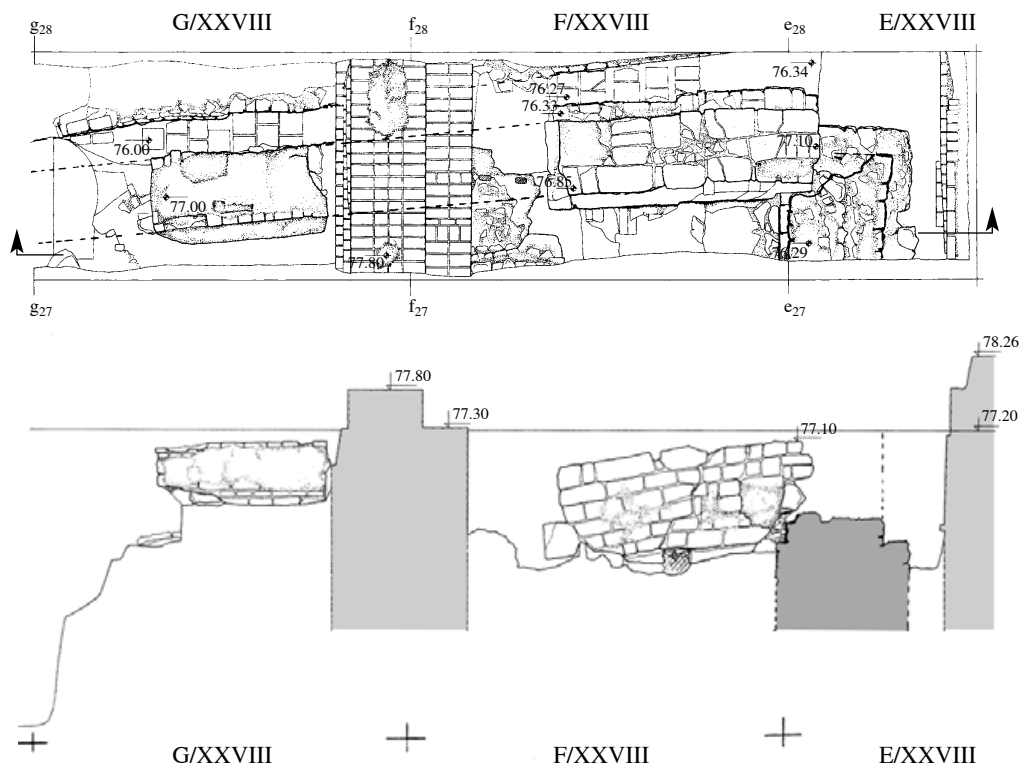
Археолошка сведочанства о процесу преображаја у градску четврт левантског типа, до којих се дошло током систематских ископавања, доста су оскудна. Уједно су то и једини преостали трагови насеља на овом делу Дунавске падине. Наиме, цео истраживани простор страдао је у великој експлозији барута, 14. августа 1717. године, када је разорен претежни део Доњег града. У великој денивелацији терена, која је уследила неколико година касније, измењен је некадашњи рељеф са остацима разрушених грађевина, а преостали делови засути су насипима. Услед тога преостало је веома мало боље очуваних стратиграфских целина које сведоче о овом раздобљу, дугом готово два столећа.

Грађевине I и II –

Старији турски хоризонт 16. века, после 1521. г.

На истраживаним површинама доњоградске заравни у подножју Дунавске падине слојеви млађи од 15. века, односно из првог раздобља турске владавине 1521–1717. године, нису остали очувани у оквиру поузданих стратиграфских целина. На целом овом простору откривени су остаци грађевина, разрушених у поменутој експлозији 1717. године, као и само мање површине са траговима наслојавања, уз по неку јаму укопану у старије стратуме. Међу делимично истраженим остацима разорене архитектуре уочени су делови зиданих конструкција за које смо претпоставили да чине делове двеју грађевина. Обе леже над остацима слоја из предтурског раздобља, а делом су укопане и у старије хоризонте.

У квадратима EFG/XXVIII откривени су остаци једног зида у дужини од око 10 м, који у квадрату E скреће ка западу, где му правац пружања даље није истраживан (сл. 60). На супротном крају, у квадрату H/XXVIII, наставак зида у целини је порушен услед укопа за темељ аустријске касарне, а другим паралелним зидом исте позније грађевине пресечен је у свом средишњем делу. Овај зид, који смо означили као део Грађевине I, грађен је од мањих квадера ташмајданског камена, меке некохерентне структуре. Местимично, као грађевински материјал, јављају се и танке опеке у виду хоризонталног реда или вертикално постављене између квадера. Везиво у зиду чинио је компактни црвени малтер са додатком туцане опеке. Темелј зида релативно је плитко укопан, а лежао је на вертикално побијеним дрвеним шиповима. У надземном делу ширина

Сл. 60. Грађевина I,
гео основе са изгледом зида (P 1:100)

му је износила око 1 метар, док је темељ био шири за по 0,20 м са обе стране. На тој равни, око коте 75.80, налазио се под грађевине, од кога су преостали само трагови малтерне површине. По свему судећи у питању су само остаци подлоге пода који је, највероватније, био пополочан опекама. Услед тектонског поремећаја и великог слегања терена, што је било проузроковано поменутом експлозијом, откривени део зида је накривљен и са пукотинама.

Са спољне источне стране зида, уз темељ, откривен је део призиданог канала рађеног од танких опека, који је, по свему судећи, временски близак грађењу овог здања. Откривени остаци зидова оцртавају само мањи део некадашњег габарита Грађевине I која се ширила према западу, односно неистраживаном простору линија квадрата XXVI и XXVII. У линији квадрата XXV трагови зидова ове грађевине нису откривени. Велике количине шута и грађевинског материјала који је подударан са оним из преосталог источног дела, указују на комплетно разорене зидове овога здања. Услед фрагментарне очуваности и ограничених истражених површина, некадашњу основу Грађевине I није било могуће поузданије одредити.

Даље ка западу на простору квадрата D–G/XXVIII–XXII, на истраживаној површини од око 260 м², делимично су

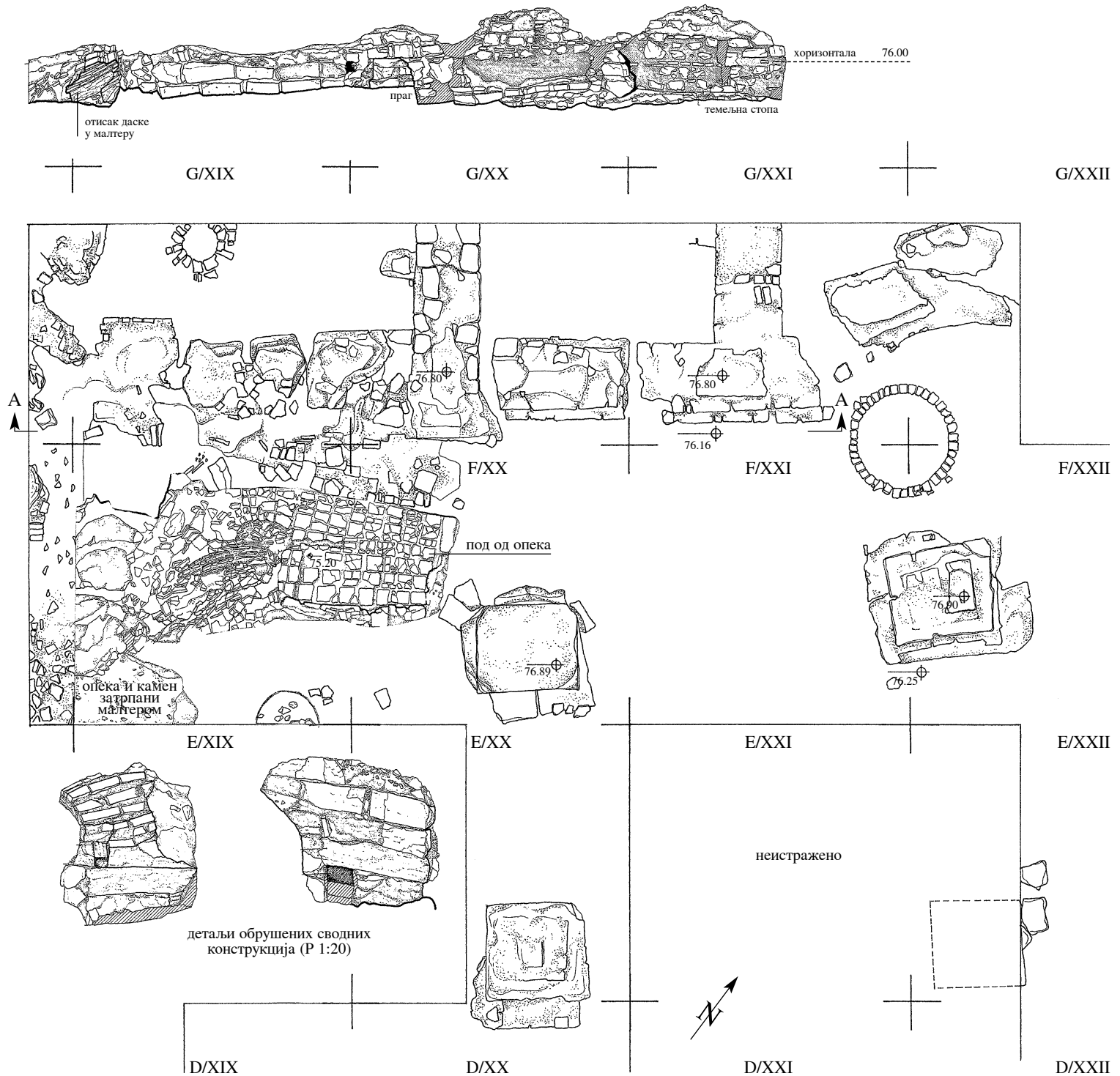
откривени остаци једног знатно већег објекта – Грађевине II (сл. 61, 62). Од овог, претежним делом разореног здања, откривена су четири велика, каменом зидана ступца, промера 1,80 x 1,60 м. Ступци су постављени у два реда на размаку од 6 м, по оси запад–исток, а 4 м у правцу север–југ. Паралелно њиховом правцу пружања, на растојању од око 5 м, откривени су остаци једног зида, који је просторију са ступцима омеђавао према северу. Остаци сличног зида, на нешто већем удаљењу (око 6 м), затварају помнуту просторију према западу. Од оба ова зида, управно на њихов правац пружања, настављају се даље зидови према северу и западу, који излазе изван истраживаних површина. Ови зидови образовали су низ мањих просторија које су, изгледа, окружавале већу салу са стубовима. Откривени делови зидова очувани су местимично и до висине од једног метра. Као што је то уочено и код Грађевине I, сви су померени из свог првобитног положаја и деформисани. Повијени су ка северозападу, што указује на правац главног удара експлозије у којој је страдало ово пространо здање (видети слику 8).

Ступци су грађени квадерима клесаним од меког ташмајданског камена, сложеним у правилне редове. Местимично између квадера налази се по која окомито постав-

Комплекс
средњовековне митрополије
у Београду

Сл. 61. Грађевина II, откривени део основе (P 1:100) са детаљима урушених конструкција

ИЗГЛЕД А-А

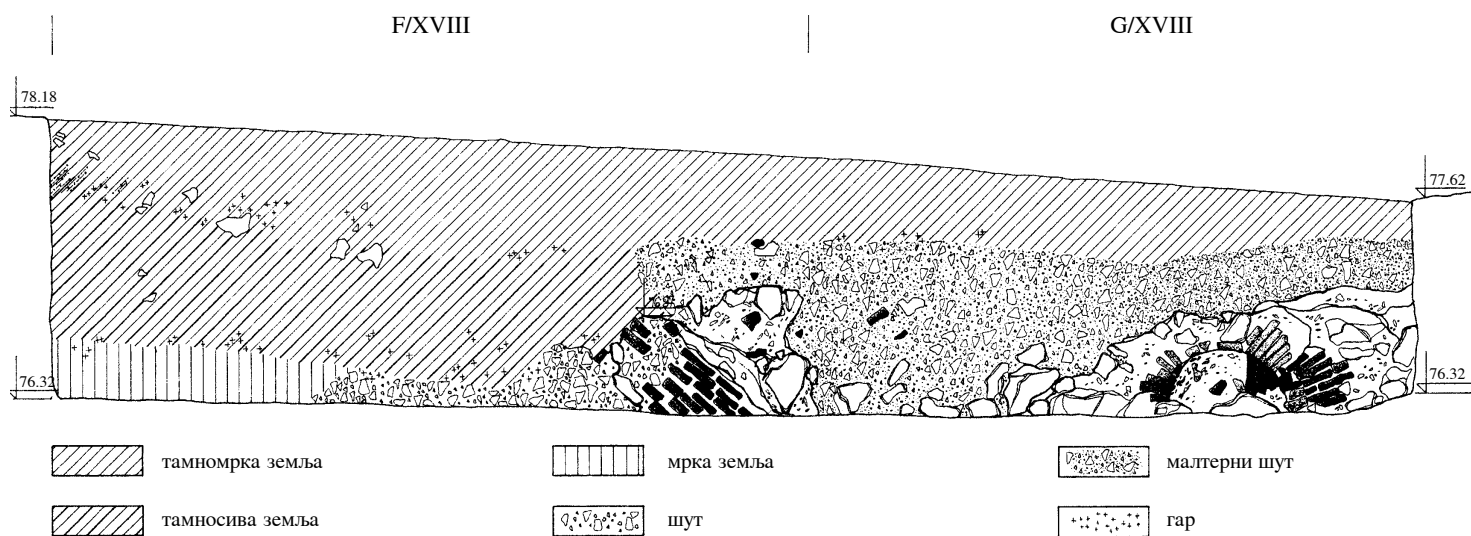
љена опека »угарског типа«, према димензијама, посебно дебљини, аналогна онима уграђеним у Палату. Иста појава, као што је већ речено, уочена је и код Грађевине I. Ступци су имали проширене темељне стопе, веома грубо грађене и укопане до дубине од 0,80 до 1 метар у односу на некадашњу раван пода. У зидној маси темеља откривени су отисци греда дрвеног роштиља, правоугаоног пресека (10 x 15 цм), које су међусобно биле повезане великим гвозденим клиновима. За разлику од стубаца, зидови Грађевине II зидани су од грубље отесаних блокова камена уз, само повремену, употребу правилних тесаника и местимичну појаву изравнавајућег реда опека.

На простору квадрата F/XX–XXI откривени су веома неравни трагови пода. Само на једном мањем делу остала је сачувана површина поплочана танким опекама, на котатама око 76.00, која је лежала на дебљем слоју малтера. На осталим површинама у овим квадратима, раван пода се могла наслутити по траговима малтерне подлоге. У квадратима даље према југу, остаци пода нису били очувани. У већим количинама шута, који је лежао над подом, и то претежно у северном делу просторије са ступцима, налажени су обрушени делови сводних конструкција од танких опека, као и мноштво уломака са траговима клинастих малтерних спојница. За разлику од старијих »угарских« ове опеке су биле нешто тање, 4–5 цм, и мањих димензија. Уобичајене су у слојевима и конструкцијама из старијег турског раздобља на Београдској тврђави, као и стратумима из истог доба на другим налазиштима.

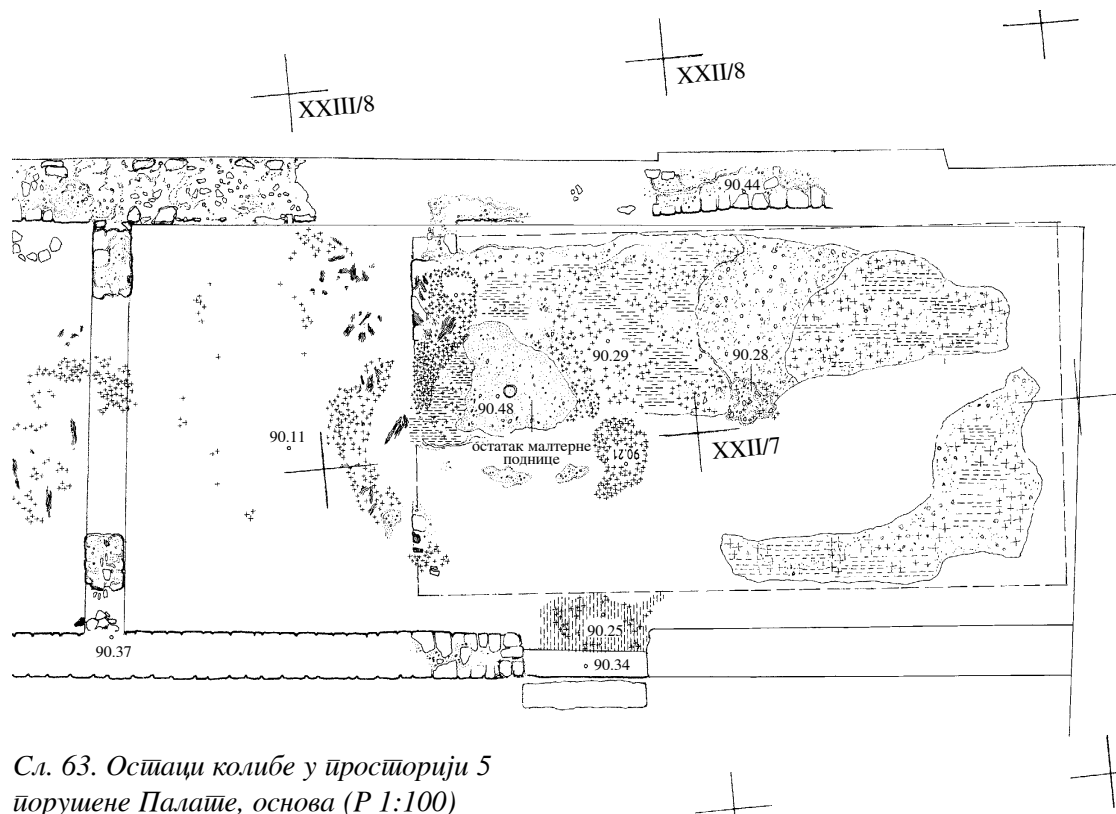
Зидови Грађевине II укопани су у старије слојеве, али стратиграфска ситуација испод истражених различитих делова овог објекта није свуда иста. Тамо где су преостали боље очувани старији стратуми, испод пода ка остацима северног зида, откривен је слој са материјалом 15. века. Нешто даље ка истоку, у истој равни уочен је старији средњовековни слој, док је према југу то искључиво антички хоризонт. Има се утисак да је пре грађења овог великог здања, а вероватно и суседне Грађевине I, заравњен простран плато, при чему су делимично уништени старији слојеви.

Из поремећених слојева ранотурског хоризонта потичу налази керамике који се, будући да потичу из стратиграфски непоузданих целина, могу само типолошки одређивати. У том смислу, нешто значајнији су налази новца међу којима пет откривених комада представљају имитације, односно фалсификате ковања архидукса Фердинанда (1564–1595) (кат. бр. 544–548). Један, нешто млађи примерак из укопа у кв. H/XXVIII, такође је имитација угарског новца кованог у раздобљу 1613–1657. године (кат. бр. 523). Занимљиво је да на овом простору није откривен ни један примерак турског новца, кован пре инфлационих емисија бакарних мангура султана Сулејмана II.

Услед делимичне истражености и фрагментарне очуваности облик основе и димензије Грађевине II за сада се не могу ни приближно одредити, што отежава доношење било каквих сигурнијих закључака. Једино се из основе може делимично сагледати просторија са ступцима, ширине око 15, а дужине преко 20 м. Даље према западу и

Сл. 62. Грађевина II, југозападни профил кв. FG/XVIII са детаљима урушених конструкција (P 1:50)

Сл. 63. Остаци колибе у просторији 5 порушене Палаће, основа (P 1:100)

Сл. 64. Остаци пода колибе, изглед у шoku ископавања

северу могу се очекивати боље очувани делови овог пространог здања које у будућности тек треба истраживати. У том смислу геофизичке анализе, вршене 1990. године, дале су извесне наговештаје.

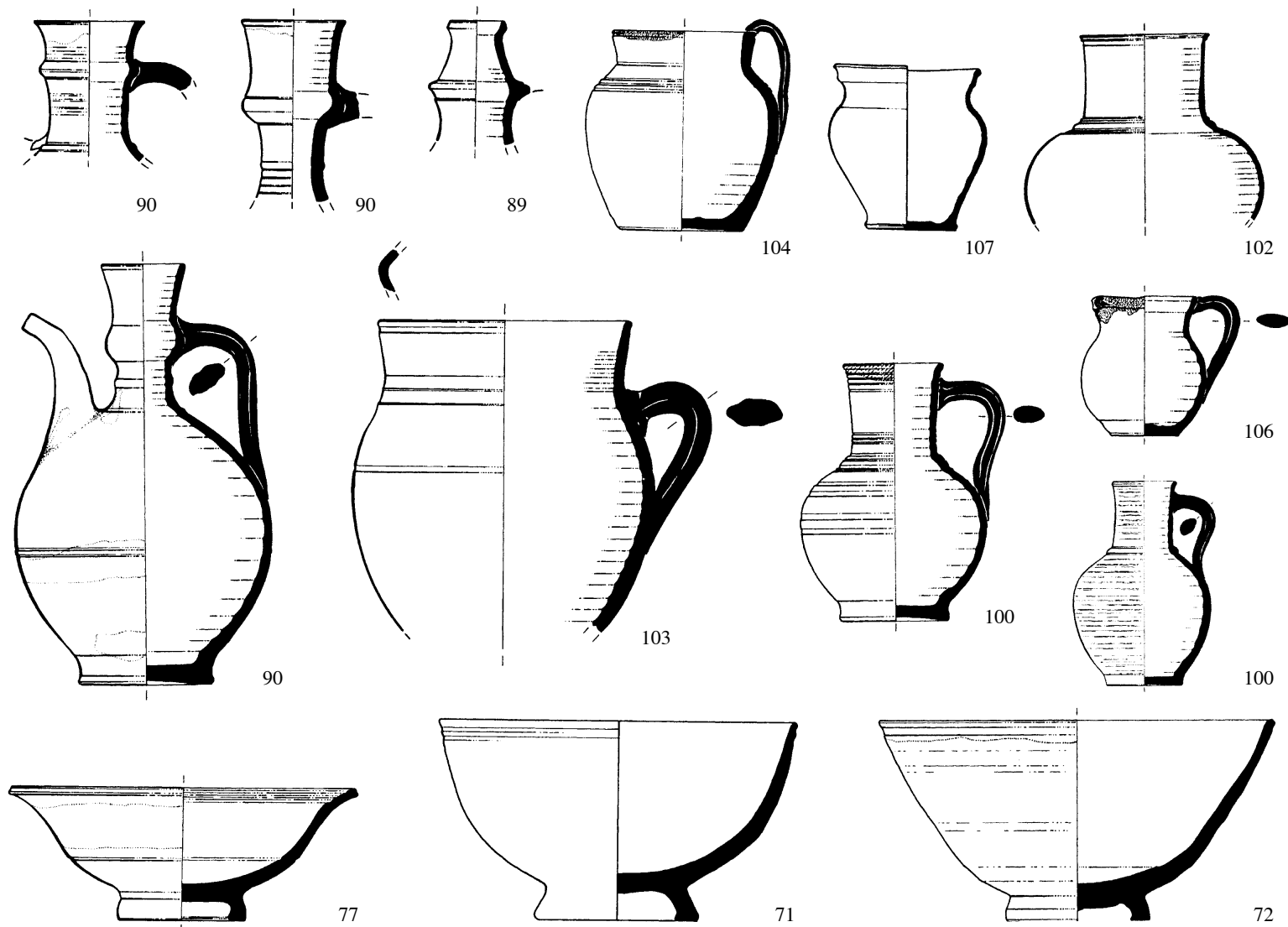
Источни и јужни делови Грађевине II углавном су до темеља разорени, у поменутој експлозији 1717. године. На основу анализе положаја и деформација преосталих зидова, како ове, тако и суседне Грађевине I, и поремећених слојева са великим количинама шута, било је могуће приближно локализовати средиште експлозије на простору квадрата CD/XXIII–XXIV (сл. 8). Том приликом у целисти су ишчезли знатни делови обе грађевине, а остао је нејасан и њихов међусобни однос. У хронолошком смислу може се доста поуздано закључити да су грађене у истом раздобљу, по свему судећи, у првим деценијама након турског освајања града. Ова чињеница, затим положај и начин грађења, указују на могућност да међу остацима Грађевине II препознамо познати каравансарај султана Сулејмана (1520–1566), који се налазио у махали Цареве цамије. Било је то највеће и најсолидније турско здање у Доњем граду. Овај каравансарај приказан је на раније

анализираним плановима са краја 17. века, управо на положају где су откривени и делимично истражени остаци Грађевине II. Међутим, елементи основе откривених остатака не уклапају се у уобичајене облике просторних решења турских каравансараја, као ни у приказе на помнутим старим плановима. Очигледно, наша фрагментарна сазнања недовољна су за доношење коначног суда. Позданијем разрешењу овога проблема, без сумње, допринеће будућа открића.

На простору спаљене и разрушене Палате, јужно од Цареве цамије, под литицама падине, у раном раздобљу

турске владавине нису грађена нова здања. Затечене рушевине коришћене су као извориште грађевинског материјала. Тако су до равни темеља порушени зидови западног дела Палате. Грађа је, можда, коришћена и за подизање новог каравансараја султана Сулејемана. Неке од тамо уграђених опека, по свему судећи су старије сполије. У том процесу систематског рушења, које је започело убрзо после турског освајања, затрпан је велики укоп у некадашњој просторији 5, а околни терен поравнат преосталим малтерним шутом. На том простору, између порушених зидова, откривени су трагови два објекта, могло би се

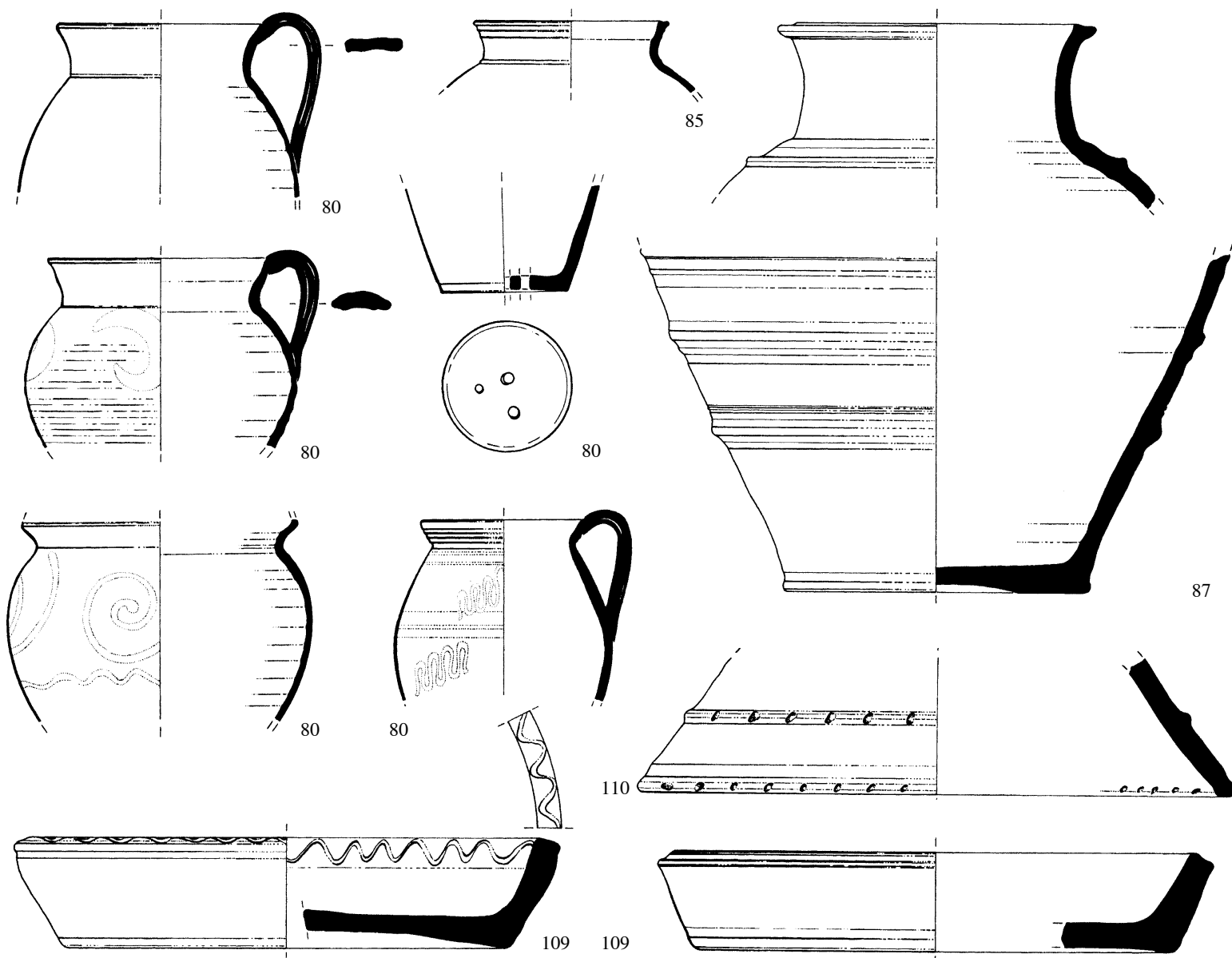
Сл. 65. Старији ширски хоризонт, налази керамике у нивоу колиба (P 1:4)

рећи колибе. Једна од њих била је укопана у шут некадашње просторије 4. Тачан габарит њене основе, у току археолошких ископавања, није поуздано утврђен. Била је широка до 5 м, док се простирање у дужину није могло одредити. Будући да је страдала у пожару сачувани су неки трагови који сведоче о њеном некадашњем изгледу. Била је грађена од плетера облепљеног блатом и дрвених греда. Раван њеног пода није се могла поуздано одредити, пошто се на знатним површинама слој старијег пожара у просторији 4 веома тешко издвајао од онога млађег, са траговима угљенисаног плетера и урушеног лепа. Нешто

поузданији податак, у том смислу, пружа налаз остатака угљенисаних греда које су лежале преко порушеног преградног зида између некадашњих просторија 4 и 5. Трагови ових подних греда уочени су и даље ка западу у просторији 5. На појединим местима над њима било је и остатака дрвених талпи које су, изгледа, чиниле део конструкције пода овог објекта од плетера. У слоју рушења као и засипања изгорелих остатака било је и доста угљенисане пшенице.

Ова колиба од плетера највероватније је била повезана са подземним ходником и засведеним подрумом испод

некадашње просторије 1. Они су једини преостали од спаљене Палате. У подруму, над некадашњим подом и тањим слојем шута, откривен је слој који указује на коришћење овог простора, не само у 16. већ и током 17. века.

Нешто даље ка западу, над засутим укопом у просторији 5, уочени су трагови још једне колибе грађене од дрвета, са подом од набијеног малтерног шута (сл. 63, 64). Захватала је готово читаву ширину просторије 5, а рубом малтерне поднице поуздано је одређена само источна страна. Западни део, који се губи у слојевима шута, тешко је било дефинисати, али јој, по свему судећи, дужина није прелазила 8 м. Као и суседна колиба од плетера и ова је страдала у пожару, о коме сведочи јасан слој гари над очуваним површинама поднице. Међутим, откривени трагови, осим чињенице да је била грађена од дрвета, не указују на друге елементе њене некадашње конструкције. У непосредној близини, односно у северозападном углу некадашње просторије 5, откривена је и једна јама која би према свом садржају могла бити истовремена са овом колибом. Наиме, у јами је откривено мало налаза – делови керамичких посуда (кат. бр. 71, 80, 107) и један бакарни поклопац (кат. бр. 189).

У комплексу поменутих колиба нађено је мноштво археолошких налаза, али су међу њима релативно ретки они који се поуздано везују за овај ниво, тј. за слој горења са подова, јер је у току нешто касније нивелације затечени терен изравнат (сл. 65). Тако су и налази развучени дуж овог простора, а у извесној мери и помешани са онима из слоја деструкције Палате (кат. бр. 77, 80, 89, 90, 100, 104, 106, 109, 110, 296, 302, 305, 306). Иако већина откривених предмета има одлике прелазног раздобља 16. века, поједини се са већом сигурношћу доводе у везу са ранотурским типом продукције, као што су поједине зделе (кат. бр. 71, 72) и готово сви ћупови (кат. бр. 81, 85, 87). Међутим, ниво колиба и османлијски културни круг, несумњиво, одређују луксузне керамичке врсте, пре свега сликане посуде рађене у технологији фајанса (кат. бр. 103, 132–134, 140, 143, 149), затим бакарно посуђе (кат. бр. 195, 202), појасне апликације и прапорци (кат. бр. 222, 224, 233, 237), као и поједини налази прибора (кат. бр. 274) и делова коњске опреме (кат. бр. 332, 351).

У простору средишњег дела старог засведеног трема откривено је неколико јама које би се, према ретким налазима, могле датовати у 16. век. Није јасно чему су служиле, јер у њима није било уобичајеног отпадног материјала. Шут и комади обрушених сводних конструкција

указују да су све засипане у приближно исто време. Након тога уз јужни зид трема, чија је очувана висина тада прелазила два метра, образован је насипни слој мрке земље са прослојцима жутог леса. Овај насип прекрио је последње остатке, углавном темеље, некадашњег спољног зида са аркадама. Ово засипање уз остале, истина ретке, археолошке налазе датовано је и једном бакарном мангуром султана Мурата III (1574–1595) (кат. бр. 557).

На осталим просторима спаљене Палате остаци зидова, делом затрпани шутом, постепено су засипани насипима. Није сасвим јасно шта се дешавало у источном делу порушеног здања током готово целог првог столећа, након турског запоседања града. У простору атријумског дворишта уз јужни подзид, изнад слоја деструкције, а испод познијег нивоа коришћења, откривен је правоугаони простор, димензија 3,25 x 2,30 м. Дефинисан је са четири камене базе за дрвене диреке на угловима и остацима малтерне поднице, на којој је било урушеног кућног лепа и у њему део бронзаног свећњака са чашицом за свећу цилиндричног облика (кат. бр. 208). Базе су правилно клесане и на горњој површини су имале кружни отвор за дрвени чеп. Функција ове конструкције није сасвим јасна. Има се утисак да је у питању био неки мањи трем–киоск, са четвороводним или троводним кровом. Нешто источније од ове конструкције, у равни са малтерним подом, откривена је мања поплочана површина са опекама. На једној од њих остало је сачувано урезано поље са таблом за игру *мице*. У овом нивоу уочени су и остаци ранотурског слоја и једне јаме, затворени нешто познијом калдрмом (сл. 66). Уз уломке керамике, из овог слоја потичу уломци посуђа од фајанса (кат. бр. 150) и бакра (кат. бр. 173, 187), затим делови бронзаних чирака моделованих у виду лотосовог цвета (кат. бр. 208, 212), ножеви (кат. бр. 205, 206), као и по једна појасна апликација (кат. бр. 230) и прапорац (кат. бр. 240). У поменутој јами, укопаној уз некадашњи источни зид палате, откривено је неколико фрагментованих посуда за свакодневну употребу (кат. бр. 80, 83, 90, 100), такође и фајанса (кат. бр. 131), које су подударне са налазима из слоја и јама у комплексу колиба.

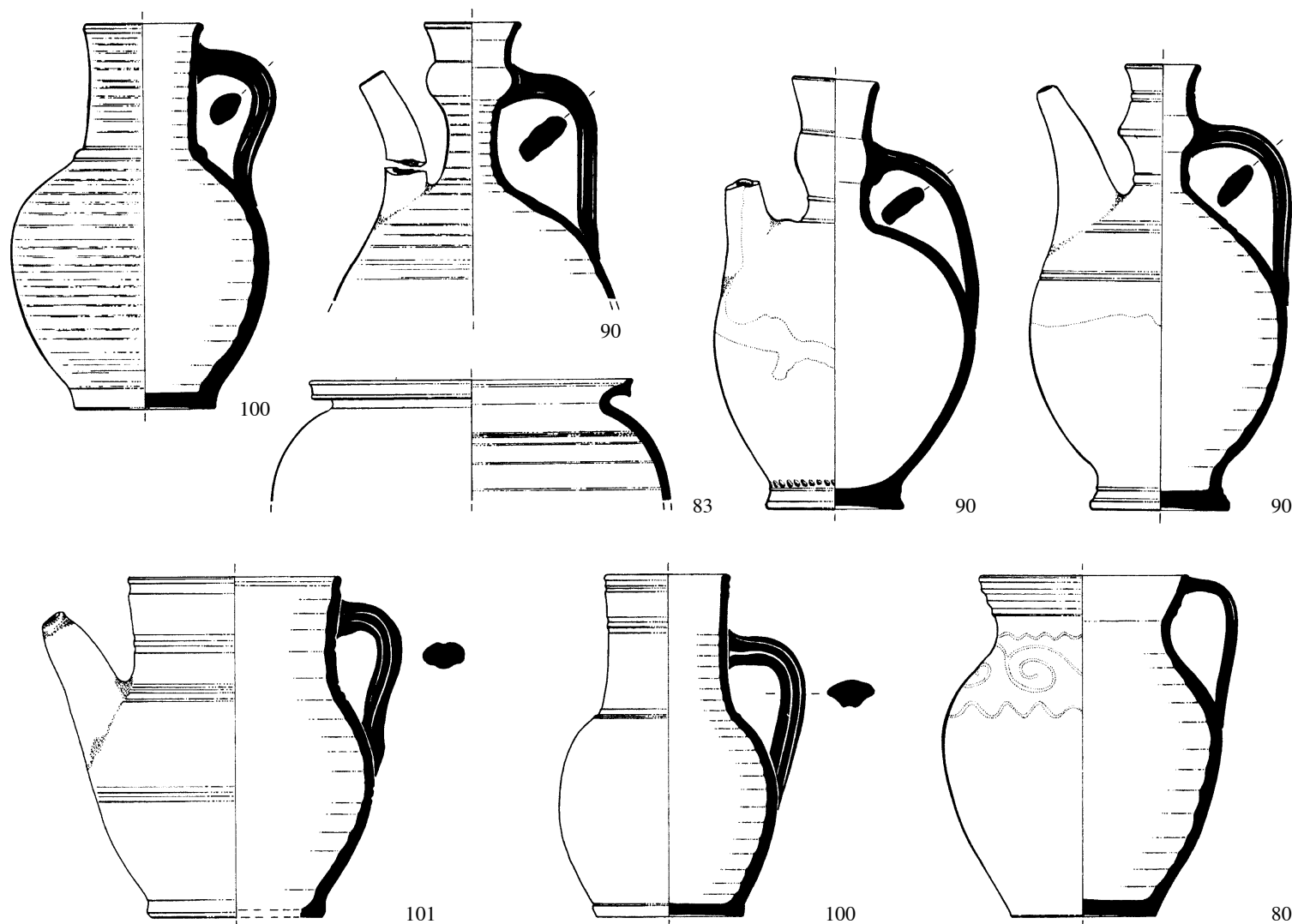
О некадашњој грађевини VI која се касније налазила у саставу Палате, нема поузданих археолошких налаза који би осветлили њену судбину у деценијама после 1521. године. По свему судећи и она је страдала у пожару, али јој преостали камени зидови нису рушени. О обнови, односно поновном коришћењу њених остатака, нема поузданих података пре 17. века. У слоју засипања изнад равни нека-

дашњег пода и прослојака шута, уочени су и релативно малобројни налази ранотурске керамике. Од облика могле су се поуздано типолошки одредити само зделе (кат. бр. 71, 72, 129).

Сводећи напред изложена сазнања, до којих се дошло током археолошких ископавања, о стању рушевина Палате и објектима који су у том простору грађени у првим деценијама турске владавине или позније, током 16. века, остају извесне недоумице. Скромне куће, пре налик колибама, међу зидовима разрушене Палате налазиле су се у непосредној близини џамије султана освајача града, најстаријег и, стога, посебно поштованог исламског свети-

лишта турског шехера. Вероватно су то били објекти намењени становању, али остаје отворено питање ко су им били житељи и какав је био састав новодосељеног турског становништва Доњег града. До будућих истраживања, остаће нејасно како је уопште изгледала нова урбана структура овога дела насеља опасаног бредемима. За сада се само може наслутити да су се уз велика монументална здања, попут каравансараја султана Сулејмана, налазили веома скромни стамбени објекти у којима су обитавали чланови посаде и људство које их је опслуживало. Можда би се у том контексту могли објаснити и откривени трагови станишта у рушевинама Палате.

Сл. 66. Старији турски хоризонт, налази керамике из аџријума порушене Палате (Р 1:4)

Грађевине IV и V – Млађи турски хоризонт 17. века, пре 1688. г.

За разлику од ранијег раздобља, које је започело после освајања града и стабилизације турске власти, током наредног столећа ситуација под литицама падине битно се мења. Над рушевинама старије спаљене Палате граде се нова турска здања – Грађевине IV и V, а над западним делом овог некадашњег комплекса образује се некропола.

Већа, Грађевина IV, подигнута је над просторијом 3, као и деловима просторија 1 и 4 некадашње Палате, а у њен корпус био је укључен и подземни ходник са засведеним подрумом (сл. 70). Била је издужене правоугаоне основе, спољних димензија 24,90 x 6,80 м. У свом приземном делу имала је две просторије и мањи анекс са западне стране, кроз који се улазило у подземни ходник. У целости заснована на рушевинама, Грађевина IV користила је и део старијих зидова. Била је подигнута на простору који је претходно изнивелисан. Том приликом, део рушевина до коте 92.00–92,50 засут је насипом који се састојао од слојева мрке земље, са доста хетерогеним материјалом, као и жутог, готово стерилног леса.

У средишњи и западни део нове грађевине уклопљени су остаци северног зида Палате, укључујући и цео очувани портал. Због разлике у равнима подова, старијег и новог, која је после нивелационих радова износила и преко 2 м, бочне стране портала са унутрашње стране су подзидане зидовима грађеним од правилних тесаника, а висинска разлика је била савладана са осам степеника, од којих последња два нису очувана. Стари седласти портал означавао је улаз и у ново здање. У том смислу био је преуређен и остатак источног крила трема, где се раван пода није битно разликовала од старије. Према западу зазидана је, тада још увек у целости сачувана, једна аркада и преграђен део према порушеном и засутом средишњем крилу трема. Образована је тако нека врста приступног ходника, али остаје нејасно да ли је био засведен или се стара сводна конструкција већ налазила у рушевинама (сл. 67, 68).

Према северној страни средишње просторије и западног анекса, од кога су остали само темељи, Грађевина IV је, као што је напред речено, користила старији зид сигурно надзидан до потребне висине. Источна одаја са те стране имала је сасвим нов зид, дубоко укопан у нивелациони насип, којим је био преграђен некадашњи ареал просторије 1. Са јужне стране нови зид Грађевине IV целом дужином прати трасу старијег, али није утемељен непосред-

но над његовим остацима, већ доста плитко на слоју насипа. Ка истоку лежи на одговарајућем зиду просторије 1, а делом и над насипом, где је био ојачан низом дрвених шипова, пречника 8 цм. У западном делу, Грађевина IV је имала новоподигнути зид, а због разлика између некадашњег и нове нивелете насутог терена, дограђен је са те стране подземни ходник ка подруму у дужини од око 5 м. Под му је настављао косу раван старијег ходника и излазио на коту 89.50. Имао је солидно грађене зидове са каменом сложеним у редове. За разлику од старијег био је засведен полуобличастим сводом од камених тесаника.

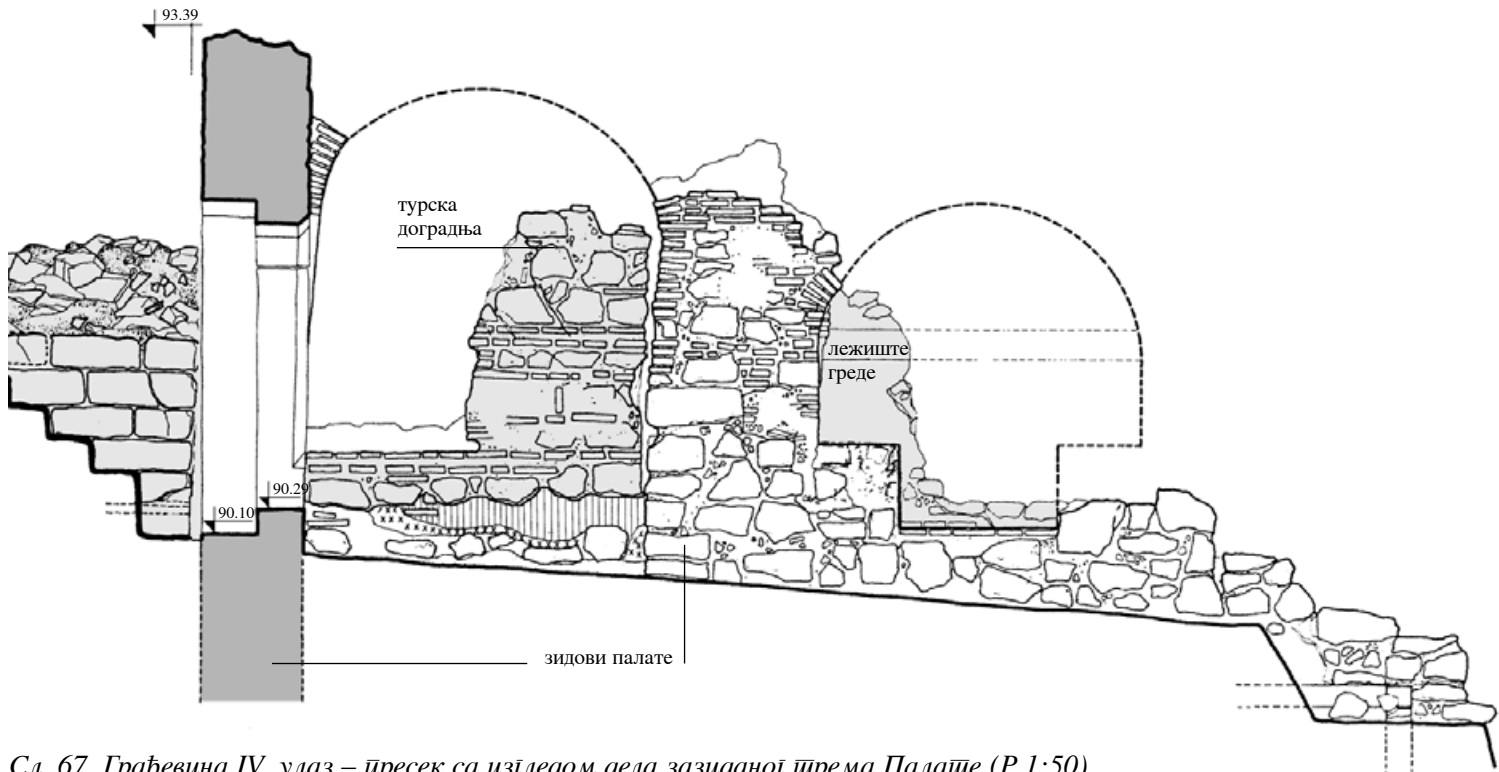
Грађевина IV, судећи према неким боље очуваним остацима, имала је зидове грађене од притесаног камена, повезаног јаким кречним малтером, и танких опека које се, углавном, појављују местимично, и то у виду нивелационих редова. Као градиво коришћене су разне врсте камена. Поред осталог, уочена је и употреба камена са порушених зидова Палате. У темељу дела северног зида откривен је, уграђен као сполија, профилисани део реципијента фонтане из просторије 1.

У структури зидова Грађевине IV, који су имали ширину од око 0,70 м, налазио се дрвени роштиљ, чије су водоравне греде биле у равни лица зидног платна. Постојало је, изгледа, више редова хоризонталних сантрача од подужних и попречних гредица. Налазили су се на међусобним растојањима од око 0,80 м, а били су повезани и по вертикали гредицама истог профила, промера 15 x 15 цм.

За разлику од обимних, преградни зид између источне у централне просторије био је знатно слабије грађен, од ситнијег камена са блатним везивом. Преостао је углавном само у темељу, услед чега се положај врата ка централној просторији није могао поуздано одредити. Судећи према неким недовољно јасним траговима, налазио се ближе јужном зиду и у некој познијој фази био је, изгледа, затворен сухозидом (сл. 69).

У конструкцији јужног зида средишње одаје постојао је камин од кога је откривен доњи део са ложиштем. Био је грађен танким опекама у виду полукружне нише, чији су бочни крајеви излазили из равни зида. Под огњишта, правоугаоно омеђен, био је поплочан опекама које су, услед дејства ватре и дуге употребе, откривене знатно оштећене и засуте великим количинама пепела.

Под у грађевини био је од набијене земље и тешко се одвајао од млађих насипних слојева. У средишњој одаји је за око 0,30 м био изнад равни онога у суседној просторији, док је ниво пода у западном анексу било немогуће одредити.

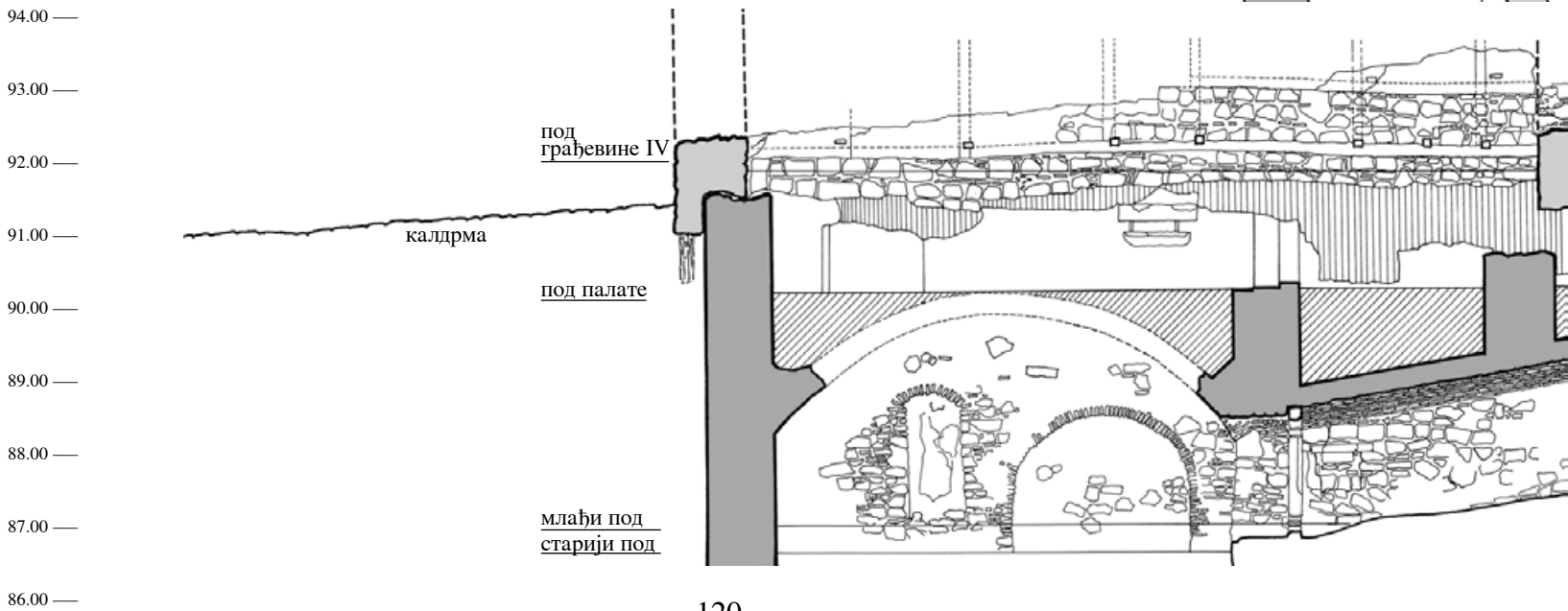
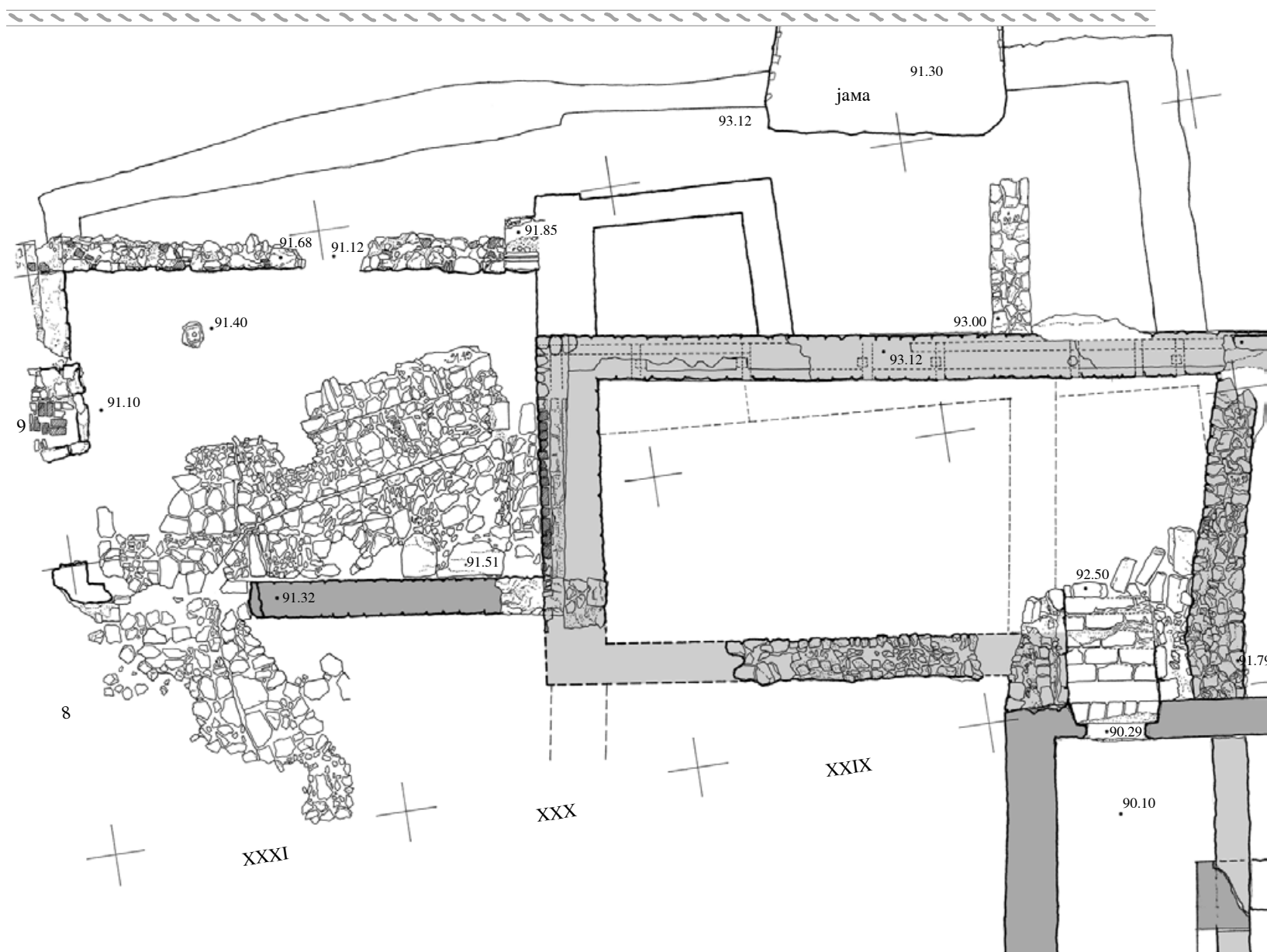
Сл. 67. Грађевина IV, улаз – пресек са изледом дела зазиданој шрема Палате (Р 1:50)

Сл. 68. Грађевина IV,
изглед улаза са дограђеним сћеиеништем

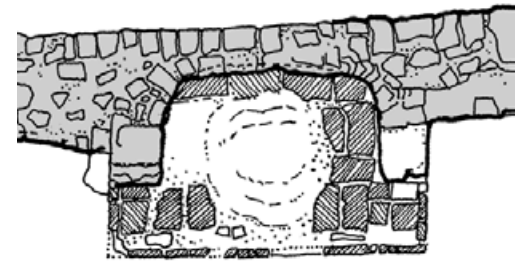
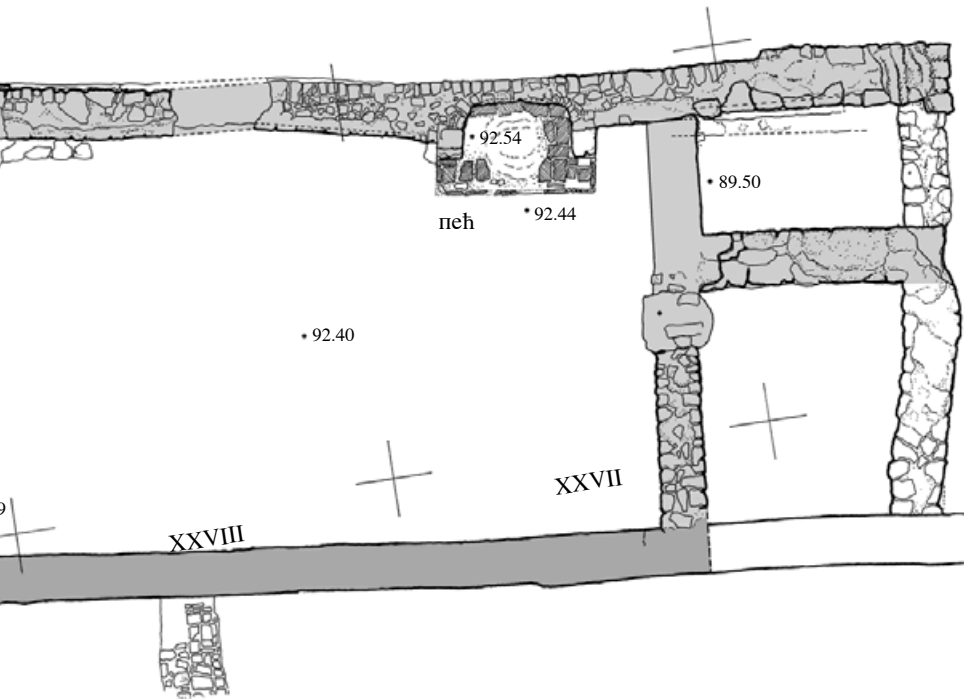

Сл. 69. Грађевина IV,
ошћеи изглед оћкривених остћићака после ископавања

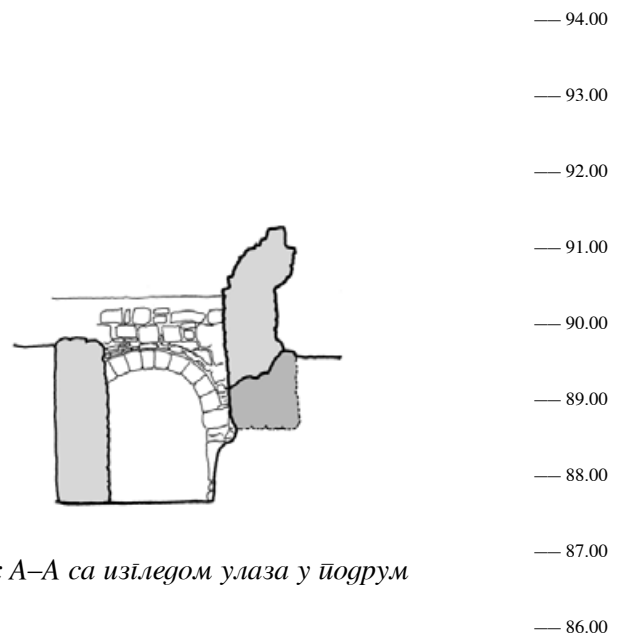
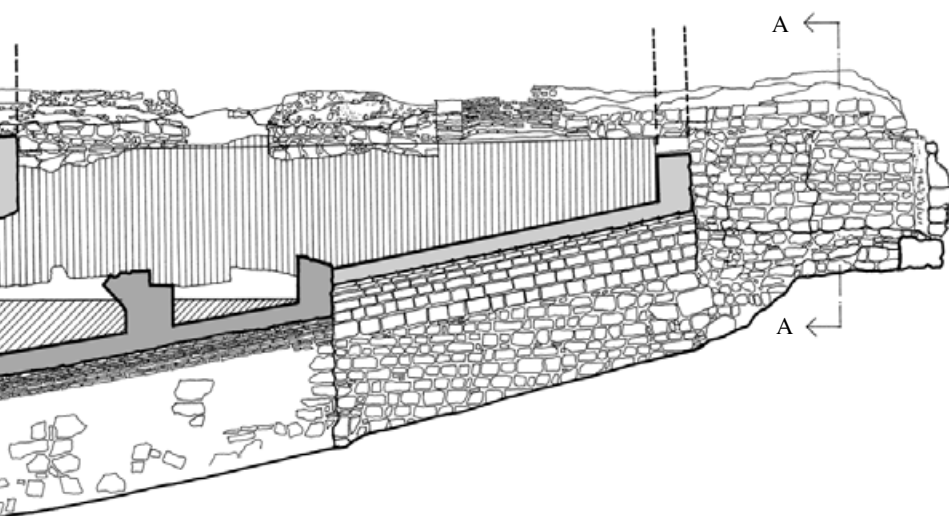

Комплекс
средњовековне митрополије
у Београду

Сл. 70. Грађевина IV, основа и пресек (P 1:100)

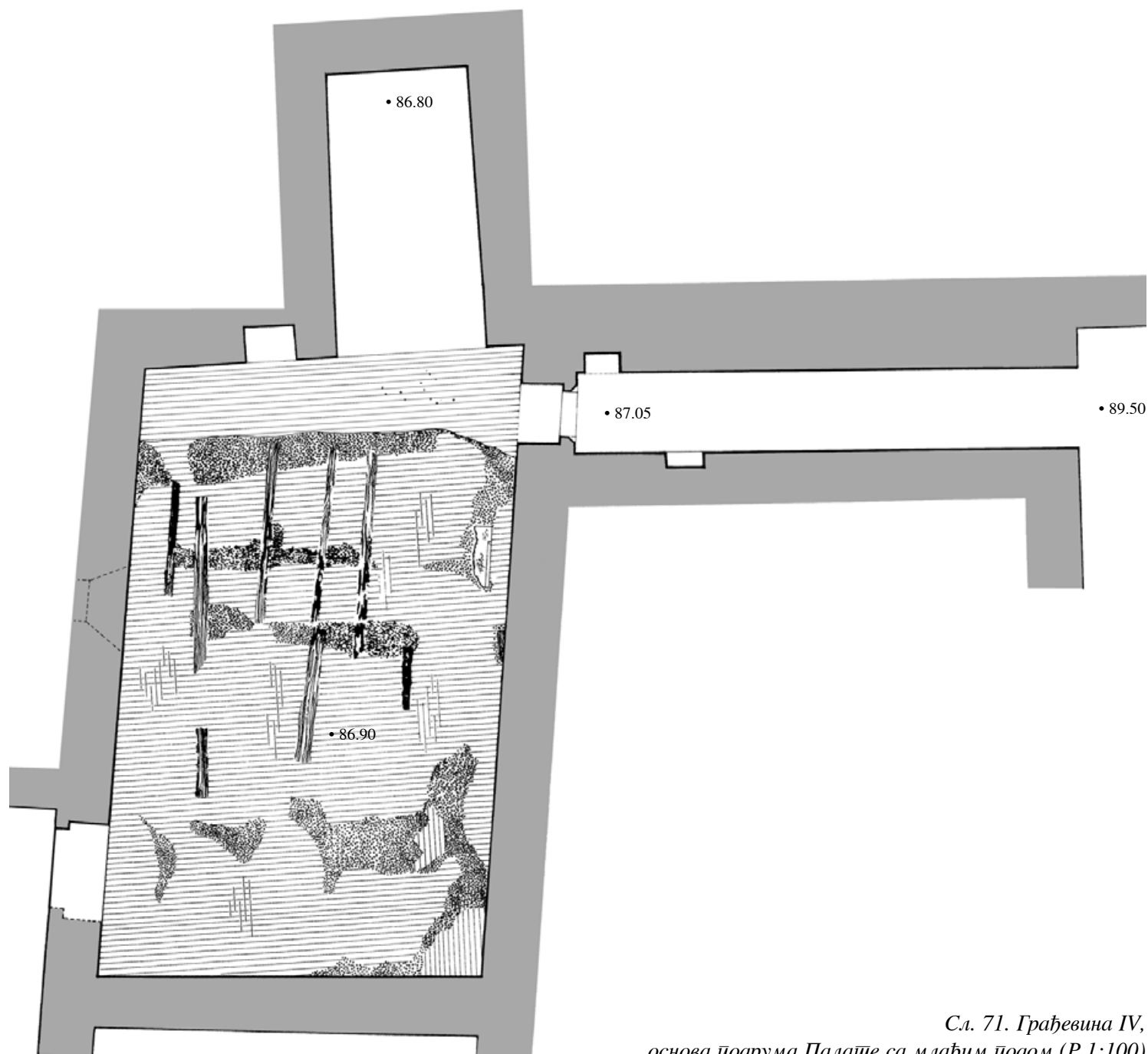
детаљ печи (P 1:50)

пресек А-А са изледом улаза у подрум

У саставу Грађевине IV налазио се и засведени подрум старије Палате. Прилазило му се кроз дограђени подземни ходник у који се улазило из западног анекса. Постојао је и портал у источном зиду, али услед фрагментарне очуваности, тешко је закључити да ли се у овој млађој фази коришћења налазио у свом изворном облику. Млађи ниво

пода у подруму био је за око 0,40–0,60 м изнад старијег. У току археолошких ископавања откривени су остаци његове некадашње дрвене конструкције (сл. 71). У нижем нивоу налазиле су се подужно постављене, масивне паралелне греде на међусобним растојањима 0,60 до 0,80 м. Биле су делом укопане, о чему сведоче очувани иструле-

Сл. 71. Грађевина IV,
основа подрума Палате са млађим нивоом (Р 1:100)

ли трагови. Преко њих уочени су угљенисани остаци попречно постављених талпи. У јужном анексу подрума није било трагова пода.

Слично старијој Палати и Грађевина IV имала је са своје источне стране мало затворено двориште. Према југу и истоку налазили су се подзиди од камена са блатним везивом, чије се трасе, међутим, нису подударале са оним старијим. Само је према северу некадашњи зид атријумског дворишта задржао своју ранију функцију. Део дворишта био је поплочан калдрмом која је остала добро очувана. Ка северу спуштала се у виду стрме, каменом поплочане стазе са траговима степеника, до мање заравни пред бочним улазом у подрум, а потом, вероватно и даље ка доњоградској заравни. Остаје нејасна комуникација овог дворишта са Грађевином IV, будући да на источном зиду, који је у време археолошких ископавања био сачуван до висине од преко 0,80 м, нису откривени трагови врата.

У слоју који се образовао после деструкције Грађевине IV, а уочен и поуздано издвојен само у оквиру овог дворишта, изнад калдрме и дуж спољне стране јужног зида, уз остале археолошке налазе откривено је мноштво уломака кровне опеке. За разлику од старијих здања са овога простора која су, по свему судећи, била покривена дрвеном шиндром, Грађевина IV је имала кровну конструкцију са ћерамидом.

Комплексу Грађевине IV, а у ширем смислу и Цареве цамије, припадала је и у целисти сачувана стара цистерна са филтер бунаром. На дну, које је изгледа редовно чишћено, откривени су налази са краја 17. века, односно раздобља када је започето његово коначно засипање. Нису откривени трагови који би указивали како се ова цистерна снабдевала водом после рушења Палате и прекида довода из фонтане. По свему судећи, прикупљана је кишница са кровова суседних здања.

Остаци суседне Грађевине V откривени су даље према истоку уз старију Грађевину VI, а делом и над њеним рушевинама (сл. 72). Од овог здања, које је већим делом било усечено у падину, преостао је само јужни и део источног зида, док је цела северна страна уништена раније помињаном денivelацијом (сл. 73). Оба су грађена у виду подзиди и уз угао међусобног споја очувани су у висини од око 3 м, односно до равни песковите стене са спољне стране (кота 94.17). Према западу овај простор је омеђавао зид Грађевине VI. Међутим, наставак поменутог јужног зида налаже делом на одговарајући зид старије грађевине, што наводи на претпоставку да су и рушевине овог здања биле

уклопљене у нову Грађевину V. Посматран као целина, то је могао бити објекат правоугаоне основе, спољног габарита дужине око 13,5 м, а ширине око 6 м, са две просторије. Новоподигнута источна одаја дугачка је 6,90 м. Зидови су јој били грађени на исти начин као и код Грађевине IV, са притесаним блоковима камена и водоравним гредама роштиља у равни лица које се и овде налазе у хоризонталним нивовима, на међусобном растојању по висини од 0,80 м. Судећи према налазима из шута, у лицу јужног зида постојале су две декоративно обликоване нише. Наиме, откривени су блокови меког пешчара класани у виду преломљеног лука који су, без сумње, чинили горње завршне делове ниша (сл. 74).

Под у овој просторији лежао је на заравњеној стени. Био је поплочан танким опекама на слоју малтера дебљине око 10 цм. На делу где је боље сачуван уочава се декоративни слог од наизменичних низова подужно и попречно постављених опека. Ниво овога пода је на коти 91.23. У суседној просторији, некадашњој Грађевини VI, у тој равни налазио се ниво гари који је затварао раније стратуме и познији укоп, којим је била засута приземна етажа овог старијег здања.

Услед недовољне очуваности некадашњи изглед Грађевине V може се само наслутити. Нема поузданих података како јој се прилазило и где се налазио улаз. Разложно је претпоставити да је ово здање са северне стране имало дрвени трем. У том случају, стрма калдрмисана стаза са траговима степеника могла је, извесно, служити како за прилаз дворишту суседне грађевине, тако и том претпостављеном трему.

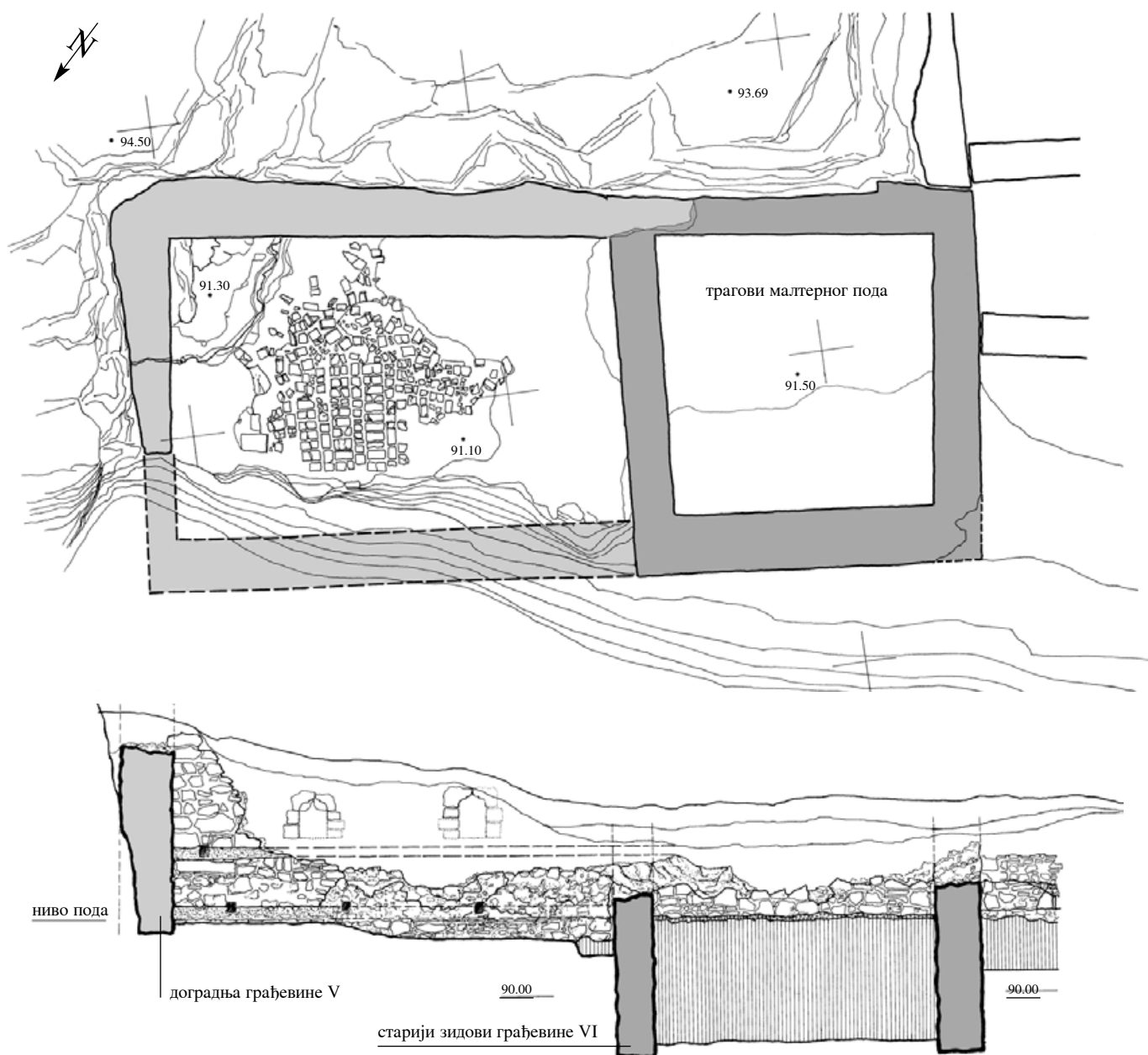
Овом комплексу, подигнутом над рушевинама Палате, хронолошки би одговарала и једна већа јама укопана у меку песковиту стену и насипне слојеве, а делом и старији подзид некадашњег затвореног јужног дворишта. У питању је правоугаони укоп димензија 3,95 x 2,10 м, а дубине, у односу на околни терен са јужне стране, од преко 3 м. Унутрашње стране су биле обложене дрветом, и то окоито постављеним гредицама које су држале хоризонталне талпе. Првобитна намена ове укопане конструкције није јасна. Судећи према слојевима засипања и обиљу археолошких налаза то је једно време могла бити септичка јама, а потом отпадни простор.

У истраженом комплексу Грађевина IV и V откривено је мноштво археолошког материјала, на првом месту уломака керамике. Међутим, услед познијих нивелација и насипања остало је мало непоремећених стратиграфских

целина, што отежава прецизнија датовања. За разлику од Грађевине IV, количина налаза са простора Грађевине V је веома мала, будући да је културни слој највећим делом уништен. Имајући све ово у виду, у даљем излагању ограничићемо се углавном на налазе из затворених целина, као и оне од значаја за хронолошко одређивање грађевина и овог хоризонта у целини.

Из нивелационог слоја којим су засуте рушевине Палате пре подизања Грађевине IV, уз уломке керамике који се према типолошким облицима датују у 16, али делом и 17. век, потичу и два налаза новца. Примерак из слоја у који је укопан јужни зид овога здања кован је у раздобљу 1613–1657. године. Представља имитацију угарског денара и у ширем смислу одређује *terminus post quem* за

Сл. 72. Грађевина V, основа и пресек са изледом (P 1:100)

настанак Грађевине IV (кат. бр. 529). Сребрна акча султана Мехмеда IV (1648–1687) из насипа изнад порушеног средишњег трема, стратиграфски није прецизније одређена, те се само условно може разматрати као један од хронолошких репера (кат. бр. 566). У том смислу значајнији су налази из подземних просторија овога здања. На поду засведеног ходника откривен је сребрни дубровачки новац који по типу одговара ковањима 17. века (кат. бр. 536), а са улаза у подрум потиче један примерак у номинали од 15 крајцара цара Леополда I из 1661. године (кат. бр. 540). У слоју пожара и деструкције, који је затворен рушевинама свода подрума, откривен је пољски новац Јована Казимира (кат. бр. 553) и пет бронзаних мангура султана Сулејмана II (1687–1691) (кат. бр. 588–590, 615 и 630).

Међу бројном керамиком са простора Грађевине IV, за наша разматрања од посебног значаја су налази из затворених стратиграфских целина (сл. 75). У нижим слојевима засипања раније поменуте веће јаме, укопане са јужне стране, откривено је више фрагментованих керамичких посуда, и то здела (кат. бр. 71–74, 77), лонаца (кат. бр. 80, 82, 86), крчага (кат. бр. 90–92, 94), бокала (кат. бр. 98, 102), пехара (кат. бр. 105) и црепуља (кат. бр. 109), као и пећњака (кат. бр. 126, 127) и неколико собних посуда (кат. бр. 128). У

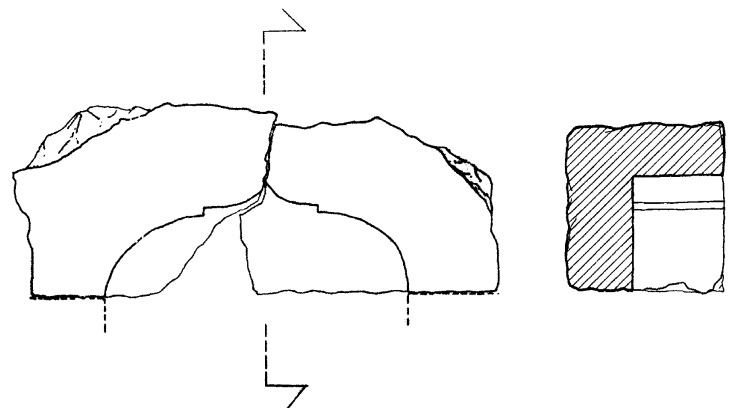
комплексу Грађевина IV и V откривено је мноштво уломака луксузних посуда рађених у техници фајанса, међу којима се препознају зделе (кат. бр. 130) и филцани (кат. бр. 137), затим уломци који би могли припадати још неким зделама, поклопцу са профилисаном дршком и крчагу или бокалу (кат. бр. 145–148, 151). За простор Грађевине IV посебно је значајан скупни налаз тегова (кат. бр. 243–248), који су поуздано сведочанство о присуству лица које је обављало мерење и размеравање намирница. Било је и бакарног посуђа и прибора (кат. бр. 190, 204, 207), позлаћених укосница (кат. бр. 218, 219), украсних делова појасева (кат. бр. 220, 225–227), прапораца (кат. бр. 238, 239), затим различитог алатла и прибора (кат. бр. 262, 266–268, 270–273, 279–283), делова грађевинске опреме (кат. бр. 289, 293, 297), оружја (кат. бр. 304, 307, 310, 311, 314–323) и делова коњске опреме (кат. бр. 331), као и других ситних предмета (кат. бр. 350, 352–355, 371).

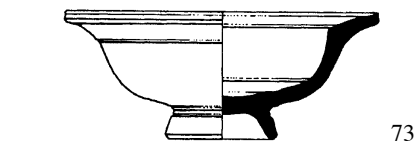
Од посебног су значаја налази из подрума, и то из слоја који се образовао над старијим подом. Од мноштва налаза са овог простора тек је за неколицину утврђено да су припадали овом времену, будући да је услед обимног рушења материјал у већој мери помешан са налазима изнад другог, млађег пода. Пре свега, то су керамичке луле (кат.

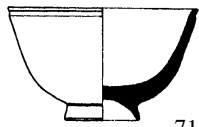
Сл. 73. Грађевина V,
оштри изглед откривених остатака после ископавања

Сл. 74. Грађевина V, детаљ нише (P 1:10)

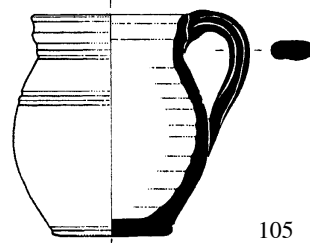

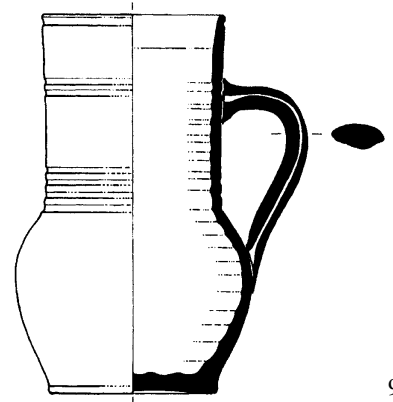
73

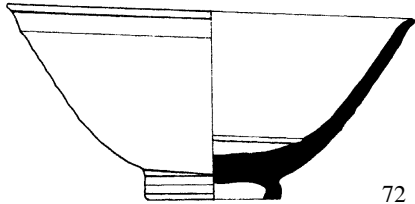
71

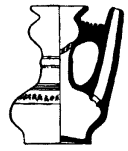
105

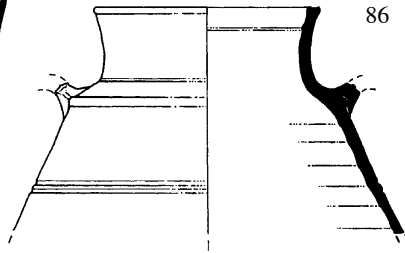
98

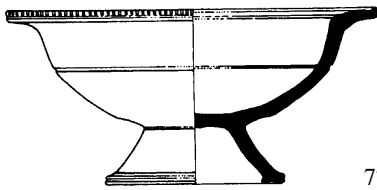
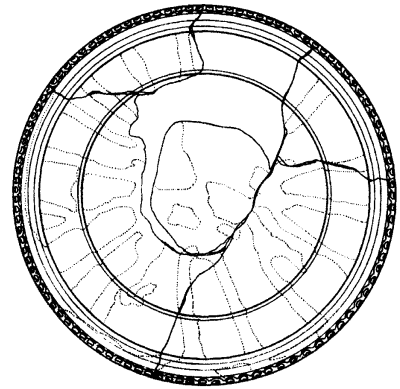
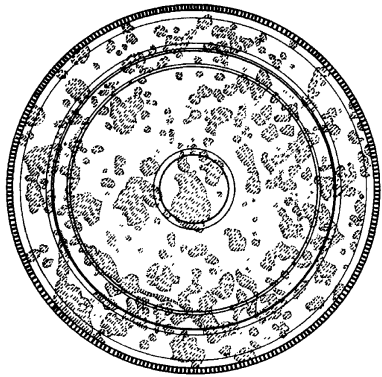
72

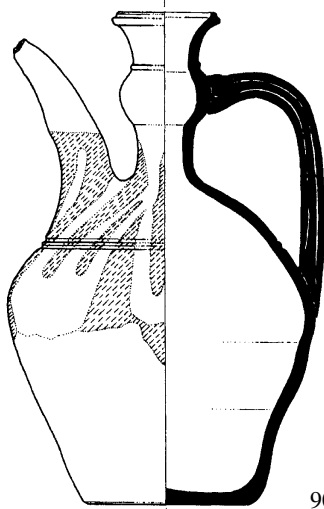
92

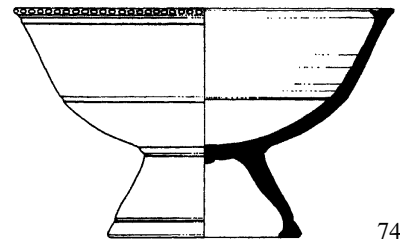
86

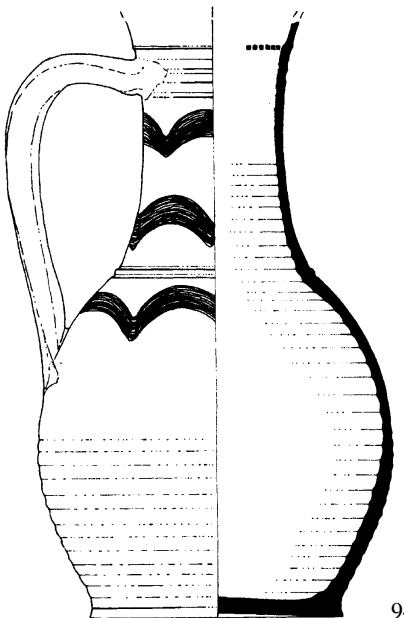
77

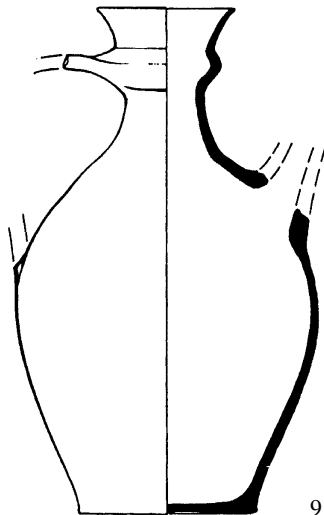
90

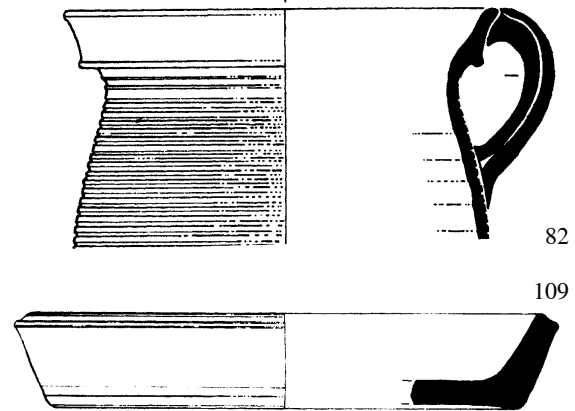
74

94

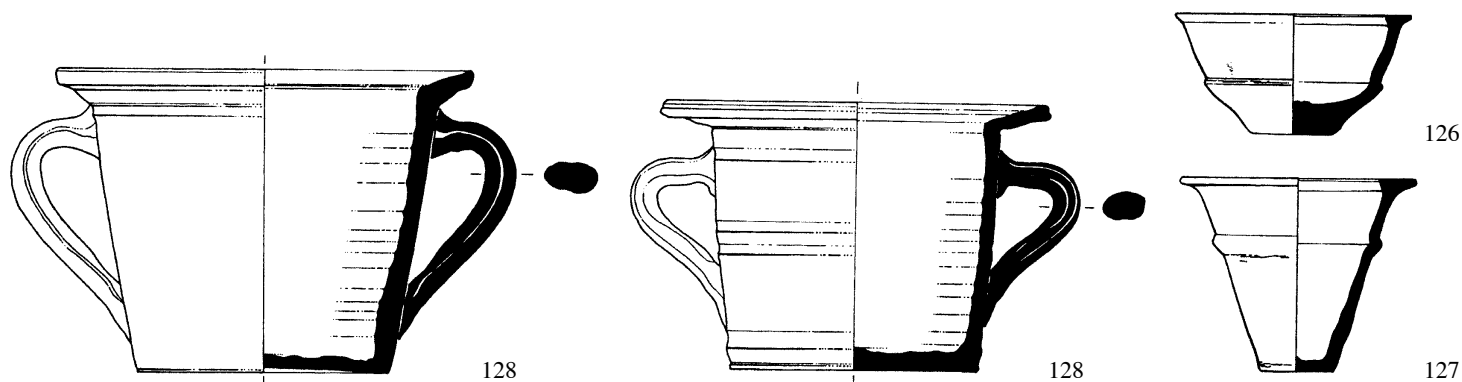

91

82

109

Сл. 75. Комплекс Грађевине IV, налази керамике из правоугаоне (сеишичке) јаме (P 1:4)

бр. 111–120), делови посуда од керамике (кат. бр. 80, 94), фајанса (кат. бр. 135–138, 140, 141, 144) и порцелана (кат. бр. 160, 161), затим једна бакарна здела (кат. бр. 174), четири тега различитог облика (кат. бр. 251–253, 256), тучак (кат. бр. 200), још неколико ситних бронзаних предмета (кат. бр. 223, 236, 349) и коштани језичак појаса (кат. бр. 363).

У најнижим слојевима засипања бунара откривени су претежно делови керамичких посуда који би се могли одредити у ово раздобље (сл. 76). То су посуде за свакодневну употребу – зделе (кат. бр. 73, 78, 123), огњишни лонци (кат. бр. 80), поклопци (кат. бр. 95, 96), потом ћупови (кат. бр. 81, 88), бокали (кат. бр. 100, 101), као и део једне црепуље (кат. бр. 109). Било је и луксузних посуда, као што су сликани крчаг (кат. бр. 93) и тањир од мајолике (кат. бр. 158).

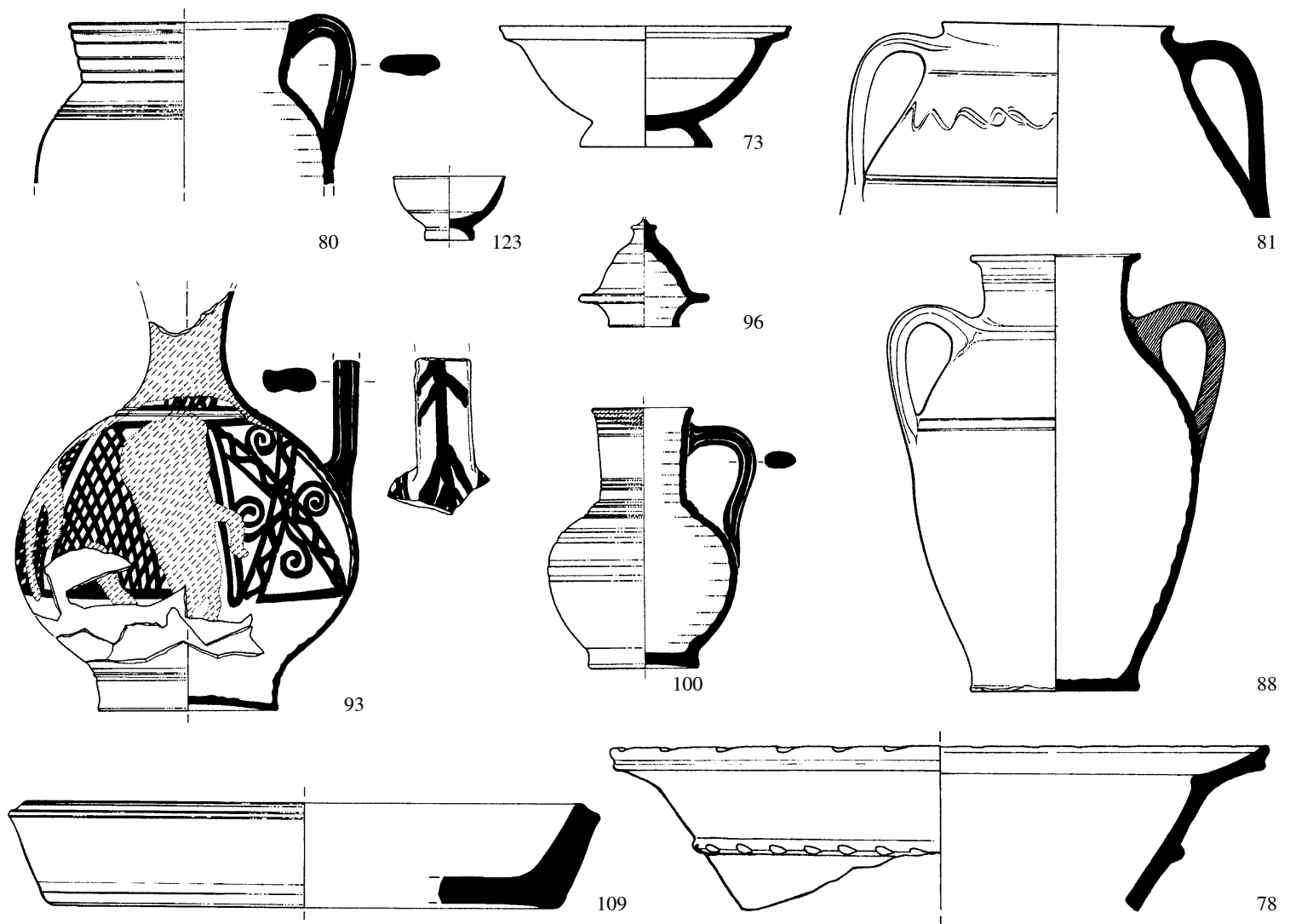
На делу локалитета под литицама Дунавске падине, западно од Грађевине IV, у насипним слојевима који су прекривали остатке зидова Палате, као и околне просторе, откривен је део турске некрополе. Истражено је преко 30 гробова, без прилога, трагова конструкција или надгробних обележја. Сви скелети били су оријентисани приближно по оси запад–исток, што је добрим делом било условљено и конфигурацијом терена. Покојници су положани непосредно у земљу са рукама опруженим уз тело. Судаћи према налазима из насипа у који су укопани, ови гробови се не би могли датовати пре 17. века. Припадали су, без сумње, некрополи која се образовала уз оближњу Цареву џамију.

Судаћи резултате до којих се дошло у току археолошких истраживања остатака, које смо одредили у млађи

турски хоризонт на овом локалитету, намећу се извесни закључци. Грађевина IV обликом своје основе, али и солиднијим начином грађења, одступа у извесној мери од уобичајених објеката турске стамбене архитектуре. У питању је, по свему судећи, било неко здање јавног карактера које је припадало комплексу Цареве џамије. Нећемо погрешити ако међу рушевинама Грађевине IV препознамо остатке мектеба – школе за основно верско образовање, какве су по правилу постојале уз сваку значајнију џамију.²²³ Према поузданим археолошким налазима, о чему је било речи, настанак овог здања не би се могао датовати пре првих деценија 17. века. О времену рушења надземног дела грађевине археолошки подаци нису поуздани. Пострадала је, вероватно, у току аустријске опсаде 1688. године, а најкасније у време урушавања свода подрума.

О судбини старог засведеног подрума некадашње палате, као што је напред изложено, постоје поуздана сведочанства. Археолошки налази јасно указују да је ова подземна просторија интензивно коришћена током двогодишње аустријске окупације Београда 1688–1690. године. Страдала је, могло би се готово поуздано закључити, у време турског напада на град октобра 1690. године. Приликом велике експлозије барута, која је разорила средњовековни замак у Горњем граду, јак потрес се осетио и у Доњем граду. То је сигурно проузроковало обрушавање сегментног свода, плитко заснованог и оптерећеног слојевима насипа. Уз раније наведене налазе који се стратиграфски доводе у везу са турским хоризонтом 17. века, у

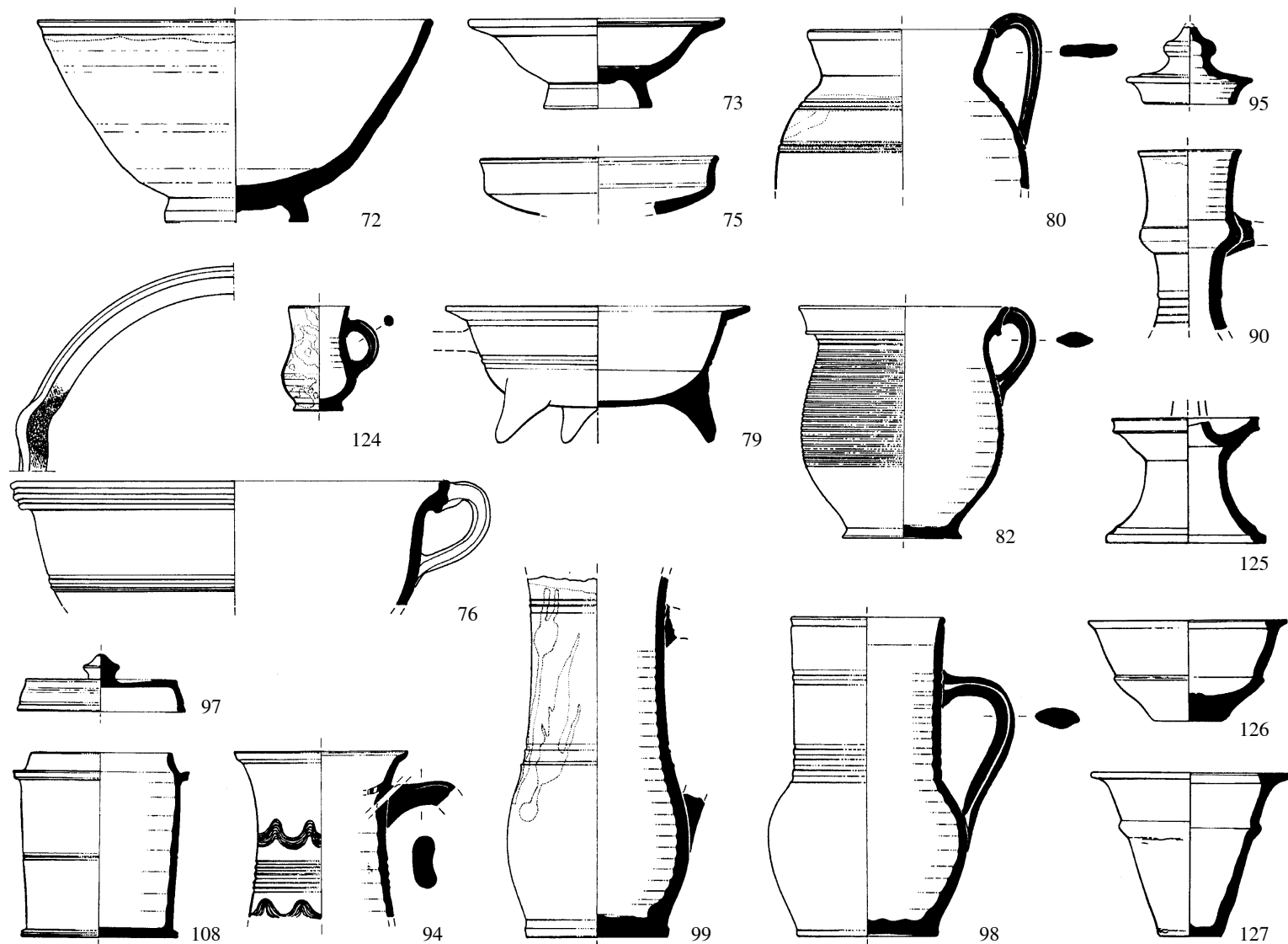
²²³ Đurić–Zamolo 1977, 109.

Сл. 76. Комплекс Грађевине IV, налази керамике из филтер-бунара старе цистерне (P 1:4)

слоју деструкције било је мноштво керамичких посуда (сл. 77), пре свега оних за свакодневну употребу, као што су зделе (кат. бр. 72, 73, 75, 76, 79), лонци (кат. бр. 80, 82, 83–84), затим крчази (кат. бр. 90) и поклопци–запушачи (кат. бр. 95), бокали (кат. бр. 98, 99) и мале посуде (кат. бр. 124). Уз ове посуде за свакодневну употребу у подруму су откривени и поједини луксузнији примерци бокала и пехара (кат. бр. 154, 155). Изузетан је налаз једне зелено глењосане тегле са поклопцем која је служила као реципијент за чување лековитог биља или тинктура (кат. бр. 108, 97). Особеност ове целине чине управо тегле за лекове, рађене

у технологији фајанса. То су посуде лоптастог облика са одговарајућим поклопцима (кат. бр. 152, 153, 156), којих је било око 20, а исту намену имао је и један албарело (кат. бр. 157). Са овом целином доводе се у везу бројни примерци глинених лула (сл. 91), које су детаљно обрађене у скорије време.²²⁴ Посебан значај имају налази стаклених посуда: 32–33 боце (кат. бр. 162–166), две хексагоналне бочице (кат. бр. 168), пет једноставних чаша (кат. бр. 170) и једна чашица (?) са рељефно изведеном розетом око дна (кат. бр. 171). Археолошки садржај подрума допуњују и свењаци, и то бронзани са чашицом у виду лотосовог

Сл. 77. Комплекс Грађевине IV, налази керамике из слоја и нивоа млађеј пога у подруму

цвета (кат. бр. 214) и један керамички (кат. бр. 125), као и уломци керамичких пећњака (кат. бр. 126, 127). Карактер предмета откривених у подруму потврђује раније изнесу констатацију у вези са недовољно разграниченом стратиграфијом слојева, услед обимног урушавања делова спратне конструкције. Овај простор је, сасвим извесно, интензивно коришћен у турском раздобљу, а велики део предмета који су у њему затечени употребљавала је и аустријска војска након запоседања града. Чини се да је овај простор и у време двогодишње аустријске управе имао донекле различиту намену – представљао је оставу за ре-

зерве сирупа, тинктура и мелема. То јесте била нека врста привремене апотеке, мада не у смислу уређеног простора у коме су лекови справљани. За то нису постојали услови, јер је подрум био рушеван и влажан. Можда је намера да се он преуреди и постојала, али за акцију ширих размера није било довољно времена.

Малобројни археолошки налази не пружају елементе за прецизније датовање Грађевине V. Будући да је према

224 Видети: Vikić 2003, 150–153, са наведеном литературом.

опусу зидања истоветна са суседном, може се претпоставити да су грађене истовремено. Вероватно је и ово здање било у вези са Царевом цамијом, али му се некадашња функције не може поуздано одредити.

РАТОВИ И РАЗАРАЊА, 1688–1717. г. (Грађевина III, куће 1–7 и земунице)

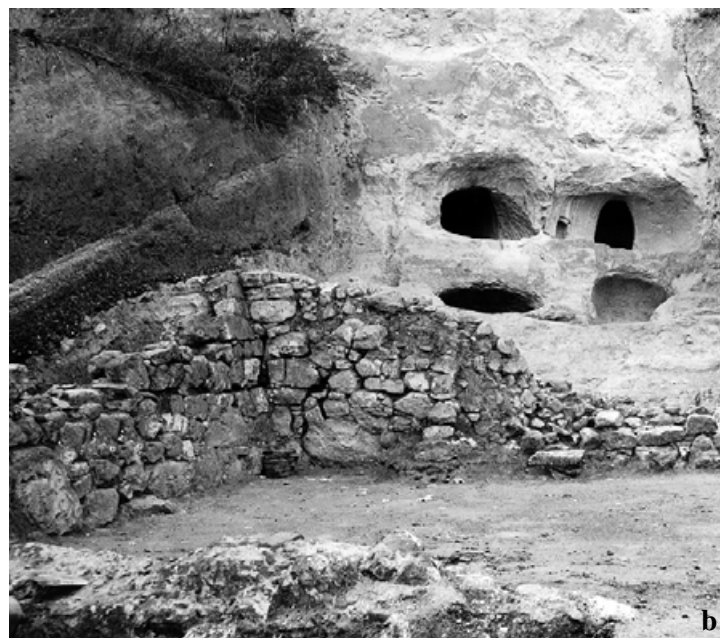
У току аустријске опсаде 1688. године и борби за поновно турско заповедање града, у јесен 1690. године, већина старијих здања у Доњем граду, као и Тврђави у целини, била је тешко оштећена или разорена. У просторе брањене бедемима смештена је турска војска која је, поред осталог, радила на обнови затечених и изградњи нових фортификација.²²⁵ Према напред изложеним сазнањима, до којих се дошло у току археолошких истраживања, у том раздобљу аустро–турских борби порушене су Грађевине IV и V које су се налазиле под литицама Дунавске падине, јужно и источно од Цареве цамије. Ово старо сакрално здање било је можда оштећено, али не и порушено. Разарања је преживео и суседни велики каравансарај.

У деценијама које су следиле, на прелазу из 17. у 18. век, простор старе Палате и порушених турских грађевина,

на, све до самих стеновитих литица, поново је насељен. Током археолошких истраживања, непосредно испод слојева насипа откривени су трагови више скромних станишта и једне нешто веће грађевине из овог раздобља. За разлику од ранијих епоха, откривени трагови становања углавном су груписани на релативно малом простору, између некадашње трасе јужног зида Палате и окомитих стена са јужне стране, односно на површини квадрата 9–12/XXI–XXXVII у ширем смислу. Услед одлика терена који је у знатном нагибу од југа ка северу, неки од ових објеката били су грађени над подзидима који су се обрушили, а неке од преосталих конструкција страдале су приликом засипања падине, односно позније аустријске денивелације, тако да су, углавном, преостали само фрагменти основа некадашњих кућа. Са друге стране остао је очуван читав низ занимљивих укопа у мекој песковитој стени који су, вероватно, служили за привремена станишта, али то не би могао бити и коначни одговор на питање њихове изворне функције (видети План II).

Образовању овог најмлађег стамбеног хоризонта под Дунавском падином претходило је изравнавање терена и засипање рушевина Грађевине IV. У структури овог насипа, поред шута уочени су слојеви мрке земље са релативно мало налаза и готово стерилни прослојци жутог леса. На

Сл. 78. Грађевина III у шоку ископавања: а) изглед ка истоку; б) изглед ка југу

том простору (кв. 8–10/XXV–XXVIII), уз делимично засецање у падину са јужне, а делом и источне стране, подигнута је нова Грађевина III, правоугаоне основе, површине око 110 м², односно димензија унутрашњег простора 15,30 x 7,20 м. Имала је зидове грађене ломљеним каменом различитих величина, који је већим делом потицао са околних порушених, старијих здања (сл. 78/а, б). У њиховој структури уочен је трошни кречни малтер, као и траг дрвеног роштиља, чија се једна од греда налазила у равни унутрашњег лица, на висини од око 0,80 м у односу на ниво пода. Зидови са западне и северне стране имали су дебљину од 0,70 м, док су остала два, грађена у виду подзида, била нешто масивнија – 0,80 до 1 м. Улаз, широк око 2,30 м, налазио се у оквиру источног зида. Раван пода Грађевине III, на коти око 93.60 м, био је дефинисан само слојем набијене мрке земље, без трагова гари. У средишту унутрашњег простора на поду, налазио се притесани камени блок са кружним удубљењем на горњој површини, односно база дрвеног дирека, на који је била ослоњена носећа греда таванске конструкције. Судећи према уломцима из шута, ова грађевина је имала кров покривен ћерамидом.

У унутрашњости Грађевине III културни слој над подом није се могао јасно издвојити од слоја деструкције и најнижег нивоа насипа којим је потом цео простор засут. Међу археолошким налазима, превасходно уломцима турске керамике, такође, нема уочљиве разлике. Из слоја над подом потичу две бронзане мангуре султана Сулејмана II (1687–1691) (кат. бр. 580–581), а у насипу жутог леса са спољне стране северног зида откривен је један угарски бакарни примерак новца цара Франца II (1705–1711) (кат. бр. 533).

Према стратиграфским показатељима, као и наведеним нумизматичким налазима, настанак ове грађевине могао би се, приближно, временски одредити у крај 17. или прве године 18. века. Њено рушење, судећи према слабости грађе и уоченим деформацијама зидова, могла је проузроковати велика експлозија барута, у лето 1717. године, која је, као што је већ раније истакнуто, разорила већину затечених доњоградских здања.

Приликом нивелисања терена за подизање Грађевине III зазидан је, у техници сухозида, стари готички портал, односно познији улаз у порушену Грађевину IV (сл. 7). Овом интервенцијом спречено је засипање рушевина источног крила трема Палате и омогућено његово даље коришћење. По средини тог релативно малог простора, дужине око 6 м, а ширине 2,20 м, готово у нивоу старог пода, откривене су две камене базе за дрвене дирече на које је била

ослоњена кровна конструкција над зарушеним сводом. На поду, у равни поменутих база, откривен је камени блок са барокним профилем, преклесан од старијег јеврејског надгробног споменика. Према облику и обради подударан је са венцем оближње доњоградске капије цара Карла VI, што указује на чињеницу да је ова просторија, адаптирана у старијој рушевини, била у употреби још крајем друге деценије 18. века.

Уз Грађевину III, у кв. 10–11/XXVI–XXVII, откривени су остаци куће 1, правоугаоне основе, димензија 3,20 x 4,50 метара, а површине око 15 м². У питању је била брвнара једним својим делом укопана у меку песковиту стену. Јужни зид, до висине од скоро два метра, чинила је равно засечена стена. У његовом средишњем делу налазило се полукружно усечено огњиште, са наглашеним плитким димњачким каналом (сл. 79). У односу на раван пода било је издигнуто за око 10 цм. Ложиште му је било засуто великим слојем пепела који је лежао на изгорелој стени. Са бочних страна огњишта у стену су усечене две мање декоративно обликоване нише. Првобитно су биле истог облика и димензија. Мада су накнадно оштећене, првобитна форма лако им се може сагледати (сл. 80). Зидови са осталих страна, где нису били усечени у стену, имали су субструкцију од једног реда камена.

Под у брвнари, на коти 94.50, био је рађен од дрвета. Судећи према очуваним траговима, у меку стеновиту подлогу биле су укопане гредице паралелне са јужним зидом. Преко њих су лежале дрвене талпе, од којих су остали очувани знатни угљенисани остаци. Приликом чишћења пода откривене су три бакарне мангуре Сулејмана II, и то једна у самом огњишту, а друге две ближе јужном зиду (кат. бр. 588–589 и 630), затим бронзани тег, као и неколико оловних пушчаних зрна. У источној ниши, уз огњиште нађен је носач уљне светиљке од жице (кат. бр. 215), док су на поду куће била два тега за кантар (кат. бр. 257, 258), из калупа изливена пушчана зрна која нису изрезана – полуфабрикати (кат. бр. 287), као и један веома квалитетно резан коштани предмет (кат. бр. 369).

Кућа 1, подигнута највероватније последњих година 17. века, страдала је, изгледа, у пожару, мада трагови интензивног горења нису уочени. Нешто касније оштећен јој је јужни угао укопом млађе јаме 2. Материјал из њене испуне није се разликовао од онога из куће. Откривени су

ретки уломци керамике, бронзано пуце, као и доста животињских костију. Редак и занимљив налаз представљају два релативно добро очувана кожна ђона.

За разлику од ове, остале куће на истраженом простору знатно су слабије очуване. У кв. 10/XXI–XXII откривени су остаци две куће (2 и 3) или, можда, једног нешто већег двопросторног објекта. Од, условно назване, куће 2 откривен је јужни део који залази под профил и фрагменти бочних зидова. Остаци северне стране која је била подзидана, нису очувани. Између бочних зидова, који дефинишу ширину објекта од око 4,30 м, преостао је део поднице од набоја, у чијој субструкцији је било и комада камена. На поду, уз источни зид откривени су остаци пећи правоугаоне основе, димензија 0,60 x 0,90 м. Очувана је супструкција од компактне изгореле земље, а у шуту уломци зелено глеђосаних пећњака са блатним везивом.

Даље према западу преостали су трагови куће 3, некадашње ширине око 3,60 м, од које су, као и код суседне, остали само трагови јужног дела. Супструкција зидова над којима се, сигурно, налазила бондручна конструкција, била је од камена и местимично опека повезаних блатом. У средишњем делу јужног зида откривени су остаци камина у виду правоугаоне нише (0,90 x 0,40 м). Минимални остаци источног зида који је, изгледа, био заједнички за обе

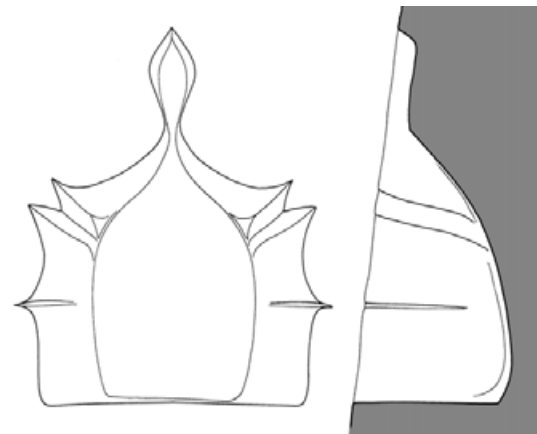
куће, не пружају довољно елемената за анализу њиховог међусобног односа. Разложно би било претпоставити да је у питању био један објект, али позиције јужног зида обе куће не говоре у прилог оваквом мишљењу. Уколико су у питању остаци две посебне куће, чини нам се да у том случају то не би могли бити истовремени објекти. Према неким елементима стратиграфског односа кућу 3 би требало сматрати млађом конструкцијом.

Кућа 4, чији су делимично очувани остаци откривени у квадратима 7–8/XX–XXI, била је двопросторно здање. Била је правоугаоне основе, ширине унутрашњег простора око 4 м, а укупне дужине преко 9 м. Зидови, односно супструкција бондручне конструкције, били су грађени од камена са блатним везивом. Мања, јужна просторија, имала је под од набоја постављен преко укопаних и паралелно постављених дрвених греда. Са западне стране имала је огњиште са димњачким каналом уграђеним у зид и правоугаоним ложиштем поплочаним танким опекама које су биле омеђане обрађеним каменим ивичњацима. Од друге, знатно веће просторије, очуван је само део источног зида, укопан у старије слојеве и насип са гробовима раније поменуте турске некрополе. Остали део куће 4, који је некада био над подзидом, уништен је приликом аустријске денивелације.

Сл. 79. Кућа 1, изглед јужног зида са огњиштем и нишама

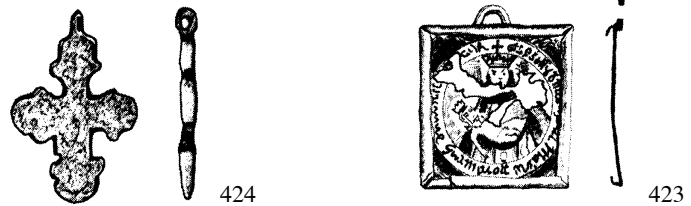
Сл. 80. Кућа 1, детаљ нише (P 1:20)

У квадратима 9/XXII–XXIII откривени су веома скромни остаци две куће (5 и 6) које су биле паралелно постављене, управно на падину, на међусобном растојању до свега два метра. Од куће 6 откривен је део зида у висини од око 0,60 м, грађен од камена са блатним везивом. На унутрашњем лицу зида откривен је компактан ружичасти малтер који се јавља и на преосталом делу подне површине. У поду, уз лице зида, очувано је неколико опека које представљају последњи траг некадашњег огњишта. Ова конструкција, као и одговарајући део зида уништени су познијим кружним обзиданим укопом. Нешто боље очуван је део зида куће 5, уз чије унутрашње лице је, такође, постојало огњиште поплочано опекама уграђеним у малтерни под. Зараван на којој су се налазиле ове две куће, према северу је имала заједнички подзид од камена, грађен у сухозиду. Овај подзид се налазио на траси некадашњег јужног зида просторије 5 Палате, а остало му је очувано неколико најнижих редова.

На простору између остатака кућа, уз јаме, налажени су и укопи у стене меког пешчара, често правилних облика, чија је некадашња функција остала нејасна. У њиховој

Сл. 81. Проспир у подножју Дунавске падине, ниво најмлађеј хоризонтиа, у шоку радова

Сл. 82. Проспир у подножју Дунавске падине, крстић и најрсна икона из гроба укопаној у лес (Р 2:3)

испуни било је релативно мало археолошких налаза који се нису разликовали од оних из кућа и слоја непосредно над стеном. Уочени су и трагови неколико пећи усечених или постављених на стеновиту подлогу. Једна од боље очуваних је истражена у квадрату 10/XXIII. Била је потковичасте основе, са подом поплочаним опекама, а имала је и калоту од које су преостали делови усечени у стену, тј. у жути лес (сл. 81).

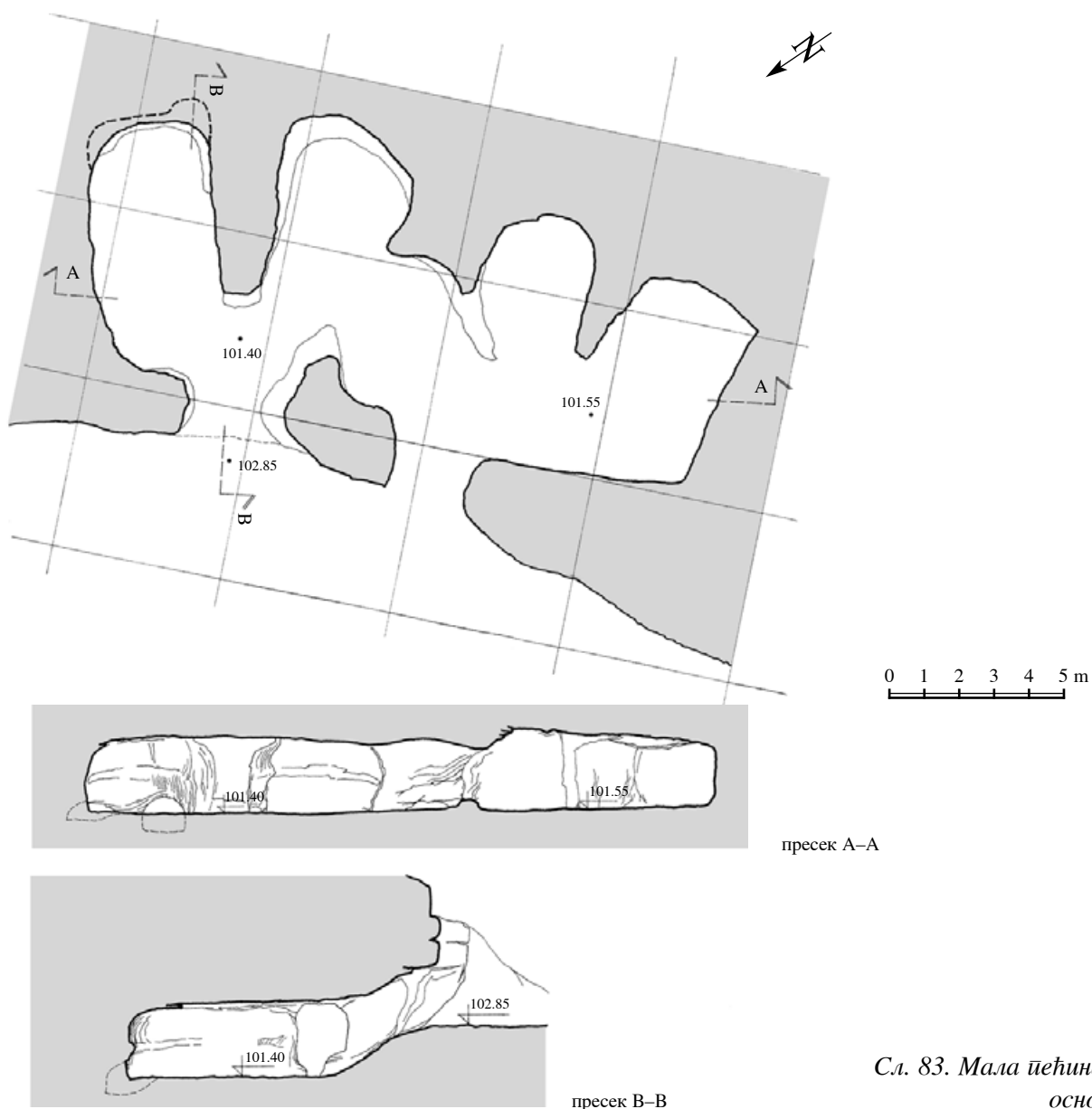
У овом, превасходно насеобинском простору, откривени су и укопи два гроба који се не би могли довести у везу са раније помињаном турском некрополом, око 30–50 м даље ка западу. Један од ових гробова (кв. 10/XXXIV), оријентације запад–исток, лежао је у жутом лесу непосредно над стеном, а делом је био засут мрком земљом са шутом. Уз делимично очуван скелет откривена су по три бронзана дугмета, уз лево и десно колено, као и једна мања пређица. Међу поремећеним костима грудног дела налазио се мали правоугаони метални оквир у коме се између стакла и подлоге од тканине налазио папир са траговима латинских слова. У питању је, без сумње, била напрсна иконица или, можда, нека амајлија са записом. Други сличан гроб откривен је нешто западније, у кв. 11/XXVII, такође укопан у жути лес. Уз поремећене остатке скелета откривени су мали крстић и иконица, штампана на папиру, и смештана у оквир од брозаног лима са алком за качење, а била је са предње стране покривена стакленом плочицом (сл. 82). У кружном пољу које обележава трака са текстом приказана је Богородица са Христом (кат. бр. 423, 424). На основу анализе самих налаза, као и чињенице да су у питању хришћански гробови, разложно би било претпоставити да су ту покопани погинули борци из тврђавске посаде која је бранила Београд током опсаде, у јесен 1690. године.

Особену појаву која хронолошки одговара овом раздобљу – најмлађем хоризонту (1688–1717), представљају

укопи у литицама песковите стене. Различити по величини и карактеру, само неки од њих су остали боље сачувани, док их је већина зарушена у време аустријског засипања падине. Трагови појединих укопа ове скупине уклоњени су у току археолошких ископавања због опасности од обрушавања и безбедности на локалитету у целини. У даљем излагању задржаћемо се на опису само преосталих, боље очуваних, где се издвајају такозвана *мала пећина* и неколико укопа које смо условно назвали *земуницама*.

Мала пећина, са два улаза, налази се непосредно под спољним средњовековним бемом Горњег града (кв.

13–14/XXXIV–XXXVII). Укопана је у меку пешчарску стену, над којом је слој знатно компактнијег и тврђег кречњака, у функцији стропа ове вештачке творевине (сл. 83). Разуђене је основе са четири прстасто распоређена полукружна одељка, укупне унутрашње површине од око 100 м², и висине 2 до 2,40 м. Испред оба улаза налазила се мања зараван (кота 102.85). На том простору, као ни у унутрашњости ове »пећине« приликом археолошких истраживања нису констатовани трагови културног слоја. Изузетак представљају остаци једног огњишта поплочаног танким турским опекама, бочно од десног улаза.

Сл. 83. Мала пећина на Дунавској падини, основа и пресеци (Р 1:200)

Источно од мале пећине под високим слојевима рецентног насипа откривена је широка, али релативно плитка поткапина–абри, такође настала укопом у меки пешчар под седиментом компактне кречњачке стене (кв. 13/XXXVIII). Изнад равни овога простора откривени су трагови веома танког културног слоја, где је уз уломке турске керамике нађено више коштаних израђевина–дугмади и плочица које су послужиле за њихову израду (кат. бр. 372–380), као и мала стаклена боца (кат. бр. 169).

Ниже заравни, пред малом пећином (кв. 11–12/XXXVI) откривени су остаци укопаног станишта, са подом на коти 99.92, које смо означили као земуницу 1 (сл. 84). У питању је невелики правоугаони објект, димензија 3,50 x 2,40 м, површине 8,5 м², са два пространа укопа у јужном зиду. У већем (2,00 x 1,20 м), моделованом у виду свода, на задњем зиду налазила се уклесана троугаона ниша. По свему судећи, ово станиште је било наткривено шаторастом дрвеном конструкцијом, од које су преостали слабо видљиви трагови греда.

Непосредно испред претходне земунице откривени су остаци основе једног правоугаоног објекта, делимично укопаног са јужне и западне стране. Ова, условно названа земуница 2, била је, изгледа, већим делом подигнута од дрвене грађе (сл. 85). Према очуваним траговима могло би се претпоставити да је била дугачка око 5, а широка до 2,80 м. На својој источној страни имала је мањи плато, са кога се прилазило и суседној земуници 1. На

заравњеној стени, која је чинила под (кота 101.12), уз трасу некадашњег источног дрвеног зида, откривени су остаци пећи са супструкцијом од опека и камена, уз урушене пећњаке са траговима блатног везива. У дну ложишта пећи налазила се узидана једна црепуља (кат. бр. 109).

На нижој заравни, делимично укопана под претходни објект, налазила се земуница 3. Правоугаоне је основе и релативно малих димензија, 2,50 x 1,80 м. Цела је усечена у стену у виду полуобличастог свода, са подом на коти 98.10. Са њених бочних страна постојале су још две сличне од којих су преостали само зарушени трагови (сл. 86).

Испред ове земунице откривен је угао куће 7, са остацима јужног и западног зида. Оба су делом усечена у стену, а грађени су од уломака камена и опека са блатним везивом. На том простору сачуван је и део пода од набоба на коти 96.70, са траговима пожара. Већи део ове куће која је, изгледа, имала бондручну конструкцију, уништен је приликом засецања падине, односно раније помињане аустријске денивелације терена, тако да јој се некадашње димензије не могу ни наслутити (сл. 87).

На приближно истој висинској коти са овом кућом, као и оближњим земуницама у литицама падине ка западу, уочени су трагови још три до четири слична укопа. Готово у целости су уништени услед обрушавања меке псковите стене.

У мало бољем стању преостали су трагови нешто даљег низа укопа. У кв. 11–12/XXX откривена је земуница 4,

Сл. 84. Земуница 1, изглед после ископавања

Сл. 85. Земуница 2 са остацима куће, после ископавања

неправилне, скоро полукружне основе. На боље очуваној јужној страни имала је две простране лучно моделоване нише, чија дубина, међутим, није била већа од једног метра. Сudeћи према очуваним траговима може се наслутити да јој је горњи део био исклесан у виду полукалоте, обрушене под притиском познијег насипа. У поду, који је на коти 97.10, откривена је кружна обзидана конструкција, пречника 0,90 и дубине 0,70 м, поплочана танким турским

Сл. 86. Земуница 3, изглед после ископавања

Сл. 87. Кућа 7, изглед откопаних остатака

опекама. Уз јужни руб имала је правоугаони укоп, а са супротне стране усечен канал. Био је широк око 0,20 м, а дугачак 1,35 м, са падом према дну кружног дела. Трагови интензивног горења откривени су само на северном крају канала, те остаје нејасно чему је ово постројење било намењено.

Сличне конструкције, али нешто мања, била је и суседна земуница 5 у кв. 11–12/XXVIII–XXIX. За разлику од претходне, у оквиру јужног зида имала је низ од шест малих ниша, приближно правоугаоног облика. Уз ову земуницу, нешто источније, постоје трагови још два релативно плитка укопа за које би се могло претпоставити да представљају делове обрушених, али незавршених конструкција.

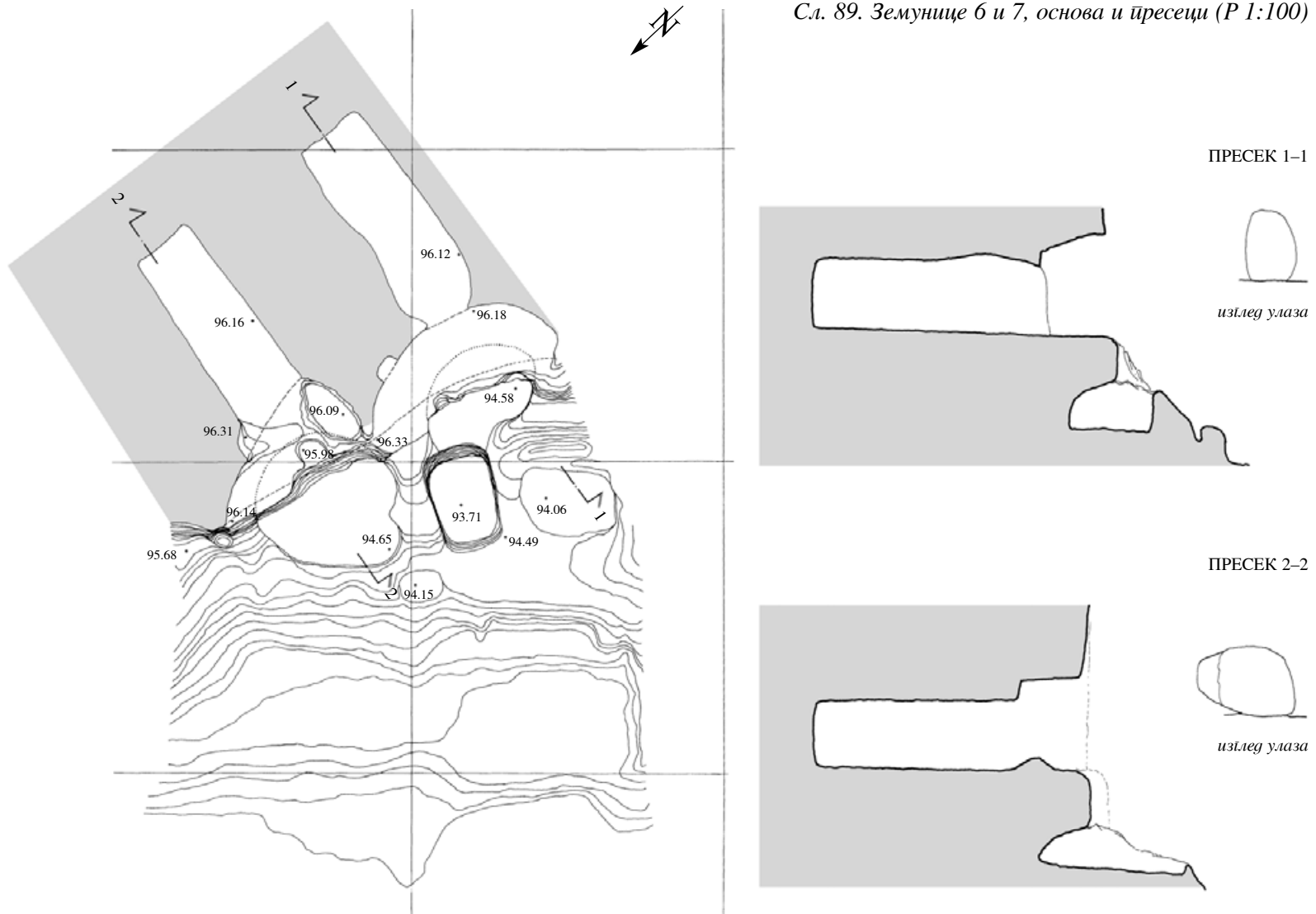
Занимљив комплекс представљају земунице 6 и 7, где су уочени укопи у два нивоа. У горњој равни, на коти око 96.15, откривена су два паралелна издужена и уска укопа, оба сличних димензија око 3,50 x 1,10 м. Усечени су у меку стену, у виду полуобличастог свода, чија висина у тему не прелази 1,10 м. У нижем нивоу испред земунице 6, у стени је моделована полукружна пећ са калотом. О њеној некадашњој функцији сведоче опалени зидови јарко црвене боје. Испред суседне земунице постоји сличан укоп, са јамом испред, али без трагова који би указивали на његову првобитну функцију (сл. 88–90).

Последњи у низу укопа у стеновиту литицу Дунавске падине, са препознатљивим траговима, представљао би остатак већим делом обрушене земунице 8, у кв. 12/XXVI.

Сл. 88. Земуница 5, изглед после ископавања

Сл. 89. Земунице 6 и 7, основа и пресеци (P 1:100)

Из преосталог дела може се закључити да је била полукружне основе и да је са јужне стране имала банак. По целини конструктивног склопа није се битно разликовала од земуница 4 и 5.

У укопима које смо условно означили земуницама, над подовима готово да и нема трагова коришћења. Ретке археолошке налазе стратиграфски је било веома тешко издвојити од познијег насипа којим је падина засута у раздобљу непосредно после 1717. године. Изузетак представља само скупни налаз од 12 бакарних посуда (кат. бр. 176–185, 193, 201) које су откривене сложене на каменом банку земунице 8, где су се затекле у тренутку обрушавања стропа овог укопа. Стратиграфски подаци и поред

оскудности археолошког материјала поуздано указују да ови укопи у стенама припадају раздобљу које је непосредно претходило засипању стеновитих литица падине. Међутим, остаје ипак недовољно јасно питање њихове изворне функције. Иако смо их условно назвали земуницама, том типу станишта према свим одликама одговара само једна. Све остале би се можда могле протумачити као привремена склоништа за посаду, у ванредним условима, када је након турског запоседања града 1690. године већина здања у оквирима бедема била порушена или тешко оштећена.

За разлику од ових укопа у стене, слојеви најмлађег хоризонта који су образовани пре засипања простора јужно од некадашње Палате, знатно су боље документована

ни. Не набрајајући сав археолошки материјал, о чему ће даље бити више рећи, указаћемо само на примерке новца који ближе временски опредељују овај хоризонт. Најбројнији су налази инфлаторних бакарних мангура султана Сулејмана II, којих је било у слојевима над стеном, али и у неким од објеката. Међу њима су евидентирана 32 појединачна и један скупни налаз од 176 комада (кат. бр. 687–862). Мангуре овог типа масовно су коване током

1689–1690. године, да би већ наредне 1691, као потпуно обезвређен новац,²²⁶ изашле из оптицаја. За наша разматрања појава великог броја мангура Сулејмана II је изузетно значајна јер одређује поновно османско запоседање града, октобра месеца 1690. године, као поуздан *terminus post quem* за настанак најмлађег турског хоризонта уз литице Дунавске падине. Нешто познији примерци из слојева над стеном припадају ковањима султана Мустафе II

Сл. 90. Земунице 6 и 7, ошшти изглед после ископавања

(1695–1703) и Ахмеда III (1703–1730) (кат. бр. 632–636). Аустријски новац заступљен је примерком цара Леополда I (1657–1705) (кат. бр. 549) и два бакарна, угарског ковача цара Франца II (1705–1711) (кат. бр. 534–535).

Посматран у целини најмлађи турски хоризонт под литицама Дунавске падине, образован после 1690. године, осликавао је опште стање Београда у раздобљу аустро-турских ратова. На простору иза Цареве џамије која је, без сумње, надживела разарања и задржала своје сакрално значење, подигнут је читав низ скромних здања од дрвета, бондрука или чатме, и привремених станишта у виду укопа, условно означених као земунице. Образовањем овог насеобинског хоризонта на простору иза некадашње Палате у знатној мери измењена је старија конфигурација терена. Укопи у литице били су праћени знатним обрушавањима меке песковите стене, а у подножју су настале усечене заравни за трасирање основа кућа. У том позном процесу грађења изгубљени су неки детаљи изворног рељефа, који би помогли да се поузданије утврде правци некадашњих комуникација између Горњег и Доњег града, преко стрме Дунавске падине. Такође су ишчезли и трагови евентуалних старијих слојева непосредно под стеновитим литицама.

У разарањима током аустријске опсаде Београда, августа месеца 1717. године, пострадали су сва затечена здања, не само у подножју Дунавске падине већ и на подручју Доњег града у ширем смислу. Рушевине Цареве џамије, некадашње цркве Успења Богородице, као и оближњег каравансараја султана Сулејмана разграђене су, да би портот цела Дунавска падина била засута насипима са денivelисаног Горњег града.

ПОКРЕТНИ АРХЕОЛОШКИ НАЛАЗИ

Све културне слојеве из времена прве континуиране турске власти, самим тим и оне на простору некадашње Палате, одликује мноштво археолошких налаза, а слична је ситуација и у насипима на Дунавској падини као и њеном подножју, где материјал 16–17. века у потпуности преовлађује. Сложену стратиграфску ситуацију у овом комплексу одређују, у основи, три грађевинске етапе и четири хоризонта у чијим се оквирима одвијао свакодневни живот. Простор знаменитог сакралног здања претворен је у сасвим другачији амбијент чији карактер одређују, уз архитектонски склоп новоизграђених здања, и разноврсни

предмети материјалне културе. Због тога, тежиште нашег интересовања је на налазима из стратиграфских целина истражених на простору старе Палате, док је материјал из насипа у другом плану и представља значајну потврду, али и допуну података о појединим врстама.

У односу на след излагања предмета из средњовековних хоризоната, концепција каталога налаза из раздобља турске власти и насипних слојева је унеколико другачија. На уобичајен начин обрађени су керамика и стакло, у виду типологија облика посуда и предмета, као и коштани налази који су због релативно малог броја примерака обрађени појединачно, без издвајања према намени. Различит приступ осталом материјалу оправдава велика количина специфичне грађе која, уз то, до сада није представљала предмет детаљних изучавања. Мисли се, пре свега, на разноврсне употребне и украсне предмете рађене од метала. Они су овде рашчлањени не само по врстама метала и легура, него и по намени чиме је, сматрамо, постигнута већа прегледност грађе. Тако су израђевине од бакра и бронзе, као најкомплекснија скупина, раздвојене на кухињски прибор и посуде, свећњаке, кандила, накит и делове одеће, прибор за мерење тежине итд. Налази алата и прибора груписани су према намени у одређеној привредној делатности (пољопривреди и различитим занатима), или некој другој свакодневној активности (прибор за личну хигијену), а под засебном одредницом, као особена врста, нашли су се калупи за ливење пушчаних зрна и полуфабрикати. На сличан начин обрађени су оружје и опрема. Грађевинском опремом су обухваћени катанци, окови, клинови и багламе. На зачељу, под одредницом остали метални налази изложени су ланци, букагије, поткови за ципеле, чивије, као и делови предмета и прибора (алке, цевчице и слично) чија је намена могла бити вишеструка.

Керамичке посуде и предмети

У односу на раније уобичајено организовање керамике у оквиру једне типологије облика посуда, овом приликом је грађа рашчлањена најпре на неколико скупина према врстама, у складу са методом која је у новије време установљена за комплексну османлијску продукцију 16–17. века. У оквирима основне поделе јављају се две скупине: израђевине регионалног типа и специфичне, луксузне посуде које у Београд доспевају из специјализованих османлијских

226 Иванишевић 1983, 29.

радионица или из увоза. Велика по обиму продукција која је успостављена у северној пограничној области Османлијског царства – на подручју северне Србије и Угарске, чини избор облика разnorodан по одликама. За разлику од ове, за сваку од специфичних врста установљен је не само засебан преглед облика посуда, него и декоративних стилова који, у ствари, представљају основне критеријуме систематизације. Рашчлањивањем грађе на поменути начин стиче се јаснија представа о целовитом карактеру керамике, али и особинама сваке појединачне врсте, пре свега међу слабије познатим луксузним израђевинама.

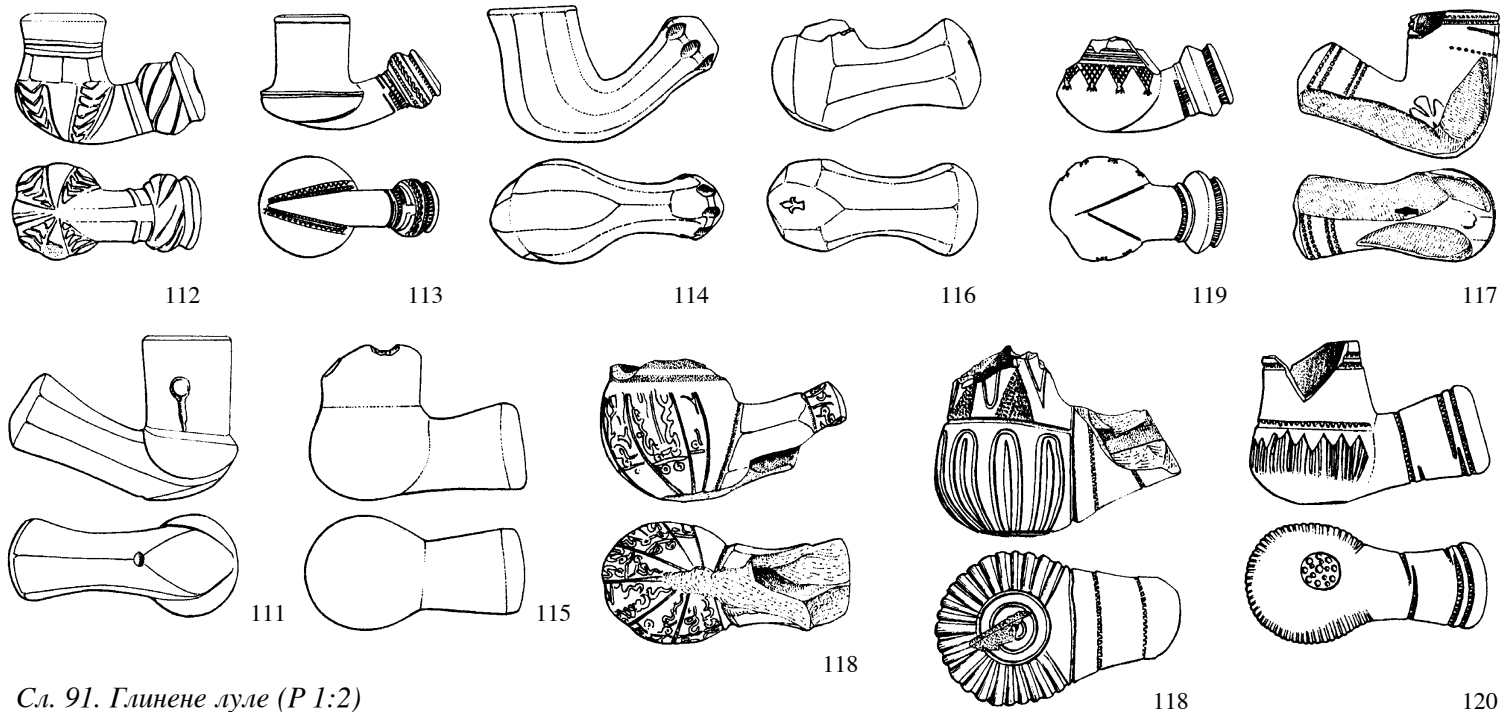
Материјал који илуструје регионалну продукцију керамике обухвата, пре свега, обиље посуда коришћених свакодневно за припрему и сервирање јела и пића. Знатно је мање предмета који су имали специфичну намену – они су у грађевинама чинили делове ентеријера и конструкција или су представљали личну својину житеља. Овај материјал, типолошки уређен, по стиливима обрађен и детаљно анализиран, недавно је објављен, мада не и у целини илустрован.²²⁷ Из тог разлога, овом приликом керамика је обрађена сумарно – изложена је по стратиграфским целинама које илуструју садржај сваког од културних хоризоната, док је анализа сведена на утврђивање одлика целокупног материјала, са сличностима и разликама у оквиру хронолошких оквира који су утврђени за те хоризонте. У складу са тим изабране су и целине које ће пружити комплетну слику о керамици, а то су уједно оне са највећом количином налаза.

Најстарији турски хоризонт који се на рушевинама Палате образовао након 1521. године, одређују здања од плетера и блата – колибе, као и неколико отпадних јама. У њему су поред делова готово целих посуда откривени и релативно бројни крупни уломци, што јасно говори о насеобинском карактеру самог слоја (сл. 65, 66). Облици откривених посуда, као и начин њихове израде доста је разнолик. Међу њима се лонци сликани белом бојом (II/2), шоља са изливником (VII/11), црепуље и вршници (IX/1, IX/6) препознају по стилу израде који је заснован на керамичком наслеђу српских земаља.²²⁸ Ове посуде, уз још две тзв. угарског типа – крчаг узаног отвора (III/1) и чашу (VII/14), према особинама готово су идентичне примерцима из нивоа рушења Палате, односно производима из краја 15. и првих деценија 16. века.²²⁹ Остали налази из овог хоризонта карактеристични су за османлијски тип производње у 16–17. веку и јављају се великим бројем примерака на свим истраженим површинама Београдске твр-

ђаве. Пре свега се мисли на зделе I/1 и I/2, крчаге III/2 и бокале VI/4, али и на присуство ћупова (овде су то II/19 и II/28) који се користе за складиштење мањих количина намирница.²³⁰ Међу османлијском керамиком која је уједначених особина, једна од посуда се издваја изванредним квалитетом. Реч је о бокалу који је у погледу профилације донекле сличан претходно поменути VI/4, али његову скупоценост истиче тамноцрвена боја, односно нијанса тзв. јерменског болуса која се најчешће користи као пигмент на сликаним фајансним посудама (тип VI/13, кат. бр. 102). Изузетност овог примерка упућује на мишљење да није, слично осталим, коришћен свакодневно, већ у повременим свечаним приликама.

Слична стилска разноликост се уочава и у наредној хронолошкој етапи која је највећим делом у оквирима 17. века, с тим што се у овом млађем хоризонту типови посуда заснованих на старијем српском и угарском керамичком наслеђу јављају знатно мањим бројем посуда него у претходном, нивоу колиба. Разуђеност типологије облика посуда и серијску производњу османлијске керамике, у правом значењу те речи, у доброј мери осликавају и налази из септичке јаме која је припадала комплексу грађевина IV и V (сл. 75). У том смислу, поједини типови посуда, које препознајемо међу налазима из целина претходне етапе, сада имају јасно дефинисану профилацију реципијента, зделе и висину стопе, а основне врсте здела и крчага добијају и једноставну декорацију рађену техникама прскања и сливања. Као специфичну појаву у материјалу овог раздобља издвајајмо велики број ноћних посуда (тип XIX/1), којих је у испуни овог сенгрупа откривено пет. Уз то, и само постојање ове велике септичке јаме обложене дрвеним талпама, речита је потврда уређених хигијенских навика тадашњих житеља комплекса.

Уједначеност стила продукције прати се све до краја 17. века. За то потврду пружају налази из слоја изнад млађег пода у подруму и у бунару. Сложена стратиграфија, која је опширније описана у ранијем тексту, одредила је и керамички садржај у поменутих целинама. То се јасније уочава у материјалу из бунара (сл. 76) који добрим делом има одлике сличне онима из нивоа колиба, судећи превасходно по лонцима са дршком (II/2) и црепуљама (IX/1), док су ћупови (II/5 и II/29) и здела (I/3) по текстури глине и бојама глазура рађени по стандардима керамике позног 17. века. У овом контексту доста је неизвесно прецизније датовање сликаног крчага (III/21). Наиме, карактеристична комбинација сликања црвеним пигментом

Сл. 91. Глинене луле (Р 1:2)

и местимична зелена глазура проистекла је из средњоевропског, пре свега угарског технолошког и декоративног стила друге половине 15. века који се у потоња два столећа значајније модификује и шире примењује у складу са тадашњим захтевима тржишта.²³¹ Наравно, разноликост керамике откривене у бунару не чуди, ако се има на уму да је он у изворној функцији био све до самог краја 17. века. Уколико је редовно чишћен, за шта постоје наговештаји, онда располажемо чвршћим доказима о дугом трајању неизмењеног типа керамичке производње. Међутим, хронологија лонаца са дршком, често сликаних белом бојом, која је била у оквирима 16. века,²³² донекле доводи у сумњу претходно изнесено мишљење, тиме и позно датовање свих налаза из ове целине. Због тога би закључак о једновременом засипању бунара требало преиспитати или, можда, оставити отвореном могућност да је материјал доспео у бунар раније, свакако пре аустријске опсаде 1688. године.

Ситуација у подруму је сложенија, јер је овај простор био интензивно коришћен како у турском раздобљу, тако и у време двогодишње аустријске управе у граду, између 1688–1690. године. У целини посматран, материјал из слоја над млађим подом у подруму делује кохерентно и илуструје коришћење једног специфичног простора у контину-

итету (сл. 77). У том смислу, уз поједино посуђе (I/2, I/10, II/2, III/2 и III/27) и глинене луле (сл. 91), као налазе карактеристичне за млађи турски хоризонт 17. века, сва остала керамика има одлике средњоевропског стила, препознатљивог по присуству здела на ножицама (I/13 и I/22) и лонаца III/6. Специфичним у овој целини сматрају се тегла са поклопцем (XI/7 и IV/17) и четири готово идентична мала суда облика пехара–шоље (XIII/11). Сродних технолошких особина, ове посуде пружају податке о новоустановљеним критеријумима у погледу квалитета и структуре глине и глазури – глина је веома чиста и компактна, светле црвене боје, а глећ је светлија и мање сјајна од уобичајене густе зелене смесе. Као такви, ови примерци једини су истински представници производне линије свакодневне керамике средњоевропског типа из позног 17. века.

Поред израђевина намењених свакодневној употреби, на истраживаним површинама откривено је и богато де-

227 Bikić 2003, са наведеном литературом.

228 Bikić 2003, 99–104.

229 Bikić 2003, 106–107, 111–112.

230 Bikić 2003, 121–128.

231 Bikić 2003, 114–115.

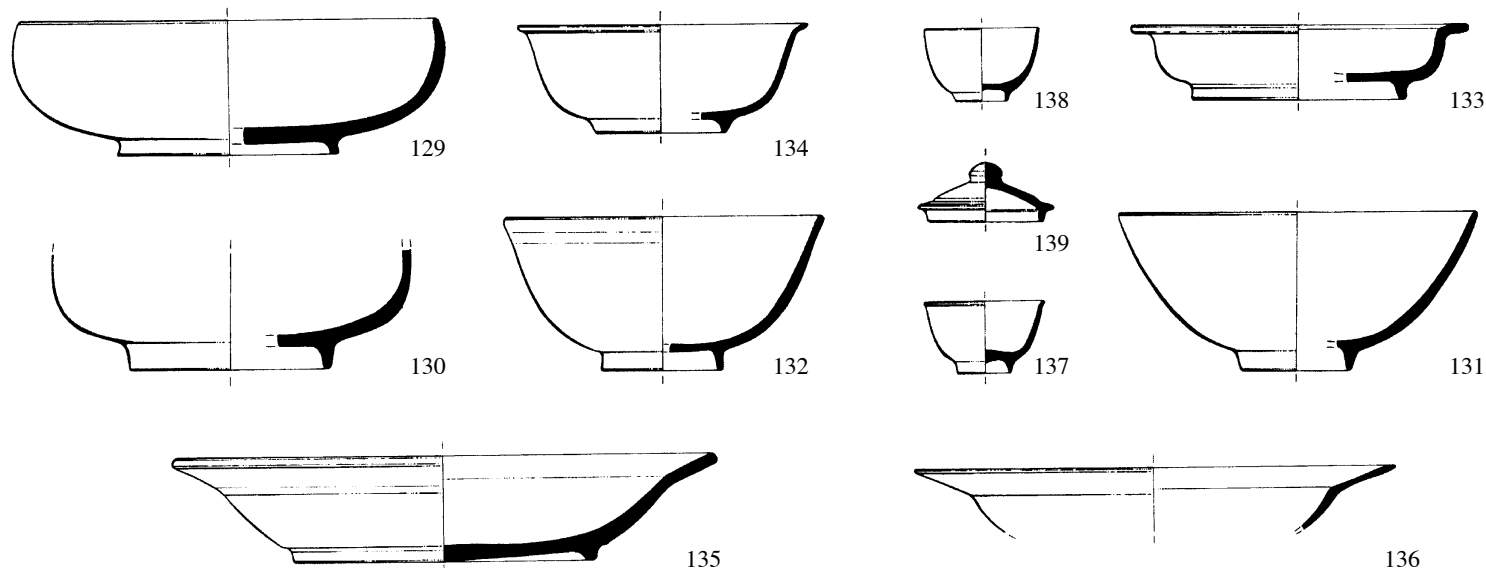
232 Bikić 2003, 102–104.

корисано посуђе изванредног занатског и уметничког квалитета. Међу откривеним уломцима препознају се примерци турског фајанса, хабанског фајанса, италијанске мајолике и кинеског порцелана – практично свих познатих луксузних керамичких израђевина тог времена.²³³ У односу на целокупан керамички материјал количина ових посуда није велика, али је већ њихово присуство значајно за боље разумевање карактера материјалне културе 16–17. века, потом трговинског промета између матице и пограничних области, као и економских могућности тадашњих становника Београда. За разлику од керамике свакодневне употребе, систематизација сваке од поменутих луксузних керамичких врста веома је разграната, јер обједињује преглед облика и стилове сликане декорације, засноване на врстама мотива и колориту. Иако је прелиминарни преглед облика и декоративних скупина урађен и уграђен у каталог налаза (кат. бр. 129–161), овај материјал захтева посебну обраду, као и дискусију која би умногоме превазишла оквире овог рада.²³⁴ Стога смо луксузне керамичке врсте обрадили у општим назнакама, у виду закључака који произилазе из прелиминарне анализе.

Фајанс представља, свакако, најпознатију керамичку врсту која је произвођена у пространом Османлијском царству. Производни стил је уобличен у радионичком центру у Изнику (Анадолија) који је у раздобљу од 15–17. века

био водеће занатско средиште за израду fine декорисане керамике, како по обиму производње, тако и по разноврсности израђевина и иновацијама у погледу декорације.²³⁵ У току читавог поменутог раздобља фајанс је доспевао, истина не у великом броју, и на подручје Србије,²³⁶ при чему је највише разноврсних примерака посуђа до сада откривено у Београду. У том смислу, и налази са простора комплекса у Доњем граду (сл. 92, кат. бр. 129–151) пружају јасну потврду о значајној употреби ове луксузне керамичке робе, иако је већина посуда откривена у знатно уситњеном стању. На основу стратиграфског контекста налаза очигледно да су извесну, мању количину освајачи донели са собом, заједно са другим употребним предметима за опремање домаћинства, као и то да је посуђе набављано непрекидно, за сво време трајања турске власти. У питању су примерци различитог занатског и уметничког квалитета који у доброј мери заокружују представу о карактеру продукције фајанса у 16–17. веку. Посебно занимљивим сматрамо вишебојне групе (ПВ и ПС) које су доста разнолике по декоративном садржају. Такође, грађа пружа податке значајне за ширу анализу декорације и употпуњавање прегледа производних стилова, тако да ће представљати солидно полазиште, можда и снажнији подстицај, за изучавање фајанса у целини, не само у Београду, него и на читавом подручју Србије.²³⁷

Сл. 92. Турски фајанс, облици посуђа (Р 1:4)

Сл. 93. Хабански фајанс, облици посуда (P 1:4)

За наша разматрања посебно је занимљив хабански фајанс који се, и поред сродних технолошких особина, од турског готово у потпуности разликује по уметничком изразу. Реч је о врсти установљеној на подручју Чешке пред крај 16. века и стилу производње који се унапређивао у земљама Средње Европе у 17. и првим деценијама 18. века. Европску верзију фајанса израђивали су припадници реформаторске секте анабаптиста – хабанери.²³⁸ Установљавање ове специфичне керамичке производње засновано је на стилу северноиталијанске мајолике, тако да њен формални изглед и декоративни садржај велике сличности има са наслеђем италијанске мајолике, као и импулсима из непосредног окружења – Холандије, Француске и Немачке.²³⁹ Почетак производње посуда и уобличавање декоративног стила везује се за подручја Чешке, Моравске и Мађарске. Ово су, у ствари, региони у којима су у раздобљу 16–17. века биле концентрисане заједнице хабанера и где је откривена највећа количина налаза.

У току истраживања комплекса у Доњем граду Београдске тврђаве, хабански фајанс је откривен једино у подруму некадашње Палате, због чега ћемо, овом приликом,

пажњу усмерити на оне примерке који су од значаја преваходно за утврђивање намене тог простора. Међу производима рађеним у стилу средњоевропског–хабанског фајанса највише је било посуда које су одређене у форму тегле (сл. 93). Будући да су нађене у знатно уситњеном стању, претпостављена количина од око 20 посуда представља оптимални, али не и сасвим прецизан број.²⁴⁰ У питању су лоптасти рецепијенти, међусобно различити у већој мери једино по врсти обода који је разгрнут (кат. бр. 153) или нагнут на унутрашњу страну и са ребром на које се ослања поклопац (кат. бр. 152). Чини се да су оба типа посуде могла имати по једну малу дршку, мада су чешће посуде биле без ње, будући да је међу уломцима нађено делова још од свега две. Поједине тегле су биле затваране одговарајућим керамичким поклопцима (кат. бр. 156) или, што је чешћи случај, комадом коже који је причвршћиван узицом. Судећи по откривеним уломцима, све тегле су биле приближних величина, мада није искључена могућност да је било и већих, што се претпоставља на основу налаза поклопца чији је пречник отвора нешто већи него на реконструисаним примерцима тегли. Профилација посуда, пре свега њихов у основи лоптаст облик и дно са карактеристичном прстенастом ивицом, блиске паралеле има у средњоевропском занатском кругу. Иако директне аналогije нисмо пронашли, различите варијанте

233 Користимо ову прилику да се најсрдачније захвалимо госпођи Маријани Петковић, библиотекарку у Музеју примењених уметности у Београду, као и колегама из Археолошког музеја у Пули на предусретљивости и помоћи око сакупљања референтне литературе.

234 Поред налаза из комплекса некадашње Палате, уломака луксузних декорисаних посуда било је у насипним слојевима на Дунавској падини и њеном подножју, као и на готово свим истраживаним просторима Београдске тврђаве и вароши. Планирано је да у догледно време сви примерци откривени на подручју Београда буду објављени у посебној студији.

235 За основне податке о турском фајансу видети: Lane 1957, са наведеном литературом; Aslanapa 1965; Hayes 1992, 238–260, са наведеном литературом.

236 Видети: Бајаловић 1984а.

237 У архивским документима постоје и подаци о турској луксузној керамици, о врстама посуда и местима где су набављане. Видети: Han 1956–57, 123–124.

238 Kudelková, Zeminová 1961, 7–14; Kybalová, Novotná 1981, 21.

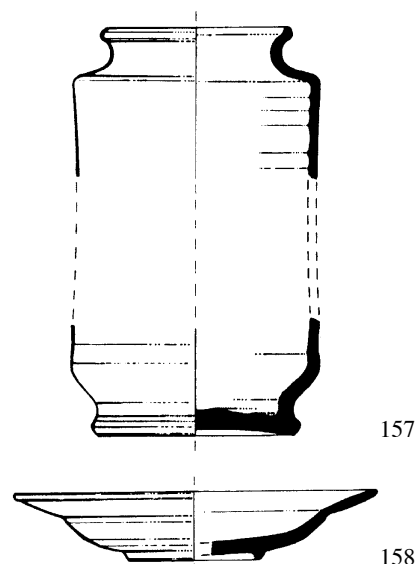
239 Kybalová, Novotná 1981, 21, 25.

240 Обраду уломака, утврђивање броја посуда и делимичну конзервацију облика извршила је Гордана Стевановић, којој се и овом приликом срдечно захваљујемо.

оваквих облика постоје не само међу хабанском керамиком, него и италијанском мајоликом.²⁴¹ Овакви рецепијенти, унапред предвиђени за складиштење одређених садржаја, на подручју Италије рађени су серијски, за потребе апотекара и алхемичара,²⁴² што није морало бити правило у другим областима, где је производња била мањег обима, као што је случај са хабанском.

Оно што тегле чини особеним свакако је украс на чеоној страни, у виду издуженог поља (картуше) уоквиреног двама линијама и развијеним цветним узорком. Техника сликања је изузетна, јер је комбиновањем неколико тонова једне боје постигнут ефекат дубине и пластичности који не налазимо у другим истовременим стиловима. Иначе, дизајн овог типа је изведен из ренесанских модела, али је поједностављен – сведен на мали број варијација неколико основних предлогака, и као такав он у пуној мери одражава анабаптистичке захтеве за једноставношћу у свим аспектима живота.²⁴³ Све поменуте занатске и уметничке особине доста јасно упућују на време и регион настанка наших тегли. Наиме, према установљеној класификацији хабанског фајанса овакав тип производа настао је на подручју Словачке у раздобљу између 1650. и 1670. године, где су хабанери нашли привремено сигурно уточиште и обновили производњу квалитетне робе, уграђујући у тој етапи и искуства чланова секте који су емигрирали из Холандије, Италије и Немачке.²⁴⁴ Чини се да је на декоративни стил преовлађујући утицај имала плаво–бела керамика, пре свега холандског стила из Делфта (*Delft*) и њој сличне француске врсте из Невера (*Nevers*), тако да не чуди што су хабанске посуде раније грешком и одређиване као делфтске.²⁴⁵ Сликарска техника, каква се јавља на нашим теглама, велике сличности има са италијанском мајоликом, пре свега из радионице Монтелупо.²⁴⁶ Међутим, ово сасвим сигурно није било једино извориште идеја, јер су узорке из свих сродних врста хабанери вешто трансформисали у неколико специфичних креација, стварајући особен, једноставан и ефектан стил, на којем ће добрим делом бити заснована и познија народна керамика Чешке, Словачке и Мађарске.

Поред тегли, као производ истог занатског круга одређен је бокал са кобалтплаво глеђосаном спољном површином (кат. бр. 154), као и делови од два пехара који би, судећи по идентичним особинама, могли припадати истом типу посуде (кат. бр. 155). Као једна од типичних врста производа средњоевропског стила, скупина хабанске керамике доспела је у Београд у време двогодишње аустријске

Сл. 94. Италијанска мајолика, облици посуда (Р 1:4)

управе (1688–1690), где је и пострадала у разарању које је пратило поновно турско заузимање града. Међутим, остаје недокучиво шта је у теглама конкретно донесено и чувано, као и то да ли се одржало у исправном стању, с обзиром на знатну влажност у подруму.

Занатски и уметнички стандард италијанске мајолике, какву познајемо из времена њене експанзије у 15. веку, одржао се у пуној мери и у наредним столећима, а извесну трансформацију, која се неминовно догађа у производним врстама дугог трајања, јасно илуструју и наши налази, иако их је веома мало (сл. 94). Међу посудама пажњу, најпре, привлачи тегла–албарело украшена на начин за који се у литератури уобичајно назив *alla porcellana* (кат. бр. 157). Иако је директно преузет из скупине турског фајанса, име сугерише на порекло узора у кинеском порцелану одакле је овај мотив изведен. Облик посуде је пореклом из источног Медитерана и везује се превасходно за подручја Египта, Палестине и Сирије, где је коришћен као рецепијент за чување и транспорт парфема, зачина, сирупа, масти (мелема), лекова, некада и мистичних супстанци.²⁴⁷ Сличну намену овакве посуде су имале и у Европи, као најчешће коришћене у апотекама и алхемичарским лабораторијама. Производња албарела декорисаних у оријенталном стилу била је посебно развијена у Италији почев од 15. века, при чему су их израђивале готово све познате радионице, у већим или мањим серијама.²⁴⁸ Судећи по

свим карактеристикама и наш примерак је настао у једној од италијанских радионица и вероватно је, слично већини познатих налаза, на средини реципијента имао натписно поље. За разлику од албарела, друга посуда – тањир има одлике стандардне за мајолику, док је декорација доста необична и не може се у потпуности везати за тај производни круг (кат. бр. 158).²⁴⁹ Комбинација плаве и сиво-плаве боје, као и мотив сачињен од крупних бобичастих плодова, више подсећају на стил хабанског фајанса, тако да није искључена могућност повратног утицаја који се, у смислу директног преузимања узорака, јављао повремено и у ограниченом обиму.

У целини посматрани, налази који су откривени у ранотурским хоризонтима пружају значајне податке о суштинском карактеру производње керамике. То је роба рађена у већим серијама, по високом производном стандарду. Укупни квалитет потврђују не само технолошке особине, него и чињеница да су облици посуда прилагођени јасно одређеној намени. Све поменуте одлике у пуној мери потврђује керамика из скупине намењене свакодневной употреби која припада једном ширем, регионалном производном кругу, установљеном у северном пограничном подручју Царства. Ова производна линија истовремено је карактеристична по стилској разнородности која је најјасније изражена на материјалу из раздобља непосредно по турском насељавању на простору комплекса. Упоредно коришћење неколико врста, различитих у погледу грнчарске традиције коју одражавају, доста јасно говори о тадашњој понуди ове робе на тржишту. Избор посуђа које ће се у неком домаћинству употребљавати и тада је био индивидуалан, у складу са потребама и укусом. У том смислу извесну константу примећујемо у избору крчага и бокала, донекле и здела. За избор луксузних посуда критеријуми су били истанчанији, као и за све друге уметничке израђевине. Оно што се као избор тих производа јавља у турским хоризонтима на простору комплекса има додирних тачака са робом са других истовремених налазишта, и то једино у виду истог стила, али не и производа у целини.

Стаклене посуде

Истраживањима у комплексу Палате откривена је велика количина стаклених посуда. Налази су концентрисани у подруму грађевине, у слоју који одређује последњу фазу његовог интензивног коришћења за време аустријске окупације (1688–1690), а спорадичних посуда било је и у ста-

ништима на падини изнад грађевине, која припадају последњој етапи живота на овом простору, на прелазу 17. у 18. век.

Налазе стакла чине претежно боце које су и најзанимљивије за разматрање (сл. 95). Реч је о две основне врсте, различите по облику тела које је четвороугаоно или ваљкасто. Четвороугаоне боце су, у ствари, квадратног или правоугаоног облика, и јављају се у три типа (кат. бр. 162–164). Сви имају неколико заједничких одлика, као што су кратак обод, благо увучени (конкавни) зидови и испупчено дно на којем је са спољне стране остао јасан траг одсецања, у виду петљице. Уз то, боце опредељене у типове 1 и 2 веома су сличне међусобно и по кратком врату, што их у општем изгледу чини, практично, пре варијантама једног облика него јасно дефинисаним засебним типовима. Дужи врат и спуштено раме представљају јасне морфолошке особености треће врсте, због чега се могу довести у везу са типом 5 (кат. бр. 166) који има крушколико тело и округло дно. Две боце уског отвора и изразито кратког грла имају ваљкасто тело које је, слично претходно наведеној боци, проширено при дну, мада у мањој мери (кат. бр. 165), тако да се облик може означити и као звонаст. Блиске морфолошке одлике има и примерак боцице из абрија (кат. бр. 167) у којој је, вероватно, држано мастило.

Међу боцама типа 1, којих је у подруму било највише, готово у једнаком броју има оних од тамнозеленог и светлозеленог стакла, док су друге претежно биле светлозелене, ређе и плавозелене боје. Како је стакло нађено у

241 Kudelková, Zeminová 1961, 72/46; Kéry 1965, Abb. 32; Kybalová, Novotná 1981, Kat. Nos. 7, 8, 95, 195; Rackam 1940, 8–11, Pls. 8/36, 42, 9/37–40.

242 Rackam 1940, Nos. 61, 104, 110, 144, 204, etc.

243 Kudelková, Zeminová 1961, 65.

244 Kudelková, Zeminová 1961, Kat. Nos. 30–31; Kybalová, Novotná 1981, 25, Kat. Nr. 63, 253–256, 258–261, 263, 264, 305.

245 Duret-Robert 1980, 99, Fig. 6, 15, 16; Kybalová, Novotná 1981, 25.

246 Bojani, Ravanelli Guidotti, Fanfani 1985, Cat. No. 77, 110, 143, 310, 576, 581, 582, 588, 591, 641, 642, 820.

247 Kjellberg 1985, 64.

248 Von Beckerath 1931, Taf. 25/45; Rackam 1940, Pls. 10/50, 56, 66, 68, 69, 11/56, 65, 67, 12/52, 17/72, 22/124, 125, 27/110A, 58/360, 363–367, 370, 64/403, 66/425, 69/445, 84/541, 96/611, 614, 120/759, 165/1023; Roux 1971, Cat. No. 70; Bojani, Ravanelli Guidotti, Fanfani 1985, Cat. Nos. 82–84, 88–94, 96–101.

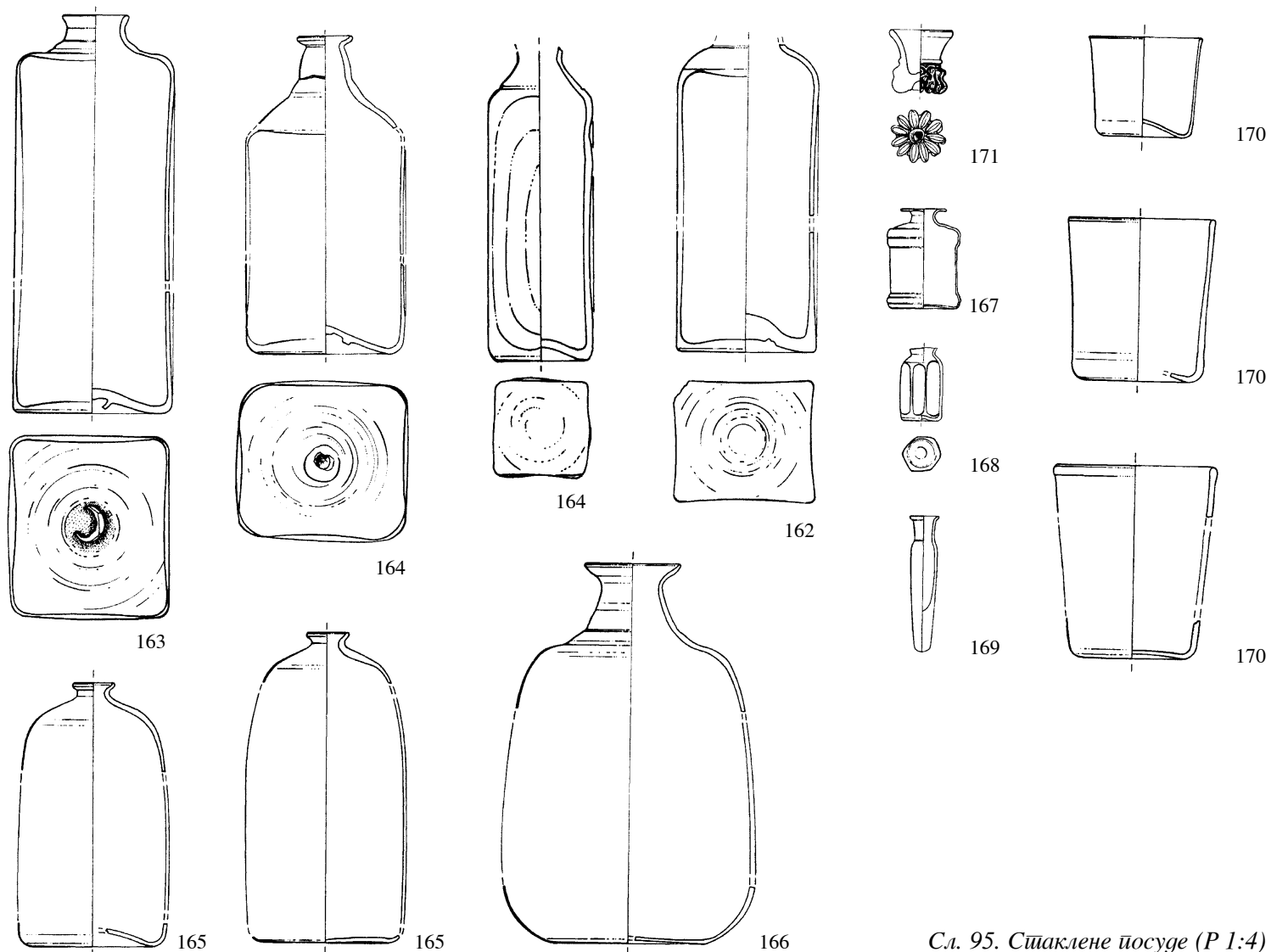
249 Rückert 1960, Kat. No. 2.

знатно уситњеном стању, само се за ретке примерке посуда могла приближно одредити величина.²⁵⁰ Ипак, предложена типологија пружа податке и о величинама, уз напомену да су за боце најбројније врсте утврђене две величине, обе у рангу средње великих боца, тј. висина је за веће износила до 25 цм, а за мање до 20 цм.

Свим наведеним особинама боце из подрума одговарају производним стандардима 17. века, када је стаклена амбалажа била, генерално, танких зидова, што је разлог да их из овог раздобља има веома мало сачуваних у целисти.²⁵¹ Много више је грађе из наредног столећа, од када постоји и знатно више података из писаних докумената, пре свега пописа стакленог инвентара у подрумима – еви-

денција испорука и ценовника. Будући да су технологија израде и облици боца остали готово идентични не само у 17–18. него и до краја 19. века, прву етапу стандардизоване серијске производње стаклене амбалаже могуће је реконструисати у основним цртама. Распоживи подаци су уједно и солидно полазиште за објашњење наших налаза.

Боце из подрума припадају оној врсти стаклених производа која је због једноставног и неатрактивног изгледа остала на маргинама истраживања. Ипак, поуздано се зна да су четвороугаоне и ваљкасте боце са уским грлом серијски произвођене на подручју тадашњих северних немачких провинција, односно Холандије, а у појединим западним изворима налазимо и да су називане немачким

Сл. 95. Стаклене посуде (Р 1:4)

боцама за цин.²⁵² Производња је установљена у другој половини 16. века у неколико радионица. Најпознатији стакларски центар тада је, поред Венеције, био у Антверпену, а радионице су постојале још у Амстердаму, Ротердаму, Горингему и Хагу. Стакло су, поред домаћих, израђивали венцијански–мурански и француски мајстори. Пресељење тежишта стакларске делатности из ранијих средишта у Мурану и јужној Немачкој и успостављање производње новог типа далеко на северу Европе било је условљено економским разлозима, а сличан мотив водио је и мајсторе за израду мајолике.²⁵³ Осим обиља сировина и повољних услова за рад, Антверпен је у то време био и трговачко средиште Европе, из којег је стакло дистрибуирано широм континента већ од првих година 17. века.²⁵⁴ Продукција је, сасвим сигурно, била великог обима, а цена је зависила од величине боце, тако да су у 18. веку оне биле у распону од 4 шилинга за мале до 11 шилинга за велике боце.²⁵⁵

Уједначен изглед боца и тамна боја стакла јасна су асоцијација на амбалажу каква се и данас користи за чување оних састојака и тинктура које би требало заштитити од јаког светла. За разлику од керамичких рецепијената – тегли, о којима је претходно било речи, боце су обликом у потпуности прилагођене лакшем складиштењу, као и безбеднијем транспорту.²⁵⁶ Наиме, оне су држане у дрвеним сандуцима који су имали преграде од танког дрвета у виду решетке или су биле одвојене комадима коже.²⁵⁷ Сандуци су били релативно мали и најчешће направљени за смештај девет боца, по три у три реда. Овакве боце имале су широку примену у домаћинствима, дестилеријама, апотекама, алхемичарским лабораторијама, берберницама и, сходно томе, у њима су чувани најразличитији садржаји.²⁵⁸ Најчешће су то била вина и дестилована пића за очување здравља – цин и други алкохолни напици који су у прво време сматрани медицинским, затим сирупи, рицинусово уље, сокови од једне врсте лимуна и липе, као и тоалетне воде и парфеми. Занимљиво је, такође, да су стаклене боце коришћене у трговинској размени између Немачке и Француске и за транспорт соли, при чему је у рајнској области пакована со, а у Француској су у исту амбалажу уливане неке врсте вина.

Производом истог овог занатског круга сматра се и бочица хексагоналног тела (кат. бр. 168) која је, вероватно, служила за држање мастила. И боце хексагонално профилисаног тела рађене су по стандарду, од тамнозеленог и од безбојног стакла, у неколико величина, а у 18. веку цена

за мале била је четири шилинга, као и за бочице ваљкастог и четвороугаоног облика исте те величине.²⁵⁹ Специфичну намену је, сасвим сигурно, имала и бочица заобљеног дна, нађена у абрију (кат. бр. 169). За мале посуде оваквог облика у литератури је усвојен назив *fiola*, а сматра се да су, поред осталог, коришћене и у процесу дестилације. Бочице сличне нашој, као и неколицина других типова нађено је у Ерделу, у слојевима датованим у 17. век.²⁶⁰

Од рецепијената за испијање течности било је још чаша, и то пет истог облика, али у три величине (кат. бр. 170). Веома једноставне, оне су биле уобичајена роба за широку потрошњу,²⁶¹ поготово ако се има на уму њихова дебљина која је, сасвим сигурно, представљала гаранцију дужег коришћења од грацилнијих примерака. Поред ових, у подруму је откривена и једна луксузно рађена чашица (?) са розетом на дну (кат. бр. 171).

Металне посуде и кухињски прибор

За хоризонте из времена турске власти посебно је карактеристично бројно метално посуђе које је коришћено за припрему и сервирање јела, као и за држање и послуживање воде, вина и других течних напитака. Независно од преваходне намене, све посуде рађене су од бакарног лима, а већина има и калајисану површину. Међутим, од бакра и бронзе такође је рађен и разноврстан прибор који је на различите начине служио приликом припреме намирница и јела. Истоветност материјала и генерална

250 За помоћ при обради налаза стакла из подрума, пре свега за утврђивање броја посуда и делимичну реконструкцију облика, захваљујемо се Гордани Стевановић.

251 Hume 1961, 105; Glas 1973, Kat. Nr. 277; Gyürky 1981, T. XXIII/1; Himmelová, Procházka 1990, Fig. 16/1.

252 McNulty 1971, 93–95; Hume 1961, 105–106.

253 Blake, Hughes 2003, 451–453.

254 McNulty 1971, 93–95.

255 Polak 1969, Fig. 7, 33/1077.

256 Borsos 1963, 35–36, Fig. 2, Abb. 28–30, 38–40, 42; McNulty 1971, Fig. 27; Поред боца из нашег прегледа, постојало је још неколико сродних типова. Видети: McNulty 1971, Figs. 13, 15, 17, 19, 20, 24. Под утицајем барокне моде у Венецији је рађена једна луксузнија варијанта ових боца, са аплицираним нарецканим тракама дуж ивица и око дна четвороугаоних боца. Видети: Mariacher 1964, Tav. 15.

257 Hume 1961, 105–106.

258 McNulty 1971, 97–100; Veres 1982, Abb. 4.

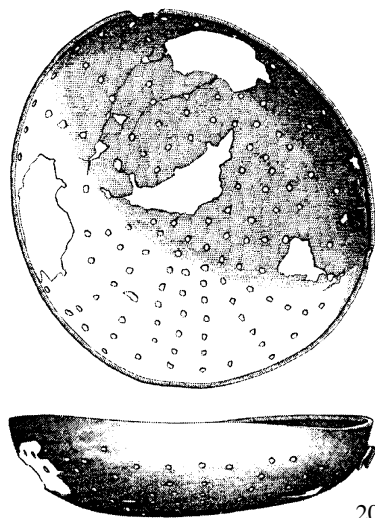
259 Polak 1969, Fig. 8/205; Himmelová, Procházka 1990, Fig. 16/2.

260 Gyürky 1981, T. III/1–3.

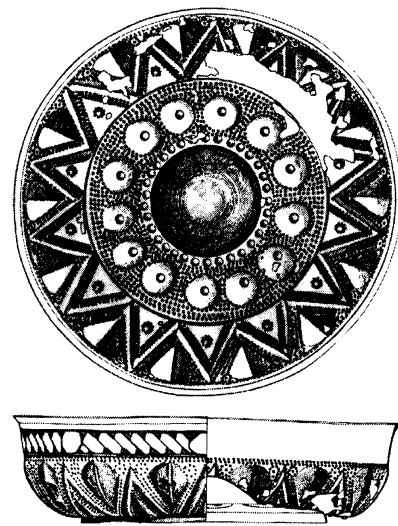
261 Gyürky 1981, T. XXIX/6, 7.

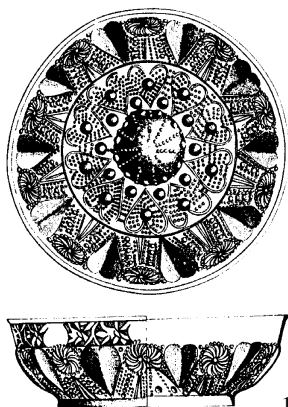
178

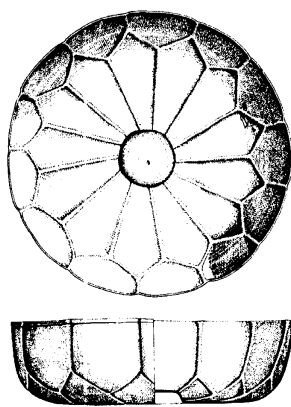
201

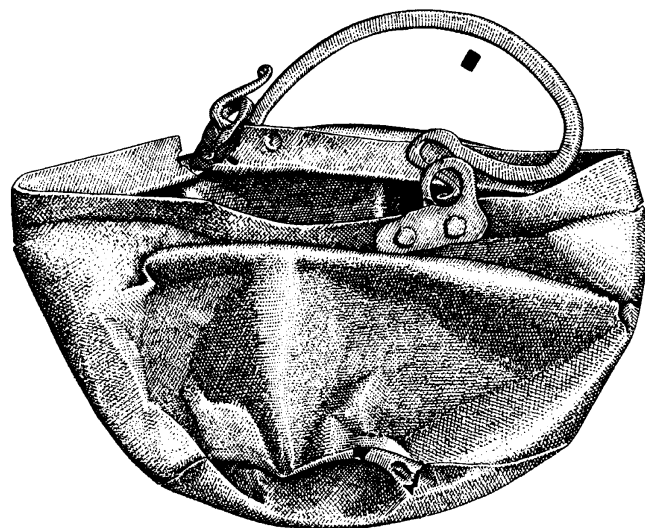
185

177

176

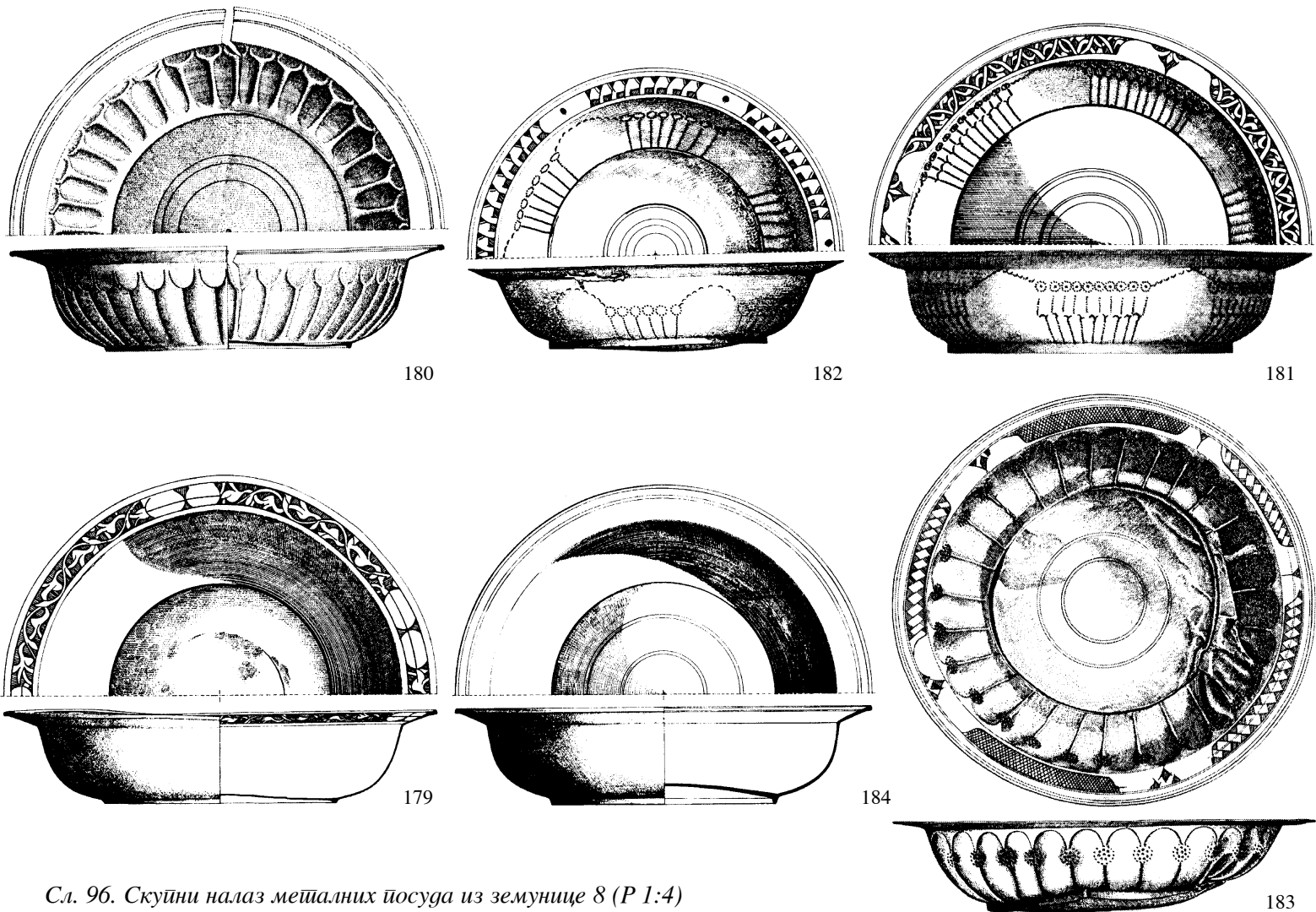
186

сличност свих предмета која из тога проистиче чини ове врсте неодвојивим сегментима културе исхране. Они се употпуњују и упоредо користе за исту намену, те смо сматрали разложном идеју да их у том смислу и анализирамо у оквиру засебног одељка.

Приликом истраживања комплекса у Доњем граду откривено је релативно бројно посуђе, мада не и много разноврсних облика. Међу посуђем преовлађују зделе различитих величина, има и неколико тепсија, док рецепијенти за воду нису откривени, али о њиховом коришћењу сведоче ретки налази поклопаца и карактеристичне дршке. Због тога, најзначајнијим се сматра скупни налаз од 12 посуда, откривен у земуници 8 (сл. 96), који представља до сада најпотпунији преглед металних посуда ранотур-

ског раздобља на подручју Србије. Овај налаз чини већи број санова (сахана) у виду дубоких тањира–чинија (кат. бр. 179–184)²⁶² и здела на високој стопи (кат. бр. 178),²⁶³ који су коришћени за послуживање јела или за обедовање. Уз поменуте посуде на истом месту откривене су и три мале зделе – чаше или таса за воду (кат. бр. 176, 177, 185),²⁶⁴ један котлић (кат. бр. 186) и цециљка облика калотастог рецепијента (кат. бр. 201).

Сви примерци посуђа из земунице 8 рађени су према стандардима у погледу профилације и величине. Такође, калајни премаз, као својеврсни вид заштите површине, солидно је сачуван на већини посуда, осим на котлићу и цециљки на којима није уочен. Међутим, оно што ово посуђе издваја и чини га специфичним јесте богатство и ра-

Сл. 96. Скућини налаз металних посуда из земунице 8 (Р 1:4)

зноликост украса. У суштини, стил декорације заснован је на мотивима распоређеним по зонама које одређују урежани концентрични кругови. На сановима–чинијама они су, по правилу, на дну и око обода (кат. бр. 180, 182–184), док се на тасовима јавља још и бордура непосредно испод отвора (кат. бр. 177, 185). Такође, међу посудама се уочавају и извесне сличности у избору узорака, тако да се стил декорације може посматрати у оквирима четири групе, при чему сваку од њих чине по две посуде. За прву групу карактеристичан је флорални мотив који се налази у бордури око обода (кат. бр. 177, 179, 181), ређе и на телу, као што је на поклопцу, нађеном у насипу на дунавској падини (кат. бр. 390). Реч је о једном предлошку из групе тзв. *руми* мотива (према Румској земљи, тј. сел-

цучкој Анадолији), највероватније цвету лотоса који је доста стилизован у односу на изворни, и модификован у три блиска вида.²⁶⁵ Други, геометријски стил бордуре,

262 Gaál 1983, Fig. 17/4; Bencze 2000, Abb. 7, 8, 18.

263 Fehér 1962, Fig. 64/15–22; Roux 1971, Cat. Nos. 335, 351; Gerelyes 1979, Abb. 6; Waissenberger, Dürriegl 1983, Kat. Nr. 26/23; Gaál 1983, Fig. 18/4; Kovács 1984, Fig. 5/1–3; Sözen, Güner 1988, 241; Bencze 2000, Abb. 6, 17.

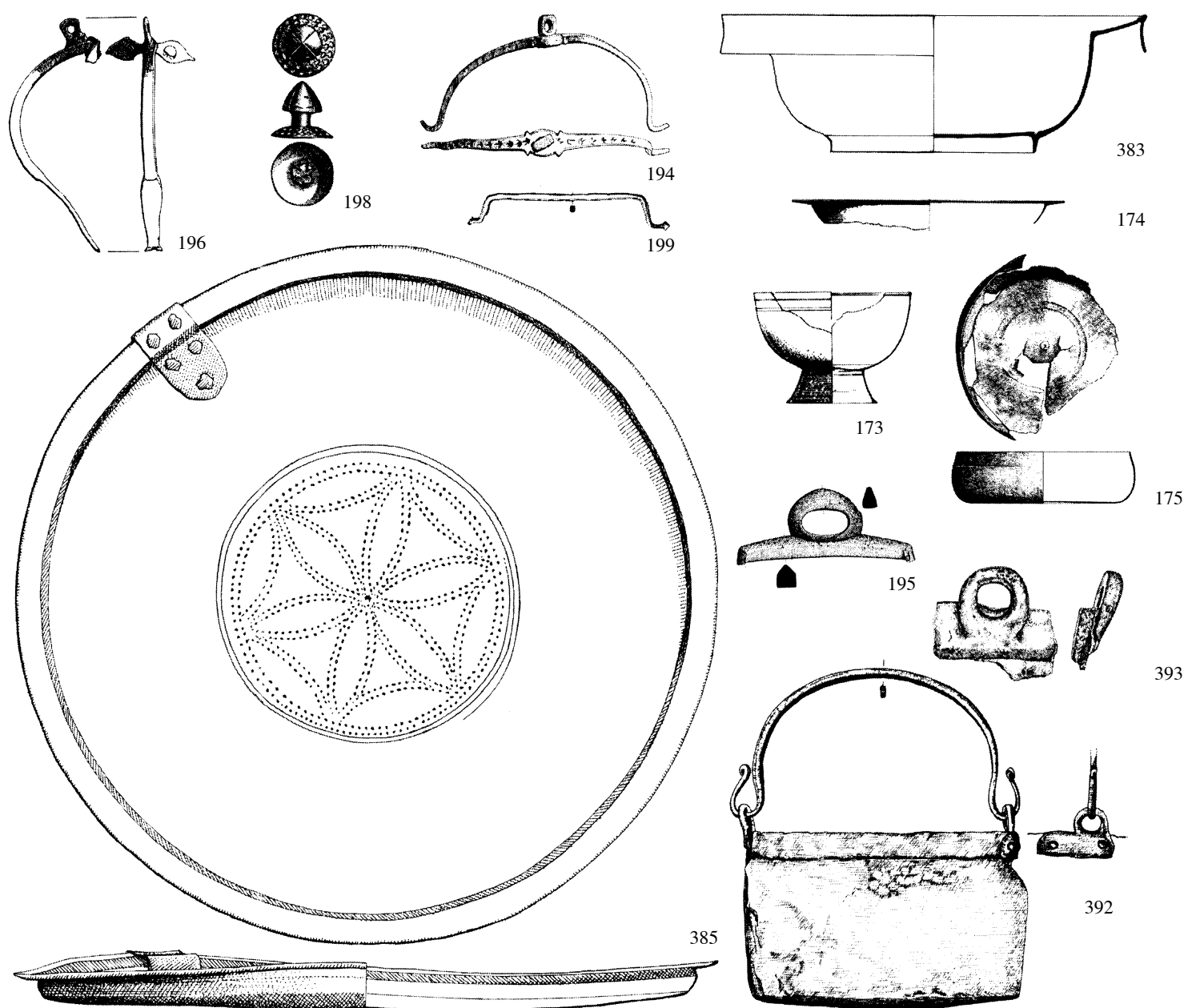
264 Fehér 1959, T. XI/4; Fehér 1975, Figs. 30, 31, 58; Gaál 1983, Fig. 7/4; Bencze 2000, Abb. 8, 19.

265 Speltz [S.A.], Pl. 125/2, 4; Migeon 1907, Fig. 77; Rice 1954, Pls. 14–15; Aslanapa 1965, Abb. 16; Denny 1977, Figs. 31, 121, 236, 246; Karamehmedović 1980, sl. 72, 80, 81, 107; Крамаровский 2001, Рис. 51–52

какав се јавља на три примерка (кат. бр. 182, 183, 185), уобичајен је не само на металним, него и на керамичким реципијентима у дугом раздобљу, а на бакарним посудама 16–17. века добија на пластичности испуњавањем позадине густом шрафуром.²⁶⁶ Уз обе ове врсте мотива из прве зоне основни украс реципијента чине снопови или

низови штапића који једноставном, минималистичком стилу дају префињеност. Слично се може рећи и за наизглед једноставан декор у виду розете (кат. бр. 176) или стилизованих латица (кат. бр. 180, 183). Овај веома стари начин извођења ребрасте површине трбуха²⁶⁷ често се јавља на позлаћеним посудама које су скупочене и без компликова-

Сл. 97. Метално посуђе (Р 1:4)

не декорације, као и на керамичким из истог раздобља.²⁶⁸ Такође, донекле изгледа као покушај да се урезивањем у металу постигне ефекат чинија рађених од седефних листића резаних у виду плочица.²⁶⁹ Два таса који чине последњу, четврту скупину, одликује веома сложена, китњаста декорација (кат. бр. 177, 185), а начин на који су укомпоновани урезани и тачкасто искуцани мотиви, као и техника рада у целини, одају рад веома искусног мајстора. Иако је реч о предлошцима које појединачно срећемо, осим на металним, и на керамичким посудама и зидним плочицама, повремено и на накиту,²⁷⁰ комбинације какве су изведене на овим тасовима јединствене су међу налазима 16–17. века. Ова констатација важи за читаву скупину, јер ни за једну од бакарних посуда нисмо нашли директну аналогију у до сада објављеној грађи и расположивој литератури. Међутим, облици посуда су стандардни, као и већина декоративних мотива, што нас наводи на помисао да је продукција металних посуда ранотурског раздобља, у ствари, дугачак низ израђевина јединственог занатско–уметничког стила код које је инвентивност мајстора дошла до изражаја у толикој мери да је створена особена серија униката.

У целини посматрано, ово посуђе, њихови облици и посебно декорација у директној су вези са наслеђем, пре свих Персије, потом селџучке уметности, као и тореутике монголске Златне хорде.²⁷¹ Предлошци представљају деривате изворних флоралних и зооморфних мотива који су у новој стилизацији османлијских Турака претворени у декор сасвим апстрактног типа. Уз то, временом су из појединих флоралних и геометријских узорака створени хибридни облици, а стил је у целини умногоме обогаћиван упливима из Сирије, Египта и, посебно Византије у којој су занати, такође, били под јаким утицајем персијске баштине.²⁷² У том контексту, блиска веза постоји и са српским средњовековним примерцима чаша (купа) рађеним од сребра, такође богато украшеним мотивима византијског стила.²⁷³ На тим основама створена традиционална турска занатска уметност доживљава преображај и последњи велики узлет у 16. веку, јер су у границама Османлијског царства разнолике и културно напредне области Анадолије, северне Африке, Кавказа, Блиског Истока, као и Балкана.²⁷⁴ Кампање на северу и приближавање Средњој и Западној Европи неминовно је довело до прихватања неких нових техника и стилова, тако да у 17. веку већ почиње раздобље декаденције и уобличавање сасвим нових уметничких стандарда који ће јасни облик добити у на-

родном занатству 18–19. века. У складу са реченим, особине посуђа из земунске 8 јасно одражавају стил уметничких заната 16. века и тиме одређују време настанка примерака у оквиру тог раздобља. Такође, сродан стил декорације упућује на израду у једној радионици или већем регионалном занатском средишту које, на садашњем нивоу изучавања ове теме, није могуће утврдити.

Поред претходно анализираних, у садржају скупног налаза откривени су и примерци који припадају скупини посуђа искључиво кухињске намене. Пре свега то је котлић (сл. 96), један од два у целости сачувана (кат. бр. 392, сл. 97), док је на истраживаном простору било још неколико делова од других, слично рађених (кат. бр. 194, 195, 393). Код котлића рецепијент је увек рађен од бакра, док су дршка и алке кроз које пролазе крајеви дршке некада од бронзе. Они су у једнакој мери употребљавани за кување јела и млека, као и за грејање воде. Једноставан облик и релативно велика запремина ових посуда нису се мењали вековима,²⁷⁵ а осим од бакра слични су рађени и од керамике. Као најпогодније за брзу припрему већих количина јела, котлиће су у ранијим раздобљима користиле номадске заједнице пореклом из средње Азије, са Блиског и Средњег Истока, тако да је тип посуде, по облику и начину израде, дубоко у занатском наслеђу Турака.²⁷⁶ Бакарни котлићи, који су лакши за ношење и дуготрајнији од керамичких еквивалената, масовно се израђују и употребљавају у раздобљу 16–17. века. Њихова појава на подручју Београдске тврђаве и вароши непосредно је у вези са доласком турске војне посаде и цивила који су је опслуживали. Да су котлићи налажени превасходно, ако не

266 Rice 1954, Pls. 11, 15; Karamehmedović 1980, sl. 88, 92, 122.

267 Bank [S.A.], kat. no. 74, 85.

268 Друмев 1962, 75, Обр. 1; Fehér 1963, Pl. XIV/2; Aslanapa 1965, Abb. 17, 21, 25–31; Karamehmedović 1980, sl. 105, 107.

269 Fehér 1975, Fig. 61.

270 Marçais, Poinssot 1952, Pls. LXVII/d–i, LXIX/d–i; Fehér 1963, Pl. X/1; Фехејр 1963, 198–203, Обр. 22–28; Aslanapa 1965, Abb. 14, 37, 42, 62.

271 Karamehmedović 1980, 164, 175–181; Barista 1988, 5–6, 26.

272 Karamehmedović 1980, 172.

273 Радојковић 1977, 89–91.

274 Barista 1988, 31–32.

275 Barista 1988, 18.

276 Barista 1988, 5; Крамаровский 2001, Кат. нр. 47, 48, 53, 57, 62–68, 109, 110.

277 Fehér 1959, T. XI/7; Fehér 1962, Fig. 65/15–19; Kovács 1984, Fig. 1/1–2; Bencze 2000, Abb. 2, 3, 12–14.

и искључиво, у тврђавама које је запосела османлијска војска потврду пружају, поред наших, и бројни налази са подручја Угарске.²⁷⁷

Слично котлићима и цедиљке су имале широку употребу у процесу припреме јела. Оне су рађене у виду калотастих реципијената, какав је и примерак из земунице 8 (кат. бр. 201, 394) или великих кутлача (кат. бр. 202).²⁷⁸ При том, кутлаче–цедиљке су могле бити једноставне или, као што је наша, дводелне са једним перфорираним делом.

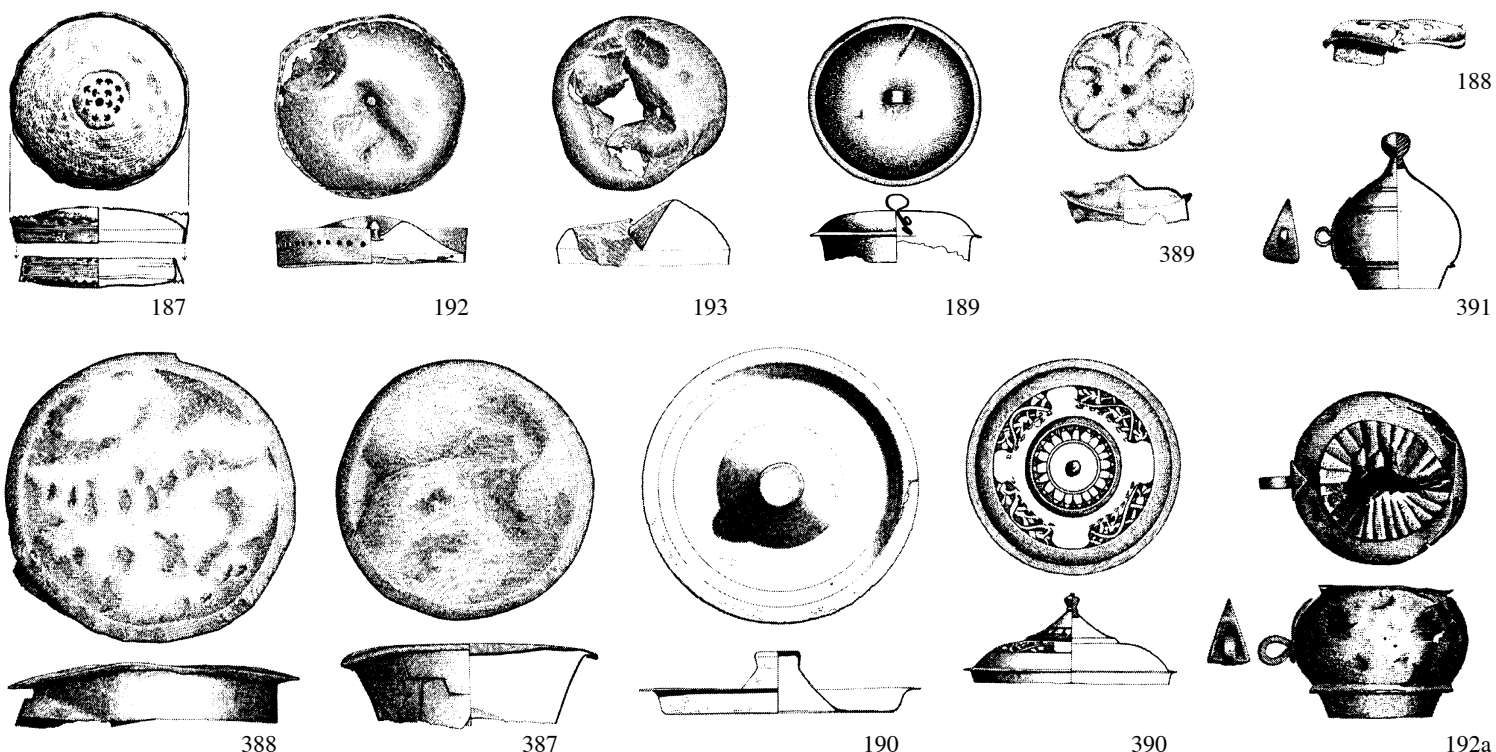
Поред примерака из скупног налаза, на истраживаном простору откривено је још неколицина металних посуда (сл. 97). Тас једноставне израде (кат. бр. 175) сматра се неизоставним међу посуђем, јер је у домаћинству употребљаван за хватање и доливање воде у току кувања, затим за поливање приликом чишћења, као и приликом умивања и купања.²⁷⁹ Тепсије су превасходно служиле за спремање пита (кат. бр. 384, 385), мада су на појединим већим и декорисаним примерцима могле бити послуживани кафе и слаткиши.²⁸⁰ О таквим посудама вођена је посебна пажња, дуго су чуване и брижљиво одржаване, о чему потврду пружа и налаз једне од наших на којој се украс го-

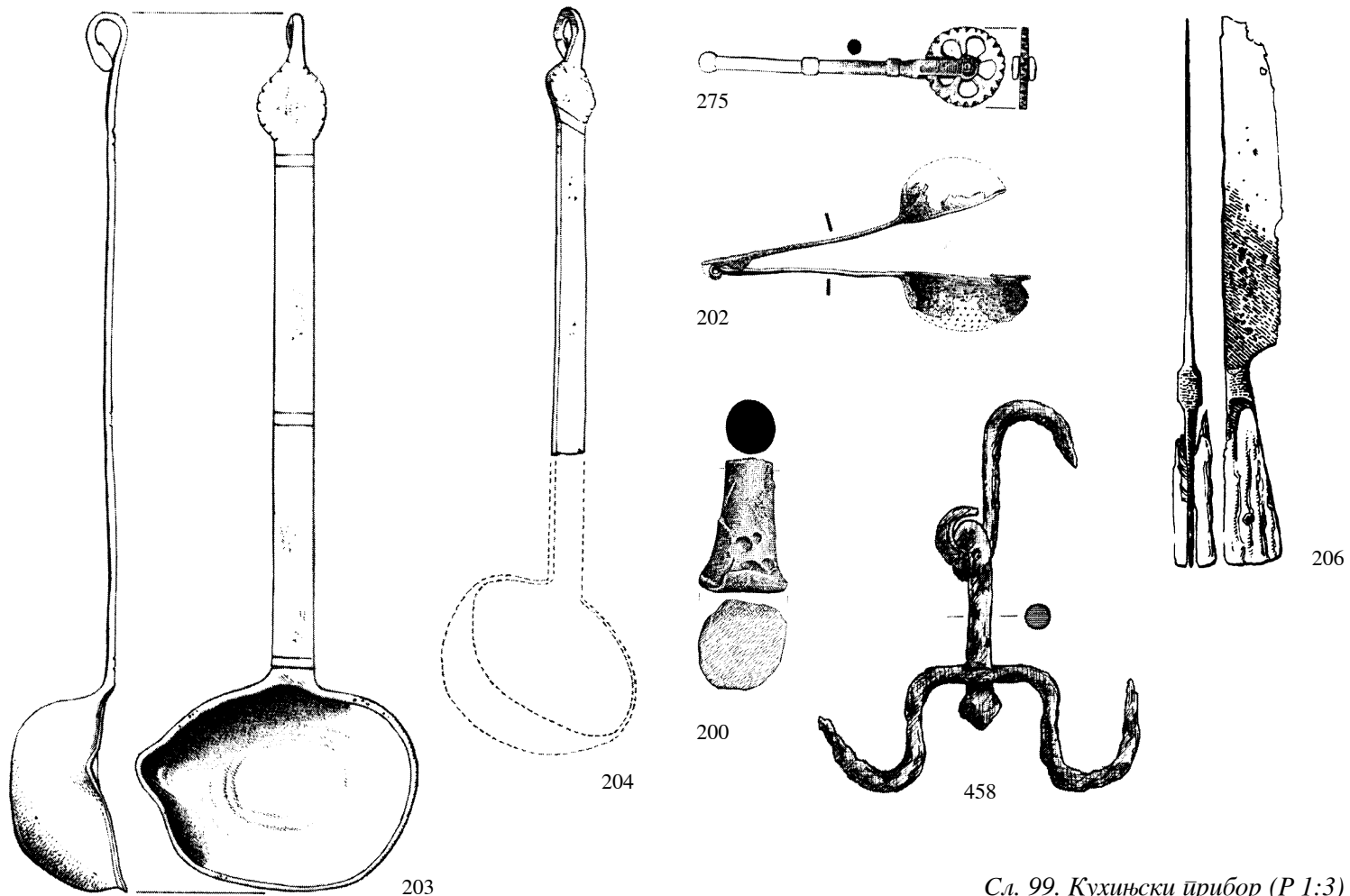
тово у потпуности излијао од употребе (кат. бр. 385). Она је у једном тренутку и поправљена, а начин на који је то урађено сличан је и на још неким посудама,²⁸¹ што указује на устаљен принцип поправки које су обављали мајстори. Преглед облика допуњује неколико санова (кат. бр. 173, 174, 383), док постојање посуда за воду потврђују једино налази дршки (кат. бр. 196, 197).

Међу посуђем највише има поклопаца, мада је отворено питање коју су све намену они могли имати (сл. 98). Судећи по изгледу, поједини су коришћени да поклапају реципијенте у којима се кувало (кат. бр. 190), највероватније делом и керамичке лонце, као и крчаге – *ћуџме* и *ибрике* за воду или друге течности (кат. бр. 192а, 391).²⁸² Можда су и неки други такође могле бити употребљавани као кухињско посуђе (кат. бр. 186, 387, 388), што је мање вероватно, јер су малих димензија. Овакви, као још неки декорисани, највероватније су затварали кутијице различитог облика у којима су држани шећер, зачини или неке ситнице (кат. бр. 187–189, 192, 389, 390).²⁸³

Осим посуда, за припрему намирница и јела, коришћен је и разноврстан прибор који је веома једноставне

Сл. 98. Метални поклопци (Р 1:4)

Сл. 99. Кухињски прибор (P 1:3)

израде и углавном без изразите декорације (сл. 99). На истраживаном простору откривено је свега неколико предмета: тучак (кат. бр. 200), радла (кат. бр. 275) и једна кука о коју је качено месо ради лакше обраде (кат. бр. 458). За мешање и разливање јела употребљаване су другачије кутлаче које, слично савременим, некада имају мали изливник (кат. бр. 203, 204).²⁸⁴ Од неколико ножева два се могу окарактерисати као кухињски или трпезни (кат. бр. 205, 206), док је трећи могао имати и неку другу намену (кат. бр. 207). Тучкови из ранотурског раздобља били су доста дугачки и најчешће су имали по једно овално проширење на средини и на врху, тако да је горњи део тела, у ствари, чинио дршку.²⁸⁵ Међу оруђем коришћеним у припреми хране ножеви се издвајају као једна од врста дугог трајања у готово неизмењеним облицима–типovima.²⁸⁶ За разлику од осталог назначеног прибора ра-

дле су могле имати двоструку намену. Коришћене су за сечење и украшавање теста, али су примену имале и у процесу израде посуда и предмета, за извођење украса –

278 Gaál 1983, Fig. 17/3, 5; Kovács 1984, Fig. 7/4; Крамаровский 2001, кат. нр. 611; Трајковић 2002, кат. бр. 231.

279 Fehér 1963, 103–105, Pls. X–XV; Радојковић 1977, 89; Karameh-medović 1980, 315, sl. 186, 187.

280 Радојковић 1953, 23; Трајковић 2002, 10, 13, кат. бр. 386, 387, 389, 390, 392, 394–396, 402–406, 416, 417.

281 Gaál 1983, Fig. 12/2, 3.

282 Fehér 1959, T. XI/3.

283 Gaál 1983, Figs. 3/1, 3, 5, 7, 13/1, 3, 5, 7; Трајковић 2002, кат. бр. 223, 224, 228, 230.

284 Fehér 1962, Fig. 65/8.

285 Gaál 1983, Fig. 18/2–3; Barista 1988, Fig. 5.

286 Popović 1999, 355, kat. br. 490/3, sl. 224/6.

најчешће оквира медаљона на металним посудама или ивице обода на керамичким зделама и тањирима.²⁸⁷ Сви нама познати налази радли имају идентично решење точкића и осовине, док је дршка могла бити равна, као на нашем примерку, или на различите начине извијена.²⁸⁸

У ширем смислу, мада пре као део покућства, овој категорији налаза припадају и предмети који су омогућавали кување јела на огњишту – треножац или *саџак*, као држач посуда у којима се нешто пекло на огњишту или поред њега (кат. бр. 456)²⁸⁹ и преклад (кат. бр. 457) – предмет у виду животиње чија је функција била да држи дрва изнад пепелишта и помаже сагоревање.²⁹⁰ У целини посматрани налази посуђа и прибора, иако релативно малобројни, упућују на мишљење да је обрада намирница и припрема јела представљала једну од делатности заједнице која је насељавала објекте изграђене на рушевинама некадашње Палате. У коликој мери је храна овде припремана и да ли је у једној од просторија можда била и кухиња, тешко је претпоставити на основу овако скромних налаза, поготово у случају када других, јаснијих наговештаја за то није било.

Неисцрпно богатство занатског наслеђа, које је подразумевало и висока техничка знања у обради метала, у великој мери је одредило и начин производње, пре свега посуда. Поред скупочених примерака који су рађени за двор и достојанственике, веома раширена и добро организована била је и израда функционалних посуда за свакодневну употребу. Производња посуђа за широку потрошњу била је великог обима који је превазилазио домаће потребе, тако да се оно и извози, пре свега израђевине од бакра.²⁹¹ Долазак Турака у Србију и Београд одређује управо појава посуђа рађеног од бакра које готово у потпуности потискује израђевине од племенитих метала.²⁹² Израда посуђа и кухињског прибора, по обиму велика, била је у домену самосталног еснафа казанџија, који се управо у раздобљу 16. века јасније одвојио од разнородног ковачког заната.²⁹³ Када је Београд у питању, разложно је претпоставити да је као пратња османлијској војсци стигао и мали број ковача, сходно устаљеној пракси да се у освојеним областима превасходно користе услуге домаћих занатлија.²⁹⁴ Оваквом организацијом занатске делатности створена је солидна подлога за прожимање занатских техника и декоративних стилова, што се у највећој мери уочава управо на декорисаним посудама.²⁹⁵ Иако има индиција да је у Београду било мајстора за израду металног посуђа, није познато коликог је обима та производња била и које су врсте посуђа рађене.²⁹⁶ Претпоставља се да је у органи-

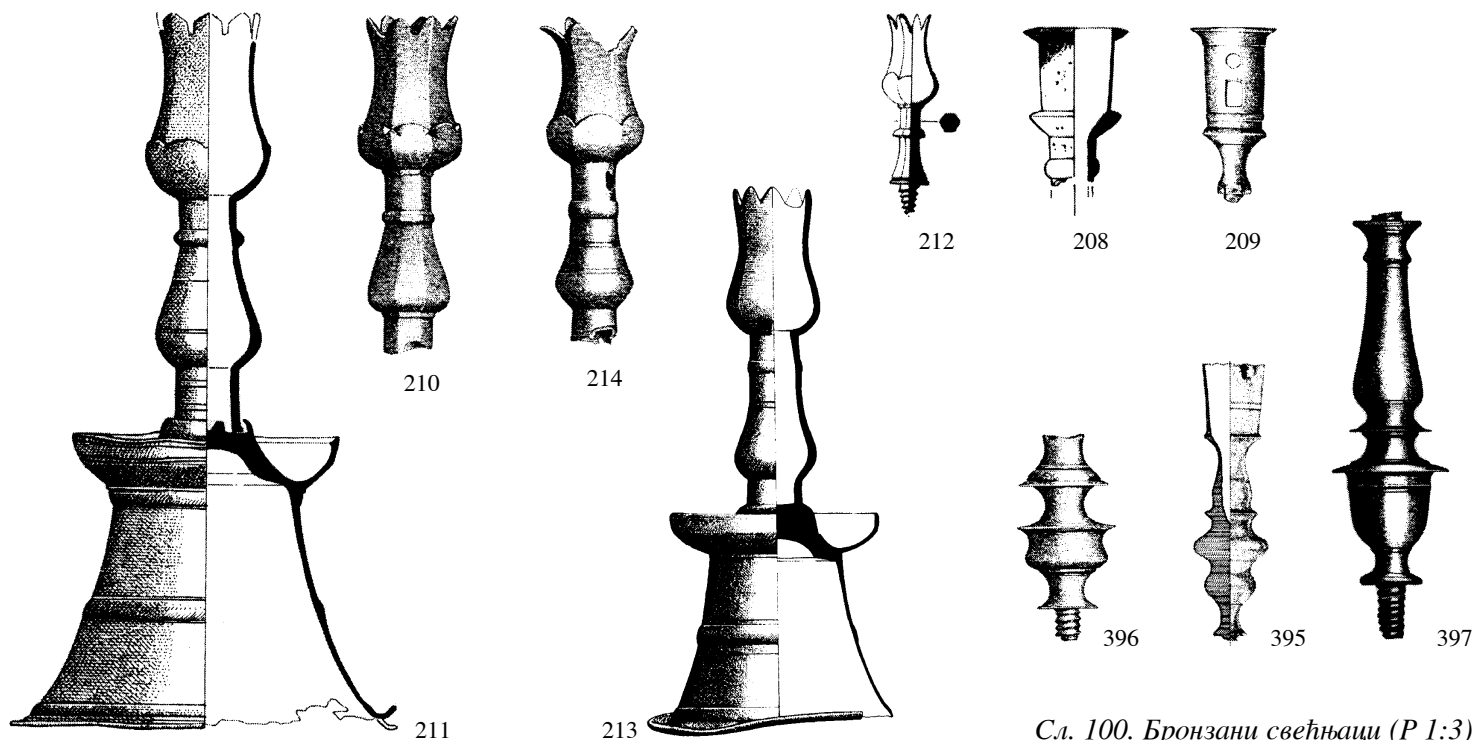
зационом погледу била истог типа као и у свим другим областима Царства – основу су представљале мале радионице које су са трговинама чиниле једну економску целину.²⁹⁷ Генерално узевши, занатлије у Београду нису биле много цењене, међу групама становништва су на последњем месту, тако да су морале да образују мешовита удружења.²⁹⁸

Наведени посредни и доста оскудни подаци не допуштају шира разматрања о евентуалном месту израде бакарног посуђа које је нађено у комплексу грађевине на Дунавској падини. Вероватно је део посуда донет у виду личне својине, док је за опрему домаћинства посуђе могло бити и набављено у некој од домаћих трговина. У погледу радионичког и регионалног порекла анализа стила декорације, такође, није поуздана, јер је реч о углавном једноставним предлошцима који се успешно пресликавају и лако изводе. Ипак, појава истих основних елемената декора на већини примерака јесте значајна и може чинити основу за будућа темељнија изучавања ове грађе на подручју Београда и Србије.

Свећњаци

Међу археолошким предметима свакодневне употребе било је и оних које смо означили као саставни део ентеријера. У тој скупини по количини налаза запажено место заузимају свећњаци – предмети који су осветљавали просторије унутар грађевине и тако употпуњавали њен амбијент (сл. 100). Судаћи према археолошким траговима, и у ранотурском раздобљу за осветљавање су коришћене воштане свеће, рађене од жутог и бељеног воска, чији су остаци сачувани у чашицама појединих свећњака. Уљних светиљки је такође било, али у веома малом броју. Превасходна употреба воштаних свећа не изненађује, јер је познато да је у Османлијском царству произвођена велика количина воска који је, осим за задовољење домаћих потреба, представљао и значајан извозни артикал.²⁹⁹

У слојевима ранотурских хоризоната откривени су превасходно стојећи свећњаци, рађени од бронзе и од керамике. Висећег осветљења у виду лустера, као и зидних светиљки, какве познајемо из претходне етапе, или није било или су, можда, у једном тренутку истопљени да би послужили као сировина за израду топова или других ситних предмета. На основу откривених делова и ретких у целини сачуваних примерака, утврђена су два основна типа бронзаних стојећих свећњака који су опредељени према облицима чашица за свеће. Код првог типа чаши-

Сл. 100. Бронзани свећњаци (P 1:3)

ца је цилиндричног облика са косо или водоравно разгнутим ободом (кат. бр. 208, 209, 395), док је тело у виду ваљкасте профилисане дршке, у доњем делу најљепљене у виду шрафа (кат. бр. 395–397) преко којег је спајан са стопом. Према назначеним карактеристикама ови делови припадају типу једноставних, једнокраких свећњака, какви су серијски рађени на подручју Средње Европе у 15–16. веку.³⁰⁰ Други тип има чашицу у виду затвореног лотосовог цвета, ваљкасту дршку у доњем делу крушколико проширену, округлог или шестоугаоног пресека, и окапницу у облику дубљег тањира која је ослоњена на високу коничну стопу (кат. бр. 210, 211, 213, 214).

Свећњаци на стопи код којих су два саставна дела – један чине чашица и дршка, а други окапница и стопа – спајана уметањем у средиште окапнице и потом савијањем њеног руба, припадају стандардној османлијској врсти, познатој под називом *шомбак*. На исти овај начин рађени су сви свећњаци, у виду серијске производње из калуца, при чему су поједини накнадно дорађивани украшавањем стопе.³⁰¹ Сматра се да су скуповени метални и керамички примерци, богато украшени цизелираним и бојеним мотивима, настајали у специјализованим радионицама и да су посебно наручивани за џамије и резиден-

ције великаша.³⁰² Једноставнији свећњаци имају доста уједначен изглед и квалитет и рађени су у већим серијама, као роба широке потрошње за коју је интересовање постојало и ван граница османлијског културног круга. О употреби турских свећњака доста података налазимо у дубровачким архивским документима, у којима се помињу под називом чираци – *chiarach*, *cyrago*, *cirachio* или *zirach*.³⁰³

287 Георгиева, Бучински 1959, Т. LXXXVI/12, 13.

288 Waissenberger, Dürigl 1983, Kat. Nr. 22/66; Guillou 1986, 286, 929.

289 Kovács 1984, Fig. 9/3; Трајковић 2002, 8.

290 Миловановић 1985, 166, кат. бр. 433; Трајковић 2002, 8.

291 Han 1956–57, 120.

292 Karamehmedović 1980, 57.

293 Радојковић 1953, 11.

294 Karamehmedović 1980, 73–79; Kovács 1984, 91.

295 Радојковић 1953, 11; Karamehmedović 1980, 73–79.

296 Радојковић 1953, 11–13.

297 Barista 1988, 2.

298 Радојковић 1953, 12.

299 Винавер 1970, 178–179.

300 Lovag 1999, Kat. Nr. 164, 176.

301 Fehér 1959, Т. XI/5

302 Rogers 1995, Cat. Nos. 7, 114.

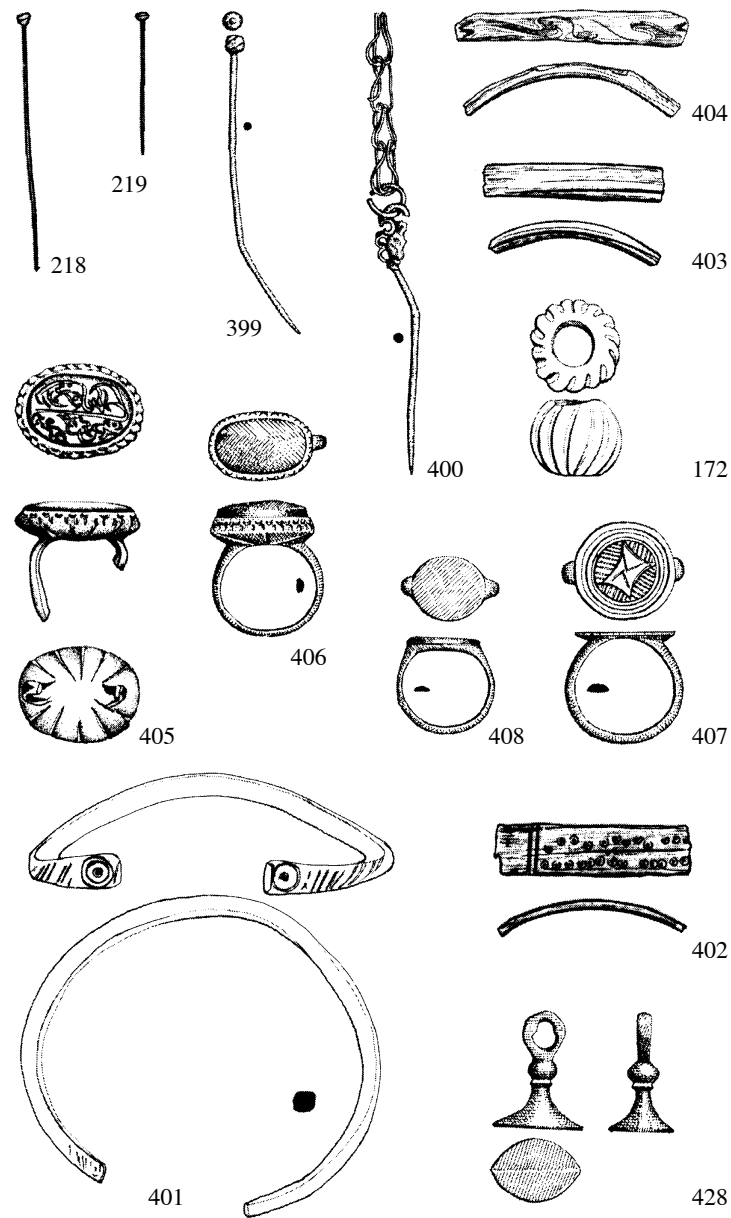
303 Han 1956–57, 121–122.

Такође, уз примерке са подручја Дубровника налазе се одреднице турски (*zirach turchescho per candele*) или рађени на турски начин (*ciraco alla turchesco*), које упућују на мишљење да су у тамошњим радионицама свећњаци оријенталног стила били опонашани, свакако по случају, а не у смислу редовне производње.³⁰⁴ Веће серије једноставних свећњака вероватно су биле рађене у регионалним радионицама на Балкану. Међутим, skupина наших налаза и примерака из непосредног суседства, из Смедерева³⁰⁵ и са подручја Угарске,³⁰⁶ подстиче на размишљање о постојању бар још једног регионалног занатског средишта у прекодунавском региону, где је израда металних предмета могла бити организована на сличан начин као што је постојала за керамичке посуде. Том домишљању ишао би у прилог и другачији начин израде тела једног од свећњака, са навојем на завршетку дршке (кат. бр. 212), који је идентичан производима средњоевропског занатског круга, односно, свећњацима првог типа.

Накић и апликације

Накит и украси за одећу чине невелику skupину налаза, уз то и скромну у погледу занатске и уметничке вредности. Предмети личног украса су претежно израђени од бронзе, ређе од бакра, сасвим изузетно су позлаћени или направљени од сребра. У начину израде доминирају једноставне технике: ливење у једностраним калупима, уз накнадну дорату цизелирањем, као и отискивање матрицом на танком лиму.³⁰⁷ Спорадично је било и накита рађеног од стаклене пасте. Иако примерци, генерално, немају велику материјалну вредност, декорација на њима је веома разноврсна, како по стилу украса, тако и по квалитету. С обзиром на све наведене особине, сматрали смо да се карактер грађе може у већој мери утврдити након анализе свих врста која ће, у ствари, истаћи одлике османлијске производње накита и украса у целини.

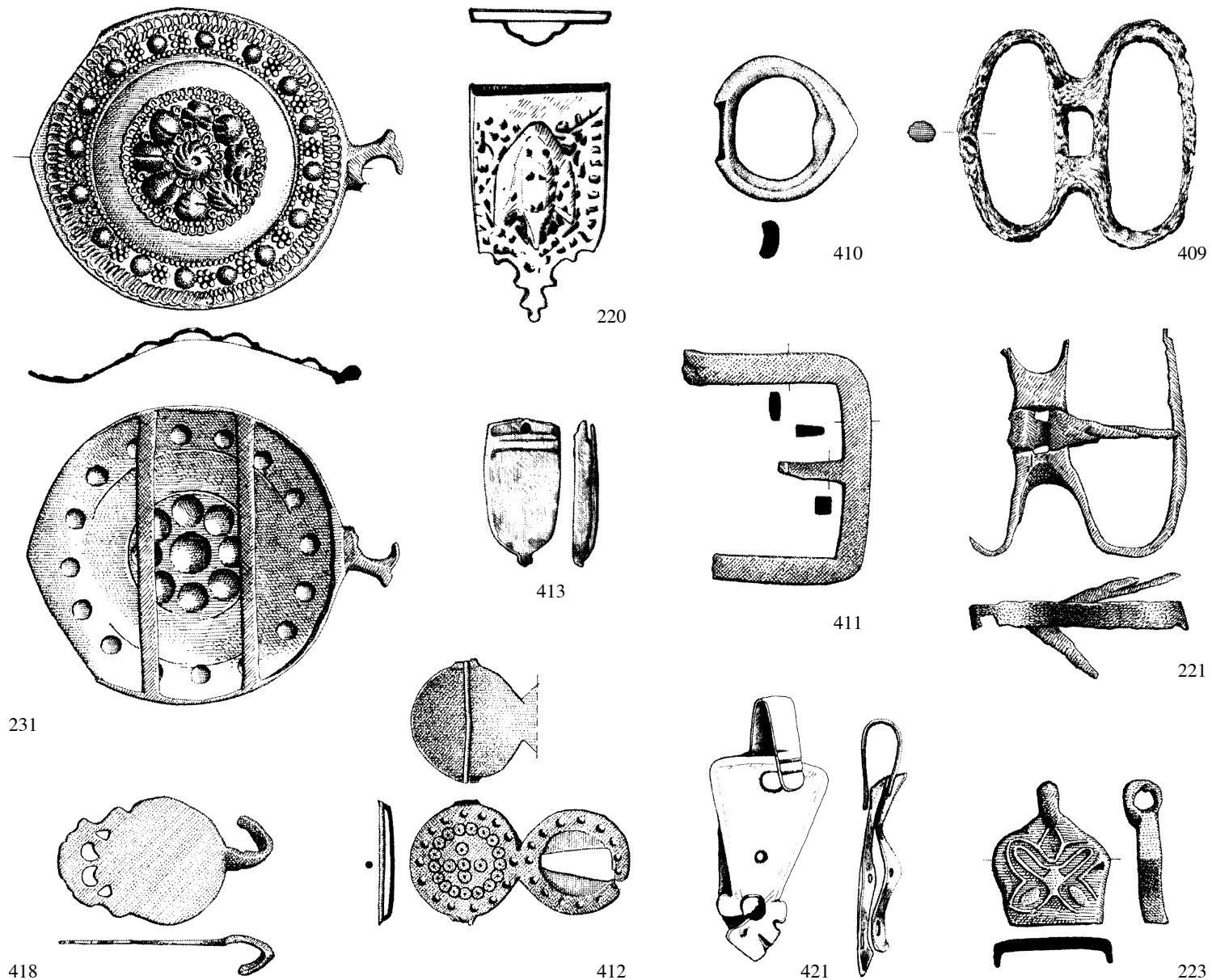
Међу нашим налазима јављају се свега три врсте које се сматрају накитом у правом смислу: укоснице, наруквице и прстење (сл. 101). Укоснице постоје у два вида, са малом лоптастом главом (кат. бр. 218, 219, 399) и са ваљкастом главом и перфорацијом на врху, кроз коју је провучен ланчић (кат. бр. 400). Све су рађене од бакра, при чему се на двема уочавају трагови позлате. За разлику од једноставних, игла са ланчићем могла је представљати део укоснице, као што је у каталогу сугерисано, с тим што би на другом крају постојала још једна идентична игла или можда само трепетљика. Једнако вероватним се чини да је

Сл. 101. Накит и печат (P 2:3)

она могла бити и у саставу механизма за затварање појасне копче, какве налазимо на појединим луксузно рађеним примерцима.³⁰⁸

Бронзане наруквице су отвореног типа, украшене делимично или целом површином (кат. бр. 401, 402). Украс је на обема сличан и чини га комбинација кружића са тачком у средини и уреза. Овакав стил декорације особен је за ранији средњовековни накит,³⁰⁹ а будући да су налази

Сл. 102. Делови и декорација појасева (Р 2:3)

откривени у насипним слојевима, није искључена могућност да потичу из неких целина тог старијег раздобља. Поред металних, у насипу је било и уломака наруквица од стаклене пасте светлозелене (кат. бр. 404) и кобалт-плаве (кат. бр. 403) боје. Уз предмете чија је израда заснована на стакларској технологији помињемо још једну перлу од светлоплаве пасте која је нађена на простору Грађевине IV (кат. бр. 172). Она је, судећи по величини и

304 Nan 1956–57, 122.

305 Цуњак 1997, Т. II/1–3, III/1; Бикић, Поповић 2001, 194.

306 Fehér 1959, Taf. XI/5; Fehér 1962, Fig. 65/1–4; Gerelyes 1979, Abb. 8; Gaál 1983, Figs. 11/1, 2, 11/1, 2, 19/1–2; Kovács 1984, Fig. 7/6.

307 Георгиева, Бучински 1959, Т. LXV/7–18, LXVI/1–18, LXVIII/1–9, LXIX/9.

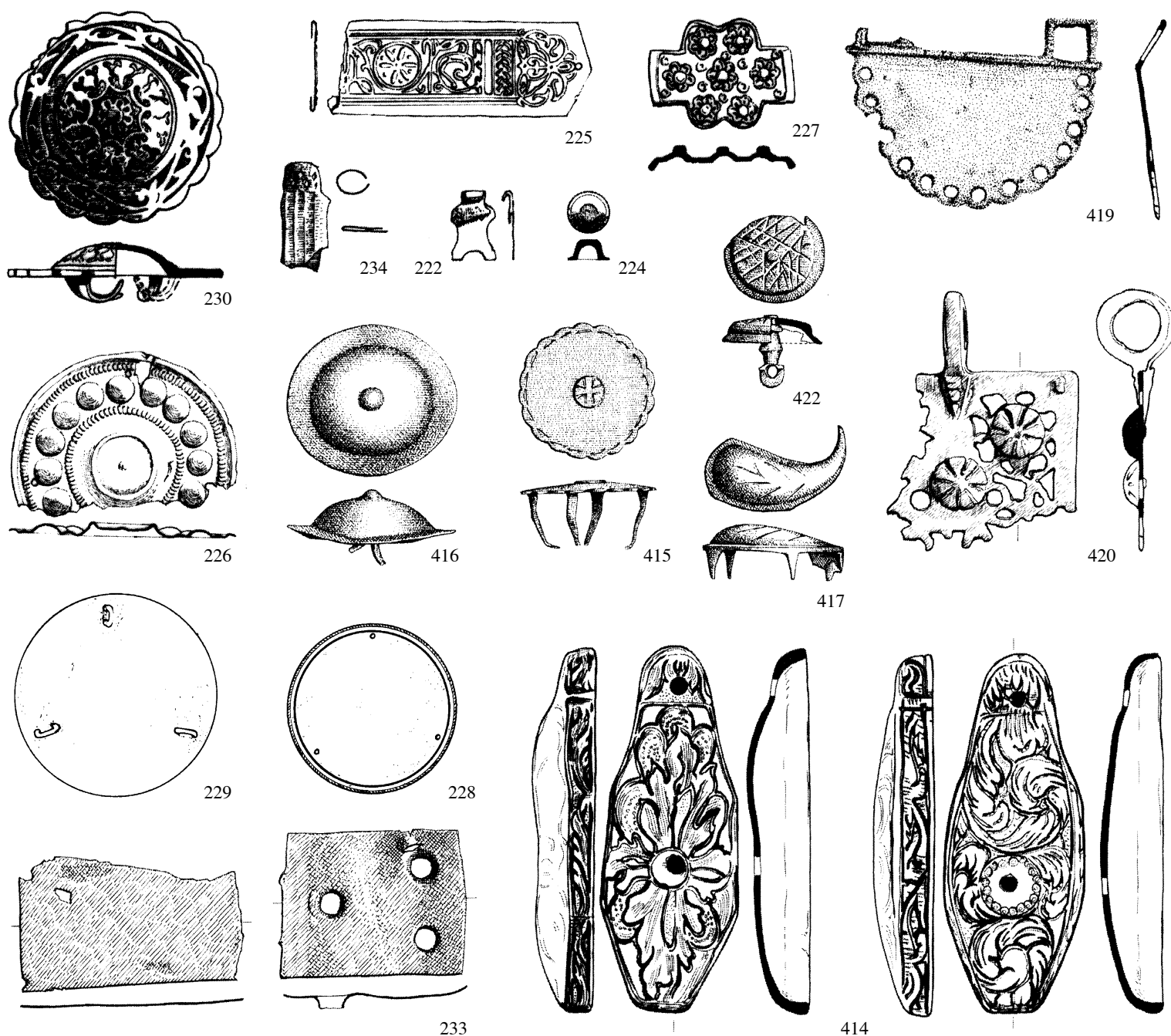
308 Радојковић 1969, Т. 211.

309 Бајаловић 1984, кат. бр. 213, Т. XXXVI/2.

облику, могла бити ношена у саставу ниске или као самосталан украс, нанизан на врпцу. Наруквице и перле од стаклене пасте биле су, иначе, веома популаран вид накита у 16–17. веку, како једноставни комади, тако и луксу-

знији примерци, сликани и са аплицираним бобицама.³¹⁰ Оне се ни по чему не разликују од њихових античких и средњовековних претеча, што говори о веома дугом трајању јединствених стандарда израде. Истовремено, налази

Сл. 103. Бронзане и бакарне апликације (Р 2:3)

из слојева османлијског времена пружају и додатну потпору мишљењу да је то врста накита који се традиционално везује за источњачку моду и стил кићења.

Веома занимљиву скупину међу накитом чини прстење. Примерци рађени од бронзе техником ливења, иако једноставни, одају квалитетан занатски рад, у смислу добро направљеног калупа и прецизне дораде (кат. бр. 407, 408). Међутим, ово су облици који су у директној вези са наслеђем средњег века, не само по облицима, него и по украсу.³¹¹ На истом старијем наслеђу заснован је и стил прстења са уметнутим драгим камењем – карнеолом и јасписом (кат. бр. 405, 406). И код ове врсте глава је истакнута, како величином, тако и декоративношћу.³¹² Украс се не ограничава само на ивицу, већ је често и око целе касете, при чему се као особен детаљ јављају радијално рапорешени урези на дну. Прстење са главом решеном на назначени начин често је имало и улогу печатњака, о чему сведочи и један од наших налаза на којем се налази, ретроградно урезано, име извесног Фејз Ахмеда, окружено биљним украсом (кат. бр. 405). Поред прстења са уметнутим камењем, улогу печата имало је и бронзано прстење,³¹³ као и специјано направљени печатњаци у виду привеска, такође слични претечама из ранијих епоха (кат. бр. 428). Иако се на нашем налазу уочавају трагови турског писма, површина је знатно излизана, тако да је немогуће утврдити садржај текста који је на њему био урезан.

За разлику од накита, у целинама турских хоризоната на простору грађевине, као и у насипним слојевима, откривена је релативно велика количина предмета који су украшавали одећу, као и коњску опрему (сл. 102, 103). За већину међу њима је претпостављено да су чинили делове и декорацију појасева, судећи по облицима предмета и другим карактеристичним детаљима (сл. 102). Уочено је неколико врста пређица (кат. бр. 221, 409–411), затим копчи различитих величина (кат. бр. 231, 412, 418), као и завршних украса на ременима у виду језичака (кат. бр. 220, 413). На одећу је, вероватно, било пришивено дугме са засебно рађеном, профилисаним петљицом (кат. бр. 422).

У делатности израде накита и украса у 16–17. веку појасеви заузимају једно од најзначајнијих места, јер истовремено имају функционалну и декоративну димензију. Они се у погледу укупног изгледа и начина ношења добрим делом ослањају на средњовековне, којима су слични и по начину израде.³¹⁴ Међутим, оно што појасеве турског доба чини различитим од њихових средњовековних узора јесте истицање копче којој се посвећује изразита

пажња.³¹⁵ Она је крупна, богато декорисана и најчешће сачињена из два једнака дела који се спајају једноставним механизмом кукица, провлачењем куке на једном делу кроз округлу алку смештену на другом делу копче или на неки други, сличан начин.³¹⁶ Чини се да је разноликост појасних елемената у доста блиској вези са облицима амајлија на којима су, поред особеног ликовног садржаја, често били и профилактски натписи или текстови из Корана.³¹⁷ Декорација копчи, као и других појасних украса, блиске паралеле има са стилом мотива на бакарном посућу, пре свега биљним који у овом раздобљу постају сведенији. Ретки су примерци на којима се уочава пуноћа и изражајност класичног стила, што је последица опадања квалитета у погледу материјала и техника израде.³¹⁸

Доста разнородна скупина личног украса потврђује снажно ослањање на моделе из раздобља средњег века. Они се понављају у изворном виду или су модификовани у складу са актуелном модом коју делом одређују и економске могућности потрошача.³¹⁹ У том смислу, ово је роба широке потрошње која је солидног квалитета, без обзира на упрошћенији начин израде. Шаренило стилова открива тенденцију универзализма предложака која ће представљати полазиште у стварању народног накита.

Тетови и ваје

Међу прибором који је коришћен за обављање свакодневних делатности, предмети за мерење тежине (масе) заузимају посебно место. Ови налази су од недавно побудили

310 Марјановић 1973, 215, сл. 25.

311 Бајаловић 1984, кат. бр. 569, Т. XIII/1; Иванић 1995, кат. бр. 3, 7, 23, 68–72.

312 Бајаловић 1984, кат. бр. 351, 567, 579, Т. XLVII/1–3; Иванић 1995, кат. бр. 158, 159.

313 Иванић 1995, кат. бр. 76; von Gladis 1998, Kat. Nr. 114–117.

314 Радојковић 1969, 253–254; Иванић 1995, кат. бр. 309, 310; von Gladis 1998, Kat. Nr. 94; Крамаровский 2001, 45–49, кат. нр. 20, 23–29.

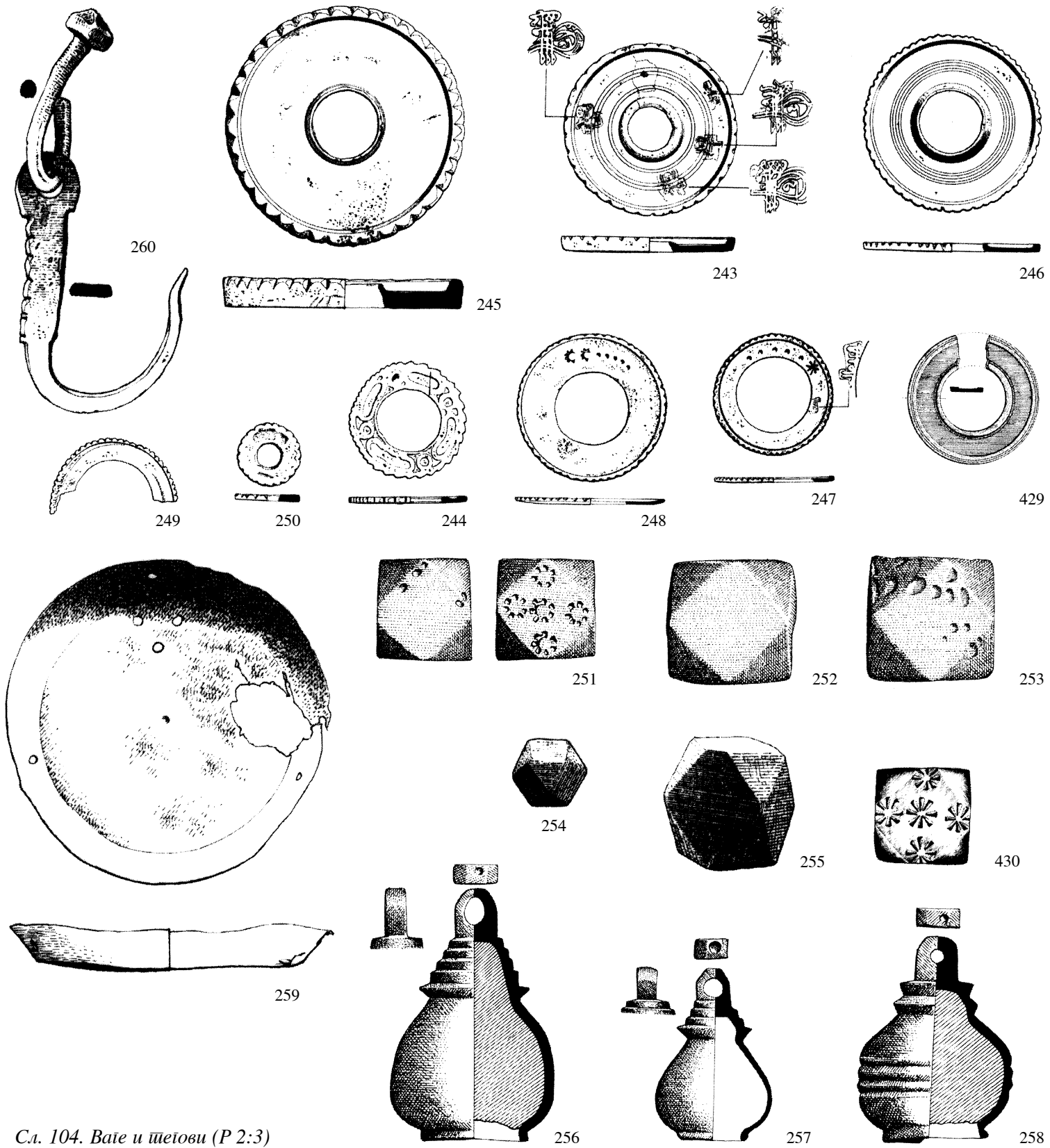
315 Радојковић 1969, 254–257.

316 Георгиева, Бучински 1959, Т. XVI/7, Т. XXIV/1–3, XXV/1–6, XXVI/1–4, XXVII/1–8, XXVIII/1–5; Радојковић 1969, Т. 211–213; Бајаловић 1984, кат. бр. 626, 628, 636, 637, Т. L/1, 2, LI/1–3; Gerelyes 1988, 240, Fig. 6; Иванић 1995, кат. бр. 333, 342, 343, 346; von Gladis 1998, Kat. Nr. 86, 89–91.

317 von Gladis 1998, Kat. Nr. 50, 51, 53, 57, 58, 62–66.

318 Георгиева, Бучински 1959, Т. XXIII/1–6; Бајаловић 1984, кат. бр. 640; Иванић 1995, кат. бр. 334–341; von Gladis 1998, Kat. Nr. 85–88, 91.

319 Радојковић 1969, 242–243.

Сл. 104. Ваје и шетову (Р 2:3)

интересовање у нашој стручној јавности.³²⁰ Ситуација се у многоме изменила значајним открићима која су пратила истраживања на простору Грађевине IV у Доњем граду Београдске тврђаве (сл. 104). Том приликом откривени разноврсни тегови (кат. бр. 243–258, 429, 430), као и делови мерила – тас за теразије (кат. бр. 259) и кука за кантар, тј. вагу са једним тасом и контратегом (кат. бр. 260), представљају највећу до сада познату скупину прибора за мерење тежине на подручју Балканског полуострва. Количином и разноврсношћу они, несумњиво, пружају најсолидније полазиште за шире засновану анализу ове специфичне врсте археолошке грађе и прилику да се детаљније него до сада размотри проблематика везана за мерење тежине у нашим областима у раздобљу 17. века.³²¹ Уједно, ово представља и разлог због којег смо све налазе мерила обрадили као посебну скупину, издвојену од алата и другог прибора.

Прибор за мерење тежине био је откривен у виду скупних налаза у свега три целине. Највише их је било у подруму и на простору Грађевине IV, док су два тега за кантар нађена у кући 1, на падини изнад некадашње Палате. Осим примерака из целина, још два тега су откривена приликом ископавања насипних слојева на Дунавској падини (кат. бр. 429, 430). Сви предмети из прибора за мерење тежине израђени су од бронзе, комбинованом техником ливења и ковања или ливењем у калупу.³²² Одличног су квалитета и постојане структуре, па су самим тим имали дуг рок употребе.

Тегови се јављају у четири облика (типа). Највише је оних у виду обруча са уздигнутим ивицама – установљено је осам различитих величина и тежина (кат. бр. 243–250, 429), потом и у облику неправилне коцке са странама засеченим на угловима, који су били у две величине и две приближне тежине (кат. бр. 251–253, 430).³²³ Нешто мање је тегова за кантар, крушколиких (лоптастих) са оловним пуњењем (кат. бр. 256–258), а свега два су облика тетрадекаедра (кат. бр. 254, 255). На обручастим и коцкастим теговима постоје и карактеристични симболи који представљају ознаку тежине или извршене контроле мерила (кат. бр. 247, 248, 251, 430). Међу њима су два посебно занимљива, јер представљају тзв. лаке тегове – оригинално нису били изливени у стандарду прописаних тежина, па су накнадно отежани по једним комадићем олова (кат. бр. 243, 245).³²⁴

У погледу ознака најзначајнији су налази тегова са монограмима – туграма султана (кат. бр. 243, 246?, 247), док

се на још једном, малом примерку уочавају трагови два наспрамно постављена медаљона (кат. бр. 250), највероватније, такође трагови тугри. Поуздано су идентификоване три тугре, од четири колико их је било утиснуто на једном од тегова у виду обруча (кат. бр. 243). Реч је о два монограма султана Мехмеда IV (1648–1687) која садрже текст: *шах Мехмед, син Ибрахима сулџана, увек победоносан* и једном монограму, његовог неколико месеци млађег брата и наследника на трону – шаха Сулејмана II (1687–1691), где срећемо исту формулу: *син Ибрахима сулџана, увек победоносан*.³²⁵ При том, две тугре султана Мехмеда IV нису идентичне, већ се разликују у једном детаљу који се уочава у сегменту где се, по формули, налазе делови речи *бин* (син) и *хан* (владар). Овде је утиснут број 88, као ознака године (10)88. по Хиџри, што одговара 1677/78. години по хришћанском календару. Појава монограма два, некада и више султана на једном тегу није неуобичајена с обзиром на дугу употребу тегова, а појављује се и у ситуацијама када је смена владара наступила у кратком временском раздобљу.³²⁶ Такође нису ретки ни случајеви да се тугре истог владара међусобно разликују, а начин

320 С. Рибникар, С. Спиридоновић, Ј. Петковић (уредници), Свет мерења, Галерија Српске академије наука и уметности, Каталог изложбе, Београд 1995. Видети: Спиридоновић, Петковић 1995; Петковић Ј. и други 1993; Петковић Ј. 1998.

321 Госпођи Јеленки Петковић се најтоплије захваљујемо на уступљеној литератури.

322 Pyle 1977, 117–118; Петковић и други 1993, 115–120.

323 Непосредно по откривању, сви примерци тегова су конзервирани и заштићени од даљег пропадања, што је обављено у центру за конзервацију Народног музеја у Београду. Иако нису мерени пре конзервације, у поступку електролизе који је на свима примењен, већина је изгубила по најмање један грам од оригиналне тежине, што је у вези и са врстом легура од којих су направљени. Мерење масе тегова урађено је у Лабораторији за масу Савезног завода за мере и драгоцене метале у Београду, захваљујући љубазности и предусретљивости господина Предрага Ђурића.

324 У ситуацијама када тегови непосредно по изливању немају стандардом прописану масу, отежавани су комадом олова или гвожђа које је утискивано у претходно пробијени отвор на мерилу; тек након тога могли су да прођу контролу, добију печат и уђу у оптицај. Видети: Pyle 1977, 116.

325 Идентификацију тугри извршила је др Мирјана Маринковић, доцент на Катедри за оријенталистику Филолошког факултета у Београду, према подацима из: Umur 1980. Опширније о означавању тегова видети: Прилог 2.

326 Pyle 1977, 120; Kırkman 1991, Cat. Nos. 1, 21, 59, 68, 70, 74–76, 79, 84, 90, 97, 107, 111.

урезивања зависило је, пре свега, од гравера који су тугре урезивали. Уз то, различито изгравирани монограми једног султана могли су означити да је у току владавине дошло до неких значајнијих промена.³²⁷ На основу расположивих података очигледно је да је у време доста дуге владавине султана Мехмеда IV тег био подвргнут контроли у више наврата, при чему је једна од њих прецизно датована у 1677/78. годину. Након промене на престолу, која се догодила у 1687. години, тег није повучен из употребе и преливен, него је само потврђен тугром новог владара Сулејмана II.

Како је раније поменуто, на теговима постоје и друге ознаке, у виду розета, звездица, полумесеца и тачкица које се јављају самостално или, као у једном случају, заједно са делимично отиснутом тугром. Највероватније је да већина њих представља ознаке извршене контроле мерила, тј. потврду њихове исправности. Међутим, за тегове на којима се јављају розете (кат. бр. 251, 430) склони смо мишљењу да је реч о ознакама тежине. Будући да оба наша примерка имају приближну масу од 50 драма, свака од розета би представљала обележје за 10 драма. Међу теговима пажњу привлачи и један примерак који има декорацију на аверсу (кат. бр. 244). Ови видови украшавања на осмалијским теговима не представљају реткост, с обзиром на њихово несумњиво мистично својство, тако да је познато доста примерака који имају флоралне мотиве или натписе различитог садржаја.³²⁸ Међутим, чини се да је декорација више примењивана на теговима рађеним током 16. и у првој половини 17. века, док познији примерци чешће имају само нарецкану ивицу и (или) урезане концентричне кругове на предњој страни. Уз то, декорисани тег има равну, а не издигнуту ивицу, због чега би се додатно могло претпоставити да је настао у поменутом ранијем времену. Исто решење равне нарецкане ивице се уочава на још једном, малом обручастом тегу код којег је, на жалост, аверсна страна излизана у толикој мери да се не разазнаје шта је на њој било отиснуто (кат. бр. 250).

Детаљна анализа тегова неодвојив је део изучавања начина мерења и мерног система који је примењиван у одређеном раздобљу људске историје. У свим уређеним државама, међу којима је и Османлијско царство, мерење тежине роба и сировина представљало је једну од најзначајнијих административних делатности. Организовано на државном нивоу, подразумевало је утврђивање основних мерних јединица и њихових делова, као и новчане противвредности за одређене мере, при чему су установљене

мере важиле на подручју читаве државе.³²⁹ У складу са тим, прављена су и мерила – прибори за мерење тежине (масе). Од давнина позната мерила су теразије и кантари³³⁰ – направе коришћене заједно са теговима различитих облика и тежина,³³¹ зависно од мерног система који је у употреби. Мерила употребљавана у Османлијском царству у основи су иста као у претходним епохама, при чему једини откривени тас за теразије по димензијама припада уобичајеном мерилу за мања мерења тежине, док је, због величине, кука могла бити од кантара каквим су мерене бале (тканина или памука), сено или цакови са брашном, пшеницом или неким другим намирницама.³³² Функционисање привреде Османлијског царства било је, поред осталог, добрим делом засновано на обавези мерења намирница, сировина и других потрепштина, посебно оних које су набављане у име државе и владара. Ово је посебно долазило до изражаја у новоосвојеним областима, где је живот посаде у тврђавама зависило од редовног прилива залиха у храни. Да би се то обезбедило, посебно у Београду који је био највеће складиште хране и војне опреме у региону, администрација је прибегавала и лукавству, дајући извесне олакшице приликом откупа. Тако већ у најранијем пропису за јавно складиште робе у Београду из 1528–1530. године, значи непосредно по османлијском освајању града, налазимо податак да је новчана такса двоструко мања, и износи две аспре, када се роба намењена продаји измери кантаром пре него што доспе на пијаце и у радње.³³³

Традицију регулисаних трговачких тегова и мерила, као и систем контроле мерења, Турци Осмалије су наследили од старих блискоисточних држава.³³⁴ Одредбе о редовној контроли нашле су место у шеријату, под називом *hisba* или *ihtisab*, где су као извршиоци закона наведени главни кадија, јаничарски ага или велики везир у Истанбулу.³³⁵ Редовну контролу трговачког мерења у радњама и на пијацама обављала су три лица: инспектор, службеник за мере и извршилац казни који је кривце на лицу места кажњавао.³³⁶ Са османлијским освајањима на нашем подручју у употребу улазе турске мере, у ствари, мере које су биле изворно њихове или су их од других народа преузели и прихватили као сопствене.³³⁷ Међу њима су за нас, овом приликом, од превасходног значаја мере за тежину, односно, вредности изведене према основној јединици коју чини турска ока (*Oqqa*, *Oqya*, у турским текстовима и *Ikka*, *Okka*).³³⁸ Уз ову, временом се указала потреба за одређивањем још једне, мање јединице која ће

кат. број	место налаза	облик тега	тежина у у грамима	тежина у драмима
247.	Грађевина IV	обруч	46,7	14,57
248.	Грађевина IV	обруч	73,5	22,93
244.	Грађевина IV	обруч	77,5	24,18
246.	Грађевина IV	обруч	154,5	48,21
243.	Грађевина IV	обруч	309,3	96,51
245.	Грађевина IV	обруч	1281,7	399,91

Табела I. Комплекс шетава из Грађевине IV

кат. број	место налаза	облик тега	тежина у грамима	тежина у драмима
250.	подрум	обруч	38,3	11,95
254.	подрум	тетрадекаедар	63,3	19,75
251.	подрум	коцка	152,8	47,68
252.	подрум	коцка	280,8	87,61
253.	подрум	коцка	291,1	90,83
255.	подрум	тетрадекаедар	305,2	95,23
256.	подрум	крушколик	541,0	168,8

Табела II. Скупина шетава из подрума

постати основна за прецизнија мерења, тако да ту улогу добија драм (*dirchem*).³³⁹ Уз то, драм постаје општеприхваћена јединица за мерења у свакодневном животу, тако да се и тегови чије су вредности до једне оке називају драмима.³⁴⁰

Османлијске мере за тежину, поред свих осталих, најдетаљније до сада истраживао је код нас М. Влајинац, на основу упоредне анализе података из османлијских, италијанских, аустријских, српских и других многобројних писаних докумената, као и прерачунавања њиховог међусобног односа. Поменути истраживачким путем аутор је дошао до неколико различитих вредности турске, тј. цариградске оке, при чему је као најпоузданију за раздобље 17. века истакао тежину од округло 1.400 кг.³⁴¹ Уз ове, у појединим новијим радовима наилазимо и на тежине од 1.282,944 кг,³⁴² односно 1.282,8 кг за оку – вредност која се заокружује двојачко, најчешће на 1.282 и ређе на 1.283 кг.³⁴³ У истим документима налазимо да је драм чинио 1/400 оке, тако да је у складу са наведеним вредностима оке израчу-

ната његова маса која такође варира – 3.5 гр, 3.062 гр, 2.756 гр, односно 3.207 гр (односно 3.205 и 3.2075) за последњу.³⁴⁴

Ослањајући се на све расположиве податке, тежине наших тегова у њиховом изворном виду, у окама, односно драмима, утврдили смо математичким путем. Такође, један од наших тегова (кат. бр. 245) има масу најприближнију вредности за једну оку, а то је 1.281,7 кг. Иако се нешто од тежине *истишло* у току електролизе, може се рећи да овим налазом имамо потврду вредности од приближно 1.282 кг за једну оку, односно 3.205 гр за драм. Полазећи од овог податка, као и од чињенице да су сви наши тегови из истог времена, следили смо идеју да сви налази из целина, у ствари, сачињавају три комплета мерила. При томе, шест налаза из Грађевине IV, сви истог облика али различите величине, свакако представљају готово потпун комплет (Табела I) којем за целовитост не-

327 Pyle 1977, 120; Inalcik 1983, Cat. Nos. 8, 28, 38, 43, 54, 92, 93, 104.

328 Kürkman 1991, Cat. Nos. 8, 15, 16, 19, 26, 27, 29, 36, 38.

329 У Османлијском царству став према мерама и мерилима дуго је био доста либералан, тако да су у употреби упоредо били различити системи. Извршење плана о стандардизацији свих мера и мерила на простору читавог Царства уследило је тек у време економске кризе, око 1640. године, након чега је примењиван јединствен систем, по стандарду из Истанбула. Видети: Inalcik 1983, 336.

330 Влајинац 1961, 5–6; О разликама између теразија и кантара као мерила, видети: Влајинац 1968, 350–354; Влајинац 1974, 905–906.

331 Влајинац 1961, 5; Спиридоновић, Петковић 1995, 120–121, кат. бр. 56, 57, 73, 74.

332 Kürkman 1991, 82–83, Cat. Nos. 189–192, 196, 198, 200, 201.

333 Војанић 1974, 35–36, 40.

334 Pyle 1977, 116.

335 Pyle 1977, 116.

336 Pyle 1977, 116; Inalcik 1983, 335–336.

337 Влајинац 1961, 8.

338 Влајинац 1974, 652–653.

339 Назив потиче од грчког *δραχμή* – првобитно новац у старој Грчкој, а затим једна од најшире распрострањених јединица мере за тежину на Блиском Истоку и Балканском полуострву и апотекарска мера. Видети: Влајинац 1964, 268.

340 Pyle 1977, 115–117; Inalcik 1983, 314–316; Kürkman 1991, 11–12.

341 Влајинац 1974, 661–662.

342 Pyle 1977, 117.

343 Inalcik 1983, 318–320; Спиридоновић, Петковић 1995, 132; von Alberti 1957, 416.

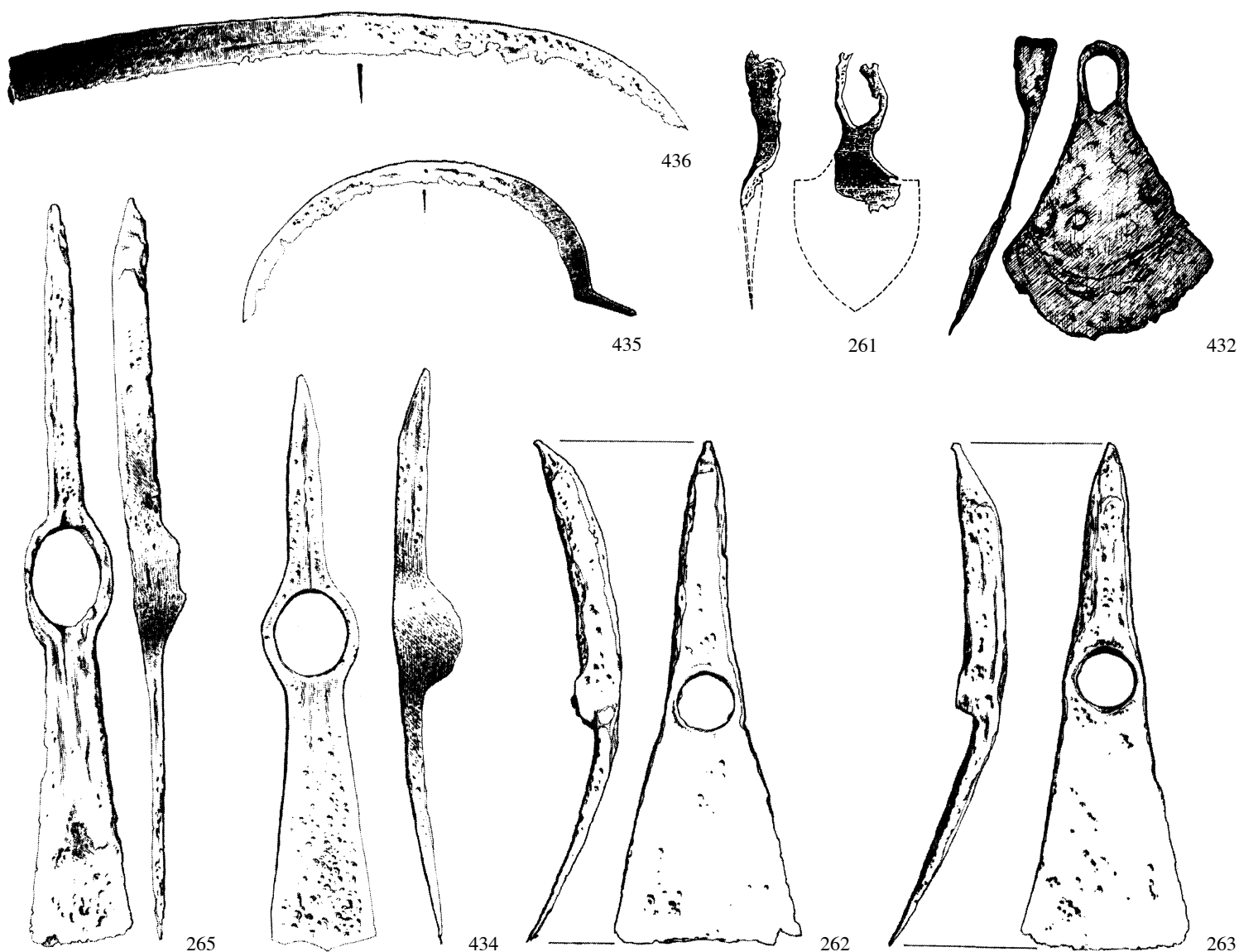
344 Влајинац 1964, 270–271; Inalcik 1983, 320; Спиридоновић, Петковић 1995, 132.

Табела III. Скупина шетова из куће 1/89 и насипа

кат. број	место налаза	облик тега	тежина у грамима	тежина у драмима
258.	Кућа 1/89	лопгаст	344,4	1074,46
257.	Кућа 1/89	крушколик	непотпуна	непотпуна
430.	Д.П. насип	коцка	149,2	46,55

достаје један тег, вероватно од 200 драма, тј. 1/2 оке.³⁴⁵ Наравно, при томе би требало имати на уму да ово нису оригиналне метричке мере, већ само приближне и да би на ову масу требало додати, у појединим случајевима, и до три грама, с обзиром на стање сачуваности сваког од примерака, односно састав легуре бакра.³⁴⁶

За разлику од Грађевине IV, скупина из подрума садржи тегове различите по облику и распону тежина (Табела II). Комплет вероватно чини пет тегова, оних у облику

Сл. 105. Алати за копање и обраду земље (Р 1:4)

коцке и тетрадекаедра, док се за остала два претпоставља да су позајмљени из других истовремено коришћених. Тако је тег у виду обруча (кат. бр. 250) могао бити део прве скупине, док је тег за кантар (кат. бр. 256) по облику идентичан примерку откривеном у кући 1/89 (кат. бр. 257), с тим што је већи и тежи од њега, и заједно са још једним сличним (кат. бр. 258) чини такође комплет (Табела III).

Изучавање тегова назначених других врста, као што су они облика коцке, тетрадекаедра³⁴⁷ и тегова за кантар, није било детаљно, тако да постоји једино општи преглед о времену у којем су ти типови употребљавани,³⁴⁸ што је недовољно за шира разматрања. Такође напомињемо да након мерења масе у грамима и прерачунавања у драме, нису добијене вредности које би биле приближне објављеним примерцима из Истанбула.³⁴⁹ Иако оскудност расположивих података не омогућава извођење прецизних закључака, чини се да су масе тегова засноване на парној вредности мера, али коначна решења овог, као и свих других проблема везаних за мере османског раздобља, остају и даље отворена.

*Алатке и прибор*³⁵⁰

Налази гвоздених алатки релативно су бројни међу археолошким материјалом из насипа и слојева млађег турског хоризонта, који су углавном стратиграфски повезани са комплексом Грађевине IV. Као што је то и уобичајено, по бројности се издвајају алатке за копање земље, обраду дрвета или камена, односно прибор превасходно намењен извођењу грађевинских радова (сл. 105, 106). У питању су углавном утилитарне форме које су блиске како старијем наслеђу,³⁵¹ тако и познијим примерцима у савременој употреби, те се стога изван стратиграфског контекста тешко могу поуздано датовати. Међу алаткама за рад на земљи углавном су заступљени крампови, односно пијуци, од којих већина потиче из целина датованих оквирно у 17. век (кат. бр. 262–265), затим мотике (кат. бр. 261, 432), а откривен је и један ашов (кат. бр. 431). Особеним обликом издваја се једна комбинована алатка која је у исто време могла да служи као крамп и секира (кат. бр. 445). У ову скупину могла би се сврстати два сечива коса и један срп (кат. бр. 266, 435, 436). Тесарски алат готово искључиво чине секире различитих облика и величина (кат. бр. 267–270; 437–443), а уочљиво је да нема алатки за финију обраду дрвета. Једини примерак клесарског длета потиче из насипних слојева на падини (кат. бр. 446).

Постојање металургије, као значајног вида привредне делатности, потврђено је већим бројем налаза различите опреме која је налажена како у затвореним целинама, тако и у насипним слојевима (сл. 107). Међу алатом коришћеним за обраду метала јављају се турпије различитих облика и димензија (кат. бр. 271–274),³⁵² затим гвоздене машице (кат. бр. 451, 452),³⁵³ као и један пробојац (кат. бр. 453). Такође, нађена је и једна ливачка посуда, рађена од керамике (кат. бр. 447).³⁵⁴ Посебно су значајни налази калуца направљених од неколико врста материјала. У камену су резани калупи за ливење апликација и дугмади (кат. бр. 448–450),³⁵⁵ као и поједини који су служили за ливење пушчаних зрна (кат. бр. 462, 463). Осим у камену, калупи у којима су прављена пушчана зрна резани су још у печеној глини (кат. бр. 286), а један је ливен од гвожђа (кат. бр. 285).³⁵⁶ Начин израде пушчаних зрна посведочен је и налазом полуфабриката, односно изливених зрна која су међусобно спојена металом из уливних канала, као на некој врсти гранчице (кат. бр. 287).

За израду предмета од коже и текстила такође је постојао одговарајући алат и прибор (сл. 108), као што су маказе (кат. бр. 276–278) и кожарски нож (кат. бр. 454). Било је и напрстака, међу којима је један украшен флоралним мотивима (кат. бр. 279, 280, 455). Ова, по количини и типовима доста скромна грађа има паралела са налазима из раздобља позног средњег века на подручју Војводине,³⁵⁷

345 Комплет би чинили тегови од по 400, 200, 100, 50, 25 и 12,5 драма, при чему је збирка допуњавана са још једним тегом мање масе, најчешће од 12,5 драма. Видети: Pyle 1977, 117.

346 Петковић Ј. и други 1993, 115–116; Петковић Ј. 1998, 45–46.

347 Георгиева, Бучински 1959, Т. LXXXIX/13.

348 Према понуђеној типологији, тип тегга у облику коцке са зарубљеним угловима одговара типу F који је био у употреби у дугом раздобљу – од времена владе Мехмеда II до Мехмеда V (од 1444. до 1918. године), док тег облика тетрадекаедра одговара типу S, из времена султана Ахмеда I (1603–1617). Упореди: Kürkman 1991, 14–18.

349 Pyle 1977, 117; Kürkman 1991, Cat. Nos. 1–48.

350 Налазе алата и прибора обрадио је дипл. арх. Перица Шпехар.

351 Поповић, И. 1988, Поповић 1999, 359–360; Брмболић 2000, 48–50; Цуњак 1998, 160; Бунарџић 2002, 176–177.

352 Георгиева, Бучински 1959, Т. LXXXIX/4–9.

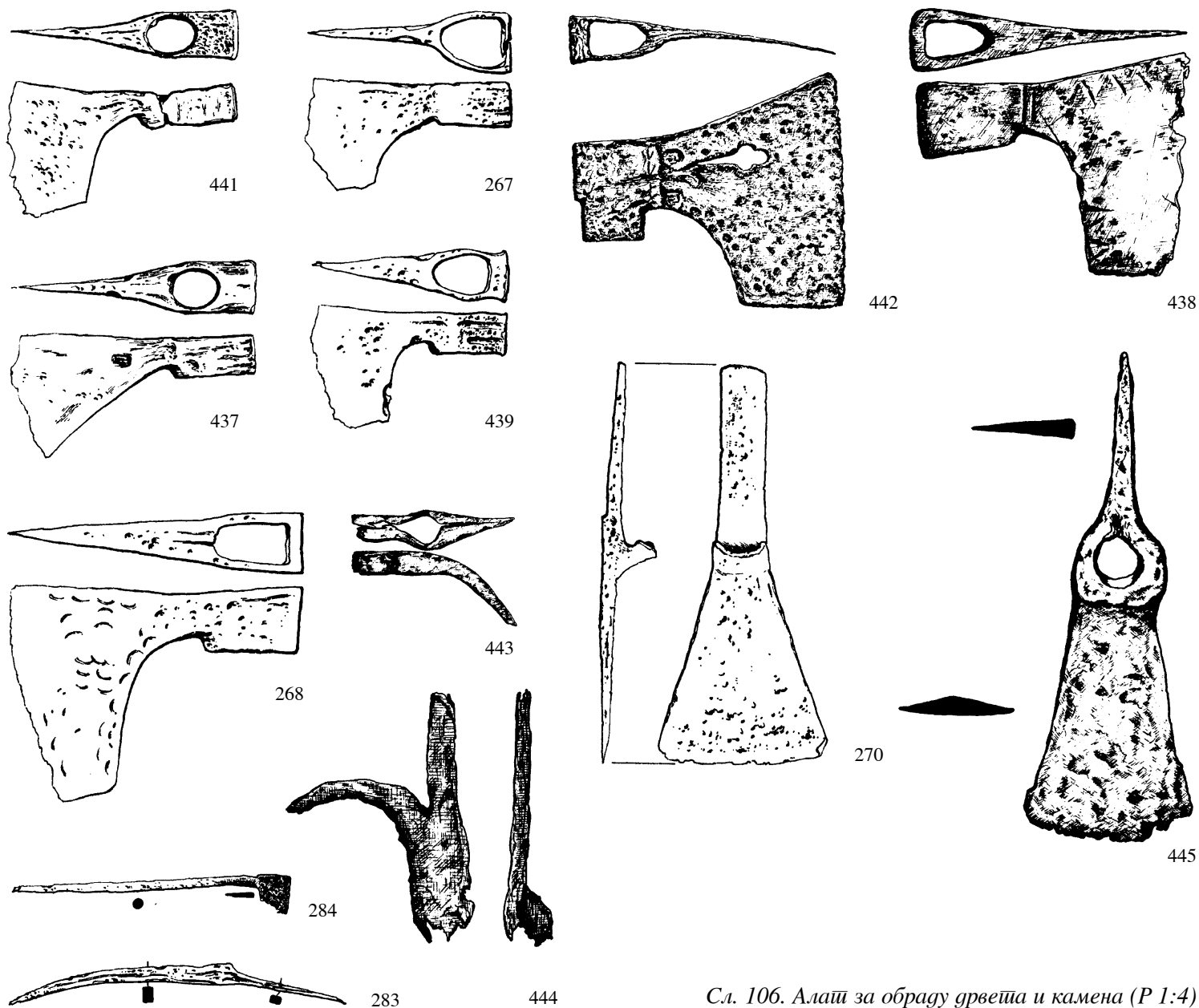
353 Брмболић 1987, 41, сл. 93; Цуњак 1998, 181, Т. XIX/6.

354 Георгиева, Бучински 1959, Т. ХСI/5–7.

355 Георгиева, Бучински 1959, Т. ХСII/1, 2, ХСIII/2, 3; Технологии, кат. бр. 68.

356 Технологии, кат. бр. 77.

357 Брмболић 2000, 116, Т. 25/152, 157.

Сл. 106. Алати за обраду дрвета и камена (P 1:4)

као и у Великом граду Смедеревске тврђаве,³⁵⁸ при чему за маказе са троугаоним сечицама (кат. бр. 278) паралеле налазимо у манастиру Св. Георгија у Дабру, у слојевима 16–17. века.³⁵⁹

На зачељу приказа алата и прибора издвојили смо предмете који су незаобилазно коришћени у свакодневном животу (сл. 108) – кресива за разгоревање ватре и дувана (кат. бр. 281, 461), као и једне маказе специфично обликованих сечица, намењене за краћење фитиља, које су по-

знате и под називом мум маказе (кат. бр. 282). Паралеле које налазимо за ове две врсте прибора су из новијег времена, 19. и 20. века.³⁶⁰

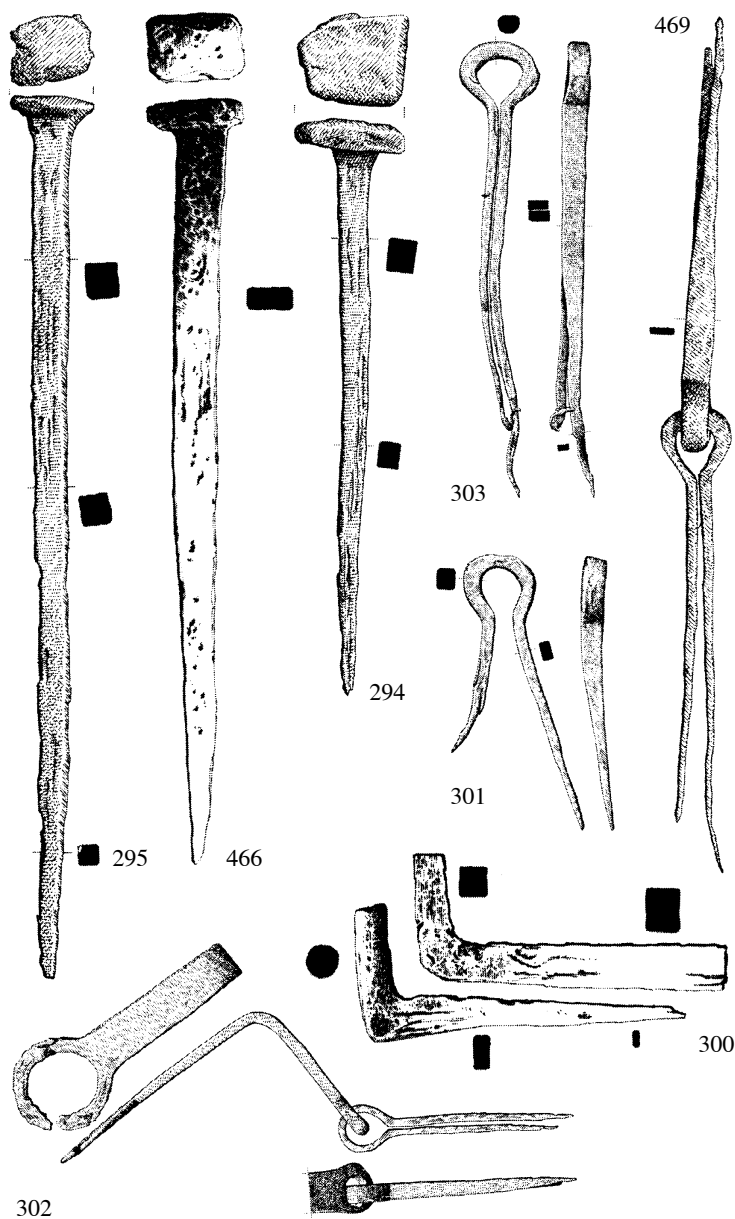
Посматран у целини, алат откривен на истраживаним површинама, како на Дунавској падини тако и у њеном подножју, не осликава развијену занатску продукцију. У овом делу Доњег града преовлађују налази оруђа за грубље радове, превасходно оне који су били у функцији уређивања и одржавања утврђења.

Грађевинска опрема

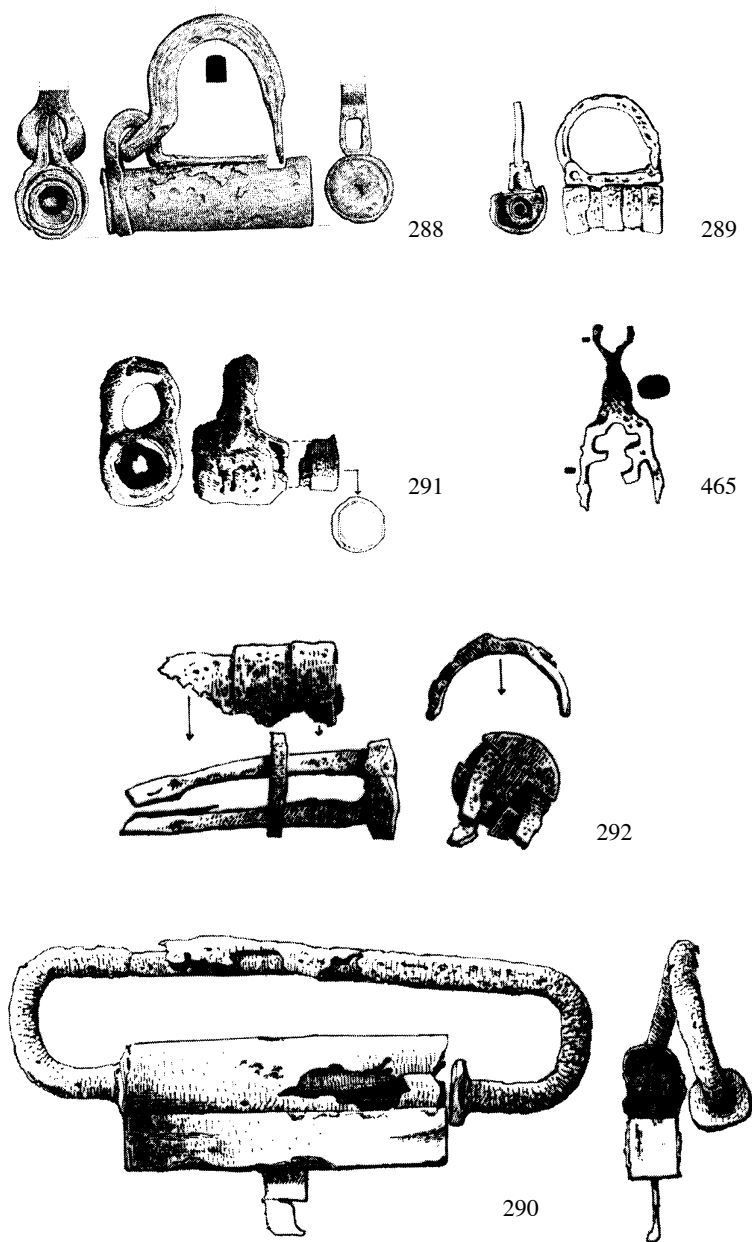
У току археолошких ископавања откривено је неколико врста грађевинске опреме (сл. 109, 110). Највећу скупину чине клинови разних величина, са главама различитог облика (кат. бр. 294–300, 466–468).³⁶¹ Багламе се такође јављају у неколико облика, у зависности од намене (кат. бр. 301–304, 469).³⁶² Осим ових, уобичајених предмета откривени су и окови за врата у функцији шарки (кат. бр.

293, 464), затим већи број катанаца (кат. бр. 288–292), као и један кључ (кат. бр. 465).

Међу налазима грађевинске опреме пажњу привлаче катанци различитих облика и димензија (сл. 110). Једноставни примерци, као што је онај са телом ваљкастог облика (кат. бр. 288), на подручју Мађарске и у нашим крајевима јављају се у раздобљу од 15–16. све до 20. века.³⁶³ Такође дугог трајања је и тип дводелног катанца (кат. бр.

Сл. 109. Грађевинска опрема – клинови и багламе (P 1:3)

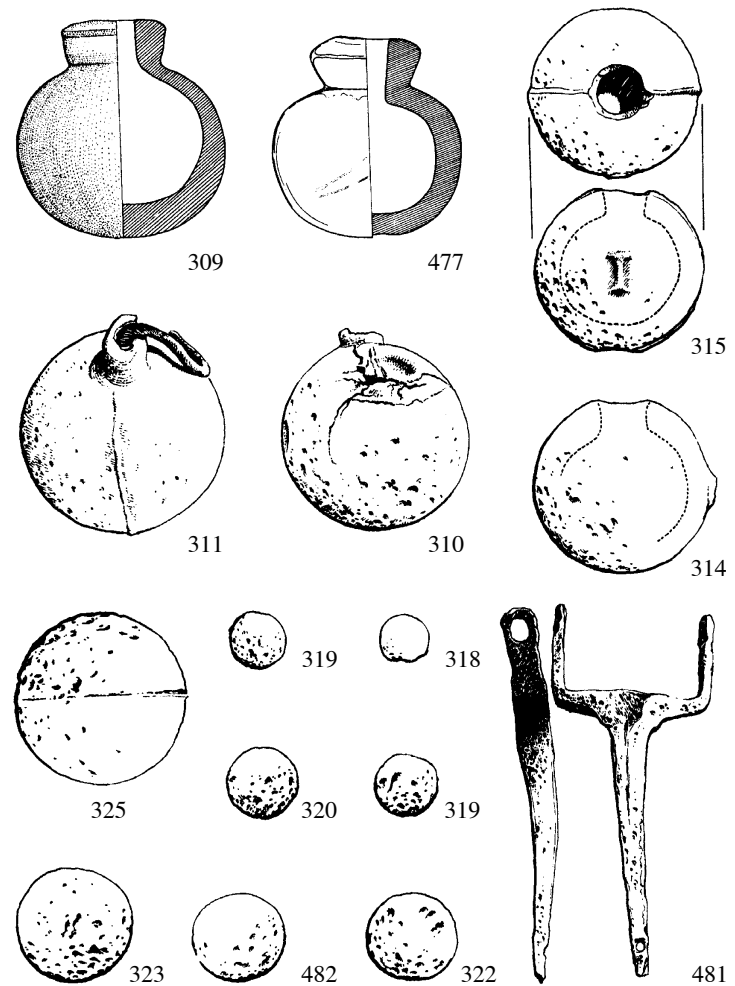
Сл. 110. Грађевинска опрема – катанци и кључ (P 1:3)

290). Иако је њихова рана употреба потврђена примерцима из манастира Хиландара, који су из 13. века, у неизмењеном облику јављају се и неколико столећа касније, све до 16. века.³⁶⁴ У овако широком временском оквиру највећи број налаза са простора Србије и Мађарске је, ипак, из 14–15. века, када су поједини примерци били и богато декорисани.³⁶⁵ Уз то, грађа из ових области открива и податке о врстама кључева који су служили за откључавање појединих катанаца. На основу тих налаза утврђено је да једини налаз кључа са три профилисана зупца (кат. бр. 465), одговара управо једном од оваквих, дводелних катанаца.³⁶⁶ Последњи међу откривеним типовима – катанац са телом подељеним на пет сегмената (кат. бр. 289), паралеле има са примерцима 15–16. века из манастира Хиландара,³⁶⁷ као и са налазима са подручја Мађарске, који су истовремени нашем.³⁶⁸

Састав грађевинске опреме, иако релативно малобројан и не много разноврстан, указује на постојање објекта изграђених од дрвета у целини или бар делимично, као и на дрвене конструкција унутар објекта. У том смислу најречитији су налази баглама које су у појединим случајевима коришћене и у виду система за затварање прозора, као и клинова употребљаваних како за постављање темељних зона, тако и за учвршћивање дрвених делова конструкције. Осим шарки за врата, преостали налази су, у ствари, механизми за закључавање који су, судећи по броју налаза, коришћени у великој мери. Занимљиво је да не постоји ни један налаз који би индицирао постојање браве, већ су се врата, или шкриње, закључавале помоћу катанаца. Они су, како закључујемо на основу аналогних налаза, могли бити у употреби доста дуго.

Оружје и опрема

У овој скупини налаза, као изразито најбројнији издвајају се пушчана зрна и топовски пројектили – углавном пуноливене кугле и бомбе (сл. 111). Готово сви потичу са простора порушене Грађевине IV и из слојева насипа. Пушчаних зрна, ливених од гвожђа у виду малих кугли, евидентирано је преко двадесет. Пречник им се креће најчешће у распону од 2 до 3 цм (кат. бр. 318–322, 482–486). Само у два случаја су у питању нешто већи пројектили, пречника 4,7 цм, намењени тешким тврђавским пушкама (кат. бр. 323). Гвоздене топовске кугле налажене су у слојевима деструкције Грађевине IV, затим у њеним просторијама, као и подруму, на простору у самом подножју падине, док су посебно бројне биле у слојевима насипа. Откривено их

Сл. 111. Топовски и пушчани пројектили (P 1:3);
држач пушке (P 1:6)

358 Цуњак 1998, 178, Т. XVII/2.

359 Бунарџић 2002, 176–177, кат. бр. 119.

360 Трајковић 2002, 43, кат. бр. 87, 118.

361 Popović 1999, 364–365, кат. бр. 557, 564, сл. 236/1–9, 16–17; Szabó 1954, Т. XXXIII/1, 4–11, 17–20; Бунарџић 2002, кат. бр. 174–182.

362 Бунарџић 2002, кат. бр. 63, 65, 68–82.

363 Szabó 1954, Т. XXXIV/11; Трајковић 2002, 40, кат. бр. 76.

364 Миловановић 1985, кат. бр. 213, 401; Бунарџић 2002, кат. бр. 43, 45; Технологији, кат. бр. 271, 273.

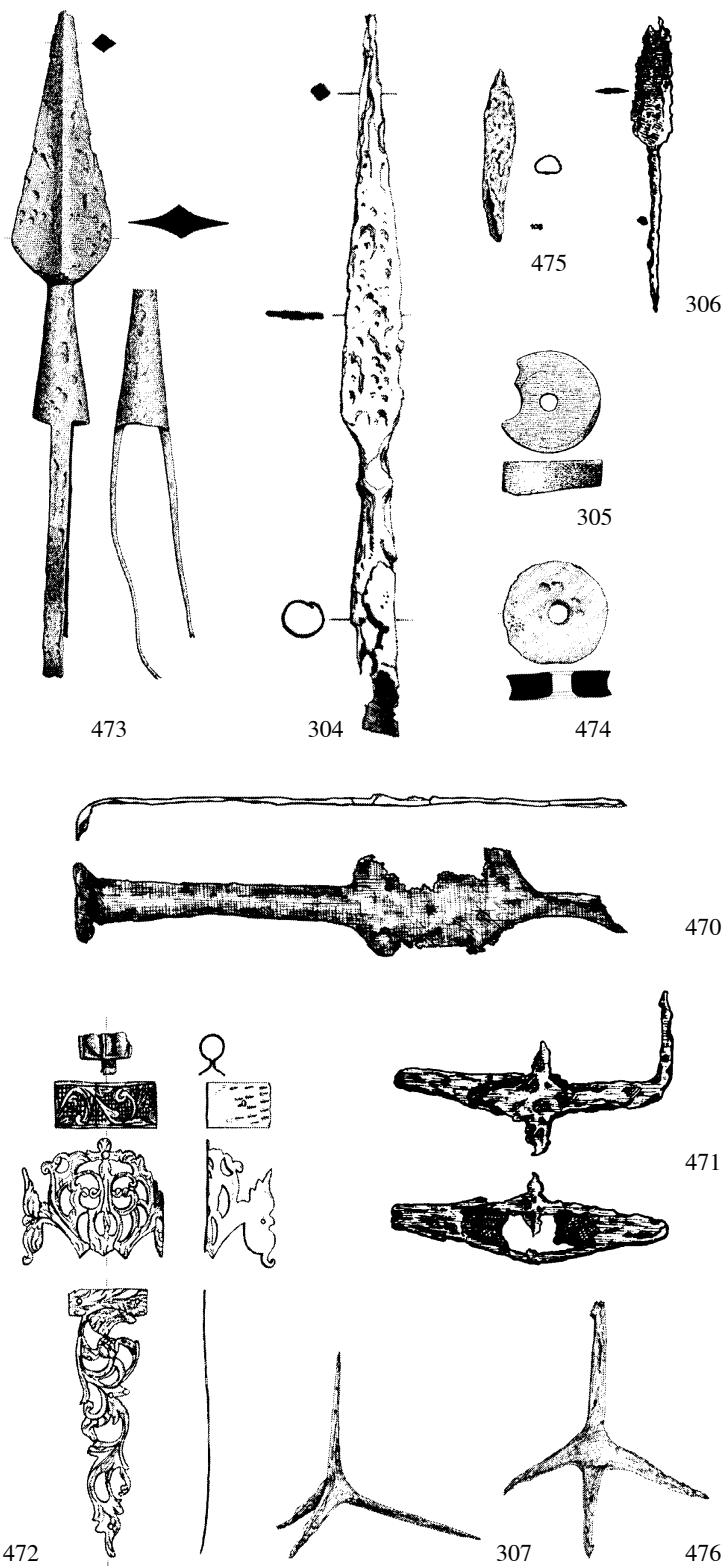
365 Temesváry 1961, 164–165, Figs. 50/3, 52/1, 4, 6–11, 15.

366 Миловановић 1985, кат. бр. 260–263, 329–330; Бунарџић 2002, кат. бр. 46; Temesváry 1961, 164–165, Figs. 50/3, 52/2–3, 12–14, 16–20.

367 Миловановић 1985, 155, кат. бр. 402.

368 Temesváry 1961, 165–166, abr 54/2–3, 5–7.

369 Петровић 1976, 67–83.

Сл. 112. Наоружање и опрема (Р 1:3)

је преко 50, и то разних величина – пречника између 5 и 20 цм. Само неке од њих каталошки су обрађене као репрезенти налаза (кат. бр. 325, 486–487). Камених топовских кугли било је веома мало у слојевима турских хоризоната, свега 4–5 примерака, пречника 10–12 цм. Карактеристичан налаз представљају експлозивне, шупље ливене гвоздене кугле са отвором за фитиљ, које су биле испуњене барутом (кат. бр. 310–315, 479–480). Откривено их је 11 целих, добро очуваних, и маса уломака расутих по слојевима одређеним у најмлађи хоризонт (1688–1717. г). Уједначених су димензија, пречника 7–8,5 цм. Поред ових гвоздених, откривени су и бројни уломци експлозивних кугли од стакла. Само два примерка, пречника 8–8,5 цм, откривена су очувана у целости (кат. бр. 309 и 477).

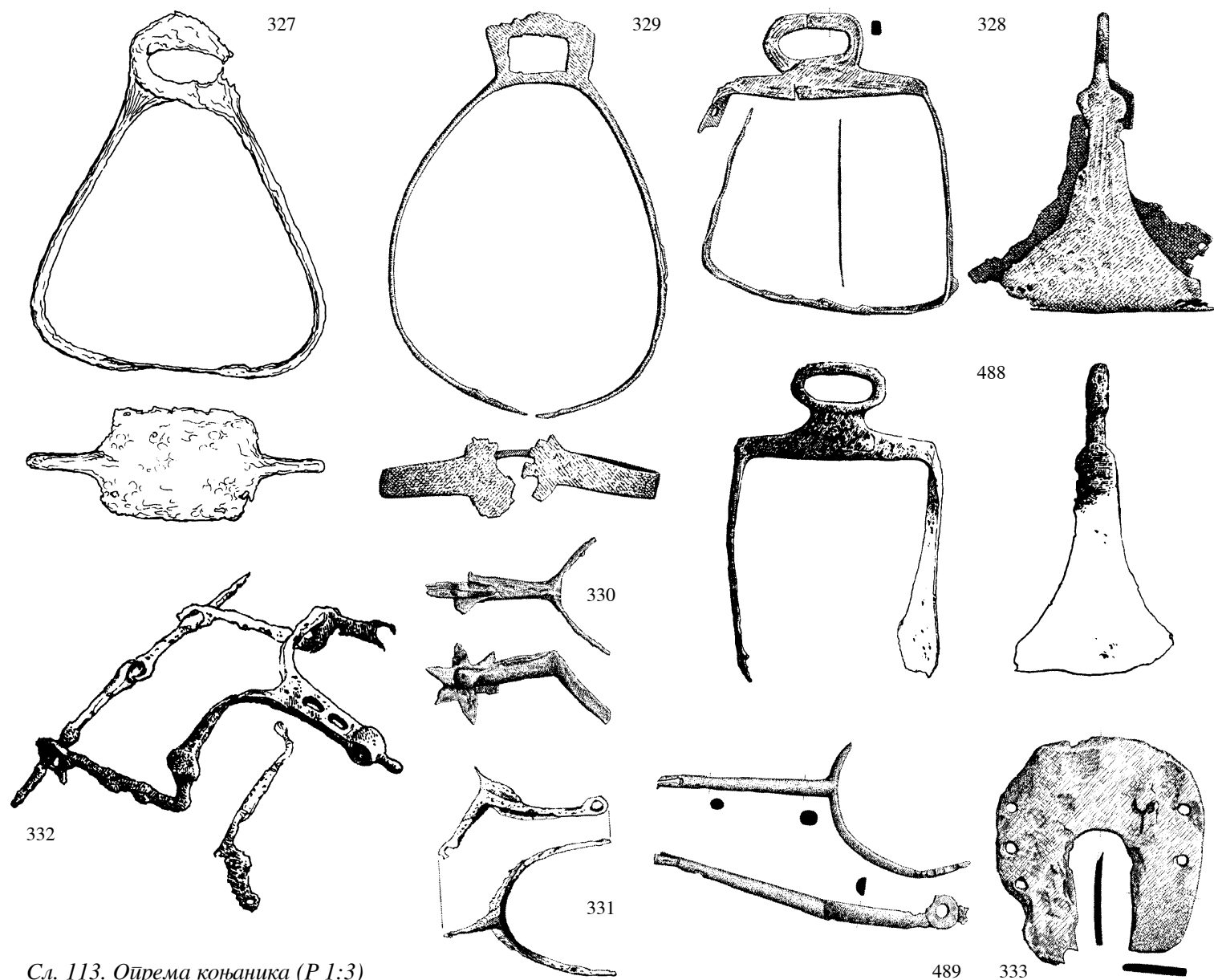
Посматрани у целини, налази пушчаних и топовских пројектила из културних слојева и насипа на Дунавској падини могли би се датовати у раздобље аустротурских ратова – између 1688. и 1693. године, као и време опсаде града 1717. године. Старији примерци, превасходно камене топовске кугле, као што је већ истакнуто, веома су ретки.

Предмети осталог наоружања такође су веома ретки (сл. 112). Откривена су два гвоздена копља, која би се могла датовати у 16, евентуално 17. век (кат. бр. 304 и 473), а из истог раздобља је, по свему судећи, и гвоздена крсница мача. Неколико веретона веома оштећених корозијом (кат. бр. 475) и коштани »орак« из механизма за окидање са самострела, откривени су изван стратиграфског контекста у слојевима насипа, те би се само на основу аналогичности могли датовати у нешто раније раздобље – 15. и евентуално почетак 16. века.³⁶⁹ Из слоја најмлађег хоризонта потиче део позлаћене оплате за канију мача који је, вероватно, припадао неком од аустријских официра.

Занимљив налаз представља један делимично очуван рукохват штита из насипних слојева (кат. бр. 471). Према својим типолошким одликама веома је сличан примерцима из рановизантијског раздобља.³⁷⁰

У оквире наоружања и војне опреме могао би се свртати специфичан вид противкоњичких препрека. У питању су налази четворокраких гвоздених звездица намењених рањавању меког ткива коњског копита. На истраженим површинама откривено је више фрагментованих и два у целости очувана примерка (кат. бр. 307 и 476). Један од њих могао би се оквирно датовати у 17. век.

Посебну скупину налаза чини опрема коњаника (сл. 113, 114). У питању су узенгије различитог облика (кат. бр. 327–329 и 488) и мамузе (кат. бр. 330–331 и 489), а од

Сл. 113. Опрема коњаника (Р 1:3)

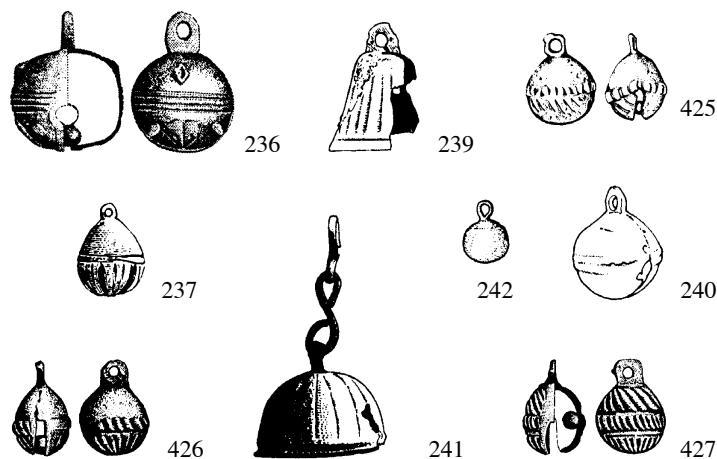
опреме коња један ђем (кат. бр. 489), прапорци (кат. бр. 236–242, 425–427) и потковице (кат. бр. 333). Код узенгија се издвајају два основна типа – старији, нешто лакше конструкције и млађи, масивнији са широким плочастим лежиштем за ослонац ноге и проширеним бочним странама. Један од примерака првога типа (кат. бр. 327), према стратиграфском контексту, не би се могао датовати после треће деценије 16. века, док је други, сличан примерак, откривен у слоју позног 17. века. У питању је облик дугог трајања за који постоје аналогије на ширем подручју Ср-

бије.³⁷¹ Други, масивнији тип нешто је познији и у нашем конкретном случају овакав примерак (кат. бр. 328) би се могао датовати у крај 17. века.

Сва три откривена примерка мамуза су само делимично очувана, али им се првобитни облик може препознати. Два

370 Paulsen 1967, 123–125, Abb. 61, Т. 19/2a–7a; Claus 1971, 155–156, Taf. 19, 83/14; Koch 1977, Т. 22, 69/11, 46, 196/14.

371 Миловановић 1985, 152–153, кат. бр. 392–393, 168, кат. бр. 440.

Сл. 114. Прајорци (Р 1:3)

одговарају, такозваном, »ренесансном« типу који се оквирно датује у 16–17. век (кат. бр. 330–331)³⁷². Трећи примерак (кат. бр. 489), откривен у насипу изван стратиграфског контекста, према својим типолошким одликама одређује се у 15. век или чак и нешто старије раздобље.³⁷³

За прапорце, који се јављају у неколико различитих облика (сл. 114), карактеристичан је украс у виду косих паралелних или радијално распоређених ребара. Иако је читава скупина уједначеног, веома доброг квалитета, брижљивом израдом посебно се издваја примерак са урезаним срцоликим мотивима и рељефно изведеним листићима (кат. бр. 236).

Фрагменти потковица, најчешће јако кородирани, налажени су у знатном броју, претежно у насипним слојевима, те је стога каталожски обрађен само једини у целисти сачуван примерак (кат. бр. 333), који представља и типолошки репрезент овога типа налаза. Потковице као утилитарни предмети дугог трајања готово у неизмењеном облику јављају се у средњовековним, као и слојевима ранотурског раздобља.³⁷⁴ На Дунавској падини у највећем броју случајева могу се датовати у 16 и 17. век.

Остали метални налази

Посебну скупину чине метални предмети који се не могу сврстати ни у једну уобичајену врсту према постојећим, опште прихваћеним поделама налаза (сл. 115). Будући да по свом карактеру ови предмети често могу бити и вишенамени, груписали смо их у неколико мањих, логичних целина, јер сматрамо да тако организована грађа јасније

истиче и допуњава податке о појединим аспектима живота који се одвијао на истраживаном простору.

У првој скупини су налази који се оквирно могу везати за део ношње. Реч је о једном шарниру торбе (кат. бр. 334), као и о шест окова за ципеле (кат. бр. 335–339).³⁷⁵

Другу скупину чини опрема која се свакодневно користила у оквиру домаћинства: чивије (кат. бр. 352, 353), кука (кат. бр. 351), ланци (кат. бр. 345–347), као и део ветроказа (кат. бр. 357). Састав налаза окарактерисаних као опрема домаћинства представља уобичајену слику, будући да обухвата чивије и куке које су служиле за качење одређених предмета, као и ланце који су могли имати вишеструку намену.

Следећу скупину чине окови који су откривени у подруму и на простору Грађевине IV (сл. 116, кат. бр. 340–344). Оваква врста окова, са бравом на једном крају, означава се као спона–*ушо* и коришћена је за спутавање предњих ногу коњима приликом испаше, све до средине 20. века.³⁷⁶

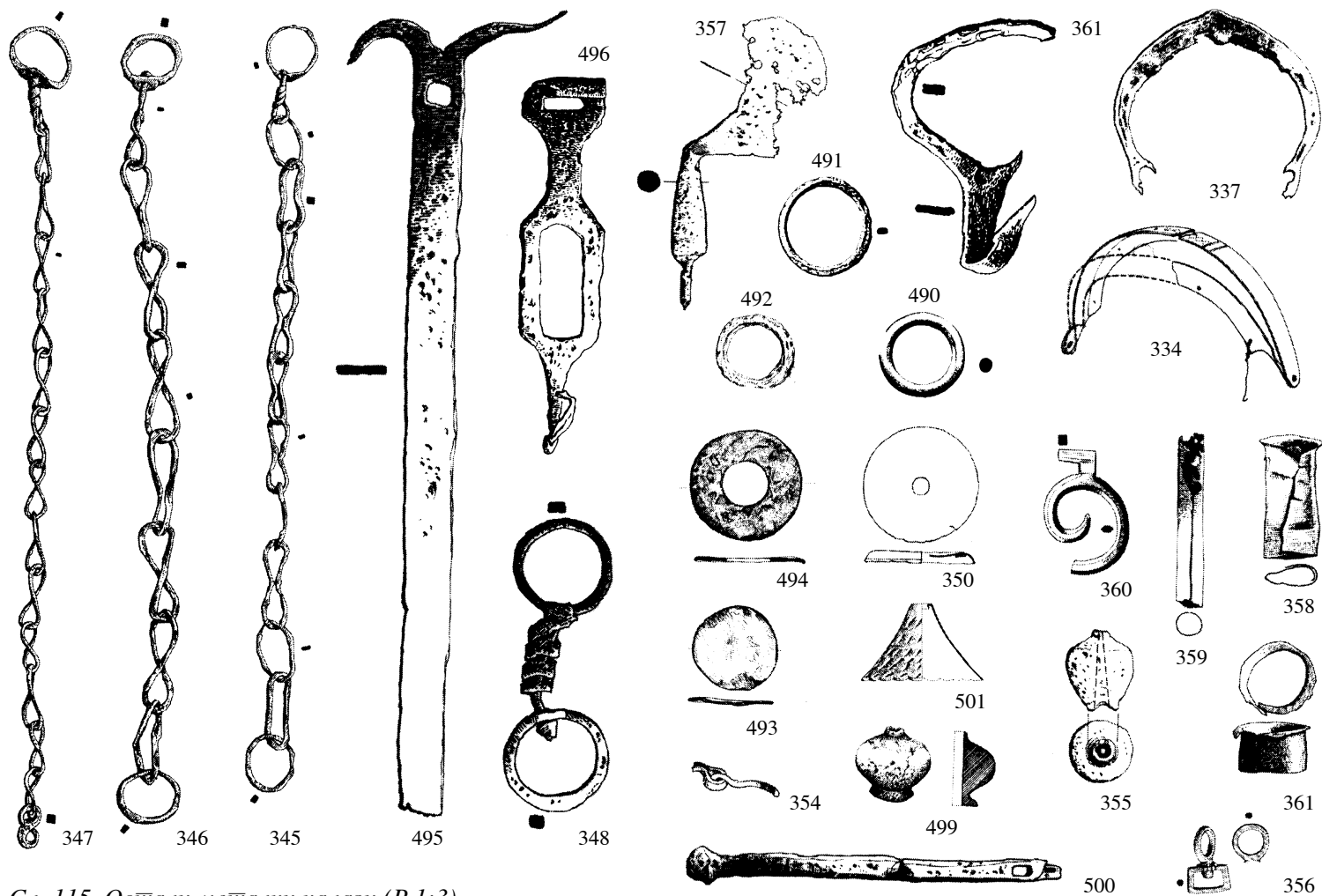
Четврту скупину чине налази алки (кат. бр. 349, 490–492), окова (кат. бр. 361, 496–498), оплата (кат. бр. 350, 493–495) и цевчица (кат. бр. 358, 359), који су сви различитих облика, димензија и функција.

На зачељу, у петој скупини су предмети непознате намене које срећемо како у оквиру затворених целина (кат. бр. 348, 354–356, 360), тако и у насипним слојевима (кат. бр. 499, 500, 501).

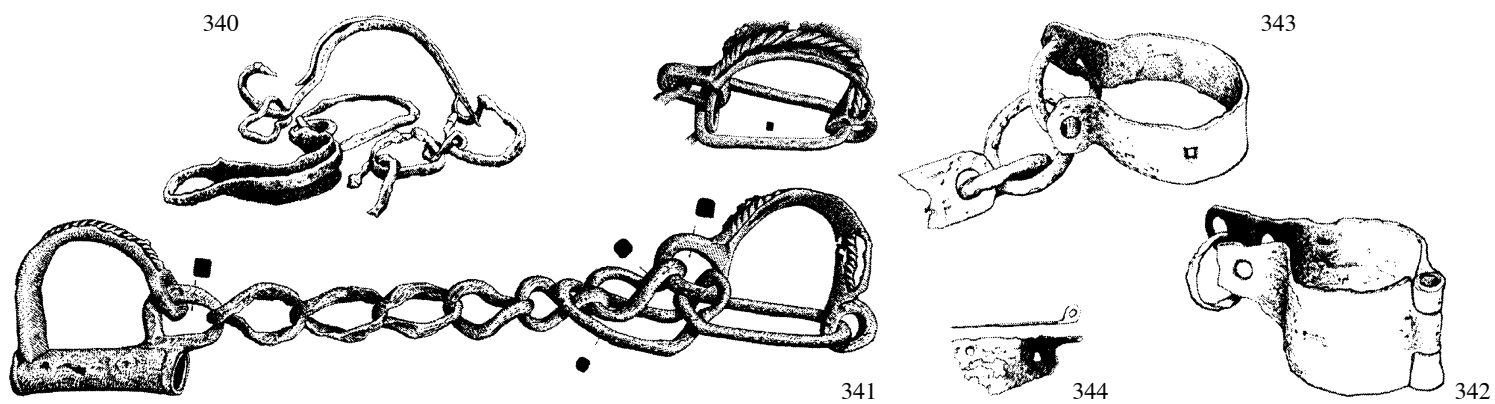
Коштани предмети

За израђевине од кости и рога (ројине) које су настале у раздобљу 16–17. века, слично осталим занатско–уметничким предметима, до сада није постојало шире интересовање у стручној јавности.³⁷⁷ Један од разлога је оскудност грађе, као и чињеница да археолошки налази најчешће представљају делове на основу којих није могуће сагледати целовит изглед предмета. Слично је и са налазима који се објављују овом приликом (сл. 117). Међутим, они су доста разнородни у погледу врста, што је прилика да се размотре поједина питања везана за начин израде и стилске особености коштаних производа ранотурског раздобља.

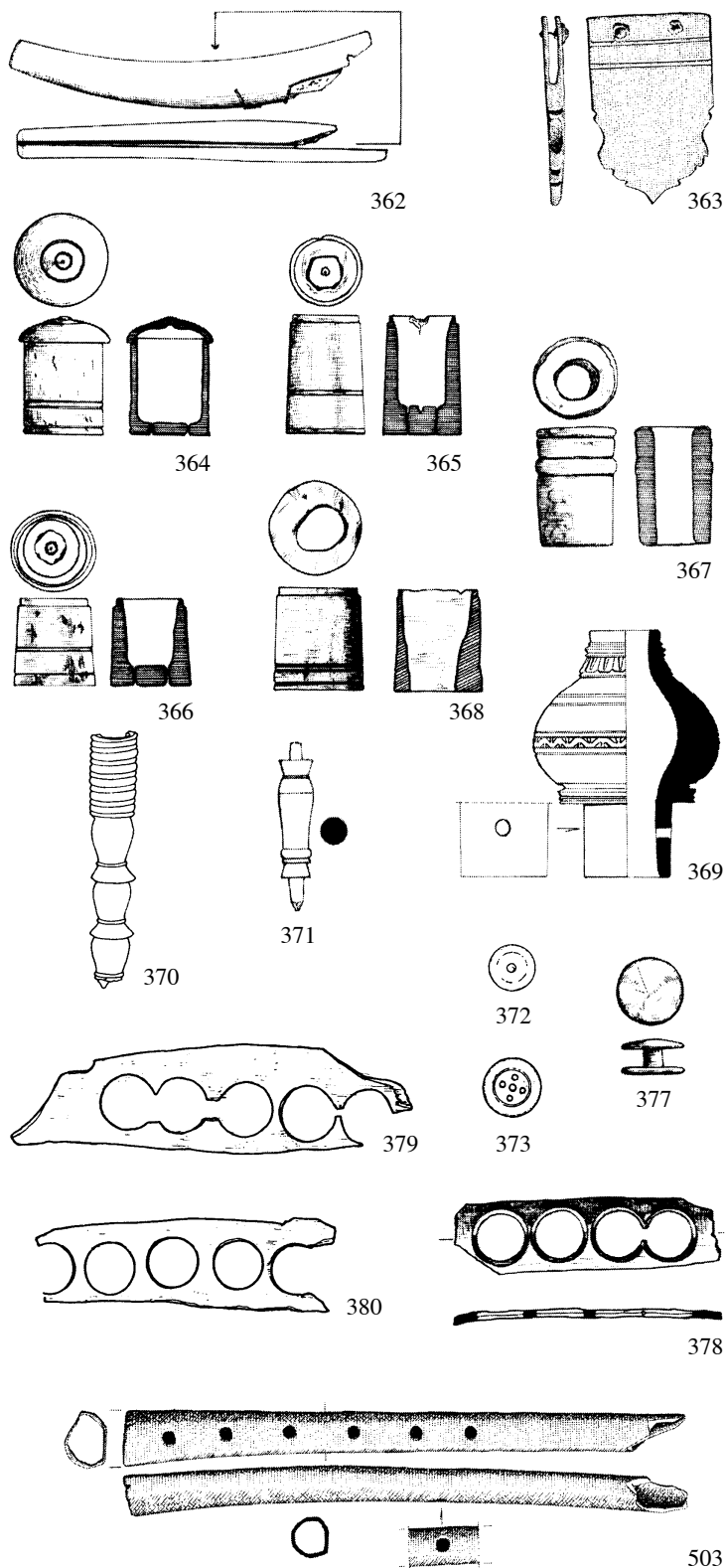
Слично осталим, раније помињаним уметничким занатима и обрада кости и ројине није се значајније мењала током времена. Обликовање предмета рађено је на стругу, техником токарења, уз дораду финим алатом и прибором каквим је обрађивано и дрво. Примена исте, напредне технике утицала је не само на веома рано естетско обликовање, него и на сличан стил декорације предмета

Сл. 115. Остаци метални налази (Р 1:3)

Сл. 116. Окови (Р 1:6)

Сл. 117. Кошћани налази (Р 1:2)

од кости, рога и дрвета, што се у највећој мери уочава на мобилијару.³⁷⁸ Будући да је токарење у разним материјалима било познато још народима античког света, тада успостављени производни стандарди представљали су основу на којој се развила уметничка обрада дрвета и кости у Византији. Оно што је византијске токарене предмете издигло до нивоа *традиције* на подручју Европе у потоњим раздобљима јесте стил декорације који, као и у другим видовима уметничког занатства, обједињује античко наслеђе и утицаје из оријенталне културе. Домети ранијих средњовековних израђевина дуго су задржани као стандард квалитета и извориште идеја, што се уочава и на нашим налазима, мада у доста редукованом виду.

Као што је напоменуто, налази од кости и рога који су откривени у слојевима ранотурског раздобља чине доста разнородну скупину. Према врсти и намени они солидно илуструју разноликост производње која је обухватала једноставно рађене предмете за свакодневну употребу, али и примерке специфичне намене и изразите декоративности. Поједини од њих, као што су дршка бритве (кат. бр. 362), оплате на дршкама ножева (кат. бр. 205, 206) и окидач самострела (кат. бр. 305), свакако припадају скупини предмета широке потрошње који су рађени у великим серијама. Слично се може рећи и за свиралу начињену од дуге кости (кат. бр. 503), мада су овако једноставне музичке инструменте често правили и пастири, користећи случајно нађене кости.³⁷⁹ Истој овој скупини припадају и примерци дугмади, плочастих са пет рупица (кат. бр. 373–376), као и једног са стубићем између две округле плочице, вероватно за постељину (кат. бр. 377). Сви примерци дугмади, по облику једноставни и ни мало различити од савремених, превасходно привлаче пажњу због околности да су откривени на истом месту где и коштане плочице–рестлови (кат. бр. 378–380) и једно незавршено дугменце (кат. бр. 372), а то је простор урушених земуница на падини изнад некадашње Палате.³⁸⁰ Ово је, сматрамо, несумњива потврда да је у насељу које се образовало на прелазу 17. у 18. век постојала мала, кућна радионица за израду ситних предмета од кости.

За исти овај простор и најмлађи турски хоризонт (1690–1717) карактеристичне су кутијице од кости и рожине (кат. бр. 364–368). Све су рађене на стругу, брижљиво обрађене споља и изнутра, при чему су са посебном пажњом направљени умечи којима су затворене са доње стране. Такође, већина има жљеб на ободу, предвиђен за налагање поклопца, као и карактеристичан токарени украс

у виду концентричних уреза. По облику, димензијама и начину израде кутијице су веома сличне међусобно, због чега претпостављамо да су све имале и типски рађене поклопце. Оно што остаје нејасно, у вези са кутијицама рађеним на назначени начин, јесте њихова намена. Основно питање је за коју врсту садржаја су предвиђене, с обзиром на решење дна. Прва помисао је да су у њима држани биљни мелеми у виду масти, што није сасвим извесно, будући да постоји реална могућност да ће се топити на високим температурама и, можда, цурити кроз шупљине. Међутим, уколико би се прихватило становиште да кутијице рађене од кости имају директне паралеле са металним истог облика (с том разликом што металне имају алку на рецепијенту, предвиђену за качење кутијице на траку или ланац), које су биле испуњене тиркизом или смолом pistaћа,³⁸¹ онда би се објашњење о чувању мелема или неких других, можда и мистичних супстанци, могло начелно прихватити.

Међу израђевинама од кости пажњу привлачи један део који је чинио украс на завршетку појаса – језичац (кат. бр. 363). Слично претходно обрађеним предметима и овај, иако украсни елемент, веома је једноставан. Његова декоративност истакнута је једино таласастом профилацијом врха, у виду палмете, док је површина плочице глатка, без украса. Управо по начину израде овог сегмента, језичац се може довести у везу са скупином металних украса какви су најчешће рађени у раздобљу од 13–14. до 17. века. Металне примерке, било да су скупоцене израде или рађени у калупу ливењем, одликује развијена декорација вегеталног и зооморфног стила.³⁸² Једноставно рађени комади, како од метала тако и од кости, као мање атрактивни, нису до сада детаљније изучавани. Иако су коштани појасни украси остали у већој мери непознати стручној јавности, поједине њихове карактеристике, несумњиво, упућују на регион порекла узора. У том смислу, прихваћено је мишљење да се ова врста језичка, са врхом обликованим у виду палмете, везује за стил израђевина монголске Златне хорде, при чему се Монголима приписује и мода ношења појасева са украсима рађеним од кости и рога. На подручју Европе коштани украси за појасеве поменутог стила јављају се у 15. и 16. веку, а најуспешније копије израђивале су угарске занатлије.³⁸³

Свакако најзанимљивију скупину налаза чине профилисани и декорисани коштани украси (кат. бр. 369–371, 502). Поједини од њих, као што су токарени стубићи (кат. бр. 370, 371), представљају делове украса намештаја – цркве-

них сталака за књиге и иконе, радних сточића и столица, столова и тронов.³⁸⁴ Поред ретких сачуваних, оригиналних комада, о изгледу и разноликости мобилијара са фризовима токарених стубића веродостојне податке пружа бројна ликовна грађа – представе на фрескама и минијатурама.³⁸⁵ Сви до сада познати налази, као и ликовни примери, сличног су профила, док је дужина варирала, зависно од тога да ли су стубићи чинили елементе конструкције или украса: стубић се састоји од базе, стабла и капитела, при чему су база и капител имали по два–три проширена прстена, а стабло је више или мање испупчено.³⁸⁶ Они су углавном били и бојени, у бело, жуто или цинобер.³⁸⁷ Међутим, све расположиве аналогije не пружају довољно података да би се утврдило са које врсте и конкретног дела намештаја потичу украси откривени у комплексу некадашње Палате. Такође нема јасних индиција из којег је раздобља мобилијар са коштаним стубићима. Недоумицу изазива чињеница да су овако рађени делови карактеристични за намештај који се на подручју Србије јавља у дугом раздобљу – од почетка 14. до 16. века.³⁸⁸ Токарени стубићи, рађени од дрвета или кости, препознатљив су елемент оријенталног стила који је најпре био преузет из византијског наслеђа, док је у познијим столећима овај утицај непосредан, у виду турских примерака мобилијара или комада који представљају њихове верне копије. Разлике у профилацији наводе на помисао да су наши налази били у саставу два комада намештаја. Такође, њихов укупни изглед, сасвим другачији од

372 Nikolić 1956, 73–74.

373 Nikolić 1956, 70–73, sl. 8.

374 Popović 1999, 355, kat. br. 485–486, sl. 223/1–5; Szabó 1954, T. XXXIV/1–4; Бунаршић 2002, 190–192, кат. бр. 163–173

375 Бунаршић 2002, 186–189, кат. бр. 155–157.

376 Дражић 2003, кат. бр. 25, 26.

377 За начин обраде кости и рожине у позном средњем веку и ранотурском раздобљу видети: Sándor 1963, са наведеном литературом.

378 Хан 1970, 34–35.

379 Хан 1977, 184, сл. 11.

380 Sándor 1961, 148–149, abb. 44, T. XXV/4–7.

381 Крамаровский 2001, Кат. Но. 489, 491–495.

382 Крамаровский 2001, Кат. Но. 108, 112–116, 142, 527.

383 Хан 1977, 183.

384 Хан 1970, сл. 1, 2, 7, 8; Хан 1972, сл. 21, 22; Хан 1977, 182.

385 Хан 1970, 33–36, сл. 3–6, 9–13, са наведеном литературом.

386 Хан 1970, 36.

387 Хан 1970, 37; Хан 1977, 182.

388 Хан 1970, 33.

уобичајених, типски рађених стубића из 14. и прве половине 15. века, упућује на стил из времена турске власти, када се основни принцип профилације у значајној мери модификује.³⁸⁹ И поред ових података, ни временско одређење ових примерака, односно намештаја у чијем су саставу били, није могуће прецизније одредити. Према целинама у којима су нађени они се не би могли датовати пре краја 16. века, а вероватно је да су украшавали намештај који је на простору Грађевине IV био коришћен у раздобљу 17. века. Као део неког предмета, можда и скупоченијег комада намештаја, требало би посматрати и токарену полублицу, чији се доњи део углављивао и нитнама причвршћивао за одговарајућу подлогу (кат. бр. 369).³⁹⁰

Покретни археолошки налази из ранотурских хоризоната у комплексу старе Палате, несумњиво, представљају солидно полазиште за изучавање материјалне културе 16–17. века не само на подручју Београда, него и читавог пограничног региона на северу Османлијског царства. Из овде изложене, прелиминарне анализе у доброј мери се наслућују њена општа својства која су у оквирима једног веома разнородног културног круга. Разноврсност предмета, како употребних тако и украсних, посредно су али и речито сведочанство о развијеном занатству које одликује диференцијација по делатностима и серијска израда робе по већ утврђеним моделима. За већину израђевина се може рећи да припадају роби широке потрошње, чија је превасходна намена да омогући обављање свакодневних послова. На исти начин, у виду већих серија, рађени су и лични украси који, и поред ретких скупоченије рађе-

них комада, генерално немају велику материјалну вредност. И поред тога, они по начину израде ни мало не заостају за скупоченим израђевинама, што је и био један од основних циљева уметничког занатства у Османлијском царству – стварање предмета чију лепоту чини умеће, а не вредност материјала.³⁹¹ Занатски стил свих израђевина заснован је на средњовековном наслеђу, што се у једнакој мери уочава на нашем, као и на истовременом материјалу из балканског залеђа. На најбољи начин примењен је на декорисаним металним посудама и украсима за одећу, на којима се стари мотиви јављају преобразени у класицистичком духу турске уметности 16. века. Будући да је тај стил добрим делом био од раније уграђен и у српско уметничко наслеђе, извесно је да су домаће занатлије имале значајног удела у креирању појединих врста израђевина. Иако налази из ранотурског раздобља имају превасходне одлике занатско–уметничких стилова 16. века, на појединим предметима уочава се и прихватање неких нових техника и, уопште, другачијег типа серијске производње које је уследило у време кампања на Западу. Турска уметност, која је у суштини еkleктичка, извршила је велики утицај у свим срединама са којима је долазила у додир, тако да су практична занатска решења веома брзо и лако примењивана на Западу. Управо због узајамног преузимања предложака материјална култура 17. века, када је Београд у питању, није сасвим јасно дефинисана, пре свега у погледу места израде предмета свакодневне намене. С обзиром на значај тврђаве, реално је претпоставити да је већина настала у домаћим радионицама или у неким од специјализованих занатских средишта у непосредној близини, док су поједине израђевине доспевале из занатских средишта у Европи устаљеним трговачким путевима.

КАТАЛОГ НАЛАЗА
ИЗ ТУРСКИХ ХОРИЗОНАТА

Керамичке посуде и предметии

71. Тип I/1 сл. 65, 75

Дубока калогаста здела на стопи. Рађена је од пречишћене глине, црвене боје печења, у нијансама од оранж до светле црвенкастомрке. Преко унутрашње и делимично спољне површине нанет је танак слој белог премаза и глеђ зелене боје. Ниво колиба, јама у некадашњој просторији 5 Палате; простор некадашње Грађевине VI; Грађевина IV, септичка јама. Датовање: 1521–1688.

72. Тип I/2 сл. 65, 75, 77

Дубока здела коничног облика, равнoг или заобљеног дна, на ниској стопи. Рађена је од пречишћене глине, црвене боје печења. Унутрашња, делимично и спољна страна глеђосане су зелено. Ниво колиба; простор некадашње Грађевине VI; Грађевина IV, септичка јама; подрум, ниво млађег пода. Датовање: 1521–1690.

73. Тип I/3 сл. 75–77

Дубока здела калотастог облика, готово водоравно разгрнутог широког обода, равнoг дна, на ниској коничној стопи. Рађена је од пречишћене глине, црвене боје печења. Унутрашњост је зелено глеђосана. Грађевина IV, септичка јама; подрум, ниво млађег пода; бунар – *млађи шурски хоризонт*. Датовање: крај 16–17. век

74. Тип I/5 сл. 75

Дубока биконична здела, водоравног и по спољној страни точићем нарежканог обода, равнoг дна, на високој коничној стопи проширене ивице. Рађена је од пречишћене глине, црвене боје печења. Унутрашњост је сликана белом бојом и зелено глеђосана. Грађевина IV, септичка јама – *млађи шурски хоризонт*. Датовање: крај 16. века–1688.

75. Тип I/10 сл. 77

Плитка биконична здела, заобљеног дна, на ниској прстенастој стопи. Рађена је од пречишћене глине, црвене или мрке боје печења. Унутрашњост је зелено глеђосана, а јавља се и сликање белом бојом и зеленом глазуром испод жуте глазуре. Подрум, ниво млађег пода. Датовање: 1688–1690.

76. Тип I/13 сл. 77

Дубока здела тракастог обода оштре или заобљене ивице, са малим изливником или без њега, овалног трбуха, широког равнoг

дна које је уздигнуто на три ваљкасте ножице. Непосредно изнад дна је дугачка, шупља дршка цилиндричног облика. Рађена је од фино пречишћене каолинске глине, жућкастобеле боје печења. Унутрашњост је окержута глеђосана. Подрум, ниво млађег пода. Датовање: 1688–1690.

77. Тип I/14 сл. 65, 75

Здела широког искошеног обода, некада нарежкане ивице, калотастог трбуха, равнoг или благо заобљеног дна, на коничној стопи средње висине. Рађена је од пречишћене глине, црвене боје печења. Унутрашњост је сликана белом бојом и жуто глеђосана. Ниво колиба, средишњи део некадашњег трема Палате; Грађевина IV, септичка јама – *млађи шурски хоризонт*. Датовање: крај 16. века–1688.

78. Тип I/20 сл. 76

Велика, дубока здела широког, косо разгрнутог обода, усправно засечене ивице, коничног облика. Рађена је од пречишћене глине, помешане са лискунским (или кварцним) прахом, црвене или црвенкастомрке боје печења. Ивица обода украшена је плићим удубљењима изведеним прстима или ноктима, док се на телу јављају урезани украси, некада и аплициране траке. Бунар – *млађи шурски хоризонт*. Датовање: 17. век.

79. Тип I/22 сл. 77

Здела косо разгрнутог, широког обода, калотастог реципијента, широког равнoг дна, уздигнута на три ножице. Рађена је од песковите глине, жућкастобеле боје печења. Унутрашњост је жуто глеђосана. Подрум, ниво млађег пода. Датовање: 1688–1690.

80. Тип II/2 сл. 65, 66, 76, 77

Лонац искошеног тракастог обода, овалног или лоптастог трбуха, равнoг дна, са тракастом дршком коленастог облика која полази од отвора и завршава се на средини трбуха. Рађен је од пречишћене глине, црвене боје печења, ређе од глине помешане са ситнозрним песком, сивомрке боје печења. Поједини примерци имају зелено глеђосану унутрашњост, као и део спољне површине око и испод отвора, а често се испод глазуре јавља украс сликан белом бојом.

389 Хан 1970, 36–37; Поповић 1995/96, сл. 16.

390 Early Christian and Byzantine Art 1947, T. XCVI/718, 723, XCVIII/700, 719, 741, C/702; Хан 1970, 39–40, сл. 1, 2, 7, 8; Хан 1970, сл. 13; Хан 1972, сл. 22, 23.

391 Barista 1988, 1–2.

Ниво колиба и јама у некадашњој просторији 5 Палате (4 посуде); јама у некадашњем атријумском дворишту Палате; Грађевина IV, септичка јама; подрум, слој изнад старијег пода; бунар. Датовање: 1521–1717.

81. Тип II/5

сл. 76

Велики лонац–ћуп, искошене ивице обода, кратког врата, крушколиког трбуха, са две тракасте дршке које полазе испод обода и завршавају се изнад средине трбуха. Рађен је од пречишћене глине, црвене боје печења. Унутрашњост суда је зелено или маслинасто глеђосана, а некада су глазуре истих боја нанесене и преко спољне површине, делимично или сасвим.

Бунар – *млађи шурски хоризонти*.

Датовање: 17. век.

82. Тип II/6

сл. 75, 77

Лонац јако повијеног тракастог обода, широког овалног или лоптастог трбуха, ширег равног дна, са малом тракастом дршком која полази од отвора и завршава се на рамену суда. Рађен је од солидно пречишћене каолинске глине помешане са ситнозрним песком, жућкастобеле боје печења. Спољашњост реципијента је прекривена веома плитким паралелним урезима или жљебовима, а унутрашњост је, као и део око отвора са спољне стране мрко или жуто, а сасвим ретко и зелено, глеђосана.

Грађевина IV, септичка јама; подрум, ниво млађег пода – *млађи шурски хоризонти*.

Датовање: крај 16. века – 1690.

83. Тип II/9

сл. 66

Плитак лонац широког отвора, искошеног, готово водоравног обода тракасто профилисане ивице, некада са жљебом по средини, кратког врата, елипсоидног трбуха, широког равног дна. Рађен је од глине помешане са ситнозрним песком и туцаним кречњаком, мркоцрвене боје печења.

Јама у некадашњем атријумском дворишту Палате; подрум, ниво млађег пода.

Датовање: 1521–1690.

84. Тип II/18

Мали лонац искошеног обода косе ивице, некада ребрасто профилисаног са спољне стране, кратког врата, лоптастог трбуха, ужег равног дна. Рађен је од глине помешане са ситнозрним песком, лискунским прахом и ситним комадима кречњака, црвенкастомрке боје печења.

Подрум, ниво млађег пода.

Датовање: 1688–1690.

85. Тип II/19

сл. 65

Лонац–ћуп разгнутаг обода, са аплицираном траком у корену врата, јајоликог трбуха, уског равног дна. Рађен је од глине поме-

шане са ситнозрним песком, црвене или црвенкастомрке боје печења. На спољној површини посуде нанесен је танак слој жућкастобелог премаза и зелена глеђ.

Ниво колиба – *старији шурски хоризонти*.

Датовање: 1521 – крај 16. века.

86. Тип II/26

сл. 75

Лонац–ћуп левкастог отвора, оштро преломљеног рамена, овалног трбуха, са две дршке које полазе од рамена и завршавају се изнад средине трбуха. Рађен је од пречишћене глине, црвене боје печења. Цео суд је зелено глеђосан, некада преко беличастог премаза.

Грађевина IV, септичка јама – *млађи шурски хоризонти*.

Датовање: крај 16. века – 1688.

87. Тип II/28

сл. 65

Велики лонац–ћуп са две дршке, водоравног обода троугласте ивице, кратког врата, широког лоптастог трбуха, равног или благо конвексног дна, са коленастим дршкама овалног пресека које полазе од корена врата и завршавају се на горњем делу трбуха. Рађен је од пречишћене глине, мрке боје печења. Украс на посуди је урезан, линеарног типа.

Ниво колиба у средишњем делу некадашњег трема Палате – *старији шурски хоризонти*.

Датовање: 1521 – крај 16. века.

88. Тип II/29

сл. 76

Велики лонац–ћуп водоравног обода, цилиндричног врата, овалног трбуха, ширег равног дна проширене ивице, са две уздигнуте тунеласте дршке овалног пресека које полазе од корена врата и завршавају се изнад средине трбуха. Рађен је од пречишћене глине црвене боје печења. Спољна површина је делимично зелено глеђосана.

Бунар – *млађи шурски хоризонти*.

Датовање: 17. век.

89. Тип III/1

сл. 65

Крчаг–тестија узаног округлог отвора, кратког врата са оштрим ребром на средини, од којег полази тракаста дршка. Рађен је од пречишћене глине, црвене боје печења.

Ниво колиба у средишњем делу некадашњег трема Палате – *старији шурски хоризонти*.

Датовање: 1521 – крај 16. века.

90. Тип III/2

сл. 65, 66, 75, 77

Крчаг–ибрик округлог отвора, левкастог грла са овалним проширењем, тзв. јабуком, од којег полази тракаста дршка и завршава се на средини трбуха, равног ширег дна. Све посуде имају писак за изливање течности, чији завршетак не прелази линију отвора. Рађен је од пречишћене глине, црвене боје печења. Горња половина суда је зелено глеђосана.

Ниво колиба (3 посуде); јама у некадашњем атријумском дво-ришту Палате (3 посуде); Грађевина IV, септичка јама; подрум, ниво млађег пода.

Датовање: 1521–1690.

91. Тип III/4 *сл. 75*

Крчаг–ибрик округлог отвора, левкастог грла, кратког врата са угластим проширењем на врху, од којег полази тракаста дршка и завршава се на средини лоптастог трбуха, ширег равног дна. На рамену се налази изливник у виду песка. Рађен је од пречишћене глине, црвене боје печења. Горња половина суда је зелено глеђосана.

Грађевина IV, септичка јама – *млађи шурски хоризонт*.

Датовање: крај 16. века – 1688.

92. Тип III/6 *сл. 75*

Крчаг–кондир са изливником у виду кљуна, ширег цилиндричног, ребрасто профилисаног врата, лоптастог или елипсоидног трбуха, широког дна. Испод кљуна се налази сито за пречишћавање воде, а непосредно изнад или поред дршке постоји рупица која има улогу вентила за ваздух. Дршка полази од врха врата и завршава се на средини трбуха. Рађен је од пречишћене глине, сиве боје печења и има углачану површину металног сјаја. Горња половина трбуха је декорисана једноставним урезаним линеарним мотивима.

Грађевина IV, септичка јама – *млађи шурски хоризонт*.

Датовање: крај 16. века – 1688.

93. Тип III/21 *сл. 76*

Крчаг таласастог отвора у виду кљуна, дугог врата, овалног трбуха. Сито за пречишћавање воде налази се испод отвора. Дршка полази, вероватно, испод отвора и завршава се на средини трбуха. Рађен је од пречишћене каолинске глине, светлокрем боје печења. Преко површине суда је бледожути премаз, на којем су сликане укрштене линије црвеном и мркоцрвеном бојом, а местимично и веће флеке зелене или маслинасте глаzure.

Бунар – *млађи шурски хоризонт*.

Датовање: 17. век.

94. Тип III/27 *сл. 75, 77*

Крчаг косо разгрнутог обода са жљебом на унутрашњој страни, левкастог грла, цилиндричног врата. Испод обода налази се сито за пречишћавање воде и отвор за ваздух који је пробијен укосом кроз дршку. Рађен је од пречишћене глине, сиве боје печења и има углачану површину металног сјаја. Дуж врата су, прецизно изведени, наизменични снопови урезаних таласастих и водоравних линија.

Грађевина IV, септичка јама; подрум, слој изнад старијег пода – *млађи шурски хоризонт*.

Датовање: крај 16. века – 1688.

95. Тип IV/3 *сл. 77*

Поклопац–запушач рачвастог обода, косо постављене или лучне унутрашње и водоравно извучене спољне ивице, коничног трбуха заобљених зидова, дугметасте профилисане дршке. Рађен је од фино пречишћене глине, сиве боје печења, са тамносивим премазом металног сјаја, нанетим преко спољне површине.

Подрум, ниво млађег пода.

Датовање: 1688–1690.

96. Тип IV/5 *сл. 76*

Поклопац–запушач рачвастог обода, лучно постављене унутрашње и водоравно извучене спољне ивице, купастог тела, дугметасте профилисане дршке. Рађен је од фино пречишћене глине, сиве боје печења, са глачаном површином металног сјаја.

Бунар – *млађи шурски хоризонт*.

Датовање: 17. век.

97. Тип IV/17 *сл. 77*

Поклопац коничног облика са профилисаном дугметастом дршком. Рађен је од пречишћене глине, светлоревне боје печења и има зелено глеђосану површину.

Подрум, ниво млађег пода.

Датовање: 1688–1690.

98. Тип VI/1 *сл. 75, 77*

Бокал округлог отвора, дугог широког цилиндричног врата, малог лоптастог трбуха, равног дна. Дршка тунеластог облика, овалног пресека са жљебовима, полази од средине врата и завршава се на средини трбуха. Рађен је од пречишћене глине, црвене боје печења. Плитки жљебови налазе се испод отвора и на рамену. Спољна површина је делимично глеђосана – зелена глазура нанесена је преко белог премаза који се сливао.

Грађевина IV, септичка јама; подрум, ниво млађег пода – *млађи шурски хоризонт 2*.

Датовање: крај 16. века – 1690.

99. Тип VI/2 *сл. 77*

Бокал округлог отвора, цилиндричног, благо искошеног врата, уског лоптастог трбуха, равног дна оштро наглашене ивице. Коленаста дршка овалног пресека полази испод отвора и завршава се непосредно изнад средине трбуха. Рађен је од пречишћене глине, црвене боје печења. Већи део суда осликан је белом бојом, техником сливања, а преко је нанесена, у танком слоју, жута глазура.

Подрум, ниво млађег пода.

Датовање: 1688–1690.

100. Тип VI/4 *сл. 65, 66, 76*

Бокал округлог отвора, цилиндричног врата, лоптастог трбуха, равног прстенасто профилисаног дна, равне или косе ивице.

Тунеласти или коленасти дршка, тракасти или овалног пресека, полази испод отвора и завршава се на средини трбуха, ређе на рамену. Рађен је од пречишћене глине, црвене, а изузетно и мркоцрвене боје печења. Спољна површина је делимично глеђосана преко слоја беличастог премаза.

Ниво колиба у средишњем делу некадашњег трема Палате (2 посуде); јама у некадашњем атријумском дворишту Палате (2 посуде); бунар.

Датовање: 1521 – крај 17. века.

101. Тип VI/9 сл. 66

Бокал округлог отвора, широког цилиндричног врата, лоптастог трбуха, равнoг дна проширене ивице. Извијена дршка овалног пресека полази од средине врата и завршава се приближно на средини трбуха, а изливник у виду писка је аплициран на рамену суда. Рађен је од пречишћене глине, црвене боје печења. Три низа жљебова плитко су урезана дуж посуде. Преко спољне површине нанет је слој белог премаза и зелена глазура, док је унутрашњост цела прекривена безбојном глеђу.

Јама у некадашњем атријумском дворишту Палате – *млађи шурски хоризонти*.

Датовање: крај 16. века – 1688.

102. Тип VI/13 сл. 65

Бокал кратког, косо разгрантог обода са плитким жљебом, ширег овалног врата, елипсастог трбуха. Рађен је од пречишћене глине, тамноцрвене боје печења и има глачану спољну површину. Ниво колиба, јама у средишњем делу некадашњег трема Палате – *старији шурски хоризонти*.

Датовање: 1521 – крај 16. века.

103. Тип VI/14 сл. 65

Бокал округлог отвора са малим изливником, широког левкастог врата, ужег лоптастог трбуха. Мала масивна дршка је апицирана на горњем делу тела. Рађен је од пречишћене глине, црвене боје печења и има зелено глеђосану површину.

Ниво колиба у средишњем делу некадашњег трема Палате – *старији шурски хоризонти*.

Датовање: 1521 – крај 16. века.

104. Тип VII/7 сл. 65

Пехар округлог отвора, благо искошеног обода заобљене ивице, кратког левкастог врата широког овалног трбуха, равнoг дна, са малом тракастом дршком која полази од отвора, прелазећи његову ивицу, и завршава се на рамену суда. Рађен је од пречишћене глине, црвене боје печења. Дуж рамена суда налазе се водоравни урези. Отвор и горњи део дршке су маслинасто глеђосани.

Ниво колиба у средишњем делу некадашњег трема палате – *старији шурски хоризонти*.

Датовање: 1521 – крај 16. века.

105. Тип VII/10 сл. 75

Пехар округлог отвора, благо искошеног, ребрасто профилисаног обода, лоптастог трбуха, равнoг дна, са тракастом дршком која полази од отвора, мало прелазећи његову ивицу, и завршава се на средини трбуха. Рађен је од пречишћене глине, црвенкастоокер боје печења. Два дубља паралелна уреза налазе се изнад средине трбуха. Унутрашњост посуде и спољна страна око отвора су бледомаслинасто глеђосане.

Грађевина IV, септичка јама – *млађи шурски хоризонти*.

Датовање: крај 16. века – 1688.

106. Тип VII/11 сл. 65

Пехар овално обликованог отвора са изливником у виду кљуна, кратког левкастог врата, лоптастог трбуха, уског равнoг дна, са тракастом дршком која полази од отвора, незнатно прелазећи његову ивицу, и завршава се на средини трбуха. Рађен је од глине помешане са ситнозрним песком, црвене боје печења. Око отвора је, са спољне и унутрашње стране, мрко глеђосан.

Ниво колиба у средишњем делу некадашњег трема Палате – *старији шурски хоризонти*.

Датовање: 1521 – крај 16. века.

107. Тип VII/14 сл. 65

Пехар искошеног тракастог обода заобљене ивице, кратког врата, овалног трбуха, ширег равнoг дна тракасто проширене ивице. Рађен је од глине помешане са ситнозрним песком, сиве боје печења.

Ниво колиба, јама у некадашњој просторији 5 Палате – *старији шурски хоризонти*.

Датовање: 1521 – крај 16. века.

108. Тип XI/7 сл. 77

Тегла цилиндричног облика, са ребром испод отвора, равних зидова трбуха, равнoг дна. Рађен је од пречишћене глине, светлоцрвене боје печења и има зелено глеђосану површину.

Подрум, ниво млађег пода.

Датовање: 1688–1690.

109. Тип IX/1 сл. 65, 75, 76

Црепуља коничног облика, заобљеног обода, широког равнoг, издигнутог дна са кружним отвором у средини. Рађена је од глине помешане са крупнозрним песком, мркоцрвене боје печења. Ниво колиба (2 посуде); Грађевина IV, септичка јама; бунар; земунца 2, ложиште пећи.

Датовање: 1521–1717.

110. Тип IX/6 сл. 65

Вршник (сач) коничног облика са широком тракастом дршком. Рађен је од глине помешане са крупнозрним песком и кречњаком, црвенкастомрке боје печења.

Једну од одлика овог типа представља украшавање горњег дела аплицираним тракама, таласастих ивица које су направљене притисцима прстију. Изузетно се јавља и печатни украс – розета у медаљону.

Ниво колиба у средишњем делу некадашњег трема Палате – *старији шурски хоризонти*.

Датовање: 1521 – крај 16. века.

111. Тип XII/1 с.л. 91

Лула цилиндричног обода, овалног реципијента, дужег чибука, који је постављен под оштрим углом у односу на реципијент. Рађена је од пречишћене глине, црвеномрке боје печења и има углачану површину.

Подрум, слој изнад старијег пода – *млађи шурски хоризонти*.

Датовање: крај 16. века – 1688.

112. Тип XII/3 с.л. 91

Лула коничног дужег обода, лоптастог реципијента у облику шкољке, кратког чибука који је постављен под оштрим углом у односу на реципијент. Рађена је од пречишћене глине, беле боје печења и има зелено глеђосану површину. На реципијенту су наизменичне траке са украсом у виду рибље кости, док је врх чибука лоптасто проширен и профилисан.

Подрум, слој изнад старијег пода – *млађи шурски хоризонти*.

Датовање: крај 16. века – 1688.

113. Тип XII/4 с.л. 91

Мала лула дужег цилиндричног обода, биконичног реципијента, кратког чибука, који је постављен под оштрим углом у односу на реципијент. Рађена је од пречишћене глине, светлосиве боје печења и има углачану површину. Врх чибука је угласто проширен и украшен тракама нарцканим точкићем, а на реципијенту су некада низови малих троуглова.

Ходник испод некадашње просторије 3 Палате; подрум, слој изнад старијег пода – *млађи шурски хоризонти*.

Датовање: крај 16. века – 1688.

114. Тип XII/6 с.л. 91

Лула цилиндричног обода и реципијента, који је заобљен у доњем делу, са средње дугим чибуком, хексагоналне профилације, који је постављен под оштрим углом у односу на реципијент. Рађена је од пречишћене глине, светломрке боје печења и има углачан црвени премаз на површини.

Подрум, слој изнад старијег пода – *млађи шурски хоризонти*.

Датовање: крај 16. века – 1688.

115. Тип XII/7 с.л. 91

Лула дужег цилиндричног обода, врећастог реципијента, са кратким чибуком проширеним при врху, који је постављен под углом од око 90 степени у односу на реципијент. Рађена је од пречишћене глине, мрке боје печења, глачане површине.

Подрум, слој изнад старијег пода – *млађи шурски хоризонти*.

Датовање: крај 16. века – 1688.

116. Тип XII/8 с.л. 91

Лула овалног, хексагонално профилисаног реципијента и на исти начин урађеног кратког чибука који је постављен под углом од око 90 степени у односу на реципијент и шири се при врху. Рађена је од пречишћене глине, беле боје печења, глачане површине. На дну је утиснут мали украс који обликом подсећа на крин.

Подрум, слој изнад старијег пода – *млађи шурски хоризонти*.

Датовање: крај 16. века – 1688.

117. Тип XII/9 с.л. 91

Лула цилиндричног бода и реципијента, који има заобљено дно, са кратким чибуком који је постављен под оштрим углом у односу на реципијент. Рађена је од пречишћене глине, светлосиве боје печења, глачане површине. Украс изведен точкићем–радлом налази се око отвора реципијента и при врху чибука, а између је утиснута розета.

Подрум, слој изнад старијег пода – *млађи шурски хоризонти*.

Датовање: крај 16. века – 1688.

118. Тип XII/10 с.л. 91

Већа лула коничног обода, лоптастог реципијента, са средње дугим чибуком, хексагоналне профилације, који је постављен под углом од око 90 степени у односу на реципијент. Рађена је од пречишћене глине, бело–жуте боје печења и има тамножуту глеђосану површину или од мершама. Украс чине урезани линеарни мотиви у пољима на реципијенту и око врха чибука. Један примерак има реципијент подељен на једнаке сегменте у којима се понавља натпис на арапском језику који гласи: *су-среџ са вољеним (Бојом)*.

Подрум, слој изнад старијег пода (2 комада) – *млађи шурски хоризонти*.

Датовање: крај 16. века – 1688.

119. Тип XII/11 с.л. 91

Мала лула цилиндричног обода, лоптастог реципијента, са кратким чибуком који је постављен под оштрим углом у односу на реципијент. Рађена је од пречишћене глине, сиве боје печења, са тамносивим сјајним премазом преко површине. Украс чине шрафирани троуглови са стилизованим флоралним мотивима на врховима, и траке изведене точкићем око чибука.

Подрум, слој изнад старијег пода – *млађи шурски хоризонти*.

Датовање: крај 16. века – 1688.

120. Тип XII/12 с.л. 91

Већа лула цилиндричног обода, овално проширеног реципијента, са кратким чибуком постављеним под оштрим углом у односу

на реципијент. Рађена је од пречишћене глине, беле боје печења, углачане површине. Украс испод отвора реципијента и око чибука изведен је точкићем, а на телу је урезан.

Подрум, слој изнад старијег пода – *млађи шурски хоризонти*.

Датовање: крај 16. века – 1688.

121. Тип XIII/7

Мастионица или суд за боју (?) узаног отвора, кратког, благо искошеног обода, крушколиког трбуха, равнoг дна. Рађена је од пречишћене глине, црвене боје печења. Спољна и унутрашња површина су зелено или маслинасто глеђосане, некада преко белог премаза.

Некадашње атријумско двориште Палате, источно од Грађевине IV, слој изнад калдрме – *млађи шурски хоризонти*.

Датовање: крај 16. века – 1688.

122. Тип XIII/8

Мала посуда облика зделе, калотастог трбуха, пуне коничне стопе. Рађена је од пречишћене глине, црвене боје печења. Унутрашњост је жутоокер глеђосана.

Некадашња просторија 5 Палате, слој жутог леса – *млађи шурски хоризонти*.

Датовање: крај 16. века – 1688.

123. Тип XIII/10

сл. 76

Мала посуда облика калотасте зделе на ниској прстенастој стопи. Рађена је од пречишћене глине, црвене боје печења. Преко унутрашње и делом спољне површине је окержута глеђ.

Бунар – *млађи шурски хоризонти*.

Датовање: 17. век.

124. Тип XIII/11

сл. 77

Мала посуда облика пехара, усправног обода, крушколиког трбуха, дна проширеног у виду стопе. Рађена је од пречишћене глине, светлоцрвене боје печења. Мала дршка округлог пресека аплицирана је на средини тела. На површину посуде нанесен је танак слој белог премаза и безбојна глазура на којој су зеленом бојом сликане мрље.

Подрум, ниво млађег пода (4 посуде).

Датовање: 1688–1690.

125. Тип XV/1

сл. 77

Свећњак калотасте или коничне окапнице на шупљој, конично проширеној стопи. Држач свеће је на пуном профилисаном постољу, цилиндричног облика. Рађен је од пречишћене глине, црвене или црвенкастомрке боје печења. Зелено или жуто је глеђосан претежно горњи део – држач свеће и окапница, а сасвим изузетно и стопа.

Подрум, ниво млађег пода.

Датовање: 1688–1690.

126. Тип XVI/1

сл. 75, 77

Пећњак округлог отвора, водоравног тракастог обода повијеног на унутрашњу страну, са концентричним жељебовима на горњој површини, плитког биконичног тела, узаног масивног дна. Рађен је од пречишћене глине, црвене или црвенкастомрке боје печења. Унутрашњост је зелено глеђосана.

Грађевина IV, септичка јама; подрум, ниво млађег пода – *млађи шурски хоризонти*.

Датовање: крај 16. века – 1690.

127. Тип XVI/5

сл. 75, 77

Пећњак округлог отвора, ширег водоравног обода повијеног на унутрашњу страну, ребрасто профилисана горње површине, дубоког коничног тела са ребром у горњем делу, узаног равнoг дна. Рађен је од пречишћене глине, црвене боје печења. Унутрашњост је зелено глеђосана.

Грађевина IV, септичка јама; подрум, ниво млађег пода – *млађи шурски хоризонти*.

Датовање: крај 16. века – 1690.

128. Тип XIX/1

сл. 75

Ноћни суд са две тракасте дршке, дужег искошеног обода, коничног трбуха, широког равнoг дна. Рађен је од пречишћене глине или глине помешане са ситнозрним песком, црвене боје печења и има тамномрко или окержућкасто глеђосану унутрашњу површину.

Грађевина IV, септичка јама (5 посуде) – *млађи шурски хоризонти*.

Датовање: крај 16. века – 1688.

Турски фајанс (ТФ)

129. Тип ТФ1

сл. 92

Калотаста здела увученог обода, на ниској прстенастој стопи. Рађена је од пречишћене глине, беле боје печења. Мотиви спирала са ситним цветовима сликани су кобалтплавим пигментом (група IA).

Простор некадашње Грађевине VI, слој испод коте 87.48 – *старији шурски хоризонти*.

Датовање: 1521 – крај 16. века.

130. Тип ТФ2

сл. 92

Калотаста здела благо увученог обода, на ниској прстенастој стопи. Рађена је од пречишћене глине, беложуте боје печења. Мотиви крупних медаљона са цветом у средини и срцоликих поља са листићем сликани су црном бојом, а испуна је светлоплава и бледозелена (група IC). Глазура је местимично испуцала и иридилала.

Грађевина IV, средишњи део некадашњег трема Палате – *млађи шурски хоризонти*.

Датовање: крај 16. века – 1688.

131. Тип ТФ3

с.л. 92

Дубока конична здела на ниској прстенастој стопи. Рађена је од пречишћене глине, беле боје печења. Мотив таласасте гранчице сликан је кобалтплавим пигментом (група IA).

Јама у некадашњем атријумском дворишту Палате – *старији турски хоризонт*.

Датовање: 1521 – крај 16. века.

132. Тип ТФ4

с.л. 92

Дубока конична здела заобљених зидова, на ниској прстенастој стопи. Рађена је од пречишћене глине, беле боје печења. Мотив гранчице са цветовима и пупољцима сликан је тамним кобалтплавим пигментом, а испуна цветова светлијом нијансом плаве боје (група IB).

Ниво колиба у некадашњој просторији 3 Палате – *старији турски хоризонт*.

Датовање: 1521 – крај 16. века.

133. Тип ТФ5

с.л. 92

Мања здела косо разгранутог, готово водоравног обода, коничног трбуха, широког дна, на ниској прстенастој стопи. Рађена је од пречишћене глине, беложуте боје печења. На светлоплавој подлози мотиви преломљених укрштених линија и гранчица сликани су плавим пигментом (група ID).

Ниво колиба у средишњем делу некадашњег трема Палате – *старији турски хоризонт*.

Датовање: 1521 – крај 16. века.

134. Тип ТФ6

с.л. 92

Здела кратког, косо разгранутог обода, коничног трбуха, широког дна, на ниској прстенастој стопи. Рађена је од пречишћене глине, беложуте боје печења. На подлози боје жада флорални мотиви сликани су на спољној страни кобалтплавом, а на унутрашњој црвеном бојом (група III).

Ниво колиба у средишњем делу некадашњег трема Палате – *старији турски хоризонт*.

Датовање: 1521 – крај 16. века.

135. Тип ТФ7

с.л. 92

Велика здела – чинија, широког, косо разгранутог обода, заобљеног трбуха, широког дна, на ниској прстенастој стопи. Рађена је од пречишћене глине, беложуте боје печења. Мотиви каранфила и ситних цветова сликани су у више боја – црна за оквир, а за испуну бледе нијансе зелене, плаве и црвене (група IIB). Посуда је горела, тако да је бледоцрвена, а глазура је иридилала. Подрум, слој над старијим подом – *млађи турски хоризонт*.

Датовање: крај 16. века – 1688.

136. Тип ТФ8

с.л. 92

Тањир широког, косо разгранутог обода, калотастог трбуха. Рађен је од пречишћене глине, беложуте боје печења. На светло-

плавој подлози флорални мотиви су сликани плавим пигментом (група ID).

Подрум, слој над старијим подом – *млађи турски хоризонт*.

Датовање: крај 16. века – 1688.

137. Тип ТФ9

с.л. 92

Филцан кратког, косо разгранутог обода, коничног трбуха, на ниској прстенастој стопи. Рађен је од пречишћене глине, беле боје печења. Крупни биљни мотиви у виду гранчице или букети цветова сликани су кобалтплавом или плавоцрном бојом (група IE).

Грађевина IV, средишњи део некадашњег трема Палате (3 посуде); подрум, слој над старијим подом (делови 2 посуде) – *млађи турски хоризонт*.

Датовање: крај 16. века – 1688.

138. Тип ТФ10

с.л. 92

Филцан калотастог облика. Рађен је од пречишћене глине, беле боје печења. На унутрашњој површини посуде, у медаљону на дну су линеарни мотиви сликани кобалтплавом бојом, а спољна површина је црвене боје (група IV).

Подрум, слој над старијим подом – *млађи турски хоризонт*.

Датовање: крај 16. века – 1688.

139. Тип ТФ11

с.л. 92

Поклопац рачвастог обода, коничног облика са малом дугметастом дршком. Рађен је од пречишћене глине, беложуте боје печења и има бледозелено глеђосану површину седефастог одсјаја.

Подрум, ниво млађег пода.

Датовање: 1688–1690.

140. Фрагменти обода и трбуха здела рађених од белокрем пречишћене глине. На белој поздини мотиви ситних цветова сликани су плавом бојом у две нијансе (група IB).

Ниво колиба у некадашњем средишњем делу трема Палате (4–5 посуде); Подрум, слој над старијим подом (делови 1–2 посуде) – *млађи турски хоризонт*.

Датовање: крај 16. века – 1688.

141. Фрагмент обода и трбуха зделе рађене од пречишћене глине, беложуте боје печења. На белој позадини мотиви су сликани плавом бојом у две нијансе – споља цветови, изнутра издужене латице (група IB).

Подрум, слој над старијим подом – *млађи турски хоризонт*.

Датовање: крај 16. века – 1688.

142. Фрагмент трбуха посуде рађене од пречишћене глине, беложуте боје печења. На белој поздини мотиви цветова сликани су кобалтплавом и тиркизном бојом (група IC).

Некадашње атријумско двориште Палате, источно од Грађевине IV, слој изнад калдрме – *млађи шурски хоризонт*.
Датовање: крај 16. века – 1688.

143. Део трбуха и дна посуде рађене од пречишћене глине, беложуте боје печења. На светлоплавој позадини мотиви су сликани тамноплавом бојом (група ID).

Ниво колиба, некадашња просторија 5 Палате, изнад малтерног пода – *старији шурски хоризонт*.

Датовање: 1521 – крај 16. века.

144. Фрагмент обода и трбуха зделе (тип ТФ7?), рађене од пречишћене глине, беложуте боје печења. Мотиви флоралног стила сликани су на белој позадини плавом бојом која се разливала (група IE). Посуда је горела, глазура је иридијала.

Подрум, слој над старијим подом – *млађи шурски хоризонт*.

Датовање: крај 16. века – 1688.

145. Фрагмент трбуха и дна зделе (тип ТФ1?), рађене од пречишћене глине, беложуте боје печења. На тамноплавој позадини сликано је тамноплавом, тиркизном и црвеном бојом (група IIА).

Грађевина IV, средишњи део некадашњег трема Палате – *млађи шурски хоризонт*.

Датовање: крај 16. века – 1688.

146. Фрагмент трбуха посуде (крчага?), рађене од пречишћене глине, беле боје печења. На белој позадини сликано је црном, плавом и зеленом бојом (група IIА).

Грађевина IV, средишњи део некадашњег трема Палате – *млађи шурски хоризонт*.

Датовање: крај 16. века – 1688.

147. Део тела поклопца, рађеног од пречишћене глине беложуте боје печења. На белој (бледоплавој) позадини радијални украс сликан је црном и плавом бојом (група IIА).

Грађевина IV, средишњи део некадашњег трема Палате – *млађи шурски хоризонт*.

Датовање: крај 16. века – 1688.

148. Фрагмент трбуха посуде, рађене од пречишћене глине, беле боје печења. На белој позадини флорални мотиви сликани су црном (оквир), зеленом, плавом и црвеном бојом (група IIА).

Грађевина IV, средишњи део некадашњег трема Палате – *млађи шурски хоризонт*.

Датовање: крај 16. века – 1688.

149. Фрагмент трбуха посуде, рађене од пречишћене глине, беложуте боје печења. На белој позадини мотив крљушти сликан је црном (оквир) и зеленом бојом, а мали део другог украса сликан је плавом бојом на белој позадини (група IIА).

Ниво колиба у средишњем делу некадашњег трема Палате – *старији шурски хоризонт*.

Датовање: 1521 – крај 16. века.

150. Фрагмент трбуха посуде, рађене од пречишћене глине, беле боје печења. Украс је сликан црвеном, светлоплавом, тамноплавом и зеленом бојом (група IIА).

Некадашње атријумско двориште Палате, испод калдрме – *старији шурски хоризонт*.

Датовање: 1521 – крај 16. века.

151. Фрагмент трбуха и дна зделе рађене од пречишћене глине, беложуте боје печења. На белој позадини црном бојом је исцртан и плаво и зелено обојен декоративни медаљон (група IIС). Глазура је иридијала.

Грађевина IV, средишњи део некадашњег трема Палате – *млађи шурски хоризонт*.

Датовање: крај 16. века – 1688.

Хабански фајанс (ХФ)

152. Тип ХФ1

сл. 93

Тегла увученог обода са пластичним ребром на прелазу у врат, кратког врата, лоптастог тела, равног дна са прстенастом ивицом. Мала дршка овалног пресека аплицирана је на средини трбуха. Рађена је од пречишћене глине, беложуте боје. На подлогу је нанесен танак слој белог премаза и безбојна глазура на којој је украс сликан кобалтплавим пигментом – правоугаоно поље и око њега развијен флорални узорак.

Подрум, ниво млађег пода.

Датовање: 1688–1690.

153. Тип ХФ2

сл. 93

Тегла разгрутог прстенастог обода, кратког цилиндричног врата, јајоликог трбуха, широког, благо конвексног дна са прстенастом ивицом. Рађена је од пречишћене глине, беложуте боје. На подлогу је нанесен танак слој белог премаза и безбојна глазура, на којој је украс сликан кобалтплавим пигментом – правоугаоно поље и око њега развијен флорални узорак.

Подрум, ниво млађег пода.

Датовање: 1688–1690.

154. Тип ХФ3

сл. 93

Бокал увученог обода, широког врата, лоптастог канелованог трбуха, са тракастом дршком која полази испод обода и завршава се на средини трбуха. Дршку чине две спојене траке које су у продужетку, на трбуху, стањене и лучно извијене. Рађен је од пречишћене глине, белоокрем боје печења и има кобалтплавом глеђосану спољну површину.

Подрум, ниво млађег пода.

Датовање: 1688–1690.

155. Тип ХФ4

сл. 93

Пехар ребрasto профилисаног трбуха, узаног дна у виду стопе. Рађен је од пречишћене белокрем глине, преко површине има слој сивоплавог премаза и украс сликан белом бојом. Откривени су делови од две посуде за које је претпостављено да одговарају истом типу пехара.

Подрум, ниво млађег пода (2 посуде).

Датовање: 1688–1690.

156. Тип ХФ5

сл. 93

Поклопац лучног обода, заобљеног тела са малом дугметастом дршком. Рађен је од пречишћене глине, беле боје и има безбојну глазуру преко површине.

Подрум, ниво млађег пода (3 комада).

Датовање: 1688–1690.

Мајолика (М)

157. Тип М1

сл. 94

Тегла (албарело) разгрнутог прстенастог обода, кратког врата, цилиндричног тела, равног дна проширеног у виду стопе. Рађен је од пречишћене глине, црвене боје печења. На подлогу је нанесен танак слој белог премаза на којој је сликано кобалтплавим и црвеним пигментима – око трбуха је флорални украс уоквирен водоравним и косим линијама, глазура је безбојна.

Подрум, ниво млађег пода.

Датовање: 1688–1690.

158. Тип М2

сл. 94

Тањир широког, косо разгрнутог обода, заобљеног трбуха, благо заобљеног дна, са ниском прстенастом стопом. Рађен је од пречишћене каолинске глине, белојуте боје. На сивоплавој позадини крупни флорални мотиви су сликани плавим и белим пигментима, глазура је безбојна.

Бунар – *млађи шурски хоризонти*.

Датовање: 17. век.

159. Тип М3

Тањир непрофилисаног, благо увученог обода, калотастог трбуха, широког равног дна, на ниској прстенастој стопи. Стопа је на два места перфорирана, у виду малих кружних отвора, предвиђених за провлачење врпце и качење посуде на зид. Рађен је од пречишћене глине, белокрем боје. На унутрашњој страни је рељефна представа – у медаљону је чамац са посадом, а око трбуха је радијално распоређен вегетабилни украс. Мотиви и представа су глеђосани и сликани жутом, кобалтплавом, мрком, зеленом и белом бојом.

Простор Грађевине IV – *млађи шурски хоризонти*.

Датовање: крај 17. века–1717.

Порцелан (П)

160. Тип П1

Зделица калотастог облика на ниској прстенастој стопи. Биљни мотиви и људске фигуре сликане су црним пигментом у две нијансе.

Подрум, ниво изнад старијег пода – *млађи шурски хоризонти*.

Датовање: крај 16. века – 1688.

161. Део трбуха зделице (?) са светлоплавим зрацима.

Подрум, ниво изнад старијег пода – *млађи шурски хоризонти*.

Датовање: крај 16. века – 1688.

Стаклене посуде

162. Тип 1

сл. 95

Боца ширег отвора, облог рамена, четвороугаоног, благо конкавног трбуха, дебелог, конвексног дна. Рађена је техником слободног дувања, од светлозеленог и тамнозеленог стакла у неколико величина. На посудама малих димензија на трбуху је удубљен украс у виду издужених елипси.

Подрум, ниво млађег пода (25 посуда: 18 средње величине, 7 малих).

Датовање: 1688–1690.

163. Тип 2

сл. 95

Боца косо разгрнутог обода, кратког цилиндричног грла, испупченог и заобљеног рамена, четвороугаоног, конкавног трбуха, конвексног дна заобљене ивице. Рађена је техником слободног дувања, од светлозеленог стакла.

Подрум, ниво млађег пода (1 посуда).

Датовање: 1688–1690.

164. Тип 3

сл. 95

Боца косо разгрнутог обода, заобљеног грла, спуштеног рамена, четвороугаоног, конкавног трбуха, конкавног дна заобљене ивице. Рађена је техником слободног дувања, од светлозеленог стакла. Мала посуда на трбуху има удубљени украс у виду издужених елипси.

Подрум, ниво млађег пода (2 посуде средње величине, 1 мала).

Датовање: 1688–1690.

165. Тип 4

сл. 95

Боца косо разгрнутог, прстенастог обода, узаног кратког грла, заобљеног рамена, ваљкастог тела које се благо шири према округлом, равном или конкавном дну. Рађена је техником слободног дувања, од светлозеленог стакла.

Подрум, ниво млађег пода (2 посуде).

Датовање: 1688–1690.

166. Тип 5 сл. 95
Боца косо разгрнутог обода, коничног грла, заобљеног рамена, крушколиког тела, округлог, благо конвексног дна. Рађена је техником слободног дувања, од плавозеленог стакла.
Подрум, ниво млаћег пода (1 посуда).
Датовање: 1688–1690.

167. Тип 6 сл. 95
Бочица разгрнутог, водоравног обода, кратког, конкавног врата, ваљкастог тела, ребрасто профилисаног испод рамена и изнад дна које је благо конвексно. Рађена је техником слободног дувања, од светлозеленог стакла.
Поткапина–абри, слој шута – *млађи шурски хоризонти*, С–17.
Датовање: 1690–1717.

168. Тип 7 сл. 95
Бочица косо разгрнутог обода, кратког левкастог врата, хексагонално обликованог тела, благо конвексног дна. Рађена је техником дувања у калуп, од тамнозеленог стакла.
Подрум, ниво млаћег пода.
Датовање: 1688–1690.

169. Тип 8 сл. 95
Бочица косо разгрнутог обода, левкастог врата, узаног цилиндричног тела, благо заобљеног дна. Рађена је техником слободног дувања, од стакла зелене боје.
Поткапина–абри – *млађи шурски хоризонти*, С–14.
Датовање: 1690–1717.

170. Тип 9 сл. 95
Чаша коничног облика, благо конвексног дна. Рађена је техником слободног дувања, од провидног и светлозеленог стакла.
Подрум, ниво млаћег пода (5 посуда).
Датовање: 1688–1690.

171. Тип 10 сл. 95
Чашица (?) коничног облика која има дно решено у виду рељефне изведене розете. Рађена је техником дувања у калуп, од стакла светлозелене боје.
Подрум, ниво млаћег пода.
Датовање: 1688–1690.

Стаклена паста

172. Перла лоптастог облика, са површином обрађеном вертикалним урезима који је деле на сегменте. Израђена је од светлоплаве стаклене пасте.
Стакло; димензије 1,8 x 1,4 cm.
Простор Грађевине IV – *млађи шурски хоризонти*, С–150.
Датовање: крај 16. века – 1717. сл. 101

Метално посуђе и кухињски прибор

173. Здела равног обода, калотастог трбуха, са коничном стопом. Украшена је са два пластична, хоризонтално постављена ребра у горњем делу.
Бакар; пречник 10,4 cm, висина 7,6 cm.
Некадашње атријумско довриште Палате, испод калдрме – *старији шурски хоризонти*, С–291.
Датовање: 1521 – крај 16. века. сл. 97

174. Здела водоравног обода, калотастог трбуха, вероватно на ниској стопи. По средини обода је украшена благо наглашеним ребром.
Бакар, калајисање; пречник 18 cm.
Подрум, ниво изнад старијег пода – *млађи шурски хоризонти*, С–247.
Датовање: крај 16. века – 1688. сл. 97

175. Здела увученог обода, калотастог трбуха, широког равног дна, благо испупченог на средини.
Бакар; пречник 12 cm, висина 3,4 cm.
Источни део некадашњег трема Палате – *млађи шурски хоризонти*, С–23.
Датовање: 1690–1717. сл. 97

176. Здела калотастог облика, равног дна, испупченог на средишту. Украшена је техником искуцавања, у две зоне. Прву зону, око тела, чине широки петоугаони мотиви у низу, а у другој зони су узани слични, веома издужени узорци који се радијално шире од испупчења, у виду розете.
Бакар; пречник 15 cm, висина 4 cm.
Квадрат 12/XXVI, земуница 8, скупни налаз – *млађи шурски хоризонти*, С–427.
Датовање: 1690–1717. сл. 96

177. Здела троугаоно профилисаног обода, калотастог трбуха, равног, у средишту испупченог дна, на ниској прстенастој стопи. Украс, рађен техником искуцавања, изведен је у четири зоне. Прву, испод отвора, чини бордура са флоралним мотивом. У другој зони, око трбуха је по десет наизменично постављених мотива кругова и листића. Кругови су испуњени закривљеним линијама, ослоњени на две шире декоративне траке које се додирују под оштрим углом, док су листолики украси једноставни и у обрнутом положају у односу на кругове. У трећој зони, у оквиру медаљона на дну, налази се низ од десет тачкасто испуњених срцоликих мотива, са по јединим испупченим кругом у средишту сваког. Простор између мотива је испуњен тачкастим украсима и кружићима исте врсте као у мотивима. Четврта зона, тј. испупчени медаљон украшен је радијално распоређеним линијама, са једанаест кружића у међупросторима.

Бакар, калајисање; пречник 15 цм, висина 4,8 цм.
Квадрат 12/XXVI, земуница 8, скупни налаз – млађи *турски хоризонти*, С–428.

Датовање: 1690–1717. *с.л. 96*

178. Здела хоризонтално разгранутог обода, коничног трбуха, равнoг дна, на високој коничној стопи, профилисаној у доњем делу. Са спољње стране трбуха посуде налази се натпис на турском језику: ... *ел хаџ Осман*.

Бакар, калајисање; пречник 20,4 цм, висина 8,5 цм.
Квадрат 12/XXVI, земуница 8, скупни налаз – млађи *турски хоризонти*, С–426/1.

Датовање: 1688–1717. *с.л. 96*

179. Здела дужег, косо разгранутог обода, калотастог трбуха, равнoг, у средишту благо испупченог дна, на ниској, прстенастој стопи. На ободу је у бордури украс у техници искуцавања – стилизовани флорални мотиви са косим, танко урезаним линијама у позадини и овални медаљони који се нижу наизменично.

Бакар, калајисање; пречник 27 цм, висина 5,7 цм.
Квадрат 12/XXVI, земуница 8, скупни налаз – млађи *турски хоризонти*, С–433.

Датовање: 1688–1717. *с.л. 96*

180. Здела косо разгранутог обода, калотастог трбуха, равнoг, у средишту благо испупченог дна, на ниској, прстенастој стопи. Испод обода је низ латица, а трбух посуде је ребрасто профилисан.

Бакар, калајисање; пречник 27,3 цм, висина 6,5 цм.
Квадрат 12/XXVI, земуница 8, скупни налаз – млађи *турски хоризонти*, С–435.

Датовање: 1688–1717. *с.л. 96*

181. Здела косо разгранутог обода, калотастог облика, равнoг дна, на ниској прстенастој стопи. Украшена је техником гравирања. На ободу је бордура са стилизованим флоралним мотивом, а на трбуху су поља која чине вертикално изведене тачкасте линије са полукружним украсима на средини, изнад којих се налазе кружићи изведени истом техником, са тачком у средини. Поља овако груписаних орнамената су повезана преломљеним линијама изведеним од полумесечастих уреза.

Бакар, калајисање; пречник 29 цм, висина 6,5 цм.
Квадрат 12/XXVI, земуница 8, скупни налаз – млађи *турски хоризонти*, С–426/2.

Датовање: 1688–1717. *с.л. 96*

182. Здела косо разгранутог обода, калотастог трбуха, равнoг дна, на ниској, прстенастој стопи. Украшена је техником гравирања – на ободу је бордура са геометријским мотивима и косим линијама у позадини, а на трбуху су груписани тачкасти шта-

пићи са кружићима на врху. Поља овако груписаних орнамената су повезана полукружним линијама изведеним од полумесечастих уреза.

Бакар, калајисање; пречник 23,5 цм, висина 5 цм.
Квадрат 12/XXVI, земуница 8, скупни налаз – млађи *турски хоризонти*, С–431.

Датовање: 1688–1717. *с.л. 96*

183. Здела хоризонтално разгранутог обода, калотастог трбуха, равнoг, у средишту благо испупченог дна, на ниској, прстенастој стопи. Обод посуде је украшен техником урезивања, наизменичним низовима косо постављених правоугаоника и шрафираних поља. Трбух посуде је ребрасто профилисан и украшен искуцаним концентричним тачкастим круговима.

Бакар, калајисање; пречник 25,8 цм, висина 6 цм.
Квадрат 12/XXVI, земуница 8, скупни налаз – млађи *турски хоризонти*, С–432.

Датовање: 1688–1717. *с.л. 96*

184. Здела косо разгранутог обода, калотастог трбуха, равнoг, у средишту испупченог дна, на ниској, прстенастој стопи. Украшена је техником урезивања, концентричним круговима на ободу на дну.

Бакар, калајисање; пречник 24 цм, висина 6 цм.
Квадрат 12/XXVI, земуница 8, скупни налаз – млађи *турски хоризонти*, С–434.

Датовање: 1688–1717. *с.л. 96*

185. Здела троугаоно профилисаног обода, трбуха цилиндричног облика у горњем делу и калотастог у доњем делу, равнoг, у средишту испупченог дна, на ниској прстенастој стопи. Украшавање посуде изведено је у три зоне, при чему је прва рађена техником урезивања, а друге две техником искуцавања. Прву зону чини бордура са косо постављеним правоугаоним и трапезастим мотивима и косим линијама у позадини. Поља су међусобно одвојена већим, неправилним шестоугаоним мотивима. Другу зону чине листолики (срцолики?) мотиви испод којих тече преломљена линија изведена низовима тачкица и ситне розете у међупросторима. Трећу зону чини тринаест радијално постављених округлих медаљона и 33 кружића око централног испупчења. Унутар сваког медаљона налази се по једно кружно испупчење, а позадина је украшена низовима тачкица.

Бакар, калајисање; пречник 20 цм, висина 5,5 цм.
Квадрат 12/XXVI, земуница 8, скупни налаз – млађи *турски хоризонти*, С–429.

Датовање: 1688–1717. *с.л. 96*

186. Котао равнoг обода, деформисаног, највероватније цилиндричног тела, широког равнoг дна. На ободу посуде, на спољним бочним странама, налазе се ојачања правоугаоног облика са

алкама, која су су причвршћена за обод са по два мала закивка. Кроз алке су пролазили крајеви лучне дршке, правоугаоног пресека, чији су завршци савијени у виду петље.

Бакар; пречник 32 цм, висина 16 цм.

Квадрат 12/XXVI, земуница 8, скупни налаз – *млађи шурски хоризонти*, С–425.

Датовање: 1688–1717.

сл. 96

187. Поклопац калотастог облика, усправно савијеног обода са таласасто обрађеном ивицом. На врху се налази отвор, вероватно за уметање мале дугметасте дршке. Око отвора је декоративни медаљон.

Бронза; димензије: висина 2,3 цм, пречник 9,2 цм.

Некадашње атријумско двориште Палате, испод калдрме – *старији шурски хоризонти*, С–292 (2 комада).

Датовање: 1521 – крај 16. века.

сл. 98

188. Поклопац рачвастог обода, плитког калотастог тела које је украшено низом радијално распоређених уреза.

Бакар, калајисање; висина 2,1 цм, пречник 7,7 цм.

Некадашња просторија 3 Палате, шут код степеништа – *старији шурски хоризонти*, С–225.

Датовање: 1521 – крај 16. века.

сл. 98

189. Поклопац рачвастог обода, плитког калотастог тела. На врху је дршка која је у виду петље, направљена од траке лима.

Бакар, калајисање; висина 3,6 цм, пречник 8,5 цм.

Јама у некадашњој просторији 5 Палате – *старији шурски хоризонти*, С–604.

Датовање: 1521 – крај 16. века.

сл. 98

190. Поклопац коничног облика, издигнутог и извијеног обода, коничне равне дршке.

Бакар, калајисање; висина 3,1 цм, пречник 14,8 цм.

Простор Грађевине IV – *млађи шурски хоризонти*, С–156.

Датовање: крај 16. века – 1717.

сл. 98

191. Поклопац (?), делимично оштећен, са благо повијеним ободом надоле и четири кружне перфорације које су, можда, служиле за причвршћивање дршке, будући да су у два перфорацијама пронађене очуване нитне.

Бронза; пречник 9,9 цм.

Ниша у подруму, ниво млађег пода, С–235.

Датовање: 1688–1690.

192. Поклопац са усправно извијеним ободом који је перфорираним троугаоним и кружним отворима различите величине.

Бронза; пречник 9,7 цм.

Источни део некадашњег трема Палате, између два пода – *млађи шурски хоризонти*, С–29.

Датовање: крај 16. века–1717.

сл. 98

192a. Поклопац равног обода, лоптастог облика. На једној страни налази се троугаоно ојачање са малом дршком овалног облика. На врату посуде је хоризонтално постављено ребро.

Бакар; пречник 6 цм, висина 4,8 цм.

Кућа 1, мала ниша – *млађи шурски хоризонти*, С–525.

Датовање: 1688–1717.

сл. 98

193. Поклопац усправног обода, калотастог трбуха, деформисан и оштећен.

Бакар, калајисање; пречник 9 цм.

Поткапина–абри, изнад пода – *млађи шурски хоризонти*, С–28 (1977).

Датовање: 1688–1717.

сл. 98

194. Дршка лучно савијена, са кукама на крајевима. Са спољне стране је укивањем изведен украс у виду стилизоване тролисне розете. На средини дршке се налази проширење неправилног овалног облика, на које је причвршћена квадратна плочица са кружном перфорацијом.

Бронза; димензије 16,3 x 8,1 цм.

Подрум, ниво млађег пода, С–243.

Датовање: 1688–1690.

сл. 97

195. Дршка посуде, правоугаоног пресека са овалном алком.

Бронза; димензије 11,5 x 4,5 цм.

Ниво колиба у некадашњем трему Палате, изнад пода 1 – *старији шурски хоризонти*, Ц–25.

Датовање: 1521 – крај 16. века.

сл. 97

196. Дршка полукружног облика, правоугаоно профилисана у горњем делу, у доњем делу тракаста. На горњем крају се налазе два листолика, хоризонтално постављена проширења за причвршћивање на посуду, као и ушица за вешање.

Бронза; висина 15,7 цм.

Некадашње атријумско двориште Палате – *млађи шурски хоризонти*, С–293.

Датовање: крај 16. века – 1688.

сл. 97

197. Део дршке лучног облика, деформисан и уништен патином.

Бронза; дужина 12,1 цм.

Простор Грађевине IV – *млађи шурски хоризонти*, С–153.

Датовање: крај 16. века – 1717.

198. Дводелна дршка која се састоји од конкавне плочице, ваљкастог стожера и купасте главе. Горња површина плочице, украшена је мотивом печурака, обрнуто постављеним, који су размештени у два низа дуж њених ивица. Врх дршке украшен је са четири зракасто урезане линије.

Бронза; висина 3,7 цм, пречник 4 цм.

Источни део некадашњег трема Палате – *млађи шурски хоризонти*, С–23а.

Датовање: крај 16. века – 1717. *сл. 97*

199. Дршка квадратног пресека са крајевима савијеним под тупим углом у облику двоструког слова Л. На самом крају дршке се налазе мале биконичне главе, од којих је очувана само једна.

Гвожђе, димензије 13,1 x 2,4 цм.

Простор Грађевине IV – *млађи шурски хоризонти*, С–146.

Датовање: крај 16. века – 1717. *сл. 97*

200. Тучак од кога је очуван само доњи део тела кружног пресека и кружно проширена доња радна површина.

Бронза; очувана висина 5,5 цм, пречник 4,5 цм.

Подрум, ниво изнад старијег пода – *млађи шурски хоризонти*, С–409.

Датовање: крај 16. века – 1688. *сл. 99*

201. Цедиљка калотастог облика, уског равног обода и равног дна, са остатком закивка на једној страни који, највероватније, представља део дршке. Посуда је делимично деформисана и оштећена.

Бакар; пречник 19 цм, висина 3 цм.

Квадрат 12/XXVI, земуница 8, скупни налаз – *млађи шурски хоризонти*, С–430.

Датовање: 1690–1717. *сл. 96*

202. Дводелна цедиљка у виду кутлаче, са полулоптастим перфорираним реципијентом и једноставном дршком правоугаоног пресека са кружном петљом на крају. Други део је сличан првом, с тим што реципијент није перфориран и дршка нема петљу.

Бакар; димензије 14,5 x 2 цм.

Ниво колиба у некадашњој просторији 4 Палате – *старији шурски хоризонти*, С–224.

Датовање: 1521 – крај 16. века. *сл. 99*

203. Кутлача овалног реципијента и благо наглашеним изливником, са дугачком дршком правоугаоног пресека, која на крају има плочасто проширење кружног (овалног) облика и куку. Проширење је украшено радијално постављеним урезима. Дуж дршке се местимично налазе пластична, хоризонтално постављена ребра.

Бакар; димензије 39 x 12,3 цм.

Простор Грађевине IV – *млађи шурски хоризонти*, С–113.

Датовање: крај 16. века – 1717. *сл. 99*

204. Дршка кутлаче, слична претходном налазу (кат. бр. 203).

Бакар; димензије 19 x 2,8 цм.

Грађевина IV – *млађи шурски хоризонти*, С–222.

Датовање: крај 16. века – 1688. *сл. 99*

205. Дршка ножа, састављена од две правоугаоне оплате полу-кружног пресека причвршћене са четири закивка. Оплата је украшена са два паралелна, вертикално постављена уреза.

Гвожђе, кост; дужина 11,6 цм, ширина 2 цм.

Некадашње атријумско двориште Палате, слој испод калдрме – *старији шурски хоризонти*, С–289.

Датовање: 1521 – крај 16. века.

206. Трпезни нож са делимично оштећеним, равно изведеним сечивом и дрвеном оплатом дршке која је причвршћена једним кружним закивком. Оплата дршке је трапезоидног облика и сужава се ка сечиву, задња страна је лучно обликована. Горња ивица дршке и сечива су у истој равни, док је прелаз доње ивице дршке у сечиво лучно изведен. На прелазу дршке у сечиво налази се вертикално, правоугаоно ојачање. Недостаје врх.

Гвожђе, кост; дужина 24 цм, ширина 2,7 цм.

Некадашње атријумско двориште Палате, слој испод калдрме – *старији шурски хоризонти*, С–290.

Датовање: 1521 – крај 16. века. *сл. 99*

207. Нож са лучно обликованим сечивом троугаоног пресека и дугом дршком са очуваном рупом за закивак. Сечиво има равно изведену горњу ивицу, доња је благо испупчена. Прелаз из трна у ивице сечива је лучно изведен. Врх недостаје.

Гвожђе; дужина 27,6 цм, ширина 3,3 цм.

Грађевина IV – *млађи шурски хоризонти*, С–117.

Датовање: крај 16. века – 1688.

Свећњаци

208. Чашица за свећу цилиндричног облика са делом ваљкасте, профилисане дршке.

Бронза; висина 6,4 цм, пречник 4,1 цм.

Некадашње атријумско двориште Палате, испод калдрме – *старији шурски хоризонти*, С–295.

Датовање: 1521 – крај 16. века. *сл. 100*

209. Чашица за свећу цилиндричног облика, у доњем делу перфорирана са по два наспрамно постављена кружна и правоугаона отвора, са малим делом ваљкасте, профилисане дршке.

Бронза; висина 6,8 цм, пречник 3,4 цм.

Кућа 3 – *млађи шурски хоризонти*, С–473.

Датовање: 1690–1717. *сл. 100*

210. Чашица за свећу у облику лотосовог цвета са профилисаном дршком шестоугаоног пресека која је делимично оштећена.

Бронза; висина 13 цм.

Подрум, испред простора у продужетку подрума, ниво изнад старијег пода, скупни налаз – *млађи шурски хоризонти*, С–407.

Датовање: крај 16. века – 1688. *сл. 100*

211. Свећњак на звонастој стопи са калотастом окапницом. Носач свеће је ваљкастог облика, профилисан, а чашица је у виду лотосовог цвета.

Бронза; висина 28 цм, највећи пречник 4,8 цм.
Степенишни силаз, сонда 1/77 – *млађи турски хоризонти*, С–19.
Датовање: крај 16. века – 1688. *с.л. 100*

212. Чашица за свећу у облику лотосовог цвета, са телом шестоугаоног пресека и нарезаним трном за учвршћивање путем шрафљења, који је делимично оштећен.

Бронза; висина 7,7 цм.
Некадашње атријумско двориште Палате, испод калдрме – *млађи турски хоризонти*, С–304.
Датовање: крај 16. века – 1688. *с.л. 100*

213. Свећњак на звонастој стопи са калотастом окапницом. Носач свеће је у облику профилисаног ваљка, а чашица је у виду лотосовог цвета.

Бронза; висина 23 цм, највећи пречник 10 цм.
Уз спољни зид Грађевине IV – *млађи турски хоризонти*, С–607.
Датовање: крај 16. века – 1688. *с.л. 100*

214. Чашица за свећу у облику лотосовог цвета, са профилисаним, делимично оштећеном дршком.

Бронза; висина 12,5 цм.
Подрум, испред простора у продужетку подрума, ниво изнад старијег пода, скупни налаз – *млађи турски хоризонти*, С–406.
Датовање: крај 16. века – 1688. *с.л. 100*

215. Носач уљне светиљке од жице. Састоји се од округлог лежишта и три жице са петљастим завршцима на својим крајевима. Једна жица је савијена.

Бронза; висина 14 цм, пречник 6 цм.
Кућа 3 – *млађи турски хоризонти*, С–474.
Датовање: 1690–1717.

216. Носач уљне светиљке од жице. Састоји се од округлог лежишта и три куке за качење. Налаз је деформисан.

Бакар.
Јужно двориште некадашње Палате, С–305.
Датовање: 1521–1688.

217. Део жице, вероватно носач кандила. Налаз је деформисан.

Бронза.
Кућа 3 – *млађи турски хоризонти*, С–474.
Датовање: 1690–1717.

Укоснице

218. Мала игла – укосница са лоптастом главом.
Бакар, позлата; очувана дужина 5,2 цм.

Грађевина IV – *млађи турски хоризонти*, С–192/1.
Датовање: крај 16. века – 1688. *с.л. 101*

219. Део укоснице, типолошки сличне претходном налазу.
Бакар, позлата; очувана дужина 3,1 цм.

Грађевина IV – *млађи турски хоризонти*, С–192/2.
Датовање: крај 16. века – 1688. *с.л. 101*

Делови одеће

220. Оков језичка појаса, правоугаоног облика, са профилисаним завршетком. У средишту је стилизован тролисни пупољак, изведен техником дубоког рељефа и око њега сведен геометријско–флорални украс. Са доње стране језичка се налазе две попречне гредице, којима се оков причвршћивао за каиш.

Бакар (?); димензије 5,7 x 3,4 цм.
Грађевина IV – *млађи турски хоризонти*, С–195.
Датовање: крај 16. века – 1688. *с.л. 102*

221. Прећица у облику осмице, са издуженим и овалним деловима неједнаке величине. Између делова је правоугаоно проширење, са којег полази трн прећице. Налаз је фрагментован.
Гвожђе; димензије 7,5 x 7 цм.

Јама у некадашњем трему Палате, С–32.
Датовање: 1521–1688. *с.л. 102*

Апликације

222. Део апликације неправилног правоугаоног облика, са савијеном горњом ивицом.

Бронза; димензије 1,8 x 1,1 цм.
Ниво колиба у средишњем делу некадашњег трема Палате, сонда 1/86 – *старији турски хоризонти*, С–299.
Датовање: 1521 – крај 16. века. *с.л. 103*

223. Апликација трапезастог облика, са кружном петљом. Предња страна апликације је украшена флоралним мотивом.

Бронза; димензије 3,6 x 2,7 цм.
Подрум, ниво изнад старијег пода – *млађи турски хоризонти*, С–309.
Датовање: крај 16. века – 1688. *с.л. 102*

224. Апликација приближно калотастог облика.

Бронза; висина 0,9 цм, пречник 2 цм.
Ниво колиба у средишњем делу некадашњег трема Палате, сонда 4/86, ватриште 1 – *старији турски хоризонти*, С–300.
Датовање: 1521 – крај 16. века. *с.л. 103*

225. Део правоугаоне апликације израђене од танког лима, која је украшена флоралним орнаментом изведеним техником искуцавања на матрици. Бочне ивице су савијене.

Бакар; димензије 6,8 x 2,4 cm.

Грађевина IV – *млађи турски хоризонт*, С–301.

Датовање: крај 16. века – 1688.

сл. 103

226. Део кружне апликације израђене од танког бакарног лима техником отискивања на матрици. Орнамент се састоји од наизменично постављених концентричних прстенова и крупнијих калотастих испупчења. У средини се налази кружно ребро са испупченом средином. Око декоративног прстена су се налазиле четири кружне перфорације за пришивање, од којих су очуване три. Перфорације су постављене једна наспрам друге по вертикалној и хоризонталној оси налаза.

Бакар; пречник 5,9 cm.

Простор Грађевине IV – *млађи турски хоризонт*, С–147.

Датовање: крај 16. века – 1717.

сл. 103

227. Апликација тракастог облика, са два овална проширења. Украшена је са шест шесточланих розета које су радијално распоређене око седме у средини. Између розета је десет малих кружића.

Бронза; димензије 3,7 x 1,8 cm.

Грађевина IV – *млађи турски хоризонт*, С–194.

Датовање: крај 16. века – 1688.

сл. 103

228. Кружна, пљосната апликација са назубљеном ивицом и три кружне перфорације за закивке. Орнаментисана је са два концентрична круга, постављена уз спољну ивицу.

Бронза; пречник 4,3 cm.

Поткапина–абри, контролна сонда, слој III – *млађи турски хоризонт*, С–12/1.

Датовање: 1690–1717.

сл. 103

229. Апликација кружног облика, са три кукице за причвршћивање на задњој страни.

Бронза; пречник 5,2 cm.

Поткапина–абри, контролна сонда, слој III – *млађи турски хоризонт*, С–12/2.

Датовање: 1690–1717.

сл. 103

230. Апликација кружног облика, таласасто обрађене ивице, са испупченим средишњим медаљоном. Предња страна је украшена флоралним мотивом. На задњој страни се налазе четири повијена трна за учвршћивање на кожни ремен.

Бронза; висина 1,3 cm, пречник 5,5 cm.

Некадашње атријумско двориште Палате, испод калдрме – *старији турски хоризонт*, С–294.

Датовање: 1521 – крај 16. века.

сл. 103

231. Пафта округлог облика са оштећеном петљом на свом горњем делу. Предња страна је украшена мотивима који су распоређени у зонама. Централну зону чини кружно испупчење са

косим урезима, које је окружено венцем мањих округлих мотива и осам радијално распоређених идентичних испупчења. Друга зона је празна. У трећој су наизменично постављена кружна испупчења и флорални мотиви, који су са две стране уоквирени венцем од ситних испупчења. Дуж ивице пафте је још један венац изведен од ситних испупчења. Са унутрашње стране пафта је ојачана са два хоризонтално постављена ребра правоугаоног пресека.

Бронза; пречник 7 cm.

Квадрат F XIX – *млађи турски хоризонт*, С–1.

Датовање: крај 16. века – 1688.

сл. 102

232. Оплата правоугаоног облика, кружно проширена на једном крају, док је други поломљен. Плочица је украшена паралелним косим урезима и пунктирањем у позадини. На оба краја се налази по једна перфорација за закивак.

Бронза; димензије 6,7 x 1,2 x 1 cm.

Поткапина–абри, контролна сонда, слој VI – *млађи турски хоризонт*, С–8.

Датовање: 1690–1717.

233. Делови апликације рађене од лима (2 фрагмента). Оба комада су неправилно правоугаоног облика, а један од њих је кружно перфориран на три места.

Бронза; димензије 5,8 x 3,4 cm; 4,8 x 3,8 cm.

Ниво колиба у некадашњој просторији 5 Палате – *старији турски хоризонт*, С–584.

Датовање: 1521 – крај 16. века.

сл. 103

234. Део оплате од лима са кружним и троугаоним перфорацијама смештеним у два низа на једном крају.

Бронза; дужина 2,8 cm.

Подрум, ниво млаћег пода, С–242.

Датовање: 1688–1690.

сл. 103

235. Део благо повијене плочице лима.

Бакар; димензије 4,2 x 2 cm.

Подрум, ниво млаћег пода, С–246.

Датовање: 1688–1690.

Прајорци

236. Прапорац лоптастог облика, са овалном петљом на врху и узаним прорезом са по два кружна проширења на крајевима. На средини су три пластична ребра, а испод и изнад њих су наспрамно постављени по један украс ромбоидног облика и по један срцолики мотив.

Бронза; висина 5,5 cm, пречник 4,7 cm.

Подрум, ниво изнад старијег пода – *млађи турски хоризонт*, С–414.

Датовање: крај 16. века–1688.

сл. 114

237. Прапорци овоидног облика, са малим правоугаоним петљама за качење. Сви налази у делу где им је пречник највећи, имају по два хоризонтална, паралелна уреза, од којих полази по шест троугластих језичака, украшених са по два уреза. Језичци су повијени ка дну и обухватају куглицу.
Бронза; висина 3,6 цм, пречник 2,6 цм.
Ниво колиба – *старији турски хоризонти*, С–223 (6 комада).
Датовање: 1521 – крај 16. века. *с.л. 114*

238. Прапорац лоптастог облика, са полукружном алком за качење. Налаз је фрагментован.
Бакар; висина 4,1 цм, пречник 2,5 цм.
Грађевина IV – *млађи турски хоризонти*, С–145/1.
Датовање: крај 16. века – 1688. *с.л. 114*

239. Прапорац звоноликог облика, са полукружном алком за качење. Прапорац је са спољње стране орнаментисан вертикалним, паралелним урезима, који се пружају готово читавом вишином. Налаз је фрагментован.
Бакар; висина 5 цм, пречник 4,5 цм.
Грађевина IV – *млађи турски хоризонти*, С–145/2.
Датовање: крај 16. века – 1688. *с.л. 114*

240. Прапорац сферичног облика, са овалном ушицом за качење на горњем делу.
Бронза; пречник 3,1 цм.
Некадашње атријумско двориште Палате, испод калдрме – *старији турски хоризонти*, С–303.
Датовање: 1521 – крај 16. века. *с.л. 114*

241. Прапорац калотастог облика, украшен радијално распоређеним урезима од врха ка дну. На врху се налази петља, за коју је причвршћен ланац састављен од 5 карика.
Бакар; висина 2,9 цм, пречник 5 цм.
Подрум, ниво млађег пода, С–248. *с.л. 114*
Датовање: 1688–1690.

242. Прапорац сферичног облика, са овалном ушицом за качење на горњем делу.
Бронза; висина 2,5 цм, пречник 1,8 цм.
Поткапина–абри, контролна сонда, слој VI – *млађи турски хоризонти*, С–6.
Датовање: 1690–1717. *с.л. 114*

Тејови и ваје

243. Плочасти тег у виду обруча, чије су ивице уздигнуте у односу на остатак површине, а спољна је наzubљена. На горњој површини је урезано пет концентричних кругова груписаних у поља од по два и три. Утиснуте су и четири тугре – две су султана

Мехмеда IV (1648–1687), једна је султана Сулејмана II (1687–1691), док је четврта делимично утиснута и стога нечитљива. У тег је накнадно утиснуто оловно пушчано зрно.
Бронза; пречник 10 цм; тежина 309,3 гр.
Грађевина IV – *млађи турски хоризонти*, С–157/5.
Датовање: крај 16. века – 1688. *с.л. 104*

244. Тег типолошки сличан претходном. На горњој површини тега утиснута су по четири наизменично постављена кружна и овална медаљона.
Бронза; пречник 7 цм; тежина 77,5 гр.
Грађевина IV – *млађи турски хоризонти*, С–154.
Датовање: крај 16. века – 1688. *с.л. 104*

245. Тег типолошки сличан претходним. Са задње стране у тег је утиснуто оловно пушчано зрно.
Бронза; пречник 13,6 цм; тежина 1281,7 гр.
Грађевина IV – *млађи турски хоризонти*, С–157/1.
Датовање: крај 16. века – 1688. *с.л. 104*

246. Тег типолошки сличан претходним. На горњој површини је урезано пет концентрично постављених кругова.
Бронза; пречник 10 цм; тежина 154,5 гр.
Грађевина IV – *млађи турски хоризонти*, С–157/2.
Датовање: крај 16. века – 1688. *с.л. 104*

247. Тег типолошки сличан претходним. На горњој површини је пет тачкица, једна осмокрака розета и део тугре.
Бронза; пречник 6,9 цм; тежина 46,7 гр.
Грађевина IV – *млађи турски хоризонти*, С–157/4.
Датовање: крај 16. века – 1688. *с.л. 104*

248. Тег типолошки сличан претходним. На горњој површини се налази представа пет тачкица и два полумесеца наzubљена са спољње стране.
Бронза; пречник 8,5 цм; тежина 73,5 гр.
Грађевина IV – *млађи турски хоризонти*, С–157/3.
Датовање: крај 16. века – 1688. *с.л. 104*

249. Фрагментовани тег типолошки сличан претходном.
Бронза; пречник 7,4 цм.
Подрум, ниво млађег пода, С–306.
Датовање: 1688–1690. *с.л. 104*

250. Плочасти тег у виду обруча, чија је спољна ивица наzubљена. На горњој површини су утиснута два наспрамно постављена овална медаљона.
Бронза; пречник 3,8 цм; тежина 38,3 гр.
Подрум, ниво млађег пода, С–159.
Датовање: 1688–1690. *с.л. 104*

251. Тег у облику коцке са странама чији су углови засечени. На једној страни је пет седмокраких розета постављених у један хоризонтални и један вертикални ред, који се секу под правим углом.

Бронза; димензије 2,2 x 2,2 x 2,2 cm; тежина 152,8 гр.

Подрум, ниво изнад старијег пода – *млађи шурски хоризонт*, С–404.

Датовање: крај 16. века – 1688. *сл. 104*

252. Тег у облику коцке са странама чији су углови засечени.

Бронза; димензије 3,4 x 3,4 x 3,4 cm; тежина 280,8 гр.

Подрум, ниво изнад старијег пода – *млађи шурски хоризонт*, С–403.

Датовање: крај 16. века – 1688. *сл. 104*

253. Тег типолошки сличан претходном.

Бронза; димензије: 3,4 x 3,4 x 3,4 cm; тежина 291,1 гр.

Подрум, ниво изнад старијег пода – *млађи шурски хоризонт*, С–402.

Датовање: крај 16. века – 1688. *сл. 104*

254. Тег призматичног, четрнаестостраног облика.

Олово; димензије 2,1 x 2,1 x 2,1 cm; тежина 63,3 гр.

Подрум, ниво млађег пода, С–161.

Датовање: 1688–1690. *сл. 104*

255. Тег призматичног, четрнаестостраног облика.

Бронза; димензије 3,8 x 3,4 x 3,3 cm; тежина 305,2 гр.

Подрум, ниво млађег пода, С–187.

Датовање: 1688–1690. *сл. 104*

256. Тег крушколиког облика, са овалном ушицом за качење и отвореним доњим делом, кроз који је наливен гвожђем. Горњи део тега је украшен са пет степенасто распоређених пластичних ребара, док се са доње стране налази пластично ојачање око отвора. Тег је напукао.

Бронза; висина 7 cm, пречник 4,8 cm; тежина 541,0 гр.

Подрум, ниво изнад старијег пода – *млађи шурски хоризонт*, С–405.

Датовање: крај 16. века – 1688. *сл. 104*

257. Тег истог типа као претходни, недостаје оловно пуњење.

Бронза; висина 4,5 cm.

Кућа 1/89, ниво пода – *млађи шурски хоризонт*, С–527.

Датовање: 1690–1717. *сл. 104*

258. Тег лоптастог облика, са правоугаоном ушицом за качење и отвореним доњим делом, кроз који је наливен гвожђем. Тег је украшен са по два пластична ребра постављена паралелно у горњем и средишњем делу, док се са доње стране налази пла-

стично ојачање око отвора. Тег је делимично оштећен.

Бронза; висина 5 cm, пречник 4 cm; тежина 344,4 гр.

Кућа 1/89, ниво пода – *млађи шурски хоризонт*, С–526.

Датовање: 1690–1717. *сл. 104*

259. Тас за вагу, коничног облика, на коме су постављене три перфорације. На дну таса су три кружне перфорације.

Бакар; висина 1 cm, пречник обода 9,3 cm, пречник дна 7,3 cm.

Подрум, ниво млађег пода, С–168.

Датовање: 1688–1690. *сл. 104*

260. Кука правоугаоног пресека, са полукружно проширеним, перфорираним краком. Кроз отвор је провучен и савијен клин, којим је кука била фиксирана највероватније за кантар.

Бронза; димензије 11,5 x 4,5 cm.

Подрум, ниво млађег пода, С–163.

Датовање: 1688–1690. *сл. 104*

Алати и прибор

261. Оштећена мотика са типолошки неодрељивим сечивом, кратким трапезоидним вратом и овалном ушицом која је, такође, фрагментована.

Гвожђе; дужина 11,3 cm, ширина 4,5 cm.

Некадашњи трем Палате, сонда 4 – *старији шурски хоризонт*, С–283.

Датовање: друга четвртина 16. века. *сл. 105*

262. Пијук са сечивом трапезоидног облика и масивним пирамидалним шиљком који је дужи од сечива. Алатка има отвор за држалицу кружног облика. Клин и сечиво су благо повијени.

Гвожђе; дужина 31,8 cm, ширина 12 cm.

Грађевина IV – *млађи шурски хоризонт*, С–121.

Датовање: крај 16. века – 1688. *сл. 105*

263. Пијук са сечивом трапезоидног облика и масивним пирамидалним шиљком који је краћи од сечива. Алатка има неојачану ушицу са отвором за држалицу кружног облика. Клин и сечиво су благо повијени.

Гвожђе; дужина 32 cm, ширина 10,8 cm.

Простор Грађевине IV – *млађи шурски хоризонт*, С–122.

Датовање: крај 16. века – 1717. *сл. 105*

264. Пијук са сечивом трапезоидног облика и масивним пирамидалним шиљком, који су међусобно готово једнаке дужине. Алатка има отвор за држалицу кружног облика. Клин и сечиво су благо повијени.

Гвожђе; дужина 27 cm, ширина 8 cm.

Подрум, ниво млађег пода, С–255.

Датовање: 1688–1690.

265. Пијук са уским трапезоидним сечивом и пирамидалним шиљком, који су приближно исте дужине. Алатка има овалну наглашену ушицу са отвором за држалицу овалног облика.

Гвожђе; дужина 47,2 цм, ширина 6,4 цм.

Подрум, ниво млаћег пода, С–170.

Датовање: 1688–1690.

с.л. 105

266. Коса са сечивом лучног облика, коме недостаје врх и отвор за насађивање.

Гвожђе; дужина 37,5 цм, ширина 3 цм.

Простор Грађевине IV – *млађи шурски хоризонти*, С–114.

Датовање: крај 16. века – 1717.

267. Секира типолошки слична претходном налазу, код које су врат и ушица исте ширине. Отвор за држалицу је готово полукружног облика.

Гвожђе; дужина 13,4 цм, ширина 7,4 цм.

Простор Грађевине IV – *млађи шурски хоризонти*, С–142.

Датовање: крај 16. века – 1717.

с.л. 106

268. Секира ширег сечива и правоугаоног врата, чија је доња ивица изведена лучно и конкавно. Врат је ужи од неојачане, правоугаоне ушице. Отвор за држалицу је правоугаоног облика, задња страна је равна, а остале три заобљене. Доња ивица сечива је равна и постављена под малим углом у односу на горњу ивицу сечива. На тај начин је спој горње ивице сечива и оштрице незнатно уздигнут изнад горње ивице ушице. Доња ивица се пружа равно на доле и у завршном делу се »ломи« под тупим углом, а затим спаја са лучно обликованом оштрицом. Спој оштрице и доње ивице сечива је увучен у односу на спој са горњом ивицом сечива. Сечиво је на бочним странама украшено низом полумесечастих уреза распоређених дуж ивице сечива, док су у централном делу украси постављени вертикално у два низа.

Гвожђе; дужина 19,5 цм, ширина 15 цм.

Грађевина IV – *млађи шурски хоризонти*, С–144.

Датовање: крај 16. века – 1688.

с.л. 106

269. Секира издуженог сечива и дугог трапезоидног врата, чија је доња ивица изведена лучно и конкавно. Отвор за држалицу је правоугаоног облика, с тим да је задња ивица изведена равно, док су остале заобљене. Горња ивица сечива се налази у истој равни са горњом ивице. Доња ивица се пружа равно и склапа туп угао са вратом, после чега се »ломи« под тупим углом и спаја са лучно обликованом оштрицом. Спој доње ивице сечива и оштрице је нешто увученији у односу на спој горње ивице и оштрице.

Гвожђе; дужина 20,4 цм, ширина 13,5 цм.

Ниша у подруму, ниво млаћег пода, С–167.

Датовање: 1688–1690.

270. Длето које са задње стране има дужи продужетак правоугаоног облика и пресека, док сечиво има облик равнокраког трапеза. Ушица нема отвор за дршку, већ само полукружни испуст, предвиђен за углављивање.

Гвожђе; дужина 25,8 цм, ширина 11,5 цм.

Грађевина IV – *млађи шурски хоризонти*, С–123.

Датовање: крај 16. века – 1688.

с.л. 106

271. Турпија правоугаоног пресека, са четири радне површине најљебљене косим укрштеним жљебовима. Један крај турпије је зашиљен и вероватно је служио за насађивање дрвене дршке. Радне површине су излизане.

Гвожђе; дужина 25,5 цм, ширина 2,4 цм.

Грађевина IV – *млађи шурски хоризонти*, С–119.

Датовање: крај 16. века – 1688.

с.л. 107

272. Турпија слична претходној, без трагова најљебљавања.

Гвожђе; дужина 28,2 цм, ширина 1,8 цм.

Грађевина IV – *млађи шурски хоризонти*, С–118.

Датовање: крај 16. века – 1688.

с.л. 107

273. Турпија полукружног пресека са две радне површине. Алатка на једном крају има трн за насађивање дрвене дршке, док јој је други крај зашиљен.

Гвожђе; дужина 20,7 цм, ширина 1,1 цм.

Грађевина IV – *млађи шурски хоризонти*, С–126.

Датовање: крај 16. века – 1688.

274. Турпија полукружног пресека са две радне површине. Алатка на једном крају има трн за насађивање дрвене дршке, док јој је други крај зашиљен.

Гвожђе; дужина 12,8 цм, ширина 1 цм.

Ниво колиба у некадашњој просторији 4 Палате – *старији шурски хоризонти*, С–252.

Датовање: 1521 – крај 16. века.

275. Радла са дршком ваљкастог облика, у доњем делу раздвојеном и пробијеном ради фиксирања осовине назубљеног точкића.

Бронза; дужина 13,6 цм, пречник точкића 3,6 цм.

Некадашње атријумско двориште Палате – *млађи шурски хоризонти*, С–189.

Датовање: крај 16. века – 1688.

с.л. 99

276. Сечиво малих маказа, у облику правоуглог троугла, троугаоног пресека. Дршка је, како се чини, била у виду петље.

Гвожђе; дужина 10 цм, ширина 2,1 цм.

Некадашњи трем Палате, ниво изнад старијег пода – *млађи шурски хоризонти*, С–27.

Датовање: крај 16. века – 1688.

с.л. 108

277. Дводелне маказе са крацима који су на зглобу спојени овалним закивком. Сечива су издуженог троугаоног облика и лучног пресека. Краци су на горњем крају изведени у облику нешто уже овалне, отворене петље кружног пресека, које су оштећене. Гвожђе; димензије 25,5 x 15,5 cm; у потпуности су уништене корозијом.

Слој гари у нивоу некадашњег прага портала Палате – *млађи турски хоризонти*, С–40.

Датовање: 1690–1717.

278. Дводелне маказе са крацима који су на зглобу спојени кружним закивком. Оштећена сечива су издуженог троугаоног облика и лучног пресека, док су краци на горњем крају изведени у облику петљи кружног пресека, које су такође оштећене.

Гвожђе, очувана дужина 11,5 cm.

Подрум, ниво старијег пода – *млађи турски хоризонти*, С–358.

Датовање: крај 16. века – 1688. *сл. 108*

279. Напрстак коничног облика, са калотастом главом.

Бакар; висина 2 cm, пречник 1,9 cm.

Грађевина IV – *млађи турски хоризонти*, С–190.

Датовање: крај 16. века – 1688. *сл. 108*

280. Напрстак сличан претходном.

Бакар; висина 2,1 cm, пречник 1,6 cm.

Грађевина IV – *млађи турски хоризонти*, С–191.

Датовање: крај 16. века – 1688. *сл. 108*

281. Фрагментовано кресиво са крајем завршеним у виду извијеног репа.

Гвожђе; очувана дужина 6,8 cm, ширина 2,3 cm.

Подрум, слој изнад млађег пода, С–188.

Датовање: 1688–1690. *сл. 108*

282. Маказе за фитиљ са малим листоликим сечицама које су спојене закивком кружног облика. Масивне дршке кружног пресека су обрађене на стругу и орнаментисане паралелним хоризонталним урезима (2 на горњем и доњем крају дршке, те 3 на средини), као и паралелним урезима и тачкама. Дршке су на горњем делу петљасто изведене од жице у облику слова D, при чему су унутрашње ивице петљи равно, а спољње полукружно обликоване. Једна петља недостаје. Сечива су перфорирана са по два правоугаона отвора.

Бронза; димензије 16,3 x 3 cm.

Грађевина IV – *млађи турски хоризонти*, С–234.

Датовање: крај 16. века – 1688. *сл. 108*

283. Осам комада алата приближно истог изгледа и величине. Оруђе има облик лучно повијеног клина правоугаоног пресека, који се постепено сужава и завршава врло оштрим врхом. Горњи

део клина прелази у трн за насађивање дршке правоугаоног пресека. Прелаз клина у трн за насађивање може бити лучно или угласто изведен.

Гвожђе; димензије 21–22 x 1,2–1,7 cm.

Простор Грађевине IV – *млађи турски хоризонти*, С–120.

Датовање: крај 16. века – 1717. *сл. 106*

284. Гвоздени усадник кружног пресека који се завршава плочастим проширењем правоугаоног облика.

Гвожђе; дужина 18,3 cm, ширина 2,3 cm.

Некадашњи трем Палате, сонда 4 – *старији турски хоризонти*, С–285.

Датовање: друга четвртина 16. века. *сл. 106*

Калуђи за ливење пушчаних зрна и полуфабриката

285. Дводелни калуп за ливење пушчаних зрна, неправилног овалног облика. Оба дела имају конкавно кружно удубљење и уливник са унутрашње стране, као и правоугаону петљу са спољне стране. На једном делу се налазе три удубљења (два са сваке стране уливника и један наспрам уливника), а на другом три клина помоћу којих се калуп спајао.

Гвожђе; димензије 2,5 x 2,5 cm.

Ходник поред некадашње просторије 4 Палате – *млађи турски хоризонти*, С–352.

Датовање: крај 16. века – 1717. *сл. 107*

286. Оштећени калуп за ливење пушчаних зрна, неправилног трапезоидног облика са кружном перфорацијом у углу и по два кружна удубљења са сваке стране.

Керамика; димензије 6 x 3,5 cm.

Некадашње атријумско двориште Палате, источно од Грађевине IV, слој изнад калдрме – *млађи турски хоризонти*, С–325.

Датовање: крај 16. века – 1688.

287. Пушчана зрна, полуфабрикат.

Олово; пречник 1 cm (9 комада).

Кућа 1/89, мала ниша – *млађи турски хоризонти*, С–466.

Датовање: 1690–1717. *сл. 107*

Грађевинска опрема

288. Катанац ваљкастог тела, рађен од гвожђа и бакарног лима. Једна страна ваљка је отворена и у њу се стављао кључ, док је друга затворена. На отвореној страни налази се полукружно петљасто ојачање на које је била причвршћена полукружна алка. Задњи крај алке је петљасто обликован, док је предњи раскуцан и правоугаоно перфориран. Овај део је улазио у правоугаони отвор на горњој страни цилиндра и кроз њега је пролазио механизам за затварање који је делимично очуван.

Гвожђе, бакар, ковање; димензије 8,7 x 8,7 цм.
Ниво колиба у некадашњем трему Палате – *старији шурски хоризонти*, С–21.
датовање: 1521 – крај 16. века. *с.л. 110*

289. Катанац направљен од бакарног лима, са гвозденим ојачањима у облику вертикално преполовљеног цилиндра. Тело је са спољње стране подељено на пет сегмената, од којих су први, трећи и пети подједнако уздигнути. Алка полукружног облика је израђена од гвожђа и причвршћена за тело преко вертикалног правоугаоног додатка.

Гвожђе, бакар, ковање; дужина 5,4 цм, ширина 3,5 цм.
Грађевина IV – *млађи шурски хоризонти*, С–149.
Датовање: крај 16. века – 1688. *с.л. 110*

290. Тело катанца састављено од правоугаоног и цилиндричног дела. Алка кружног пресека у облику издуженог правоугаоника са заобљеним угловима се отвара и затвара помоћу механизма за забрављивање, који се налази у телу катанца. Израђено је од гвозденог лима са бакарним облогама.

Гвожђе, ковање; димензије 23,7 x 12,4 x 2,5 цм.
Подрум, ниво млађег пода, С–174.
Датовање: 1688–1690. *с.л. 110*

291. Катанац цилиндричног тела, на које је попречно постављена алка. Механизам за закључавање није очуван.
Гвожђе, ковање; очуване димензије 5,6 x 5,1 x 1,2 цм.
Подрум, ниво млађег пода, С–238.
Датовање: 1688–1690. *с.л. 110*

292. Оштећени катанац, од кога је остао очуван део ваљкастог цилиндра ојачан пластичним ребрима, са делом механизма који се налазио у њему.
Гвожђе, ковање; очувана дужина 11,3 цм.
Подрум, ниво млађег пода, С–245.
Датовање: 1688–1690. *с.л. 110*

293. Фрагментовани оков, од кога је остао очуван централни део ромбоидног облика, и сужени наставак у виду траке. Налаз има три кружне перфорације, од којих су две очуване. Две перфорације се налазе на средини ромбоидног дела окова и смештене су уз његове бочне углове. Трећа перфорација се налази на месту где средишњи део прелази у траку, и то на подужној оси налаза.
Гвожђе, ковање; очуване димензије 32 x 6 цм.
Грађевина IV – *млађи шурски хоризонти*, С–116.
Датовање: крај 16. века – 1688.

294. Клин са плочастом главом правоугаоног облика и телом правоугаоног пресека, које се сужава у оштар врх.

Гвожђе; дужина 23 цм.
Грађевина II, темељна зона – *старији шурски хоризонти*, С–35.
Датовање: прва половина 16. века. *с.л. 109*

295. Клин сличан претходном.
Гвожђе; дужина 35 цм.
Грађевина II, темељна зона – *старији шурски хоризонти*, С–36.
Датовање: прва половина 16. века. *с.л. 109*

296. Клинови са плочастом главом кружног облика и телом квадратног пресека које се сужава у оштар врх.
Гвожђе; дужина 10–25 цм.
Ниво колиба у некадашњој просторији 4 Палате – *старији шурски хоризонти*, С–253 (5 комада).
Датовање: 1521 – крај 16. века.

297. Клинови са плочастом главом кружног облика и телом квадратног пресека које се сужава у оштар врх.
Гвожђе; дужина 18,2–28,1 цм.
Грађевина IV – *млађи шурски хоризонти*, С–169 (7 комада).
Датовање: крај 16. века – 1688.

298. Клин са плочастом главом овалног облика и телом правоугаоног пресека које се сужава у оштар врх.
Гвожђе; дужина 37 цм.
Грађевина II, темељна зона – *старији шурски хоризонти*, С–37.
Датовање: прва половина 16. века.

299. Клин са плочастом главом овалног облика и телом правоугаоног пресека које се сужава у оштар врх.
Гвожђе; димензије 15,4 x 2,6 цм.
Ниво колиба у некадашњем трему Палате, сонда 4 – *старији шурски хоризонти*, С–286.
Датовање: друга четвртина 16. века.

300. Клинови у облику слова L. Један налаз има дужи крак правоугаоног пресека, док је мањи крак квадратног пресека, при чему је спој кракова са обе стране лучно обликован. Други налаз је нешто мањи и делимично је оштећен. Код њега је дужи крак који се равномерно сужава ка једном крају, правоугаоног пресека, док је краћи крак кружног пресека. Спој кракова је лучно изведен са унутрашње стране, док је са спољње изведен готово под правим углом.
Гвожђе; димензије 12,5 x 5,3 цм, 12,3 x 4,3 цм.
Ниво колиба у некадашњој просторији 3 Палате, слој изнад пода – *старији шурски хоризонти*, С–226.
Датовање: 1521 – крај 16. века. *с.л. 103*

301. Баглама чији је један крај кружно обликован, са округлим отвором у средини. Од кружног дела багламе се пружају 2 крака.

Гвожђе; дужина 11,4 цм.

Квадрат F XIX, јама 1 – *млађи турски хоризонт*, С–15.

Датовање: крај 16. века – 1688.

сл. 109

302. Дводелна баглама. Један део је плочаст, савијен у облику латиничног слова L. На једном његовом крају је округло проширење са отвором, док је други крај кружно перфориран. Кроз њега је провучен други део багламе чији је један крај округао, са отвором у средини, од кога се пружају два паралелна крака. Гвожђе; дужина 21 цм, пречник проширења 4 цм.

Ниво колиба – *старији турски хоризонт*, С–603.

Датовање: 1521 – крај 16. века.

сл. 109

303. Баглама чији је један крај кружно обликован, са већим округлим отвором у средини. Од кружног дела багламе пружају се два паралелна крака, од којих је један савијен у доњем делу. Гвожђе; дужина 18,5 цм.

Ниво колиба у некадашњем трему Палате – *старији турски хоризонт*, С–22.

Датовање: 1521 – крај 16. века.

сл. 109

Оружје и опрема

304. Копље са сечивом у облику врбиног листа које по средини има ребро. У доњем делу сечиво има пресек у облику неправилног правоугаоника, док му је врх ромбоидног пресека. Тулац за насађивање је кружног пресека и јако је оштећен. Прелаз тулаца у сечиво је ојачан једним неправилним проширењем.

Гвожђе; димензије 28 x 2,6 цм.

Грађевина IV – *млађи турски хоризонт*, С–115.

Датовање: крај 16. века – 1688.

сл. 112

305. Орах (окидач) самострела, плочастог, округлог облика са кружном перфорацијом у средини и полукружним урезом на једној страни. Налаз је делимично оштећен.

Кост; висина 1,1 цм, пречник 4 цм.

Ниво колиба, јама у средишњем делу некадашњег трема Палате – *старији турски хоризонт*, С–312.

Датовање: око 1521.

сл. 112

306. Стрелица са делтоидним, делимично оштећеним сечивом шестоугаоног пресека и дугачким трном кружног пресека.

Гвожђе; димензије 11,7 x 1,5 цм.

Ниво колиба у некадашњем трему Палате, сонда 4 – *старији турски хоризонт*, С–287.

Датовање: друга четвртина 16. века.

сл. 112

307. Гвоздена препрека за коњицу са четири трна–звездича, сада делимично оштећена.

Гвожђе; дужина 5,9 цм.

Простор Грађевине IV – *млађи турски хоризонт*, С–109.

Датовање: крај 16. века – 1717.

сл. 112

308. Три сферична фрагмента кугле са експлозивним пуњењем, рађене од тамнозеленог стакла.

Стакло; димензије: 7,3 x 5,8 x 1 цм; 6,7 x 6,4 x 1,7 цм; 6,8 x 5,7 x 0,6 цм.

Подрум, ниво млаћег пода, С–171.

Датовање: 1688–1690.

309. Шупље ливена кугла са високим, коничним отвором за фитиљ, рађена од плавичастог стакла.

Стакло; висина 8 цм, пречник 8 цм.

Квадрати F, G/XIX–XX, слој IV – *млађи турски хоризонт*, С–21.

Датовање: 1690–1717. године.

сл. 111

310. Шупље ливена кугла, са малим уздигнутим отвором из кога је полазио фитиљ.

Гвожђе; пречник 7 цм.

Грађевина IV – *млађи турски хоризонт*, С–256.

Датовање: крај 16. века – 1688.

сл. 111

311. Налаз сличан претходном.

Гвожђе, пречник 8 цм.

Грађевина IV – *млађи турски хоризонт*, С–257.

Датовање: крај 16. века – 1688.

сл. 111

312. Шупље ливена кугла са оштећеним отвором.

Гвожђе; пречник 7,3 цм.

Подрум, ниво млаћег пода, С–172.

Датовање: 1688–1690.

313. Шупље ливена кугла са округлим отвором на врху.

Гвожђе; пречник 7,9 цм.

Подрум, ниво млаћег пода, С–173.

Датовање: 1688–1690.

314. Четири шупље ливене кугле са малим уздигнутим отвором из кога је полазио фитиљ. Сва четири примерка су оштећена.

Гвожђе; пречник 6,8 цм (3 ком.), 7 цм.

Грађевина IV – *млађи турски хоризонт*, С–281.

Датовање: крај 16. века – 1688.

сл. 111

315. Шупље ливена кугла са округлим отвором на врху.

Гвожђе; пречник 6,6 цм.

Грађевина IV – *млађи турски хоризонт*, С–141.

Датовање: крај 16. века – 1688.

сл. 111

316. Цев пушке кружног пресека, затворена на ширем крају мањим правоугаоним трном. Спољна површина цеви је осмоугаоног облика. При врху је овални отвор, вероватно за нишан.

Гвожђе; дужина 82 цм, ширина 2,8 цм.
Простор Грађевине IV – *млађи шурски хоризонти*, С–124.
Датовање: крај 16. века – 1717.

317. Оков за дршку кубуре, облика плитке полулопте. Дуж обо-
да је фриз са низом полумесечастих уреза. На врху се налази
шестолисна розета са кружном перфорацијом у центру, која је
служила за причвршћивање на дршку.
Бакар; димензије 6,2 x 3,3 цм.
Простор Грађевине IV – *млађи шурски хоризонти*, С–233.
Датовање: крај 16. века – 1717.

318. Пушчано зрно.
Гвожђе; пречник 2,2 цм.
Простор Грађевине IV, С–134.
Датовање: 1688–1717.

319. Пушчано зрно.
Гвожђе; пречник 2,3–2,4 цм.
Простор Грађевине IV, С–135.
Датовање: 1688–1717.

320. Пушчано зрно.
Гвожђе; пречник 2,7 цм.
Простор Грађевине IV, С–136.
Датовање: 1688–1717.

321. Пушчано зрно.
Гвожђе; пречник 2,8 цм.
Простор Грађевине IV, С–137.
Датовање: 1688–1717.

322. Пушчано зрно.
Гвожђе; пречник 3,5 цм.
Простор Грађевине IV, С–138.
Датовање: 1688–1717.

323. Пушчано зрно.
Гвожђе; пречник 4,7 цм.
Простор Грађевине IV, С–139.
Датовање: 1688–1717.

324. Седам квалитетно ретушираних силекса трапезоидног об-
лика – упалача за пушке кремењаче.
Кремен; димензије: 1,9 x 1,7 цм; 2,1 x 1,8 цм; 2 x 2 цм; 2 x 2 цм;
2,5 x 2,1 цм; 2,4 x 2,2 цм; 2,4 x 2,4 цм.
Подрум, ниво млађег пода, С–160.
Датовање: 1688–1690.

325. Топовска кугла.
Гвожђе; пречник 6,8 цм.

Простор Грађевине IV – *млађи шурски хоризонти*, С–140.
Датовање: 1688–1717. *сл. 111*

Коњаничка ојрема

326. Алка – узенгија(?) кружног пресека у облику трапезоида,
благо повијених бочних страница.

Гвожђе; димензије 8,8 x 6,8 цм.
Простор Грађевине IV – *млађи шурски хоризонти*, С–152.
Датовање: крај 16. века – 1717.

327. Узенгија у облику троугла заобљених ивица, кружно завр-
шена и перфорирана у горњем делу. Доња ивица на средини има
проширење у облику правоугаоника, на које се ослањало ногом.
Гвожђе; димензије 18 x 14,5 цм.

Некадашња просторија 2 Палате, слој шута изнад слоја гари са
опеком – *сџарији шурски хоризонти*, С–41.
Датовање: 16. век. *сл. 113*

328. Узенгија трапезоидног облика, са лепезасто проширеним
бочним странама и овалним држачем каиша на горњем делу, те
правоугаоно проширеним доњим делом. Узенгија је, како се чи-
ни, накнадно поправљана, будући да се са једне стране бочна и
горња страна спајала путем закивка квадратног облика, од кога
је остао очуван само отвор.

Гвожђе; димензије 15 x 12,5 цм.
Простор између земунице 8 и куће 1 – *млађи шурски хоризонти*,
С–446.
Датовање: 1690–1717. *сл. 113*

329. Узенгија овалног облика, са трапезоидним држачем каиша
на горњем делу, те правоугаоно проширеним доњим делом ко-
ји је делимично оштећен.

Гвожђе; димензије 20 x 13,5 цм.
Простор између земунице 8 и куће 1 – *млађи шурски хоризонти*,
С–445.
Датовање: 1690–1717. *сл. 113*

330. Мамуза од које је остао очуван само дужи трн на доњој
страни, на коме се налазила покретна звезда.

Гвожђе; очувана дужина 9,2 цм.
Квадрат F XIX, слој тамномрке земље – *млађи шурски хори-
зонти*, С–16.
Датовање: крај 16. века – 1688. *сл. 113*

331. Мамуза полукружног облика са дужим трном на доњој
страни, на коме се налазила покретна звезда која није очувана.
Завршени бочних страна мамуза су плочасто обликовани и
кружно префорирани.

Гвожђе; димензије 8,5 x 7,4 x 6,2 цм.

Грађевина IV – *млађи турски хоризонти*, С–133.

Датовање: крај 16. века – 1688.

сл. 113

332. Кородирани коњски ђем, састављен од пет делова. Осовина трапезастог облика са две овалне перфорације и кружном петљом на једном крају наставља се у виду два паралелна крака, чији су крајеви перфорирани. Кроз отворе на крацима пролази део ђема састављен од три шипке које су међусобно спојене.

Гвожђе; димензије највећег дела 15,8 x 13,7 cm.

Ниво колиба у некадашњој просторији 4 Палате – *млађи турски хоризонти*, С–249.

Датовање: 1521 – крај 16. века.

сл. 113

333. Потковица полукружног облика која са једне стране има три, а са друге две кружне перфорације за закивке.

Гвожђе; димензије 11,5 x 10 cm.

Квадрат F XIX, тамномрка земља са шљунком – *млађи турски хоризонти*, С–11.

Датовање: крај 16. века – 1688.

сл. 113

Остали метални налази

334. Бронзани полукружни шарнир торбе, чији је један крак поломљен. Очувани крак је начињен од правоугаоне траке која на средини, са горње стране, има украс у виду преломљене линије, изведен техником пунктирања, са оквиром у виду два паралелна, вертикално постављена уреза. Овај крак је преломљен на средини, а на оштећеном краку виде се две перфорације.

Бронза; дужина 10,9 cm.

Некадашњи средишњи део трема Палате, сонда 6/86, слој I – *млађи турски хоризонти*, С–302.

Датовање: крај 16. века – 1688.

сл. 115

335. Потков за ципелу полукружног облика са кружним перфорацијама и закивцима.

Гвожђе; димензије 7,5 x 6,1 cm.

Некадашња просторија 3 Палате, слој изнад пода – *старији турски хоризонти*, С–230.

Датовање: 1521 – крај 16. века.

336. Потков за ципелу, типолошки сличан претходном налазу (кат. број 335).

Гвожђе; димензије 5,6 x 6,6 cm.

Некадашња просторија 3 Палате, слој изнад пода – *старији турски хоризонти*, С–229.

Датовање: 1521 – крај 16. века.

337. Потков за ципелу са плочастим проширењем на крајевима крака и троугаоним проширењем на темену лука.

Гвожђе; димензије 9,2 x 8 cm.

Некадашња просторија 3 Палате, слој изнад пода – *старији турски хоризонти*, С–228.

Датовање: 1521 – крај 16. века.

сл. 115

338. Потков за ципелу полукружног облика, са траговима закивка.

Гвожђе; димензије 8,5 x 8 cm.

Простор Грађевине IV – *млађи турски хоризонти*, С–151.

Датовање: крај 16. века – 1717.

339. Два полукружна поткова правоугаоног пресека, са плочастим проширењем на крајевима и деловима трна за укивање.

Гвожђе, пречник 8,3 и 8,1 cm.

Некадашњи трем Палате, сонда 4 – *старији турски хоризонти*, С–284.

Датовање: 16. век.

340. Опути са деловима који су посебно моделовани за намештање на ноге. Међусобно су повезани ланцем састављеним од издужених и завијених карика.

Гвожђе; дужина око 60 cm.

Некадашња просторија 3 Палате, слој изнад шута – *старији турски хоризонти*, С–231.

Датовање: 1521 – крај 16. века.

сл. 116

341. Опути за ноге. Један оков се састоји од полукружног дела са кружно изведеним петљама на крајевима чији је средишњи део плочасто израђен са вертикално уздигнутим ивицама и ојачан тордираним ребром са спољне стране које повезује петљасте завршетке. Оков се са унутрашње стране затвара већом алком трапезоидног облика и правоугаоног пресека, која је провучена кроз једну петљу, док на другом крају кроз њу пролази већа алка у облику неправилне осмице, која својим мањим делом пролази кроз другу петљу оквоа. Други оков за ноге је истог облика и има један петљаст завршетак, затвара се катанцем ваљкастог тела, чији је механизам за закључавање делимично оштећен. Једна основа ваљка је отворена и у њу се стављао кључ, док је друга затворена. На страни која је отворена налази се полукружно петљасто ојачање. Окови за ноге су повезани ланцем са шест кружних, извијених алки правоугаоног пресека.

Гвожђе, димензије: дужина 63 cm, највећа ширина окова 13 cm. Ниво рушења некадашњег трема Палате – *млађи турски хоризонти*, С–30.

Датовање: крај 16. века – 1717.

сл. 116

342. Опут за ноге, састављен од два полукружна дела, на једном крају спојена шарком, а на другом са два плочаста испуста са кружним перфорацијама, кроз које је провлачен катанац. Један од испуста је фрагментован. На окуву је остала очувана алка.

Гвожђе; димензије 27 x 11 cm.

Подрум, ниво млаћег пода, С–175.
Датовање: 1688–1690.

с.л. 116

343. Опут за ноге, у виду једног полукружног дела са два плочаста испуста са кружним перфорацијама, кроз које је провлачен катанац. Оков има очуван ланац састављен од 3 масивне карике. Гвожђе; дужина 37,5 цм
Подрум, ниво млаћег пода, С–176.
Датовање: 1688–1690.

с.л. 116

344. Јако оштећен плочасти опут трапезоидног облика са кружним перфорацијама и алком на једном крају. Гвожђе; димензије 10,4 x 4,5 цм.
Некадашње двориште иза Просторије 3 – *млаћи шурски хоризонти*, С–232.
Датовање: крај 16. века – 1717.

с.л. 116

345. Ланац завршен двома кружним алкама, од којих једна има овално, перфорирано проширење. Кроз једну од њих пролази ланац састављен од осам алки – седам у облику осмице и једна у виду шипке са пирамидалним проширењем на горњем крају, која пролази кроз перфорирано проширење друге алке, док јој је доњи крај петљасто изведен. Гвожђе; дужина 70 цм, пречник кружних алки 6 цм.
Простор између земунице 8 и куће 1 – *млаћи шурски хоризонти*, С–488.
Датовање: 1690–1717.

с.л. 115

346. Ланац завршен двома овалним алкама, од којих једна има овално, перфорирано проширење. Кроз једну од њих пролази ланац састављен од једанаест алки, од којих је осам овалних, савијених у виду осмица, две су овалног облика, док је једна израђена од шипке са пирамидалним проширењем на горњем крају, која пролази кроз перфорирано проширење друге алке, док јој је доњи крај петљасто изведен. Гвожђе; дужина 68 цм.
Простор између земунице 8 и куће 1 – *млаћи шурски хоризонти*, С–488а.
Датовање: 1690–1717.

с.л. 115

347. Ланац састављен од тринаест алки у облику осмица различите дебљине. Ланац се на једном крају завршава мањом, масивнијом алком у облику осмице, док се на другом крају завршава кружном алком са овалним, перфорираним проширењем кроз које пролази шипка са пирамидалним проширењем на горњем крају, док јој је доњи крај петљасто изведен, а потом спирално обавијен око шипке. Гвожђе; дужина 67 цм.
Простор између земунице 8 и куће 1 – *млаћи шурски хоризонти*, С–447.
Датовање: 1690–1717.

с.л. 115

348. Две округле алке, од којих је једна кружног, а друга правоугаоног пресека. Алке су спојене механизмом који омогућава да се окрећу око осе. Гвожђе; дужина 13,1 цм, пречник алке 4,4 цм.
Некадашњи трем Палате, сонда 4 – *старији шурски хоризонти*, С–288.
Датовање: 16. век.

с.л. 115

349. Алка кружног пресека. Гвожђе; пречник 9 цм.
Грађевина IV – *млаћи шурски хоризонти*, С–125.
Датовање: крај 16. века – 1688.

350. Плитко конично постоље са уздигнутим централним делом који је кружно перфориран. Са унутрашње стране се виде трагови четири вара којима се за постоље причвршћивала дршка. Бакар; пречник 5 цм.
Подрум, ниво изнад старијег пода – *старији шурски хоризонти*, С–307.
Датовање: 1521 – крај 16. века.

с.л. 115

351. Кородирана и оштећена кука елипсаоног облика са савијеним трном на једном крају. Гвожђе; дужина 11,5 цм.
Ниво колиба, изнад пода – *старији шурски хоризонти*, С–227.
Датовање: 1521 – крај 16. века.

352. Чивија (?) обликована у виду клина са троугаоном петљом на једном крају. Тело има правоугаони пресек, а петља је троугаоног пресека. Гвожђе; димензије 12,5 x 3,5 цм.
Грађевина IV – *млаћи шурски хоризонти*, С–128.
Датовање: крај 16. века – 1688.

353. Чивија (?) са телом кружног пресека, округлом алком на горњем крају која је правоугаоног пресека. Гвожђе; димензије 10,3 x 4,7 цм.
Грађевина IV – *млаћи шурски хоризонти*, С–129.
Датовање: крај 16. века – 1688.

354. Мала, оштећена кука у облику слова S са неправилном кариком на једном крају. Бакар; дужина 4,1 цм.
Простор Грађевине IV – *млаћи шурски хоризонти*, С–193.
Датовање: крај 16. века – 1717.

с.л. 115

355. Биконична кугла са кружним отвором по својој вертикалној осци. Гвожђе; димензије 3,5 x 2,9 цм.
Простор Грађевине IV – *млаћи шурски хоризонти*, С–132.
Датовање: крај 16. века – 1717.

с.л. 115

356. Предмет који се састоји од једне кружне и једне трапезоидне алке, чија је доња страна дужа од горње. Кружна алка има купасто обликовану главу која пролази кроз кружно, перфорирано и назубљено проширење на доњој ивици трапезоидне алке.
Бронза; дужина 3 цм.
Некадашњи трем Палате, слој сивомрке земље – *старији турски хоризонт*, С–31.
Датовање: 1521 – крај 16. века. *сл. 115*

357. Предмет купастог тела које се на једном крају завршава трном за усађивање, док на другом има у страну избачено полумесечасто проширење.
Гвожђе; димензије 13,6 x 3,9 цм.
Простор Грађевине IV – *млађи турски хоризонт*, С–131.
Датовање: крај 16. века – 1717. *сл. 115*

358. Бакарни лим савијен у облику ваљка, са разгнутим ободом.
Бакар; димензије 5,4 x 2,6 цм.
Подрум, ниво млаћег пода, С–165.
Датовање: 1688–1690. *сл. 115*

359. Делимично оштећена цевчица.
Гвожђе; дужина 8,3, пречник 1,2 цм.
Подрум, ниво млаћег пода, С–239.
Датовање: 1688–1690. *сл. 115*

360. Украсни оков у облику спирале која је на једном крају сломљена, док на другом има трн у облику слова L. Тело окова је шестоугаоног пресека, а трн има пресек у облику квадрата.
Бронза; димензије 6,4 x 4,5 цм.
Подрум, ниво млаћег пода, С–164.
Датовање: 1688–1690. *сл. 115*

361. Цилиндрични оков од лима, са разгнутом ивицом на једном крају.
Бакар; висина 2,6 цм, пречник 3,5 цм.
Подрум, ниво млаћег пода, С–244.
Датовање: 1688–1690. *сл. 115*

Кошћани предмет

362. Благо савијена дршка бритве, делимично оштећена. Сечиво није сачувано, али се види део металне везе сечива са дршком, као и канал на дршци у који је сечиво улазило при склапању.
Кост; димензије 10 x 1,5 x 1,2 цм.
Подрум, ниво млаћег пода, С–162.
Датовање: 1688–1690. *сл. 117*

363. Језичак појаса правоугаоног облика, чији је горњи део полукружно изведен и рељефно обрађен. Доњи део језичка је са

једне стране украшен са по две паралелно урезане линије. На доњем делу су очувана и два кружна гвоздена закивка којима се језичак причвршћивао за појас.

Кост; димензије 5 x 3,3 цм.

Подрум, ниво изнад старијег пода – *млађи турски хоризонт*, С–331.

Датовање: крај 16. века – 1688. *сл. 117*

364. Кутијица ваљкастог облика, са поклопцем који је лучно обликован и при врху профилисан. Предмет са спољње стране има три паралелна уреза, од којих се два налазе у доњој половини кутијице, а један уз њено дно. Кутијица је са доње стране затворена коштаном уметком.

Кост; висина 3,1 цм, пречник 2 цм.

Дунавска падина, из жутог леса у простору обрушених земуница – *млађи турски хоризонт*, С–34.

Датовање: 1690–1717. *сл. 117*

365. Кутијица ваљкастог облика, са страницама које се благо шире од врха ка дну. На ободу је жљеб за поклопац. Са спољње стране украшена је паралелним урезима, од којих се један налази у доњем делу кутијице, а други уз њено дно. Кутијица је са доње стране затворена коштаном уметком.

Кост; висина 3,1 цм, пречник 2,1 цм.

Дунавска падина, из жутог леса у простору обрушених земуница – *млађи турски хоризонт*, С–35.

Датовање: 1690–1717. *сл. 117*

366. Кутијица слична претходном налазу (кат. број 365), благо профилисана унутрашњости.

Кост; висина 2,3 цм, пречник 2,1 цм.

Дунавска падина, из жутог леса у простору обрушених земуница – *млађи турски хоризонт*, С–36.

Датовање: 1690–1717. *сл. 117*

367. Кутијица (?) ваљкастог облика, ребрасто обрађена са спољње стране. Недостаје коштани уметак који је затварао дно.

Кост; висина 3,1 цм, пречник 2,1 цм.

Дунавска падина, из жутог леса у простору обрушених земуница – *млађи турски хоризонт*, С–33.

Датовање: 1690–1717. *сл. 117*

368. Кутијица ваљкастог облика, са жљебом за поклопац на ободу. У доњем делу украшена је са три паралелна уреза. Предмет је перфориран у облику неправилног ваљка, чији се пречник сужава ка стопи.

Кост; висина 2,6 цм, пречник 2,4 цм.

Дунавска падина, из жутог леса у простору обрушених земуница – *млађи турски хоризонт*, С–3.

Датовање: 1690–1717. *сл. 118*

369. Предмет непознате намене, цилиндричног облика, вертикално перфориран, са биконичним проширењем у горњем делу. Предмет је на врху украшен са два пластична ребра и фризом који се састоји од правоугаоних мотива украшених са по једним вертикалним ребром. Фриз је са обе стране уоквирен са по једном урезаном линијом. Горњи конус проширења је украшен са два пара паралелно урезаних линија. На средишњем делу проширења се налази фриз од мотива урезаних у виду цик-цак линије, који је уоквирен са по две урезане линије. На доњем делу проширења се налази пластично ојачање и ваљкаст облик. Предмет је на поменутом делу перфориран на два места кружним отворима, преко којих се причвршћивао на жељено место. Кост; висина 6,3 цм, пречник 4,8 цм. Кућа 1/89, ниво пода – *млађи шурски хоризонти*, С–469. Датовање: 1690–1717. година. *сл. 117*

370. Украс намештаја издуженог, у основи ваљкастог облика, профилисаног тела. Горњи део има облик ребрастог ваљка, док је доњи део предмета изведен у виду три мања ваљка која се постављају један на други, са проширењем на месту где се спајају. Кост; дужина 6,9 цм. Поткапина–абри, контролна сонда, слој II – *млађи шурски хоризонти*, С–16. Датовање: 1690–1717. *сл. 117*

371. Украс намештаја издуженог, у основи ваљкастог облика, профилисаног тела. Један крај предмета је у виду шиљка, док је на другом трн правоугаоног пресека. Кост; дужина 4,6 цм. Грађевина IV – *млађи шурски хоризонти*, С–166. Датовање: крај 16. века–1717. *сл. 117*

372. Плочасто дугме, округло, са једном рупицом и са уздигнутом спољном ивицом. Кост; пречник 1,2 цм. Поткапина–абри, контролна сонда, слој II – *млађи шурски хоризонти*, С–1. Датовање: 1690–1717. *сл. 117*

373. Плочасто дугме, округло и уздигнутих спољњих ивица, са пет рупица, од којих је централна нешто већа, док су мање постављене око ње у крстоликом распореду. Кост; пречник 1,5 цм. Поткапина–абри, контролна сонда, слој VII – *млађи шурски хоризонти*, С–7. Датовање: 1690–1717. *сл. 117*

374. Дугме слично претходном налазу (кат. бр. 373). Кост; пречник 1,5 цм. Поткапина–абри, контролна сонда, слој IV – *млађи шурски хоризонти*, С–11. Датовање: 1690–1717.

375. Два дугмета истог типа, као претходни налаз (кат. бр. 374). Кост; пречник 1,5 цм, 1,4 цм. Поткапина–абри, контролна сонда, слој II – *млађи шурски хоризонти*, С–13. Датовање: 1690–1717.

376. Дугме лоптастог облика без перфорација. Кост; димензије висина 0,8 цм, пречник 1,7 цм. Поткапина–абри, контролна сонда – *млађи шурски хоризонти*, С–37. Датовање: 1690–1717.

377. Дугме за постељину, састављено од две плочице које су међусобно спојене стубићем. Горња плочица је лучно обликована, док је доња је равна. Кост; висина 0,8 цм, пречник 1,7 цм. Дунавска падина, из жутог леса у простору обрушених земуница – *млађи шурски хоризонти*, С–37. Датовање: 1690–1717. *сл. 117*

378. Правоугаона плочица која је употребљена за израду четири округла дугмета. Кост; димензије 7,3 цм x 1,8 цм. Дунавска падина, из жутог леса у простору обрушених земуница – *млађи шурски хоризонти*, С–1. Датовање: 1690–1717. *сл. 117*

379. Правоугаона плочица која је употребљена за израду пет дугмади кружног облика. Кост; димензије 11 x 2,8 x 0,2 цм. Поткапина–абри, контролна сонда, слој IX – *млађи шурски хоризонти*, С–4. Датовање: 1690–1717. *сл. 117*

380. Правоугаона плочица која је употребљен за израду пет дугмади кружног облика. Кост; димензије 7,5 x 2,2 x 0,2 цм. Поткапина–абри, контролна сонда, слој VIII – *млађи шурски хоризонти*, С–5. Датовање: 1690–1717. *сл. 117*

**КАТАЛОГ НАЛАЗА ИЗ НАСИПНИХ СЛОЈЕВА
НА ДУНАВСКОЈ ПАДИНИ И У ПОДНОЖЈУ**

Стаклене посуде

381. Део обода и грла боце рађене од светлозеленог стакла, са тзв. стриглираним украсом.
Стакло; висина 4,6 цм.
Дунавска падина, насип, С–10.
Датовање: 15–16. век. сл. 55

382. Стопа чаше, коничног облика, благо прстенасте ивице, рађене од светлозеленог стакла.
Стакло; висина 2,5 цм, пречник 4,3 цм.
Дунавска падина, насип, С–13.
Датовање: неодређено. сл. 55

Металне посуде

383. Здела разгрнутог лучног обода са повијеном ивицом у виду тзв. крагне, калотастог облика, широког равног дна, на ниској прстенастој стопи.
Бакар, калајисање; висина 7,3 цм, пречник 27,5 цм.
Дунавска падина, С–63.
Датовање: 16–17. век. сл. 97

384. Тањир–тепсија, лучног непрофилисаног обода, широког равног дна.
Бакар, калајисање; пречник 25 цм.
Дунавска падина, насип, С–297.
Датовање: 17. век.

385. Тепсија хоризонтално разгрнутог обода, коничног трбуха, широког равног дна. На једном месту је била расечена и потом поправљена, тако што је на месту оштећења стављен комад дебљег лима који је причвршћен за посуду нитнама. У медаљону на средини тепсије је шестолисна розета у медаљону, изведена техником искуцавања.
Бакар, калајисање; пречник 46,5 цм, висина 3 цм.
Дунавска падина, насип, С–530.
Датовање: 17. век. сл. 97

386. Посуда(?), делимично оштећена и деформисана, хоризонтално разгрнутог обода, калотастог тела.
Бакар, калајисање; висина 4,5 цм, пречник обода 13 цм, пречник тела 10 цм.
Дунавска падина, насип, С–155.
Датовање: 16–17. век.

387. Поклопац рачвастог обода, високог калотастог тела.
Бакар, калајисање; пречник 13,5 цм.

Подножје дунавске падине, 1979. година, G XX, слој I, С–16.
Датовање: 17. век. сл. 98

388. Поклопац рачвастог обода, калотастог тела.
Бакар, калајисање; пречник 15 цм.
Подножје дунавске падине, квадрат G/XX, слој I, С–17.
Датовање: 17. век. сл. 98

389. Поклопац рачвастог обода, плитког калотастог тела, са испупченим средишњим делом. На врху поклопца је отвор, вероватно за уметање мале профилисане дршке. Од испупченог дела иде шест радијално распоређених украса који чине неку врсту розете.
Бронза; пречник 7 цм.
Дунавска падина, насип жутог леса, С–53.
Датовање: 16–17. век. сл. 98

390. Поклопац рачвастог обода, купастог облика, са пуноливе-ном дугметастом дршком на врху. Тело поклопца је украшено у две зоне. Прву чине мали петоугаони мотиви, распоређени радијално од дршке и косе линије. Друга зона, у доњем делу поклопца, украшена је стилизованим флоралним мотивом.
Бакар, калајисање; пречник 11,2 цм, висина 3,5 цм.
Дунавска падина, насип, С–417.
Датовање: 16–17. век. сл. 98

391. Поклопац равног, увученог обода и ребром на прелазу у тело, калотастог облика, са пуноливе-ном дугметастом дршком. На телу се налази троугаоно ојачање са малом дршком у виду петље. Горњи део поклопца украшен је са по два пара хоризонтално урезаних линија.
Бакар, калајисање; пречник 6 цм, висина 8 цм.
Дунавска падина, насип, С–529.
Датовање: 16–17. век. сл. 98

392. Котлић тракастог обода, цилиндричног тела, широког равног дна. На ободу посуде, на спољним бочним странама, налазе се ојачања правоугаоног облика са алкама, која су причвршћена за обод са по два мала закивка. Дршка је лучног облика, правоугаоног пресека, са завршцима који су савијени у виду петље.
Бакар, калајисање; висина 15,3 цм, пречник 18,3 цм.
Дунавска падина, насип, С–25.
Датовање: 16–17. век. сл. 97

393. Алка за провлачење дршке котлића са делом масивног обода.
Бронза, калајисање; димензије 7,8 x 6,4 x 1,9 цм.
Дунавска падина, насип жутог леса, С–58.
Датовање: 16–17. век. сл. 97

394. Део педиљке–кутлаче округлог облика.
Бронза; пречник 4,7 цм.
Дунавска падина, насип жутог леса, С–56.
Датовање: 16–17. век.

Свећњаци

395. Део профилисане дршке са чашицом за свећу коничног облика.
Бронза; димензије 10,7 x 2,8 цм.
Дунавска Падина, насип жутог леса, С–52.
Датовање: 16–17. век. *с.л. 100*

396. Чашица за свећу профилисаног тела и нарезаним трном за учвршћивање путем шрафљења.
Бронза; висина 8 цм.
Дунавска падина, насип, С–528.
Датовање: 16–17. век. *с.л. 100*

397. Висока чашица за свећу профилисаног тела и нарезаним трном за учвршћивање путем шрафљења.
Бронза; висина 16,5 цм, пречник 4,5 цм.
Дунавска падина, насип, С–416.
Датовање: 16–17. век. *с.л. 100*

398. Стопа (?) свећњака коничног облика и део ваљкастог тела свећњака.
Бронза; очувана висина 7,5 цм, пречник стопе 3,8 цм.
Дунавска падина, насип, С–424.
Датовање: 16–17. век.

Накић и ојрема

399. Мала игла – укосница са лоптастом главом и савијеним врхом.
Бакар; дужина 6,5 цм.
Дунавска падина, насип, С–509. *с.л. 101*

400. Укосница са ваљкастом главом и ушицом на врху, кроз коју је провучен кратак ланчић, састављен од алкица савијених у виду осмице.
Бакар, посребравање; дужина 5,2 цм.
Дунавска падина, насип, С–298.
Датовање: 17. век? *с.л. 101*

401. Наруквица отвореног типа, квадратног пресека, са трапезасто проширеним крајевима. Украшена је концентричним круговима и низом косих паралелних уреза.
Бронза; пречник 7 цм.
Дунавска падина, насип, С–68.
Датовање: неодређено. *с.л. 101*

402. Фрагмент тракасте наруквице, украшене низовима кружића у виду ланчића између два вертикална уреза.
Бронза; очуване димензије 3,9 x 0,9 цм.
Дунавска падина, насип, С–17.
Датовање: неодређено. *с.л. 101*

403. Део тракасте наруквице од стаклене пасте плаве боје, правоугаоног пресека.
Стакло; очувана дужина 2,8 цм.
Дунавска падина, насип, С–47.
Датовање: 16–17. век. *с.л. 101*

404. Део наруквице, типолошки сличан претходном налазу (кат. број С–403), од стаклене пасте светлозелене боје.
Стакло; пречник 4,3 цм.
Дунавска падина, насип, С–32.
Датовање: 16–17. век. *с.л. 101*

405. Прстен са елипсастом главом и уметнутим драгим каменом тамнозелене боје, на коме је урезано име *Φεјз Ахмега* у комбинацији са биљним мотивом. Касета за камен је биконичног облика, украшена полумесечастим мотивима и косим, радијално распоређеним урезима на полеђини главе. Делимично очувана алка је тракастог пресека.
Сребро, камен зеленкастоцрне боје, тврдоће преко 6 – јаспис или рожнац³⁹²; дужина главе 2,2 цм, очувана висина 2,4 цм.
Дунавска падина, насип, С–69.
Датовање: 16–17. век. *с.л. 101*

406. Прстен типолошки сличан претходном, са уметнутим каменом црвене боје.
Сребро, карнеол; дужина главе 2 цм; висина 2,7 цм.
Дунавска падина, насип С–337.
Датовање 16–17. век. *с.л. 101*

407. Прстен са округлом плочастом главом и алком сегментног пресека. На глави је украс сачињен од концентричних кругова, шрафираних линија и трапезастог поља у средишту.
Бронза, ливење; пречник главе 2 цм, висина 2,2 цм.
Дунавска падина, насип, С–464.
Датовање: 16–17. век. *с.л. 101*

408. Прстен са овалном издигнутом главом и алком сегментног пресека.
Бронза, ливење; димензије главе 1,4 x 1,2 цм, висина 1,9 цм.
Дунавска падина, насип, С– 557.
Датовање: 16–17. век. *с.л. 101*

409. Пређица у облику осмице, овалног пресека. Једна алка је овална, а друга има незнатно преломљен лук. Правоугаоно проширење између алки је по средини правоугаоно перфорирано.

Гвожђе; дужина 5,5 цм, ширина 5,3 цм.
Дунавска падина, насип, С-60.
Датовање: неодређено.

сл. 102

410. Пређица кружног облика, лучног пресека, са троугаоним проширењем на предњем делу. Задњи део је тањи у делу где је био причвршћен трн који није очуван.
Бронза; дужина 3,5 цм, ширина 3,6 цм.
Дунавска падина, насип, С-65.
Датовање: 16-17. век.

сл. 102

411. Фрагментовани налаз пређице правоугаоног облика са заобљеним спољним угловима. Очуван је и део ребра на средини.
Бронза; димензије 7,5 x 7 цм.
Дунавска падина, насип, С-3.
Датовање: неодређено.

сл. 103

412. Пређица (?) облика осмице, са трапезоидним отвором унутар мањег дела. Већи део на вертикалној оси има два проширења савијена на доле, за које је залемљена ваљкаста игла. На предњој страни је украшена пунктираним кружићима у виду венца, а на већем делу су и кружићи са тачкама у средини (тзв. окца).
Бронза; дужина 5,3 цм, највећи пречник 2,7 цм.
Дунавска падина, насип.
Датовање: неодређено.

сл. 102

413. Оков за језичак појаса, у основи правоугаоног облика са три заобљене стране и предњом лучно обликованом са ситним ромбоидним украсом на врху. На доњем делу окова је мало пластично ребро са урезаном линијом по средини. Између ребра и темена лука доње ивице окова, налази се очувани закивак којим се оков пришврћивао на каиш.
Бронза; димензије 3,6 x 1,8 x 0,5 цм.
Дунавска падина, насип, С-30.
Датовање: неодређено.

сл. 103

414. Две апликације крушколиког облика, испупчене и рељефно обрађене горње површине, са крупним флоралним мотивима. Апликације имају по две кружне перфорације, од којих се једна налази у горњем делу, а друга у централном.
Бронза; димензије 9,1 x 3,6 x 1,7 цм.
Дунавска падина, насип, С-29.
Датовање: 17. век.

сл. 103

415. Плочаста, округла апликација таласасто изведене ивице, са четири трна за прикачињање. На предњој страни, у средишту, налази се мало округло испупчење са крстом у кругу, а дуж ивице су плитко урезани зарези.
Бронза; пречник 3,5 цм.

Дунавска падина, насип, С-339.
Датовање: 16-17. век.

сл. 103

416. Округла апликација равне ивице, купастог средишњег дела са дугметанцем на врху. Са доње стране су у средини два трна, савијена према споља.
Бронза; пречник 4,4 цм.
Дунавска падина, насип, С-340.
Датовање: 16-17. век.

сл. 103

417. Апликација у виду капљице, са лучно повијеним врхом. Уз ивицу су распоређена четири трна. Површина апликације је испупчена и украшена са седам неправилно распоређених уреза.
Бронза; дужина 3,5 цм.
Дунавска падина, насип, С-511.
Датовање: 16-17. век.

сл. 103

418. Плочаста, округла апликација (део копче?), са таласастом ивицом у доњем делу и мотивима изведеним техником проламања. На врху је трн, лучно савијен и делом оштећен.
Бронза; дужина 5,3 цм.
Дунавска падина, насип, С-341.
Датовање: 16-17. век.

сл. 102

419. Апликација полукружног облика која дуж своје таласасто обрађене доње ивице има 14 идентичних кружних перфорација. Горња ивица је ојачана једним ребром, са две правоугаоне алке, од којих је само једна очувана. Алке и тело апликације се спајају, гледано из профила, под тупим углом.
Бронза; димензије 6,1 x 4 цм.
Дунавска падина, насип жутог леса, С-54.
Датовање: неодређено.

сл. 103

420. Делимично оштећена апликација правоугаоног облика, са округлом алком на врху, ливеном изједна. На очуваном делу су две рељефне осмобраке розете и префорације различитих димензија које су изведене техником проламања.
Бронза; димензије 4,7 x 6,7 цм
Дунавска падина, насип жутог леса, С-31.
Датовање: 16-17. век.

сл. 103

421. Бронзана троугаона апликација сачињена од две траке лима које у горњем делу повезује правоугаона трака савијена у виду петље и причвршћена за тело апликације закивком. Доњи крај тела је троугласто проширен и назубљен са три уреза, са

392 Макроскопску анализу камена на овом, као и на прстену кат. бр. 406, извршио је др Антоније Антоновић (Гемолошко друштво Југославије), на чему се захваљујемо.

лучно обликованим ивицама. Тело апликације има још две ситне кружне перфорације, од којих се једна налази на средини, а друга на доњем делу тела.

Бронза; димензије 6,4 x 2,8 cm.

Дунавска падина, насип, С–70.

Датовање: 16–17. век.

с.л. 102

422. Апликација (?) у виду дугмета, са масивном, профилисаним петљицом. Глава је украшена урезаним линијама.

Бронза; висина 1,8 cm, пречник 2,5 cm.

Дунавска падина, насип, С–34а.

Датовање: неодређено.

с.л. 103

Предмети личне њобожности

423. Иконица, рађена на папиру, са представом Богородице и Христа у наручју. Око представе се налази читљива легенда, која гласи: *Giezilly & marisi Mat l'au im au porau.imy & téem(....)*. Оквир иконице је од лима са малом петљом на врху, са предње стране је заштићена стаклом.

Бронза, стакло, папир; димензије 3,1 x 2,9 cm.

Дунавска падина, квадрат 11/XXVII, гроб укопан у турски хоризонт, С–66.

Датовање: крај 17 – почетак 18. века.

с.л. 82

424. Крст са разлисталим краковима и малом кружном алком за качење која је ливена изједна.

Бронза; димензије 3,7 x 2,5 cm.

Дунавска падина, квадрат 11/XXVII, гроб укопан у турски хоризонт, С–67.

Датовање: крај 17 – почетак 18. века.

с.л. 82

Прајорци

425. Прапорац лоптастог облика, са ушицом за качење неправилног квадратног облика. На средини прапорца је пластично ребро украшено троугаоним урезима, изведеним точкићем. На доњем делу налазе се коси, паралелни урези.

Бронза; висина 3,6 cm, пречник 3,7 cm.

Дунавска падина, насип, С–71.

Датовање: 17. век.

с.л. 114

426. Прапорац лоптастог облика, са ушицом за качење заобљеном на врху. На средини је пластично ребро са косим урезима, а на доњој половини су радијално урезане линије.

Бронза; висина 3,7 cm, пречник 2,7 cm.

Дунавска падина, западни део, насип, С–350.

Датовање: 17. век.

с.л. 114

427. Прапорац лоптастог облика, са квадратном ушицом за качење. Површина је украшена косим урезима и по средини са

два водоравна ребра, а на доњој половини су радијално урезане линије.

Бронза; висина 3,7 cm, пречник 2,8 cm.

Дунавска падина, западни део, насип, С–507.

Датовање: 17. век.

с.л. 114

Печати

428. Печатњак ваљкастог, профилисаног тела, овалне површине, са натписом, сада излизаним. На врху је овална ушица, ливена изједна.

Бронза; висина 2,1 cm.

Дунавска падина, насип, С–514.

Датовање: неодређено.

с.л. 101

Тејови

429. Плочасти тег у виду обруча чије су ивице уздигнуте. На горњој површини су урезана четири концентрична круга, груписана у поља од по два. Налаз је делом оштећен.

Бронза; пречник 7,5 cm.

Дунавска падина, западни део, насип, С–423.

Датовање: 17. век.

с.л. 104

430. Тег у облику кошке са засеченим угловима. На једној страни је пет осмокраких розета, постављених у један хоризонтални и један вертикални ред, који се секу под правим углом.

Бронза; дужина странице 2,7 cm, тежина 152 гр.

Дунавска падина, насип, С–112.

Датовање: 17. век.

с.л. 104

Алашке и њрибор

431. Ашов великог, вероватно, четвороугаоног сечива са усадником кружног пресека. Усадник је израђен посебно и за сечиво је причвршћен закивцима. На горњем делу усадника сачуван је отвор за ексер којим се причвршћивала дрвена дршка.

Гвожђе; димензије 39,2 x 20,8 cm.

Дунавска падина, насип, С–21.

Датовање: 16–17. век.

432. Мотика повијеног сечива трапезоидног облика, веома кратког, трапезоидног врата. Овална, неојачана ушица са уским отвором за држалицу постављена је под углом у односу на сечиво. Оштрица је изведена конвексно, с тим што су јој спојеви са бочним ивицама сечива наглашени у виду мањих троугаоних проширења.

Гвожђе; димензије 28,2 x 19,8 cm.

Дунавска падина, насип, С–20.

Датовање: 16–17. век.

с.л. 105

433. Пијук са сечивом трапезоидног облика и масивним пирамидалним шиљком који је краћи од сечива. Алатка има неојачану ушицу са отвором за држалицу кружног облика. Клин и сечиво су благо повијени.

Гвожђе, димензије 36 x 9 cm.
Дунавска падина, насип, С-43.
Датовање: 16–17. век.

434. Пијук сличан претходном.
Гвожђе; димензије 36,6 x 6,8 cm.
Дунавска падина, насип, С-259.
Датовање: 16–17. век.

сл. 105

435. Срп полукружно обликованог уског сечива, чији врх прелази осовину дршке. Алатка се насађивала на држалицу преко кратког трна правоугаоног пресека.

Гвожђе; димензије 26 x 8 cm.
Дунавска падина, насип, С-262.
Датовање: 16–17. век.

сл. 105

436. Коса лучно обликованог сечива, чији је врх савијен на доле. Недостаје отвор за насађивање држалице.

Гвожђе; димензије 42,9 x 3 cm.
Дунавска падина, насип, С-261.
Датовање: 16–17. век.

сл. 105

437. Секира ширег сечива, правоугаоног врата који је ужи од неојачане, правоугаоне, оштећене ушице. Отвор за држалицу је правоугаоног облика, са задњом страном равном, док су остале три заобљене. Доња ивица сечива је изведена равно и постављена је под малим углом у односу на горњу ивицу сечива. На тај начин је спој горње ивице сечива и оштрице незнатно уздигнут изнад горње ивице ушице. На бочним странама сечиво је украшено низом полумесечастих уреза распоређених дуж ивице сечива, док су у централном делу украси постављени вертикално у два низа.

Гвожђе; димензије 16 x 8 cm.
Дунавска падина, насип, С-268.
Датовање: 16–17. век.

сл. 106

438. Секира ширег сечива, типолошки слична претходном налазу. Сечиво је на бочним странама украшено орнаментом у виду наизменично постављених косих и вертикалних уреза распоређених дуж ивице сечива.

Гвожђе; димензије 18 x 14,5 cm.
Дунавска падина, насип, С-18.
Датовање: 16–17. век.

сл. 106

439. Секира типолошки слична претходном налазу, кратког врата. Са задње стране ушице је мањи правоугаони додаток квадратног пресека, који је »раскуцан« услед употребе.

Гвожђе; димензије 13 x 8,4 cm.
Дунавска падина, насип, С-143.
Датовање: 16–17. век.

сл. 106

440. Мала секира типолошки слична претходном налазу.

Гвожђе; димензије 11 x 7 cm.
Дунавска падина, насип, С-100.
Датовање: 16–17. век.

441. Секира трапезоидног сечива, правоугаоног врата, чија је доња ивица изведена лучно и конкавно. Отвор за држалицу је кружног облика. Горња ивица сечива се налази у истој равни са горњом ивицом ушице, док се доња ивица пружа под тупим углом у односу на врат и спаја са лучно обликованом оштрицом. Спој оштрице и доње ивице сечива је увучен у односу на спој са горњом ивицом сечива. Иза задњег дела ушице се налази мање правоугаоно проширење квадратног пресека, можда у функцији чекића.

Гвожђе; димензије 16 x 8 cm.
Дунавска падина, насип, С-269.
Датовање: 16–17. век.

сл. 106

442. Тесарска секира неправилног трапезоидног сечива, кратког трапезоидног, лучно изведеног врата који је ужи од трапезоидне, високе и ојачане ушице, постављене под углом у односу на сечиво. Отвор за дршку је правоугаоног облика, са задњом ивицом равном, док су остале заобљене. Горња ивица сечива је равна и са вратом склапа тупи угао, тако да је спој лучно обрађене оштрице и горње ивице сечива изнад нивоа горње ивице ушице. Доња ивица сечива се пружа праволинијски од врата са којим склапа туп угао. Потом се ломи под правим углом и наставља да се пружа праволинијски до оштрице. Са бочне стране секире, на врату налази се жљеб, испод којег је украс у виду три двоструке »јајнице«. На средини сечива је отвор, обликован тако да служи за вађење ексера (клинова).

Гвожђе; димензије 18,4 x 16 cm.
Дунавска падина, насип, С-42.
Датовање: 1688–1717.

сл. 106

443. Мањи кесер, код кога је чекић постављен у исту равну са ушицом, док је троугаоно, шпицасто завршено сечиво повијено. Делимично су оштећени врх сечива, као и задњи крај чекића. Алатка има кружну ушицу са отвором за држалицу неправилног кружног облика.

Гвожђе; димензије 11,6 x 2,5 cm.
Дунавска падина, насип, С-19.
Датовање: 16–17. век.

сл. 106

444. Чакља са два шиљка, од којих је један постављен укосом у односу на усадник, док је други готово управан на усадник и

лучно повијен на доле. Испод споја два шиљка се налази усадник за дршку правоугаоног пресека и полукружни тулац кружног облика, који је оштећен. Оба врха шиљка недостају.

Гвожђе; димензије 11,9 x 6,8 цм.

Дунавска падина, насип, С–27.

Датовање: 16–17. век.

с.л. 106

445. Двојно оруђе са сечивима постављеним у истој равни – са једне стране је крамп, а са друге секира. Крамп има благо повијено сечиво трапезоидног облика, а секира има лучно обликовану оштрицу. Алатка има кружну ушицу, са отвором за држању кружног облика.

Гвожђе; димензије 33 x 10 цм.

Дунавска падина, насип, С–99.

Датовање: 16–17. век.

с.л. 106

446. Клесарско длето правоугаоног пресека, широке правоугаоне главе. Доњи део је завршен равним, са обе стране закошеним сечивом, глава оруђа је проширена услед употребе

Гвожђе; димензије 24,3 x 6,8 x 1,7 цм.

Дунавска падина, насип, С–22.

Датовање: 16–17. век.

447. Део ливачке посуде коничног облика.

Керамика; очувана висина 4,2 цм.

Дунавска падина, насип, С–48.

Датовање: неодређено.

с.л. 107

448. Половина правоугаоног калуца за ливење лоптастог дугмета са овалном петљом, који има два левкаста канала за уливање, односно изливање вишка метала. На дијагоналним угловима калуца су округла удубљења за учвршћивање друге половине калуца уз помоћ одговарајућих клинова.

Камен; димензије 5,4 x 3,2 x 1,6 цм.

Дунавска падина, насип, С–4.

Датовање: 17. век.

с.л. 107

449. Калуп правоугаоног облика са две радне стране, односно, један од три дела композитног калуца. На једној страни је изрезан негатив за ливење листоликог предмета, до кога са супротне ивице води широки левкасти уливник за растопљени метал. На истој страни су и незавршени негативи за предмет квадратног облика (апликацију?), са два уписана концентрична круга и зрацима између њих. Уз уже ивице, на супротним странама, налазе се гвоздени клинови којима се овај део фиксирао за други калуп. На другој страни калуца, од средине уже ивице ка супротној води узан левкасти уливник до урезаног негатива предмета кружног облика и ромбоидног пресека. У дијагоналним угловима калуца се налазе удубљења за учвршћивање трећег дела калуца који недостаје.

Камен; димензије 7,4 x 4,3 x 2,2 цм.

Дунавска падина, 1983. година, насип, С–5.

Датовање: 17. век.

с.л. 107

450. Калуп правоугаоног облика, за ливење лоптастог дугмета са овалном петљом за причвршћивање. До негатива дугмета води уски, косо постављени уливник, док је изливник за вишак метала шири и пружа се од дуже ивице. Изнад петље дугмета налази се шест радијално постављених уреза и удубљење кружног облика у који је наседао одговарајући клин другог дела калуца, који недостаје.

Камен; димензије 6,3 x 5,4 x 1,4 цм.

Дунавска падина, насип, С–42.

Датовање: 17. век.

с.л. 107

451. Машице од траке дебљег лима, савијене на средини, тако да је на горњем делу направљена округла глава алатке. Трака има правоугаони пресек, на крајевима је раскуцана, тако да су добијене површине кружног облика на обе стране. Алатка има и граничник израђен од гвозденог лима, који је одређивао опсег њеног отварања и затварања.

Гвожђе; димензије 37,5 x 1,8 цм, пречник радне површине 1,6 цм.

Дунавска падина, насип, С–263.

Датовање: 16–17. век.

с.л. 107

452. Машице типолошки сличне претходном налазу, с тим што су у доњем делу крајеви траке савијени унутра.

Гвожђе, димензије 16 x 2,5 цм, пречник радне површине 2,4 цм.

Дунавска падина, насип, С–272.

Датовање: 16–17. век.

с.л. 107

453. Пробојац квадратног пресека. Алатка се од главе равномерно сужава и шпицасто завршава.

Гвожђе; димензије 10,4 x 1,5 цм.

Дунавска падина, насип, С–271.

Датовање: 16–17. век.

с.л. 107

454. Нож за кожу лучно обликованих сечица које повезује тордирана дршка кружног пресека. Једно сечиво је оштећено. Често теме очуваног сечива је повијено у супротном смеру од онога на коме се налази оштрица.

Гвожђе; димензије 21,7 x 1,6 цм.

Дунавска падина, насип, С–270.

Датовање: 16–17. век.

с.л. 108

455. Конични напрстак, у доњем делу украшен флоралним мотивом у два фриза.

Бронза; висина 2 цм.

Дунавска падина, насип, С–72.

Датовање: 16–17. век.

с.л. 108

456. Тронежац за огњиште, троугаоног облика, са ногарима правоугаоног пресека.

Гвожђе; димензије 29 x 15 cm.

Дунавска падина, насип, С-98.

Датовање: 16-17. век.

457. Једноструки огњишни преклад квадратног пресека, са једним извијеним крајем, правоугаоног пресека, и другим, доњим, који се рачва у два крака. Краци су повијени под правим углом и завршавају се округлим, плочастим стопама. У горњем делу кроз тело пролази лучно савијена гвоздена шипка која на крајевима има мала правоугаона проширења, као ослонце.

Гвожђе; димензије 55 x 22,8 cm.

Дунавска падина, насип, С-24.

Датовање: 16-17. век.

458. Месарска кука, састављена из три дела. Први део представља »S« кука, на коју се наставља кука са два лучне петље, кружног пресека. Трећи део представља двокрака кука са крајевима повијеним на горе, која налаже на доњу петљу друге куке.

Гвожђе; димензије 17,3 x 14,9 cm.

Дунавска падина, насип, С-23.

Датовање: 16-17. век.

с.л. 99

459. Пинцета са округлом главом и краковима направљеним од траке лима. Глава је украшена водоравним паралелним урезима. Доњи део оба крака је повијен у леву страну.

Бронза; дужина 6,8 cm.

Дунавска падина, насип, С-348.

Датовање: 16-17. век.

с.л. 108

460. Сечиво бритве са повијеним леђима и извијеним врхом. На доњем крају налази се округла перфорација кроз коју је провучена алка за качење на ремен.

Гвожђе; дужина 14,9 cm.

Дунавска падина, насип, С-598а.

Датовање: 16-17. век.

с.л. 108

461. Део кресива, са крајем који се завршава у виду извијеног репа.

Гвожђе; димензије 7 x 3,7 cm.

Дунавска падина, насип, С-273.

Датовање: неодређено.

с.л. 108

Калуђи за ливење пушчаних зрна

462. Калуп за ливење пушчаних зрна, правоугаоног облика са округлом перфорацијом у средини и три кружна удубљења. Бочна страна калупа је украшена косим урезима. У два удубљења у углу остала су сачувана пушчана зрна.

Камен; димензије 6 x 5,5 cm.

Дунавска падина, насип, С-459.

Датовање: 17. век

463. Калуп за ливење пушчаних зрна, правоугаоног облика, делимично оштећен. До негатива зрна води, од уже ивице, левкасти уливник. На дијагоналним угловима калупа се налази по једно округло удубљење у које је наседао одговарајући клин другог дела калупа, који недостаје.

Камен; димензије 3 x 2,3 x 0,8 cm.

Дунавска падина, насип жутог леса, С-55.

Датовање: 17. век.

с.л. 107

Грађевинска опрема

464. Делимично оштећен оков са шарком за врата.

Гвожђе, ковање; очуване димензије 22 x 5,5 cm.

Дунавска падина, насип, С-101.

Датовање: 16-17. век.

465. Кључ са три профилисана зупца, оштећен. Централни део је кружног пресека. На једном крају кључ се наставља у два кратка, међусобно паралелна крака правоугаоног пресека, док се у наспрамном делу, који је делимично оштећен, виде три зупца.

Гвожђе, ковање; очуване димензије 7,2 x 3,4 cm.

Дунавска падина, насип, С-274.

Датовање: 16-17. век.

с.л. 110

466. Клин са плочастом главом правоугаоног облика и телом правоугаоног пресека, које се сужава у оштар врх.

Гвожђе, ковање; димензије 30,2 x 3,7 cm.

Дунавска падина, насип, С-264.

Датовање: неодређено.

с.л. 109

467. Клин са плочастом главом делтоидног облика и телом квадратног пресека, које се сужава у оштар врх.

Гвожђе, ковање; димензије 12,6 x 0,5 cm.

Дунавска падина, насип, С-148.

Датовање: неодређено.

468. Клинови са плочастом главом кружног облика и телом правоугаоног пресека, које се сужава у оштар врх.

Гвожђе, ковање; дужина 11,1-21,3 cm.

Дунавска падина, насип, С-282 (6 комада).

Датовање: неодређено.

469. Две багламе спојене преко кружно савијених крајева.

Гвожђе; дужина 34 cm.

Дунавска падина, насип, С-450.

Датовање: 16-17. век

с.л. 109

Оружје и ојрема

470. Дршка штита чији централни део, делимично оштећен, има облик правоугаоника заобљених ивица. Оков се у оба правца сужава у виду траке. Централни део и један крај окова су оштећени, док је други крај, који има облик издуженог правоугаоника у потпуности очуван, али му је завршетак савијен на горе под углом од деведесет степени.

Гвожђе, ковање; очуване димензије 21,7 x 4,5 цм.

Дунавска падина, насип, С–28.

Датовање: 6. век?

с.л. 112

Хладно оружје

471. Крсница мача ромбоидног облика са правоугаоним отвором.

Гвожђе; димензије 10,8 x 6,2 цм.

Дунавска падина, насип, С–26.

Датовање: 17. век.

с.л. 112

472. Делови оплате каније мача, са флоралним мотивом изведеним у техници урезивања и цизелирања. Налаз чине 4 фрагмента. На врху се налази лимена трака савијена у виду цилиндричне петље. Испод ње је правоугаона трака лима са једним перфорираним отвором за учвршћивање. Трећи део је неправилног облика, који на бочним странама има по једну рупу за учвршћивање. Завршни део има правоугаону траку са две кружне перфорације и испод ње издужени елемент у виду извијених флоралних украса, са још две перфорације које се налазе на вертикалној оси.

Бронза, позлата.

Дунавска падина, насип жутог леса, С–59.

Датовање: крај 17 – почетак 18. века.

с.л. 118

473. Копље са сечивом у облику врбовог листа са ребром по средини. Тулац за насађивање је кружног пресека и са доње стране има као додаток две траке правоугаоног пресека.

Гвожђе; дужина 26,5 цм.

Дунавска падина, насип, С–335.

Датовање: 16–17.

с.л. 112

474. Орах–окидач самострела, плочастог, округлог облика са кружном перфорацијом у средини и полукружним урезом на једној страни.

Бронза; пречник 4,2 цм.

Дунавска падина, насип, С–522.

Датовање: рани 16. век.

с.л. 112

475. Веретон ваљкастог облика и неправилног, ромбоидног пресека, кородиран.

Гвожђе; димензије 7 x 1,2 цм.

Дунавска падина, насип, С–108.

Датовање: 15–16. век.

с.л. 112

476. Препрека за коњицу у виду звездице са четири трна.

Гвожђе; дужина 9,5 цм.

Дунавска падина, насип, С–62.

Датовање: 15–17. век.

с.л. 112

477. Шупље ливена кугла са високим, коничним отвором за фитиљ.

Стакло; висина 7,6 цм, пречник 7,8 цм.

Дунавска падина, насип, С–15.

Датовање: 1688–1717.

с.л. 111

478. Кугла као претходна.

Стакло; пречник 8,5 цм.

Дунавска падина, насип, С–16.

Датовање: 1688–1717.

479. Шупље ливена топовска кугла.

Гвожђе; пречник 7,2 цм.

Дунавска падина, насип, С–103.

Датовање: 1688–1717.

480. Кугла као претходна.

Гвожђе; пречник 7,2 цм.

Дунавска падина, насип, С–104.

Датовање: 1688–1717.

481. Носач пушке са правоугаоним трном за насађивање, кружно перфорираним у доњем делу. На врху је правоугаони носач са два крака који су у горњем делу такође кружно перфорирани, са лежиштима за осовину ослонца.

Гвожђе; димензије 29 x 12,2 цм.

Дунавска падина, насип, С–258.

Датовање: 1688–1717.

с.л. 111

482. Шест пушчаних зрна.

Гвожђе; пречник 1,9; 2,4 (2 ком.); 2,8; 3,5 (2 ком.) цм.

Дунавска падина, насип, С–278.

Датовање: 1688–1717.

с.л. 111

483. Пушчано зрно.

Олово; пречник 2 цм.

Дунавска падина, насип, С–41.

Датовање: 1688–1717.

484. Пушчано зрно.

Гвожђе; пречник 1,7 цм.

Дунавска падина, насип, С–61.

Датовање: 1688–1717.

485. Пет пушчаних зрна.
Гвожђе; пречник 3,6; 2,7; 2,7; 2,5 и 2,3 цм.
Дунавска падина, насип, С–105.
Датовање: 1688–1717.

486. Две топовске кугле.
Гвожђе; пречник 7 и 7,8 цм.
Дунавска падина, насип, С–280.
Датовање: 1688–1717.

487. Пет топовских кугли.
Гвожђе; пречник 4,7; 5,4 (3 ком.) и 5,8 цм.
Дунавска падина, насип, С–279.
Датовање: 1688–1717.

Коњаничка опрема

488. Узенгија правоугаоног облика са лезасто раширеним бочним странама и овалним држачем каиша на горњем делу. Недостаје доњи део.
Гвожђе; димензије 15,4 x 10,4 цм.
Дунавска падина, насип, С–267.
Датовање: 17. век. сл. 113

489. Део мамузе полукружног облика, са дугим, делом оштећеним трном на доњој страни на коме се налазила покретна звезда. Бочна страна је полукружног пресека и на горњем делу има кружно перфорирано проширење. Трн је овалног пресека и у доњем делу је расцепљен, прилагођен за окретање звезде.
Гвожђе; очувана дужина 15,8 цм.
Дунавска падина, насип, С–598.
Датовање: 15. век сл. 113

Остали метални налази

490. Алка кружног пресека.
Бронза; пречник 3,7 цм.
Дунавска падина, насип, С–75.
Датовање: неодређено. сл. 115

491. Алка овалног пресека.
Бронза; пречник 4,5 цм.
Дунавска падина, насип, С–76.
Датовање: неодређено. сл. 115

492. Алка овалног пресека.
Гвожђе; пречник 3,4 цм.
Дунавска падина, насип, С–111.
Датовање: неодређено. сл. 115

493. Плочица кружног облика.
Олово; пречник 3,8 цм.
Дунавска падина, насип, С–40.
Датовање: неодређено. сл. 115

494. Оплата кружног облика, у виду обруча.
Бронза; пречник 4,8 цм.
Дунавска падина, насип жутог леса, С–57.
Датовање: неодређено. сл. 115

495. Делимично оштећена оплата правоугаоног облика, са два лучно изведена крака на горњем делу, од којих је један неправилног облика. Оплата има правоугаони пресек и перфорацију на подужној оси налаза који је готово квадратног облика.
Гвожђе, ковање; димензије 37,3 x 9,9 цм.
Дунавска падина, насип, С–260.
Датовање: 16–17. век. сл. 115

496. Оков са перфорираном правоугаоном главом и издуженим телом које се завршава усадником. Средишњи део је проширен и има правоугаону перфорацију.
Гвожђе; димензије 16,8 x 3,6 цм.
Дунавска падина, насип, С–276.
Датовање: неодређено. сл. 115

497. Оков кружног облика, тракастог пресека.
Гвожђе; димензије 10,3 x 7,4 x 4 цм.
Дунавска падина, насип, С–277.
Датовање: неодређено.

498. Дршка правоугаоног облика и пресека, делимично оштећена. Један крај је изведен у облику обруча.
Гвожђе, ковање; очуване димензије 11,4 x 2,4 цм.
Дунавска падина, насип, С–110.
Датовање: 16–17. век.

499. Пуно ливена, елипсаста дршка која на врху има мање, оштећено испупчење, а на дну је проширена у виду стопе. Кружно је перфорирана по вертикалној оси.
Гвожђе; висина 3,2 цм.
Дунавска падина, насип, С–106.
Датовање: 16–17. век. сл. 115

500. Шипка правоугаоног пресека са проширеном лоптастом главом на једном, и правоугаоном перфорацијом на другом крају. Део коњске опреме (?).
Гвожђе; димензије 17 x 1,5 цм.
Дунавска падина, насип, С–275.
Датовање: неодређено. сл. 115

501. Предмет у облику левка, са таласастом ивицом. Налаз је са спољне стране украшен косим урезима.
Бронза; висина 3,5 цм, пречник 5,4 цм.
Дунавска падина, насип, С-418.
Датовање: 16–17. век.

Кошћани налази

502. Део дршке ваљкастог облика, украшене низом уреза у виду ребара и траком у којој је преломљена линија са кружићима.
Кост; висина 3,9 цм, пречник 2,3 цм

Дунавска падина, насип, С-2.
Датовање: 16–17. век.

503. Оштећена свирала у облику цевчице, са шест рупа на горњој страни и једним отвором са доње стране.
Кост; дужина 15 цм.
Дунавска падина, насип, С-332.
Датовање: 17. век?

с.л. 117

* Каталогски бројеви од 504 до 862 налазе се у Прилогу 1: В. Ивањишевић, *Налази новца у комплексу Миштрополије*, стр. 255–270 .

Закључна разматрања

СИСТЕМАТСКА АРХЕОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА, о којима је било речи, изнела су на светло дана обиље нових, подстицајних сазнања, али и спознају о обиму уништења трагова прошлости на значајном делу доњоградске заравни у подножју стеновите падине. Међу овим, заувек изгубљеним сведочанствима, нарочито место припада цркви Успења Богородице. Археолошка трагања, започета са надом да ће се открити бар последњи остаци њених темеља, нису уродила жељеним плодом, али су допринела да се поуздано утврди место на којем је некада стајала и разреши енигме око њене коначне судбине.

ЦРКВА УСПЕЊА БОГОРОДИЦЕ

Упоредном анализом података, која је пружала сачувана изворна историјска грађа и открића остварених током археолошких ископавања, поуздано је утврђена локација овог, некада знаменитог београдског храма. Била је то невелика зараван испод стеновитих литица Дунавске падине, издигнута у односу на околне површи у Доњем граду за преко десет метара. Вис у близини обале, недоступан за плавне воде великих река, представљао је идеалан положај у насељеном приобаљу, крај самог ушћа Саве у Дунав. На том узвишеном месту, према свим нашим сазнањима која смо напред изложили, налазила се црква Успења Богородице, саборни храм средњовековног Београда. Својим положајем, а по свему судећи и обличјем, надвишавала је сва остала здања у подножју брега и представљала доминанту урбане структуре Доњег града. Оваква визија београдског саборног храма, овековечена на дрворезу Волфганга Реша, остављала је, без сумње, упечатљив утисак на

све оне, који се походили Београд у сутон средњег века (сл. 1). Остала је најзначајније доњоградско здање и у потоњим временима, све до почетка 18. столећа, када су јој разнети и последњи остаци. Ишчезла је током обимних фортификационих радова, заједно са заравни на којој је била подигнута, када је затечени доњоградски рељеф добијао своје данашње облике.

У трагањима за ишчезлом Богородичином црквом откривени су остаци комплекса који су чинили део исте целине. Захвајујући овим посредним сведочанствима, уз поменути изворну грађу, остварени су предуслови да се приступи ширим разматрањима о некадашњем главном хришћанском светилишту средњовековног Београда. Ицрпно изложена археолошка фактографија темељно је полазиште за разматрања у том смеру, али ипак непотпуно за разрешавање низа питања која и даље остају без одговора.

Није познато када је на заравни крај литица дунавске падине подигнута прва црква. Судећи по сачуваним траговима ширења средњовековног насеља у приобаљу, њен настанак би се могао датовати најраније у 11–12. век, односно раздобље ромејске власти у Београду. Можда би се као посредно сведочанство о постојању хришћанског светилишта на овом месту могао навести налаз малог напрсног крста реликвијара из једне јаме у здравици, делом уништене приликом грађења позније Палате. Одговор на питање да ли је већ тада ово био саборни храм Београда, седиште епископа и црква у којој се чувала највећа градска светиња – чудотворна икона Богородице, може остати само у оквирима недовољно утемељених претпоставки заснованих на познијим сазнањима. Наиме, готово два

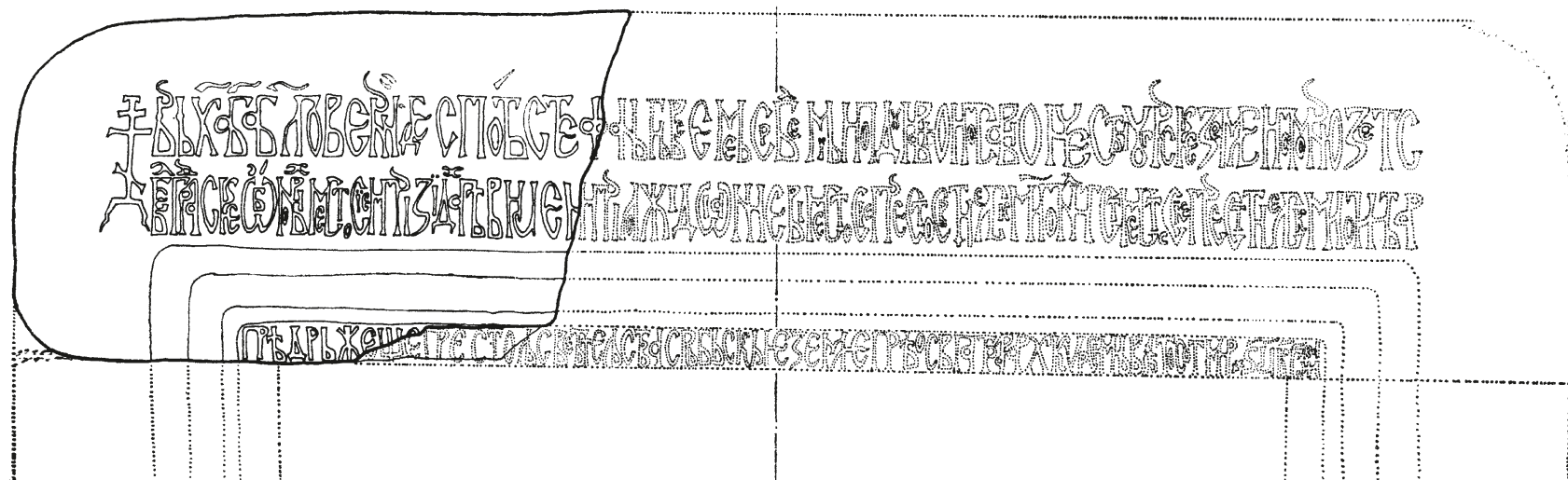
столећа касније поуздано је посведочено, у раније поменутом делу архиепископа Данила II, да у Београду постоји *»велика саборна црква«*, седиште православног епископа, у којој се тада чувала *»чудојворна икона пресвете Богородице«*.³⁹³ Посвета саборног храма није наведена, али разложно се може претпоставити да је 1315. године српска краљица Симонида, приликом своје посете Београду, походила управо цркву Успења Богородице, где се поклонила највећој градској светињи. Из наведеног сведочанства тешко је закључити где се налазила *»велика саборна црква«*, али на поуздан закључак у том смислу указује познија изворна грађа која је од изузетног значаја за наша даља разматрања.

У биографији деспота Стефана Лазаревића, Константин Филозоф даје веома поуздане податке о београдском саборном храму.³⁹⁴ Прво одређује положај овог здања у Доњем граду, који смо у раније изложеној расправи препознали на узвишеној заравни у подножју стеновите падине. Затим наводи да је *»велика црква«* посвећена *»Успенију пречисте Владичице«* и да је *»престіо митрополишта београдскої, єїзарха свију срїских земаља«*. За наша разматрања од посебног је значаја даљи навод да *»имађаше околѡ ойшїежиће«* и да је била богатија од осталих, односно да је имала бројна имања. Такође треба истаћи и запажање да се у наведеној биографији, за разлику од осталих београдских храмова, који се наводе као ктитор-

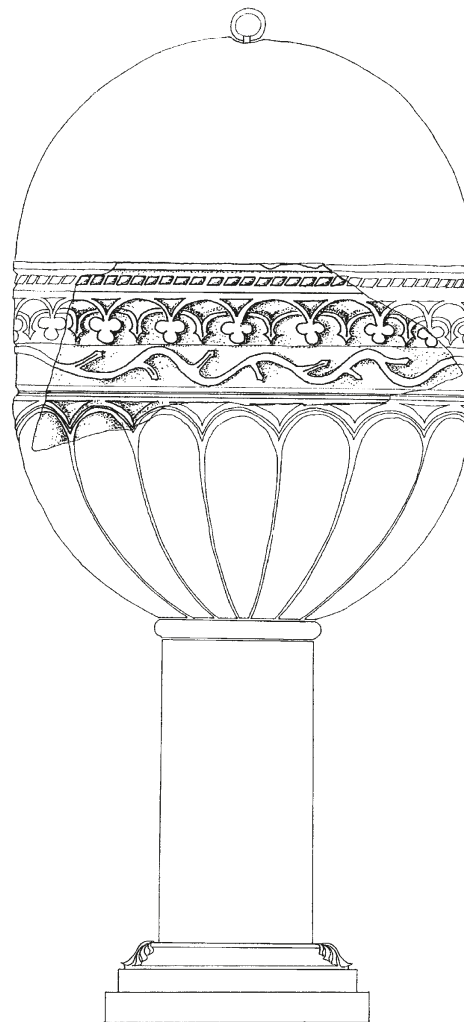
ско дело српског деспота, то изричито не каже и за *»велику цркву«*. Ово је поуздано сведочанство да је поменута црква затечена у полуразрушеном граду 1403/1404. године, у тренутку када Београд долази под српску власт и постаје средиште државе. Како је изгледала и у каквом се стању тада налазила, тешко је рећи. Поуздано се може само закључити да је у време деспота Стефана темељно обновљена. Том приликом су јој призидане певнице, што се сазнаје из дела ктиторског натписа са преосталог уломка надвратника главног портала цркве (сл. 59/а, 118).³⁹⁵ Нећемо погрешити ако претпоставимо да је управо након те обнове уз саборни храм Успења Богородице засновано општежиће, односно манастир који је опстао све до турског освајања града 1521. године.

До читавог низа нових сазнања о манастирском комплексу уз обновљену цркву Успења Богородице, дошло се у току археолошких истраживања малог преосталог јужног дела некадашње заравни, који није уништен у току аустријских нивелационих радова. Међутим, пре него што пређемо на анализу откривених остатака, уз закључке који би из ње произишли покушаћемо да на основу веома ограничене изворне грађе размотримо како је могла изгледати ишчезла саборна црква средњовековног Београда. У том смислу веома је подстицајан један венецијански план из 1688. године (сл. 3/а), на којем је у Доњем граду приказана основа цркве особеног облика, за који би се тешко могло

Сл. 118. Црква Успења Богородице – део надвратника западног портала са ктиторским натписом деспота Стефана (реконструкција првобитног изгледа према Б. Вујовићу) (Р 1:10)

рећи да је настао као плод маште цртача, или само као знак за некадашњу цркву, какве налазимо на неким другим савременим плановима. У питању је приказ релативно пространог храма, са олтарском апсидом правоугаоне основе и, што је нарочито значајно, бочним полукружним певничким апсидама. Чини нам се да би овакво просторно решење могло бити стварни приказ некадашње основе цркве Успења Богородице. Уз све резерве, међутим, морамо изнети наше запажање да овај план заправо одликује хибридном основу цркве у којој су сажете њене две основне грађевинске фазе – затечено здање и позније доградње. Уколико би ова претпоставка била тачна, првобитна доњоградска црква на заравни под падином могла је имати једнобродну основу са правоугаоном олтарском апсидом. Овакав облик основе, ваља одмах приметити, није уобичајен у земљама које су током 11–12. века биле под влашћу византијског цара, већ је поменуто просторно решење карактеристично за подручја која су се налазила под доминацијом римске цркве. У Београду, такав градитељски подухват био је могућ тек након успостављања угарске власти, што значи од краја 12. па до последњих деценија 13. века. У том случају, остала би отворена могућност да је храм са правоугаоном олтарском апсидом настао у раздобљу које је предходило првом успостављању српске власти у Београду, у време краља Стефана Драгутина, односно пре 1284. године. Да ли је том приликом подигнуто из темеља ново здање или је на том месту постојала нека старија византијска црква, више се не може сазнати. Но, без обзира када је подигнут старији храм Успења Богородице, остаје чињеница да је затечено здање темељно обновљено и дограђено за владе деспота Стефана Лазаревића, највероватније већ током прве деценије 15. века. О овој млађој етапи грађења расположиви подаци су већ нешто сигурнији. Као што је већ истакнуто, поуздано се зна да су тада постојећем храму дограђене певнице. Истом приликом је, по свему судећи, над централним травејом подигнута купола, а уз западну фасаду призидан отворени нартекс. О томе јасно сведочи приказ са раније помињаног дрвореза В. Реша, где Доњим градом доминира здање надвишено куполом, чија је западна фасада рашчлањена са три полукружно завршена отвора и розетом у фронтону (види сл. 1). У светлу ових чињеница могло би се закључити да је обновљено здање уствари преобликовано у неку врсту триконхоса са припратом, блиског духу моравске архитектуре. Можемо претпоставити да су и фасаде том приликом добиле одговарајући пластични украс, од

Сл. 119. Црква Успења Богородице – агијазма, реконструкција првобитног изгледа (Р 1:10)

којег, нажалост, нема очуваних трагова. Међутим, срећним стицајем околности, откривен је део агијазме из некадашњег нартекса цркве, који посредно сведочи о томе како је могла изгледати ова декорација (сл. 59/б, 119). Плитки рељеф у хоризонталним тракама на горњем делу овог рецепијента од финог пешчара, по неким својим стилским одликама близак је каменој пластици Љубостиње, а

393 Животи краљева 1866, 97; Животи краљева 1988, 105.

394 Живот Стефана Лазаревића, 287; Житије деспота Стефана, 102.

395 Вујовић 1968, 175–189; Томовић 1974, 96.

396 Kandić 1998–1999, 73–74.

делом и цркве манастира Ресаве.³⁹⁶ У питању су, без сумње, остварења из истог раздобља, чији би се хронолошки оквир могао ограничити на прву деценију 15. века. Надвратник једноставне профилације, са ктриторским натписом, био је део западног портала цркве.

У делу деспотовог биографа Константина Филозофа сачувано је и сведочанство о изгледу олтарске преграде у цркви Успења Богородице. Тако сазнајемо да се она састојала од два реда икона. У доњем су, као што је и уобичајено, стајале престоње иконе, у горњем се налазио Деизисни чин, који је са леве и десне стране обухватао по шест икона са ликовима апостола.³⁹⁷ Зидови у унутрашњости цркве били су прекривени фрескама. Њихове трагове под слојевима креча уочио је непознати аустријски ухода, који је та своја запажања, уз скицу града, забележио 1683. године, пред почетак аустро-турских ратова.³⁹⁸

У обновљеној Успенској цркви чувала се и даље чудотворна икона Богородице, највећа градска светиња и палладијум средњовековног Београда. Разложно је претпоставити да су ту, још у доба деспота Стефана, положене и знамените трновске реликвије – мошти Св. Петке и Св. царице Теофано, нешто раније пренете из Видина у Србију.³⁹⁹ У седишту митрополије чувао се, по свему судећи, и реликвијар са руком Св. цара Константина, за који се зна да је заплешен у Србији приликом турског похода 1521. године.⁴⁰⁰ Овај сребрни ковчежић, сада у ризници московског Кремља, за који се, према сачуваном натпису, сматра да представља српски рад са почетка 15. века, можда је представљао дар деспота Стефана обновљеном београдском саборном храму.

О заснивању »општежића« уз обновљени саборни храм и образовању манастирског комплекса постоје и јасна археолошка сведочанства. На преосталом делу некадашње заравни, јужно од претпостављене локације цркве Успења Богородице, у најстаријем слоју делом укопаном у лес на подножју падине, откривени су остаци две грађевине, чији се настанак може поуздано датovati у рани 15. век. Од веће, означене као Грађевина VII, очувани су остаци западног дела, док јој је источни уништен грађењем позније Палате. Било је то здање издужене правоугаоне основе, ширине 7 м, а некадашње дужине преко 20 м. У приземном делу, који је имао камене зидове, постојале су три, а можда и четири веће просторије. Над овом етажом могла би се доста поуздано претпоставити и спратна конструкција, грађена, можда, претежно од дрвета. Уз ужу западну фасаду откривени су остаци дрвеног трема, а сличан је, по

свему судећи, постојао и дуж северне стране окренуте према цркви. Изостанак трагова црепа водио би закључку да је ово здање, као кровни покривач, имало дрвену шиндру.

Одликама своје архитектуре Грађевина VII била је, без сумње, аналогна са низом сличних здања која су се налазила у оквирима манастирских целина средњовековне Србије.⁴⁰¹ У том смислу, можемо је замислити као грађевину са тремом, преко којег се улазило у стамбене просторије на спрату. Одаје у приземљу по правилу су биле предвиђене за оставе, радионице или неке друге делатности. Из приземља, на горњу етажу водиле су степенице које су постојале у оквиру конструкције трема. У нашем случају такво степениште се могло налазити са уже западне стране грађевине, где је трем, према откривеним остацима, био широк преко 3 м.

Првобитном комплексу уз Успенски храм припадала је и Грађевина VI, издвојена од предходне, и подигнута нешто даље ка истоку. У питању је било мање спратно здање квадратне основе, делом укопано у лес падине. Откривени су остаци приземне етаже са зидовима грађеним од камена. У том нивоу зграда је имала само једну просторију, која није комуницирала са спољним простором, будући да на релативно добро очуваним зидовима нису уочени трагови врата. Изнад ње налазила се просторија на спрату, чији су обимни зидови, по свему судећи, такође били камени. Етаже је раздвајала дрвена међуспратна конструкција са отвором за силаз у делом укопану, приземну одају. Са северне и западне стране постојао је трем, док је ка југу ниво спољнога тла био виши за преко пола метра од равни пода на спрату. Грађевини се, како изгледа, прилазило од запада. Ту је постојао улаз у одају на спрату, до кога се стизало степеништем у склопу дрвеног трема. Читаво здање налазило се под четвороводним кровом, веровано рађеним од шиндре.

Ове две грађевине, уз приближно одређену локацију цркве, једини су поуздани елементи који сведоче о времену заснивања манастира уз стари саборни храм Успења Богородице. Треба, међутим, нагласити да они представљају само део једне изгубљене целине. Морала су овде постојати и друга здања, нарочито када се има у виду да се у поменутом комплексу налазила и резиденција београдског митрополита. Сви ови садржаји, међутим, временом су ишчезли без трага. О њиховој просторној диспозицији могуће је изнети само нека уопштена размишљања. Будући да је у питању био манастирски комплекс, може се претпоставити да се око цркве налазило више грађевина.

Јужна страна нам је углавном позната, док би се и са северне могла претпоставити једна слична грађевина, издужене основе. Она је, вероватно, била подигнута на рубу заравни, уз делимично укопавање у затечено тло. Чини нам се да нећемо много погрешити ако као модел њеног некадашњег корпуса замислимо јужни конак у комплексу манастира Кастаљана на Космају,⁴⁰² из раног 15. века, који је био подигнут на сличној конфигурацији терена. Реч је о спратној грађевини утемељеној на падини, која је са једне стране имала приземље и спрат, док је на другој, са много више нивелете тла, коришћена само горња етажачији је под био у равни порте.

Сличан јужној страни, вероватно је био и источни део манастирске целине, док се прилаз комплексу Успенског манастира, по свему судећи, налазио са западне стране. Може се доста поуздано претпоставити да је управо ту пролазила главна комуникација која је, спуштајући се низ каскаде стеновите падине, повезивала Горњи са Доњим градом.

Комплекс здања уз обновљену цркву Успења Богородице, уобличен у првим деценијама 15. столећа за владе деспота Стефана, представља модел урбаног манастира, по много чему јединствен у српским земљама средњег века. Познати, али углавном несачувани слични примери из некадашњих јужних области државе, попут оних у Скопљу, Охриду или Прилепу, представљају превасходно византијско наслеђе, док су у градовима Поморја то искључиво самостани Западне цркве. Ово умногоме отежава покушај сагледавања изгубљене целине манастира Успења Богородице у Београду, и бројна питања оставља без ваљаног одговора. Са друге стране, открића до којих се дошло, иако веома фрагментарна, остају подстицајна за даља разматрања.

Смена власти у Београду, након смрти деспота Стефана 1427. године, изгледа да није битно утицала на судбину Успенског манастира. Ту је и даље, готово читаво столеће, све до турског освајања града, столовао православни митрополит. Са друге стране, значајно је подвући да су приликом повлачења српских власти драгоцене реликвије остале у београдском катедралном храму, који је задржао јурисдикцију над православним верницима и своје раније поседе. Како се сазнаје из познијих докумената, све до почетка 16. века о њему су се старали српски деспоти из породице Бранковића. Све ово наводи на помисао да је приликом успостављања нове власти о положају манастира Успења Богородице у Београду постојао неки дого-

вор са угарским краљем. О судбини манастира у овом радобљу, поред чињенице да је опстао под влашћу која није била наклоњена православној цркви, говори и градителска активност у комплексу, посведочена археолошким открићима о којима је раније било речи.

Крајем прве половине 15. века пострадао је јужни манастирски конак. Ова релативно скромна грађевина са дрвеним тремовима, судећи по археолошким налазима, у целисти је уништена у пожару. На њеном месту убрзо потом подигнуто је ново, и за појмове средњовековног Београда, монументално резиденцијално здање. Сложени корпус ове грађевине, коју смо означили термином Палата, унеколико је различит од уобичајеног изгледа монашког конака. Било је то очигледно најрепрезентативније здање обновљеног манастирског комплекса и, по свему судећи, двор београдског митрополита. На овакво гледиште указује више чиниоца, о чему је већ било речи, а на које ћемо се и овом приликом поново осврнути.

Палата у комплексу манастира Успења Богородице представљала је пространу грађевину, делом укопану у затечени рељеф заравни у подножју падине. Њен основни корпус сачињавало је веће централно крило, подигнуто над рушевинама Грађевине VII, и истурено бочно са источне стране. Даље ка истоку ареал Палате обухватао је затворено двориште, по типу слично атријуму, а овој целини била је придодата нешто касније, и старија Грађевина VI. Новосаграђена Палата била је спратно здање, са посебно укопаним подрумом и просторијом у нижој равни тла, испод приземних одаја источног крила. Главна фасада, окренута ка северу, а делом и западу, била је рашчлањена аркадама зиданог засведеног трема, кроз који се улазило у одаје приземља. У углу између централног и источног крила, са једне, и претпостављеног јужног зида олтарског дела цркве, са друге стране, налазила се укопана цистерна са филтер бунаром, правилне конструкције и веома брижљиво грађена, чија је горња површина била затворена компактном малтерном плочом.

Анализирајући распоред и могуће намене просторија, како делимично очуваних, тако и оних чији се положај

397 Житије деспота Стефана, 128.

398 Шкаламера, Поповић 1976, 41–44.

399 Поповић, Д. 2003.

400 Moršakova 2000, 126–128.

401 Поповић, С. 1994, 282–313.

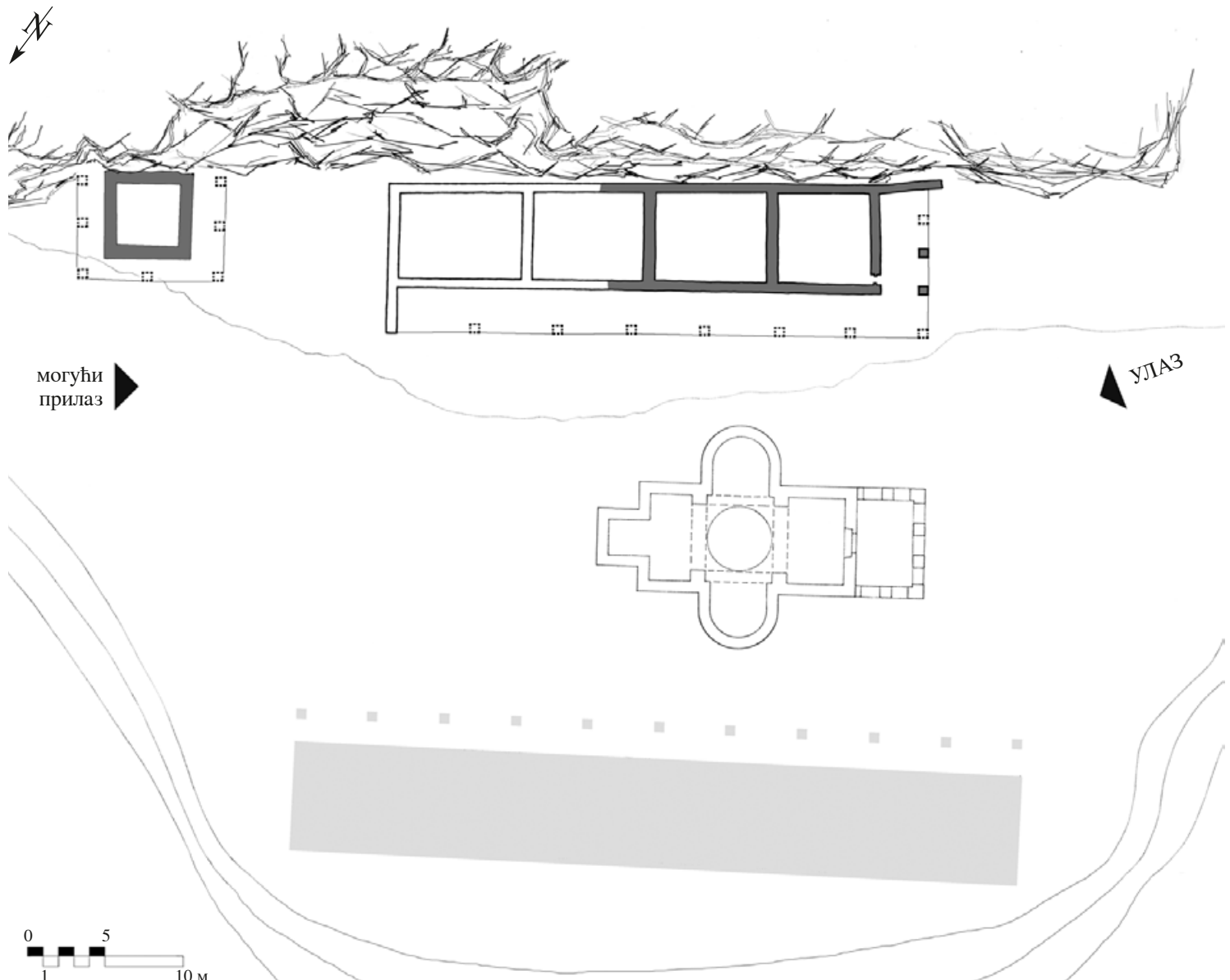
402 Поповић, С. 1994, 308–309.

може поуздано наслутити, уочавају се три основне скупине. Главне просторије, јавне и репрезентативне намене, налазиле су се по правилу у равни основне етажне источног крила, док су стамбене одаје биле на спрату. Приземље централног крила коришћено је као складиште намирница и других потрештина, а једнаку намену имао је и подрум.

Улаз у палату, како се може наслутити, представљао је неку врсту засведеног портика, прислоњеног уз западни

део аркадног трема. Главни улаз у одаје приземља налазио се, међутим, на источном крају засведеног трема централног крила. Био је обликован у виду седластог готичког портала, кроз који се улазило у предворје. У оквиру левог зида ове просторије налазио се сличан портал, на улазу у главну одају Палате – велику дворану, односно нашу просторију 1. Десно, из предворја, ишло се ка осталим просторијама у приземљу централног крила, а наспрам

Сл. 120. Комплекс манастира Успенја Богородице у првој половини 15. века – замисљена просторна диспозиција (P 1:400)

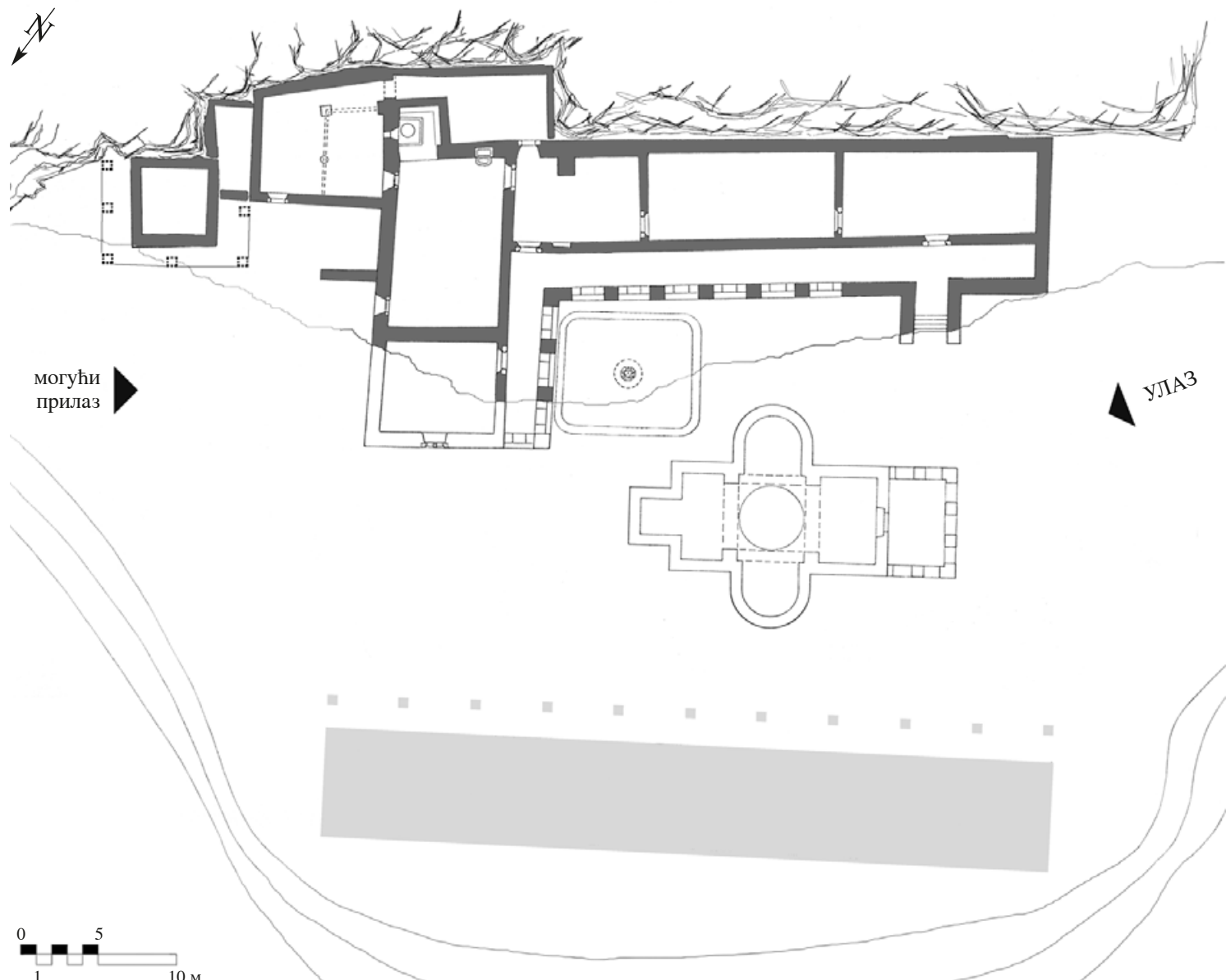
Комплекс
средњовековне митрополије
у Београду

главног улаза била су врата, која су служила за приступ јужном, и даље, атријумском дворишту Палате. Уз јужни зид предворја постојало је зидано степениште над сегментним сводним конструкцијама, које је водило ка одајама на спрату.

Велика дворана, површине око 74 м², била је нарочито и веома брижљиво опремљена. Имала је под од опека постављених у декоративном слогу који, међутим, није

досезао до њеног северног, а већим делом и бочних зидова. На тим површинама, ширине преко један метар, откривени су трагови дрвених греда, чије нам је значење остало нејасно. Можда су то само остаци дрвеног пода, мада није искључена могућност да је овде постојала и нека сложенија конструкција, попут подијума за дрвене клупе или слична седишта. Нажалост, закључивања у овом смислу ограничена су обимом откривених остатака,

Сл. 121. Комплекс манастира Усјења Богородице средином 15. века – замисљена просторна диспозиција (P 1:400)

а аналогна решења, која би била у непосредној вези са једном од функција ове дворане, за сада нису позната.

Уз источни угао велике дворане постојао је посебан анекс, по свему судећи некада засведен крстастим сводом од опека, у којем се налазила велика зидана пећ. Била је састављена од више типова пећњака спојених блатним везивом. Квадратна основа пећи озидана је опекама са отвором за ложење из атријумског дворишта. На основу анализе урушених остатака било је могуће сагледати њен некадашњи изглед (сл. 126). Припадала је типу пећи са четвртастим доњим и цилиндричним, калотасто завршеним горњим делом. Такав облик био је уобичајен током 15. века, али и касније, на подручју Угарске и ширем простору Средње Европе. У нешто измењеним формама овај тип пећи дуго ће остати у употреби и током познијих раздобља, нарочито у областима под влашћу Османског царства. У поређењу са репрезентативним дворским примерцима, од којих су очувани остаци луксузних рељефних и глеђосаних пећњака, пећ из велике сале двора београдског митрополита делује као скромније остварење. Око пећи, уз обе слободне стране анекса, налазиле су се зидане клупе са дрвеном горњом површином, што је овај невелики простор, у време зимске студени, чинило веома угодним.

За разматрања о некадашњем изгледу велике дворане и конструктивном склопу источног крила палате, индикативан је положај поменуте зидане пећи. Наиме, раван пода у анексу издигнута је у односу на плочник дворане за преко један метар, што би значило да се овом простору могло прићи само преко неке прислоњене дрвене конструкције. Испод тог замишљеног прилазног постројења, у равни јужног зида, налазила се једна пространа ниша обложена дрветом, чија намена није сада јасна. Такав, могло би се рећи неуобичајен положај пећи, изазива велике недоумице. Одмах треба истаћи да на овакво решење није могла битно утицати конфигурација терена, будући да је Палата и иначе својом јужном страном била делом укопана. Пресудни су били, изгледа, неки други разлози које је сада тешко разазнати. Склони смо помисли да је у питању била веома добра замисао градитеља да се велика пећ искористи и за загревање једне од одаја изнад велике сале. У том случају, у оквиру јужног зида на спрату, могао би се замислити правоугаони отвор, сличан раније поменутој ниши, кроз који је струјао топли ваздух из анекса, акумулиран под самом сводном конструкцијом. Ово би представљало сасвим особено решење за које, према нашим сазнањима, тренутно нама познатих аналогја.

Посебну знаменитост велике дворане представљала је фонтана, односно источник, у оквиру јужног зида, недалеко од улаза. У питању је био камени реципијент уграђен у зидну масу, чија је предња видна страна имала рељефну декорацију, моделовану у духу готике (сл. 127). Средишњи мотив чинила су два маскарона кроз које је истицала вода. Испод ове конструкције налазио се, конзолно постављен, плитки камени базен, такође декоративно обликован. Одатле, вода је поново увијала у зид сливајући се у посебан канал, који се уливао у спољну цистену. Најближе паралеле за овакав тип фонтане откривене су, како је већ раније истакнуто, на подручју Угарске, и то међу остацима краљевских дворова у Вишеграду и Будиму.⁴⁰³

За наша разматрања од особитог је значаја покушај разјашњења одакле је источник напајан водом, а потом утврђивање његове функције, као и значење у контексту уређаја велике сале двора београдског митрополита. Као што је већ уочено, до каменог реципијента где је сакупљана, вода је стизала кроз оловне цеви уграђене у зидну масу. Међутим, занимљиво је питање где се налазило само извориште. На дунавској падини у залеђу Палате нема водоиздана, нити за то постоје геолошки услови. Једини извор питке воде на читавом том простору налази се готово 200 метара даље, у оквиру бедема Источног подграђа. То је познати извор у садашњој капели Св. Петке, који се још од раздобља средњег века поштује уз култ ове светитељке. Нећемо погрешити ако закључимо да је вода до источника у великој дворани Палате стизала управо са овог извора. На ту могућност указује висинска разлика од преко два метра, која је била довољна за слободни пад воде. Међутим, остаци водоводне инсталације на овој траси још увек нису откривени. У простору Доњег града то више није ни могуће, будући да је на њеном претпостављеном правцу некадашњи рељеф током познијих денивелација темељно измењен. У делу Источног подграђа, који је још увек неистражен и под познијим насипима, такво откриће се може очекивати приликом неких будућих истраживања.

Из источника у великој дворани вода је, посебном инсталацијом испод подова предворја и спољног трема, била спроведена до цистерне. У комплексу Успенског манастира појава овог постројења за прикупљање воде, импресивног по начину грађења и запремини, тешко би се могла објаснити неопходношћу за живот монашке заједнице. У водоплавном Доњем граду та свакодневна потреба се једноставно могла задовољити напајањем из бунара. Са друге

Сл. 122. Палата – остаци изгледа остатака после делимичне обнове

Сл. 123. Палата – изгледа остатака после делимичне обнове

стране, према ономе што се могло закључити на основу сачуваних остатака, цистерна је малтерном плочом била затворена са горње стране, што би могло да значи да није била предвиђена за сакупљање кишнице, већ је снабдевана превасходно изворском водом, која је протицала кроз источник велике сале. Сажимајући ова сазнања остаје да се запитамо чему је заправо служила, односно какву је функцију имала поменута цистерна.

На ово веома подстицајно питање тешко је дати поуздан одговор. Полазећи од веровања, која су упркос протоку времена остала сачувана до савременог доба, изнећемо нека наша размишљања. Цистерна о којој је реч налазила се

практично уз претпостављени положај јужног зида цркве Успења Богородице, што би значило, у непосредној близини моштију Свете Петке. Кивот поштоване светитељке, који се највероватније налазио на традиционалном месту, јужно од олтарских двери, био је удаљен свега неколико метара од воде која се сакупљала у цистерни. Није искључено да је блиско присуство светих моштију било у непосредној вези са овом водом која је, као и данас, сматрана лековитом и чудотворном. Дакле, појава живе воде у непосредној је вези са култом Св. Петке. Будући да уз београдску цркву у којој су почивале њене мошти није било природног извора, то је могао бити разлог за грађене ци-

Сл. 124. Палаћа – остаци изглед остатака после делимичне обнове

Сл. 125. Палаћа – оштри изглед остатака после делимичне обнове

стене, како би вода освежена близином знамените светиње била доступна вернима. Поштовање ове воде, утемељено у доба када је ту почивала Св. Петка, сачувано је и у потоњим временима. После турског освајања, када је »расут« Успенски манастир, а свете мошти пренете у Цариград, остало је сачувано предање које извор у Источном подграђу повезује са култом Св. Петке, што представља посредно, али уверљиво сведочанство у прилог изнете претпоставке.

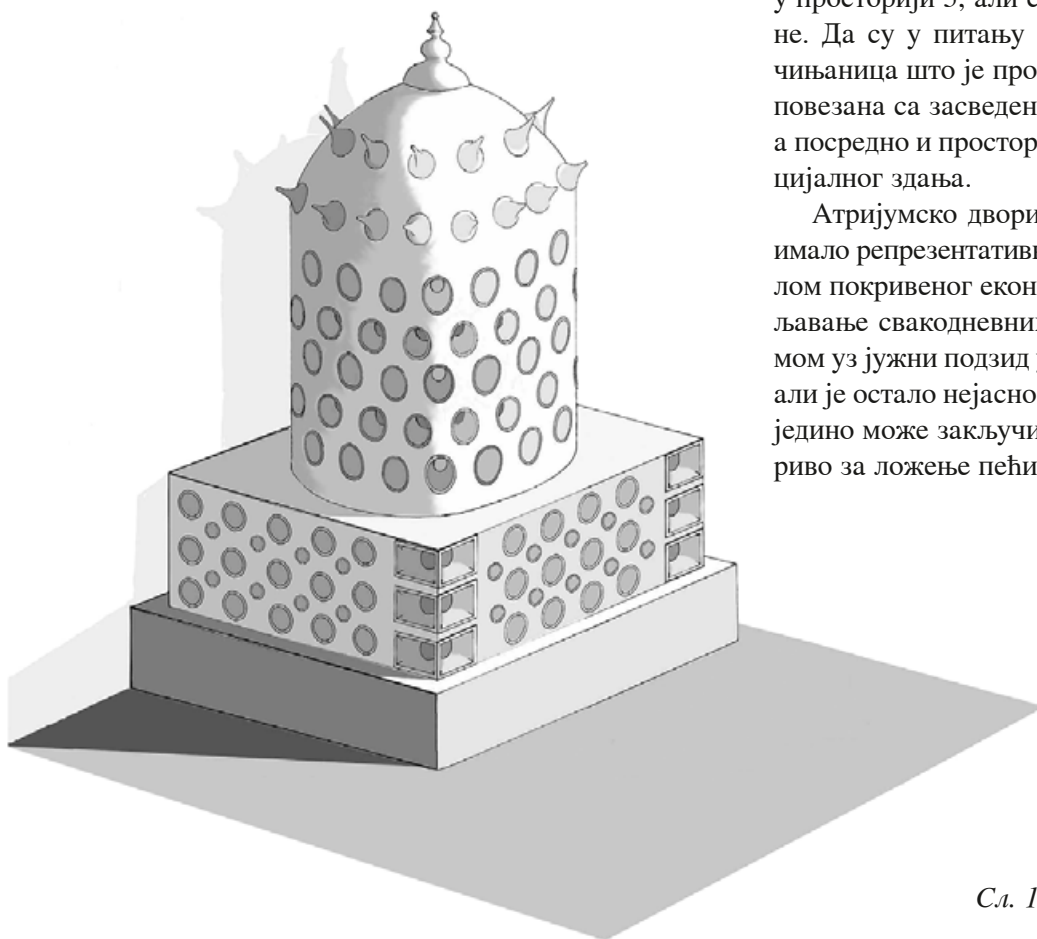
Посматран у напред изложеном контексту, изворник, у великој дворани Палате имао би особено значење чији се сви аспекти, у равни досадашњих сазнања, веома тешко

могу сагледати. У обликовном, материјалном смислу, то је фонтана слична онима које су красиле дворе у угарских краљева, и као таква представља јединствен пример на подручју српских земаља. Духовно значење овог источника, међутим, знатно је теже растумачити. Сличног примера нема међу нашом средњовековном грађом, мада ваља истаћи и чињеницу да су нам дворе прелата српске цркве веома слабо познати. Остаје недоумица како протумачити

403 Gerevich 1971, 111–114, T. CVII/284; Laszlovszky 1995, figs. 133–136.

појаву овог источника у великој дворани резиденције митрополита, која није представљаја сакрални простор. У питању је тема којој би, свакако, требало посветити посебно разматрање.

Стамбене просторије двора, као што је већ претпостављено, налазиле су се на горњој етажи, која није сачувана. Над тремом приземља и у овом нивоу, вероватно се налазио сличан отворени ходник са зиданим аркадама. Из предворја Палате, ка одајама изнад велике дворане, водило је камено зидано степениште. Међутим, то није могла бити и једина комуникација са спратом. Просторијама централног крила прилазило се, без сумње, са простора отвореног ходника, што би значило да је могло постојати и неко спољно степениште чији трагови нису очувани. Положај овог степеништа могуће је замислити искључиво на западном крају централног крила, уз конструкцију портика на прилазу трему. У питању су могле бити зидане

степенице, којима се стизало на подест над предпостављеним сводом портика, и даље ка отвореном ходнику, односно горњем трему. У овако замишљеној организацији простора, над великом двораном могуће је замислити стан митрополита, коме се прилазило степеништем из предворја. По свему судећи, била је то посебно издвојена целина у оквиру Палате што је, када су у питању средњовековна резиденцијална здања, представљало уобичајену појаву.

Одаје у приземљу централног крила, односно наше просторије 4 и 5, које су својом јужном страном делимично укопане, нису служиле за становање. Прилазило им се из предворја Палате, али постојала су и посебна врата из засведеног трема, са порталом који се налазио у осни главног улаза кроз портик. Према очуваним остацима, могло би се закључити да нису имале прозоре ка трему, већ само релативно мале отворе у оквиру јужног зида, што би значило да су биле релативно слабо осветљене. Служиле су као складиште намирница, на шта указује велики трап у просторији 5, али су могле имати и друге сличне намене. Да су у питању биле помоћне просторије указује и чињаница што је просторија 4 подземним ходником била повезана са засведеним подрумом испод велике дворане, а посредно и простором иза источног крила овог резиденцијалног здања.

Атријумско двориште са источне стране Палате није имало репрезентативну функцију већ је, као нека врста делом покривеног економског дворишта, служио за задовољавање свакодневних потреба житеља Палате. Под тремом уз јужни подзид уочени су трагови дрвених преграда, али је остало нејасно која им је била намена. Поуздано се једино може закључити да је у овом дворишту чувано гориво за ложење пећи, која је загревала велику дворану.

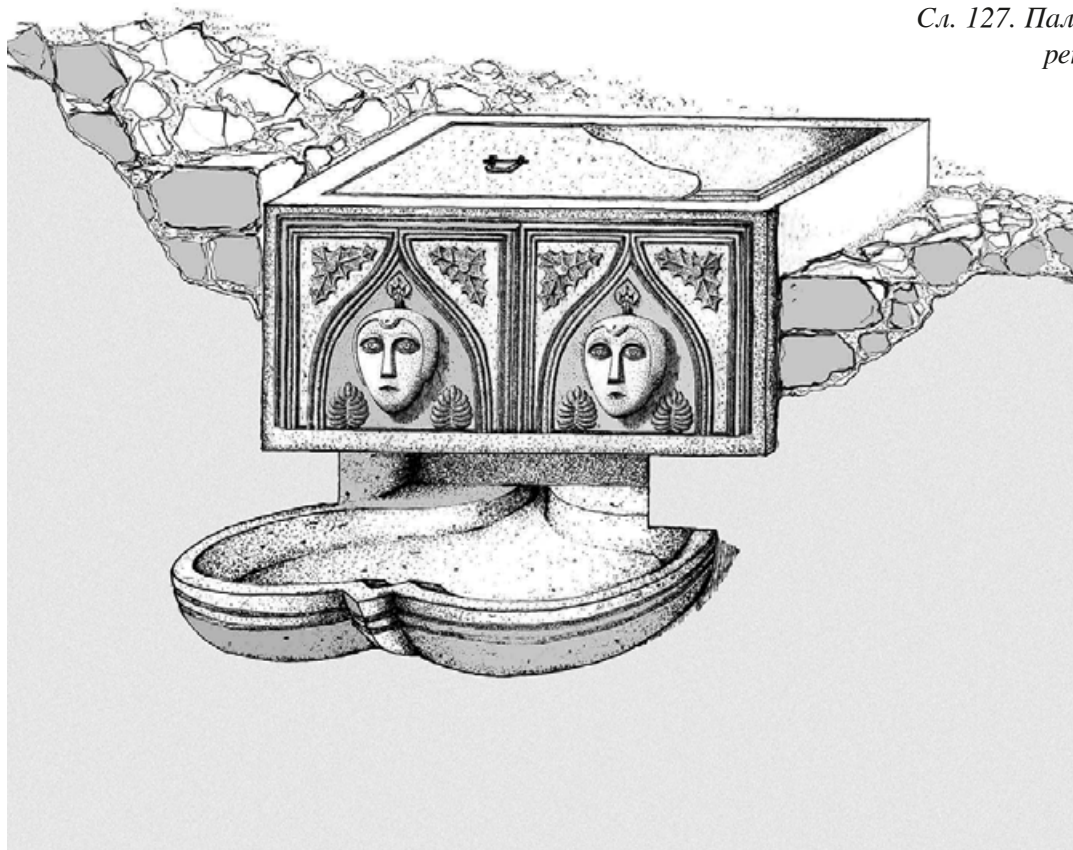
Сл. 126. Палата – пећ из велике дворане, замишљени изглед

Монуменално здање у комплексу манастира Успења Богородице, односно Палата београдског митрополита, посматрана у целини, нема ближих паралела са очуваним градитељским наслеђем у српским земљама, али ни са оновременим здањима на подручју суседне Угарске. У диспозицији простора, која се сагледава кроз очуване елементе основног плана, она сажима решења уобичајена за грађевине манастирских целина, али носи и одлике властеоских резиденција европског Запада. У питању је кохерентна целина чији се елементи не могу сасвим јасно раздвојити. Резиденцијално језгро Палате – предворје, велика дворана и стамбене одаје на спрату изнад ње – одсликава властеоско боравиште за које је, типолошки посматрано, тешко рећи колико је било блиско српској средини тога времена. Недостатак очуваних материјалних сведочанстава често је водио ка недовољно утемељеним закључцима и виђењима средњовековне Србије искључиво у оквирима византијског културног круга. Живе везе са Приморјем, а од краја 14. века и са Угарском, нису могле да остану без утицаја на културу становања, како владара и властеле, тако и

имућних грађана. Овако посматран проблем испоставља се у свој својој сложености, будући да се услед помањкања изворне грађе тешко може прецизно сагледати симбиоза тих разноликих утицаја, која се, без сумње, стварала постепено. На тај начин посматран резиденцијални део двора београдског митрополита, чије смо грађење временски определили у средину 15. века, можда има узоре и у старијем српском наслеђу.

За разлику од резиденцијалног језгра, које смо јасно разграничили, централно крило Палате блиско је просторним решењима манастирских стамбених здања. Помоћне просторије у приземљу, становање, односно монашке келије на спрату, и прилаз са отвореног трема основне су одлике већине грађевина око католикона у манастирима средњовековне Србије и православног света у ширем смислу.

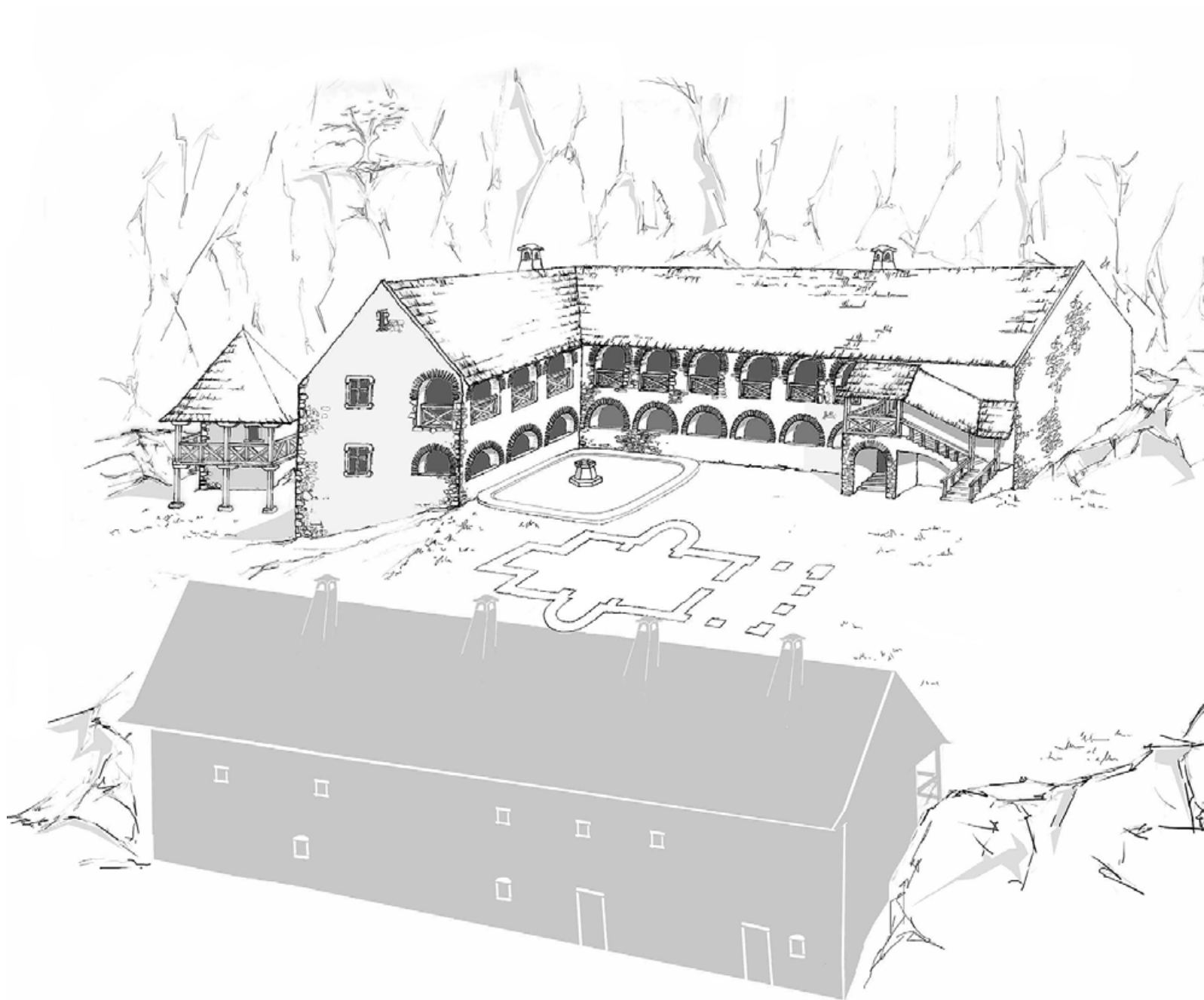
У примењеним конструктивним решењима, односно према начину зидања и моделовању камене пластике, београдска Палата блиска је средњоевропском наслеђу. Сводови и сегментни луци, затим обрада портала и прозора, а нарочито пластични украс фонтане у великој сали,

Сл. 127. Палата, фонтана из велике дворане, реконструкција првобитног изгледа

препознатљив су израз градитељства из раздобља позне готике. Са друге стране, трем са зиданим лучним аркадама има своје узоре и у архитектури византијског света. Не наводећи сличне, бројне примере, довољно је поменути манастирске целине Свете Горе, где аркадни трем представља једну од основних одлика стамбених здања, како средњовековних, тако и оних из познијих раздобља.⁴⁰⁴

Сажимајући напред изложена запажања, могло би се закључити да је Палата у комплексу београдског манастира Успења Богородице грађена у духу средњоевропског позноготичког градитељства, уз препознатљиве елементе старијег српског наслеђа. Подигнута је, без сумње, по жељи београдског митрополита. Можда је њен ктитор био митрополит Григорије, који је 1440–1441. године у

Сл. 128. Палата – замисљени изглед средином 15. века

пратњи деспота Ђурђа боравио у Дубровнику, где је на чување оставио неке драгоцености београдске цркве.⁴⁰⁵ Изградња Палате указивала би на још увек очувану економску моћ Успенског манастира, у чијем су се поседу раније налазила многа имања, поред осталих и рудник Рудиште. Са друге стране, овај подухват је сигурно помогао и деспот Ђурђе који је, може се поуздано претпоставити, водио бригу о београдском катедралном храму.

Палата београдског митрополита грађена је у време када се град налазио под влашћу угарског краља. Повезаност Београда са средњоевропским подручјем и релативна изолованост од српског залеђа пресудно су утицали на обликовање овог здања. Међутим, поред ове чињенице ваљало би истаћи и запажање о отворености српских грађана Београда, као и православног црквеног прелата, ка прихватању страних културних утицаја изван иноверног византијског културног круга. Та појава у српској средини веома је уочљива још у време деспота Стефана, али је касније, услед интензивнијих веза са Угрима, све више долазила до изражаја. Прихватање, условно речено, европских културних тековина нарочито је уочљиво у областима оновремене српске дијаспоре у земљама северно од Саве и Дунава. Био је то почетак једног процеса који ће у потоњим столећима обележити значајне правце културног развоја српског народа.

Обновљени комплекс Успенског манастира, са својим новим резиденцијалним здањем убрзо је пострадао, делећи судбину града приликом турске опсаде 1456. године. Приликом првог бомбардовања Београда, уз друга доњоградска здања, била је оштећена и Палата. На основу чињеница, посведочених током археолошких истраживања, две велике камене топовске кугле пробиле су кров и спратну конструкцију, заривши се у тло испод пода просторије 4, где су остале сачуване све до наших дана. Није познато да ли је том приликом оштећена још нека грађевина у комплексу манастира, али је таква могућност сасвим извесна. Порушено и оштећено, изгледа, убрзо је обновљено, а живот у манастиру настављен. Током друге половине 15. века ту су столовали митрополит Јоаникије, поменут у документу краља Матије Корвина из марта месеца 1479. године,⁴⁰⁶ и Филотеј који се две године касније у једном запису наводи као »новоосвештани митрополит београдски.«⁴⁰⁷ Почетком 16. века на челу београдске цркве био је Григорије,⁴⁰⁸ а потом Теофан, који је 1509. године писао московском кнезу, жалећи се на тешко стање своје цркве.⁴⁰⁹ Последњи поглавар за кога се зна да је

столовао у Успенском манастиру, пре турског освајања 1521. године, био је митрополит Максим, бивши српски деспот Ђорђе Бранковић, који је преминуо у Крушедолу 1516. године.⁴¹⁰

У освит 16. века Успенски манастир је, лишен својих некадашњих посуда и потпоре српских деспота, преживљавао тешке дане. Уломци малтера са више слојева бојења, који потичу из порушених просторија Палате, представљају последњи траг обичног, немарно изведеног кречења. Ово фрагментарно, али речито сведочанство указује на постепено пропадање некада монументалне митрополитске резиденције, пре њеног коначног разарања.

У време турске опсаде, која је предходила запоседању града, манастир Успења Богородице тешко је пострадао. Након неуспеле одбране, Турци су у Доњи град продрли осмог августа 1521. године, а браниоци са преосталим становништвом потражили су спас у горњоградском утврђењу и замку, узалудно чекајући помоћ угарског краља. Међу драгоценостима које су понели налазиле су се, без сумње, и реликвије из катедралног храма. Пре повлачења, спаљена су напуштена здања доњоградског насеља.⁴¹¹ Том приликом, у пламену су нестала и здања Успенског манастира. Траг пожара, који је уништио Палату, уочен је на свим истраженим површинама. Након коначног турског запоседања Београда, црква Успења Богородице претворена је у цамију султана Сулејмана. Освајач града је ту, већ 30. августа 1521. године, клањао цума намаз – главну исламску молитву петком.⁴¹² Драгоцене реликвије, које су ту некада чуване, заплењене су и заједно са заробљеним српским грађанима упућене за Цариград.⁴¹³

Претварањем у цамију, која ће током наредна два столећа остати најпоштованија исламска богомоља турског

404 Дероко, Ненадовић 1971, 19–40.

405 Јанковић, Мар. 1985, 153.

406 Калић 1967, 310.

407 Стојановић 1902, 351 на ст. 111.

408 Калић 1967, 310.

409 Димитријевић 1903, 16–17.

410 Калић 1967, 310.

411 Калић 1967, 255.

412 Елезовић, Шкриванић 1956, 66.

413 Руварац 1881, 1–5.

414 Поповић 2000, 201–220.

415 Лазаревић 1966, 65–72.

416 Шабановић 1970, 18.

417 Đurić–Zamolo 1977, 88.

418 Đurić–Zamolo 1977, 109.

Београда, стара црква Успења Богородице поштеђена је рушења. Од њеног уништеног хришћанског мобилијара преостао је само уломак агијазме. Црквена звона су разбијена, што је иначе била турска пракса, и на лицу места претопљена. О том чину сведочи један мањи бронзани фрагмент са делом натписа, који је срећним стицајем околности остао сачуван. Затечене фреске су прекречене, али није познато у којој мери је сама грађевина била преправљена. У складу са правилима исламског богослужења, у оквиру затеченог јужног зида подигнут је михраб, а ту се, вероватно, налазио и мимбар. Временом су, претпостављамо, вршене и друге преправке, а без сумње и доградње. Један аналогни пример – остаци некадашње цркве, касније џамије у смедеревском Великом граду, показује да су те преправке могле бити и доста обимне.⁴¹⁴ Судаћи по изгледу града, сачуваном на дрворезу Ј. Б. Гумпа из 1688. године, некадашња црква у подножју дунавске падине представљала је релативно скромно здање без куполе.⁴¹⁵ Био је то, свакако, резултат неке од познијих обнова.

За разлику од цркве, зидови западног краја спаљене Палате су готово у целости порушени, док је источни део дуго остао у рушевинама. На том простору граде се скромне колибе и образује део турског насеља – махала Цареве џамије, у којој се 1560. године налазило 8 кућа.⁴¹⁶ У истом раздобљу, за владе султана Сулејмана, у подножју заравни ниже некадашњег манастира, подигнут је каравансарај – велико и солидно грађено здање покривено оловом.⁴¹⁷

Готово читаво столеће након турског освајања Београда, на рушевинама Палате, већ увелико засутим шутом и насипима, гради се ново пространо здање које смо озна-

чили као Грађевину IV. У њен корпус укључена је је цела подрумска етажа старијег здања, као и северни зид некадашњег предворја са готичким порталом. Обликом своје основе, али и солиднијим начином зидања, ова грађевина у извесној мери одступа од уобичајених објеката турске стамбене архитектуре. У питању је, вероватно, било неко здање јавног карактера, можда мектеб – школа за основно верско образовање, какве су по правилу постојале уз сваку значајнију џамију.⁴¹⁸ Даље ка истоку, над зидовима старе Грађевине VI, подигнута је нова – Грађевина V. Грађевина је, по свему судећи, у исто време када и суседно здање уз џамију, односно у првим деценијама 17. века, али остаје нејасно која јој је била намена. Обе ове грађевине порушене су у време аустротурских борби 1688–1690. године, али је Царева џамија – стара црква Успења Богородице, изгледа остала поштеђена разарања.

Њена судбина окончана је у време наредне аустријске опсаде Београда. Наиме, 14. августа 1717. године погођено је турско складиште барута, које се налазило у суседном здању – султан Сулејмановом каравансарају. У снажној експлозији, порушене су готово све зграде која су се тада налазиле у Доњем граду. Међу њима, разорена је и некадашња црква – саборни храм средњовековног Београда. Неколико година касније, током обимних аустријских нивелационих радова, њене рушевине су ишчезле заједно са заравни на којој је пре турског освајања стајао манастир Успења Богородице. У исто време, високи насипи осути са Горњег града, прекрили су преостале рушевине Палате – последње сведочанство о овој знаменитој београдској светињи.

Библиографија

von Alberti 1957 – H.-J. von Alberti, *Mass und Gewicht, geschichtliche und tabellarische Darstellungen von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Akademie Verlag, Berlin, 1957.

Андрејевић 1976 – А. Андрејевић, *Претварање цркава у џамије*, Зборник за ликовне уметности 12 (1976), Матица српска, Нови Сад, 99–117.

Aslanapa 1965 – O. Aslanapa, *Türkische Fliesen und Keramik in Anatolien*, Istanbul, 1965.

Бајаловић 1977 – М. Бајаловић–Хаџи-Пешић, *Средњовековном Београду у походе*, Београд, 1977.

Бајаловић 1978 – М. Бајаловић–Хаџи-Пешић, *Најстарији изгледи Београда у ликовним изворима*, Годишњак града Београда XXV (1978), 107–119.

Бајаловић 1980 – М. Бајаловић–Хаџи-Пешић, *О дрворезу Београда из 1522. године*, Зборник за ликовне уметности 16 (1980), Матица српска, Нови Сад, 261–268.

Бајаловић 1984 – М. Бајаловић–Хаџи-Пешић, *Накни VIII–XVIII века у Музеју града Београда*, Збирке и легати, Каталог XV, Београд, 1984.

Бајаловић 1984а – М. Бајаловић–Хаџи-Пешић, *Налази турске керамике из Изника у Србији*, у: В. Хан (ур.), Градска култура на Балкану (XV–XIX век), Књига 1, Зборник радова, Балканолошки институт Српска академија наука и уметности, Посебна издања 20, Београд, 1984, 311–329.

Бајаловић 1996 – М. Бајаловић–Хаџи-Пешић, *Унутрашње утврђење београдског града IV*, Годишњак града Београда XLIII (1996), 37–55.

Банк [S.A.] – А. В. Банк, *Византијско искуство в собраниях Советскою Союза*, Советский художник, Ленинград–Москва, [S.A.].

Barišta 1988 – Н. Ö. Barišta, *Turkish handicrafts*, Art book series: 11, Ministry of culture and tourism publications: 974, Ankara, 1988.

Barnea 1967 – I. Barnea, *Ceramica de import*, in: *Dinogetia I, Asezarea feudala timpurie de la Bisericuța–Garvan*, București 1967, 229–276.

Baumgartner, Krueger 1988 – E. Baumgartner, I. Krueger, *Phönix aus Sand und Asche – Glas des Mittelalters*, München, 1988.

von Beckerath 1913 – A. von Beckerath, *Die Majolikasammlung, Rudolpt Lepke's Kunst–Auktions–Haus*, Berlin W 35, Katalog 1691, Berlin, 1913.

Bencze 2000 – Z. Bencze, *Török rézedények a Hadtörténeti múzeum udvarán*, Budapest Régiségei XXXV (2002), 461–468.

Бикић 1992 – В. Бикић, *Позноантички бронзани свећњаци са Београдске тврђаве*, Саопштења Републичког завода за заштиту споменика културе XXIV (1992), 223–228.

Бикић 1994 – В. Бикић, *Средњовековна керамика Београда*, Археолошки институт, Посебна издања, књига 25, Београд, 1994.

Бикић 1994–1995 – В. Бикић, *Трговински промет у Београду у 15. веку*, Старијар XLV–LXVI (1994–1995), 83–99.

Bikić (2000) – V. Bikić, *Vizantijski import i uticaji među arheološkim nalazima iz naselja i nekropola u Srbiji (11–15. vek)*, doktorska disertacija u rukopisu, Beograd, 2000.

Bikić 2002 – V. Bikić, *The appearance of vessels of majolica in Serbian towns in the Danube Basin (the 15th and 16th centuries)*, Faenza LXXXVIII/1–6 (2002), 35–46.

Bikić 2003 – V. Bikić, *Gradska keramika Beograda (16–17. vek)*, Arheološki institut, Posebna izdanja, knjiga 39, Beograd, 2003.

Бикић, Поповић 2001 – В. Бикић, М. Поповић, Критике: М. Цуњак, *Бронзани свећњаци и кадионице из смедеревске тврђаве* (Саопштења ХХИХ/1997), Старинар LI (2001), 193–194.

Bjelajac, Ivanišević 1991 – Lj. Bjelajac, V. Ivanišević, *Les témoignages archéologique des Grandes invasions à Singidunum*, Starinar XLII (1991), 123–139.

Blake, Hughes 2003 – H. Blake, M. J. Hughes, *The introduction of tin-glazed ceramics in North-Western Europe: New data from The British museum neutron analysis programme*, Ch. Bakirtzis (ed.), Actes du VIIe Congrès International sur la Céramique Médiévale en Méditerranée (Thessaloniki, 11–16 Octobre 1999), Athènes, 2003, 447–454.

Bojani, Ravanelli Guidotti, Fanfani 1985 – G. C. Bojani, C. Ravanelli Guidotti, A. Fanfani, *La donazione Galeazzo Cora – ceramiche dal medioevo al XIX secolo*, Vol. 1, Museo Internazionale delle ceramiche in Faenza, Fabri editori, Milano, 1985.

Bojanić 1974 – D. Bojanić, *Turski zakoni i zakonski propisi iz XV i XVI veka za smederevsku, kruševačku i vidinsku oblast*, Zbornik za istočnjačku istorijsku i književnu građu, knjiga 2, Istorijski institut, Beograd, 1974.

Borsos 1963 – B. Borsos, *Die Glaskunst im alten Ungarn*, Corvina Verlag, Budapest, 1963.

Брмболић 1985 – М. Брмболић, *Предмети од бронзе, бакра и стакла из манастира Намасије*, Зборник Музеја примењених уметности 28–29 (1984–1985), 83–92.

Брмболић 1987 – М. Брмболић, *Оруђа XIII–XIV века у средњем Поморављу*, Параћин, 1987.

Брмболић 2000 – М. Брмболић, *Средњеveковна оруђа од твожђа у Војводини*, Панчево, 2000.

Brokijer 1950 – B. de la Brokijer, *Putovanje preko mora*, Beograd, 1950.

Buzás 1995 – G. Buzás, *The remains of the royal palace of Vissgrád from the angevin period*, in: J. Laszlovszky (ed.), *Medieval Vissgrád*, Budapest, 1995, 10–28.

Бунарџић 2002 – М. Бунарџић, *Капшалој археолошких налаза*, у: Свети Георгије у Дабру, ур. Саво Дерикоњић, Прибој, 2002, 127–206.

Busuioc, Valceanu 1976 – E. Busuioc, D. Valceanu, *Ceramica din asezarea medievala de la Basarabi–Calafat (sec. al XIV-lea)*, Studii și cercetări de istorie veche 27/4 (1976), 495–516.

Byzance 1992 – *Byzance, L'art byzantine dans les collections publiques françaises* (Exhibition Catalogue), Musée du Louvre, 3 novembre 1992–1er février 1993, Paris, 1992.

Byzantine Glazed Ceramics 1999 – *Byzantine Glazed Ceramics. The Art of Sgraffito* (ed. D. Papanikola-Bakirtzi), Greek Ministry of Culture – Museum of Byzantine Culture, Athens, 1999.

Byzantium 1994 – *Byzantium, Treasures of Byzantine Art and Culture from British Collections*, ed. D. Buckton, Published for the Trustees of British Museum, London, 1994.

Van de Winckel 1970 – M. A. Van de Winckel, *Introduction sommaire à l'étude des signes lapidaires de Roumanie*, in: Pagini de veche arta Romaneasca de la origini pina la sfirșitul secolului al XVI-lea, Academia Republicii socialiste Romania – Institutul de istoria artei, București, 1970, 169–261.

Veres 1982 – L. Veres, *Üvegművészeti emlékek a XVI–XIX. Századból*, Diósgyőri vármúzeum, Déryné-ház, Miskolc, 1982.

Vetnić 1983 – S. Vetnić, *Medieval weapons and implements deriving from the middle Morava Bassain*, Balcanoslavica 10, Beograd, 1983, 137–157.

Виловски 1911 – Т. Ст. Виловски, *Мешаморфоza Београда*, Београд, 1911.

Винавер 1970 – В. Винавер, *Прејлед историје новца у југословенским земљама (XVI–XVIII век)*, Историјски институт, Посебна издања, књига 13, Београд, 1970.

Влајинац 1961 – М. Влајинац, *Речник наших старих мера у шоку векова, I свеска*, Српска академија наука и уметности, Посебна издања, књига CCCXLIX, Одељење друштвених наука, књига 40, Научно дело, Београд, 1961.

Влајинац 1964 – М. Влајинац, *Речник наших старих мера у шоку векова, II свеска*, Српска академија наука и уметности, Посебна издања, књига CCCLXXII, Одељење друштвених наука, књига 47, Научно дело, Београд, 1964.

Влајинац 1968 – М. Влајинац, *Речник наших старих мера у шоку векова, III свеска*, Српска академија наука и уметности, Посебна издања, књига CDXVIII, Одељење друштвених наука, књига 63, Научно дело, Београд, 1968.

Влајинац 1974 – М. Влајинац, *Речник наших старих мера у шоку векова, IV свеска*, Српска академија наука и уметности, Посебна издања, књига CDLXXII, Одељење друштвених наука, књига 74, Научно дело, Београд, 1974.

Voit 1956 – P. Voit, *Hunyadi Mátyás budavári majolikagyártó műhelye*, Budapest Régiségei XVII (1956), 73–150.

Вујовић 1968 – Б. Вујовић, *Нашинес гесџоџа Стефана Лазаревића*, Зборник за ликовне уметности 4 (1968), Матица српска, Нови Сад, 175–189.

Gaál 1983 – A. Gaál, *A Szekszárdi múzeum hódoltságkori rézedényei*, Communicationes Archaeologicae Hungariae 1983, 163–186.

Gádor 1973 – J. Gádor, *Középkori templom és temető az edelényi Csebi-dülöben*, A Miskolci Herman Ottó múzeum közeményei 12 (1973), 26–36.

Георгиева 1974 – С. Георгиева, *Керамикаџа оџ гвореца на Царевеи*, у: Царевград Търнов, Том 2, Софија, 1974, 7–186.

Георгиева 1985 – С. Георгиева, *Грџнчарство*, у: Средновековният Червен, Том 1: Цитаделата на града, Софија, 1985, 133–165.

Георгиева, Бучински 1959 – С. Георгиева, Д. Бучински, *Староџо златџарство във Враца*, Издание на Българската академия на науките, Софија, 1959.

Gerevich 1958 – L. Gerevich, *Mittleuropäische Bauhütten und die Spätgotik*, Acta historiae artium Academiae sciatiarum Hungaricae V/3–4 (1958), 241–284.

Gerevich 1966 – L. Gerevich, *A Budai vár feltárása*, Budapest 1966.

Gerevich 1967 – L. Gerevich, *Réflexions sur le château de Buda à l'époque du roi Mathias*, Acta Historiae Artium XIII/1–2 (1967), 123–132.

Gerevich 1971 – L. Gerevich, *The Art of Buda and Pest in the Middle Ages*, Budapest, 1971.

Gerelyes 1979 – I. Gerelyes, *Egy török és magyar borbélymester hagyatéki leltára a XVI. Századból*, Folia Historica 7 (1979), 17–37.

Gerelyes 1988 – I. Gerelyes, *Oszmán-török férfiváz az Esterházy gyűjteményből*, Folia Archaeologica XXXIX (1988), 227–240.

von Gladis 1998 – A. von Gladis, *Schmuck im Museum für islamische Kunst*, Veröffentlichungen des Museums für Islamische Kunst, Band II, Museum für Islamische Kunst-Staatliche Museen zu Berlin, Berlin, 1998.

Glas 1973 – *Europäisches und aussereuropäisches Glas*, Museum für Kunsthandwerk, Katalog, Frankfurt am Main, 1973.

Грујић 1939 – Р. Грујић, *Духовни живоџи*, у: Војводина I – Од најстаријих времена до велике сеобе, ур. Д. Ј. Поповић, Историјско друштво у Новом Саду, Нови Сад, 1939, 330–414.

Guillou 1986 – A. Guillou, *Les outils dans les Balkans du Moyen Age à nos jours I–II*, Paris, 1986.

Gyürky 1981 – K. H. Gyürky, *Az üveg, Katalógus*, Monumenta hiostorica budapestiensia V, Budapest, 1981.

Davidson 1952 – G. R. Davidson, *The Minor Objects*, Corinth, Vol. XII, The American School of Classical Studies in Athens, Princeton–New Jersey, 1952.

Denny 1977 – W. B. Denny, *The ceramics of the Mosque of Rüstem Pasha and the environment of change*, Garland Publishing, New York–London, 1977.

Дероко 1953 – А. Дероко, *Београдска икона Боџородице у Цариграду*, Стариџар III–IV (1953), 217–222.

Deroko 1963 – A. Deroko, *Quelques mots sur les plus anciens gros canon turcs*, Armi Antiche, Torino, 1963, 169–178.

Дероко, Ненадовић 1970 – А. Дероко, С. Ненадовић, *Конаџи маџнастџира Хиландара*, Споменик Српске академије наука и уметности 120, Београд, 1970, 19–40.

Diaconu, Baraschi 1977 – P. Diaconu, S. Baraschi, *Paciul lui Soare II: Asezarea medievala (secolele XIII–XV)*, București, 1977.

Димитријевић 1903 – С. Димитријевић, *Документи који се тиџчу односа између српске цркве и Русије у XVI веку*, Споменик Српске краљевске академије 39, Београд, 1903, 16–33.

Динић 1951 – М. Динић, *Грађа за историју Београда у средњем веку*, књига I, Београд, 1951.

Динић 1958 – М. Динић, *Грађа за историју Београда у средњем веку*, књига II, Историјски архив Београда, Београд, 1958.

Дражић 2003 – Ј. Дражић, *Сточарство и земљорадња, Предмети из етнографске збирке Музеја Срема*, Каталог изложбе, Музеј Срема, Сремска Митровица, 2003.

Друмев 1962 – Д. Друмев, *За някои златарски паметници от Чипровци*, Известия на Института за изобразителни изкуства V (1962), 78–87.

Duret-Robert 1980 – F. Duret-Robert, *Les faïences à émail bleu foncé*, *Connaissance des arts* 339 (1980), 99–104.

Ђурић 1985 – С. Ђурић, *Манастир Љубостина*, Републички завод за заштиту споменика културе, Научно-популарне монографије 3, Београд, 1985.

Ђурић-Zamolo 1977 – D. Đurić-Zamolo, *Beograd kao orijentalna varoš pod Turcima 1521–1867*, Београд, 1977.

Early Christian nad Byzantine Art 1947 – *Early Christian nad Byzantine Art*, Exhibition held at the Baltimore Museum of Art, April 25 – June 22, The Walters Art Gallery – Department of Art and Archaeology of Princeton University and Dumberton Oaks Research Library and Collection of Harvard University, Baltimore, 1947.

Евлија Џелеби 1957 – Evlija Čelebi, *Putopis, odlomci o jugoslovenskim zemljama I*, (uvod i komentari Н. Šabanović), Sarajevo, 1957.

Елезовић, Шкриванић 1956 – Г. Елезовић, Г. Шкриванић, *Како су Турци после више опсада заузели Београд*, Српска академија наука и уметности, Одељење друштвених наука, серија прва, књига II, Београд, 1956.

Живот Стефана Лазаревића 1875 – Константин Филозоф, *Животи Стефана Лазаревића, десјотиа српској*, ed. В. Јагић, Гласник Српског ученог друштва XLII, Београд, 1875.

Животи краљева 1866 – Архиепископ Данило и други, *Животи краљева и архиепископа српских*, ed. Ђ. Даничић, Загреб, 1866.

Животи краљева 1988 – Данило Други, *Животи краљева и архиепископа српских*, превод Л. Мирковић, Просвета – Српска књижевна задруга, Београд, 1988.

Житије деспота Стефана 1989 – Константин Филозоф, *Животи десјотиа Стефана Лазаревића*, превод Л. Мирковић, Просвета – Српска књижевна задруга, Београд, 1989.

Иванић 1995 – Б. Иванић, *Накит из збирке Народној музеја од 15. до почетка 19. века*, Каталог збирке Уметност под турском влашћу, Народни музеј, Београд, 1995.

Иванић 1998 – Б. Иванић, *Прстијење српске средњовековне властеле*, Збирка Народног музеја у Београду, Народни музеј, Београд, 1998.

Иванишевић 1983 – В. Иванишевић, *Два налаза римској бронзаној новца IV века са Београдске шврђаве*, Нумизматичар 6 (1983), 77–95.

Иванишевић 1987 – В. Иванишевић, *Византијски новац са Београдске шврђаве*, Нумизматичар 10 (1987), 88–106.

Иванчевић 1970 – Д. Иванчевић, *Београдска шврђава и њене светиње*, Београд, 1970.

Inalcik 1983 – H. Inalcik, *Introduction to Ottoman metrology*, *Turcica XV* (1983), Louvain–Paris–Strasbourg, 311–347.

Јанковић, Мар. 1985 – М. Јанковић, *Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку*, Београд, 1985.

Јанковић 1983 – М. Јанковић, *Средњовековни уколи на Малом Калемегдану*, Годишњак град Београда XXX (1983), 9–19.

Јанковић 1996 – М. Јанковић, *О локацији Митрополијске цркве у Београду*, Гласник Српског археолошког друштва 12 (1996), 13–21.

Јерemić 1997 – М. Jeremić, *L'évolution du format des briques sur la territoire de la Serbie, de l'antiquité au moyen âge*, *Mélanges de l'École française de Rome, Moyen âge*, tome 109, Rome 1997, 7–20.

Калић 1967 – Ј. Калић, *Београд у средњем веку*, Београд, 1967.

Калић 1982 – Ј. Калић, *Византијски печати из Београда*, Зборник радова Византолошког института 21 (1982), 33–36.

Kandić 1998–1999 – O. Kandić, *Fonts for the Blessing of the Water in Serbian Medieval Churches*, *Zograf* 27 (1998–1999), 61–78.

Karamehmedović 1980 – M. A. Karamehmedović, *Umjetnička obrada metala*, Biblioteka Kulturno nasljeđe, Sarajevo, 1980.

Катанић 1988 – Н. Катанић, *Декоративна камена пласирика моравске школе*, Просвета – Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 1988.

Kéry 1965 – V. Kéry, *A Pápai katedrálisgyár története, A Veszprém megyei múzeumok közleményei* 4 (1965), 235–278.

Kozák 1986 – K. Kozák, *Kerámia történeti tanulmányok (Dunátúl)*, *A Veszprém Megyei múzeumok közleményei* 18 (1986), 327–351.

Kjellberg 1985 – P. Kjellberg, *Alchimie et céramique en terre d’Islam*, *Connaissance des arts* 396 (1985), 62–67.

Kovács 1984 – G. Kovács, *Török rézedények Szolnok megyéből*, *Archaeologiai Értesítő* 111.1 (1984), 78–91.

Kolba 1962 – J. Kolba, *Románkori feliratos sirkölap*, *Folia Archaeologica* XIV (1962), 111–123, T. XVIII–XIX.

Костић 1931 – Д. Костић, *Где је била кула Небојина*, Београд, 1931.

Костић, М. 1926 – М. Костић, *Историја франчевачког манастира у Београду*, Прилози за књижевност, историју, језик и фолклор VI, Београд, 1926, 191–197.

Koch 1977 – P. Koch, *Das Reihengräberfeld bei Schretzheim I–II*, Berlin, 1977.

Kralovánszky 1955 – A. Kralovánszky, *A kerepesi későközépkori ezüstökcs*, *Archaeologiai Értesítő* 82.2 (1955), 190–201.

Крамаровский 2001 – М. Г. Крамаровский, *Золото Чингисидов: культурное наследие Золотой Орды*, Государственный Эрмитаж, Санкт-Петербург, 2001.

Kudelková, Zeminová 1961 – A. Kudelková, M. Zeminová, *Habánská fajans v Umeleckoprumyslovém museu v Praze a v Brně*, Praha, 1961.

Kürkman 1991 – G. Kürkman, *Osmanlılarda ölçü ve tartılar*, Ibrahim Paşa Sarayı – Sultanahmet, [S. L.], 1991.

Kybalová, Novotná 1981 – J. Kybalová, J. Novotná, *Habánská fajans 1590–1730*, Umeleckoprumyslové museum v Praze – Moravská galerie v Brně, Praha–Brno, 1981.

Лазаревић 1966 – М. Лазаревић, *Тврђава и траг Београд крајем XVII века на плану Ј. Б. Гумиа*, Годишњак града Београда XIII (1966), 65–72.

Lane 1957 – A. Lane, *The Ottoman pottery of Isnik*, *Ars Orientalis* II (1957), 247–281.

Liverani 1958 – G. Liverani, *La maiolica italiana, Sino alla comparsa della porcellana Europea*, Electa editrice, Milano, 1958.

Liverani 1960 – G. Liverani, *Un recente ritrovamento di ceramiche trecentesche a Faenza*, *Faenza* XLVI/2 (1960), 31–51.

Lovag 1999 – Z. Lovag, *Mittelalterliche Bronzegegenstände des Ungarischen Nationalmuseums*, *Catalogi Musei Nationalis Hungarici*, *Seria Archaeologica* III, Budapest, 1999.

Mazzucato 1998 – O. Mazzucato, *Il paesaggio nella ceramica graffita veneziana*, *Archeologia Veneta* XVI–XVII–XVIII/1993–1994–1995 (1998), 133–160.

Maksimović, Popović 1990 – Lj. Maksimović, M. Popović, *Les sceaux byzantins de la région danubienne en Serbie I*, *Studies in Byzantine sigillography* 2, *Dumbarton Oaks*, Washington D. C., 1990, 213–234.

Maksimović, Popović 1993 – Lj. Maksimović, M. Popović, *Les sceaux byzantins de la région danubienne en Serbie*, *Studies in Byzantine sigillography* 3, *Dumbarton Oaks*, Washington D. C., 1993, 113–142.

Mariacher 1964 – G. Mariacher, *Il vetro europeo dal XV al XX secolo*, Istituto geografico de Agostini, Novara, 1964.

Marjanović 1970 – G. Marjanović-Vujović, *Beograd, naselja u utvrđenim podgrađima*, *Arheološki pregled* 12 (1970), 160–163.

Марјановић 1973 – Г. Марјановић-Вујовић, *Кућа из групе половине XVII века ошћојана у утврђеном подграђу Београдског града – Доњем граду*, Годишњак града Београда XX (1973), 201–226.

Марјановић 1977 – Г. Марјановић-Вујовић, *Крстиви од VI до XII века из збирке Народног музеја*, Народни музеј, Београд, 1977.

Matković 1893 – P. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI veka* (putopis S. Gerlaha), *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 116, Zagreb, 1893.

Marçais, Poinssot 1952 – G. Marçais, L. Poinssot, *Kairouanais IXe au XIIIe siècle: reliures, verreries, cuivres et bronzes, bijoux*, *Notes and Documents* XI, Fasc. 2, Direction des antiquités et arts, Tunis, 1952.

Медаковић 1950 – Д. Медаковић, *Београд на старим гравиранима*, Београд, 1950.

Menclová 1972 – D. Menclová, *Českeé hradi*, tom II, Praha 1972.

Migeon 1907 – G. Migeon, *Manuel d’art musulman II, Les arts plastiques et industriels*, Paris, 1907.

Miklós 1986 – Zs. Miklós, *15. századi telekasomok vácott a Szechenyi utcában*, *Archaeologiai Értesítő* 113/2 (1986), 237–254.

Милошевић 1990 – Д. Милошевић, *Накић од XII до XV века из збирке Народног музеја*, Народни музеј, Београд, 1990.

- Миловановић 1985** – Д. Миловановић, *Уметничка обрада не-племенићких метала на тлу Србије (од позне антике до 1690. године)*, Београд, 1985.
- Moore Valeri 1989** – А. Moore Valeri, *La tipologia italo-moresca ed i primi stemmi Medicei sulla maiolica: chiave per la rilettura di un affresco*, Faenza LXXV/4–6 (1989), 159–167.
- Moršakova 2000** – Е. А. Moršakova, *Reliquary of the Right Hand of St. Constantine the Great*, in: А. Lidov (ed.), *Cristian Relics in the Moscow Kremlin*, Moskva, 2000, 126–128.
- McNulty 1971** – R. H. McNulty, *Common beverage bottles: their production, use, and forms in seventeenth- and eighteenth- century Netherlands, Part I*, Journal of Glass Studies XIII (1971), 91–119.
- Накић 1958** – Љ. Накић, *Цамије у Београду*, Годишњак града Београда V (1958), 151–206.
- Nikolić 1956** – D. Nikolić, *Tipološki razvoj tamuze od XIV–XV veka*, Vesnik Vojnog muzeja 3, Beograd 1956, 61–79.
- Овчаров, Хаджиева 1992** – Н. Овчаров, Д. Хаджиева, *Средно-вековнији манастир в. Гр. Кърджали – център на епископията Ахридос (XI–XIV в.)*, Разкопки и проучвания XXIV, София, 1992.
- Pávai 2000** – É. Pávai, *Ellésmonostor kutatása*, in: A közérkőri dél-Alföld és Szer (ed. T. Kollár), Szeged, 2000, 219–232.
- Пантић 1988** – Н. Пантић, *О теолошкој историји ширећ погручја београдске тврђаве*, Београдска тврђава у прошлости, садашњости и будућности, Српска академија наука и уметности, Београд, 1988, 91–102.
- Paulsen 1967** – P. Paulsen, *Alamanische Adelsgräber von Niederstotzingen*, Stuttgart, 1967.
- Петковић, В. 1950** – В. Петковић, *Прећлед црквених сјоменика кроз ћовесницу српској народа*, Београд, 1950.
- Петковић Ј. 1998** – Ј. Петковић, *Сћо двадесетћ ћетћ година за-конске метролоије Југославије*, Каталог изложбе: Галерија науке и технике Српске академије наука и уметности, Музеј науке и технике, Савезни завод за мере и драгоцене метале, Београд, 1998.
- Петковић Ј. и други 1993** – Ј. Петковић, М. Шешић, И. Аничин, И. Гржетић, *Физичко-хемијска инћерћрећација корозије сћарих бронзаних и месинјаних ћетћова*, Гласник Српског археолошког друшћва 9 (1993), 115–120.
- Petrović 1976** – Ђ. Petrović, *Dubrovačko oružje u 14. veku*, Vojni muzej, Beograd 1976.
- Piper 1967** – O. Piper, *Burgen Kunde*, München, 1967.
- Polak 1969** – А. Polak, *The «ip olufsen weyse», illustrated price-list of 18th century Norwegian glass*, Journal of Glass Studies XI (1969), 86–104.
- Поповић, Д. 2003** – Д. Поповић, *Реликвије Св. Петћке – gloria Bulgariae, gloria Serviae*, in: Бугарска и Србија у оквирима визанћиске цивилизације, саопштење са научног скупа, Софија 2003, у штампци.
- Поповић, И. 1988** – И. Поповић, *Антићчко оруће од ћвожћа у Србији*, Београд, 1988.
- Поповић 1970** – М. Поповић, *Ућврћене средњовековне каћије на С–И бедему Беоћрадској трада*, Београдска тврђава IV, Саопштења Завода за зашћиту споменика културе града Београда 9, Београд, 1970.
- Роровић 1977** – М. Роровић, *Beogradska tvrđava, Dunavska padina*, Arheološki pregled 19 (1977), 101–103.
- Поповић 1978** – М. Поповић, *Средњовековна ћрегћраћа Беоћрадској трада*, Годишњак града Београда XXV (1978), 121–131.
- Роровић 1978а** – М. Роровић, *Beograd, Donji grad – podnožје Dunavske padine*, Arheološki pregled 20 (1978), 113–116.
- Поповић 1979** – М. Поповић, *Средњовековна црква Успћена Ботородище*, Зборник Народног музеја IX–X (1979), 497–512.
- Роровић 1980** – М. Роровић, *Beogradska tvrđava, podnožје Dunavske padine*, Arheološki pregled 21 (1980), 147–149.
- Поповић 1982** – М. Поповић, *Беоћрадска тврђава*, Археолошки институт, Посебна издања, књига 18, Београд, 1982.
- Поповић 1995/96** – М. Поповић, *Манастир Св. Варваре на Рељиној традини код Новој Пазара*, Саопштења Републичког завода за зашћиту споменика културе XXVII–XXVIII (1995/96), 95–121.
- Роровић 1999** – М. Роровић, *Tvrđava Ras*, Arheološki institut, Posebna izdanja, knjiga 34, Beograd, 1999.
- Поповић 2000** – М. Поповић, *Ка ћроблему средњовековних цркви Смедеревској трада*, Старићар L (2000), 201–220.

Popović, Ivanišević 1982 – M. Popović, V. Ivanišević, *Beogradska tvrđava, Donji grad – podnožje dunavske padine*, Arheološki preglad 23 (1982), 132–136.

Поповић, С. 1994 – С. Поповић, *Крсти у кругу*, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 1994.

Pohl 1974 – A. Pohl, *Ungarische Goldgulden des Mittelalters (1325–1540)*, Graz, 1974.

Pohl 1982 – A. Pohl, *Münzzeichen und Meisterzeichen auf Ungarischen Münzen des Mittelalters 1300–1540*, Budapest, 1982.

Протић 1889 – К. Протић, *Огломци из историје Београда*, Годишњица Н. Чупића X, Београд, 1889, 10–64.

Pyle 1977 – N. S. Pyle, *Ottoman okka weights*, Belleten üç ayda bir çikar XLI/161 (1977), Türk tarih kurumu basimevi, Ankara, 115–123.

Радојковић 1953 – Б. Радојковић, *Уметничка обрада метала*, Музеј примењене уметности, Београд, 1953.

Радојковић 1969 – Б. Радојковић, *Накиш код Срба*, Музеј примењене уметности, Београд, 1969.

Радојковић 1977 – Б. Радојковић, *Метал средњовековни*, у: Историја примењених уметности код Срба, I том, Средњовековна Србија, Београд, 1977, 79–94.

Радојковић 1993 – Б. Радојковић, *Средњовековна звона Богородице Градачке*, у: Богородица Градачка у историји српског народа, Научни скуп поводом 800 година Богородице Градачке и града Чачка, Чачак 1993, 115–123.

Rackam 1940 – B. Rackam, *Catalogue of Italian Maiolica I–II*, London, 1940.

Rice 1954 – D. C. Rice, *The seasons and the labors of the months in Islamic art*, *Ars Orientalis* 1 (1954), 1–39.

Rogers 1995 – J. M. Rogers, *Empire of the Sultans, Ottoman art from the collection of Nasser D. Khalili*, Musée d'art et d'histoire, Geneva, 1995.

Roux 1971 – J.–P. Roux (ed.), *Arts de l'Islam des origines à 1700, dans les collections publiques françaises*, Catalogue, Paris, 1971.

Rückert 1960 – R. Rückert, *Bilderhefte des Museums für Kunst und Gewerbe Hamburg II: Majolika*, Hamburg, 1960.

Руvaraц 1881 – И. Руvaraц, *О светињама београдске цркве 1521*, Гласник Српског ученог друштва XLIX (1881), 1–5.

Sándor 1961 – M. Sándor, *Adatok a középkori csontgomb- és gyöngykészítéshez*, *Folia Archaeologica* XIII (1961), 141–149.

Sándor 1963 – M. Sándor, *Középkori csontmegmunkáló műhely a Budai várpalotában*, Budapest Regisegei XX (1963), 147–124.

Светиоcтефанска хрисовула – *Светиоcтефанска хрисовула*, ed. Љ. Ковачевић, Споменик Српске краљевске академије IV, Београд, 1890.

Szabó 1954 – G. Szabó, *Falusi kovácsa XV–XVI. sz.-ban*, *Folia Archaeologica* VI (1954), 123–145, T. XXXI–XXXVII.

Claus 1971 – G. Claus, *Reihengräberfelder von Heidelberg–Kirchheim*, Freiburg, 1971.

Siklósi 1993 – G. Siklósi, *A Székesfehérvári szent Anna–Károlna környékén folytatott régészeti kutatások eredményei*, *Archaeologiai Értesítő* 120/1–2 (1993), 71–84.

Снегаров 1995 – И. Снегаров, *Историја на Охридската архиепископија*, том I, (друго фототипско издање), Софија, 1995.

Sözen, Güner 1988 – M. Sözen, S. Güner, *Arts in the age of Sinan*, Ministry of Culture and Tourism of the Turkish Republic, Istanbul, 1988.

Speltz [S. A.] – A. Speltz, *Les styles de l'ornement*, Milano, [S. A.]

Спиридоновић, Петковић 1995 – С. Спиридоновић, Ј. Петковић, *Мерења у свакодневном животоу и производњи*, Свет мерења, ур. С. Рибникар, С. Спиридоновић, Ј. Петковић, Каталог: Галерија Српске академије наука и уметности, Београд, 1995, 118–137.

Станчева 1962 – М. Станчева, *Флорентинска майолика ош XV в., намерена в Софија*, Известия на Института за изобразителни изкуства V (1962), 161–166.

Стевановић 1988 – П. Стевановић, *Геолошка основа Београдске тврђаве и њене околине*, Београдска тврђава у прошлости, садашњости и будућности, Српска академија наука и уметности, Београд, 1988, 75–90.

Стојановић 1902 – Љ. Стојановић, *Стари српски записи и написти I*, Београд, 1902.

Стојановић 1929 – Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма I*, Београд – Сремски Карловци, 1929.

Тасић 1988 – Н Тасић, *Праисторијске културе на палићу Београдске тврђаве*, Београдска тврђава у прошлости, садашњости и будућности, Српска академија наука и уметности, Београд, 1988, 103–109.

Temesváry 1961 – F. Temesváry, *Kulcsípúrok és zár-mechanizmusok fejlődése a XV. Szádban*, Folia Archaeologica XIII (1961), 151–181.

Технологији – *Българският средновековен град – Технологии*, ред. И. Штерева, К. Маламед, Център за изкуства «Сорос» – Фондация «Отворено общество», Археологически институт и музей [S. L.], [S. A.]

Томовић 1974 – Г. Томовић, *Морфологија ћирилских написана*, Историјски институт, Посебна издања, књига 16, Београд, 1974.

Трајковић 2002 – И. Трајковић, *Метално покућство и посуђе*, Каталог збирке Народног музеја у Нишу, Ниш, 2002.

Тричковић 1973 – Р. Тричковић, *Београдска тврђава и варош 1739–1789*, Годишњак града Београда XX (1973), 49–87.

Theiner 1859 – A. Theiner, *Vetera monumenta Hungariam sacram illustrancia I*, Romae, 1859.

Umur 1980 – S. Umur, *Osmanli padişan tuğralari*, Istanbul, 1980.

Fejer 1829 – G. Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, Budaе, 1829.

Фехејр 1963 – Г. Фехејр, *Към въпроса за периодизацията на турскиите занаятчийски памейници в Маждарскоото оит XVI и XVII в.*, Известия на Етнографския институт и музей VI (1963), 187–204.

Fehér 1959 – G. Fehér, *A Pécsi Janus Pannónius múzeum hódoltságkori török emlékei*, A Janus Pannónius múzeum évkönyve 1959 (1960), 103–149.

Fehér 1962 – G. Fehér, *Vases de cuivre Turcs dans le Musée National Hongrois*, Folia Archaeologica XIV (1962), 153–167.

Fehér 1963 – G. Fehér, *A Magyar nemzeti múzeum lelöhellyel jelölt hódoltságkori ezüstcsészéi*, Folia Archaeologica XV (1963), 87–105, T. X–XIX.

Fehér 1975 – G. Fehér, *Craftsmanship in Turkish-ruled Hungary*, Magyar Helicon, Corvina, 1975.

Fiocco, Gherardi 1989 – C. Fiocco, G. Gherardi, *Ceramiche Umbredal medioevo allo storicismo*, Parte seconda, Museo Internazionale delle Ceramiche in Faenza, Faenza, 1989.

Hamer 1975 – F. Hamer, *The potter's dictionary of materials and techniques*, London–New York, 1975.

Han 1956–57 – V. Han, *Orijentalni predmeti u renesansnom Dubrovniku*, Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom VI–VII (1956–57), Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1958, 115–137.

Хан 1970 – В. Хан, *Средњовековни примерак намеишаја из манастира Дечани*, Зборник Музеја примењене уметности 14 (1970), 31–41.

Han 1971–1972 – V. Han, *Verre à vitre découvert dans la ville haute de Belgrade*, Bulletin de l'association Internationale pour l'histoire de verre 6, Liege, 1971–1972, 151–152.

Хан 1972 – В. Хан, *Дуборез Србије, Македоније и суседних земаља у светлу орнаментике моравске школе*, у: Моравска школа и њено доба, Научни скуп у Ресави 1968, ур. В. Ј. Ђурић, Филозофски факултет, Одељење за историју уметности, Београд, 1972, 323–339, сл. 1–26.

Хан 1972а – В. Хан, *Прозорско ситакло XV и XVI века у Србији, поводом налаза ситакла у Горњем граду Београдске тврђаве*, Зборник за ликовне уметности 8 (1972), Матица српска, Нови Сад, 193–208.

Хан 1977 – В. Хан, *Коси и рој средњовековни*, у: Историја примењене уметности код Срба, I том: Средњовековна Србија, Београд, 1977, 181–193.

Hayes 1992 – J. W. Hayes, *The pottery: Excavations at Saraçhane in Istanbul*, Vol. 2, Princeton University Press and Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Princeton, New Jersey, 1992.

Himmelová, Procházka 1990 – Z. Himmelová, R. Procházka, *On the characteristic of some components of material culture and public health care of the town of Brno in the 16th–17th century*, in: Z. Smetánka, Ž. Jaromir (ed.), Studies in postmediaeval archaeology 1, Archaeological institut of Czechoslovak academy of sciences, Prague, 1990, 127–162.

Hoššo 1983 – J. Hoššo, *Prehľad vyvoja stredovekej keramiky na Slovensku*, Archaeologia Historica 8 (1983), 215–231.

Hume 1961 – I. N. Hume, *The glass wine bottle in Colonial Virginia*, Journal of Glass Studies III (1961), 91–117.

Cech 1987 – В. Cech, *Die mittelalterliche Keramik aus dem Kamp-tal und dem Horner Becken*, *Archaeologia Austriaca* 71 (1987), 173–302.

Classici dell'Arte 17 – *Classici dell'Arte 17, L'opera completa dei Van Eyck*, (Presentazione di) Raffaello Brignetti, (Apparati critici e filologici di) Giorgio T. Faggin, Rizzoli Editore, Milano, 1968.

Цуњак 1997 – М. Цуњак, *Бронзани свећњаци и кадионице из Смедеревске тврђаве*, Саопштења Републичког завода за заштити-ту споменика културе XXIX (1997), 125–135.

Цуњак 1998 – М. Цуњак, *Смедеревска тврђава, новија истра-живања*, Смедерево, 1998.

Чангова 1992 – Ђ. Чангова, *Перник, Том III: Крепостиња Перник VIII–XIV в.*, София, 1992.

Шабановић 1964 – Х. Шабановић, *Турски извори за историју Београда I/1*, Београд, 1964.

Шабановић 1970 – Х. Шабановић, *Урбани развојак Београда од 1521. до 1688*, Годишњак града Београда XVII (1970), 9–40.

Шкаламера, Поповић 1976 – Ш. Шкаламера, М. Поповић, *Нови подаци са плана Београда 1683*, Годишњак града Београда XXIII (1976), 33–58.

Waissenberger, Düriegl 1983 – R. Waissenberger, G. Düriegl (ed.), *Die Türken vor Wien – Europa und die Entscheidung an der Donau 1683* (Katalog), Historisches Museum der Stadt Wien, Wien, 1983.

Walters Art Gallery 1947 – *Early Christian and Byzantine Art*, Exhibition Catalogue, The Baltimore Museum of Art, Walters Art Gallery, Baltimore, 1947.

The Complex of the Medieval Metropolitan Church in Belgrade – Excavation of the Lower Town of the Belgrade Fortress Summary

THE SEARCH FOR THE LOST FACE of Medieval Belgrade has already preoccupied the thoughts of researchers for a long time. The city, established in a significant European strategic position, has frequently been the site of battles, war and devastation over the last two millennia. The urban settlement developed in the shadow of powerful fortifications. The city's progress most usually depended on the significance of the stronghold on the hill above the confluence of the Sava and Danube rivers, while its material well-being was connected to the number of soldiers permanently stationed there. During its long history Belgrade has been destroyed and rebuilt many times, usually not only as a result of the devastation of war, but also due to the clash of civilizations, each one eradicating the others. The last in succession, the Turkish conquest, resulted in the destruction of the Medieval urban structure and its transformation into an oriental *seher*. In the wars at the end of the 17th century and during the first half of the 18th, the old ramparts and towers were replaced by new fortifications. The former Medieval defended *areal* (the area encircled by the city walls) urban heart was changed into a bastioned artillery fortress. The Austrian attempt to transform Belgrade into an established European baroque town between 1717 and 1739 was frustrated by a new Turkish conquest. During these events not only did the older urban structures vanish, but to a large extent the relief of the area on which the established Medieval town was situated was transformed as well.

Researchers of this lost legacy thus face a very complex problem: how to attempt to see the stages of Belgrade's urban development by uncovering the remaining fragments, and viewing them through the flow of historical events. This interdisciplinary undertaking is marked by a whole series of new

discoveries along with insights into the direction of further future research. The preserved historical material, collected over many decades, has been dealt with to a greater degree. Extensive excavation of the Belgrade fortress – the former walled area of the established medieval town – has proceeded in several directions. It has traced the remains of the Inner Fortress – the former castle and court of Despot Stefan Lazarević, while the oldest Medieval layers in the Western Fortification have also been investigated. Of special significance are discoveries over many years from the remaining Medieval fortification, now mainly concealed in constructions of later bastion lines, which have led to a reliable definition of the outline of Medieval urban constructions and the way in which they were defended. Following these first stages of archaeological excavation, mainly completed in the mid 1970's, researchers have focused on the Lower Town. In this now open space, beneath the lawns and paths of a park, once lay the former Medieval town with houses, streets and public buildings. Its urban structure, in contrast to the fortifications which defended it, is still inadequately known. The research dealt with here aimed to offer an analysis of this, an especially important question for the history of Belgrade.

The most significant institutions of the Medieval town mainly lay within the defence framework of the Lower Town during the 15th century and later, right up to time of the Turkish conquest in 1521. Unfortunately, the fragmentarily preserved historical source materials give scanty data of this, while remaining traces are situated in in-filled layers of later periods. All churches and other Medieval Belgrade public buildings have disappeared. This caused much dilemma for researchers in their attempts to clarify the appearance of the

urban structure of the Lower Town and to determine the locations of vanished temples, especially the famous Cathedral of the Ascension of the Mother of God (*Uspenje Bogorodice*), which was also the see of the Belgrade Orthodox Metropolitan.

In order to study part of the Lower Town's urban structure, to accurately establish its location, and uncover the remains of this Medieval church, extensive archaeological excavation was carried out, whose results were presented in detail. In the course of preparation for access to excavation, a complete analysis of the preservation of source material was carried out, also including the work of earlier researchers who had faced the same questions. On the basis of the received results, areas were chosen for excavation, which lasted for two full decades without interruption.

In an attempt to more clearly display the discoveries to date, at the beginning we present the results of the study of historical material, with a commentary on the supposed location of the Church of the Ascension of the Mother of God. This is followed by a detailed report of the results obtained during archaeological excavation. Findings are treated according to their stratigraphic stratum, from the oldest Medieval layers right up to the early 18th century embankment. Special attention is paid to the remains of a monumental edifice, probably the Metropolitan's palace, belonging to the former complex of the Church of the Ascension of the Mother of God, whose total destruction together with the terrace on which it stood is confirmed.

During preparatory works for archaeological excavation of the whole Lower Town in 1976, a grid was set in place. The downhill lines of the grid squares measuring 5 x 5 m were designated Roman numerals, while lines parallel to the slope were marked with Latin letters. However, right at the start of excavation, the traces of a building were seen, which significantly widened the program of research. For this reason, the existing square lines were extended right up to the wall of the Upper Town, and new lines parallel with the detours of the slope were designated with numbers 1 to 15 (fig. 8).

Archaeological investigation of the Lower Town level, both at the foot of and on the Danube slope itself, started in 1977, and was completed (with occasional breaks) in 1997. The especially complex conditions for excavation imposed by removing layers of the embankment, over 20 m high, along with irregular, uncertain funding for the project, significantly influenced the dynamics of the work, and sometimes limited its extensive course. The applied excavation methods had to adapt to these conditions, so negative consequences were inevitable.

The stratigraphic stratum could not be studied in continuity, but only partially in many segments, which largely related to uncovering the remaining site. This greatly delayed the processes of deduction and prompt perception of the situation as a whole, and might also have influenced some omissions or oversights. Likewise, even the planned extent of research could not be realised completely. However, thanks to well-managed documentation and the thorough treatment of moveable archaeological discoveries, we believe that these shortcomings during the course of excavation did not significantly influence the main conclusions reached.

During the systematic excavation of the foot of the Danube slope and the corresponding part of the flat area in the Lower Town of the Belgrade Fortress, a complex archaeological situation was established, with signs of cultural layers which were formed over several millennia, from prehistory to modern times. As well as the great destruction of archaeological strata, it could be seen that this space on the riverside was not continuously used with the same intensity. In certain eras, especially during the prehistoric period, the foot of the hill above the confluence had been long uninhabited. The discontinuous use of the riverbank beneath the slope is also clearly evident during the earlier Middle Ages.

From the results of archaeological excavation of the surfaces investigated it was possible to distinguish several stratigraphic strata, which, to a good extent, were compatible with the cultural strata of the Belgrade fortress as a whole.

Findings of Prehistoric pottery, distinguished as the oldest discoveries, being unearthed from a very small excavation area, were not easy to clearly classify stratigraphically. Although present in very small numbers, these are culturally and chronologically heterogeneous. Samples from the Eneolithic period prevail, but there are also fragments with features of the early Iron Age.

Above these traces of the Prehistoric layer, although often also noticeable immediately above the fertile subsoil, is the *3rd–4th century Antique stratum* a segment of the whole riverbank part of the Roman legion camp. This must be regarded in the context of the Antique Lower Town along the riverbank as a whole, which at this time we have not specifically analyzed in detail.

The resettlement of the enclosed part of the former Roman military camp in the early Middle Ages has not left any traces on the excavated sections of the Lower Town flat area beneath the slope. The first settlement above the Antique stratum can only be confidently dated from layers dating from the 11th to

12th centuries. The oldest Medieval layer of the excavated eastern part of the Lower Town level was preserved in a relatively small area. The best preserved stratigraphic whole was ascertained in squares DEF/XXV and G/XXVIII. Further towards the slope, remains from the oldest Medieval stratum and other layers have been destroyed by levelling. In this area its oldest traces were uncovered by a probe in the atrium of the later Palace. The first Medieval stratum, although fragmentarily preserved, is clearly documented by archaeological finds. Discoveries of the Byzantine anonymous folles are of special significance for chronological orientation (see: supplement 1). In addition to coins, the most important finds from this stratum are undoubtedly a Byzantine lead seal, a bronze cross reliquary (fig. 11) and fragments of ceramic pots (fig. 12).

In contrast to the 11th century layer, which we feel is relatively well documented given the limited excavated area, the complete absence of archaeological material from the following century was evident. We feel this is due to the extensive destruction of the cultural stratification in this area, during the construction of later buildings and finally during Austrian levelling works.

In earlier archaeological excavation it had been noticed that around the Belgrade fortress there were practically no reliably established layers from the 13th and 14th centuries. The situation was similarly established in the excavated area of the Lower Town flat area at the foot of the slope. No preserved 13th to 14th century layers were established for even one of the excavated squares.

The next period, predetermined by the town's subsequent fate, began in the early 15th century, when Belgrade became a Serbian centre, and so continued for the next one hundred years under Hungarian rule, right up to the Turkish conquest of 1521. Systematic archaeological research was carried out in the light of abundant new, encouraging discoveries, but also with an awareness of extensively destroyed traces of the past in a significant section of the Lower Town flat area at the foot of the rocky slope. In the midst of these forever lost testimonies to the past a special place belongs to the Church of the Ascension of the Mother of God. The archaeological search, begun with the hope of at least uncovering the last remains of the church's foundations, did not bear the desired fruit, but at least reliably established the site on which the church had once stood, and solved the enigma surrounding the church's ultimate fate.

By comparative analysis of discoveries offered by preserved historical search materials and revelations uncovered during

archaeological excavation, the location of this once renowned Belgrade temple has been reliably established as the smallish terrace beneath the rocky cliff face, over ten metres above the surrounding area of the Lower Town. With an elevation near to the river bank, inaccessible for the wild flood waters of great rivers, the site presented the ideal position on the inhabited river side, right by the confluence of the Sava and Danube. In that elevated place, as far as we know, lay the Church of the Ascension of the Mother of God, the Cathedral church of Medieval Belgrade. Judging by its position and form it surpassed all other buildings at the foot of the hill, and was the most dominant structure in the Lower Town urban pattern. Such a vision of Belgrade's Cathedral church, immortalised in the woodcut of Wolfgang Resch, undoubtedly left a profound impression on all those who visited Belgrade in the twilight of the Middle Ages (fig.1). As the most important of the Lower Town edifices, it endured until later times, right up to the beginning of the 18th century, when its last ruins were flattened. The church and the terrace on which it had stood disappeared during extensive fortification works, when the found Lower Town received its current appearance.

In the search for the vanished Ascension church, the remains of a complex which seemed part of the same group of buildings were discovered. Clutching these incidental testimonies and preserved source materials, preconditions were created for approaching a wider consideration of the former leading Christian sanctuary of Medieval Belgrade. Exhaustive archaeological fact was the foundational starting point for consideration in this direction, although this was not fully adequate to answer a series of questions which remain unanswered.

It is not known when the first church was erected on the terrace next to the cliff face. Judging from preserved samples of the wider Medieval riverbank settlement, its origins could be dated to 11th to 12th century at the earliest, that is the period of Byzantine rule. The discovery of a small pectoral cross reliquary from a pit in the fertile subsoil, partly damaged during the construction of the later Palace, may be indirect evidence of the existence of a Christian shrine on this site. The answer to the question of whether this was already the Cathedral Church of Belgrade, a seat of the Bishop and the church in which was kept the greatest holy item – the miraculous icon of the Mother of God, lies in the sphere of insufficiently grounded suppositions based on later data. Two centuries later there was reliable evidence in the earlier mentioned work of Archbishop Danilo II that there existed in Belgrade »a great Cathedral«, the seat of the Orthodox Bishop, in which

was kept »*the miraculous icon of the Most Holy Mother of God*«. The dedication of the Cathedral is not mentioned, but there are reasons to assume that in 1315 the Serbian Queen Simonida visited the Church of the Ascension, where the greatest holy item was given during her visit to Belgrade. From the quoted testimony it is difficult to determine where the »great Cathedral« lay; later source material gives reliable indications of this, which is of special importance for our further reflection.

In the biography of Despot Stephen Lazarević, Constantine the Philosopher provided very reliable data concerning Belgrade's Cathedral. He first fixes the position of this edifice in the Lower Town, which we recognize as the raised terrace at the foot of the rocky slope. He then continues: »*the Great Church*« dedicated »*to the Ascension of the Most Holy Mother*« and »*the see of the Belgrade Metropolitan, egzarch of all Serbian lands*«. In our view it is especially significant that he mentions »*having around it a koenobit (monastery)*«, and that it was richer than others, that is, it had a greater estate. Likewise, in this biography, in contrast to other Belgrade churches mentioned as being founded by the Serbian despot, his patronage is explicitly not mentioned for »the Great Church«. This is reliable evidence that the church mentioned was found in the half-destroyed town in 1403/1404, when Belgrade came under Serbian rule and became a state centre. It is difficult to say what it looked like and what state it was in. One can only confidently determine that during the reign of Despot Stephen the foundations were restored, and the choir space built, as is known from part of the founder's inscription on the remaining fragment of the main entrance doorframe (fig. 59). We will not err if we assume that during restoration, the Cathedral of the Ascension was also pronounced to be a monastery, remaining so until the Turkish conquest of 1521.

Concerning the complex, apart from the restoration of the Church of the Ascension a complete series of new data was found during the course of archaeological excavation of the small remaining southern part of the former terrace which was not destroyed during the Austrian levelling works. However, before we proceed to analyze the uncovered remains and come to a conclusion regarding them, we will linger at the attempt to consider, on the basis of very limited source materials, what the obliterated Medieval Belgrade Cathedral may have looked like. To this end, a Venetian map of 1688 (fig. 3/a) is very encouraging. It shows a church of a particular form in the Lower Town, which it would be difficult to attribute to the artist's imagination or just the sign of a former church as is

found on some other contemporary maps. It shows a relatively simple church with a rectangular altar apse base and, especially significant, lateral semi-circular choir apses. It seems to us that such a spatial design could be the true rendering of the former original Church of the Ascension. However, we also have to state our perception that this plan actually portrays a hybrid base for the church, in which they have compressed its two basic construction phases – the original edifice as found and the latter addition. To the extent that this assumption is correct, the essential Lower Town church on the terrace under the slope could have had a single-nave form with a rectangular altar apse. It is worth noticing that such a basic shape is not usual in lands which were under Byzantine rule during the 11th to 12th centuries, but this spatial solution is characteristic for areas under the dominion of the Roman church. In Belgrade such building construction only became possible after the town came under Hungarian rule, which would mean from the end of the 12th to the last decade of the 13th centuries. In that case a possibility remains that the church building with a rectangular altar apse came into being in the period preceding the first establishment of Serbian rule in Belgrade during the reign of Stephen Dragutin, before 1284. Whether the church was then constructed on the foundations of the new building, or whether there was an older Byzantine church on that site, can no longer be established. However, regardless of when the older church of the Ascension was built, the fact remains that the building as found had been fundamentally renewed and augmented during the reign of King Stephen Lazarević, most probably during the first decade of the 15th century.

In this later stage of construction available data are somewhat more certain. As previously mentioned, we know assuredly that a choir space was added to the existing church building. At the same time, a cupola was raised above the central bay, while an open narthex was built onto the western facade. The woodcut by W. Resch (supra) bears witness to this, since it shows a building with a raised cupola dominating the Lower Town, whose western facade is divided by three semi-circular openings with a rosette in the pediment (fig 1). In the light of this knowledge it could be established that the renovated edifice was in fact remodelled in a kind of triconch with narthex, close to the spirit of Moravian architecture. We can assume that the facades also received plastic ornamentation, of which unfortunately there are no preserved remains. However, happily part of the *hagiasm* (vessel for holy water) from the former narthex of the church was discovered, which indirectly shows what this decoration may have looked like (fig.

59). The shallow relief on the horizontal lines on the upper part of this receptacle of fine sand is similar in some of its stylistic characteristics to the stone plastic work of Ljubostinja, and also, in part, to the church of Resava Monastery. Undoubtedly they were created in the same period, which can be chronologically established as the first decade of the 15th century. The architrave of simple profile, with the founder's inscription, formed part of the western church portal.

In the work of the Despot's biography by Constantine the Philosopher there is preserved a record of the appearance of the iconostasis in the church of the Ascension. So we know that it was formed of two rows of icons. In the lower of these, as was usual, stood the main icons, while in the upper row lay the Deesis. To the left and right sides of this composition there were six icons of the apostles. The walls of the church interior were covered with frescoes. Their remaining traces beneath layers of plaster suggest an unknown Austrian origin. This perception is supported by a sketch of the city dated 1683, before the commencement of the Austro-Turkish wars.

In the restored Church of the Ascension was preserved the miraculous icon of the Mother of God, the greatest town cult object, and the palladium of Medieval Belgrade. It is reasonable to assume that during the reign of Despot Stephen the relics of Saint Petka and Saint Empress Theofano were also placed there, having been brought from Trnovo in Serbia.

By all accounts, a reliquary with the hand of Saint Emperor Constantine was also kept in the Metropolitan seat. This is known to have been seized in Serbia during the 1521 Turkish campaign. This small silver chest, now among the treasures of the Moscow Kremlin, and considered to be of Serbian craftsmanship judging by its preserved inscription, dates from the beginning of the 15th century. It may have been donated to the renovated Belgrade Cathedral by Despot Stephen.

There is clear archaeological evidence concerning the founding of a *koenobit* in addition to the restoration of the Cathedral and training in the monastery complex. In the remaining part of the former terrace south of the supposed location of the Church of the Ascension, partly excavated in the woods at the foot of the slope, the remains of two buildings were discovered in the oldest layer dating from the early 15th century. From the larger, designated as Building VII, the remains of the western portion are preserved, while the eastern part was destroyed during building of the later Palace (fig. 14). It was a building of elongated, rectangular structure, 7 m wide, with a former length of over 20 m. At ground-floor level, which had stone walls, there were three or even four larger

rooms. Above this level there is strong reason to believe that there was a first floor construction, possibly mostly constructed of wood. Next to the narrower western facade the remains of a wooden porch were discovered, while something similar existed along the length of the northern side facing towards the church. The absence of roof-tiles remains suggested that this covered building had a wooden shingle roof.

By its characteristic architecture, Building VII was undoubtedly analogous to a series of similar constructions lying within the confines of monasteries in Medieval Serbia. We can conceive it as a building with a porch through which there was access to the living space on the first floor. The ground floor rooms generally were envisaged as storage, workshops or for some other activity. Stairs existing in the framework of the entrance porch construction led from the ground floor to the upper level. In our case, such stairs may have lain on the narrower western side of the building, where the porch is situated, more than 3 m wide judging from the discovered remains.

Building VI belonged to the original complex next to the Ascension church, separated from the latter and erected somewhat towards the east (figs. 18, 19). This was a lower-levelled square building, partly buried into the hill-side woods. The remains of the ground floor with stone walls were uncovered. At this level of the building there was just one room which was not connected to the outer space, shown by the relatively well preserved wall not bearing signs of a door. Above it lay the first floor room with extensive walls, also evidently of stone. The two floors were separated by a wooden inter-floor construction with an opening for the exit to the partly buried first-floor chamber. There was an arched porch on the northern and western sides, while towards the east the level of the adjoining soil was more than half a metre higher than the flat first floor. The buildings were approached from the west, where there was undoubtedly an entrance into the first floor room, reached by steps constructed into the wooden porch. The whole building lay under a four-sided hip-roof, probably made of shingle.

These two buildings, apart from the approximately determined location of the church, are the only reliable elements pointing to the period in which the monastery beside the old Cathedral of the Ascension was founded. However, this is only part of the lost whole. There must have existed a second building, especially bearing in mind that the Belgrade Metropolitan's residence must have been in the complex, although it has disappeared without a trace. Only some general considerations regarding its spatial disposition can be proposed. As

this was a monastery complex one can presume that more buildings surrounded the church. We are generally familiar with the southern side, while a similar building, of lengthened form can be envisaged on the northern side. It was probably erected on the edge of the terrace, by part burial into the encountered soil. It seems to us that we will not be far wrong if we imagine it to be similar in concept to the southern accommodation in the early 15th century Kastaljan monastery complex on Kosmaj, built on similarly configured terrain. In issue is a two-storied building, built into the slope, which on one side had ground and first floors, while the other side, at a higher ground elevation, was used only at first floor level, its floor level with the churchyard.

The eastern part of the monastery whole was probably similar to the southern side, while access to the complex of the Ascension monastery probably lay on the western side. It could be reliably assumed that here lay the main route between the Upper and Lower Towns, passing down the stony slope cascade.

The building complex beside the renovated church of the Ascension, customary in the first decades of the 15th century during the reign of Despot Stephen, presents a model of an urban monastery, in many ways unique in Medieval Serbian territories. Known but unpreserved similar examples from former southern regions of the state, like those in Skoplje, Ohrid and Prilep, represent the previous Byzantine legacy, while in the towns of the Adriatic coast and coastal hinterland, monasteries exclusively belonged to the western church. This in many ways hinders the perception of the lost whole of the monastery of the Ascension in Belgrade, and many questions remain without satisfactory answers. On the other hand, discoveries so far, although very fragmentary, provide motivation for further consideration.

Archaeological findings connected with the original complex are small in number. Their origin is from the layer above the floor in Building VII, from the embankment by which its demolished walls are covered (figs. 15–17), and from the corresponding whole in part of the Lower Town terrace (fig. 13). As usual, most comprise fragments of ceramic vessels, while among metal findings the cups of a candlestick and metal belt applications are significant.

The change of rule in Belgrade, following the death of despot Stephen in 1427, seems not to have seriously influenced the fate of the Ascension monastery. The see of the Orthodox Metropolitan remained there for a further century, right up to the Turkish conquest of the city. On the other hand, it is signi-

ficant that on the withdrawal of Serbian rulers precious relics remained in the Belgrade cathedral church, which kept its jurisdiction over Orthodox believers and its earlier possessions. As far as is known from later documents, right up to the 16th century Serbian despots from the Branković family took care of the church. All this leads to the idea that on the establishment of new rule an agreement existed with the Hungarian king regarding the status of the Monastery of the Ascension in Belgrade. Beside the fact that the monastery survived under rulers not inclined towards the Orthodox church, the building activity of the complex speaks of the fate of the monastery during this period, as is evidenced by the archaeological discoveries.

At the end of the first half of the 15th century, the southern monastery accommodation was destroyed. Judging from archaeological findings, this relatively modest building with wooden porches was completely destroyed by fire. A new residential building was quickly erected in its place, monumental by Medieval Belgrade standards. The complex body of this structure, which we have termed Palace, was somewhat different from the customary appearance of monastery accommodation. It was clearly the most representative of the renovated monastery complex buildings, and the court of the Belgrade Metropolitan. Much data leads to such a view, to which we shall now turn.

The palace of the monastery complex presents a spacious building, in part buried into the given relief of the terrace at the foot of the slope. Its basic body comprises a larger central wing, raised above the ruins of Building VII and protruding laterally on the eastern side. Further to the east the walled area of the Palace includes a closed courtyard, similar in type to an atrium, while to this whole was also added, rather later it seems, Building VI. The newly erected Palace was a two-storied building, with a specially dug cellar and space in the lower flat soil, under the ground floor chamber of the eastern wing. The main facade, facing north and partly west, was divided by the arcades of a walled vaulted porch, through which the ground floor chambers were entered. In the corner between the central and the eastern wing, from a presumed southern wall of the church altar area to the other side lay a dug-in cistern with filter well, of regular construction and very carefully built, whose upper area was closed with a compact mortar disc.

Analyzing the composition and possibilities of this space, both the preserved parts and those whose position can be confidently envisioned, three basic groups can be seen. The main

areas of clear representative purpose lay mainly at the first floor level of the east wing, while residential quarters were on the first floor. The ground floor central wing was used as a supply and necessities store-room, as was also undoubtedly the cellar.

The entrance to the Palace, as far as we can ascertain, presented a kind of vaulted portico lying along the western part of the arcaded porch. The main entrance into the ground floor rooms lay at the eastern end of the porch of the central wing, however. This was shaped in the image of a saddle-shaped gothic portal, leading to the entrance hall. Near the left wall of this space lay a similar portal, at the entrance into the main hall of the Palace – a great hall, which is our room 1. To the right of the entrance hall lay the other rooms on the ground floor of the central wing, and opposite the main entrance lay a door, which served as access to the southern end and to the Palace atrium courtyard. Along the southern wall of the entrance hall there was a walled staircase above a segmented domed construction, leading to chambers on the first floor.

The great hall, 74 m² in area, was specially furnished. It had a floor of bricks, placed in a decorative design, although for the most part this did not reach to its northern wall or lateral walls. In these spaces, more than a metre wide, were found traces of wooden beams, whose purpose remains unclear. Perhaps they are the remains of a wooden floor, although the possibility of there having been a more complex construction such as a podium for wooden benches or similar seats has not been ruled out. Unfortunately, firm conclusions on this is limited by the extent of the excavated remains, while an analogous solution, closely connected with the hall's function is not known for the time being.

Beside the eastern corner of the great hall there was a separate annexe which seems from the evidence to have been covered by a cross-vault made of bricks, in which lay a large enclosed heating stove (fig. 29). It was constructed of several kinds of stove tiles-vessels cemented together with mud. The square-shaped heating stove is constructed of bricks with an opening for stoking from the atrium courtyard. Analysis of the remains provides some idea of the former appearance of the heating stove (figs. 28, 51, 126). It belonged to the type of stove which had a square lower part and a cylindrical calotte finished upper part. This shape was common not only in the 15th century but also later in Hungarian and Central European territories (in the wider sense). This kind of stove remained in use, in slightly changed forms, throughout later periods, especially in Ottoman territories. In comparison to representative court examples, of which the preserved remains

are of luxuriously embossed and glazed stove tiles and vessels, the stove in the annexe of the great hall of the Belgrade Metropolitan appears to be a modest creation. Around the stove along both free sides of the annexe lay enclosed benches with wooden seats, which must have seemed very comfortable in this smallish space during the chilly winters.

In considering the former appearance of the great hall and the constructional plan of the eastern wing of the Palace, the position of the above stove is very indicative. The flat floor of the annexe, raised by over a metre in relation to the hall pavement, indicates that this space could only be approached across some kind of adjoining, leaning wooden construction. Above this imagined entrance installation, level with the southern wall, there was a spacious alcove lined with wood, whose purpose is not clear. Viewed as a whole the question remains as to what the purpose of this, it could be said, unusually positioned stove was. One should stress immediately that the configuration of the terrain would not have been of special significance, since the Palace, especially its eastern side, was in part dug into the ground. There must have been other reasons, at present difficult to discern. We tend to believe that the heating stove had been very well conceived by the original builder as a means of heating one of the chambers above the great hall. In that case, near the southern wall of the first floor one could imagine a square opening, similar to the above-mentioned alcove, through which warm air from the annexe would stream, accumulated under the domed construction. This would present a very remarkable design, for which, as far as we know, there is no known analogy.

The fount or spring of the great hall, near the southern wall not far from the entrance, is of particular interest. It had a stone receptacle built into the body of the wall. Its front, visible side had embossed decoration, moulded in a gothic style (figs. 27, 28). Two masks formed the central motif, through which the water flowed. Above this construction there was a shallow stone basin supported by consoles, also decoratively moulded. From there the water once again flowed into the wall, flowing along a special channel, pouring into an outer cistern. The closest parallels to this kind of fount have been found, as we stated earlier, in Hungarian territory, for example among the remains of the royal palace in Visegrad, Buda.

We find it of particular importance to clarify where the spring obtained its water supply, and then to attempt to establish its function and significance in the context of the installations of the great hall of the palace of the Belgrade Metropolitan. As we said, the water arrived at the stone receptacle where it

accumulated through a lead pipe built into the body of the wall. However, the question of the location of the water source is interesting. On the Danube slope behind the palace there is no water source, nor are there geological conditions for this. The only source of drinking water for the whole of this area is 200 meters away, near the wall of the eastern suburbium. This is the well-known spring of today's chapel of St Petka, which had already been venerating the cult of this female saint since the Middle Ages. We will not err if we conclude that water to the fount in the great hall of the Palace came directly from this source. This is indicated by the height difference of more than 2 metres, great enough for the water to fall freely. However, the remains of the water supply installation for this route have still not been discovered. In the Lower Town area this is no longer possible since the former relief of the terrain was fundamentally altered by later demolition. In part of the eastern suburbium, as yet still not excavated and lying under later embankments, future excavation discoveries are not expected.

From the fount in the great hall water was brought to the cistern by a special installation under the floors of the entrance hall and the outer wall. In the complex of the Ascension Monastery the appearance of this installation for water collection, impressive in its construction and size, would be difficult to explain as essential for the life of the monastic community. In the well watered Lower Town this everyday need could simply be supplied by wells. On the other hand, as far as can be determined from preserved remains, the cistern with the mortar cover was closed from above, which could mean that it had not been intended for rain collection, but rather for the supply of spring water flowing from the large hall's source. In consolidating the data, the exact function of the cistern still needs to be ascertained.

It is very difficult to answer this difficult question confidently. Starting with belief, which despite the passage of time remains preserved to the present day, we will present some of our thoughts. The cistern in question lies practically next to the assumed site of the southern wall of the Church of the Ascension, which means very near the relics of St Petka. The cult shrine [*kivot*] of this female saint, which probably lay in the traditional place, south of the altar doors, was a few metres away from the water collected in the cistern. It is not definite that the near presence of the holy relics were closely connected to this water, which was – and still is – considered to be healing and miracle-working. The phenomenon of running water is directly connected to the cult of St Petka. Since there was no natural spring next to the Belgrade church in which

the saint's relics rest, this might have been a reason for the construction of the cistern, so that water sanctified by the near presence of this important holy place would be available to believers. The revering of this water, beginning from the time when St Petka was laid to rest, was preserved in later times. After the Turkish conquest, when the Ascension monastery was »dispersed« and the holy relics transported to Constantinople, the preserved tradition remained that the spring in the Eastern wall was connected with the St Petka cult. This presents indirect evidence for us offering the presented hypothesis.

Considered in the previously presented context, the fount in the great hall of the Palace would have had special significance, all aspects of which are extremely difficult to perceive from present data. By its physical shape it is similar to fountains which decorated the palaces of the Hungarian king, and as such presents a unique example in Serbian territories. The spiritual significance of this fount is much more difficult to explain, however. There is no similar example among our Medieval material, although it is worth noting that we are not fully familiar with the courts of the Serbian church clergy. There remains a dilemma as to how to interpret the fact of this fount in the great hall of the Metropolitan's residence, which was not a sacral area. This question certainly needs to be carefully addressed.

As already stated, the residential areas of the palace were situated on the first floor, which is not preserved. According to the evidence, above the ground floor porch at this level, there lay a similar open hallway with walled arcades. Stone steps led from the entrance hall of the palace towards the chambers above the great hall. However, this could not have been the only route to the first floor. The rooms in the central wing were undoubtedly approached from the space of the open hallway, which means that there were probably some outside stairs whose remains were not preserved. The position of this staircase can only be imagined at the western end of the central wing, next to the portico construction of the entrance porch. These may have been walled steps, reached by the podesta above the assumed arched portico, leading onward towards the open hallway, that is, the upstairs porch. In this imagined lay-out, it can be assumed that above the great hall there was the Metropolitan's residence, approached by the staircase from the entrance hall. The evidence indicates that this was a specially separated section within the Palace area, which was a common occurrence in Medieval residential buildings.

Chambers on the ground floor of the central wing, that is our rooms 4 and 5, partly buried on the southern side, were

not used for residential purposes. They were accessible from the Palace entrance hall, but there was also a special door from the vaulted porch, with a portal within the axis of the main entrance through the portico. From the preserved remains it could be concluded that they did not have windows facing the porch, but only relatively small openings around the southern wall, which means that they would have been relatively poorly lit. They served as food supply storerooms, indicated by the large pit in room 5, but they could have had other similar purposes. The fact that there were secondary rooms is indicated by room 4 being joined to the cellar under the great hall by an underground passage, and possibly also the room behind the eastern wing of this residential building.

The atrium courtyard on the eastern side of the Palace did not have a representative function but rather, as a sort of partly covered household garden, served for the everyday recreational needs of the Palace community. Under the porch next to the southern retaining wall, traces of wooden fences are evident, but it remains unclear what their purpose was. It can only be confidently concluded that fuel was stored in this garden for stoking the heating stove in the great hall.

The monumental building in the Ascension monastery complex, that is, the Palace of the Belgrade Metropolitan, viewed as a whole does not have close parallels with the preserved building legacy in Serbian territories, or with contemporary buildings in neighbouring southern Hungary. In its arrangement of space, viewed from preserved elements of the basic plan, it suggests a design common in the building of monasteries, but it also bears characteristics of rulers' residences of Western Europe. In issue is a coherent body whose elements cannot be clearly distinguished. The residential heart of the Palace – the entrance hall, great hall and residential chambers on the first floor above – depict a rulers' residence for which, classified by type, it is difficult to say how unusual it was for the Serbian community of those times. The shortage of evidential preserved material has often led to inadequately founded conclusions and perceptions of Medieval Serbia exclusively within the context of the Byzantine cultural circle. Living ties with the Adriatic coastal region, and, from the 14th century, with Hungary, could not be sustained without influencing the local inhabitants – rulers, landowners and prosperous citizens. Thus viewed, the problem becomes more complex since, due to the shortage of source material, it is difficult to view the symbiosis of these different influences, to which, undoubtedly we are gradually approaching. Viewed in this context the residential part of the palace of the Belgrade Metropolitan, whose

construction we have already dated as the mid-15th century, may have been influenced by the older Serbian legacy.

In contrast to the residential heart, clearly defined, the central wing of the Palace is similar in concept to the monastery residential building. The auxiliary rooms on the ground floor, the monastic quarters on the first floor, as well as the access from the open porch are basic characteristics of most buildings around a *katholikon* in Medieval monasteries in Serbia and the wider Orthodox world.

In its applied constructive design, that is, the building style and the shape of the stone plastic work, the Belgrade Palace is close to the Medieval legacy. The vaults and arch segments, the treatment of portals and windows, and especially the plastic ornamentation of the fountain in the great hall are a recognizable expression of the late gothic building period. On the other hand, the porch with walled arched arcades has architectural influences from the Byzantine world. For numerous similar examples it is sufficient to mention the monastery communities of Montenegro, where an arcaded porch presents one of the basic characteristics of residential buildings, both in Medieval and later periods.

Summarizing the above, it could be concluded that the Palace of the Belgrade Ascension monastery complex was erected in the spirit of Medieval late gothic construction with recognizable elements of the older Serbian legacy. It was erected undoubtedly at the wish of the Belgrade Metropolitan. Perhaps its founder was Metropolitan Grigorije, who from 1440 to 1441 lived in Dubrovnik, accompanying Despot Djurdje. There he left some valuables of the Belgrade church for safe-keeping. The construction of the Palace would indicate the still preserved economic power of the Ascension monastery, in whose possession there had earlier been a lot of property, including Rudiste mine. However, this undertaking certainly also helped Despot Djurdje who, it can be confidently assumed, cared for the Belgrade cathedral church.

The Belgrade Metropolitan Palace was built at a time when the town was under the rule of the Hungarian king. The close ties between Belgrade and the Medieval territory and relative isolation of the Serbian hinterland decisively influenced the shape of this building. However, in addition to those facts it is also worth mentioning the concern and openness of Serbian Belgrade citizens as well as Orthodox clergy towards the acceptance of foreign cultural influences from outside the religiously different Byzantine cultural circle. This phenomenon in the Serbian community, very evident even at the time of Despot Stephen as well as later, was the result of intensive

ties with Hungarians coming much more to expression. The adoption of European cultural trends was especially evident in regions of the contemporary Serbian Diaspora in territories north of the Sava and Danube. It was the beginning of a process which would in later centuries mark the significant direction of the cultural development of the Serbian people.

Archaeological discoveries eloquently confirm ties with central European territories (figs. 48–57). A great number of ceramic and glass vessels, especially majolica jugs, candlesticks, and items for personal decoration belong to the gothic art-and-crafts style of the 15th century, originating from regional workshops in the close neighbourhood or imported. They are of equal quality and manufactured style for both chronological stages. The appearance of the same types of vessel is evident amongst kitchen pottery. Objects found in the Palace at the moment of its destruction to a great extent are differentiated by the presence of luxuriously manufactured ceramics and glass. However, this is not a fact which necessarily leads to a conclusion concerning special orders concerning the whole preparation of this new, luxurious building, since one cannot ignore equally valuable objects from earlier buildings, for example part of a bronze chandelier, a glass goblet with decorative drops, or the extraordinarily crafted applications with lilies. Since we tend to believe that during the time of a fire, the later destruction of the ruins, and the construction of new buildings, many of the vessels were stored in a safe place to be used again in the new Palace atmosphere. Certain vessels were certainly ordered as replacements, for example a small painted jug and a distinctive ceramic goblet from Buda workshops, while there are a few others with characteristics of later 15th century production.

The renovation of the Ascension monastery complex with its new residential building was quickly ruined as a result of the town's fate during the Turkish attack of 1456. During the first barrage of Belgrade, the Palace was damaged, along with other Lower Town buildings. On the basis of what became evident during archaeological excavation, two large stone cannon-balls penetrated the roof and first floor, plummeting to the ground under the floor of room 4, where the remains are preserved to this day. It is not known whether any other buildings in the monastery complex were damaged at the same time, but that possibility is quite probable. Destroyed and damaged, it seems it was rapidly repaired and life in the monastery continued. During the second half of the 15th century Metropolitan Joanikije (mentioned in a document of King Matija Korvin in March 1479) and Filotej (mentioned

as »newly ordained Belgrade Metropolitan« two years later) were enthroned. At the beginning of the 16th century Grigorije was head of the Belgrade church, followed by Teofan, who in 1509 wrote to a Moscow prince, complaining about the difficult circumstances of his church. The last church leader known to have had his see in the Ascension monastery, before the Turkish conquest of 1521, was Metropolitan Maksim, the former Serbian Despot Djurdje Branković, who passed away in Krušedol in 1516.

At the dawn of the 16th century, the Ascension monastery, deprived of its former possessions and the support of the Serbian despots, experienced some difficult days. On mortar fragments with several layers of colour originating from the Palace ruins, the last trace of ordinary, careless whitewashing is presented. This albeit fragmentary evidence reveals the gradual collapse of what was once a monumental Metropolitan residence before its final destruction.

During the time of the Turkish siege preceding occupation of the town, the Monastery of the Ascension of the Mother of God suffered badly. Following an unsuccessful siege, the Turks breached the Lower Town on the 8th August 1521, while defenders and remaining citizens sought refuge in the Down Town fortress and castle, in vain expecting assistance from the Hungarian king. Among the valuables which they brought were, without doubt, relics from the cathedral church. Before withdrawal, abandoned buildings of the Lower Town were set on fire. The Ascension monastery buildings also disappeared in the flames. Traces of the fire which destroyed the palace are evident on all excavated surfaces. After the final Turkish occupation of Belgrade, the Church of the Ascension of the Mother of God was converted into a mosque by Sultan Suleiman. By 30th August 1521, the conqueror of the town bowed to the Friday noon service (*džuma namaz*) – the main Islamic prayer. The precious relics, once cared for, were taken and together with captive Serbian citizens were transported to Constantinople.

The conversion of the cathedral church into a mosque which remained the most highly revered Islamic house of prayer of Turkish Belgrade for the next two centuries saved it from extinction. From its destroyed Christian furnishings there remains only part of a broken *hagiasm* (fig. 59). The church bells were destroyed, as was Turkish practice, and melted down on the spot. A smaller bronze fragment with a partial inscription bears witness to this. By luck, the fragment remained intact (fig. 58). Found frescoes were whitewashed over, but it is not known to what extent the building was altered. In accordance with the customs of Islamic services a *mihrab* was constructed

near the discovered southern wall, and there was probably a mumber too. In time, other alterations were probably carried out, along with additions. Judging by the discovered remains of the former church and later mosques in the Smederevo Great town, they could also have been extensive. Judging by the appearance of the building, preserved on the 1688 woodcut by J. B. Gump, the former church at the foot of the Danube slope presented a relatively modest edifice without a cupola. This was the result of later modification.

In contrast to the church, the walls of the western end of the burned Palace were destroyed totally, while the eastern part remained in ruins for a long time. In that area simple huts were built to form part of the Turkish settled-quarter *mahal* of the Imperial mosque, in which there were eight houses in 1560. In the same period, under the rule of Sultan Suleiman, at the foot of the level of the former monastery, a caravanserai was built – a large, solid building covered with lead.

In the complex of the above mentioned huts there were many archaeological discoveries, but among these relatively few could reliably be connected with this level i.e. the layer of the fire which burned the huts to ground level. During the later levelling the found terrain was flattened (figs. 65, 66). However, the level of the huts and the Ottoman cultural circle undoubtedly determine the luxurious ceramic types, above all painted vessels made with faience technique, as well as copper vessels and decorations for clothes and horse tackle.

For a whole century following the Turkish conquest of Belgrade a new spacious building (designated Building IV) was erected on the ruins of the Palace, already to a large degree filled in with rubble and embankments. The complete basement level of the old building was included into the body of the new, as was the northern wall of the former entrance hall with the gothic portal. By its characteristic shape and also its solid construction this building to a certain degree departs from the usual building style of Turkish residential architecture. Very probably it was some sort of public building, perhaps a *mekteb* – a primary school for religious education. Such schools were as a rule established beside every important mosque. Further towards the east above the walls of the old Building VI was erected the new Building V. Judging from the evidence, this was erected at the same time as the building next to the mosque in the first decades of the 17th century. However, the purpose of this building is not clear. Both buildings were demolished during the Austro-Turkish conflict of 1688–1690 but it appears that the Imperial mosque – the old Ascension church – was spared destruction.

In the complex of Buildings IV and V many archaeological discoveries were found which testify to the intense usage of this area in the 17th century (figs. 75–76, 91, 92, 97–102, 105–116). Of special importance in this area are some weights (fig. 104), which are reliable evidence of the presence of someone who attended to measuring and measuring supplies. It is not certain that copper vessels discovered in trench 8 of the Danube cliff necessarily belonged to Building IV (fig. 96). Viewed as a whole, moveable archaeological findings from the early Turkish stratum in the old Palace complex undoubtedly present a firm starting point for researching and studying the material culture of the 16th and 17th centuries, not only in the Belgrade area but also in the whole border region to the north of the Ottoman empire. Its general characteristics lie within the framework of a very heterogeneous cultural circle. The variety of objects, both practical and decorative are indirect but eloquent evidence of the development of crafts and skills whose differentiation is classified by craftsmanship and serial production of goods by already established models. For most of the produced goods it can be said that they belong to goods for mass consumption, whose former purpose was to facilitate the performance of everyday tasks. In the same way, among the larger series personal decorations were made which, alongside rarer more precious created pieces, generally have no great material value. The style of craftsmanship of all produced items was based on the Medieval legacy, both domestic and from the Balkan hinterland in equal measures. Turkish craftsmanship, eclectic in essence, greatly influenced all communities it came into contact with, so that practical skilled designs were very quickly and easily applied in the West. Because of the reciprocal borrowing and exchange of models from the material 17th century culture, the material culture is not clearly defined for objects found in Belgrade, especially establishing the place of production of everyday objects. Having in mind the importance of the fortress, it is realistic to assume that most originated from local workshops or from some specialized craft centres nearby, while some individual items arrived from European craft centres by established trade routes.

On the basis of presented data it is possible to reconstruct reliably the fate of the old cellar of the former Palace. Archaeological discoveries clearly show that this underground room was used intensively throughout the two year Austrian occupation of Belgrade of 1688–1690. It can be reliably concluded that it suffered during the Turkish attack on the town in October 1690. A great explosion of gunpowder which razed

the Medieval castle in the Upper Town, the vibrations of which were felt in the Lower Town, most probably caused the downward plunge of the segmented dome which was shallowly based and weighed down by layers of the embankment. From earlier mentioned findings which are stratigraphically connected with the 17th century Turkish stratum, in the layer of destruction there were a great number of ceramic vessels (fig. 77), among which were many medicine jars made with the faience technique (fig. 93). Findings of glass bottles (fig. 95) are of special importance. The character of the objects discovered in the cellar unequivocally lead to the conclusion that this space was used for the storage of reserve syrup, tinctures and ointments during the Austrian two year occupation. This was some sort of temporary apothecary, although not in the sense of a specially organized room in which the medicines were made. There were no conditions for that since the cellar was damaged and damp. Perhaps there had been an

intention to rearrange it, but there had been no time for action of wider proportions.

The fate of the Imperial mosque – the old Church of the Ascension of the Mother of God – was finalized during the subsequent period of the Austrian siege of Belgrade. On 14th August 1717, the Turkish gunpowder store, which lay in the neighbouring caravanserai of Sultan Suleiman, was hit. In the powerful explosion practically all buildings which were then in the Old Town were destroyed. Among them, the former church cathedral of Medieval Belgrade was razed to the ground. A few years later during extensive Austrian levelling works, the church ruins were obliterated together with the terrace on which the Monastery of the Ascension had existed before the Turkish conquest. At the same time, embankments of earth accumulated from the Upper Town, cloaked the remaining ruins of the Palace – the last testimony to this former Belgrade shrine.

LIST OF ILLUSTRATIONS

1. Belgrade 1521, woodcut by W. Resch with details: a) Church of the Ascension of the Mother of God; b) Franciscan monastery
2. Belgrade 1521, Turkish miniature showing churches: a) »upper church«; b) »lower church«
3. Oldest maps of Belgrade showing temples in the Lower Town (I and II) and the caravanserai of Sultan Suleiman (III): a) Venetian map from 1688; b) map by M. Visconti, dated 1691; c) Italian plan from 1696; d) Bajel's plan, early 18th century
4. Lower Town, detail of the foundations, showing the position of buildings I, II and III according to maps *b*, *c* and *d*
5. Danube slope in Lower Town: *a* and *b* layers of embankment on western section during work
6. Danube slope in Lower Town, eastern section of slope: a) before and b) after excavation of the embankment
7. Palace, eastern wing with portal during work in 1977
8. Lower Town, situational plan of the location with excavated surfaces and marked areas showing destroyed cultural layers 1717–1736
9. Lower Town, stratigraphy of layers in squares DEF/XXV, western projection
10. Lower Town, stratigraphy of layers EFGH/XXVIII, western projection
11. Foot of the Danube slope, finds from layers of 11th–12th century stratum: lead seal and pectoral cross reliquary (scale: 1:1)
12. Foot of the Danube slope, finds from layers of 11th–12th century stratum: types of ceramic vessels (scale 1:4)
13. Foot of the Danube slope, finds from layers of the older 15th century stratum: types of ceramic vessels (scale: 1:4)
14. Building VII, foundation, projection and cross-sections
15. Building VII, finds from layer of older stratum 15th century, types of ceramic vessels (scale 1:4)
16. Building VII, finds from layer of older stratum 15th century, metal applications (scale: 2:3)
17. Building VII, finds from layer of older stratum 15th century, iron items (scale: 1:3)
18. Building VI, foundations, projections and cross-sections (scale 1:100)
19. Building VI, general appearance after excavation
20. Palace, survey plan with marked rooms (scale 1:300)
21. Palace, preserved part of porch construction in front of entrance area 3 (scale 1:50).
22. Palace, room 3, portal: base, aspects and cross-sections (scale 1:40)
23. Palace, room 3, portal after uncovering whole in 1985
24. Palace, room 3: a) portal towards room 1; b) portal in southern wall; c) remains of staircase next to southern wall; d) main entrance, inside face with neighbouring niche
25. Palace, room 1: a) remains of floor above collapsed vault; b) remains of collapsed vault above cellar
26. Palace, room 1, fount in southern wall: projection and cross-section (scale 1:20)
27. Palace, room 1, remains of fount in southern wall (above wall of Turkish Building IV)
28. Palace, room 1, annexe with remains of walled heating stove
29. Palace, room 4: a) alcove in northern wall; b) detail of step for wooden post
30. Palace, room 4, entrance to basement corridor to cellar
31. Palace, room 5, pit-store under level floor: view and cross-section (scale 1:50)
32. Palace, cellar under room 1 into level of later floor, view towards south
33. Palace, cellar under room 1 into level of later floor, view towards west
34. Palace, cellar under room 1 into level of later floor, remains of portal in eastern wall
35. Palace, projections and cross-sections (scale 1:100): a) eastern wall of room 4 with entrance to cellar corridor; b) cross-section of room 3; c) outside of eastern wall with entrance to cellar
36. Palace, eastern atrium courtyard
37. Palace, annexe at connection with Building VI
38. Palace, projection of the walls with cross-sections (scale 1:100): a) northern wall; b) southern wall; c) western wall of room 1 with cellar; d) eastern wall of room 1 with cellar
39. Palace, cistern: base and cross-section
40. Palace, cistern: detail of the upper part of the construction with remains of mortar cover
41. Palace, detail of portal of room 3 with traces of vaulted porch construction
42. Palace, window in room 1: base and cross-section (scale 1:20)
43. Palace: a) cellar window in eastern wall; b) cellar portal at entrance from basement corridor: base and cross-section (scale 1:25)
44. Palace, fragments of stone plastic work

-
45. Palace, relief decoration of fount face from room 1, reconstruction
 46. Palace, room 3, sgraffiti on niche mortar
 47. Palace, room 3, floor level
 48. Palace, finds of ceramic vessels from 1521 destruction layer (scale: 1:4)
 49. Palace, finds of ceramic vessels from pit by outside wall of room 5 (scale: 1:4)
 50. Palace, finds of ceramic vessels from pit-store in room 5 (scale: 1:4)
 51. Palace, types of stove vessels from heating stove in annexe to room 1 (scale: 1:4)
 52. Palace, majolica jug from pit-store in room 5
 53. Palace, majolica jug (supra) – photo
 54. Palace, fragments of majolica vessels from layer of destruction in room 1
 55. Palace, glass vessels and flat-window glass
 56. Palace, bronze candlesticks and bell
 57. Palace, bone finds
 58. Fragment of bell from Ascension Church
 59. Church of Ascension of the Mother of God: a) part of the architrave with founder's inscription; b) part of the hagiasm
 60. Building I, part of base with wall aspect (scale 1:100)
 61. Building II, uncovered part of base (scale 1:100) with details of collapsed construction
 62. Building II, south-western projection sq. FG/XVIII with details of collapsed construction (scale 1:50)
 63. Remains of hut in room 5 of demolished Palace, foundations (scale 1:100)
 64. Remains of hut floor, appearance during excavation
 65. Earlier Turkish stratum, ceramic finds from huts level (scale 1:4)
 66. Earlier Turkish stratum, ceramic finds from atrium of demolished Palace (scale 1:4)
 67. Building IV, base and cross-section (scale 1:100)
 68. Building IV, entrance, cross-section with view of part of walled Palace porch (scale 1:50)
 69. Building IV, view of entrance with added staircase
 70. Building IV, general view of discovered remains after excavation
 71. Building IV, base of the Palace cellar with later floor (scale 1:100)
 72. Building V, base and cross-section with view (scale 1:100)
 73. Building V, general appearance of discovered remains after excavation
 74. Building V, detail of niche
 75. Building IV complex, ceramic finds from rectangular (septic) pit (scale 1:4)
 76. Building IV complex, ceramic finds from filter-well of old cistern (scale 1:4)
 77. Building IV complex, ceramic finds from the layer and level of later floor in cellar
 78. Building III during excavation: a) view from east; b) view from south
 79. House 1, appearance of southern wall with fireplace and niche
 80. House 1, niche detail (scale 1:20)
 81. Area at foot of Danube slope, view at level of latest stratum during work
 82. Area at foot of Danube slope, cross and pectoral icon from grave
 83. Small cave on Danube slope, view and cross-section (scale 1:100)
 84. Trench 1, appearance after excavation
 85. Trench 2 with remains of house, appearance after excavation
 86. Trench 3, appearance after excavation
 87. House 7, view of discovered remains
 88. Trench 5, view of discovered remains
 89. Trenches 6 and 7, base and cross-section (scale 1:100)
 90. Trenches 6 and 7, general appearance after excavation
 91. Clay pipes (scale 1:2)
 92. Turkish faience, shapes of vessels (scale 1:4)
 93. Anabaptist (Habaner) faience, shapes of vessels (scale 1:4)
 94. Italian majolica, shapes of vessels (scale 1:4)
 95. Glass vessels (scale 1:4)
 96. Collective find of metal vessels from trench 8 (scale 1:4)
 97. Metal vessels (scale 1:4)
 98. Metal lids (scale 1:4)
 99. Kitchen utensils (scale 1:3)
 100. Bronze candlesticks (scale 1:3)
 101. Jewellery and seal (scale 2:3)
 102. Belt parts and decorations (scale 2:30)
 103. Bronze and copper applications (scale 2:3)
 104. Scales and weights (scale 2:3)
 105. Digging tool (scale 1:4)
 106. Tool for wood and stone work (scale 1:4)
 107. Tool and utensils for working metal and forms (scale 2:3)
 108. Tool and instruments for working leather items, textiles and other everyday items (scale 1:3)
 109. Building equipment – pegs and hinges (scale: 1:3)

*The Complex
of the Medieval Metropolitan
Church in Belgrade*

110. Building equipment – padlocks and keys (scale 1:3)
111. Cannon and gun projectiles (scale 1:3)
112. Armaments and equipment (scale 1:3)
113. Horse-riding tackle (scale 1:3)
114. Bells (scale 1:3)
115. Remaining metal finds (scale 1:3)
116. Horse's harness (scale 1:6)
117. Bone finds (scale 1:2)
118. Church of the Ascension of the Mother of God, part of western portal architrave with founding inscription of Despot Stephen (Reconstruction by B. Vujović)
119. Church of the Ascension of the Mother of God, hagiasm, reconstruction of original appearance (scale 1:10)
120. Ascension Monastery complex in first half of 15th century – imagined room lay-out (scale 1:400)
121. Ascension Monastery complex in mid-15th century – imagined room lay-out (scale 1:400)
122. Palace – general view of remains after partial restoration
123. Palace – general view of remains after partial restoration
124. Palace – general view of remains after partial restoration
125. Palace – general view of remains after partial restoration
126. Palace, heating stove from great hall – reconstruction of original appearance
127. Palace, fount from great hall – reconstruction of original appearance
128. Palace – imagined appearance mid-15th century.

Налази новца у комплексу Мишројолије

ТОКОМ АРХЕОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА на простору Митрополитске палате у Доњем граду Београдске тврђаве, нађено је укупно 359 новчића кованих у распону од 10. до 18. века. Мањи број – 156 примерака – припада појединачним налазима, док остатак чине четири скупна налаза монете са укупно 203 новчића. Поред средњовековног новца откривен је и велики број примерака римског који ће бити обрађени посебно.¹

Појединачне налазе новца, широког хронолошког распона, чине ковања: Византије (кат. бр. 504–511), Угарске (кат. бр. 512–535), Дубровника (кат. бр. 536), Аквилеје (кат. бр. 537), Нирмберга (кат. бр. 538–539), Аустрије (кат. бр. 540–542), Салцбурга (кат. бр. 543), Тирола (кат. бр. 544–549), Штајерске (кат. бр. 550), Пољске (кат. бр. 551–553) и Османског царства (кат. бр. 554–659). Међу овим новцем преовлађују ситне номинале, у првом реду емисије малих сребрних угарских денара и турских пара и акчи, као и бакарних турских мангура које су служиле са раскусуривање. Вреднији новац од злата – дукати, гулдени, султаније и други – као и веће номинале од сребра, у првом реду талири, нису налажени, што је разумљиво, јер су их власници здушно чували. Са друге стране, присуство великог броја имитација угарских денара, као и бакарног новца, у првом реду мангура Сулејмана II (1687–1691), говори о знатном »растуру« често безвредних емисија новца.

Мању разноликост пружају налази новца нађени груписани у слојевима. У насипу жутог леса изнад Митрополитске палате нађено је 6 денара Сигисмунда (1387–1437) и једна акча Мехмеда II (1595–1603), која је депоу, највероватније, накнадно прикључена (кат. бр. 660–666). Другу

групу чине паре, највећим делом пробушене и знатно излизане, које су дуго биле ношене као накит. Ради се о налазу из насипа жутог леса са 2 паре Мехмеда III (1595–1603), 2 паре Ахмеда I (1603–1617) и 7 неопређених примерака (кат. бр. 667–677). Овде су, вероватно, у питању демонетизоване емисије које су повучене из оптицаја монетарном реформом спроведеном у Османском царству 1640. године. Трећи и четврти скупни налаз чине инфлаторне мангуре Сулејмана II. Први налаз потиче из квадрата F XIX и чини га 9 мангура кованих у Константинопољу (кат. бр. 678–686), а други са западног дела падине – терасе I – са 176 мангура Сулејмана II (кат. бр. 687–862).

Оптицај новца

Оптицај новца почињемо да пратимо са анонимним фолисима групе A2 Василија II (976–1025) који представљају јасну обнову циркулације новца у Београду.² Слаба очуваност слојева из раздобља од 12. до 14. века одразила се и на нумизматичке налазе. Из овог периода бележимо само један билон аспрон трахеј Јована II Комнина (1118–1143) који потиче из слојева насипа изнад палате.

Тек од краја 14. века поново пратимо оптицај новца који траје slabим интензитетом и током 15. века. У оквиру ове групе истиче се групни налаз новца са 6 денара угарског краља Сигисмунда кованим у раздобљу од 1390.

1 Скупни налази римског новца са овог простора публиковани су у засебном чланку: Иванишевић 1983, 77–95.
2 Иванишевић 1987, 88–110; Иванишевић 1993, 79–92.

Сл. 1. Скуйни налаз манџура Сулејмана II (1687–1691)

до 1427. године. Новац је одлично очуван и на основу ситли два примерка се могу одредити као емисије ковнице Нађибања – данашњи Баја Маре у Румунији. Вредно је напоменути да се ковница Нађибања после 1411. године налазила и под закупом српског деспота Стефана Лазаревића (1402–1427), а касније и Ђурђа Бранковића (1427–1456).³

У оквиру појединачних налаза издвајају се аквилејски солдо Лудвига II од Тека (1412–1437), 2 денара угарског краља Владислава I (1440–1444), од којих је један кован у Кронштату, данашњем Брашову и денар Матије I (1458–1490) из ковнице Кремниц. Поменути налази указују на пресудну улогу угарског новчаног система током 15. века у Београду. На овај закључак наводе нас и остали налази новца са других локалитета Београдске тврђаве, првенствено Унутрашњег утврђења.⁴

Пад Београда под Турке 1521. године јасно се одразио и на циркулацију новца. Турски новац, иако присутан и у претходном периоду, преплављује новчано тржиште, у првом реду са емисијама акчи. Након освајања у Београ-

ду је отворена ковница новца где су ковани златне султаније и сребрне акче Сулејмана I (1520–1566) и Селима I (1566–1574), акче Мехмеда III (1595–1603), Ахмеда I (1603–1617), Османа II (1618–1622), онлук и акче Мустафе I (1617–1618, 1622–1623), акче Мурата IV (1623–1640) и златне султаније, сребрне паре и акче Мехмеда IV (1648–1687).⁵

И поред ковања турског новца у Београду, на тржишту града циркулише новац Угарске, Пољске, Дубровника и других европских држава и градова. Појаву великог броја страног новца можемо довести у везу са општим развојем трговине, као и са извозом европског сребрног новца на тржишта Турске и Леванта. Доток новца са Запада, у првом реду средње Европе пратили су и други трендови монетарне политике, као што је кварење новца. Управо се овај процес јасно може уочити приликом анализе нашег нумизматичког материјала. Међу новцем 16. а нарочито 17. века присутне су имитације угарских денара Фердинанда I (1526–1564), као и денара са исквареним легенда-

ма и сумарно изведеним представама, који се могу, на основу типа грба на реверсу, датовати у два периода: први од 1526. до 1608. и други од 1613. до 1657. године. Имитације су коване од бакра преко којег је превучен танак сребрни »филм«. Овој групи имитација припада и батзен Леонарда фон Кејтшаха (1495–1519) архиепископа Салцбурга. Поред европског новца кривотворене су и турске паре и акче.⁶

Османска ковања су представљена бројним емисијама пара, акчи и мангура од султана Селима I (1512–1520) до Ахмеда III (1703–1730). Турски новац је током овог раздобља кварен, уз сталан пад вредности сребрног новца. Аспре, тежине 1,5 карата, султана Ахмеда I (1603–1617) коване су од сребра доброг квалитета, са 80% племените коvine. О њиховом квалитету сведочи податак да су у Дубровнику 1612. године од акчи ковани динари.⁷ Већ 1622. године вредност акчи је пала на 1,25 карата, када се приступило значајнијем ковању онлука – вредности 10 акчи и мањих номинала пара.⁸ Током 17. века на новчано тржиште Османског царства наставља да продире у великим количинама златан и сребрни новац западних и средњоевропских држава и градова, који игра важну улогу у монетарним трансакцијама. Покушај реформе османског новчаног система и забране старих емисија акчи и ситног страног новца, као и затварање ковница познатих по изради лошег новца која је спроведена 1640. године, имао је краткотрајан ефекат на новчану привреду. Ковање нових емисија сребрног новца од 10 и 20 акчи и одређивање новог курса сребрног новца негативно су се одразили пошто су довели до повећања цена. Овај скок цена био је подстакнут односом цена племенитих метала на тржишту на штету сребра.⁹

Врло брзо дошло је до новог кварења новца. Тако је и у самом Београду, у време Мехмеда IV 1651. године кован новац који је садржавао само трећину сребра. Према наредби Мелек Ахмед–паше у Београду, Босни и Албанији исковано је 120 товара кривотворених акчи које су затим пребачене у Константинопољ. Новац је требао да буде присилно замењен по курсу од 118 акчи за 1 дукат, што су представници еснафа одбили. У насталој побуни срушен је и сам Мелек Ахмед–паша, чије су финансијске мере тешко оптеретиле порезнике.¹⁰ Додајмо да је вредност самог дуката на тржишту била знатно већа. У Константинопољу дукат се средином 17. века мењао за 160 акчи, унгар за 150, колико се добијало и за султанију. Скок вредности златног новца био је подстакнут новим емисијама

лошег новца кованог и у другим крајевима Турске. Дукат је већ 1659–1660. године вредео у Новом Пазару, Приштини и Прокупљу 236–240 акчи, а 1663. у Софији целих 310 акчи.¹¹

Врхунац кризе настаје у време Сулејмана II као последица војних пораза и лоше привредне и друштвене ситуације. Ради превладавања монетарне кризе и новчане оскудице започиње ковање бакарних мангура које су представљале инфлаторну емисију која је за непуне две године преправила новчано тржиште. Радило се о једној од политичко–монетарних операција која је имала за циљ повећање прихода Хазне – царске благајне. Утврђивање курса од две мангуре за једну акчу приликом почетка ковања 1688. године и његове присилне измене у односу једна мангура за једну акчу након годину дана, проузроковало је велике друштвено–економске ломове, побуну војске и становништва као и драстичан пад вредности мангура. Велика количина безвредног новца на тржишту довела је до прекида њиховог ковања већ 1691. године. Наглази великог броја »одбачених« мангура у слојевима, као и у гомилама на Београдској тврђави, сведоче о размерама ове неуспешне финансијске операције.¹² На обим ових емисија указује велики број појединачних налаза мангура Сулејмана II – укупно 64 примерка – који чини 61,9% налаза свог османског новца пронађеног током ископавања на простору Митрополитске палате. Овом броју треба додати и два поменута скупна налаза, први са 9 и други са 176 мангура. (сл. 1)

Размере поменуте кризе најбоље се читавају у драстичном паду вредности новца. Тако је у Београду дукат 1688. године вредео 500 акчи, а 1690. 600¹³ и поред тога што је Porta његову вредност поменуте године одредила на свега 300 акчи.¹⁴ На велике осцилације курса утицале су, свакако, ратне прилике и војни порази Турске.

3 Pohl 1982, 55.

4 Фонд Научно–истраживачког пројекта за Београдску тврђаву.

5 Srećković 1987, 80–196; Srećković 2002, 67–68.

6 Винавер 1970, 56 и даље.

7 Historijski arhiv u Dubrovniku, *Cons. Rog.* 83, 90.

8 Винавер 1970, 145–146.

9 Винавер 1970, 149–150.

10 Hammer 1979, II, 392–393 и 398.

11 Винавер 1970, 160–162

12 На простору југозападнoг бедема Горњег града 1974. године откривена је остава са 181 мангуром Сулејмана II: Иванишевић 1983а, 27–32.

Имитације талира архидукса Фердинанда (1564–1595)

У овом светлу треба видети и појаву имитација европског новца које су израђиване у Европи и у Турској. Тако се међу нашим нумизматичким налазима издваја група кривотворених талира архидукса Фердинанда (сл. 2). Нађени су у оквиру велике турске грађевине подигнуте у подножју Митрополитске палате у слоју пожара, заједно са бројним мангурама Сулејмана II. Нађено је укупно 5 примерака искованих истим паром калупа:

Тежина четири очуване имитације талира износи: 27,79 г, 24,97 г, 24,74 г и 23,30 г.

Као узор за ковање наших имитација послужила је једна од бројних емисија талира архидукса Фердинанда сина цара Фердинанда I, под чијом су се управом налазили Тирол, Доња Аустрија и Алзас. Талири архидукса Фердинанда ковани су у већем броју ковница, међу којима се посебно истиче Хал са бројним емисијама и значајном новчаном продукцијом, захваљујући богатству сребрне руде и великом технолошком напретку. У овој ковници је око 1567. године уведена преса за ковање новца, што се одразило на брзину и квалитет новца који је био сада искован на равној и правилно кружној плочици, као и са добро центрираним аверсом и реверсом. О раду поменутих ковница сведочи податак да је 1596. године зарад ковања талира прековано 360.000 шпанских реала.¹⁵

Имитације талира архидукса Фердинанда, пронађене у подножју Митрополитске палате, одликују се сумарно издвденим представама владара на аверсу и штита са грбовима на реверсу. Натпис је искривљен и само се делимично разазнаје оригинална легенда која је на талирима архидукса Фердинанда гласила: на аверсу FERDINAND(us) D(ei) G(ratia) ARCHIDVX AVSTRIÆ, која се настављала на реверсу DVX BVRGVNDIE COMES TIROLIS (сл. 3).

Ови талири циркулисали су на широком простору југоисточне Европе. Налажени су у бројним оставама у Румунији. Они су, као и други новци европских држава и градова, кривотворени ради остваривања зараде. Забележени су налази имитација талира архидукса Фердинанда у оставама Урзицени и Тирговиште I.¹⁶

Кривотворени талири Фердинанда, нађени у подножју Митрополитског двора, највероватније су израђени у самом Београду, на шта нас у првом реду упућује чињеница да је свих пет примерака исковано једним паром калупа.

Аверс:

FERDINAND.DGAORIH MARGRIMAR

Представа владара са круном, оклопом, одеждом и скиптром у десној руци и балчаком мача у левој.

Реверс:

RGVVQIRMDNABQI-MAC MESTIRGIS

Штит са грбовима: 1. Угарске, 2. Чешке, 3. Кастиље, Леона, 4. Аустрије, Бургундије и у средини Тирола.

Изнад штита круна.

Сл. 2. Имитације талира архидукса Фердинанда (1564–1595)

Сл. 3. Талир архидукса Фердинанда (1564–1595)

Са друге стране, технологија израде новца у Београду је била добро позната имајући у виду да је новац кован у граду све до времена Мехмеда IV, као и да је постојала развијена обрада метала у самом граду у бројним магацима. Напомињемо да су изнад Митрополитске палате откривене и пећи за топљене метала.

Будући да су кривотворени талири архидукса Фердинанда нађени у слоју пожара који се може датовати у 1691. годину, њихова се израда може ставити у позни 17. век – оквирно 1680–1690. годину – у време велике материјалне оскудице житеља Београда.

Њихова лоша технолошка изведба и неспретне имитације представа и натписа указују да су ови талири доживели исту судбину као и мангуре Сулејмана II – одбачени су као безвредан новац.

Налази новца са простора Митрополитске палате, иако малобројни и састављени од ситних номинала, одликавају поједине аспекте монетарне циркулације на простору Београда. Периоди криза и монетарне контракције јасно се прате у нумизматичком материјалу који чине ситни угарски денари, турске паре, акче и мангуре и друге монете европских држава и градова. Посматрано заједно оне указују на основне монетарне токове: континуиран одлив европског новца на Исток, сталан процес кварења новца и честе депресијације турске монете.¹⁷

БИБЛИОГРАФИЈА:

Иванишевић 1983 – В. Иванишевић, Два налаза римског бронзаног новца IV века са Београдске тврђаве, *Нумизматичар* 6 (1983), 77–95.

Иванишевић 1983а – В. Иванишевић, Остатке турског новца са Београдске тврђаве, *Годишњак града Београда* 30 (1983), 27–37.

Иванишевић 1987 – В. Иванишевић, Византијски новца са Београдске тврђаве, *Нумизматичар* 10 (1987), 88–110.

Ivanišević 1989 – V. Ivanišević, Interpretation and Dating of the Folles of Basil II and Constantine VIII – the Class A2, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 27–28 (1989), 19–42.

Иванишевић 1993 – В. Иванишевић, Оптицај византијских фолиса XI века на простору Централног Балкана, *Нумизматичар* 16 (1993), 79–92.

Hammer 1979 – J. von Hammer, *Historija Turskog (Osmanskog) carstva*, Zagreb 1979.

Pohl 1982 – A. Pohl, *Münzzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters 1300–1540*, Budapest 1982.

Srećković 1987 – S. Srećković, *Osmanlijski novac kovan na tlu Jugoslavije*, Beograd 1987.

Srećković 2002 – S. Srećković, *Ottoman Mints and Coins*, Beograd 2002.

Stirbu, Velter, Paunescu 1990 – C. Stirbu, A. M. Velter, E. Paunescu, *Circulația talerilor în sec. XVI–XVII în Tara Românească – problema falsurilor (Tezaurul de la Urziceni, jud. Ialomița)*, *Cercetări numismatice* VI (1990), 162–188.

Винавер 1963 – В. Винавер, Дубровачка трговина у Србији и у Бугарској крајем XVII века (1660–1700), *Историјски часопис* XII–XIII (1963), 189–235.

Винавер 1970 – В. Винавер, *Прејед историје новца у југословенским земљама (XVI–XVIII век)*, Београд 1970.

Pamuk 1995 – Ş. Pamuk, Money in the Ottoman Empire, 1326–1914, in: *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300–1914*, eds. H. Inalcik, D. Quataert, Cambridge 1995, 947–985.

13 Винавер 1963, 223.

14 Винавер 1970, 171.

15 Stirbu, Velter, Paunescu 1990, 165.

16 Stirbu, Velter, Paunescu 1990, 171–172.

17 Pamuk 1995, 961–966.

КАТАЛОГ НОВЦА

Референтни каталози:

CNI	<i>Corpus Nummorum Italicorum</i> , VI, Veneto (Zecche minori), Dalmazia, Albania, Roma 1922.
DOC	P. Grierson, <i>Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Basil I to Nicephorus III, 867–1081</i> , Vol. III. 2, Washington D.C. 1973. M. Hendy, <i>Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Alexius I to Michael VIII, 1081–1261</i> , Vol. IV, Washington D.C. 1999.
MKU	L. Huszár, <i>Münzkatalog Ungarn, Von 1000 bis Heute</i> , München 1979.
MMU	A. Pohl, <i>Münzzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters 1300–1540</i> , Budapest 1982.
OMP	N. Pere, <i>Osmanlılarda madeni paralar</i> , Istanbul 1968.
RNME	B. Prokisch ed., <i>Repertorium zur neuzeitlichen Münzprägung Europas – Bd. II: Heiliges Römisches Reich Deutscher Nation und Nachfolgestaaten – der Bayerische Reichskreis</i> , Wien 1996. B. Prokisch ed., <i>Repertorium zur Neuzeitlichen Münzprägung Europas – Bd. XVIII: Südosteuropa</i> , Wien 1999.

ПОЈЕДИНАЧНИ НАЛАЗИ

Византија

504.	Василије II – Анонимни фолис A2 (976–1025)	Константинопољ – Фолис	DOC 3 ¹⁸	E XXV – слој 7 – 76.17	1978 C–31
505.	Василије II – Анонимни фолис A2 (976–1025)	Константинопољ – Фолис	DOC 24 ¹⁹	E XXV – слој 8 – 75.96	1978 C–33
506.	Василије II – Анонимни фолис A2 (976–1025)	Константинопољ – Фолис	DOC 24a, 39, 42d ²⁰	Западни део падине – Насип	1987 C–391
507.	Василије II – Анонимни фолис A2 (976–1025)	Константинопољ – Фолис	DOC 41 ²¹	E XXV – слој 8 – 75.94	1978 C–32
508.	Василије II – Анонимни фолис A2 (976–1025)	Константинопољ – Фолис	DOC 1–51 ²²	Насип изнад Палате	1978 C–80
509.	Василије II – Анонимни фолис A2 (976–1025)	Константинопољ – Фолис	DOC 1–51 ²³	D XXV – слој 5 – 76.66	1978 C–85
510.	Василије II – Анонимни фолис A2 (976–1025)	Константинопољ – Фолис	DOC 1–51	Западни део падине – Насип	1987 C–392
511.	Јован II Комнин (1118–1143)	Константинопољ – Билон аспрон трахеј	DOC 10b	Простор III – Насип	1991 C–560

Угарска

512.	Владислав I (1440–1444)	Кронштат – Денар – 1440	МКУ 598; ММУ 135–5	F XXI – 74.85	1986 С–55
513.	Владислав I (1440–1444)	Денар	МКУ 598; ММУ 135	F XXV– слој 13 – 74.69	1978 С–98
514.	Матија I (1458–1490)	Кремниц – Денар	МКУ 722; ММУ 223–2	Подрум испод просторије 1	1985 С–219
515.	Владислав II (1490–1516)	Кремниц? – Денар – 1507	МКУ 811	Контролна сонда	1977 С–2
516.	Владислав II (1490–1516)	Кремниц – Денар– 1508	МКУ 811; ММУ 253–3	Просторија 1 – Слој горења	1985 С–221
517.	Фердинанд I (1526–1564) – имитација	Кремниц – Денар– 1549		Насип изнад средишњег трема	1985 С–209
518.	Фердинанд I (1526–1564) – имитација	Денар		Насип изнад палате	1985 С–200
519.	Угарски (1526–1608) – имитација	Денар		Простор јужног дворишта Палате – Слој шута између подзида 1–3	1977 С–35
520.	Угарски (1526–1608) – имитација	Денар		Насип жутог леса изнад Палате	1984 С–84
521.	Рудолф II (1576–1608)	Кремниц – Денар– 1607	МКУ 1060	Западни део падине – Насип	1987 С–362
522.	Матија II (1608–1619)	Кремниц – Денар– 1617	МКУ 1141	Насип изнад Палате	1983 С–85
523.	Угарски (1613–1657) – имитација	Денар		H XXVIII– слој 8 – 74.37	1978 С–104
524.	Угарски (1613–1657) – имитација	Денар		Насип изнад Палате	1983 С–82
525.	Угарски (1613–1657) – имитација	Денар		Насип изнад Палате	1984 С–83
526.	Угарски (1613–1657) – имитација	Денар		Анекс просторија 1 – Насип	1986 С–323
527.	Угарски (1613–1657) – имитација	Денар		Западни део падине – Насип	1987 С–363
528.	Угарски (1613–1657) – имитација	Денар		Западни део падине – Тераса II – проширење – Насип	1989

- 18 Иванишевић 1987, бр. 41.
 19 Иванишевић 1987, бр. 46.
 20 Ivanišević 1989, 23.
 21 Иванишевић 1987, бр. 49.
 22 Иванишевић 1987, бр. 51.
 23 Иванишевић 1987, бр. 53.

529.	Угарски (1613–1657) – имитација	Денар		Западни део падине – Тераса IV – Простор са јамама	1989
530.	Леополд I (1657–1705)	Кремниц – 6 крајцера– 1673	MKU 1450	Насип изнад Палате	1985 С–199
531.	Леополд I (1657–1705)	Кремниц – Денар– 1693	MKU 1509	Западни део падине – Насип	1989
532.	Леополд I (1657–1705) – имитација	15 крајцера– 1662	MKU 1423 вар.	Насип изнад Палате	1985 С–198
533.	Франц II (1703–1711)	Кремниц – Бакрена полтура – 1704	MKU 1549	Насип жутог леса изнад Палате	1984 С–88
534.	Франц II (1703–1711)	Кремниц – Бакарна полтура– 1707	MKU 1549	Западни део падине – Насип	1987 С–361
535.	Франц II (1703–1711)	Кремниц – Бакарна полтура– 1707	MKU 1550	Западни део падине – Насип	1987 С–359
Дубровник					
536.	Дубровник	Дубровник – Динарић	RNME XVIII 10/	Подрумски ходник	1986 С–399
Аквилеја					
537.	Антонио II Панциера (1402–1411) ?	Аквилеја – Солдо	CNI 1–7	E XXV – слој 4 – 79.76	1978 С–29
Нирмберг					
538.	Нирмберг – жетон	Жетон		Насип изнад Палате	1984 С–97
539.	Нирмберг – жетон	Жетон		Западни део падине – Насип	1987 С–365
Аустрија					
540.	Леополд I (1657–1705) имитација	1661		Подрумски ходник	1986 С–400
541.	Марија Терезија (1740–1780) К. – 1 Крајцер– 1780			b24–b25– слој 3 – 77.35	1978 С–105
542.	Јосиф II (1780–1790)	Хал – 1 Крајцер– 1781		F XXI– слој 1 – 77.30	1979 С–34
Салцбург					
543.	Архиепископ Леонард фон Кејпшах (1495–1519) – имитација	Салцбург – Бацен – 1510	RNME II 22/15	Средишњи трем – сонда 1	1986 С–324

Тирол

544.	Архидукс Фердинанд (1564–1595) – имитација	Београд ? – Талир	F XXI – слој 1 – 76.40	1979 С–39
545.	Архидукс Фердинанд (1564–1595) – имитација	Београд ? – Талир	F XXI – слој 1 – 76.40	1979 С–40
546.	Архидукс Фердинанд (1564–1595) – имитација	Београд ? – Талир	F XXI – 76.13	1986 С–40
547.	Архидукс Фердинанд (1564–1595) – имитација	Београд ? – Талир	F XIX – 75.47	1986 С–44
548.	Архидукс Фердинанд (1564–1595) – имитација	Београд ? – Талир	F XIX – 75.46	1986 С–45
549.	Леополд I (1657–1705)	1 крајцер – 1699	Насип изнад Палате	1984 С–87

Штајерска

550.	Леополд I (1657–1705)	3 крајцера– 1699	Насип изнад Палате	1983 С–86
------	-----------------------	------------------	--------------------	-----------

Пољска

551.	Сигисмунд I (1506–1548)	Полугрош – 1516	Западни део падине – Тераса III – Насип	1989
552.	Пољска – имитација	Полугрош	Западни део падине – Насип	1987 С–364
553.	Јован Казимир (1648–1668)	Грош – 1663	Мали подрум Палате	1985 С–220

Османско царство

554.	Селим I (1512–1520)	Константинопољ – Акча	Западни део падине – Насип	1987 С–383
555.	Сулејман I ? (1520–1566)	Акча	Атријум – Јама	1987 С–398
556.	Мурат III (1574–1595)	Мангура	Западни део падине – Тераса III – Насип	1989
557.	Мурат III ? (1574–1595)	Мангура	Насип изнад средишњег трема	1985 С–211
558.	Мехмед III ? (1595–1603)	Пара	Западни део падине – Насип	1987 С–388
559.	Мехмед III ? (1595–1603)	Пара	Западни део падине – Тераса III – Насип	1989 С–488
560.	Ахмед I ? (1603–1617)	Константинопољ – Мангура	D XXII– слој 4 – 77.02	1979 С–32

561.	Ахмед I ? (1603–1617)	Пара		Западни део падине – Насип	1987 С–381
562.	Ахмед I ? (1603–1617)	Пара		Западни део падине – Насип	1987 С–386
563.	Ахмед I ? (1603–1617)	Пара		Западни део падине – Насип	1987 С–380
564.	Ахмед I ? (1603–1617)	Акча		Западни део падине – Насип	1987 С–390
565.	Мустафа I ? (1617–1618; 1622–1623)	Пара		Западни део падине – Насип	1987 С–378
566.	Мехмед IV (1648–1687)	Пара		Насип изнад средишњег трема	1985 С–210
567.	Мехмед IV (1648–1687)	Пара		G XXVIII – 77.18	1978 С–103
568.	Сулејман II (1687–1691)	Константинопољ – Мангура	OMP 471	Простор јужног дворишта Палате – Слој шута између подзида 1–3	1977 С–36
569.	Сулејман II (1687–1691)	Константинопољ – Мангура	OMP 471	D XXII – слој 4 – 77.10	1979 С–29
570.	Сулејман II (1687–1691)	Константинопољ – Мангура	OMP 471	G XX	1979 С–41
571.	Сулејман II (1687–1691)	Константинопољ – Мангура	OMP 471	G XX	1979 С–42
572.	Сулејман II (1687–1691)	Константинопољ – Мангура	OMP 471	F XX – слој 1 – 77.04	1979 С–43
573.	Сулејман II (1687–1691)	Константинопољ – Мангура	OMP 471	F XX– слој 1 – 76.54	1979 С–44
574.	Сулејман II (1687–1691)	Константинопољ – Мангура	OMP 471	F XX– слој 1 – 76.54	1979 С–45
575.	Сулејман II (1687–1691)	Константинопољ – Мангура	OMP 471	F XX– слој 1 – 76.54	1979 С–46
576.	Сулејман II (1687–1691)	Константинопољ – Мангура	OMP 471	F XX– слој 1 – 76.80	1979 С–49
577.	Сулејман II (1687–1691)	Константинопољ – Мангура	OMP 471	C XXII – слој 4 – 77.52	1979 С–52
578.	Сулејман II (1687–1691)	Константинопољ – Мангура	OMP 471	FG XIX–XX– слој 6	1979 С–53
579.	Сулејман II (1687–1691)	Константинопољ – Мангура	OMP 471	FG XIX–XX– слој 6	1979 С–54
580.	Сулејман II (1687–1691)	Константинопољ – Мангура	OMP 471	Насип жутог леса изнад Палате	1983 С–89
581.	Сулејман II (1687–1691)	Константинопољ – Мангура	OMP 471	Насип жутог леса изнад Палате	1983 С–90

582.	Сулејман II (1687–1691)	Константинополь – Мангура	OMP 471	Насип изнад Палате	1984 С–91
583.	Сулејман II (1687–1691)	Константинополь – Мангура	OMP 471	Насип изнад Палате	1984 С–92
584.	Сулејман II (1687–1691)	Константинополь – Мангура	OMP 471	Насип изнад Палате	1985 С–197
585.	Сулејман II (1687–1691)	Константинополь – Мангура	OMP 471	Насип изнад средишњег трема	1985 С–205
586.	Сулејман II (1687–1691)	Константинополь – Мангура	OMP 471	Насип изнад средишњег трема	1985 С–206
587.	Сулејман II (1687–1691)	Константинополь – Мангура	OMP 471	Насип изнад средишњег трема	1985 С–207
588.	Сулејман II (1687–1691)	Константинополь – Мангура	OMP 471	Над подом подрума	1985 С–212
589.	Сулејман II (1687–1691)	Константинополь – Мангура	OMP 471	Над подом подрума	1985 С–213
590.	Сулејман II (1687–1691)	Константинополь – Мангура	OMP 471	Слој горења у подруму	1985 С–216
591.	Сулејман II (1687–1691)	Константинополь – Мангура	OMP 471	F XIX – 76.11	1986 С–46
592.	Сулејман II (1687–1691)	Константинополь – Мангура	OMP 471	F XIX – 75.51	1986 С–49
593.	Сулејман II (1687–1691)	Константинополь – Мангура	OMP 471	F XIX – 75.20	1986 С–50
594.	Сулејман II (1687–1691)	Константинополь – Мангура	OMP 471	F XIX – 75.24	1986 С–54
595.	Сулејман II (1687–1691)	Константинополь – Мангура	OMP 471	Западни део падине – Насип	1987 С–360
596.	Сулејман II (1687–1691)	Константинополь – Мангура	OMP 471	Западни део падине – Насип	1987 С–366
597.	Сулејман II (1687–1691)	Константинополь – Мангура	OMP 471	Западни део падине – Насип	1987 С–367
598.	Сулејман II (1687–1691)	Константинополь – Мангура	OMP 471	Западни део падине – Насип	1987 С–368
599.	Сулејман II (1687–1691)	Константинополь – Мангура	OMP 471	Западни део падине – Насип	1987 С–369
600.	Сулејман II (1687–1691)	Константинополь – Мангура	OMP 471	Западни део падине – Насип	1988
601.	Сулејман II (1687–1691)	Константинополь – Мангура	OMP 471	Западни део падине – Насип	1988
602.	Сулејман II (1687–1691)	Константинополь – Мангура	OMP 471	Западни део падине – Кућа 1 – Ниво пода	1989

603.	Сулејман II (1687–1691)	Константинопољ – Мангура	OMP 471	Западни део падине – Тераса III – Насип	1989
604.	Сулејман II (1687–1691)	Сарајево – Мангура	OMP 472	D XXII – слој 5 – 76.86	1979 C–27
605.	Сулејман II (1687–1691)	Сарајево – Мангура	OMP 472	D XXII – слој 4 – 77.06	1979 C–30
606.	Сулејман II (1687–1691)	Сарајево – Мангура	OMP 472	D XXII – слој 4 – 77.02	1979 C–31
607.	Сулејман II (1687–1691)	Сарајево – Мангура	OMP 472	F XXI – слој 1 – 76.54	1979 C–38
608.	Сулејман II (1687–1691)	Сарајево – Мангура	OMP 472	F XX – слој 1 – 76.54	1979 C–47
609.	Сулејман II (1687–1691)	Сарајево – Мангура	OMP 472	E XX – слој 1 – 76.63	1979 C–51
610.	Сулејман II (1687–1691)	Сарајево – Мангура	OMP 472	FG XIX–XX – Изнад пода античког објекта	1981 C–51
611.	Сулејман II (1687–1691)	Сарајево – Мангура	OMP 472	Насип изнад Палате	1982 C–93
612.	Сулејман II (1687–1691)	Сарајево – Мангура	OMP 472	Насип изнад Палате	1983 C–95
613.	Сулејман II (1687–1691)	Сарајево – Мангура	OMP 472	Насип изнад Палате	1984 C–94
614.	Сулејман II (1687–1691)	Сарајево – Мангура	OMP 472	Насип изнад средишњег трема	1985 C–208
615.	Сулејман II (1687–1691)	Сарајево – Мангура	OMP 472	Над подом подрума	1985 C–214
616.	Сулејман II (1687–1691)	Сарајево – Мангура	OMP 472	F XIX – 75.64	1986 C–39
617.	Сулејман II (1687–1691)	Сарајево – Мангура	OMP 472	F XIX – Јама 1 – 75.22	1986 C–51
618.	Сулејман II (1687–1691)	Сарајево – Мангура	OMP 472	Западни део падине – Насип	1987 C–370
619.	Сулејман II (1687–1691)	Сарајево – Мангура	OMP 472	Западни део падине – Насип	1987 C–371
620.	Сулејман II (1687–1691)	Сарајево – Мангура	OMP 472	Западни део падине – Насип	1987 C–372
621.	Сулејман II (1687–1691)	Сарајево – Мангура	OMP 472	Западни део падине – Насип	1987 C–373
622.	Сулејман II (1687–1691)	Сарајево – Мангура	OMP 472	Западни део падине – Насип	1987 C–374
623.	Сулејман II (1687–1691)	Сарајево – Мангура	OMP 472	Западни део падине – Насип	1987 C–375

624.	Сулејман II (1687–1691)	Сарајево – Мангура	OMP 472	Западни део падине – Насип	1987 С–376
625.	Сулејман II (1687–1691)	Сарајево – Мангура	OMP 472	Западни део падине – Насип	1987 С–377
626.	Сулејман II (1687–1691)	Босна – Мангура	OMP 471–472	F XXI– слој 1 – 76.54	1979 С–37
627.	Сулејман II (1687–1691)	Босна – Мангура		Простор III – Насип	1991 С–562
628.	Сулејман II (1687–1691)	Босна ? – Мангура		Западни део падине – Тераса II – Насип	1989
629.	Сулејман II (1687–1691)	Мангура	OMP 471–472	D XX – слој 1 – 76.90	1979 С–24
630.	Сулејман II (1687–1691)	Мангура	OMP 471–472	Над подом подрума	1985 С–215
631.	Сулејман II (1687–1691)	Мангура	OMP 471–472	Западни део падине – Кућа 1 – Огњиште	1989 С–487
632.	Мустафа II (1695–1703)	Константинопољ – Куруш	OMP 492	Насип изнад Палате	1985 С–196
633.	Ахмед III (1703–1730)	Константинопољ – Злота	OMP 520	Насип изнад Палате	1984 С–96
634.	Ахмед III (1703–1730)	Исламбол – Пара	OMP 522	Западни део падине – Насип	1987 С–379
635.	Ахмед III (1703–1730)	Константинопољ – Пара	OMP 523	Западни део падине – Тераса Va	1991 С–561
636.	Ахмед III (1703–1730)	Константинопољ – Акча	OMP 526	Насип	1986 С–319
637.	Анепиграфски	Мангура		e27–f27 – 77.53	1978 С–106
638.	Неодређен	Онлук		F XIX – 75.39	1986 С–43
639.	Неодређен	Пара		F XX– слој 1 – 76.54	1979 С–48
640.	Неодређен	Пара		E XX– слој 1 – 76.67	1979 С–50
641.	Неодређен	Пара		Насип	1986 С–320
642.	Неодређен	Пара		Западни део падине – Насип	1987 С–382
643.	Неодређен	Пара		Западни део падине – Насип	1987 С–385
644.	Неодређен	Акча		Насип изнад Палате	1985 С–201

645.	Неодређен	Акча	Насип изнад Палате	1985 С–202
646.	Неодређен	Акча	Насип	1986 С–321
647.	Неодређен	Акча	Западни део падине – Насип	1987 С–387
648.	Неодређен	Акча	Западни део падине – Насип	1987 С–389
649.	Неодређен	Акча	Западни део падине – Тераса III – Насип	1989 С–489
650.	Неодређен	Мангура	D XXII – слој 5 – 76.90	1979 С–28
651.	Неодређен	Мангура	F XXI – 75.51	1986 С–42
652.	Неодређен	Мангура	F XX – 75.50	1986 С–47
653.	Неодређен	Мангура	F XXI – 75.29	1986 С–48
654.	Неодређен	Мангура	F XXI – 75.05	1986 С–52
655.	Неодређен	Мангура	Западни део падине – Просторија 4 – Малтерни шут испод зида 7/89	1988
656.	Неодређен	Мангура	Западни део падине – Тераса IV	1989
657.	Неодређен	Мангура	Западни део падине – Насип	1989
658.	Неодређен		Западни део падине – Насип	1987 С–384
659.	Плочица	Акча	Простор јужног дворишта Палате – Шут	1977 С–37

СКУПНИ НАЛАЗИ

Скупни налаз 1 – Насип жутог леса изнад Палате (1983 С–81)

Угарска

660.	Сигисмунд (1387–1437)	Денар	МКУ 576; ММУ 117–1
661.	Сигисмунд (1387–1437)	Денар	МКУ 576; ММУ 117–30
662.	Сигисмунд (1387–1437)	Нађибања – Денар	МКУ 576; ММУ 117–33
663.	Сигисмунд (1387–1437)	Нађибања – Денар	МКУ 576; ММУ 117–45
664.	Сигисмунд (1387–1437)	Денар	МКУ 576; ММУ 117–49
665.	Сигисмунд (1387–1437)	Денар	МКУ 576; ММУ 117–27–50

Османско царство

666.	Мехмед III (1595–1603)	Акча	
------	------------------------	------	--

Скупни налаз 2 – Палата – Насип жутог леса (1986 С–322)

Османско царство

667.	Мехмед III (1595–1603)	Пара	
668.	Мехмед III (1595–1603)	Пара	
669.	Ахмед I (1603–1617)	Константинопољ – Пара	
670.	Ахмед I (1603–1617)	Пара	
671.	Неодређен	Константинопољ – Пара	
672–677.	Неодређени	Паре	

24 Остава није конзервирана, те је било немогуће одредити ковнице.

Скупни налаз 3 – Квадрат F XIX – кога 75.33 (1986 С–38)

Османско царство

678–686. Сулејман II (1687–1691)	Константинопољ – Мангуре	ОМР 471
----------------------------------	--------------------------	---------

Скупни налаз 4 – Западни део падине – тераса I – слој мрке земље између зида 4 и профила (1989 С–486)

Османско царство

687–862. Сулејман II (1687–1691)	Мангуре ²⁴
----------------------------------	-----------------------

О монограмима на турском теју из Грађевине IV

МЕЂУ МАТЕРИЈАЛНИМ ОСТАЦИМА који сведоче о свакодневном животу Београда под османском влашћу налази се и неколико примерака прибора за мерење тежине који су пронађени у комплексу некадашње Митрополијске резиденције – на простору Грађевине IV. Ови примерци којима располажемо доказују пуну интегрисаност нашег простора у османски административни, а посебно мерни систем.

У исламском свету приметна је велика разноликост у јединицама за мерење тежине зависно од територије и времена настанка. Због тога још увек нису утврђене са пуном прецизношћу. Извесно је, са чим се слаже већина истраживача, да основу система мера за тежину чини *dirhem* који се заснива на римско–византијској јединици *solidus*.¹ Иначе, сам дирхем – 3,2 грама, апроксимативна тежина зрна јечма – потиче од грчких јединица *драхми* и *мискал* (1,5 дирхема). Старе мере за тежину и њихови инструменти били су на снази до 1869. године, када је Османско царство дефинитивно увело метрички систем. Литература о овом питању османске материјалне историје изразито је оскудна.²

У турском свету придаван је велики значај справама за мерење масе, с обзиром на њихову важност за занате и трговину. Распрострањено је мишљење да је њихова несавршеност и релативност, услед одсуства јединственог система мерења, довела до увођења стандарда након избијања економске кризе 1640. године. После тога у употребу је ушао јединствен систем према стандарду из престонице. С друге стране, у науци влада мишљење да су тегови које су изливали Турци Селџуци били у употреби и за време Османлија који су, штавише, често израђивали *рејлике*

на селџучке мерне инструменте.³ С обзиром на то да у селџучко доба није постојао обичај стављања жигова или других знакова који би указивали на време употребе, није могуће са сигурношћу установити да ли су припадали Селџуцима или Османлијама. Тегови коришћени у османско доба »оверавани« су нарочитим султанским монограмима, тзв. туграма у којима је калиграфски уписано име владара и његовог оца, када су у питању најстарије тугре, или специфични додаци у форми молитве »увек победоносан«⁴ који се срећу у највећем броју тугри до пропасти Османске империје.⁵

Тегови настали на простору Османског царства варирају у тежини од 12,5 до 400 дирхема и имају стандардне вредности: 12,5 дирхема, 25, 50, 100, 200 и 400 дирхема. Озваничавање тегова уз потврду њихове тачности туграма

1 Garo Kürkman, *Osmanlılarda Ölçü ve Tartılar*, Türk ve İslam Eserleri Müzesi (14 Ekim–14 Aralık 1991), 8.

2 Библиографију о мерним јединицама код Османлија видети на web-страници: www.geocities.com/denizmartinez/osmanli_bibliography.html

3 G. Kürkman, нав. дело, 8.

4 Реч »победоносан« ушла је у састав текста тугре за време султана Мурата II (1421–1444, 1446–1451). Фраза »увек победоносан« у употреби је у туграма од Мехмеда II Освајача (1444–1446, 1451–1481).

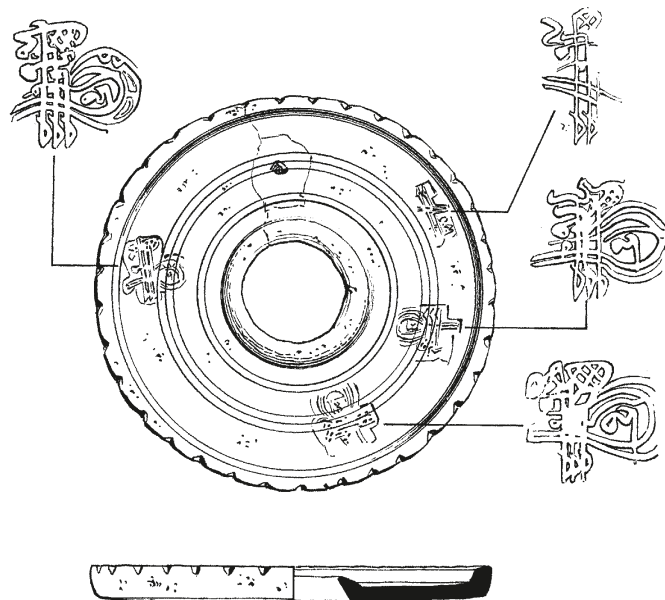
5 О историјском развоју и примерима тугри османских султана: Suha Umut, *Osmanlı Padişah Tuğraları*, İstanbul 1980; Paul Wittek, *Notes sur la Tughra Ottomane*, Byzantion, Tome XVIII (1948), Bruxelles 1948, 311–334; Paul Wittek, *Notes sur la Tughra Ottomane*, Byzantion, Tome XX (1950), Bruxelles 1950, 267–293; О значењу појма тугра кроз историју: Mehmed Zeki Pakalin, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul 1954, 525–529

уведено је за време султана Мехмеда II Освајача (1444–1446, 1451–1481) и трајало је до епохе султана Мустафе II (1695–1703). До доба Мустафе II постојала је пракса израде тегова по узору на старе анадолске (селџучке) са биљном орнаментиком на предњој страни, чији је најстарији примерак »оверен« тугром султана Селима I (1512–1520).⁶ Потоњи су имали равну предњу страну и већином речкасте ивице.

Тугра је, као специфичан доказ да је тег дозвољен за употребу, стављана до епохе султана Мустафе III (1757–1774), да би се од владе Абдулхамида I (1774–1789) почело са стављањем датума када је извршена контрола. Такви датуми могу се јасно видети изван саме тугре. Поред ових, постојао је још један механизам за оверу тачности овог мерног инструмента. Био је то жиг који су поред престонице стављале и општине на чијој територији је урађена провера тежине. Та овера састојала се од тачног назива општине, на пример: *Yenisehir Belediyesi* – Општина Јенишехир.⁷

Међу теговима пронађеним на простору грађевине IV пажњу привлачи један потврђен са чак четири тугре (сл. 1). Осим по броју угравираних султанских печата, овај тег се ни по чему не разликује од других тегова из османског доба. Установили смо да три тугре припадају султану Мехмеду IV (1648–1687), а једна његовом брату и наследнику на престолу Сулејману II (1687–1691).⁸ Постојање три тугре једног истог султана и тугре његовог наследника сведочи о томе да је тегу више пута потврђивана употребна дозвола, као и да је тег важио и после промене на престолу.

Вредност овог археолошког открића поткрепљује и година уписана у оквиру једне од тугри Мехмеда IV коју идентификујемо као (10)88. годину по Хиџри,⁹ односно 1677/78. годину. Стављање датума у саму тугру у оквиру њеног прстенастог елемента (тур. *beuze*) није неуобичајено, али је релативно ретко и тешко за поуздано утврђивање. На изложби османских справа за мерење тежине, која је одржана од 14. октобра до 14. децембра 1991, приказана су чак два тега из епохе султана Мехмеда IV са годинама стављања тугре. Оба тега налазе се у приватним колекцијама, а један, урађен у бронзи, носи годину (10)71, тј. 1660/1661. годину по хришћанском календару (сл. 2а),¹⁰ док други, такође израђен у бронзи, нема уобичајени султански монограм, већ стилизовани натпис *Султан Мехмед 1093*, тј. Султан Мехмед 1682 у форми тугре (сл. 2б).¹¹

Текст тугре султана Мехмеда IV:
Şah Mehmed Bin Ibrahim Han El-Muzaffer Daima
*шах Мехмед, син Ибрахим-хана, увек победоносан*¹²

Текст тугре султана Сулејмана II:
Şah Süleyman Bin Ibrahim Han El-Muzaffer Daima
шах Сулејман, син Ибрахим-хана, увек победоносан

Сл. 1. Тег из Грађевине IV, кат. бр. 243 (P 1:2)

Сл. 2. Два тегета из епохе султана Мехмеда IV:
а) тугра са годином (10)71, тј. 1660/1661;
б) тег са инскрипцијом »Султан Мехмед 1093«, тј.
»Султан Мехмед 1682«

У османској дипломатици је познато да је стављање султановог монограма по правилу значило да се радило о исправи, справи или неком другом предмету од јавног интереса. Као што смо истакли, садржај тугре сваког појединог султана од Мехмеда II Освајача био је исти и састојао се од имена султана са титулом шах, његовог оца са титулом хан и речи »увек победоносан«. Различите варијанте тугри истог султана дело су различитих мајстора – калиграфа (нишанџија), ако се радило о писаним документима,

и ливаца – гравера, ако је реч о новцу, теговима и сл. Примерак из Доњег града прилично је одолео зубу времена, при чему су три тугре добро и готово у целини отиснуте, такође и јасно читљиве.

Откривени примерак тега из Доњег града Београдске тврђаве значајан је допринос науци о османским мерама за тежину и прилог невеликој збирци сачуваних мерних инструмената Османске империје са подручја Београда који до сада није био познат.

6 G. Kürkman, нав. дело, 21.

7 Исто, 77.

8 Сравнити са: S. Umur, нав. дело, 217–227; G. Kürkman, нав. дело, 34.

9 Било је уобичајено да се ознака за хиљаду изоставља.

10 G. Kürkman, нав. дело, кат. бр. 45.

11 G. Kürkman, нав. дело, кат. бр. 47.

12 Тугру Мехмеда IV видети у: Fehim Bajraktarević, *Turski dokumenti manastira Sv. Trojice kod Plevlja*, Sarajevo 1935, 50–51.

Пројекат заштите и обнове митрополијској двора

МОНАСТИР УСПЕЊА БОГОРОДИЦЕ на доњоградској падини био је најзначајнији сакрални комплекс средњовековног Београда. Трагајући за његовим остацима предузета су вишегодишња археолошка истраживања падине. Уклањањем огромних земљаних насипа и археолошким ископавањима, откривени су фрагментарно очувани материјални подаци о овом комплексу. Они су употпунили слику о настанку, фазама развоја и страдању ове јединствене манастирске целине, али, на жалост, не и о њеној укупној архитектонској структури. Зато су многа питања остала и даље отворена.

Приликом археолошких истраживања откривени су и остаци једног монументалног здања које је припадало манастирском комплексу. На основу историјских извора, археолошких података и одлика његове архитектуре, истраживачи су закључили да је ова грађевина подигнута крајем прве половине 15. столећа и да је, несумњиво, била палата, односно резиденција београдских митрополита.

Имајући у виду да су ово последњи очувани трагови постојања манастира Успења Богородице поставило се одмах питање њихове најцелисходније заштите и презентације, што је захтевало посебну пажњу конзерватора при предлагању концепције. Примена строго конзерваторског поступка који подразумева презентацију остатака на нивоу затеченог стања, чинила се неприхватљивом. Закључено је да се овим поступком не би довољно истакао репрезентативни карактер објекта, нити би се адекватно заштитили важни елементи архитектуре. Досадашња конзерваторска пракса је показала да примена овог метода у нашим климатским условима не омогућава трајну заштиту, напротив, доводи до девастације оригиналних остатака, јер се на

њима мора изнова интервенисати у одређеним временским интервалима. Са друге стране, анализа архитектуре и степена очуваности уверила нас је да палату није могуће потпуно обновити. Такав поступак не би био заснован на поузданим материјалним чињеницама, већ на хипотетичким основама, што није примерено конзерваторској пракси и начелима рада. Степен конзерваторске интервенције би у том случају далеко надмашио аутентичне остатке, што би, свакако, умањило њихову оригиналну вредност.

Решење смо видели у примени различитих метода заштите за поједине делове грађевине. Одлучили смо да оне секторе, за које постоје поуздани подаци треба у потпуности рестаурирати, укључујући и обнову ентеријера, чиме би се дочарала репрезентативност као битна одлика палате. Делове грађевине који су незнатно сачувани, одлучили смо да конзервирамо у затеченом стању и да их археолошки презентујемо уз минимално наглашавање одређених елемената архитектуре (делови портала, прозора и сл.).

Овакав концепт захтевао је првенствено подробну архитектонску анализу грађевине – њене функционалне структуре, конструктивног склопа, примењених решења и технике градње, као и обраде појединих детаља. Захтевао је истовремено и проучавање сродних грађевина, ради утврђивања аналогија и бољег сагледавања могућег првобитног изгледа.

Познато је да су у манастирима средњовековне Србије постојала посебна здања резиденцијалног карактера, која су била намењена ктитору или црквеним великодостојницима. Тако се она помињу као цареве палате, архимандритије или игуменарије. Знамо да је у манастиру Св. Николе у Топлици, у коме је почетком 13. столећа било

Сл. 1. Палаџа, модел делимичне реконструкције према пројекту, источна страна

Сл. 2. Палаџа, модел делимичне реконструкције према пројекту, западна страна

седиште епископије, северно од цркве саграђено здање за које се сматра да је резиденција епископа. Сматра се да је и у Пећкој патријаршији, са југозападне стране цркве подигнута патријаршијска палата, а слична грађевина постојала је и у Дечанима. Из времена деспота Стефана Лазаревића, у манастиру Св. Николе у Павловцима, зграда северно од цркве идентификована је као игуманска или властелинска резиденција. Репрезентативно здање постојало је и у манастиру Манасији – Ресави и вероватно је било Деспотова резиденција.

У средњовековним градовима су, такође, постојале палате. Знамо за палату архиепископа Данила II у Магличу, властелинску палату у Сталаћу, палату у Голубачком граду, као и владарске резиденције у Крушевцу и Смедереву.

У текстовима наших писаца термин палата јавља се у 13. веку и односи се искључиво на владарску, односно царску резиденцију, како је схватана и у византијском свету. Међутим, до промене значења појма долази у 15. столећу када се под овим термином подразумевају и друге господарске палате – властелина, заповедника града или црквених великодостојника.

Најзначајнија карактеристика палате огледа се у њеном архитектонском програму који обједињује две функције – стамбену и јавну, из чега проистичу њен резиденцијални карактер, архитектонска и естетска обележја.

По правилу палата је солидно зидано здање за које се бира најприкладнија локација. У зависности од простор-

них могућности и конфигурације терена, њен програм и функционални садржаји могу бити организовани у оквиру једне веће грађевинске целине или као комплекс неколико појединачних зграда. У случају када је то у оквиру једног објекта онда је то по правилу грађевина једноставног габарита, најчешће правоугаоног облика основе и има, углавном, две етаже. У доњој етажи су, најчешће, велика сала – дворана за јавне потребе и економске просторије – оставе, а на горњој стамбене просторије, или су пак у приземљу кухиња и пратећи простори, а на спрату дворана и стан. У дворани – великој сали, која истиче резиденцијални карактер палате, налазе се декоративно обрађене прозорске и друге нише у зидовима, зидана ложишта и камини, балкони и еркери. Обрада фасада и декоративних елемената архитектуре различитих је стилских одлика, од византијских традиција (полихромна обрада фасада, алтернација камена и опеке у градњи) до романичких и готичких обележја запада (засведени тремови, нивои прозора, чипкасти украси), зависно од сфере културних утицаја.

Оваквом моделу и архитектонском програму палате у потпуности одговарају откривени остаци грађевине у комплексу манастира Успења Богородице. О томе сведочи дескрипција остатака архитектуре и анализа функција појединих просторија грађевине, детаљно образложених у претходним поглављима ове студије.

За разлику од опште слике у коју се потпуно уклапа београдска митрополитска палата, у примењеним функ-

ционалним и конструктивним решењима уочавају се и одређене специфичности. Неке од њих су резултат одлика терена, односно микролокације, и огледају се у положају и облику грађевине. У хоризонталном плану основа палате је у облику ћириличног слова »Г«, са подужним крилом приљубљеним уз стеновиту падину и краћим бочним крилом. Главни улаз се налази у подужном тракту и асиметрично је постављен у односу на фасаду, што указује на некадашњу урбану матрицу комплекса, очигледно заснованог на невеликом платоу. Палата је имала приземље и спрат, а само испод бочног крила био је изграђен и подрум, захваљујући повољној конфигурацији терена. Над подрумом су постојале сводне конструкције, и то сегментни свод над већом и крстасти сводови над мањом

просторијом, што је ретко и необичајено конструктивно решење у српској средњовековној архитектури. Сегментни луци и сводови код нас се срећу у касном средњем веку и примењени су у грађевинама манастира Св. Ђорђа у Кастаљану и Св. Николе у Павловцима. Сачувани профили камених оквира врата и прозора у палати, са стилским одликама готике, какви се срећу у угарској средини, указују у овом случају на продор страних утицаја у Србију. Најближе паралеле могу се наћи у краљевској палати у Будиму, Вишеграду и Диошђиру у Мађарској.

Имајући у виду значај митрополитске палате за проучавање касне средњовековне секуларне архитектуре код нас, а посебно њену важност за Београдску тврђаву, затим степен очуваности архитектре и разноврдне материјалне

Сл. 3. Палата, изглед аркада према после делимичне обнове

податке о различитим деловима грађевине, уочили смо сву сложеност проблема њене заштите. Зато смо се одлучили за примену различитих метода заштите, од конзервације до рестаурације, да би остварили идеју презентације палате у хоризонталном, а делимично и вертикалном плану, са свим важним архитектонским обележјима грађевине. Из оваквог приступа је уследио предлог да се западни сектор подужног крила палате само конзервира на нивоу затечених остатака, како би се приказао облик и величина основе. Бочно крило и део подужног тракта уз њега потпуно би се обновили, да би се сагледао волумен и некадашњи изглед.

Први проблем је био дефинисање габарита бочног крила палате, чији је северни сектор уништен каснијим денивелацијама терена. Знамо да су у нивоу подрума биле две просторије. Прва – већа, правоугаоног облика имала је сегментни свод од опеке. Друга, делимично очувана, имала је пиластре уз обимне зидове и један слободно стојећи зидани стубац у осовини ширине просторије. Ови елементи су указивали на конструктивно решење таванице крстастим сводовима. Удвајањем распона поља са претпостављеном конструкцијом, добили смо приближно квадратну основу просторије димензија 6,80 x 5,90 м. На тај начин смо реституцијом добили укупну дужину бочног тракта

Сл. 4. Палата, изглед после делимичне обнове

од 19,20 метара. Ове мере смо могли да проверимо и потврдимо у комбинацији са распонем лукова аркадног трема у приземљу.

Теоретски подрумска просторија је могла да има и три распона, односно шест поља са крстастим сводовима. Овакву могућност смо одбацили, јер сматрамо да би у том случају над њеном правоугаоном основом био изведен сегментни свод, као једноставније и примереније конструктивно решење.

За потпуну обнову подрумских просторија има довољно поузданих података. Овим пројектом предлаже се обнова унутрашње комуникације између приземља грађевине и

веће подрумске просторије (бр. 3), обнова сводне конструкције над њом, као и рестаурација другог, спољашњег улаза у источном зиду и прозорских отвора. Како између ње и мање просторије (бр. 4) није постојала директна веза, претпоставили смо оправдано да се у мању просторију улазило кроз портал, такође у источном зиду, у коме се вероватно налазио и један прозор, сличне величине, облика и обраде као и сачувани прозори у просторији 3.

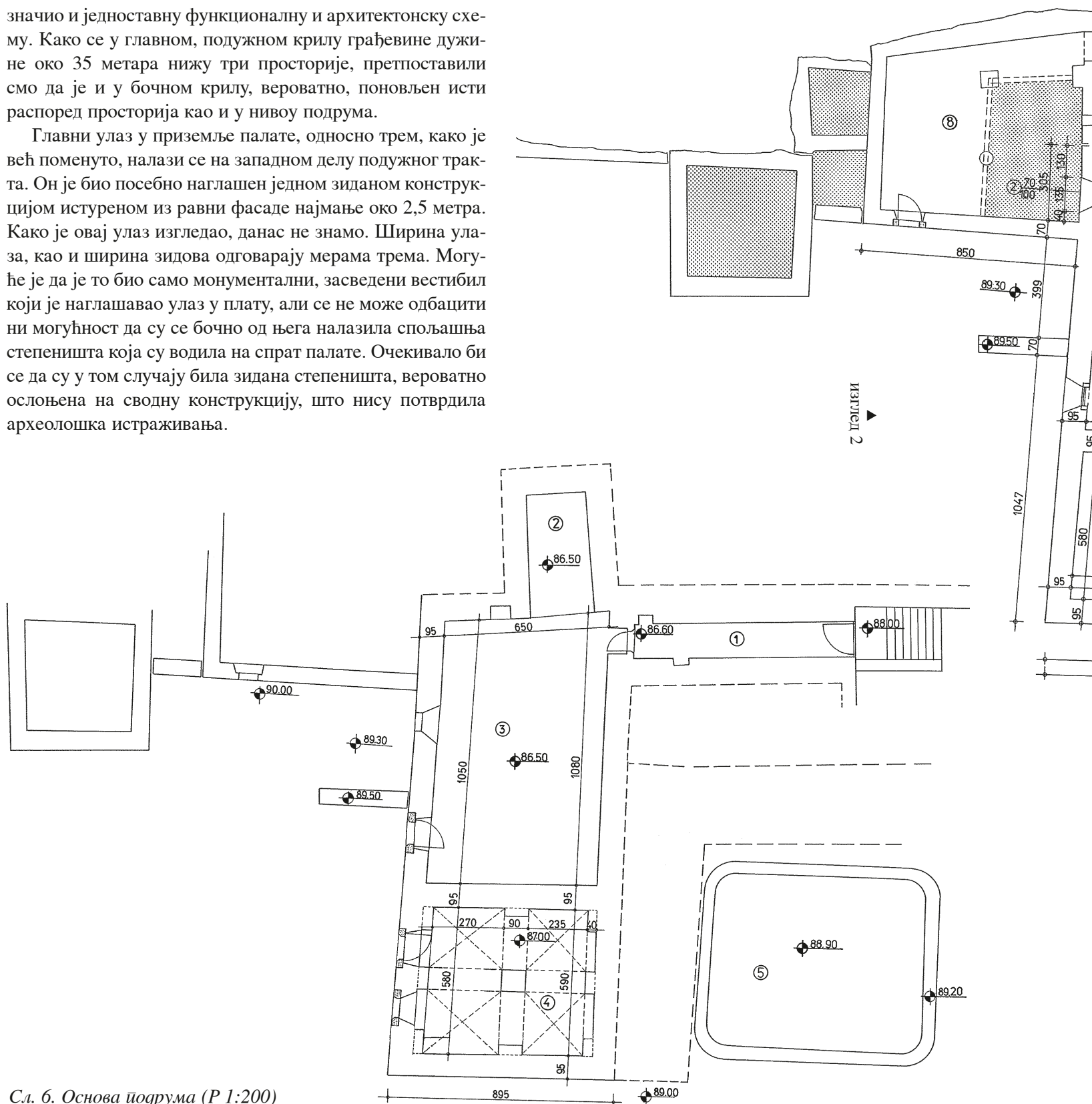
Презентација приземља и обнова једног његовог дела представљали су много сложенији проблем, с обзиром на фрагментарно очуване остатке архитектуре. Погодност је пружала чињеница да је једноставан облик грађевине

Сл. 5. Палаћа, изглед после делимичне обнове

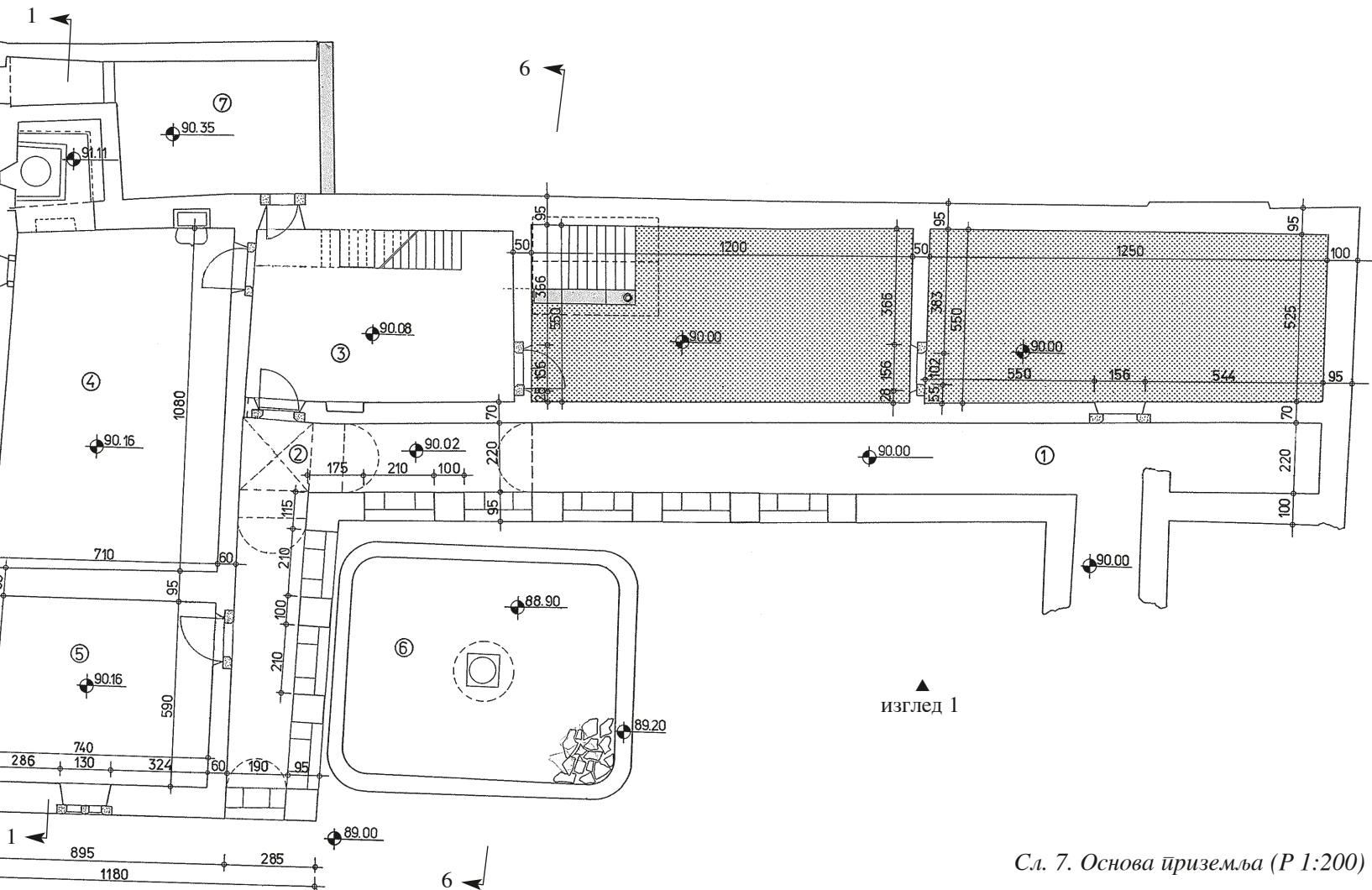

значио и једноставну функционалну и архитектонску схему. Како се у главном, подужном крилу грађевине дужине око 35 метара нижу три просторије, претпоставили смо да је и у бочном крилу, вероватно, поновљен исти распоред просторија као и у нивоу подрума.

Главни улаз у приземље палате, односно трем, како је већ поменуто, налази се на западном делу подужног тракта. Он је био посебно наглашен једном зиданом конструкцијом истуреном из равни фасаде најмање око 2,5 метра. Како је овај улаз изгледао, данас не знамо. Ширина улаза, као и ширина зидова одговарају мерама трема. Могуће је да је то био само монументални, засведени вестибил који је наглашавао улаз у плату, али се не може одбацити ни могућност да су се бочно од њега налазила спољашња степеништа која су водила на спрат палате. Очекивало би се да су у том случају била зидана степеништа, вероватно ослоњена на сводну конструкцију, што нису потврдила археолошка истраживања.

Сл. 6. Основа подрума (P 1:200)

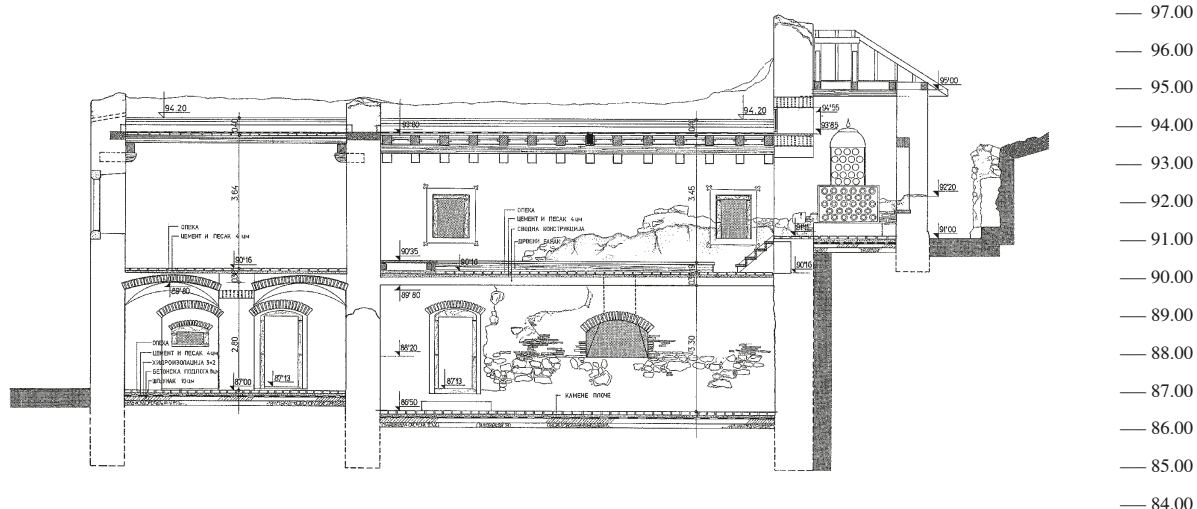
Сл. 7. Основа приземља (P 1:200)

С обзиром на овако хипотетичке варијанте обликовања главног улаза у митрополитску палату, као битног архитектонског обележја, одлучили смо да се остаци његових зидова конзервирају само на нивоу затеченог стања. Исти конзерваторски приступ примењујемо и за прве две просторије подужног крила, чији су зидови минимално сачувани.

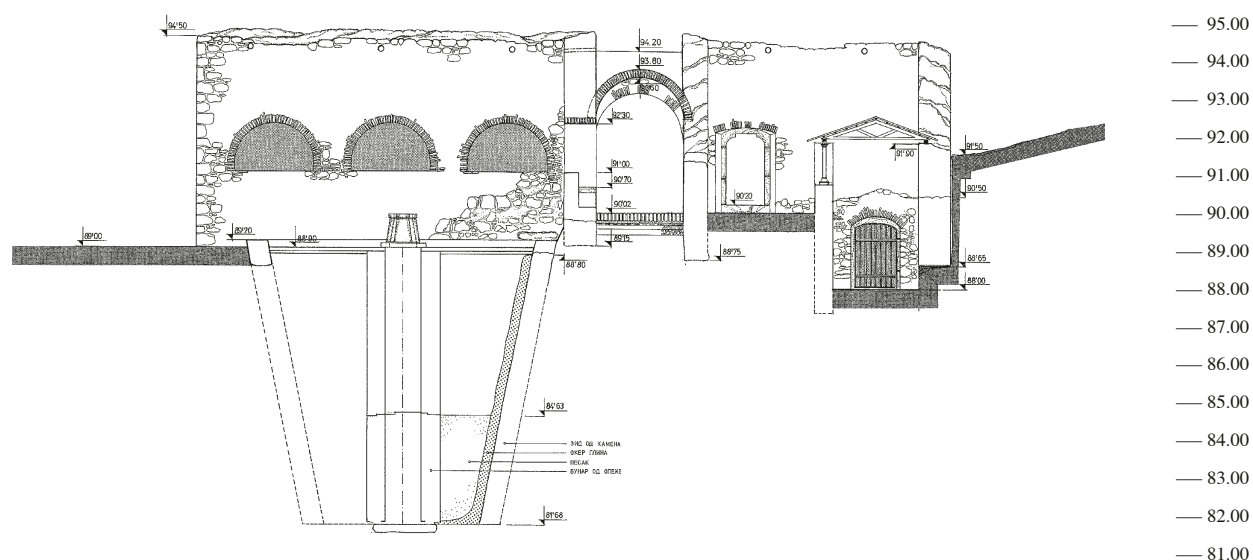
Обимније интервенције које предвиђају потпуну рестаурацију, пројектоване су за предворје (просторија бр. 3) у подужном крилу, велику салу-дворану (бр. 4) и малу салу (бр. 5) у бочном крилу, као и припадајући део аркадног трема. Величина ових просторија, њихови портали, распоред и изглед прозора, као и изглед ентеријера могли су да се рестаурирају углавном на основу затечених података. Познате су биле нивелете и врсте подница, као и елементи ентеријера (зидана пећ и фонтана у дворани).

Очуван је у целини готички архитравни портал улаза у предворје и део аркадног трема са зиданим клупама. Над тремом је видљив полуобличасти свод од опеке, који је на месту укрштања са бочним крилом, испред улаза у предворје, био крстасти. Трагови конструкција над просторијама нису сачувани, али према облику основе, распонима и аналогијама са сродних грађевина, оправдано је претпоставити да су над њима биле дрвене међуспратне конструкције, како је у то време и било уобичајено.

Међутим, висина просторија у приземљу није позната. Реконструкцијом сводних конструкција над тремом и елемената архитравне дрвене међуспратне конструкције над просторијама, и упоредном анализом са максимално очуваном висином зидова, успели смо да реституишемо висину приземља палате. Она износи 3,64 метара, што одговара другим познатим примерима код нас.

Сл. 8. Пресек 1-1

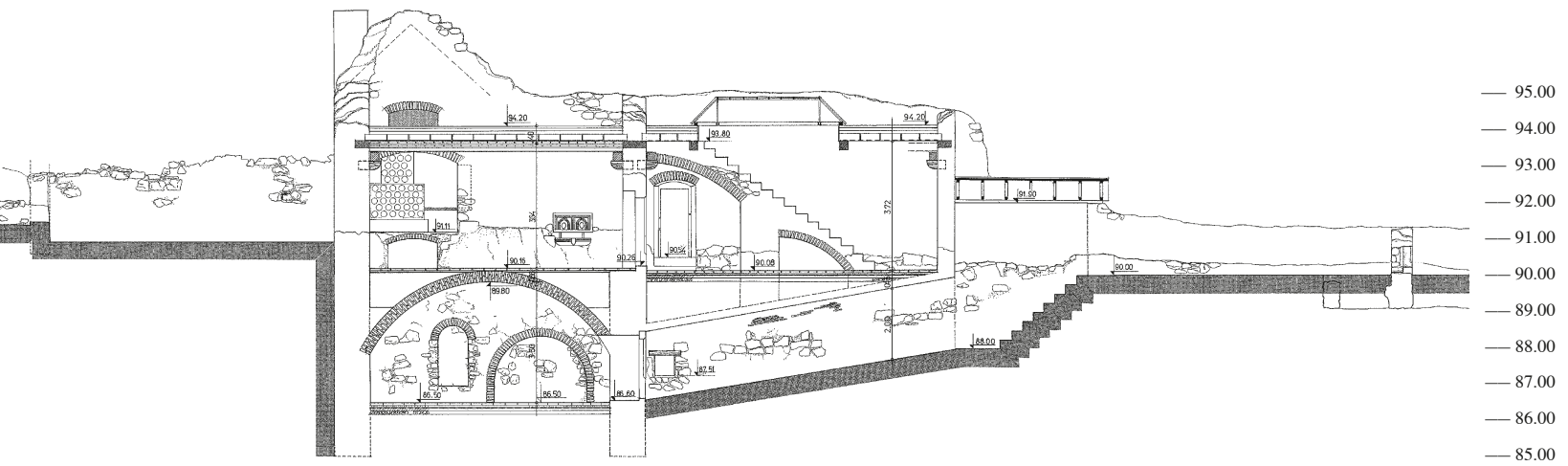
Сл. 9. Пресек 6-6

Пројектом се предлаже потпуна обнова предворја, његових прозора и портала, као и зиданог степеништа за спрат. У дворани ће се обновити под од опеке у декоративном слогу и узани дрвени банак уз обимне зидове. Према сачуваним остацима обновиће се два прозора у источном зиду. Најзначајнија ће бити рестаурација анекса у коме се налази зидана пећ. С обзиром да је под овог анекса издигнут у односу на под дворане, закључили смо да је ова пећ свакако загревала и стамбене просторије на спрату. Фонтана у јужном зиду поред улаза презентоваће се у потпуности. Иако не можемо поуздано да утврдимо одакле се напајала водом сматрамо да је обнова њене конструкције и рељефне декорације значајна у укупном ентеријеру.

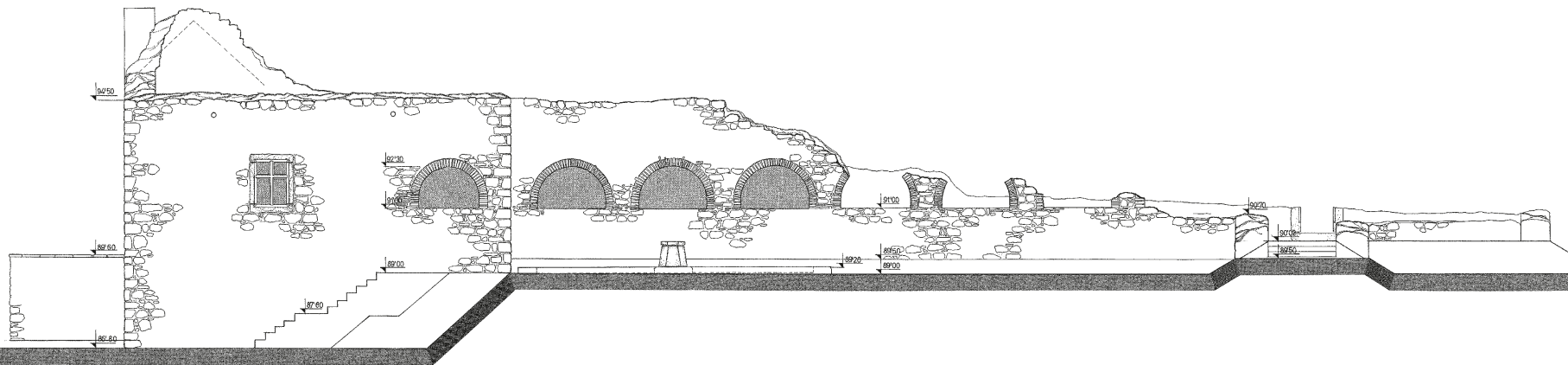
Слично ће изгледати и мала сала. Улаз у њу је предвиђен са трема. Према очуваним висинама зидова очигледно је да осветљавање просторија са трема није било, па је прозор у малој сали пројектован у северном зиду, односно на чеоној фасади. Прозор је замишљен са дводелним каменим оквиром, што би стилски одговарало готском порталу.

Пројектом је предвиђена и обнова пратећих економских простора, дворишта са атријумом одакле се ложила зидана пећ, како би се потпуније сагледало функционисање овог дела палате.

Питање завршетка грађевине у вертикалном смислу и избор решења био је посебан проблем из више разлога.

Сл. 10. Пресек 7-7

Сл. 11. Изгледу 1 и 2

Прво, све обновљене просторе са дрвеном таваницом требало је одговарајуће заштитити и обезбедити од спољних утицаја. Друго, свако решење заштите са кровном конструкцијом било је неприхватљиво јер би сугерисало и грађевински завршетак палате, која је несумњиво имала спрат. О архитектоници и материјализацији спрата грађевине немамо никаквих података. И треће, чињеница да се палата изузетно сагледава са простора горњег града искључује сваку могућност решења са плитким, прикривеним крововима.

Зато смо одлучили да се над дрвеним таваницама изведе равна бетонска конструкција од префабрикованих елемената. Постављањем неопходних слојева термо и хидроизолације у потпуности се остварује заштита просторија у приземљу палате. Ово решење омогућава изградњу обимних и преградних зидова, у минималној висини од 30–40 цм, што би наговестило распоред просторија на спрату. Постављање завршног слоја у савременом материјалу (на пример клинкер плоче), који би по боји и облику асоцирао на под од опеке, сматрамо да би се остварио утисак грађевине у рушевини из визуре горњег града.

До сада нисмо поменули још једну значајну конструкцију у саставу митрополитске палате, која је значајна за уређење и презентацију платоа на коме се налазио Успењски манастир. Реч је о великој зиданој цистерни. Знамо да је у облику зарубљене пирамиде са заобљеним угловима, лепо зидана ломљеним каменом и зидова облепљених слојем глине. У њеном средишту налазио се кружни филтер-бунар озидан опеком. Унутрашњост цистерне је, вероватно, била испуњена песком, а горњу површину је прекривала компактна малтерна маса, дебљине око 20 цм.

Начин напајања ове цистерне водом данас нам није сасвим познат, па су различита тумачења могућа. Било би уобичајено да се пунила кишном водом која се у њој филтрирала и сакупљала у бунар, одакле се користила. Чињеница је да се у цистерну уливала вода из поменутог реципијента – фонтане у великој сали. Ако се прихвати могућност да се она напајала изворском водом, која је кроз њу протицала и уливала се у цистерну, онда су у горњој зони цистерне морали да буду одговарајући преливници. Ова целокупна инсталација је јединствена код нас,

па тумачење њене намене остаје у домену хипотезе. У сваком случају, сматрамо да потпуна обнова цистерне не би била оправдана. Обележавање њеног габарита на терену и постављање симболичног каменог сантрача бунара довољна су асоцијација подземног постројења.

Реализацијом овог пројекта и предложених решења у њему, чини нам се, да би једно изузетно градитељско остварење позног средњег века било задовољавајуће презентовано, у оној мери колико су то омогућили релевантни подаци. Али, да би се обезбедили услови за трајно чување и одржавање палате, а уједно и оправдала сврсисходност спроведеног конзерваторског приступа, неопходно је остварити њену ревитализацију и активно коришћење, као крајњи циљ. То се може остварити увођењем савремених садржаја који одговарају одликама грађевине и примерени су обновљеним просторима.

Зато нам се чини оправданим размишљање о двојакој намени грађевине и комплементарним садржајима, од којих би се један организовао у нивоу приземља, а други у нивоу подрума.

Репрезентативне просторије у приземљу, по нашем мишљењу, могле би да добију музеолошку намену. У малој и великој сали могли би да се излажу археолошки налази откривени током ископавања палате, историјски планови, цртежи и фотографије затечених остатака. У дворани могу да се организују и мањи скупови, концерти и сл. У њиховој функцији би било и предворје као простор за кулстоса, који би водио групе у разгледање грађевине и где би се продавали проспекти, постери и стари планови Београдске тврђаве. У подрумским просторијама, као засебној целини, повољно би било организовати кафе-бар. Захваљујући унутрашњој комуникацији кафе-бар је могуће повезати са отвореним просторијама у приземљу, у којима се у летњим месецима може организовати седење. Као варијантно решење, уколико се укаже потреба, и друга просторија у приземљу главног крила може да се укрови и активно користи.

Чини нам се да би оваквим програмским концептом остварили идеју ревитализације митрополитске палате, што би значајно допринело и укупној ревитализацији Београдске тврђаве.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

904:726 (497.11)
904 »653« (497.11)

ПОПОВИЋ, Марко

Комплекс средњовековне митрополије у Београду : истраживања у Доњем граду Београдске тврђаве / Марко Поповић, Весна Бикић ; [цртежи, drawings Милован Ристић, Небојша Степановић, Аца Ђорђевић ; планови, plans Гордана Симић, Биљана Марковић, Данијела Тасић ; фотографије, photographs Марко Поповић, Небојша Борић ; преводилац, translated by Esther Polenezzer]. – Београд : Археолошки институт, 2004 (Београд : Алта Нова). – 284 стр. : илустр. ; 24 cm. – (Научно-истраживачки пројекат за Београдску тврђаву) (Посебна издања / Археолошки институт ; 41)

На спор. насл. стр. : The Complex of the Medieval Mitropolitan Church in Belgrade. – Тираж 1.000. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија: стр. 229–237. – Summary.

ISBN 86–80093–28–9

1. Бикић, Весна

а) Београд – Митрополитска палата – Средњи век б) Београд – Тврђава – Доњи град – 11–17 в. ц) Археолошке ископине – Београд – 11–17 в.
COBISS.SR-ID 114350860

ISBN 86-80093-28-9

9 788680 093284 >